ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE"

ANUAR DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

T. LVII • 2017

Număr special

VERBA ET RES. *STUDIA LINGUISTICA IN HONOREM MAGISTRI STELIAN DUMISTRĂCEL*

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

COLEGIUL EDITORIAL

DRAGOŞ MOLDOVANU – *director*

ANDREI AVRAM, membru corespondent al Academiei Române
GHEORGHE CHIVU, membru corespondent al Academiei Române
JEAN-LOUIS COURRIOL (Franţa)
WOLFANG DAHMEN (R.F. Germania)
THEDE KAHL (R.F. Germania)
MICHAEL METZELTIN, membru al Academiei Austriece de Ştiinţe, membru de onoare al Academiei Române (Austria)
EUGEN MUNTEANU (România)
ANTONIO ROMANO (Italia)
WOLFGANG SCHWEICKARD (R.F. Germania)

COLEGIUL DE REDACŢIE

STELIAN DUMISTRĂCEL – *redactor-şef*
REMUS ZĂSTROIU – *redactor-şef adjunct*
LUMINIŢA BOTOŞINEANU – *redactor-şef adjunct*
DOINA HREAPCĂ – *redactor-şef adjunct*
ION. H. CIUBOTARU
VICTOR DURNEA
GABRIELA HAJA
DANIELA BUTNARU – *secretar ştiinţific de redacţie*
DORIS MIRONESCU – *secretar ştiinţific de redacţie*

Acest număr special a fost realizat prin contribuţia deosebită a iniţiatorilor: Luminiţa Botoşineanu, Daniela Butnaru şi Florin-Teodor Olariu.

Adresa redacţiei:

Editorial board address:

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE"
AL ACADEMIEI ROMÂNE
700 481, Iaşi – 6, str. Th. Codrescu, nr. 2
Tel. +40 332 106 508, e-mail: alil.is.ro@gmail.com

Lucrare apărută cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română

© 2018, EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050 711, Bucureşti

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE”

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAȘI
Serviciul periodice
BIBLIOTECA

ANUAR DE LINGVISTICĂ
ȘI
ISTORIE LITERARĂ

T. LVII • 2017

Număr special

VERBA ET RES. *STUDIA LINGUISTICA*
IN HONOREM MAGISTRI STELIAN DUMISTRĂCEL

Scanned with OKEN Scanner

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA IAŞI
INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ
„ALEXANDRU PHILIPPIDE"

ANUAR
DE LINGVISTICĂ
ŞI ISTORIE LITERARĂ

T. LVII • 2017

SUMAR

VERBA ET RES. STUDIA LINGUISTICA IN HONOREM MAGISTRI STELIAN DUMISTRĂCEL

Stelian Dumistrăcel – *Curriculum vitae* 7
Titluri, distincţii, omagii 11
Listă de lucrări (selectiv) 17
Sigle pentru publicaţii periodice 39
Comunicări, conferinţe, expuneri publice (selectiv) 41

*

Tabula gratulatoria 55

A. PORTRETE OMAGIALE

LUMINIŢA BOTOŞINEANU, FLORIN-TEODOR OLARIU, VERONICA OLARIU, ***Primus inter pares**. Ipostaze ale unui altfel de lider* 59
CRISTINA FLORESCU, *Stelian Dumistrăcel sau datoria celor aleşi* 63
MARIUS-ADRIAN HAZAPARU, *Profesor cu distincţie* 67
ILIE RAD, *Stelian Dumistrăcel şi eleganţa polemicii* 69
RODICA ZAFIU, *Lecţii de erudiţie, înţelepciune şi umor* 75

B. STUDII ŞI ARTICOLE

ILEANA ALEXANDRESCU (VOICU), *Relaţia dintre discursul repetat şi intertext în literatura postmodernistă* 77
NISTOR BARDU, *Meteorologisme aromâneşti referitoare la temperatura atmosferică* 89
VICTOR CELAC, *Etimologia multiplă în limba română: cadru metodologic şi criterii* 101
OANA MAGDALENA CENAC, *Avataruri ale anglicismelor din sistemul financiar românesc actual* 131
ADRIAN CHIRCU, *Cuvinte dialectale în vechi manuale elementare. Observaţii asupra gramaticii lui Ioan Alexi (**Grammatica Daco-Romana sive Valachica**, 1826)* 141
GH. CHIVU, *Elemente lexicale nordice în graiul vorbit într-un sat din centrul Munteniei* 153
ALEXANDRU LAURENŢIU COHAL, *Atitudine lingvistică vs comportament lingvistic la deportaţii moldoveni în Siberia (1940–1956)* 161
VLAD COJOCARU, *Provocări istorice şi geografice ale toponimiei* 185
GHEORGHE COLŢUN, *Modalităţi, unităţi şi instrumente arhaice de măsurat păstrate în frazeologisme* 195

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 1–386

Scanned with OKEN Scanner

INGA DRUŢĂ, *Termeni meteorologici în presa românească din secolul al XIX-lea* 201
FELICIA DUMAS, *Les gestes de vénération des reliques et leurs significations dans l'Orthodoxie* 209
LIVIU GROZA, *Câteva aspecte ale adaptării calcurilor frazeologice în limba română* 221
LUMINIŢA HOARŢĂ CĂRĂUŞU, *Mijloace de realizare a modalizării în discursul mediatic românesc actual. Studiu de caz* 225
DOINA HREAPCĂ, *Raţiunile unei cercetări dialectale: Soveja, Caşin, Borşani-Coţofăneşti – enclave de grai muntenesc în sud-vestul Moldovei* 233
MARIA MARIN, *Despre un arhaism morfologic specific graiurilor dacoromâne sudice* 249
GINA MĂCIUCĂ, *Verba et res:* ***auribus teneo lupum*** 257
IULIA MĂRGĂRIT, *Derivate discutabile* (II) 263
EUGENIA MINCU, *Metafora în terminologia medicală* 271
VIORICA MOLEA, *Oralitatea digitală – o formă hibridă între limbajul oral şi cel scris sau o altfel de oralitate* 283
EUGEN MUNTEANU, *Les débuts de la lexicographie plurilingue en Roumanie* 291
ANA-MARIA PRISACARU, *Etimologii toponimice între istorie, geografie şi lingvistică. Note pe marginea MDTM* 311
PETRONELA SAVIN, *Revenind la expresia imaginară* ***a făgădui marea cu sarea****. Universalitate şi specificitate culturală* 317
VALERIU SCLIFOS, *Aportul cărturarilor români basarabeni la valorificarea unităţilor frazeologice regionale de la est de Prut* 323
SORIN CRISTIAN SEMENIUC, *Stil publicistic şi limbaj politic în limba română literară* 337
DAN S. STOICA, *Autocenzura: o perspectivă mai puţin discutată* 353
ADRIAN TURCULEŢ, *Contribuţii prozodice la descrierea şi delimitarea varietăţilor regionale ale românei literare vorbite* 365
ELENA UNGUREANU, ***Verba volant****, WEBi* ***scripta manent*** 379

Scanned with OKEN Scanner

ROMANIAN ACADEMY
IAŞI BRANCH
"ALEXANDRU PHILIPPIDE"
INSTITUTE OF
ROMANIAN PHILOLOGY

LINGUISTICS
AND
LITERARY HISTORY
YEARBOOK

T. LVII • 2017

CONTENTS

***VERBA ET RES.* STUDIA LINGUISTICA IN HONOREM MAGISTRI STELIAN DUMISTRĂCEL**

Stelian Dumistrăcel – *Curriculum vitae* 7
Titles, Awards, Tributes 11
List of Papers 17
Abbreviations for Periodicals 39
Presentations, Conferences, Exposés 41

*

Tabula gratulatoria 55

A. PORTRAITS

LUMINIŢA BOTOŞINEANU, FLORIN-TEODOR OLARIU, VERONICA OLARIU, ***Primus inter pares*. *Illustrations of a Remarkable Leader*** 59
CRISTINA FLORESCU, *Stelian Dumistrăcel or the Duty of the Elite* 63
MARIUS-ADRIAN HAZAPARU, *Esteemed Professor* 67
ILIE RAD, *Stelian Dumistrăcel and the Mastery of Argumentation* 69
RODICA ZAFIU, *Lectures on Erudition, Wisdom and Wit* 75

B. STUDIES AND ARTICLES

ILEANA ALEXANDRESCU (VOICU), *The Relation between the Repeated Speech and Intertext in the Postmodernist Literature* 77
NISTOR BARDU, *Aromanian Meteorological Terminology on Atmospheric Temperature* ... 89
VICTOR CELAC, *Multiple Etymology in Romanian: Methodological Framework and Criteria* 101
OANA MAGDALENA CENAC, *Anglicism Avatars from the Romanian Financial System* .. 131
ADRIAN CHIRCU, *Dialect Words in Old Elementary School Books. Observations on Ioan Alexi's Grammar (**Grammatica Daco-Romana sive Valachica**, 1826)* 141
GH. CHIVU, *Lexical Items of Northern Origin in the Idiom Spoken in a Village in the Center of Muntenia* 153
ALEXANDRU LAURENŢIU COHAL, *Linguistic Attitude vs. Linguistic Behavior in Moldovan Deportees in Siberia (1940–1956)* 161
VLAD COJOCARU, *Historical and Geographical Challenges for Toponymy* 185
GHEORGHE COLŢUN, *Archaic Methods, Units and Instruments of Measurement Preserved in Phraseological Units* 195

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 1–386

Scanned with OKEN Scanner

INGA DRUȚĂ, *Meteorological Terms in the 19th Century's Romanian Press Media* 201
FELICIA DUMAS, *The Gestures of Relics Veneration and their Significance in Orthodoxy* 209
LIVIU GROZA, *About the Adaptation of Loan Translation in Romanian* 221
LUMINIȚA HOARȚĂ CĂRĂUȘU, *Ways of Achieving Modalization in the Romanian Contemporary Media Discourse. Case Study* 225
DOINA HREAPCĂ, *The Rationale for a Dialectal Study: Soveja, Caşin, Borşani-Coţofăneşti – Wallachian Speech Enclaves in South-Western Moldova* 233
MARIA MARIN, *On a Morphological Archaism specific to the South Daco-Romanian Subdialects* 249
GINA MĂCIUCĂ, *Verba et res:* ***auribus teneo lupum*** 257
IULIA MĂRGĂRIT, *Questionable Derivatives* (II) 263
EUGENIA MINCU, *Metaphor in Medical Terminology* 271
VIORICA MOLEA, *Digital Orality – a Hybrid Format between Oral and Written Language or Another Orality* 283
EUGEN MUNTEANU, *The Beginnings of the Romanian Plurilingual Dictionaries* 291
ANA-MARIA PRISACARU, *Toponymical Etymologies between History, Geography and Linguistics. Notes Concerning MDTM* 311
PETRONELA SAVIN, *Reconsidering the Imaginary Expression* ***a făgădui marea cu sarea****. Universality and Cultural Specificity* 317
VALERIU SCLIFOS, *The Contribution of the Romanian Basarabian Scholars to the Valuation of the Regional Phrasal Units from the Eastern Side of the Prut River* 323
SORIN CRISTIAN SEMENIUC, *Journalistic Style and Political Language in Literary Romanian* ... 337
DAN S. STOICA, *Self Censorship: a Less Common Approach* 353
ADRIAN TURCULEȚ, *Prosodic Contributions to the Description and Delimitation of Regional Varieties of the Spoken Literary Romanian* 365
ELENA UNGUREANU, ***Verba volant, WEBi scripta manent*** 379

Scanned with OKEN Scanner

STELIAN DUMISTRĂCEL – *CURRICULUM VITAE*

1. Numele şi prenumele: DUMISTRĂCEL, Stelian-Traian.

2. Data şi locul naşterii: 19 august 1937; Zvoriştea, jud. Suceava.

3. Absolvent al Facultăţii de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi (1958); doctor în filologie al aceleiaşi Universităţi (1974). Specializări şi stagii de documentare în Germania (1967, 1969 şi, ca bursier DAAD, 1975, 1991) şi în Franţa (1977). Conducător de doctorat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, în specialitatea „filologie" (10 doctorate susţinute şi recunoscute, începând din anul 2001). Membru în comisii pentru acordarea titlului de „doctor", respectiv de „doctor habilitat", la Universităţile din Iaşi, Bucureşti, Cluj-Napoca şi Chişinău.

Principalele direcţii de cercetare în actualitate: geografie lingvistică; frazeologie românească şi generală; comunicare şi pragmatică lingvistică.

4. Între 1958 şi 1996, cercetător ştiinţific (principal) la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Filialei Iaşi a Academiei Române. Cercetări în domeniul dialectologiei române şi generale, al romanisticii, al lexicologiei, al etnostilisticii şi al pragmaticii comunicării; aplicaţii în domeniul informatizării atlaselor lingvistice.

5. Profesor la Departamentul de Ştiinţele comunicării şi Jurnalistică de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" între anii 1996 şi 2006 (ieşirea la pensie); în prezent, cursuri la secţia de licenţă şi de masterat ale aceluiaşi departament.

6. Reîncadrat la Institutul „A. Philippide", între anii 2006 şi 2014, după ieşirea la pensie din învăţământ; în prezent, coordonator onorific al proiectului *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*.

7. Activitate în cadrul Institutului:

– Colaborarea la proiectul NALR. *Moldova şi Bucovina* şi coordonarea lucrărilor la proiectul respectiv, activitate din care a rezultat redactarea şi publicarea a nouă volume din această serie, apărute între 1987 şi 2014, şi realizarea lucrării de teorie a domeniului, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare* (1997);

– Colaborarea la revizia a trei volume din *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, apărute între anii 1987 şi 1992;

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 7–9

Scanned with OKEN Scanner

– Obţinerea premiului „Timotei Cipariu" al Academiei Române pe anul 1978, pentru lucrarea *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*;

– Obţinerea a două granturi ale Academiei Române (nr. 4142/1995 şi 5542/1996);

– Lansarea (în 1993) şi coordonarea proiectului *Graiurile româneşti de la est de Carpaţi. Socio- şi etnotexte*, în colaborare cu Institutul de Lingvistică de la Chişinău al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, cu efectuarea de anchete de profil în 20 de localităţi din Moldova istorică (în desfăşurare). În cadrul acestui program, la al VII-lea Simpozion Naţional de Dialectologie, Bucureşti, 15–17 octombrie 1992, a prezentat comunicarea *Împrumuturi lexicale ruseşti în graiurile de la est de Prut. Flux şi reflux* (coautori: Doina Hreapcă, Valentina Corcimari şi Ion-Horia Bîrleanu).

– Membru în Comitetul Naţional Român pentru *Atlas linguarum Europae* şi *Atlas linguistique roman* şi colaborator la aceste proiecte internaţionale. Participant la Congresele internaţionale de lingvistică şi filologie romanică de la Bucureşti (1968) şi de la Napoli (1974), la manifestări internaţionale de românistică (München, 1993; Tübingen, 1995), la congrese de dialectologie romanică (Aix-en-Provence, 1974, Palermo, 1990), la Colocviile Comitetului Internaţional pentru *Atlas linguistique roman* (Aussois, 1992; Barcelona, 1994; Grenoble, 1996) şi la numeroase manifestări ştiinţifice desfăşurate, după 1991, la Chişinău şi la Bălţi;

– Şef de sector în perioada 1970–1974;

– Director adjunct onorific al Institutului între anii 1975 şi 1984.

8. Publicaţii: autor a 10 volume, coautor la 10 volume; peste 200 de studii şi articole din domeniul lingvisticii, tipărite în reviste de specialitate din ţară şi din străinătate (în Franţa – „Revue de linguistique romane"; Germania – „Balkan-Archiv") şi în volumele cuprinzând lucrările unor manifestări ştiinţifice internaţionale desfăşurate în Franţa, Germania, Italia şi Spania (vezi infra, *Lista de lucrări*).

9. Doctor Honoris Causa al Universităţii „Dunărea de Jos" din Galaţi (2011) şi al Universităţii „Alecu Russo" din Bălţi, Republica Moldova (2012).

10. Din 1990, redactor-şef al „Anuarului de lingvistică şi istorie literară". Membru în colegiul de redacţie al revistei „Limba română" – Chişinău.

11. Membru al Uniunii Scriitorilor din România (2010).

12. Referinţe în publicaţii (selectiv):

– I. Coteanu, I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica şi filologia românească*, Bucureşti, 1978 (p. 118, 128, 130, 262);

Scanned with OKEN Scanner

– *Istoria lingvisticii româneşti* (coord. Iorgu Iordan), Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978 (p. 159, 240, 244);

– *Current Trends in Romanian Linguistics* (edited by A. Rosetti and Sanda Golopenţia Eretescu), Bucureşti, Editura Academiei Române, 1978 (cap. *Romanian Vocabulary and Etymology* / Th. Hristea / şi *Romanian Dialectology and Sociolinguistics* / Magdalena Vulpe/; passim);

– *Tratat de dialectologie românească* (coord. Valeriu Rusu), Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984 (p. 138, 163, 207, 620, 761, 799, 841);

– *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (hrsg. von G. Holtus, M. Metzeltin, Ch. Schmitt), Band III, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1989 (p. 80, 100, 195–196, 422, 479);

– Iordan Datcu, *Dicţionarul etnologilor români*, Bucureşti, Editura SAECULUM I.O., 2001, vol. III, p. 56–58.

Scanned with OKEN Scanner

TITLURI, DISTINCȚII, OMAGII

A

– Diplomă de acordare a titlului de „învățător", cu mențiunea „excepțional", din 7 ianuarie 1955, după absolvirea, cu diplomă de merit, ca șef de promoție, în iunie 1954, a Școlii Pedagogice de Băieți din comuna Șendriceni, regiunea Suceava;

– Diplomă de merit, din 31 iulie 1958, la absolvirea, ca șef de promoție, a Secției de limba și literatura română a Facultății de Filologie, Istorie, Filozofie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași;

– Diploma de „doctor în filologie", acordată de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, la data de 1 noiembrie 1974;

– Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române pe anul 1978, pentru lucrarea *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului.* De menționat și distingerea cu premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu", pe anul 2014, a volumului IV din *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* (coautor și coordonator al lucrării);

– „Diploma de onoare" a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din București, cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la înființarea acestui Institut și a sesiunii omagiale dedicate acestui eveniment (28 septembrie 2009);

– Statutul de membru al Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Iași (2010);

– Titlul de Doctor Honoris Causa al Universității „Dunărea de Jos" din Galați (5 mai 2011);

– Titlul de Doctor Honoris Causa al Universității „Alecu Russo" din Bălți (Republica Moldova; 29 martie 2012);

– Acordarea, la pensionare, de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" (1 ianuarie 2014), prin decizie a Prezidiului Academiei Române, a „indemnizației de merit".

– Titlul de Doctor Honoris Causa al Universității „Vasile Alecsandri" din Bacău (2 noiembrie 2017).

B

B.1. La împlinirea vârstei de 65 de ani

Portret *Stelian Dumistrăcel*, semnat de Mircea Ciubotaru, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", anul III, nr. 3, iulie–septembrie 2002, p. 10–11.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 11–16

Scanned with OKEN Scanner

B.2. La împlinirea vârstei de 70 de ani

a) Secțiunea aniversară „In honorem prof. Stelian Dumistrăcel", la Simpozionul internațional „Români majoritari/Români minoritari: interferențe şi coabitări lingvistice, literare şi etnologice", organizat de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" (19–21 septembrie 2007), secțiune ale cărei lucrări au fost moderate de Ion-Horia Bîrleanu, fost student al lui Stelian Dumistrăcel şi membru al echipei de teren conduse de acesta în anchetele pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*.

b) Secțiune aniversară în „Revistă de lingvistică şi ştiință literară", Chişinău, 2007, nr. 3–4, p. 120–126.

c) Secțiune aniversară intitulată *Stelian Dumistrăcel – 70*, în revista „Limba română" de la Chişinău (p. 97–146), sub îngrijirea redactorului-şef Alexandru Bantoş şi a lui Cristinel Munteanu, secțiune care, pe lângă un „Fişier biobibliografic", un articol al sărbătoritului (*Însemnări din perspectiva deontică a limbajului: aplicații pe discursul public*) şi un interviu al acestuia, intitulat *Cercetarea lingvistică îi poate furniza cititorului lecturi de conştientizare, pe diferite planuri, a înseşi condiției umane*, consemnat de Cristinel Munteanu, cuprinde articole omagiale semnate de colegi din Iaşi şi din alte centre universitare, după cum urmează: Mircea Ciubotaru, *Portret aniversar*; Vasile D. Țâra, *O remarcabilă şi distinctă personalitate a lingvisticii româneşti*; Eugen Beltechi, *Unul din cei mai avizați specialişti în problematica dialectologiei*; Cristinel Munteanu, *Un veritabil tratat de lingvistică a textului* [studiul monografic *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*]; Dan S. Stoica, *Défense et illustration* [vol. *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*]; Rodica Zafiu, *Interpretarea limbajului jurnalistic*.

d) Rubrica *La aniversare*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", VIII, nr. 3 (iulie–septembrie 2007), rubrică în care Ion-Horia Bîrleanu a semnat articolul *Stelian Dumistrăcel: omul de dincolo de cuvinte, cuvintele de dincolo de om* şi au fost publicate selecții din articolele apărute în revista „Limba română" (numărul menționat anterior), semnate de Cristinel Munteanu, Vasile Țâra, Eugen Beltechi şi Mircea Ciubotaru, precum şi o scrisoare de salut din partea Facultății de Filologie a Universității „Alecu Russo" din Bălți, semnată conf. univ. dr. Maria Şleahtițchi, decanul Facultății de Filologie, prof. univ. dr. hab. Gheorghe Popa, şeful Catedrei de limba română şi conf. univ. dr. Nicolae Leahu, şeful Catedrei de literatură română şi universală (p. 10–13).

e) Volumul *Discursul repetat între alteritate şi creativitate. Volum omagial – Stelian Dumistrăcel* (Iaşi, Institutul European, 2007, 366 p.), coordonat de Cristinel Munteanu, fost student şi masterand la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați, doctorand la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. De o proiecție originală, având în vedere, în primul rând, omagierea Magistrului Eugeniu Coşeriu, ca şi reflectarea de rezultate ale Şcolii ieşene de cercetare inițiate de Stelian

Scanned with OKEN Scanner

Dumistrăcel, de orientare coşeriană, intitulată „Tehnica liberă a vorbirii şi discursul repetat", volumul, după un *Preambul*, reprezentat de publicarea studiului coşerian *Principiile lingvisticii ca ştiinţă a culturii*, este structurat pe două mari părţi:

I. *Întru omagierea Magistrului Eugeniu Coşeriu*, cu două secţiuni: 1. *În spiritul principiului tradiţiei* (cuprinzând texte semnate de Stelian Dumistrăcel, *Revenirea la fondatori: „faticul" din perspectiva funcţiei „de apel" a limbajului şi a delimitării stilurilor „funcţionale"*; Cristinel Munteanu, *Sinonime frazeologice obţinute prin procedeul variaţiei sinonimizative*; Petronela Savin, *De la Eugeniu Coşeriu la Stelian Dumistrăcel pe terenul „discursului repetat"*); 2. *Discursul repetat şi tehnica liberă a vorbirii: aplicaţii coşeriene*, reprezentând contribuţii tematice ale unor doctoranzi ai prof. Dumistrăcel (Ileana Alexandrescu-Voicu, Brânduşa Amălăncei, Ionel Apostolatu, Monica Bilaucă, Ştefana-Oana Cortea Neamţiu, Ionel Iloae, Constantin Mărcuşan, Cristinel Munteanu, Gina Necula, Harieta Topoliceanu, Casia Zaharia).

II. *Stelian Dumistrăcel la 70 de ani*, parte care se deschide prin interviul menţionat anterior, *Cercetarea lingvistică îi poate favoriza cititorului lecturi de conştientizare, pe diferite planuri, a înseşi condiţiei umane*, şi este structurată pe următoarele secvenţe:

1. *Crochiuri*, prefaţată de Dan Mănucă, cu textul *O aniversare pilduitoare*, şi cuprinzând articolele omagiale semnate de colegi ai prof. Dumistrăcel ale căror nume au fost amintite mai sus (am menţionat colaborarea coordonatorului acestui volum, Cristinel Munteanu, la realizarea secţiunii aniversare din revista „Limba română").

2. *Opinii asupra operei* [lui Stelian Dumistrăcel] *prin recenzii sau prezentări ale cărţilor publicate*, secvenţă asupra profilului căreia citãm câteva consideraţii semnate de prof. Dan Stoica: „Cea de a doua secţiune a părţii a II-a, *Opinii asupra operei* ..., adună semnături «de ieri şi de azi», voci încă sonore (la propriu) alături de voci care vin din lumea de dincolo. Primele, cu forţa dată de recunoaşterea prezentului, celelalte, cu forţa dată de eternitate. Nu le mai prezint în ordine alfabetică, ci mă ţin după ordinea în care apar în volum: Al. Graur, Dorin Uriţescu, Haralambie Mihăescu, Elena Comşulea, Lucia Cireş, Liviu Antonesei, Mircea Ciubotaru, Valentina Corcimari, Rodica Zafiu, Dan S. Stoica, Cristinel Munteanu. Sunt salutate în aceste scrieri critice importanţa lucrărilor pentru evoluţia studiului limbii şi al limbajului, calitatea instituirii unor viziuni noi, pertinenţa abordărilor (chiar şi din punct de vedere politic!), claritatea expunerilor, diversitatea domeniilor abordate (de la dialectologie la pragmatică, de la expresiile româneşti la discursul publicistic), frumuseţea exemplelor convocate în argumentări şi întemeierea solidă a demersurilor. Citind aceste texte, îţi dai seama ce influenţă puternică au exercitat şi exercită, ce lumină au adus în studiul lingvisticii, ce perspective au deschis pentru cercetarea din domeniu cărţile şi lucrările Profesorului Dumistrăcel" (*Comuniune în jurul valorii*, în „Limba română", Chişinău, nr. 11–12/2008, p. 187).

3. *Complement documentar* (secvenţă după a cărei structură generală ne-am ghidat în ceea ce priveşte demersul nostru de faţă) cuprinde rubricile [1] Publicaţii,

Scanned with OKEN Scanner

comunicări, publicistică; [2] *Curriculum vitae* şi referinţe biobibliografice; [3] Grupaj de fotografii şi fotocopii.

f) Cristinel Munteanu, *Profesorul Stelian Dumistrăcel la 70 de ani (Impresiile unui discipol)*, în „Revista română", nr. 3 (49)/ 2007, p. 8–9;

g) La Conferinţa Internaţională „Lexic comun – lexic specializat", organizată de Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi (17–18 septembrie 2008), o secţiune specială, „Profesor şi discipoli", i-a fost dedicată prof. dr. Stelian Dumistrăcel (sărbătorit de foştii colegi, doctoranzi şi studenţi, la împlinirea a 70 de ani); cu acest prilej, a fost lansat volumul *Discursul repetat între alteritate şi creativitate. Volum omagial Stelian Dumistrăcel* (editor Cristinel Munteanu), apărut la Editura Institutul European din Iaşi.

B.3. La împlinirea vârstei de 75 de ani

a) Pagină omagială *Stelian Dumistrăcel – 75*, în revista „Cronica veche", II (XLVII), nr. 20, septembrie 2012, pagină cuprinzând şi o recenzie a lui Petru Zugun, intitulată *Îmbinări de cuvinte*, la volumul *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, ediţia a doua, cu un *Supliment de analiză din perspectivă pragmatică*, publicat în 2011, de Casa Editorială Demiurg Plus din Iaşi.

b) Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău a organizat, în onoarea prof. dr. Stelian Dumistrăcel, fost cadru didactic aici şi având printre doctoranzi tineri colegi băcăuani, simpozionul aniversar intitulat „Dialoguri academice. Stelian Dumistrăcel – 75" (23 noiembrie 2012). Manifestarea a avut trei secţiuni: una omagială, în care au vorbit membri ai conducerii Universităţii organizatoare şi invitaţi din diferite centre universitare din ţară, urmată de o conferinţă prezentată de prof. dr. Stelian Dumistrăcel, *Spaţii discursive ale generării idiotismelor: o înscenare caragialescă*, şi de o sesiune de comunicări ale participanţilor la această manifestare ştiinţifică. „În semn de preţuire faţă de contribuţia Domniei Sale în lingvistica românească şi în formarea mai multor generaţii de cercetători", evenimentului i-a fost consacrat şi numărul 28/2012 al revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice", Seria Filologie, publicaţie a Facultăţii de Litere, de la Universitatea „Vasile Alecsandri". Acest număr special cuprinde comunicări ale participanţilor la ediţia a VII-a a „Dialogurilor academice" ale Universităţii bacăuane, sumarul având, în afară de părţile introductive obişnuite, următoarea structură:

– *Portrete la aniversară*; printre semnatari: Cristinel Munteanu, *Ancheta dialectală ca dialectică sui-generis (sau despre un altfel de Socrate)*; Gabriel Mardare, *În căutarea informatorului pierdut*; Petronela Savin, *Până în pânzele albe... ale expresiei*;

– Stelian Dumistrăcel, *Spaţii discursive* (publicarea comunicării menţionate anterior);

– *Limbaj şi creativitate*; printre semnatari: Cristinel Munteanu, *De la Demetrios la Stelian Dumistrăcel cu privire la tratarea stilului/limbajului epistolar*; Ana-Maria Minuţ, Luminiţa Botoşineanu, *Un altfel de paratext: jurnalul de anchetă dialectală*;

Scanned with OKEN Scanner

Dan S. Stoica, *Metaforă şi terminologie*; Laura-Irina Gavriliu, *Reflexele funcției fatice în comunicarea didactică*"; Oana Magdalena Cenac, *Concurența anglo-română în sistemul financiar românesc*.

c) La rubrica *Anniversaria* din „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»", XIII, nr. 3, iulie–septembrie 2012, a fost inserat următorul cuvânt de salut: „Pe data de 19 august 2012, prof. dr. Stelian Dumistrăcel a împlinit 75 de ani. Alături de cele mai bune urări din partea redacției „Buletinului" şi de întreaga gratitudine a colectivului de lucru de la Departamentul de dialectologie, care-i mulțumeşte pe această cale coordonatorului său, publicăm, în semn de omagiu, un extras din textul de *Laudatio* prezentat de Rodica Zafiu la ceremonia în cadrul căreia profesorului Stelian Dumistrăcel i s-a decernat titlul de Doctor Honoris Causa al Universității de Stat „Alecu Russo" din Bălți (martie 2012):

> Decernarea titlului de Doctor Honoris Causa al Universității de Stat „Alecu Russo" din Bălți domnului profesor Stelian Dumistrăcel e un moment impresionant, de dreaptă omagiere a unui mare lingvist român, care şi-a asumat, parcă dintotdeauna, rolul de reper moral şi profesional. Şi-l exercită cu umor şi bunăvoință, amuzându-se, ca orice erudit, în fața diversității ideilor şi a spectacolului lingvistic actual, pe care le priveşte cu o neobosită curiozitate. Lingvistica românească – conectată la cea internațională – şi-a consolidat prin scrierile şi cercetările Domniei Sale tradiția de întemeiere teoretică şi de cunoaştere aplicată a tezaurului limbii, în toate formele şi registrele sale – vechi, regionale, populare şi literare.
>
> Domnul profesor Stelian Dumistrăcel a realizat o excepțională operă de cercetare în dialectologie, fonetică, lexicologie şi lexicografie, terminologie, etimologie, romanistică, istoria limbii literare şi a ideilor culturale, demonstrând o permanentă deschidere către cele mai noi direcții în stilistică, etnolingvistică, sociolingvistică şi pragmatică. Ne-a dovedit, de atâtea ori, că tradiția retoricii clasice e cea mai solidă cale de interpretare a ludicului în limbaj. A descris fenomenul fascinant al tabuizării şi al agresării numelor. A detectat încărcătura culturală a cuvintelor vechi şi populare şi a reconstituit detectivistic istoria expresiilor adesea obscure. A fixat cu precizie specificul discursului publicistic. A descris funcționarea curentă a intertextualității, prin formula „discursului repetat", în care e cuprinsă o caracteristică fundamentală a limbajului uman.
>
> Rigoarea sa absolută se împleteşte fericit cu spiritul de finețe, cu relativizarea inteligentă, sub semnul nuanțelor şi al permanentei interogații. Aşa cum ne-o prezintă Domnia Sa de fiecare dată, cercetarea lingvistică e profundă, severă, migăloasă – dar şi ingenioasă, sclipitoare şi spectaculoasă (29 martie 2012, prof. dr. Rodica Zafiu – Universitatea din Bucureşti/Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" din Bucureşti)".

d) „Noua revistă filologică" (Chişinău, anul V, 2014, nr. 1–2/9–10/) a consacrat o secțiune acordării domnului profesor Stelian-Traian Dumistrăcel a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității „Alecu Russo" din Bălți, cuprinzând documentele solemnității (p. 13–39).

e) Secțiune aniversară, în „Dacia literară", anul XXIII, 2012, şi interviul *Dincolo de turnul de fildeş al lingvisticii*, consemnat de Călin Ciobotari (nr. 9–10/ 108–109/, p. 19–34).

Scanned with OKEN Scanner

B.4. La împlinirea a 80 de ani

a) *Spații pragmatico-discursive*, volum realizat de foşti studenți, ulterior colegi de la Universitatea „Dunărea de Jos" din Galați, cuprinzând comunicări prezentate de Stelian Dumistrăcel, între anii 2006 şi 2017, la manifestări ştiințifice organizate la această Universitate, redactor: Oana Cenac, Iaşi, Editura Institutul European, 2017.

b) *Împotriva derivei. Volum omagial Stelian Dumistrăcel '80*, cu 30 de scrisori ale omagiatului către revista „Timpul", realizat de Asociația Studenților Jurnaliști din Iaşi, redactor: Corina Giurgea, Iaşi, Editura Adenium, 2017.

Scanned with OKEN Scanner

LISTĂ DE LUCRĂRI (selectiv)

I. VOLUME PUBLICATE

A. Volume de autor

B. Volume în colaborare

– *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina* (volumul introductiv), *Date despre localităţi şi informatori*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987, 420 p.

– *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova şi Bucovina*, vol. I (hărţi şi material necartografiat), Bucureşti, Editura Academiei, 1987, XXXIV + 283 p.

– *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea 1, Iaşi, Editura Academiei Române, 1993, XCI + 348 p.

– *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea a 2-a, Iaşi, Editura Academiei Române, 1995, LXVIII + 350 p. (Premiul pentru cercetare al revistei „Cronica").

– *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iaşi, Editura Academiei Române, 1997, 454 p.

– *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, vol. II, Iaşi, Editura Academiei Române, 1997, XXXVI + 306 p.

– *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, vol. III, *Prospect*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2005, XX + 46 p.; publicat, în acelaşi timp, şi în format electronic, la adresa www.iit.tuiasi.ro/iit/-editare_td/atlas/ autori.html.

– *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, vol. III, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2007, LXVII + 388 p.

– *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, vol. IV, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014, LXX +366 p. (coautor şi coordonator; volum distins cu premiul „Bogdan Petriceicu Hasdeu" al Academiei Române).

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 17–38

Scanned with OKEN Scanner

C. Ediții

Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, Chişinău, Editura „Ştiinţa", 1994, 182 p. (în colaborare cu acad. Silviu Berejan).

D. Principalele colaborări

– la *Dicţionarul limbii române* (serie nouă), t. X, partea a II-a (1987), partea a III-a (1990) şi partea a IV-a (1992), Bucureşti, Editura Academiei Române.

– la *Dicţionarul explicativ ilustrat al limbii române* (coord. Eugenia Dima), Chişinău, Editurile ARC şi GUNIVAS, 2007 (Marele Premiu „Coresi" la Salonul Internaţional de Carte SIC 2007).

– la *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză* (coord. N. Saramandu), Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. I, 2005; vol. II, 2012.

II. STUDII ŞI ARTICOLE

A. Dialectologie (română şi generală), geografie lingvistică

– *Glosar regional. Regiunea Suceava (com. Zvoriştea)*, în LR, X, 1961, 3, p. 238–240.

– *Terminologia uneltelor agricole în limba română, pe baza ALR*, în SCŞt, XIII, 1962, 2, p. 167–208.

– *Elemente vechi şi noi în terminologia treieratului în Moldova*, în SCŞt, XIV, 1963, 2, p. 245–281.

– *Neologismul în terminologia agricolă românească, pe baza ALR*, în AF, XV, 1964, p. 77–98.

– *Cuvinte vechi utilizate în graiuri ca nume ale maşinilor agricole*, în LR, XV, 1966, 1, p. 73–81.

– *Numele maşinilor agricole în graiurile limbii române, pe baza ALR. Creaţii pe teren românesc şi împrumuturi din alte limbi, cu circulaţie locală*, în LR, XVI, 1967, 6, p. 499–512.

– *Din terminologia privitoare la pământ în graiurile din Moldova*, în CL, XIII, 1968, 2, p. 245–259.

– *Influenţa limbii literare asupra graiurilor populare româneşti. Premise*, în ALIL, XX, 1969, p. 117–131); variante: *L'influence de la langue littéraire sur les parlers populaires roumains. Prémises* în RLiR, t. 34, 1970, 135–136, p. 349–365); *Les conditions de l'influence de la langue littéraire sur les parlers populaires roumains*, în *Actele celui de al XII-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică*, II, Bucureşti, 1971, p. 421–429.

Scanned with OKEN Scanner

– *Africatele ĉ (ć) şi ĝ (đ) în graiurile de tip moldovenesc şi bănăţean, pe baza ALR*, în ALIL, XXII, 1971, p. 5–26.

– *Adaptarea fonetică a neologismului în graiurile populare româneşti*, în ALIL, XXIII, 1972, p. 5–39.

– *Afonizarea finalei unor neologisme în graiurile populare româneşti (pe baza ALR)*, în SCL, XXIV, 1973, 1, p. 27–39).

– ***Glesnă, prasnic, îndrăsni** în vorbirea populară*, în SCL, XXVI, 1975, 4, p. 355–359.

– ***Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina.** Probleme ale elaborării* (partea I în LR, XXV, 1976, 5, p. 547–558; partea a II-a în ALIL, XXV, 1976, p. 55–64).

– *Termes pour les formes de relief. Le rôle de la variable géographique*, în RLiR, t. 42, 1978, 167–168, p. 293–306.

– *Limbă literară şi dialect în mediul şcolar*, în LR, XXX, 1981, 3, p. 261–279; ca rezumat, republicat din iniţiativa redacţiei, în *Studii de limbă, literatură şi folclor*, V, Reşiţa, 2007, p. 223–225.

– *Fonetisme perceptibile şi nonperceptibile pentru informator şi rezultatele anchetei dialectale*, în SCL, XXXIII, 1982, 5, p. 375–386.

– *Tentaţia şi rigorile criticii*, în LL, 1982, 1, p. 46–50.

– *Pe marginea unei monografii dialectale* (Radu Sp. Popescu, *Graiul gorjenilor de lângă munte*), în LL, 1982, 4, p. 459–467.

– *Rolul variabilei geografice: „lacul" de lângă puţ*, în ALIL, XXIX, 1983–1984, A. Lingvistică, p. 139–174.

– *Cercetarea dialectologică şi analiza stilistică în procesul de învăţământ*, în LL, 1988, 2, p. 288–295.

– *Semnificaţia ariilor regionale ale unor elemente autohtone din vocabularul limbii române*, în vol. *Dialectologica*, Bucureşti, 1989, p. 49–64.

– *Variabila geografică şi variaţie semantică în răspunsurile din ancheta dialectală*, în LR, XXXVIII, 1989, 1, p. 17–29.

– *Importanţa dialectologiei pentru lingvistica romanică şi orientări în dialectologia românească*, în vol. *Iorgu Iordan – 100 de ani de la naştere*, Iaşi, Centrul de multiplicare al Universităţii „Al. I. Cuza", 1990, p. 47–57.

– *La géographie linguistique en Roumanie au commencement des anneés '90*, în vol. *Atlanti linguistici italiani e romanzi. Esperienze a confronto*, Palermo, 1992, p. 213–229 (în colaborare cu acad. Marius Sala).

– *Probleme ale publicării şi ipostaze ale utilizării textelor dialectale ca instrument de cercetare*, Cuvânt-înainte la *NALR – Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea 1, Iaşi, Editura Academiei Române, 1993, p. VII–XXXI.

– *Ancheta dialectală ca formă de interacţiune lingvistică uzuală*, în RLŞL, 1995, 6, p. 47–57.

– *Principii şi metode în domeniul anchetei dialectale. Între tradiţie şi inovaţie* în RLŞL, 1996, 5, p. 64–74.

Scanned with OKEN Scanner

– *Gramatica în ancheta dialectală: între „concret" şi „abstract"*, în RLŞL, 1997, 3, p. 133–143.

– *Texte dialectale, texte orale, etno- şi sociotexte*, prefaţă la *NALR – Moldova şi Bucovina*, *Texte dialectale*, vol. II, partea 1, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2002, p. 9–14.

– *Marius Sala: perspective ale dialectologiei*, în vol. *Marius Sala. Contemporanul lor, contemporanii lui*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 158–162.

– *Departamentul de dialectologie* [de la Institutul „A. Philippide"]: *Retrospectivă; proiecte în lucru*, în BPh, III, 2002, nr. 2, p. 2–8.

– *Variaţia diatopică a dacoromânei: exegeză românească şi reflectare în lingvistica germană*, în vol. *Spaţiul lingvistic şi literar românesc din perspectiva integrării europene*, Iaşi, Editura Alfa, 2004, p. 235–263 (în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *Variaţia lingvistică din perspectiva informatizării atlaselor lingvistice româneşti*, în vol. *Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005, p. 193–211 (în colaborare cu Doina Hreapcă); cf. şi varianta în limba franceză, cu adaosuri, *La variation linguistique sous la perspective de l'informatisation des atlas régionaux roumains*, în RRL, LII, 2008, nr. 1–2, p. 87–103.

– *„Nomadismul" românilor: ariile binare şi de tip „coridor" de pe hărţile atlaselor lingvistice româneşti*, în vol. *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 145–165 (în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *Orientări în cercetarea dialectologică din centrul universitar Iaşi*, în PhJ, III, 2007, 1, p. 307–326.

– *Histoire des dialectes dans la Romania: la Romania du Sud-Est*, în vol. *Romanische Sprachgeschichte/ Histoire linguistique de la Romania.* Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen, editat de Gerhard Ernst, Martin-Dietrich Glessgen, Christian Schmitt, Wolfgang Schweickard, vol. 3, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2009, p. 2459–2478 (în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *De la atlasul lingvistic naţional la atlasele regionale: semnificaţia diferenţelor*, în vol. *Studii de dialectologie, istoria limbii şi onomastică. Omagiu Domnului Teofil Teaha*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011, p. 219–242 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *The Digitization of Oral and Written Corpora and the Analysis of discursive Spaces and Registers*, în vol. *Towards Multilingual Europe 2020: A Romanian Perspective*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2013, p. 56–79 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu);

Scanned with OKEN Scanner

– *Parimia în oralitate şi în textele „dialectale”*, în vol. *„Cuvinte potrivite”. Omagiu doamnei Maria Marin, la aniversare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2013, p. 180–209 (în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *Dialectologia şi pragmalingvistica*, în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi”, fasc. XXIV, anul VII, 2014, nr. 1–2 /11–12/, 2014, p. 26–38 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *Textele orale în registru dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice*, în vol. *Ion Coteanu – In memoriam*, redactori Gh. Chivu, Oana Uţă Bărbulescu, Editura Universităţii din Bucureşti, 2014, p. 119–136.

– *Lucrările româneşti de geografie lingvistică şi* ***Dicţionarul limbii române*** *al Academiei: oferta lexicografică a materialului necartografiat şi problema „literarizării”*, în ALIL, LV, 2015, p. 19–72 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *Preluarea, adaptarea şi literarizarea textelor orale în registru dialectal în* ***Dicţionarul limbii române*** *al Academiei*, în vol. *Lucrările celui de-al şaselea Simpozion Internaţional de Lingvistică* (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti, 29–30 mai 2015), Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuţu (ed.), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2017, p. 191–218 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

Recenzii

– *„Limba română”*, nr. 1–6/1959, rubrica „Glosar regional”, în SCŞt, XI, 1960, 1, p. 152–155).

– *Materiale şi cercetări dialectale*, I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1960 , în SCŞt, XII, 1961, 2, p. 289–294.

– Gheorghe Pop, *Elemente neologice în graiul maramureşean*, Cluj, Editura Dacia, 1971, în LR, XXII, 1973, 1, p. 72–82.

– A. Weijnen (sub redacţia), *Atlas linguarum Europae. Introduction*, Van Gorcum & Comp., Assen, Pays Bas, 1975, în ALIL, XXVI, 1977–1978, p. 213–214.

– *Un atlas lingvistic al Banatului* (*NALR. Banat*), I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1980, în Cr, XV, 1980, 42, p. 3.

– *Etnolingvistică şi psihologie populară* (*NALR. Oltenia*), IV, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1980, în L, XXIV, 1981, 32, p. 1.

B. Istoria limbii, limbă literară, stilistică (etimologie, semantică; cultivarea limbii, limba şi stilul scriitorilor)

– *Aspecte ale frazei lui Petru Maior*, în SCŞt, XIII, 1, 1962, p. 45–64.

– *Din istoricul folosirii cuvântului* ***maşină*** *în limba română*, în LR, XIII, 5, 1964, p. 453–462.

– *Observaţii pe marginea unor contribuţii lexicologice*, în LR, XV, 6, 1966, p. 585–592.

Scanned with OKEN Scanner

– *Rolul limbii române în cultura națională și necesitatea cultivării limbii în concepția lui A.D. Xenopol*, în vol. *A.D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 367–379.

– *Etimologia multiplă a unor neologisme în graiurile populare românești*, în SCL, XXIV, 6, 1973, p. 669–680.

– *Sur le maintien de* ***fântână*** *(< lat.* ***fontana****) 'source, quelle' dans les les parlers roumains*, în RRL, XXX, 6, 1985, p. 539–542.

– *Dr.* ***fântână*** *'puits, Brunnen'. Repere privind impunerea sensului în limba română literară*, în LR, XXXV, 5, 1986, p. 413–426.

– *„Litera nu are altă treabă decât să mă conducă pe cât se poate de iute* [...] *spre auz și înțeles"* [Titu Maiorescu], în RLȘL, 2, 1992, p. 26–33.

– *Caesar supra grammaticos?*, în LbR, 1, 1994, p. 45–48.

– *Avataruri ale unei etimologii populare:* ***un sul subțire – un cusur subțire***, în BPh, II, 3, 2001, p. 10–11.

– *La Creangă și pornind de la Creangă. Note stilistice*, în vol. *Omagiu Profesorului Vitalie Marin*, Chișinău, 2001, p. 193–203.

– *Ștefan Cuciureanu: cultul Italiei*, în vol. *80 anni di italienistica presso l'Università „Al.I. Cuza", Iași. Atti del Simposio internazionale di Iași (12–13 maggio 2006)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2006, p. 183–188.

– *Reflexe lingvistice ale Marii Uniri*, în vol. *Românii din afara granițelor Țării. 90 de ani de la întregirea Regatului României*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 116–123.

– *Un construct lexicografic:* ***zemos*** *'cucumis melo'*, în *Lucrările celui de al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică* (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, 28–29 noiembrie 2008), Editura Universității din București, 2009, p. 57–73 (în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *Alexandru Philippide – Gustav Weigand: ipostaze*, în PhJ, V, 1 (9), 2009, p. 7–42.

– *Etimologia unităților frazeologice în dicționarele limbii române*, în AUG, fasc. XXIV, anul II, I (2), vol. *Lexic comun/Lexic specializat*, Editura Europlus, Galați, 2009, p. 65–76.

– *Împrumutul neologic românesc* ***bursă*** *din perspectiva limbilor funcționale*, în AUG, fasc. XXIV, an III, 1 (3), 2009, volum omagial Angela Bidu-Vrânceanu, p. 51–65 (în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *Universalii lingvistice și frazeologie în dicționare*, în *Lucrările celui de al treilea Simpozion Internațional de Lingvistică*" (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", București, 20–21 noiembrie 2009), Editura Universității din București, 2010, p. 199–212.

– *Coseriu restitutus*, în ALIL, LI, 2011, număr special *Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere*, p. 43–61.

– *Semnificațiile rom.* ***bursă*** *și ipostaza* ***birjă*** *a acestui neologism*, în vol. *Bătrânul înțelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 69–76.

Scanned with OKEN Scanner

– *Dacă ne-am teme de experienţa* ***Appendix Probi****...*, prefaţă la Ioan Dănilă, *Româna corectă, prin întrebări, răspunsuri şi comentarii*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 2014, p. 5–14.

– *Iorgu Iordan: direcţii de cercetare în lingvistica românească*, în ALIL, LVI, 2016, p. 33–50.

[M. Eminescu]

– *„Această parte netraductibilă a unei limbi..."* , în CvL, 11, 1980, p. 2, 15.

– *„Privitor ca la teatru..."*, în CvL, 1, 1986, p. 7.

– *Contextul paremiologic în publicistica eminesciană*, în LbR, 2, 1991, p. 92–97.

[Marin Preda]

– *Antimimetismul lingvistic al lui Moromete*, în Cr, XVI, 24, 1981, p. 8.

– *Marin Preda: expresia lingvistică a fascinaţiei oraşului*, în CvL, 8, 1981, p. 12.

– *Marin Preda: forma şi semnificaţia neologismului*, în Cr, XVII, 18, 1982, p. 5.

– *Oameni şi locuri la Marin Preda*, în RL, XV, 20, 1982, p. 8.

– *„Socoteala ciobanului e achitată"*, în CvL, 8, 1982, p. 6.

– *Un motiv din „Povestea vorbii"* , în CvL, 32, 1982, p. 1, 7.

– *Pre-texte antonpanneşti la Marin Preda:* ***O adunare liniştită***, în ALIL, XXIX, 1983–1984, B. Istorie literară, p. 93–106.

– *Marin Preda: în căutarea semnificaţiilor originare*, în CvL, 7, 1984, p. 5.

– ***Moromeţii****: momentul psihologic al parimiei şi statutul personajelor*, în vol. *Profesorul Gavril Istrate la 70 de ani*, Iaşi, Centrul de multiplicare al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1984, p. 151–167.

– *Marin Preda: jocul periculos cu fetişurile şi cuvintele fetişizate*, în Cr, XXV, 1990, 21, p. 8.

– *Marin Preda în perspectiva temei «rurale»*, în LbR, 1992, 4, p. 75–82.

[Nichita Stănescu]

– *Necuvinte din arta dezgrăirii*, în Cr, XXXII, 1, 1997, p. 12.

[Constantin Ciopraga]

– *„Revanşa" exegetului prin arta cuvântului*, în RLŞL, 4, 1996, p. 97–103.

– *Substanţa şi vraja cuvintelor*, în ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, p. 222–226.

[Al. Andriescu]

– *„Să mai poţi ceti psaltirea..."*, în *Al. Andriescu – 88*, volum îngrijit de Gabriela Haja, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p. 79–86.

– O înscenare: portret prin fabule, în ibidem, p. 87–88.

Scanned with OKEN Scanner

Recenzii

– *Normele de scriere şi de pronunţie ale limbii române* (*Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1983), în „Flacăra Iaşului", XXXIX, nr. 11219, 2 noiembrie 1982, p. 2.

– *Dicţionarul limbii române pentru elevi* (coord. Vasile Breban), Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1983, în LR, XXXIII, 6, 1984, p. 534–536.

– *Originea cuvintelor limbii române* (I. Coteanu, Marius Sala, *Etimologia şi limba română*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1987), în Cr, 9, 1988, p. 2.

– *Deutsch – rumänische Sprach- und Kulturbeziehungen im 19. Jahrhundert*, în ALIL, XXXIII, 1992–1993, p. 285–288.

C. Etnolingvistică, din perspectiva antropologiei culturale

– *Locuţiuni şi expresii simple izolate din construcţii bimembre: „cât ai zice peşte"*, în LR, XXX, 1, 1981, p. 23–26.

– CENTUM PUTEA: *semnificaţia numelui staţiei de pe şoseaua militară romană Lederata–Tibiscum*, în AIIX, XXIV, 2, 1987, p. 89–107.

– *O distincţie necesară: sensuri neologice ale cuvântului* ***gresie***, în LR, XXXVII, 2, 1988, p. 107–117.

– *Semnificaţia originară a cuvântului* ***gresie*** *ca element autohton al vocabularului limbii române*, în LR, XXXVII, 1988; partea I: 3, p. 213–222; partea a II-a: 5, p. 429–443.

– *Numele traco-dacice de tipul* ***Muca (Μουκα), Moca- (Μοκα-)*** *raportate la cuvintele româneşti de substrat* ***muc*** [1] ***– mugure***, în AIIX, partea I: XXV, 1, 1988, p. 391–408; partea a II-a: XXVI, 1, 1989, p. 421–430.

– *Valenţe cognitive ale contextelor paremiologice*, în PD, IV, 1989, p. 15–18.

– *O problemă de etnoarheologie: „argeaua de ţesut" în locuinţe din secolele I–XI de pe teritoriul României*, în REF, t. 34, 4, 1989, p. 329–359.

– *Gli elementi autoctoni del vocabulario daco-romeno, una fonte per la conoscenza della civiltà geto-dacica*, în vol. *La civiltà dei Traci: tradizioni classiche e ricerche archeologiche moderne*, Roma, Nagard, 1989, p. 43–47.

– *Continuitate la Dunărea de Jos: cuvinte autohtone din vocabularul limbii române raportate la realităţi etnoarheologice*, în ST, t. 7, 1989, p. 447–451.

– *Cuvântul românesc* ***gresie*** *şi semnificaţia magico-cultuală a pietrei de ascuţit în perspectivă etnoarheologică*, în AM, XIII, 1990, p. 225–242.

– *Éléments autochtones relatifs aux rapports de parenté en tant que reflets du spécifique de la romanisation des Daco-Gètes*, în ST, t. 8, 1990, p. 241–244.

– *De la „cuvinte şi lucruri" spre antropologie culturală*, în R, 9, 1990, p. 13.

– *Éléments autochtones du vocabulaire daco-roumain, source pur la connaissance de la civilisation géto-dace*, în TD, XI, 1–2, 1990, p. 209–223.

Scanned with OKEN Scanner

– *Permanences de la préhistoire: éléments de la civilisation géto-dace d'après des mots du vocabulaire autochtone de la langue roumaine*, în vol. *Temps et changements dans l'espace roumain* (ed. Al. Zub), Iaşi, Editura Academiei Române, 1991, p. 47–62.

– *Alecsandri şi calendarul popular românesc*, în RLŞL, 3, 1991, p. 15–22.

– *Elemente autohtone ale vocabularului limbii române în „Anonymus Caransebesiensis": **argea – argelaş***, în vol. *STUDIA. Philosophia, Historia, Philologia*, I, Timişoara, 1992, p. 241–254; variantă în vol. *Din istoria Europei Romane*, Oradea, 1995, p. 335–345.

– *Etno- şi sociotextele în sprijinul istoriei*, în M, IV, 15–16, 1993, p. 18–25.

– *Religie şi limbă: reflexe ale necunoaşterii şi intoleranţei*, în LbR, 3, 1994, p. 139–151; variantă: *Termeni româneşti pentru diferite confesiuni: între competenţă expresivă şi alteritate negativă*, în RLŞL, 6, 1994, p. 36–48.

– *Comportement de recherche sur le lexique autochton du daco-roumain: vers une perspective d'anthropologie culturelle*, în TD, XVI, 1–2, 1995, p. 317–330.

Schimbarea şi „agresarea" numelui ca manifestări de „tabù" lingvistic, în vol. *Limbaje şi comunicare* [I], Iaşi, Editura Institutul European, 1995, p. 71–81.

Reflexe ale unor practici de magie homeopatică şi de meteorologie empirică: „fluieră-vânt" şi „a paşte vânturile", în RLŞL, 4, 1997, p. 57–61.

Das Bild des Deutschen bei den Rumänen. Regionale und gruppenspenspezifische Modelle und ihre Widerspiegelung in der rumänischen Sprache, în vol. *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*, herausgegeben von Horst Förster und Horst Fassel, Jan Thorbecke Verlag, Stuttgart, 1999, p. 127–146; o primă variantă, *Germanul în mentalul rural românesc*, în vol. *Identitate – alteritate în spaţiul cultural românesc* (ed. Al. Zub), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 1996, p. 221–239.

Geasta cu trepădatele, în LR XLIX, 2000, 1 – volum omagial Theodor Hristea, p. 81–87.

Bani gheaţă, bani uscaţi, în FD, XIX, 2000 – volum omagial Andrei Avram, p. 117–122.

„Graiul pâinii" în lumina „lingvisticii integrale" coşeriene, în LbR, XIII, 4–5, 2003, p. 118–131; text publicat, sub titlul *Limba ca mărturie. Repere pentru o proiecţie lingvistică a conceptului «la longue durée»*, şi în vol. *Unitatea limbii române, cu privire specială la Basarabia şi Bucovina*, Lucrările Sesiunii ştiinţifice organizate de Secţia de Filologie şi Literatură a Academiei Române (27 martie 2003), Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004, p. 49–77.

Bună ziua şi-n casă!, cuvânt-înainte la vol. *Casa – semn al identităţii culturale* (ed. Ioan Dănilă, Doina Cmeciu), Bacău/Slănic-Moldova, Editura „Alma Mater", 2006, p. 5–12.

Sentimentul de a fi acasă, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei", VII, 2007, p. 101–108.

Scanned with OKEN Scanner

D. Pragmatică lingvistică – comunicare jurnalistică

– *Discursul jurnalistic şi discursul public din perspectivă ecolingvistică (radiografii)*, în *Comunicarea şi schimbarea culturală*, coord. Monica Spiridon, Bucureşti, Editura Ars Docendi, 2001, p. 40–77.

– *Textul jurnalistic: un teren experimental de ambiguitate*, în *Identitatea limbii şi literaturii române în perspectiva globalizării*, vol. apărut sub egida Institutului de Filologie Română al Filialei Iaşi a Academiei Române, Iaşi, Editura Trinitas, 2002, p. 135–150.

– *O modalitate paradoxală de manifestare a apartenenţei etnoculturale: «discursul repetat»*, în vol. *Limba şi literatura română în spaţiul etnocultural dacoromânesc şi în diaspora*, apărut sub egida Institutului de Filologie Română al Filialei Iaşi a Academiei Române, Iaşi, Editura Trinitas, 2003, p. 163–178.

– *Repeated Discourse as a Means of „Contact" and Manipulation in Journalistic Discourse*, în vol. *La langue et les parlants/Language and its Users/ Limba şi vorbitorii*, edited by Tatiana Slama-Cazacu, Bucureşti, Editura Arvin-Press, 2003, p. 217–237.

– *Limbajul discursului electoral. Efecte speciale de Bacău în iunie 2004?*, în „Gazeta de Bacău", I, 25, 2004, p. 12–13.

– *Limba ca mărturie. Repere pentru o proiecţie lingvistică a conceptului «la longue durée»*, în vol. *Unitatea limbii române cu privire specială la Basarabia şi Bucovina*, Lucrările Sesiunii ştiinţifice organizate de Secţia de Filologie şi Literatură, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004, p. 49–77.

– *Dicton şi slogan*, în *Omagiu profesorului şi omului de ştiinţă Anatol Ciobanu*, vol. coordonat de Sabina Corniciuc, Chişinău, Editura CEP USM, 2004, p. 277–283; vezi şi în LbR, 2004, nr. 12, p. 46–53.

– *„Radio şanţ" şi „Zvon-Press" ca markeri ai comuniunii fatice în satul global*, în *Stil şi limbaj în mass-media din România*, vol. coordonat de Ilie Rad, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 231–246.

– *Frământările de limbă din perspectiva „téchne rhetoriké"*, în *Limba română – Stadiul actual al cercetării*, vol. coordonat de Gabriela Pană Dindelegan, Editura Universităţii din Bucureşti, 2007, p. 305–315.

– *Limba română: între aşteptări şi rezultate*, în [Academia Română – Filiala Iaşi], „Prelegeri academice", VI, 2007, 6, p. 105–134 (în colaborare cu dr. Cristinel Munteanu).

– *Însemnări din perspectiva deontică a limbajului: aplicaţii pe discursul public*, în LbR, 2007, nr. 7–9, p. 113–123.

– *Credinţa în izbânda limbii române*, cuvânt-înainte la volumul *Retrospectivă necesară. Dialoguri* (editor Alexandru Bantoş), Chişinău, Casa Limbii Române, 2007, p. 7–21.

– *Distorsionarea semantică a neologismului şi a dictonului cult în discursul public actual*, în volumul *Lexic comun/Lexic specializat*, Galaţi, University Press, 2008, p. 31–44.

Scanned with OKEN Scanner

– *Ideologizarea publică prin „noua limbă de lemn”*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 2 (6), Galaţi, Editura Europlus, 2009, p. 236–253.

– *Eufemismul din perspectiva limbajelor funcţionale*, în vol *Lexic comun/ Lexic specializat*, Galaţi, Editura Europlus, 2, 2010, p. 79–101.

– *Aliniere europeană şi derută terminologică autohtonă*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 2 (10), vol. II, Galaţi, Editura Europlus, 2010, p. 220–230.

– *Eufemismul subversiv de legitimare*, în vol. *Limba română: ipostaze ale variaţiei lingvistice*, II. *Pragmatică şi stilistică*, ed. Rodica Zafiu *et al.*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2011, p. 43–62.

– *Competenţa expresivă şi „discursul repetat” în etno- şi sociotexte: efecte ale „cunoaşterii elocuţionale” şi ale „competenţei idiomatice”*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 2 (14), Galaţi, Editura Europlus, 2011, p. 165–188 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *Spaţii pragmatico-discursive ale generării idiotismelor: o înscenare caragialescă*, în vol. *Plurilingvism şi intertextualitate. Stelian Dumistrăcel – 75*, număr special al revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice”, seria Filologie, revistă a Facultăţii de Litere, Universitatea „Vasile Alecsandri” din Bacău, 2012, p. 45–69.

– *Ne vom mai putea hrăni numai... româneşte?*, prefaţă la vol. Petronela Savin, *Universul din lingură. Despre terminologia alimentară românească*, Iaşi, Editura Institutul European, 2012, p. 9–11.

– *Bis repetita placent*, prefaţă la vol. Petronela Savin, *Romanian Phraseological Dictionary. The Onomasiological Field of Human Nourischment*, Iaşi, Editura Institutul European, 2012, p. 9–11.

– *Barrières linguistiques, notamment au niveau terminologique, dans des domaines de communication à grand impact socio-culturel. Approche pragma-linguistique*, în vol. *La formation en terminologie*, Actes de la Conférence Internationale de Bucarest (3–4 novembre 2011), Bucureşti, Editura ASE, 2013, p. 392–410 (în colaborare cu Dan Stoica şi Irina Dumistrăcel).

– *Database on the Medicopharmaceutical Terminology [MPhT] in Various Discursive Spaces: Elaboration-Related Issues*, în vol. *Proceedings of the 9th International Conference „Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian Language”* (Miclăuşeni, 16–17 May 2013), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 13–34 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *Paliere terminologice din perspectiva barierelor lingvistice: încifrare şi transparenţă în terminologia medico-farmaceutică*, în „Communication interculturelle et littérature”, nr. 1 (18), Iaşi, Editura Institutul European, 2012, p. 20–40 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *Variaţie diastratică şi variaţie diafazică în comunicarea specializată: paliere terminologice. Spaţiul pragmatico-discursiv al publicaţiilor româneşti de instruire şi educaţie medico-sanitară* (II). *Cu raportare la problematica evoluţiei*

Scanned with OKEN Scanner

limbii literare, în AUG, fascicula XXIV, anul VI, nr. 1–2 (9–10), 2013, *Lexic comun/Lexic specializat. Actele Conferinței Internaționale „Limba română în timp și spațiu"*, p. 32–59 (în colaborare cu Doina Hreapcă și Luminița Botoșineanu).

– *Vasile Voiculescu: spații pragmatico-discursive*, în vol. *In honorem Elvira Sorohan*, Iași, Editura Junimea, 2015, p. 190–211.

– *Comunicarea pe teme medico-farmaceutice: termeni de specialitate și discursuri*, în vol. *Omul de cuvânt. In honorem Gheorghe Chivu*, ed. Adina Chirilă, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", p. 202–218.

Recenzie

– Dan S. Stoica, *Comunicare publică. Relații publice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", în „Biblos", 16, 2004, p. 46.

III. PORTRETE, EVOCĂRI, NECROLOGURI

[Eugeniu Coșeriu]

– *Eugen Coșeriu: întrebările și promisiunile începutului*, în RLȘL, 5, 1992, p. 53–63.

– *O conștiință a lingvisticii*, raport la ceremonia conferirii titlului de Doctor Honoris Causa al Universității „Dunărea de Jos", Galați, profesorului Eugeniu Coșeriu (Universitatea Tübingen), 25 mai 2001.

– *Eugeniu Coșeriu la 80 de ani: itinerar științific – itinerar de trăire sufletească*, în BPh, II, 2001, 2, p. 13–15, și în LbR, XI, 4–8, 2001, p. 46–47.

– *Nobilul spaniol născut la Bălți*, în RR, VII, 3,2001, p. 7.

– *Don Eugenio*, în „Antares" (Galați), IV, octombrie–decembrie 2001, p. 3.

– *Pentru ca în Moldova să se mai nască oameni care să nu rămână mereu sub vremuri*, răspuns la ancheta „Modelul Coșeriu – mărturii, interviuri, anchete, recenzii", în „Contrafort" (Chișinău), X, 10–11, 2003, p. 20–21.

– *Într-o mare familie a casei* (*In memoriam Eugeniu Coșeriu*), în RLȘL, 3–4, 2007, p. 135–140.

– *Frazeologie românească din perspectivă romanică: omagiu lui Eugeniu Coșeriu*, la Conferința internațională „Lexic comun/lexic specializat – frazeologie, stilistică, traductologie", ediția a IV-a, Galați, 15–16 septembrie 2011.

[Iorgu Iordan]

– *Iorgu Iordan. Titluri și lucrări*, București, Editura Litera, 1974, în Cr, IX, 52, 1974, p. 6.

– *Importanța dialectologiei pentru lingvistica romanică și orientări în dialectologia românească*, la Simpozionul „Iorgu Iordan – 100 de ani de la naștere", noiembrie 1988, comunicare publicată în volumul cu același titlu, Centrul de multiplicare al Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1990, p. 47–57.

– *Iorgu Iordan: direcții de cercetare în lingvistica românească*, în ALIL, LVI, 2016, p. 33–50.

Scanned with OKEN Scanner

[Sever Pop]

– *Sever Pop: spațiul regăsirii de sine*, în LbR, 1995, 6, p. 76–79.

[G. Istrate]

– ***Morometii**: momentul psihologic al parimiei și statutul personajelor*, în vol. *Profesorul Gavril Istrate la 70 de ani*, Iași, Centrul de multiplicare al Universității „Alexandru Ioan Cuza", 1984, p. 151–167.

– *Profesor și îndrumător* [Gavril Istrate la 90 de ani], în CvL, CXXXVIII, 2004, 3, p. 91–93.

– *„Cine-și face zid de pace..."*, în „Historia Universitatis Iassiensis", V, 2014, p. 369–373.

[Theofil Simenschy]

– *Theofil Simenschy (1892–1968)*, în ALIL, XXXIII, 1992–1993, p. 300–302.

– *Theofil Simenschy: „Ca lumina unei stele îndepărtate"*, în „Ethos. Revistă de teorie a culturii", 8, septembrie 2013, p. 6–8.

[Ariton Vraciu]

– *Ariton Vraciu (1927–1987)*, în ALIL, XXXIII, 1992–1993, p. 305–307.

– *Ariton Vraciu: o viziune asupra tracologiei*, comunicare la „Zilele Universității «Alexandru Ioan Cuza»", Sesiunea de comunicări a Catedrei de Slavistică „Petru Caraman" (26 octombrie 2007).

[Ștefan Cuciureanu]

– *Ștefan Cuciureanu: cultul Italiei*, în vol. *80 anni di italienistica presso l'Università „Al.I. Cuza", Iași. Atti del Simposio internazionale di Iași (12–13 maggio 2006)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2006, p. 183–188.

[Const. Ciopraga]

– *„Revanșa" exegetului prin arta cuvântului*, în RLȘL, 1996, 4, p. 97–103.

– *Substanța și vraja cuvintelor*, în ALIL, XLIX–L, 2009–2010, p. 222–226.

[N.A. Ursu]

– *„Adevărul vieții, adevărul operei"*, în BPh, XVII, aprilie–iunie 2016, 2, p. 19–22.

[Al. Andriescu]

– *„Să mai poți ceti psaltirea..."*, în vol. *Al. Andriescu – 88*, volum îngrijit de Gabriela Haja, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014, p. 79–86.

– *O înscenare: portret prin fabule*, în *ibidem*, p. 87–88.

Scanned with OKEN Scanner

[Alexandru Zub]
– *Un vechi coleg de la Şendriceni* [acad. Alexandru Zub la 75 de ani], în „Dacia literară", XX, 5 (86), 2009, p. 8–9.

[Silviu Berejan]
– *Legături de suflet* [acad. Silviu Berejan la 80 de ani], RLŞL, 3–4, 2007, p. 19–21.

[Ion Coteanu]
– *Textele orale în registru dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice*, în vol. *Ion Coteanu – In memoriam*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2014, p. 119–136.

[Marius Sala]
– *Marius Sala: perspective ale dialectologiei*, în vol. *Marius Sala. Contemporanul lor, contemporanii lui*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 158–162.
– *„Nomadismul" românilor: ariile binare şi de tip „coridor" de pe hărţile atlaselor lingvistice româneşti*, în vol. *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, p. 145–165 (în colaborare).

[Andrei Avram]
– *Semnificaţiile rom.* ***bursă*** *şi ipostaza* ***birjă*** *a acestui neologism*, în vol. *Bătrânul înţelept de la Pylos. Volum omagial dedicat lui Andrei Avram la optzeci de ani*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012, p. 69–76.

[Anatol Ciobanu]
– *Dicton şi slogan*, în vol. *Omagiu profesorului şi omului de ştiinţă Anatol Ciobanu la 70 de ani*, Chişinău, „CEP USM – 2004", 2005, p. 277–283.

[Vitalie Marin]
– *La Creangă şi pornind de la Creangă. Note stilistice*, în vol. *Omagiu Profesorului Vitalie Marin*, Chişinău, 2001, p. 193–203.

[Vladimir Zagaevschi]
– *La un prieten*, în LbR, XVIII, 2008, 7–8, p. 19–20.

[Teofil Teaha]
– *Rigoarea argumentării*, în vol. *Studii de dialectologie, istoria limbii şi onomastică. Omagiu Domnului Teofil Teaha*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011, p. 37–38.
– *De la atlasul lingvistic naţional la atlasele regionale: semnificaţia diferenţelor*, în *ibidem*, p. 219–242 (în colaborare).

Scanned with OKEN Scanner

[Maria Marin]

– *Parimia în oralitate şi în textele „dialectale”*, în vol. *„Cuvinte potrivite”. Omagiu Doamnei Maria Marin, la aniversare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2013, p. 180–219 (în colaborare).

[Mircea Ciubotaru]

– *Omul angajamentelor respectate* [Mircea Ciubotaru la 65 de ani], în BPh., X, 4, octombrie–decembrie 2009, p. 24–29.

[Vasile Frăţilă]

– *Variaţia lingvistică din perspectiva informatizării atlaselor lingvistice româneşti*, în vol. *Studia in honorem magistri Vasile Frăţilă*, Timişoara, Editura Universităţii de Vest, 2005, p. 193–211 (în colaborare).

*

– *Eugeniu Coşeriu (27 iulie 1921 – 7 septembrie 2002)*, în RR, VIII, 3, 2002, p. 4 (cf. şi BPh, III, 3, 2002, p. 12).

– *Îndoliat omagiu* [In memoriam Eugeniu Coşeriu], în LbR, XII, 10, 2002, p. 7–8.

– *Fără Magistru, o lume mai mult decât săracă...*, în LbR, XII, 10, 2012, p. 15.

– *In memoriam Silviu Berejan*, în RR, 1, 2008, p. 11–13.

– *Silviu Berejan: o conştiinţă a lingvisticii româneşti contemporane*, în LbR, XVIII, 9–10, 2008, p. 25–27.

– *Gavril Istrate (23.02.1914 – 30.01.2014): Omagiu, la despărţire*, în CvL, 148, 2, 2014, p. 53–55.

– *Despina Ursu (23 iulie 1930 – 15 aprilie 2015). In memoriam*, în BPh, XVI, 2, 2015, p. 24–25.

– *N.A. Ursu (3 august 1926 – 14 mai 2016): Un redutabil istoric al culturii române vechi şi premoderne...*, în Cr, VI, 9 (68), 2016, p. 6.

IV. PUBLICISTICĂ[1]

A. În reviste literare şi de cultură

1. „Cronica” (Iaşi)

[1967–1988]: *Firmele!*, II, nr. 1, 1967, p. 10 (la rubrica „Cronica limbii”); *Cadran* [prezentarea Sectorului de limba şi literatura română de la Institut für

[1] În această rubrică sunt incluse, selectiv, titluri din publicaţiile menţionate în continuare. Precizăm faptul că unele din aceste texte reprezintă prima formă a unor articole din viitorul *Dicţionar de expresii româneşti*, după cum reluarea unor texte, după apariţia celei de a doua ediţii a acestei lucrări (sub titlul *Până-n pânzele albe*), constituie completări şi adaosuri din perspectiva unei ediţii viitoare, în pregătire.

Scanned with OKEN Scanner

Romanische Sprachen und Kultur al Academiei Germane de Ştiinţe – Berlin], II, 1967, 31, p. 10; cicluri: „Numele lunilor anului" (rubrică lunară), din 5 octombrie 1984 până la 27 septembrie 1985; „Metafore ale vorbirii"; „Patrimoniul cultural naţional".

[1990–2002]: *Restabilirea demnităţii cuvântului*, nr. 1, 1990, p. 6; *Primatul unei îndatoriri de cercetare* [satele dispărute], nr. 3, 1990, p. 3; *„Dacă patruzeci de ani n-am avut biserică, n-am avut nimic"* [sate dispărute din Basarabia], nr. 27, 1991, p. 6; ciclurile „Periscop" şi „Dincolo de cuvânt".

[„Cronica veche", 2011–2016; selecţiuni]: *Ca la mama acasă!* [diminutive culinare], nr. 8, septembrie 2011, p. 13; *Pensiile, adecă plăţile carele cineva le capătă din milă?*, nr. 9, octombrie 2011, p. 8; *„Nume sonore din lumea interlopă..."*, nr. 10, noiembrie 2011, p. 6; *Marin Preda: retorică empirică şi riscuri ale celebrităţii*, nr. 7–8 (18–19), iulie–august 2012, p. 7; *Trebuie să fim versatili, căci veacul înaintează!*, nr. 21, octombrie 2012, p. 6; *O tuse... productivă*, nr. 8 (31), august 2013, p. 4; *O istorie a Moldovei prin numele de familie*, nr. 5 (40), mai 2014, p. 6–7; *Omenescul matematicilor* [aniversare Solomon Marcus], nr. 3 (50), martie 2015, p. 5; *Un redutabil istoric al culturii române vechi şi premoderne: N.A. Ursu*, nr. 9 (68), septembrie 2016, p. 6.

2. „Dacia literară" (serie nouă, din 1990), Iaşi

[Rubrica „Spaţiul cuvântului", 2004–2014]: *Un termen de... ruşine şi ocară*: ***mioritic***, XV, nr. 1, 2004, p. 31–32; *Frământările de limbă. O proiecţie de analiză din perspectiva retoricii empirice* (partea I), XV, nr. 2, 2004, p. 39–40; (partea a II-a), XV, nr. 4, 2004, p. 37–38; *Plagiatul – fişe socio- şi psiholingvistice*, XVI, nr. 4 (61), 2005, p. 31–32; *Nobilul spaniol născut la Bălţi*, XVII, nr. 2 (65), 2006, p. 13; *Un canonic savant: Timotei Cipariu*, XX, nr. 4 (85), 2009, p. 32–33; *Istoria oamenilor, a culturii şi a limbii prin însemnări de pe cărţi* [prezentarea vol. IV, cuprinzând documente din perioada 1829–1859, al corpusului *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, editat de Ion Caproşu şi Elena Chiaburu], XX, nr. 6 (87), 2009, p. 14–15; *Biografii* [Marius Sala, *101 cuvinte moştenite, împrumutate şi create*; Rodica Zafiu, *101 cuvinte argotice*], XXII, nr. 2 (95), 2011, p. 84–97; *Philippide restitutus*, XXII, nr. 4 (97), 2011, p. 67–74; *Sever Pop (27 iunie 1901–17 februarie 1961): desţărarea şi spaţiul regăsirii de sine*, XXII, nr. 6 (99), 2011, p. 65–70; *Cât o zi de post* [la Antim Ivireanu], XXII, nr. 5–6 (104–105), 2011, p. 6–7; *Ovid Densusianu – între folclor şi lingvistica textului*, XXIV, nr. 9–10 (120–121), 2013, p. 116–118; *Parimia ca turnură stilistică*, XXV, nr. 11–12 (122–123), 2014, p. 105–107.

3. „Revista română" (Iaşi)

[2000–2008, rubrica săptămânală „Expresii ale mentalităţilor"]: *Maşir de la oala cu ştir*, VI, nr. 1, 2000, p. 5; *Muierea, ca muierea*, VI, 2000, nr. 2, p. 8; *Tufele din Veneţia*, VI, nr. 3, 2000, p. 5; *Banii jos!*, VI, nr. 4, 2000, p. 5; *Banii... uscaţi*,

Scanned with OKEN Scanner

VII, nr. 1, 2001, p. 5; *Pe răboj*, VII, nr. 2, 2001, p. 5; *Ca la un codru verde*, VII, nr. 3, 2001, p. 3; *Pescuitul în ape tulburi*, VIII, nr. 2, 2002, p. 5; *A face un ciubuc*, VIII, nr. 3, 2002, p. 7; *Titluri*, VIII, nr. 4, 2002, p. 7; *Podul de flori s-a... dărâmat?*, IX, nr. 4, 2003, p. 7; *Monitorizarea mass-mediei şi ludicul*, X, nr. 2, 2004, p. 7; *Unde, când şi cum se mai bate toba?*, X, nr. 3, 2004, p. 7; *Haine nemţeşti*, XI, nr. 2, 2005, p. 9; *A duce la cucuiata*, XI, nr. 3, 2005, p. 7; *Zăpezile de anţărţ*, XI, nr. 4, 2005, p. 7; *Sapientia ludens* [portret Ştefan Cuciureanu], XII, nr. 3, 2006, p. 12–13; *Pateticul necesar* [Grigore Vieru], XIII, nr. 4, 2007, p. 36–37; *Paştele pe plajă*, XIII, nr. 2, 2007, p. 14.

4. „Convorbiri literare" (Iaşi)

[2002–2003; 2014]: *ÎN paralel? ÎN trist!*, CXXXVI, nr. 6, 2002, p. 132; *Fotbal şi semiotică: lei şi vulturi, regi şi samurai, mono-, bi-, tri- şi policolori*, CXXXVI, nr. 7, 2002, p. 133–134; *„Să mai poţi ceti Psaltirea"*; CXXXVII, nr. 9, 2003, p. 55–58; *Omagiu, la despărţire* [G. Istrate], CXLVIII, nr. 3, 2014, p. 53–55.

5. „Iaşul literar"

[1959–1961; recenzii]: S.K. Ghil, *Şase ani cu Lenin. Şoferul lui Lenin povesteşte*, X, nr. 2, 1959, p. 123–124; G.I. Sidorov, *Despre sărbătorile, posturile şi ritualurile creştine*, XII, nr. 3, 1961, p. 86; Em. Iaroslavski, *Biblia pentru credincioşi şi necredincioşi*, XII, nr. 11, 1961, p. 89–90.

6. „Semn" (Bălţi)

[2002–2004]: *Marin Preda dinspre retorică*, V, nr. 4, 2002, p. 36–37 (cf. şi în CvL, CXXXVI, nr. 8, 2002, p. 125–126); *Transmutatio boum (şi a altora!)*, VI, nr. 1–2, 2003, p. 49–50; *„Cocktailuri"*, VI, nr. 3–4, 2003, p. 51; *„Au cu capul de piatră, au cu piatra de cap"*, VII, nr. 1–2, 2004, p. 58–59; *Ce trece, ce rămâne*, VII, nr. 3–4, 2004, p. 47.

7. „Scriptor" (Iaşi)

Începând din 2017, la rubrica intitulată „Capul călindar?": *Gerar şi făurar*, III, nr. 1–2 (25–26), ianuarie–februarie 2017, p. 113–114; *Mărţişorul ne mai prieşte?*, III, nr. 3–4 (27–28), martie–aprilie 2017, p. 117–118; *Încântarea şi pofta: florar şi cireşar*, III, nr. 5–6 (29–30), mai–iunie 2017, p. 133–134; *De la fierbinţeli la gustări: „luna lui cuptor" şi „luna lui gustar"; dar „măsălar"?*, nr. 7–8 (31–32), iulie–august 2017, p. 100–101; *Tăciunii, culesul viilor şi ameninţările brumei. Împreună cu falsa numărătoare neologică a ultimelor patru luni ale anului*, nr. 9–10 (33–34), septembrie–octombrie 2017, p. 104–105.

8. În alte periodice:

a) În „Contemporanul" (Bucureşti): un număr de 16 articole sub genericul „Expresii şi mentalităţi" (din 9 mai până la 12 septembrie 1996);

b) În „Timpul" (Iaşi): *Un eveniment pentru lumea ştiinţifică* [apariţia vol. IX, *Cartea Psalmilor*, din *Biblia 1688*], IV, nr. 56, iulie–august 2003, p. 19. În seria

Scanned with OKEN Scanner

nouă a „Timpului – revistă de cultură", la rubrica „Împotriva derivei" – 30 de articole, tipărite între lunile ianuarie 2014 şi noiembrie 2016[2].

B. În presa cotidiană

1. Articole

– Începând din anul 1997, până la zi, apariţia a peste 400 de articole pe tema „discursul jurnalistic şi discursul public", la rubrici săptămânale din cotidianul „Monitorul" (ciclurile „Cuvinte acoperite", „Transitoria", „Din vorbă în vorbă") şi din continuatorul acestuia (septembrie 2001), „Ziarul de Iaşi" („Va să zică", „Lingvistică pentru toţi" şi, din nou, „Cuvinte acoperite").

Selecţii: titluri publicate în lunile aprilie – octombrie 2002 în „Ziarul de Iaşi": *Paşte sau Paşti?* (30 aprilie); *Blatul*; *Paştele şi marea*; *Sacrificarea*; *Eut(h)anasierea* (10, 13, 21, 28 mai); *Toaletarea porcinelor*; *„Ingineria"*; *Tricolorii* (4, 18, 26 iunie); *Ortacii, ceangăi?* (I, II); *Şpaga*; *Individul* (2, 9, 16, 25 iulie); *Zarva-giii*; *Ciubucul*; *Sedilele autorităţii*; *Ce trece, ce rămâne* (6, 13, 20, 27 august); *De toate zilele?*; *Cocktailuri* (3, 10 septembrie); *Ceheasca*; *Ne-cuviinţe*; *Fantazie*, *Ucenicul vrăjitor* (1, 8, 15, 23 octombrie; ultimele două articole pe tema discuţiilor privitoare la iniţiativele legislative din epocă privind „protejarea" limbii române).

Între 7 ianuarie 2014 şi 31 decembrie 2016, o serie de articole, la rubrica săptămânală „Lingvistică pentru toţi"[3].

– Între anii 2005 şi 2011, publicarea unor articole de explicare a cuvintelor şi de cultivare a limbii, de prezentare a unor apariţii editoriale şi a unor evenimente ştiinţifice, în Ziarul „Lumina" (Iaşi), la rubrica săptămânală „Lumea cuvântului".

Selecţii: titluri publicate în cursul anului 2007: *Glisarea revelionului*; *„De ce? De mere!"*; *Ce hram porţi* (6, 13, 27 ianuarie); *Yedek*; *Declinul iedecului*; *Dragobete, cap de primăvară* (3, 10, 17 februarie); *Ipostaze ale inimii*: *inima – cord*; *Predica*; *Altă inginerie...*; *Ciubotele roşii* (3, 10, 17, 24 martie); *Vălăritul*; *Bunul cel rău*; *Facem maiul?* (14, 21, 28 aprilie); *Muc şi sfârc!*; *În foi de viţă*; *Florar?*; *Ortacii, iar* (5, 12, 19, 26 mai); *Gol puşcă*; *Sejur de noapte*; *Circa şi ceva...*; *Pe lumânare şi pe frunte!*; *Mâna în foc* (2, 9, 16, 23, 30 iunie); *Luleaua neamţului*; *Cui pe cui...*; *Asalt la 40°C*; *Spectacole* (7, 14, 21, 28 iulie); *La Sfântu*;

---

[2] Şi preluate sub titlul *Împotriva derivei. Volum omagial Stelian Dumistrăcel '80*, realizat de Asociaţia Studenţilor Jurnalişti din Iaşi, redactor: Corina Giurgea, Iaşi, Editura Adenium, 2017.

[3] În curs de publicare sub titlul *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile*, la Editura Polirom, Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

La Piatra (18, 25 august); *Şi-n casă...*; *Balamucuri*; *Belarusul şi Nederlandul*; *Nederlandul şi altele...*; *Euro-de-toate* (1, 8, 15, 22, 29 septembrie); *Familia brumei*; *Expresivitate*; *„Funia la par"* (13, 20, 27 octombrie); *Boboceala*; *Doar Anastasia?*; *Iniţiale rezervate* (3, 17, 24 noiembrie); *Se mai ţine Andrei, cap de iarnă?*; *Strada Aleea*; *A nu avea niciun Dumnezeu* (3, 12, 19 decembrie).

Titluri publicate în perioada ianuarie – aprilie 2008 (selectiv): *Măritişul*; *Tocana din limbi*; *Barză şi mazăre* (16, 23, 30 ianuarie); *Botoşăneană*; *Luna mărţişorului* (6, 27 februarie); *Babele din calendar*; *Traista-n băţ*; *Carcera şi pompierii* (5, 12, 26 martie); *Summit-ul*; *Datul prin băţ*; *După Florii*; *A lua Paşti* (9, 16, 23, 30 aprilie); în anul 2009: *Limbă şi scriptură* (20 mai), respectiv *Canonicul savant Timotei Cipariu* (27 mai), pornind de la monografia *Timotei Cipariu – lingvist şi filolog*, semnată de Carmen-Gabriela Pamfil, apărută la Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"; între 1 iulie şi 30 septembrie, trei articole consacrate apariţiei celui de al IV-lea volum din seria *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*, Iaşi, „Demiurg" (ed. I. Caproşu şi E. Chiaburu), iar altul de prezentare a vol. *Dictionarium valachico-latinum* („Anonymus Caransebesiensis"), editat de Gheorghe Chivu, Bucureşti, Editura Academiei Române; în anul 2010, dintre articolele de la rubrica săptămânală citată, un text consacrat reeditării vol. *Limba română literară. Studii şi articole*, la împlinirea, de către prof. dr. docent G. Istrate, a vârstei de 96 de ani; două articole de prezentare a problemelor limbii române (literare) din secolul al XVIII-lea, pe baza volumului I (pentru perioada 1763–1784) din colecţia „Sămile Vistieriei Ţării Moldovei", editat de Ioan Caproşu; prezentarea vol. *Eşti COOL şi dacă vorbeşti corect*, cu preocupări de cultivare a limbii, publicat de cercetători de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" (coord. Rodica Zafiu); două texte, intitulate *Un tezaur* (5 mai) şi *Ex-* (12 mai), de prezentare a volumului cuprinzând articolele din partea a doua a literei *E* din *Dicţionarul limbii române* (*es–ezredeş*), redactat de membrii colectivului de lexicografie de la Institutul de Filologie Română „Al. Philippide", apărut la Editura Academiei Române; prezentarea volumului *Dicţionar cu distihuri*, publicat de Adrian Voica; analiza, în trei articole, a *Dicţionarului bilingv de termeni religioşi ortodocşi* (român–francez şi francez–român) publicat de Felicia Dumas, respectiv a volumului *Din meditaţiile câinelui Jar*, semnat de Al. Andriescu; alte prezentări de cărţi: *Distincţia culturii* (Alexandru Philippide, *Istoria limbii române*, ediţie îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil şi Luminiţa Botoşineanu); *Un nou Creangă* (Eugen Simion, *Ion Creangă. cruzimile unui moralist jovial*); *Influenţa culturii greceşti* (Marius Alexianu, Roxana Curcă, *Cuvinte greceşti universale*); prezentarea Colocviului internaţional cu caracter aniversar „Eugeniu Coşeriu – 90 de ani de la naştere" (Iaşi–Bălţi, 27–29 iulie 2011).

Scanned with OKEN Scanner

– În alte cotidiene:

În cadrul proiectului „Limba noastră-i o comoară" a „Jurnalului național", sub titlul de rubrică „Nuca-n perete": *Eleva România* (4 aprilie 2006, p. 8); *Vițadevie* (6 aprilie 2006, p. 8); *Încadrarea lingvistică* (8 aprilie 2006, p. 6); *Podul giruetă* (12 aprilie 2006, p. 8).

2. Prezențe în presă prin interviuri, comentarii, consultații

– Sub titlul de pagină „«Limba de lemn» anihilează exercițiul gândirii", interviu titrat *Toți suntem potențiale victime ale limbii de lemn*, în „Evenimentul" (Iași), 19 aprilie 2000, p. 10 (consemnat de Rosana Heinisch).

– Sub titlul de pagină „S.O.S. limba română", interviu titrat *Adaptarea mesajului la receptor și la împrejurarea în care are loc comunicarea este esențială pentru cultivarea limbii*, *ibidem*, 28 iunie 2000, p. 10 (consemnat de Rosana Heinisch).

– Sub titlul de pagină „Un stuchit de peste Prut", interviu în legătură cu *Dicționarul moldovenesc-românesc* al lui Vasile Stati; în „Ieșeanul", nr. 74, 11–17 august 2003, p. 9; intervenția, pe baza reluării textului într-un periodic cu difuzare națională, a fost „viguros" combătută de dr. Ananii Grosul, în „Moldova suverană" (Chișinău), nr. 149, 26 august 2003, p. 3.

– *Lingviștii nu sunt gardieni care urmăresc greșeli și le împușcă*, pe marginea rezultatelor monitorizărilor curente privind utilizarea limbii române în *mass-media*, în „Evenimentul zilei" (București), nr. 3670, 12 martie 2004, p. 17.

– Comentarii de consultant la reportajul [despre numele romilor] *Iliescu, Hagi și Gigi-Becali, frați de sânge în Murgeni*, publicat de Liviu Iolu, în „Evenimentul zilei", XII, nr. 4063, 15 aprilie 2005, p. 9.

– *Orice societate care se respectă face politică lingvistică*, în „Opinia studențească" (Iași), nr. 240, 21–27 noiembrie 2005, p. 8–9 (interviu consemnat de Dana Balan).

– Sub titlul de pagină „Cum se scrie și se vorbește noua limbă română", în „Lumina" (Iași), 25 februarie 2006 (la apariția ediției din 2005 a DOOM), p. 8 (interviu consemnat de Oana Rusu).

– Prezentare, *Stelian Dumistrăcel – cercetătorul*, sub titlul de pagină „Cine este ieșeanul anului?" (nominalizare pentru concurs), în „Ieșeanul", 18–26 decembrie 2006, p. 5.

– Considerații în legătură cu „limba moldovenească", sub titlul *Etichete româno-moldovenești* (consemnate de Andrei Udișteanu), în „Evenimentul zilei", 1 septembrie 2007, p. 5.

– Observații asupra originii antroponimelor, sub titlul *Nume de persoane publice ieșene* (consemnate de Marius Sidoriuc), în „Ziua de Iași", 24 septembrie 2007.

– Comentarea primelor afișe și sloganuri ale candidaților la alegerile locale din Iași, sub titlul *Runda I: bătălia afișelor*, în „7 Est" (Iași), 4 mai 2008 (interviu consemnat de Iulian Mofteescu).

Scanned with OKEN Scanner

– *Parimia în oralitate şi în textele „dialectale”*, în vol. *„Cuvinte potrivite”. Omagiu doamnei Maria Marin, la aniversare*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2013, p. 180–209 (în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *Dialectologia şi pragmalingvistica*, în „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi”, fasc. XXIV, anul VII, 2014, nr. 1–2 /11–12/, 2014, p. 26–38 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *Textele orale în registru dialectal ca bază de date pentru exegeze lingvistice*, în vol. *Ion Coteanu – In memoriam*, redactori Gh. Chivu, Oana Uţă Bărbulescu, Editura Universităţii din Bucureşti, 2014, p. 119–136.

– *Lucrările româneşti de geografie lingvistică şi* ***Dicţionarul limbii române*** *al Academiei: oferta lexicografică a materialului necartografiat şi problema „literarizării”*, în ALIL, LV, 2015, p. 19–72 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

– *Preluarea, adaptarea şi literarizarea textelor orale în registru dialectal în* ***Dicţionarul limbii române*** *al Academiei*, în vol. *Lucrările celui de-al şaselea Simpozion Internaţional de Lingvistică* (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Bucureşti, 29–30 mai 2015), Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuţu (ed.), Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2017, p. 191–218 (în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).

Recenzii

– *„Limba română”*, nr. 1–6/1959, rubrica „Glosar regional”, în SCŞt, XI, 1960, 1, p. 152–155).

– *Materiale şi cercetări dialectale*, I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1960 , în SCŞt, XII, 1961, 2, p. 289–294.

– Gheorghe Pop, *Elemente neologice în graiul maramureşean*, Cluj, Editura Dacia, 1971, în LR, XXII, 1973, 1, p. 72–82.

– A. Weijnen (sub redacţia), *Atlas linguarum Europae. Introduction*, Van Gorcum & Comp., Assen, Pays Bas, 1975, în ALIL, XXVI, 1977–1978, p. 213–214.

– *Un atlas lingvistic al Banatului* (*NALR. Banat*), I, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1980, în Cr, XV, 1980, 42, p. 3.

– *Etnolingvistică şi psihologie populară* (*NALR. Oltenia*), IV, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1980, în L, XXIV, 1981, 32, p. 1.

B. Istoria limbii, limbă literară, stilistică (etimologie, semantică; cultivarea limbii, limba şi stilul scriitorilor)

– *Aspecte ale frazei lui Petru Maior*, în SCŞt, XIII, 1, 1962, p. 45–64.

– *Din istoricul folosirii cuvântului* ***maşină*** *în limba română*, în LR, XIII, 5, 1964, p. 453–462.

– *Observaţii pe marginea unor contribuţii lexicologice*, în LR, XV, 6, 1966, p. 585–592.

Scanned with OKEN Scanner

– Participant la emisiunea TVR Iaşi având ca temă greşelile de limbă din *mass-media* şi eficacitatea măsurilor luate de Consiliul Naţional al Audiovizualului, cu sprijinul Institutului de Lingvistică „I. Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, pentru înlăturarea lor (7 iulie 2008).

– În perioada septembrie–decembrie 2008, colaborator la emisiunea săptămânală „Din vorbă în vorbă", a postului de radio „Nord-Est FM".

– *Sloganul în campania electorală*, interviu la canalul „Iaşi TV Life" (9 iunie 2009). – În cadrul emisiunii „TELE... Viziunea mea", TVR 3 a difuzat, pe data de 13 iunie 2009, un film-portret (de 45 min.) consacrat prof. univ. dr. Stelian Dumistrăcel, intitulat „Din vorbă în vorbă cu profesorul...".

– Rubrică săptămânală de cultivare a limbii intitulată „Din vorbă în vorbă", la TVR Iaşi, între 7 iulie 2009 şi 28 mai 2010.

– Participarea (împreună cu dr. Remus Zăstroiu) la emisiunea TVR Iaşi, de pe data de 12 iunie 2010, consacrată dimensiunii culturale a Universităţii din Iaşi până la cel de al Doilea Război Mondial, în cadrul ciclului „Alma Mater Iassiensis", realizat de prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, dedicat sărbătoririi a „150 de ani de existenţă modernă a Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»". Convorbirile au fost publicate în vol. *Istoria Universităţii din Iaşi povestită la TVR*, editor: Gheorghe Iacob, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, p. 297–313.

– *Nimic nu se compară cu plăcerea citirii unei cărţi*, în Ziarul „Lumina", 18 iunie 2010, p. 13 (interviu realizat de Oana Nistor).

– *Gavril Istrate, profesor şi îndrumător*, în cadrul „Prelecţiunilor Junimii", serie nouă (şedinţa a X-a), la Muzeul Literaturii Române, Iaşi, 25 februarie 2011.

Scanned with OKEN Scanner

SIGLE PENTRU PUBLICAȚII PERIODICE

AF = „Anuarul de filologie”, Iaşi.
ALIL = „Anuar de lingvistică şi istorie literară”, Iaşi.
AM = „Arheologia Moldovei”, Iaşi.
AIIX = „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»”, Iaşi.
At = „Ateneu”, Bacău.
AUG = „Analele Universităţii «Dunărea de Jos» din Galaţi”.
AUI = „Analele ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi”, Secţiunea III.e, Lingvistică.
BA = „Balkan-Archiv”, Würzburg – Hamburg.
BPh = „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iaşi.
C = „Contemporanul”, Bucureşti.
CL = „Cercetări de lingvistică”, Cluj-Napoca.
Cr = „Cronica”, Iaşi.
CvL = „Convorbiri literare”, Iaşi.
F = „Forum”, Bucureşti.
FC = „Forum cultural”, Iaşi.
FD = „Fonetică şi dialectologie”, Bucureşti.
L = „Luceafărul”, Bucureşti.
LbR = „Limba română”, Chişinău.
LL = „Limbă şi literatură”, Bucureşti.
LR = „Limba română”, Bucureşti.
M = „Moldova – Revistă de cultură”, Iaşi.
MMS = „Mitropolia Moldovei şi Sucevei”, Iaşi.
NyIK = „Nyelv- és irodalomtudományi közleméyek”, Cluj-Napoca.
OpS = „Opinia studenţească”, Iaşi.
PD = „Proverbium Dacoromaniae”, Drobeta-Turnu Severin.
PhJ = „Philologica Jassyensia”, Iaşi.
R = „Ramuri”, Craiova.
REF = „Revista de etnografie şi folclor”, Bucureşti.
RESEE = „Revue des études sud-est européennes”, Bucureşti.
RL = „România literară”, Bucureşti.
RLiR = „Revue de linguistique romane”, Paris – Lyon.
RLŞL = „Revista de lingvistică şi ştiinţă literară”, Chişinău.
RR = „Revista română”, Iaşi.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 39–40

Scanned with OKEN Scanner

RRL = „Revue roumaine de linguistique”, Bucureşti.
SCL = „Studii şi cercetări lingvistice”, Bucureşti.
SCŞt = „Studii şi cercetări ştiinţifice – Filologie”, Iaşi.
ST = „Symposia Thracologica”, Bucureşti, Satu-Mare, Carei.
ŞM = „Şcoala Mehedinţiului”, Drobeta-Turnu Severin.
TD = „Thraco-Dacica”, Bucureşti.

Scanned with OKEN Scanner

COMUNICĂRI, CONFERINȚE, EXPUNERI PUBLICE (selectiv)[1]

– *Ştefan cel Mare în povestirile populare*, la Sesiunea festivă a Cercurilor ştiinţifice studenţeşti de la Facultăţile de Istorie şi de Filologie de la Universităţile din Iaşi, Cluj şi Bucureşti, organizată cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Mare (Iaşi, 12 aprilie 1957).

– *Problemele adoptării neologismului în graiurile populare româneşti pe baza „Atlasului lingvistic român"*, în cadrul colectivului de limba română de la Institut für romanische Sprachen und Kultur al Academiei de Ştiinţe din Berlin (iunie 1967).

– *Mărturii lingvistice ale mişcării păstorilor transilvăneni spre Dunăre şi Marea Neagră*, la Colocviul „Românii şi Marea", organizat de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi şi Universitatea „Albert Ludwig", Freiburg i.Br. – R.F. Germania (Mangalia, 22–28 septembrie 1975).

– *O figură proeminentă a lingvisticii româneşti moderne*, în şedinţa comemorativă de comunicări la 40 de ani de la moartea lui Ovid Densusianu, la Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor (Iaşi, 17 iunie 1978).

– În acelaşi cadru organizatoric instituţional (din 1990, Institutul de Filologie Română „A. Philippide"; frecvent, manifestările ştiinţifice au fost organizate împreună cu instituţii de învăţământ superior şi de cercetare din R.F. Germania, Republica Moldova şi din alte ţări), au mai fost prezentate următoarele comunicări: *Academia Română – promotor, organizator şi realizator al cercetărilor asupra limbii naţionale*, la simpozionul organizat de Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor, Iaşi, dedicat împlinirii a 100 de ani de la transformarea „Societăţii Academice Române" în „Academia Română" (martie 1979); *Alexandru Philippide: „izolările lingvistice"*, la Simpozionul aniversar „Alexandru Philippide" (12 mai 1979); *„Glose" slave pentru elementele autohtone din vocabularul limbii române*, la sesiunea ştiinţifică anuală a Institutului (24–25 iunie 1988); *Lat. GENER „mire": o inovaţie semantică dialectală pe teren dacoromânesc datorată substratului?*, la sesiunea ştiinţifică închinată Centenarului EMINESCU – CREANGĂ (12–13 mai 1989); *Concordanţe funcţionale în cercetarea vocabularului autohton al limbii române*, la Sesiunea ştiinţifică anuală a

[1] Lista exclude titlurile textelor care au apărut ulterior, în cele mai multe cazuri completate şi augmentate, ca studii şi articole, în periodice, reviste de specialitate sau în volume tematice.

Scanned with OKEN Scanner

Institutului (1 iunie 1990); *O pagină din Țepu (Tecuci) pentru calendarul popular românesc*, la sesiunea comemorativă Tudor Pamfile (31 octombrie 1991); *Noi principii lexicografice de analiză a numelor de localități*, cu prilejul lansării *Tezaurului toponimic al României. Moldova*, vol. I/1 (21 februarie 1992); *Magie homeopatică prin cuvinte, după* ***Credințe și datine*** *publicate în „Șezătoarea"*, la sărbătorirea a 100 de ani de la apariția revistei (6 martie 1992); *Sate dispărute: perspective de recuperare etnolingvistică*, la sesiunea științifică anuală a Institutului (11 iunie 1992); *Amprenta lingvistică a modelului cultural german,* la Simpozionul „Valori ale literaturii germane/Der Stellenwert der deutschen Literatur in Rumänien" (22 septembrie 1992; comunicare prezentată și la simpozionul „Relații literare și culturale româno-germane în România și Basarabia", organizat de Secția de Științe Umanistice a Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău, 25 septembrie 1992); *Emil Petrovici – o personalitate controversată?*, la sesiunea științifică din anul 1995 a Institutului; *Tipologia anchetei dialectale*, la sesiunea științifică respectivă (9 iunie 1995); *Sinonimia ca formă de rezistență a elementului de substrat al limbii române*, în cadrul „Zilelor Academice Ieșene" (Chișinău, 9 octombrie 1995); *Expresia lingvistică a discursului narativ la Alexandru Odobescu: registre*, la sesiunea comemorativă „100 de ani de la moartea lui Alexandru Odobescu" (8 octombrie 1995); *„Miorița" – sedimentări și interferențe etnolingvistice*, la sesiunea anuală omagială „Constantin Ciopraga" (7 iunie 1996; prezentată și în cadrul ședinței de comunicări de la expoziția „Valori etnografice din zona Vrancea", organizată de Complexul Național Muzeal „Moldova" din Iași, 28 iunie 1996); *Preistorie în centrul universului spiritual al lui Marin Sorescu*, la sesiunea anuală „În memoria profesorului N.I. Popa" (13 iunie 1997); *Iorgu Iordan – evocare*, la Sesiunea științifică jubiliară – 70 de ani de la înființarea Institutului „A. Philippide" (10 octombrie 1997); *Forma mentală autohtonă în enunțul paremiologic după Tudor Vianu*, la simpozionul dedicat Centenarului nașterii lui Tudor Vianu (16 ianuarie 1998); *Experimentul în ancheta dialectală: imperative și inconveniente*, la sesiunea anuală din cadrul „Zilelor Academice Ieșene" (8 octombrie 1999); *Competență idiomatică și competență expresivă în răspunsurile din ancheta dialectală*, la sesiunea anuală din cadrul „Zilelor Academice Ieșene" (6 octombrie 2000); *Textele dialectale ca „tehnică liberă" a discursului*, la sesiunea anuală din cadrul „Zilelor Academice Ieșene" și *Avataruri ale «discursului repetat»: „geasta cu trepădatele"*, la sesiunea științifică anuală a Institutului din cadrul „Zilelor Academice Ieșene" (5 octombrie 2001; rezumatul comunicării în BPh, II, nr. 4, p. 5–6); *Metafora animalieră*, în ședință de comunicări a Institutului (28 noiembrie 2001; rezumatul comunicării în BPh, II, nr. 4, p. 8–9); *August Scriban – variație lexicografică diatopică și expresivă*, la sesiunea anuală din cadrul „Zilelor Academice

Scanned with OKEN Scanner

Ieşene" (16 septembrie 2002); *Informatizare în cartografia lingvistică*, în şedinţă de comunicări a Institutului (29 iunie 2005; rezumatul în BPh, VI, nr. 2, p. 7–9; varianta dezvoltată, în colab., *Informatizare în cartografia lingvistică: NALR. Moldova şi Bucovina*, la Atelierul de lucru „Resurse Lingvistice Româneşti în Instrumente pentru Prelucrarea Limbii Române", organizat de Facultatea de Informatică a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Institutul de Cercetări în Inteligenţa Artificială al Academiei Române şi Institutul de Informatică Teoretică – Filiala Iaşi a Academiei Române, Iaşi (3 noiembrie 2005; textul a fost publicat în rezumat la http://www.iit.tuaiasi.ro/iit/editare_td/editarea_td.pdf şi, de asemenea, în variantă extinsă la http://consilr.info.uaic.ro/ro/pages/Program3Nov.doc); *Limba «funcţională»: domenii de aplicare a distincţiei coşeriene*, în şedinţă de comunicări a Institutului (30 octombrie 2002; rezumatul în BPh, III, nr. 4, p. 10–11).

– *Optimizarea funcţiei fonetice a edentatului total prin metoda testului fonetic în faza de machetă cu dinţi*, la a VI-a Consfătuire interjudeţeană de stomatologie (Brăila, iunie 1985; în colab. cu dr. Dan Popescu-Drajna, dr. René Duda ş.a.).

– *Expresiile idiomatice în perspectiva cercetării interdisiplinare: „a pescui în apă tulbure"*, la al II-lea Simpozion de paremiologie românească (Drobeta-Turnu Severin, 16–17 iunie 1986).

– *Reflexe etnolingvistice ale înrudirii prin alianţă la geto-daci*, la sesiunea anuală a Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" (Iaşi, 23–24 iunie 1989).

– În acelaşi cadru organizatoric au fost prezentate următoarele comunicări: *Permanenţe ale preistoriei: elemente de civilizaţie geto-dacă reflectate de vocabularul autohton al limbii române*, la sesiunea anuală a Institutului de Istorie „A.D. Xenopol" din cadrul „Zilelor Academice Ieşene" (27 octombrie 1990); *Raţional şi emoţional în expresia lingvistică*, la sesiunea anuală a Institutului (5–8 octombrie 1995); *Decisiv şi aleatoriu în limbă: probleme basarabene*, în şedinţă de comunicări a Institutului (2 mai 1996); *Intertextualitatea bilingvă în vorbirea moldovenilor de la est de Prut*, la Simpozionul Internaţional „Republica Moldova: în căutarea identităţii", organizat împreună cu Asociaţiunea „Astra", Despărţământul „M. Kogălniceanu" Iaşi şi Facultatea de Istorie de la Universitatea de Stat, Chişinău (Iaşi–Chişinău, 8–9 octombrie 2001); *Ştefan cel Mare: contestaţia ca tendinţă de remodelare a imaginii din mentalul popular*, la Simpozionul „Ştefan cel Mare şi epoca sa" (18–19 iunie 2004).

– *Denumiri populare româneşti de plante medicinale relevante terapeutic*, la a XXV-a Reuniune ştiinţifică de istoria medicinii şi farmaciei (Iaşi, 30 iunie–1 iulie 1989).

– *Etnografie, etnologie şi semantica elementelor autohtone ale limbii române*, la sesiunea de comunicări a Comisiei de Folclor a Academiei Române (Bucureşti, 20 octombrie 1989).

Scanned with OKEN Scanner

– *Cercetări dialectale de recuperare și de salvare: graiurile satelor desființate din România*, în ședință de comunicări la Institutul de Limbă și Literatură al Academiei de Științe a R.S.S. Moldova (Chișinău, 14 iunie 1990).
– *Registrul paremiologic al comentariului în publicistica eminesciană*, la „Colocviul Eminescu", organizat de Uniunea Scriitorilor și Ministerul Culturii din R.S.S. Moldova (Chișinău, 15 iunie 1990).
– *Probleme lingvistice ale integrării culturale în spațiul dintre Prut și Nistru*, la sesiunea de comunicări „Educația în limba maternă", organizată de Comisia Națională UNESCO și Societatea Culturală „Ginta Latină" (Iași, 5 octombrie 1991).
– *Termeni tehnici și neologisme în procesul comunicării*, la prima ediție a Conferinței Naționale „Limba română azi", organizată de Facultatea de Litere de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași și Facultatea de Filologie de la Universitatea de Stat din Chișinău, împreună cu Societatea de Științe Filologice din România și Societatea „Limba noastră cea română" din Republica Moldova (Iași–Chișinău, 28–31 august 1991).
– În același cadru instituțional, printre organizatori aflându-se și Departamentul de Stat pentru Asigurarea Funcționării Limbilor din R. Moldova, ca și Institutul de Filologie Română „Al. Philippide", la edițiile următoare au mai fost prezentate următoarele comunicări: *Mărturia lingvistică a determinismelor primordiale. Etnotexte pentru aria dacoromânească est-carpatică* (ediția a II-a, 28–31 august 1992; în colaborare cu Doina Hreapcă și Valentina Corcimari); *Limba română ca mijloc de comunicare în comunități plurilingve* (ediția a III-a, 28–31 octombrie 1993); *Tradiții de sociolingvistică românească: sociotextele* (ediția a IV-a, 6–9 octombrie 1995); *„Deraieri" idiomatice* (ediția a V-a, 25–28 octombrie 1996); *Pentru transparența numelor proprii de familie* (ediția a VI-a, 24–27 octombrie 1997); *Metamorfoze ale enunțului din sfera „discursului repetat"* (ediția a VII-a, 16–20 octombrie 1998); *„Discursul repetat" la și după Caragiale* (ediția a IX-a, 25–28 octombrie 2002); *Precursoare și paralele „populare" ale stilurilor și limbajelor limbii literare* (ediția a X-a, 3–7 noiembrie 2006).
– *Textele dialectale ca instrument de cercetare interdisciplinară*, la Masa rotundă „Cercetări de dialectologie", organizată de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova (Chișinău, 24 martie 1992; în colaborare cu Doina Hreapcă).
– *Dialect literar, model cultural și limba literară (națională)*, la Masa rotundă „Norma literară în contextul diversității funcționale a limbii române", organizată de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova (Chișinău, 26–28 martie 1992).
– *Material lingvistic basarabean: după 50 de ani* (debutul în cercetarea lingvistică al lui Eugeniu Coșeriu), la Colocviul Omagial „Eugenio Coseriu" (Iași, 13–17 aprilie 1992).

Scanned with OKEN Scanner

– *Împrumuturi lexicale ruseşti în graiurile de la est de Prut: flux şi reflux*, la al VII-lea Simpozion Național de Dialectologie, organizat de Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti" (Bucureşti, 15–17 octombrie 1992; în colaborare cu Doina Hreapcă, Valentina Corcimari, Ion-Horia Bîrleanu).
– *„L'agression" à l'égard du /pré/nom en tant que reflet du tabou linguistique – en partant du folklore roumain*, la Colocviul „Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik", organizat de Institut für Romanische Philologie der Universität München (Tutzing, 30 martie–2 aprilie 1993).
– *Fondul autohton al dacoromânei: aportul etnolingvisticii*, la „The Second International Congress on Romanian Studies", organizator: The Society of Romanian Studies USA (Iaşi, 6–10 iulie 1993).
– *Mentalități şi strategii de comunicare primordiale în domeniul onomasticii*, la sesiunea de comunicări a Filialei Iaşi a Institutului Român de Tracologie (Iaşi, 13 octombrie 1993).
– În cadrul manifestărilor ştiințifice organizate de Universitatea „Ştefan cel Mare" din Suceava au mai fost prezentate următoarele comunicări: *Remodelarea imaginii în enunțul paremiologic* (ediția a IV-a, 16–18 octombrie 1997); *Incongruența în enunțuri din sfera «discursului repetat»* (ediția a V-a, „Limbaje şi comunicare", 15–16 octombrie 1999).
– *Arheologie şi etnolingvistică (simbolul şarpelui)*, la Sesiunea de comunicări ştiințifice dedicată Zilei Naționale a României, organizată de Complexul Muzeal Județean Neamț (Piatra-Neamț, 18–19 noiembrie 1993).
– *Localismul creator*, la Simpozionul anual organizat de Societatea Culturală „Ecoul Siretului" (Vârfu Câmpului – Botoşani, 6 mai 1994).
– În acelaşi cadru organizatoric au mai fost prezentate următoarele comunicări: *Vârfu Câmpului – observații lingvistice* (1 iunie 1995); *Expresia idiomatică în publicistica eminesciană* (9 iunie 2000); *Valori perene în expresia idiomatică românească* (12–13 mai 2001); *Ştefan cel Mare în mentalitatea populară: repere referențiale şi mărturii lingvistice*; Simpozionul „Ştefan cel Mare – 500" (14 mai 2004).
– *Alexandru Rosetti şi atlasele lingvistice româneşti*, la Sesiunea omagială consacrată centenarului naşterii lui Alexandru Rosetti, organizată de Institutul de Fonetică şi Dialectologie „Al. Rosetti" (Bucureşti, 9–11 octombrie 1995).
– *Cercetări de recuperare etnolingvistică: sate româneşti dispărute*, în cadrul ciclului de conferințe ale Academiei Române „Limba română şi relațiile ei cu istoria şi cultura românilor" (Bucureşti, 22 februarie 1996).
– În acelaşi ciclu au mai fost prezentate următoarele conferințe: *Discursul repetat şi funcția fatică a limbajului ca trăsătură specifică stilului publicistic* (11 noiembrie 2004); *Degradarea neologismului şi a enunțului livresc în discursuri* (3 decembrie 2007); alte conferințe în anii 2010 şi 2013.
– *L'éloignement de l'animalité: mœurs primaires et rituels funéraires d'après la phraséologie roumaine*, la „The Third International Symposium of Funeral Archaeology" (Tulcea, 17–23 septembrie 1997).

Scanned with OKEN Scanner

– *Interferențe lexico-semantice greco-române*, la Simpozionul „Relații culturale româno-elene", organizat de Societatea de Studii Clasice din România și Comunitatea Elenă din Iași (ediția a VI-a, 18 octombrie 1997).
– *Ipostaze socio- și etnolingvistice ale anchetei dialectale*, la Colocviul Internațional „Sextil Pușcariu", organizat de Facultatea de Litere de la Universitatea „Babeș-Bolyai" și Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu" (Cluj-Napoca, 3–5 iulie 1998).
– *Expresii idiomatice românești referitoare la relațiile comerciale: mentalul generării și avatarurile utilizării*, la Societatea „Limba noastră cea română", sub egida Universității de Spiritualitate Românească (Chișinău, 15 februarie 2001).
– *Actualizarea enunțului aparținând «discursului repetat» în stilul publicistic*, la Sesiunea anuală „Comunicarea și schimbarea culturală", organizată de Departamentul de comunicare și relații publice de la Facultatea de Litere a Universității București (București, 20–22 aprilie 2001).
– *O perspectivă de analiză Coșeriu în cercetarea frazeologismelor: considerarea istoriei limbii*, la Colocviul Internațional „Filologia secolului XXI", organizat de Facultatea de Filologie de la Universitatea de Stat „Alecu Russo" (Bălți, 18–19 mai 2001).
– *Substituții metaforice în enunțul aparținând «discursului repetat»*, la Colocviul Internațional „Lecturi coșeriene" (ediția a II-a), organizat de Institutul de Lingvistică al Academiei de Științe a Republicii Moldova, Chișinău (Chișinău, 21–22 mai 2001).
– *Cultura generală și performanța lingvistică* la Simpozionul „Sunt jurnaliștii noștri suficient de bine pregătiți?", organizat de World University Service – România, Fundația „Hans-Seidel", München/București și Centrul Cultural German (Iași, 11–13 septembrie 2001; grupa de lucru „Cerințe de îmbunătățire a formării de bază a jurnaliștilor").
– *Modificarea enunțului aparținând «discursului repetat» din perspectiva „quadripartita ratio"*, la Colocviile Filologice Gălățene, ediția 2001, dedicată lui Eugen Coșeriu, organizată de Facultatea de Litere, Istorie și Teologie de la Universitatea „Dunărea de Jos" (Galați, 26–27 octombrie 2001).
– *Seducție și incitare în textul jurnalistic*, la Seminarul „Jurnalismul de scandal", organizat de Fundația Hans-Seidel München/București în colaborare cu Goethe-Zentrum/Centrul Cultural German Iași și Departamentul de Jurnalistică și Științe ale Comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (Iași, 12–14 aprilie 2002).
– În cadrul manifestărilor științifice organizate de Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" împreună cu Asociația pentru Literatură Română și Cultura Poporului Român „Astra", Despărțământul „M. Kogălniceanu", au mai fost prezentate următoarele comunicări: *O modalitate paradoxală de manifestare a apartenenței etnoculturale: «discursul repetat»*, la Simpozionul „Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în

Scanned with OKEN Scanner

diaspora" (23–24 mai 2003; secțiunea „Politică lingvistică – pragmatică"); *Variația diatopică a dacoromânei din perspectivă romanică*, la Simpozionul „Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene", 1–2 octombrie 2004; în colaborare cu Doina Hreapcă); *Revenirea la fondatori: „faticul" cu referire la funcția „de apel" a limbajului*, la Simpozionul „Limba și literatura română. Regional – Național – European" (24–27 noiembrie 2005).

– *„Dosarul" fără greș al limbii*, la Seminarul Internațional „Originea, limba și cultura ceangăilor", organizat sub egida Academiei Române și a Parlamentului României (Iași, 5–6 iulie 2002).

– *Limba ca mărturie. Repere pentru o proiecție lingvistică a conceptului «la longue durée»*, la Sesiunea Academiei Române „Unitatea limbii române. Cu referire specială la Basarabia și Bucovina", consacrată împlinirii a 85 de ani de la Unirea Basarabiei cu Țara (București, 27 martie 2003).

– *Lexicul românesc, de la istoria limbii la stilistică și poetică: viziunea exegezei lexicografice*, prezentarea părții a 2-a din t. XIII, litera V (*venial – vizurină*) a *Dicționarului limbii române* al Academiei, la lansarea volumului (Iași, 23 mai 2003; în cadrul Simpozionului Internațional „Limba și literatura română în spațiul etnocultural dacoromânesc și în diaspora").

– *Le discours répété en tant que moyen de «contact» et de manipulation dans le texte journalistique*, la A 10-a Conferință a Grupului Român de Lingvistică Aplicată (RWCAL), cu participare internațională: „Language and its Users" (Constanța – Eforie, 29 mai–1 iunie 2003).

– *Exigențele lingvistice ale editării unui text aparținând culturii perene*, lansarea volumului *Biblia 1688*, Pars XI, *Liber Psalmorum* (Iași, 16 iunie 2003).

– *Discursul jurnalistic din perspectiva „receptorului"*, la Masa rotundă „Învățământul universitar de jurnalistică – azi", organizată în cadrul „Zilelor Universității «Alexandru Ioan Cuza»" (Iași, 1 noiembrie 2003).

– *Semnificația paralelismelor frazeologice romanice nord- și sud-dunărene*, la al VII-lea Congres al Spiritualității Românești (Alba-Iulia, 28–30 noiembrie 2003; în colaborare cu Doina Hreapcă).

– *Conservarea identității germanilor din Basarabia prin școală*, la Centrul Cultural German (Iași, 28 aprilie 2004).

– În același cadru organizatoric: *Limba română văzută dinafară*, prezentarea cărții lui Klaus Bochmann, *Limba română: istorie, variante, conflicte. O privire din afară*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2004 (Iași, 3 octombrie 2004).

– *Mesaj și limbaj în mass-media românească actuală*, la Cursurile de vară ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" (Iași, 26 iulie 2004).

– *Orientări în cercetarea dialectologică din centrul universitar Iași*, în cadrul ciclului de prelegeri „Filologia ieșeană – tradiție și perspective europene" (Iași, 28 aprilie 2006).

– *Ștefan Cuciureanu: cultul Italiei*, la Simpozionul Internațional „La cultura italiana in Romania, 80 anni di italienistica presso l'Università «Alexandru Ioan Cuza»" (Iași, 12–13 mai 2006).

Scanned with OKEN Scanner

– *„Radio-şanţ" şi „Zvon-press" ca markeri ai comuniunii fatice în Satul Global*, la al V-lea Simpozion Național de Jurnalism, „Stil şi limbaj în mass-media" (Cluj-Napoca, 27–28 octombrie 2006).
– *Precursoare şi paralele „populare" ale stilurilor şi limbajelor românei literare. Statutul limbajului epistolar*, la Conferința Națională de Filologie „Limba română azi", ediția a X-a, Iaşi (Chişinău, 3–7 noiembrie 2006).
– *Limbajul epistolar*, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" (Iaşi, 9 noiembrie 2006).
– *Frământările de limbă din perspectiva „techné rhetorike"*, la Colocviul „Limba română – stadiul actual al cercetării" al Catedrei de limbă română, Universitatea din Bucureşti (Bucureşti, 29–30 noiembrie 2006).
– *Limba română între aşteptări şi rezultate*, în cadrul dezbaterii „Învățământul liceal, încotro?", organizată de Filiala Iaşi a Academiei Române (Iaşi, 27 aprilie 2007).
– *In memoriam G. Ivănescu*, la Simpozionul Internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide" (Iaşi, 19 – 21 septembrie 2007).
– *Antropologia culturală şi cercetarea istorică a limbii*, la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" (Iaşi, 18 octombrie 2007).
– *Ariton Vraciu: o viziune asupra tracologiei*, la „Zilele Universității «Alexandru Ioan Cuza»", Sesiunea de comunicări a Catedrei de Slavistică „Petru Caraman" (Iaşi, 26 octombrie 2007).
– *Degradarea neologismului şi a enunțului livresc în discursuri*, în cadrul Conferințelor bilunare ale Academiei Române „Limba română şi relațiile ei cu istoria şi cultura românilor" (Bucureşti, 13 decembrie 2007).
– *Distorsionarea semantică a neologismului şi a dictonului cult în discursul public actual*, la Conferința Internațională „Lexic comun – lexic specializat", organizată de Universitatea „Dunărea de Jos" (Galați, 17–18 septembrie 2008).
– *Informatizare în cartografierea lingvistică*, la secțiunea „Limba română şi provocarea computațională" a Simpozionului Internațional „Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european" (Iaşi, 25–27 septembrie 2008; în colaborare cu Doina Hreapcă).
– *Un construct lexicografic*: ***zemos*** *„Cucumis melo"*, la secțiunea „Limba română între tradiție şi modernitate" a Simpozionului citat anterior (în colaborare cu Doina Hreapcă).
– *Surse şi registre ale limbii de lemn în mass-media actuale*, la al VI-lea Simpozion Național de Jurnalism (cu participare internațională) (Cluj-Napoca, 24–25 octombrie 2008).
– *Atlasele lingvistice româneşti regionale şi dicționarele: un studiu de caz*, la al Doilea Simpozion Internațional de Lingvistică (Bucureşti, 28–29 noiembrie 2008).
– *Limite ale comunicării prin neologizarea limbajului publicistic românesc actual*, la Congresul Internațional de Istorie a Presei „180 de ani de presă românească (1829–2009)" (Iaşi, 2–4 aprilie 2009).

Scanned with OKEN Scanner

– *Alexandru Philippide în actualitate*, la Simpozionul „Alexandru Philippide – 150 de ani de la naştere" (Iaşi, 15 mai 2009).
– *Cuvintele de origine greacă din limba română* (prezentare a *Dicţionarului român–neogrec*, ediţia a III-a, semnat de Valeriu Mardare, Iaşi, Editura Polirom, 2009), la Galeriile Anticariat „D.I. Grumăzescu" (Iaşi, 10 iunie 2009).
– *Etimologia unităţilor frazeologice în dicţionarele limbii române*, la Conferinţa Internaţională „Lexic comun – lexic specializat", ediţia a II-a, Universitatea „Dunărea de Jos" (Galaţi, 17–18 septembrie 2009).
– *Academia şi cercetarea lingvistică din România*, cuvânt de salut la Sesiunea omagială „Institutul de Lingvistică «Iorgu Iordan – Al. Rosetti» – 60 de ani de existenţă", (Bucureşti, 28 septembrie 2009) (publicat în BPh, X, nr. 3, iulie–septembrie 2009, p. 6–9).
– *Expresivitate în discursul ştiinţific de orientare polemică*, la Simpozionul „150 de ani de la naşterea lui Alexandru Philippide" (Bârlad, 3 octombrie 2009).
– *Limba de lemn, din perspectiva „public – publicuri"*, la Facultatea de Filosofie şi Ştiinţe Social-Politice a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (cursul de Sociologie generală; conf. dr. Cristina Gavriluţă) (Iaşi, 11 noiembrie 2009).
– *Universaliile frazeologice*, la Al III-lea Simpozion Internaţional de Lingvistică, organizat de Institutul „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române (Bucureşti, 20–21 noiembrie 2009).
– *Polemica Philippide – Weigand. La 150 de ani de la naşterea lui Alexandru Philippide*, la al 9-lea Colocviu al Catedrei de limba română de la Universitatea din Bucureşti (Bucureşti, 4–5 decembrie 2009).
– *Les euphemismes dans les langues fonctionnelles*, la Conferinţa Internaţională „Lexic comun/Lexic specializat: neologie şi politici lingvistice", organizată de Centrul de cercetări privind teoria şi practica discursului de la Universitatea „Dunărea de Jos" (Galaţi, 8–9 septembrie 2010).
– *Dicţionarul limbii române ca instrument de cunoaştere şi cercetare* (cu aplicaţie la DLR, serie nouă, t. I, partea a 8-a, Litera *E* (*es – ezredeş*), la secţiunea „Lansări de cărţi şi reviste", din cadrul Simpozionului Internaţional „Cultură şi identitate românească. Tendinţe actuale şi reflectarea lor în diaspora" (Iaşi, 22–24 septembrie 2010).
– *Strategii de manipulare în discursul public: eufemismul*, la Conferinţa Internaţională „Cultural Diversity trough Language and Communication" (Bacău, 8–9 octombrie 2010).
– *Updating the Methodologies of Linguistic Research from the Angle of Pragmatics*, la The International Conference „Innovation and development in the Doctoral Programs for Adapting the Scientific Research to the Knowledge Society Needs", din cadrul proiectului Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" intitulat „Operational Sector Program Developing Human Resource 2007–2013, Priority 1" (Iaşi, 22–23 octombrie 2010).

Scanned with OKEN Scanner

– *Etimologia multiplă; un studiu de caz:* ***bursă***, la al IV-lea Simpozion Internațional de Lingvistică, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" (București, 5–6 noiembrie 2010).
– *Virtuțile și farmecul lexicografiei*, în cadrul ciclului de conferințe ale Academiei Române „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor" (București, 2 decembrie 2010).
– *Eufemismul subversiv de legitimare*, la al 10-lea Colocviu Internațional al Catedrei de limba română [de la Universitatea din București] „Limba română: ipostaze ale variației lingvistice" (București, 3–4 decembrie 2010).
– *Gavril Istrate, profesor și îndrumător*, în cadrul „Prelecțiunilor Junimii", serie nouă (ședința a X-a), Muzeul Literaturii Române (Iași, 25 februarie 2011).
– *Competență expresivă prin discurs repetat în etno- și sociotexte (registrul dialectal)*, la Simpozionul „Paradigma discursului ideologic (PID 3), Discurs și metadiscurs în comunicare" (Galați, 5–6 mai 2011).
– *Markeri ai unui mental primordial în frazeologia privitoare la exploatarea și utilizarea sării*, în cadrul lansării vol. *Archaeology and Anthropology of Salt: A Diachronic Approach, BAR International Series 2198 (2011), Oxford OX2 7ED*, la „First Arheoinvest Congress. Interdisciplinary Research in Archaeology" (Iași, 10–11 iunie 2011).
– *Poetic și pragmatic în atribuirea antroponimelor, din perspectivă indoeuropeană*, la lansarea vol. Petru Caraman, *Conceptul frumuseții umane reflectat în antroponimie la români și în sud-estul Europei: prolegomene la studiul numelui personal*, ed. Silvia Ciubotaru (Iași, 17 iunie 2011).
– *Conceptul de „lingvistică integrală"*, la Masa rotundă „Posteritatea lui Eugeniu Coșeriu, realități și deziderate", în cadrul Colocviului Internațional Aniversar „Eugeniu Coșeriu – 90 de ani de la naștere", Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași – Facultatea de Litere, Universitatea de Stat „Alecu Russo" – Bălți (Republica Moldova), Institutul Cultural Român, Chișinău (Iași – Bălți, 27–29 iulie 2011).
– *Coserio restitutus*, comunicare la Colocviul menționat anterior.
– *Frazeologie românească din perspectivă romanică: omagiu lui Eugeniu Coșeriu*, la Conferința internațională „Lexic comun/lexic specializat – frazeologie, stilistică, traductologie", ediția a IV-a (Galați, 15–16 septembrie 2011).
– *Variație diastratică și variație diafazică în comunicarea specializată: paliere terminologice*, la conferința internațională menționată anterior.
– *Barrières linguistiques, notamment au niveau terminologique, dans des domaines de communication à grand impact socio-culturel. Approche pragmalinguistique*, la Conferința Internațională „La formation en terminologie", organizată de Academia de Studii Economice București și Association Européenne de Terminologie (București, 3–4 noiembrie 2011; în colaborare cu Dan Stoica și Irina Dumistrăcel).

Scanned with OKEN Scanner

– *Bariere lingvistice şi conceptul «Pharmaceutical Compliance»*, la al XI-lea Colocviu Internaţional al Departamentului de Limba română de la Universitatea din Bucureşti, „Limba română: direcţii actuale în cercetarea lingvistică" (Bucureşti, 9–10 decembrie 2011; în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).
– *Niveluri în receptarea informaţiei lexicografice*, la Workshop-ul „Situaţia lexicografiei academice româneşti actuale" (Iaşi, 17–18 mai 2012).
– *Paliere terminologice din perspectiva barierelor lingvistice: încifrare şi transparenţă în terminologia medico-farmaceutică*, la Conferinţa internaţională „Paradigma discursului ideologic. Dinamica terminologiilor şi (re)modelarea sistemelor de idei" (ediţia a IV-a; PID 4), organizată de Facultatea de Litere, Universitatea „Dunărea de Jos" (Galaţi, 31 mai–1 iunie 2012).
– *Caragiale din perspectiva „Bis repetita placent"*, la Simpozionul Naţional „I.L. Caragiale azi. Vitalitatea operei", organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" (Iaşi, 12 iunie 2012).
– *Digitizarea corpusurilor de texte (orale şi scrise) şi investigarea spaţiilor şi registrelor discursive*, la Conferinţa Internaţională „Diaspora în cercetarea ştiinţifică şi învăţământul superior din România" (Bucureşti, 25–28 septembrie 2012).
– *Neologisme latino-romanice în limba română: concurenţă semantică şi stilistică franco-engleză din perspectiva globalizării*, la Conferinţa Internaţională „Lexic comun/Lexic specializat" (ediţia a V-a), cu tema „Lexicul politic – martor al transformărilor social-politice şi de mentalitate din lumea contemporană" (Galaţi, 11–12 octombrie 2012; în colaborare cu Oana Cenac).
– *G. Ivănescu şi începuturile cercetării complexe a istoriei limbii române literare*, la Colocviul Internaţional „G. Ivănescu – 100 de ani de la naştere", organizat de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" (Iaşi, 1–2 noiembrie 2012).
– *Spaţii discursive ale generării idiotismelor: o înscenare caragialescă*, la Simpozionul aniversar „Dialoguri academice. Stelian Dumistrăcel – 75", organizat de Universitatea „V. Alecsandri" (Bacău, 23 noiembrie 2012).
– *Accesibilitate interdisciplinară şi performanţă interpretativă prin digitizarea lucrărilor româneşti de cartografie lingvistică*, la al 12-lea Colocviu Internaţional al Departamentului de Lingvistică „Limba română: variaţie sincronică, variaţie diacronică", organizat de Facultatea de Litere, Universitatea din Bucureşti, (Bucureşti, 14–15 decembrie 2012; în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).
– *Database on The Medicopharmaceutical Terminology [MPHT] in Various Discursive Spaces: Elaboration-Related Issues*, la 9th International Conference „Linguistic Resources and Tools for Processing the Romanian Language" (Miclăuşeni–Iaşi, 16–17 mai 2013; în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).
– *Ipostaze antineologice: poezie şi lexicografie*, la Simpozionul Naţional „Doi ctitori ai literaturii române: Gheorghe Asachi şi Bogdan Petriceicu-Hasdeu" (Iaşi, 20 iunie 2013).

Scanned with OKEN Scanner

– *Considerarea „spațiului pragmatico-discursiv" în analiza de tip „lingvistica textului", pe baza rezultatelor din anchetele dialectale; încercări de conciliere*, la Simpozionul Internațional „Integrare europeană/identitate națională, plurilingvism/ multiculturalitate – limba și cultura română: evaluări, perspective" (Iași, 25–26 septembrie 2013; în colaborare cu Doina Hreapcă).
– *Evoluția terminologiei medico-farmaceutice românești din perspectiva pragmaticii lingvistice*, în cadrul Conferințelor bilunare ale Academiei Române „Limba română și relațiile ei cu istoria și cultura românilor" (București, 28 noiembrie 2013).
– *Lingvistica textului și pragmalingvistica*, prezentare a vol. *Eugeniu Coșeriu, Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, ed. Eugen Munteanu și Ana-Maria Prisacaru, la Târgul de carte „Librex 2014" (Iași, 15 martie 2014).
– *Romul de lângă tine*, interviu televizat (23') la emisiunea din ciclul respectiv al postului „IașiTvLife" (Iași, 21aprilie 2014).
– *Cui îi mai trebuie astăzi limba română?*, conferință susținută în cadrul manifestărilor patronate de Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași cu prilejul Festivalului Internațional al Educației (Iași, 27 iunie 2014).
– *Pragmatica și etnolingvistica pe baza textelor orale în registru dialectal*, la a XIII-a ediție a Simpozionului Internațional anual al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", cu tema „Limba și cultura română: abordări interne și perspective externe" (Iași, 17 septembrie 2014).
– *Variație lingvistică în toponimie*, prezentare a vol. *Teoria câmpurilor lexicale cu aplicație la terminologia populară a formelor de relief pozitiv*, publicat de Dinu Moscal, la simpozionul menționat anterior.
– *Limbajul jurnalistic din perspectiva stilurilor și limbajelor funcționale*, la Conferința „Arta discursului public și discursul public al artei", organizată de Centrul pentru Studii în comunicare de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (Iași, 31 octombrie 2014).
– *Profesor, cercetător, publicist*, lansarea volumului „Al. Andriescu – 88", la Librăria „Orest Tafrali" (Iași, 6 februarie 2015).
– *Expresiile populare în permanentă actualitate*, în ciclul „Noaptea bibliotecilor românești", organizat de Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române (Iași, 23 aprilie 2015).
– *Toponimele lingviștilor și cele ale vorbitorilor*, prezentare a *Tezaurului toponimic al României. Moldova*, volumul II. *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, partea I. *Toponime personale*, la ediția a II-a a Simpozionului Național „Toponimia între istorie, geografie și lingvistică" (Iași, 7 mai 2015).
– *Anglicismul din perspectiva lingvisticii textului*, la Simpozionul Internațional de Lingvistică, ediția a VI-a, al Institutului de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" (București, 29–30 mai 2015; în colaborare cu Oana Cenac).

Scanned with OKEN Scanner

– *Preluarea şi literarizarea enunţurilor din aşa-numitele „texte dialectale" în Dicţionarul limbii române al Academiei*, la Masa rotundă „Probleme ale literarizării textului dialectal", în cadrul Simpozionului Internaţional de Lingvistică, ediţia a VI-a, al Institutului de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" (Bucureşti, 29–30 mai 2015; în colaborare cu Doina Hreapcă şi Luminiţa Botoşineanu).
– *Ipostaze ale dacoromânei*, la Simpozionul Internaţional „Români – moldoveni – europeni. Dileme şi identităţi" (Iaşi, 4 noiembrie 2015).
– *Paliere comunicative ale unei terminologii de interes general*, prezentare a volumului *Terminologia românească meteorologică (ştiinţific* vs *popular) a stărilor atmosferice. Studiu lingvistic*, în cadrul Târgului de carte LIBREX (Iaşi, 12 martie 2016).
– *Iorgu Iordan: direcţii de cercetare în lingvistica românească*, la Simpozionul Naţional „Repere în filologia academică ieşeană" (Iaşi, 25 martie 2016).
– *Curajul limbii române*, prezentare a vol. *Vechiul Testament – Septuaginta. Versiunea lui Nicolae Spătarul Milescu* (coord. Eugen Munteanu), Editura Universităţii Alexandru Ioan Cuza din Iaşi, lansare de carte şi dezbatere (Iaşi, 10 martie 2017).
– *Eugeniu Coseriu: une perspective romane dans l'étude de la phraséologie roumaine*, la IV Congresso Internazionale di Fraseologia e Paremiologia PHRASIS (Bucureşti, 27–29 septembrie 2017).

Scanned with OKEN Scanner

TABULA GRATULATORIA

Gabriela ADAM (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Ileana ALEXANDRESCU (VOICU) (Liceul Teoretic „Grigore Moisil", Timişoara, România)
Brânduşa Mariana AMĂLĂNCEI (Universitatea „Vasile Alecsandri", Bacău, România)
Nistor BARDU (Universitatea „Ovidius", Constanța, România)
Doina Marta BEJAN (Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi, România)
Silviu BEJINARIU (Institutul de Informatică Teoretică din Iaşi al Academiei Române, România)
Eugen BELTECHI (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Monica BILAUCA (Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava, România)
Luminița BOTOŞINEANU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Daniela BUTNARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Ioan CAPROŞU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Victor CELAC (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Oana CENAC (Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi, România)
Adrian CHIRCU (Universitatea „Babeş–Bolyai", Cluj-Napoca, România)
Gheorghe CHIVU (Universitatea din Bucureşti, Bucureşti, România)
Alexandru-Laurenţiu COHAL (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Victor COJOCARU (Institutul de Arheologie al Academiei Române, Iaşi, România)
Vlad COJOCARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Rozalia COLCIAR (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Gheorghe COLŢUN (Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, Republica Moldova)
Elena COMŞULEA (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 55–58

Scanned with OKEN Scanner

Bogdan CREȚU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Ioan DĂNILĂ (Universitatea „Vasile Alecsandri", Bacău, România)
Mioara DRAGOMIR (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Adina DRAGOMIRESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Gabriela DRĂGOI (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Inga DRUȚĂ (Institutul de Filologie al Academiei de Ştiințe a Republicii Moldova, Chişinău, Republica Moldova)
Felicia DUMAS (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Ioan FAICIUC (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Florin FAIFER (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Horst FASSEL (Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen/ Eberhard Karls Universität Tübingen, Germania)
Luminița FASSEL (Eberhard Karls Universität Tübingen/Friedrich-Schiller Universität Jena, Germania)
Cristina FLORESCU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Vasile FRĂȚILĂ (Universitatea de Vest, Timişoara, România)
Doina GRECU (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Liviu GROZA (Universitatea din Bucureşti, România)
Gabriela HAJA (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Adrian HAZAPARU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Luminița HOARȚĂ CĂRĂUȘU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Doina HREAPCĂ (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Ofelia ICHIM (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Dumitru LOȘONȚI (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Laura MANEA (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Maria MARIN (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Gina MĂCIUCĂ (Universitatea „Ştefan cel Mare", Suceava, România)

Scanned with OKEN Scanner

Cătălina MĂRĂNDUC (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Iulia MĂRGĂRIT (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Ion MĂRII (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Zamfira MIHAIL (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române, Bucureşti)
Ioan MILICĂ (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Eugenia MINCU (Institutul de Filologie al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, Chişinău, Republica Moldova)
Ana-Maria MINUŢ (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Carmen MÎRZEA VASILE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti/Universitatea din Bucureşti, România)
Dragoş MOLDOVANU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Viorica MOLEA (Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, Republica Moldova)
Dinu MOSCAL (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Cristinel MUNTEANU (Universitatea „Danubius", Galaţi, România)
Eugen MUNTEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi/Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Maricica MUNTEANU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Victorela NEAGOE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Gina NECULA (Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi, România)
Petru NEIESCU (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Florin-Teodor OLARIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Veronica OLARIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Eugen PAVEL (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Mihaela POPESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Joanna PORAWSKA (Uniwersytet Jagielloński, Kraków, Polonia)
Alina-Mihaela PRICOP (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Ana-Maria PRISACARU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)

Scanned with OKEN Scanner

Ilie RAD (Universitatea „Babeş–Bolyai", Cluj-Napoca, România)
Marina RĂDULESCU-SALA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Daniela RĂUŢU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Adriana ROBU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Marius SALA (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Petronela SAVIN (Universitatea „Vasile Alecsandri", Bacău, România)
Valeriu SCLIFOS (Institutul de Filologie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Chişinău, Republica Moldova)
Sorin Cristian SEMENIUC (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Victor SPINEI (Institutul de Arheologie al Academiei Române, Iaşi, România)
Maria STANCIU ISTRATE (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Dan STOICA (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Elena TAMBA (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Harieta TOPOLICEANU (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Adrian TURCULEŢ (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Vasile ŢÂRA (Universitatea de Vest, Timişoara, România)
Elena UNGUREANU (Institutul de Filologie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Chişinău, Republica Moldova)
Dorin URIŢESCU (Université York, Collège universitaire Glendon, Toronto, Canada)
Ioana VINTILĂ-RĂDULESCU (Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, România)
Sabin VLAD (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Veronica Ana VLASIN (Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu" al Academiei Române, Cluj-Napoca, România)
Rodica ZAFIU (Universitatea din Bucureşti, România)
Casia ZAHARIA (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, România)
Remus ZĂSTROIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)
Victoria ZĂSTROIU (Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, România)

Scanned with OKEN Scanner

PRIMUS INTER PARES. IPOSTAZE ALE UNUI ALTFEL DE LIDER

LUMINIȚA BOTOȘINEANU*, FLORIN-TEODOR OLARIU*, VERONICA OLARIU*

O personalitate care are atâtea valențe precum omagiatul nostru de astăzi face din ambiția de a-i creiona un portret complet pură vânare de vânt. În schimb, instantaneele din biroul de lucru sunt în măsură să ne aducă în față ipostaze ale cercetătorului: dialectologul de vocație, omul de teren, teoreticianul și metodologul, spiritul novator și omul de știință dedicat, coordonatorul, mentorul, formatorul, profesorul, omul. Profilul său ca lider al echipei de cercetare care realizează *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina* se întregește prin poziția simbolică pe care o ocupă în prima linie a domeniului la nivel național; se conturează astfel un statut binemeritat, dobândit prin deschiderea spre arii majore ale dialectologiei, dificil de cuprins într-o viață de om – atlas, etno- și sociotexte, teorie și metodologie – și care îl proiectează ca pe o sinteză fericită între Sever Pop, atlasistul și teoreticianul, și Emil Petrovici, anchetatorul și autorul de atlas și de texte dialectale, fapt care justifică plenar alegerea în Comitetul național român al *Atlas linguarum Europae* (ALE) și colaborarea la *Atlas linguistique roman* (ALiR), proiecte europene de anvergură. În interiorul laboratorului de cercetare pe care îl coordonează cu strălucire și – paradoxal poate – cu discreție, s-au realizat tomurile de hărți și material necartografiat sau (ca parte complementară) culegerile de texte ale NALR. *Moldova și Bucovina* și, începând cu volumul al III-lea al atlasului menționat, s-a păşit într-o nouă eră în cartografia lingvistică, aceea a editării integrale cu ajutorul tehnologiilor digitale.

Mereu lângă noi și aproape de noi, lipsit de complexe inhibitoare, deși aflat în contradicție cu mediocritatea, nu pare să fi țintit niciodată transformarea mai tinerilor săi colegi în performeri ai științei reci, ci în primul rând sensibilizarea lor la viața limbii, dorința de a le transmite emoția, fascinația pe care o trăiește la observarea fenomenelor acesteia. Neobosit cercetător al faptului de limbă, îl extrage din aparența de banalitate și îl scoate la lumina științei. Îl vede pe teren sau îi simte potențialul în urma unor insistente și zilnice lecturi, cu care își hrănește continuu curiozitatea intelectuală. Astfel, Ideea, luminată de creativitate și de finețe

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 59–62

Scanned with OKEN Scanner

analitică, edificată cu rigoare și consecvență, se transformă în studii exemplare, adevărate modele, aflate în vecinătatea impecabilului, inconturnabile pentru orice specialist în dialectologie sau fonetică, geografie lingvistică sau istoria limbii, limbă literară sau stilistică, frazeologie sau etimologie, cultivarea limbii, etnolingvistică și antropologie culturală, lexicologie sau pragmatică.

Iar, ca un aspect ce nu poate fi omis în acest context sărbătoresc, toate aceste rezultate ale muncii și creativității neobosite nu sunt rezervate apariției exclusiv în reviste de specialitate (cum mulți dintre semeni aleg să procedeze – poate și ca urmare a presiunii conjuncturilor profesionale), ci, cu regularitate, sunt împărtășite sferei mai largi a cititorilor obișnuiți, de exemplu prin intermediul unor rubrici permanente în publicații de informare și cultură generală dedicate, în general, cultivării limbii, o preocupare ce coboară în timp până spre începuturile carierei științifice – încă un semn al generozității cu care aniversatul de astăzi înțelege să trateze spațiul public, dincolo de cărțile de specialitate dedicate acestuia, focalizate pe analiza structurii și dinamicii limbajului publicistic sau ale textului jurnalistic.

Manifestând un interes generos pentru lucrările colegilor de breaslă, scrie mult și serios pe marginea acestora. Rezultatele nu sunt nicidecum niște prezentări formale sau niște inventare seci: comentariile aparțin specialistului avizat, perfect orientat în probleme de lingvistică generală și românească. Severitatea omului de știință autentic, caracterul neconcesiv, categoric al opiniilor sale, dar întotdeauna ponderat prin nuanțări și rezerve argumentative, formulate pe un ton constructiv, prin interogații și autointerogații, amendează prompt superficialitatea, iar purtătorii ei se lămuresc aproape de la sine că au nimerit pe teritorii străine. Profesor la școala rigorii întotdeauna temperate *cum grano salis*, disprețuiește confortul căilor bătătorite și este întotdeauna gata să urmărească *până-n pânzele albe* rădăcinile uitate ale expresiilor și detaliile revelatoare ale realității lingvistice.

Toate intervențiile sale publice sau private, de la comunicări științifice și conferințe la dialoguri spontane, au savoarea și spectaculozitatea conexiunii efective cu interlocutorul, întotdeauna fascinat nu doar de virtuozitatea demostrației, ci și de bucuria comunicării cu Profesorul. Dacă în scris e livresc, de un rafinament care străbate fraze lungi și sofisticate, în expresia orală este mai nonformal, backgroundul erudit permițându-i să transforme detaliul aparent nesemnificativ în prilej de digresiuni docte, dezvoltate cu un entuziasm iradiant. Când se pasionează de vreun subiect, face excursuri bogate și provoacă discuții conduse maieutic cu discipolii (pe care îi numește, cu generozitate, colegi sau colaboratori). Componenta socială, convivială a personalității sale transpare în emoționante flashbackuri care îi prilejuiesc ba schițarea portretului vreunui profesor de acum jumătate de secol, care se reanimă creionat în tușe sigure – ironice sau duioase, după caz –, ba evocarea vreunei întâmplări memorabile, în care se ancorează, firesc, discuții savante pe teme de specialitate. Întunecații ani '50–'60 îi stârnesc emoții inedite, eminamente intelectuale, și vorbește cu însuflețire despre subterfugiile lingvisticii acelor timpuri, care, fără a face prea multe concesii, s-a salvat de la sufocare de sub mormanul de maculatură comunistă.

Scanned with OKEN Scanner

Şi, pentru că începeam aceste rânduri cu ideea unui portret al omului de litere astăzi aniversat, animat în cercetările pe care le-a dezvoltat cu pasiune de-a lungul ultimelor decenii atât de analiza verbalului, cât şi de cea a paraverbalului, credem că acest portret nu ar fi complet fără scoaterea în evidenţă şi a... componentei nonverbale a personalităţii omagiate, componentă ce prinde contur prin gesturile, atitudinile şi raporturile de proximitate desfăşurate cotidian. Însă dacă noi, cei care îi suntem zilnic în preajmă, poate nu observăm de fiecare dată şi la adevărata sa dimensiune această latură profund umană a omului de ştiinţă, plasată, după cum spuneam, mai degrabă în zona nonverbalului, a nespusului ce se lasă mai anevoios decriptat de semeni, poate că cei care ar putea depune o mult mai bună mărturie în favoarea acestei laturi ar fi tocmai prietenii necuvântători ai Domniei Sale. Prezenţa lor printre noi a devenit în timp un semn de normalitate şi, în mod paradoxal, un gest sau, mai degrabă, o invitaţie la... incluziune socială pe care personalitatea celui omagiat o lansează celor din jur, printr-o mai bună comunicare şi o mai strânsă apropiere a acestora în jurul ideilor de sorginte umanitară. Văzându-l mai mereu, dimineaţa sau seara, în curtea Institutului sau pe holurile acestuia, cum cu mare grijă şi afecţiune îşi întâmpină de fiecare dată protejaţii (sau este întâmpinat de ei!), îţi dai seama că eşti în prezenţa unui adevărat model uman, pentru care viaţa nu înseamnă doar claustrare benevolă şi benedictină în cetatea ştiinţei, ci şi bucuria unui *carpe diem* asumat cu seninătate, dată de aceste întâlniri, evenimente, întâmplări la scară redusă – „bucuriile prin cei mici" am putea spune, parafrazându-l pe Iorga. Perseverenţa cu care Domnul Profesor caută zilnic întâlnirea cu aceste mici bucurii seamănă, în bună măsură, cu pasiunea Cercetătorului, de data aceasta, de a ieşi mereu în întâmpinarea faptului de limbă ingenuu, provocându-i „epifania" prin măiastre volute argumentative, în care transpar, în simbioză, temeinicia informaţiei ştiinţifice şi bogăţia fondului cultural, cristalizate, ambele, de-a lungul unei vieţi dedicate culturii înţelese în sens larg.

Afecţiunea pentru lumea necuvântătoarelor este complinită în permanenţă şi în mod autentic de pasiunea pentru Frumos, fie că ne referim la literatură, la artele vizuale sau la muzică. Nu de puţine ori, când intri în biroul său, eşti întâmpinat de arii clasice care se aud de la calculatorul din colţ sau poţi observa pe birou înregistrări ale filmografiei de aur, despre care îţi povesteşte ca un avizat consumator, dar şi din perspectiva specialistului în arta discursului (o ilustrare elocventă a acestei ultime ipostaze este, de exemplu, pasiunea cu care evidenţia, în discuţiile cu cei din preajmă, subtilitatea strategiilor maieutice folosite de personajul din *The King's Speech*, analizate atât din perspectiva specialistului în fonetică, cât şi din cea a împătimitului de cea de-a şaptea artă).

În sfârşit, sfidând, oarecum, riscul de a cădea în derizoriu în împrejurările acestui text omagial, ţinem să aducem în prim-plan o altă calitate a personalităţii aniversate: pasiunea pentru universul tehnicii, convertită, mai recent, în cea pentru tehnologiile informaţionale. Moştenită, poate, din timpurile în care magnetofonul Tesla era un partener aproape nelipsit în peregrinările prin sudul

Scanned with OKEN Scanner

Moldovei pentru înregistrarea de etno- şi sociotexte în registru dialectal, apetenţa pentru componenta tehnică a muncii de cercetare a luat, la începutul anilor 2000, înfăţişarea interesului manifest pentru universul informaticii, ce transpare atât din atenţia acordată digitalizării procesului de editare a atlaselor lingvistice româneşti, cât şi din preocupările cotidiene legate de „manevrarea" computerului: din acest punct de vedere, trebuie să spunem că Domnul Profesor a absolvit cu brio cursurile, atât de stringente în condiţiile actuale, ale *alfabetizării digitale*, chiar înaintea unor colegi de breaslă mult mai tineri.

Toate aceste pasiuni care îi definesc universul cotidian şi, în acelaşi timp, îl definesc ca persoană reuşesc să metamorfozeze cetatea ştiinţei despre care pomeneam mai sus (o cetate ale cărei chei le deţine sub aspect simbolic, dar şi în mod concret, rareori fiind cineva care să iasă seara mai târziu pe porţile Institutului) într-o *Cetate a soarelui*, pe care, însă, spre deosebire de ilustrul său înaintaş calabrez din ordinul dominican, a reuşit să o scoată din zona utopiei şi să-i dea, prin puterea propriului său exemplu, o exemplară consistenţă terestră.

Scanned with OKEN Scanner

STELIAN DUMISTRĂCEL SAU DATORIA CELOR ALEŞI

CRISTINA FLORESCU*

Nu am scris niciodată despre colegii de Institut dintr-un fel de timiditate afectuoasă faţă de cei prea apropiaţi profesional. Pentru a putea funcţiona „la rece", mă străduiesc totdeauna să-mi despart fiinţa afectivă de cea a analistului lingvist. Voi face o excepţie de data acesta, datorită personalităţii deosebite a cercetătorului şi profesorului ieşean Stelian Dumistrăcel, căruia doresc să-i reamintesc câteva momente care au generat recunoştinţă din partea mea şi profundă sensibilitate din partea Domniei Sale. Voi povesti fapte numai aparent banale despre un lingvist recunoscut prin valoarea sa profesională, premiat de nenumărate ori (Premiul „Timotei Cipariu" al Academiei Române, Premiul pentru cercetare al revistei „Cronica", „Premiul special" pentru cercetare ştiinţifică, Marele Premiu „Coresi" la Salonul Internaţional de Carte, Premiul „Cartea anului" la Salonul Internaţional de carte românească etc.), cu un condei de autoritate (membru al Uniunii Scriitorilor din România), dialectolog, etnolog, sociolog.

Cercetătorul Stelian Dumistrăcel m-a uimit prin acribia disocierilor minuţioase duse dincolo de practicile obişnuite ale dialogului şi ale scrisului. Distinge şi acum şapte trasee sinuoase acolo unde mulţi dintre cei din jur abia pot distinge direcţia unui gând sau subtilitatea unei asocieri. Dacă în tinereţe această capacitate disociativă a trezit uneori disperări de tipul: „prea taie firu-n patru", după ce a devenit şi profesor la Facultatea de Litere ieşeană, şi la cea gălăţeană, a căpătat (după puterea observaţiei mele indirecte) o deosebită forţă persuasivă a discursului public. Probabil că dialogul *ex cathedra* cu studenţii i-a întărit puterea argumentaţiei oratorice. În felul acesta a devenit unul dintre cei mai buni oratori ai lumii academice ieşene. Fără îndoială era deja dăruit de Mama Natură, dar lumea profesorală l-a ajutat să-şi cimenteze retorica impecabilă a frazelor relevante şi succesiunea plăcută a metaforelor exemplificatoare.

Pentru mine a fost important faptul că Profesorul Dumistrăcel a simţit nevoia să dăruiască, transformând această calitate în comunicare infra- şi supra- profesională.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 63–66

Scanned with OKEN Scanner

În această categorie includ şi colegialitatea, care ţine – dincolo de o morală profesională necesară şi elementară – de puterea empatică a unui dialog adevărat.

Primul moment la care doresc să mă refer, plină de reverenţiozitate, este legat de emisiunea de la Radio Iaşi – celebră pe atunci – „Grai şi suflet românesc", emisiune iniţiată, gestionată şi coordonată de jurnalistul radiofonic de excepţie Camelia Savitescu. Mi-a devenit între timp amică în ale filologiei dezvoltate oratoric, volatile şi perene în acelaşi timp, radiodifuzate pe întinse meleaguri de limbă română. Camelia mi-a fost „instructor" în articularea expresivă a cuvintelor radiofonice, vorbe pe care, la început, le cam amestecam repezit, sub impulsul formulării entuziaste de moment. Toate acestea s-au putut produce numai după ce, într-o dimineaţă, profesorul Dumistrăcel a intrat în birul meu de la Institut şi m-a întrebat, sfătos, oarecum cu umor: „Aţi voi să participaţi la un dialog radiofonic pe teme de... grai şi suflet?". Am acceptat cu puţină teamă, pentru ca apoi colaborarea să dureze aproape douăzeci de ani. În felul acesta pot spune că mi-am cultivat rostirea limbii române la înalta şcoală de oratorie familiar-persuasivă de la Radio Iaşi.

Al doilea moment pe care mi-l derulez în amintire ţine de o confruntare profesională elegantă şi directă în acelaşi timp (alăturarea acestor două calificative într-un dialog profesional reprezintă, fără discuţie, o *rara avis*). În ceea ce mă priveşte, consider că cea mai semnificativă dovadă a sensibilităţii profesionale a omagiatului lingvist ieşean a fost şi este modalitatea dumnealui de receptare a unui proiect de cercetare care a pus la încercare efortul gândirii teoretice şi practice al unei întregi echipe de cercetători (majoritatea de la Institutul academic ieşean de Filologie): *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice. Ştiinţific versus popular*. Fiind un cunoscător subtil al influenţei limbii literare asupra graiurilor române şi un dialectolog totdeauna atent la transformările diatopice şi diafazice (în deplin spirit coşerian), primele aprecieri privind cercetarea invocată ale experimentatului coleg de institut s-au manifestat cu circumspecţie, cu avertizări atente şi implicări incitante pentru lingviştii proiectului. Ca şi romanista Maria Iliescu sau lingvistul Gheorghe Chivu, s-a arătat copleşit de scopul cercetării, înţelegând mult prea bine dificultăţile pe care le aveam de trecut toţi cei din echipa de lucru pentru a ajunge la liman. Să navighezi de-a lungul istoriei limbii române, pe curenţii unui limbaj dublu specializat (popular şi ştiinţific), ocolind vârtejurile unei terminologii profund actuale, dar şi vechi de când limba, era un act temerar, ale cărui dimensiuni au fost sesizate de câţiva lingvişti de notorietate. Stelian Dumistrăcel a intuit exact miza cercetării, riscurile şi frumuseţile acesteia. A avertizat, grijuliu şi oarecum împanicat, a atras atenţia asupra implicaţiilor bibliografice, asupra extensiei subiectului. Dar nicio secundă nu s-a îndoit de caracterul esenţial şi de temeinicia unui astfel de demers. Iar din momentul în care rezultatele au început să se ivească a înţeles mai bine ca oricine nevoia noastră de susţinere, de explicare, tipologia demonstraţiilor – şi ne-a fost alături.

Odată proiectul finalizat, conform tuturor canoanelor UEFISCDI, volumul care a rezultat în urma efortului echipei l-a avut alături, nedezminţit, pe cercetătorul

Scanned with OKEN Scanner

şi profesorul Stelian Dumistrăcel. A fost, probabil, lingvistul care ne-a ajutat cel mai mult la diseminarea cercetării, prin prezentări ale cărţii în diverse contexte prestigioase (târguri şi lansări de carte) sau prin discuţii susţinute la mai toate atelierele de lucru ale proiectului (şi n-au fost deloc puţine).

Cu o tinereţe şi cu o sensibilitate nemodificate de trecerea timpului, colegul nostru de Institut şi Profesorul carismatic continuă să sesiseze noul şi ineditul într-o lume transfocată de incandescentul internet. Se deplasează cu eleganţă printre subtilităţi, idei, aluzii, disocieri şi coagulări moderne ale lumii sale profesionale. Rămâne printre cei mai buni oratori în asprul şi aridul domeniu al lingvisticii, ştiind să găsească mereu amănuntul relevant şi atrăgător. Poate explica novicelui şi ştie să atragă atenţia celui mai experimentat filolog.

Îi doresc „la mulţi ani" şi putere de muncă! Fie ca aceeaşi tinereţe a omagiatului lingvist ieşean să transpară în viitoarele sale demersuri pline de adevărat spirit şi suflet ştiinţific!

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

PROFESOR CU DISTINCȚIE

MARIUS-ADRIAN HAZAPARU*

Aprilie 2002. Cum priveşti dinspre catedră, în partea dreapta, în prima bancă sunt eu, unul din cei vreo 50 de boboci care au ales, în vara anului 2001, să studieze jurnalismul. La catedră, Domnul Profesor nu stă locului defel, e când în picioare, când aşezat şi, fie că ne povesteşte despre limbile indo-europene, fie că ne vorbeşte despre manifestarea funcției poetice în discursul publicitar, îşi completează spusele cu exemple notate pe nişte pătrățele galbene de hârtie. „I like Ike. E şi fatic, şi poetic", spune, plin de vervă. Mă las cuprins de entuziasmul care emană dinspre catedră, dar se pare că nu sunt suficient de pregătit şi pentru explicațiile care însoțesc exemplul ales. În mintea studentului de anul I rămân doar numele preşedintelui american şi acel slogan de campanie pe cât de simplu, pe atât de captivant. Din fericire, discuțiile despre funcțiile limbajului aveau să revină, iar funcția fatică, cea care mi-a dat niscaiva bătăi de cap în primul an de facultate, să devină un laitmotiv al întâlnirilor dintre mine, învățăcelul, şi Domnul Dumistrăcel, Profesorul.

Septembrie 2007. Urc scările de la Institutul „Philippide" şi mă tot uit afară, prin ferestrele largi, gândindu-mă ce să-i spun Domnului Profesor şi cum să-i cer să mă ajute. Am examenul de admitere la Şcoala Doctorală, iar Domnia Sa, ca urmare a unor hotărâri ministeriale – sau să fi fost unele la nivel de universitate? – nu mai poate coordona teze de doctorat. Mai am la dispoziție un minut sau poate două, dacă merg încetişor pe culoar, să găsesc nişte argumente convingătoare, dar mă trezesc deja bătând la uşă şi recunosc vocea care mă invită înăuntru. Ştie de ce am venit şi fără să i-o spun, ceea ce, la drept vorbind, mă face să răsuflu uşurat. Ceremonios, ca întotdeauna, îmi arată teancul de cărți de pe birou pregătit pentru mine. Aveam să-i cunosc mult mai bine decât o făcusem în facultate pe Malinowski, Bühler, Jakobson, Coşeriu şi alții. Când revin, o lună mai târziu, ca să-i returnez volumele şi să-l anunț de reuşita la doctorat, primesc în dar *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcționale*, care include, pe prima pagină, următoarele cuvinte: „Domnului Adrian Hazaparu, tânăr prieten şi coleg, cu urări de succes în ce a început". De fapt, nu ştiu sigur ce am început, dar mi-e

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 67–68

frică s-o spun cu voce tare, pentru că am impresia că Domnul Profesor ştie mai bine decât mine, aşa că prefer să iau dedicaţia Domniei Sale ca pe o declaraţie de sprijin, semnată şi datată. Şi chiar asta avea să fie.

Octombrie 2010. Sunt la susţinerea publică a tezei de doctorat şi din comisie face parte, alături de profesorii Rodica Zafiu, Eugen Munteanu, Ilie Rad şi Dan Stoica, şi Domnul Dumistrăcel. După observaţiile din referatul privind teza, Domnul Profesor mă cheamă la prezidiu ca să-mi returneze ceva: una dintre lucrările de examen din primul an de facultate, notată cu „10 cu distincţie". „Ştiam eu de ce o păstrez", a spus atunci. După un zbor cu avionul cu o zi înainte şi copleşit de emoţii, e singura amintire clară pe care o am din ziua aceea şi-i mulţumesc Domnului Profesor pentru gestul său, unul, în citadela emoţiilor mele, de o duioşie aparte.

Mai 2014. Tot cu duioşie vorbeşte Domnul Dumistrăcel şi în ziua lansării volumului meu de debut, care, esenţial, i se datorează: fără rodnicele întâlniri avute cu Domnia Sa, acest „pumn de curiozitate, receptivitate şi ambiţie", cum spunea atunci Domnul Profesor, descriindu-mă, nu s-ar fi deschis.

*

Am evitat să scriu un text despre meritele profesionale ale Domnului Profesor – de altfel, cunoscute şi recunoscute – şi am preferat să ţes o poveste din întâmplări care, prin natura lor, nu pot fi menţionate în CV-ul unei persoane, dar care, prin intimitatea pe care o presupun, construiesc lumi inaccesibile altfel celui care nu a fost martor direct. Nimeni, în afară de subsemnatul, nu ştie cu câtă plăcere descifram la examenele de „Discurs jurnalistic" enunţuri aparţinând discursului repetat, cum întorceam cuvintele când pe-o parte, când pe cealaltă, ca să le descos de sensuri şi să cos la loc altele noi, mânat de ideea, inculcată de Domnul Profesor, că limba merită studiată pentru că e un organism viu, mereu în schimbare, dezvăluindu-se puţin câte puţin, pentru ca, atunci când ţi-a creat iluzia că ai înţeles-o, să se închidă într-o nouă enigmă. Nimeni, în afară de subsemnatul, nu ştie cum acel „10 cu distincţie" obţinut la primul examen cu Domnul Profesor m-a făcut să muncesc şi mai mult pentru cei care au urmat, să mă simt cumva special în faţa colegilor, părinţilor şi chiar în faţa oglinzii, dar, mai presus de toate, să mă simt apreciat. Am înţeles mai târziu ce se întâmplase de fapt, citind, în 2013, un interviu din „Opinia studenţească", unde Domnul Profesor îşi exprima credinţa că „studenţii simt că îi apreciezi tocmai din cauză că vezi în ei ceva dintr-o vârstă a ta". În ceea ce mă priveşte, Domnule Profesor, v-aş putea răspunde, răsturnând cuvintele, că şi profesorul ar trebui să simtă că studenţii îl apreciază tocmai din cauză că văd în el ceva din ce-şi doresc să fie o vârstă a lor. La mulţi ani!

Scanned with OKEN Scanner

STELIAN DUMISTRĂCEL ŞI ELEGANŢA POLEMICII

ILIE RAD*

În 1978 eram student în anul III la Facultatea de Filologie a Universităţii clujene (numele „Babeş–Bolyai" dispăruse subit din denumirea oficială. Gurile rele spuneau că, la o „vizită de lucru", Ceauşescu se încurcase în pronunţarea numelui „Bolyai" şi a dispus renunţarea la denumirea „Babeş-Bolyai", ceea ce nu prea cred, pentru că simultan a dispărut şi numele lui Cuza din denumirea Universităţii ieşene. Era vorba, mai degrabă, de eliminarea oricăror nume proprii, pentru a rămâne în memoria oamenilor doar unul singur, hai două: al dictatorului şi al consoartei sale!).

Eram, aşadar, student, când, la un curs de dialectologie, eminentul nostru profesor Romulus Todoran, dându-ne bibliografia aferentă cursului, a amintit şi de lingvistul Stelian Dumistrăcel, coautor al *Noului Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*. Cred că tot cam atunci ne-a recomandat şi recent apăruta lucrare a aceluiaşi specialist, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului* (Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1978). Eu nu eram atras în mod deosebit de lingvistică, interesul meu mergând mai degrabă spre istorie şi critică literară, dar am reţinut numele unuia dintre autorii citaţi, dintr-un motiv... literar: vedeam în numele de familie *Dumistrăcel* un fel de diminutiv, cu toată aura de gingăşie şi tandreţe pe care o au diminutivele în literatura noastră populară, de pildă[1].

Anii au trecut, iar eu am uitat multe din noţiunile de dialectologie, am uitat de linia Jireček, de dialecte, de graiuri, de autorii lucrărilor de profil etc. A venit Revoluţia din decembrie 1989, după care, cum ar spune Geo Bogza, „s-au întâmplat atâtea în jurul nostru şi cu noi". În 1995 am devenit lector la tânăra Facultate de Ştiinţe Politice şi Administrative, din cadrul Universităţii „Babeş–Bolyai" (între timp se revenise la vechea denumire), iar patru ani mai târziu,

* Universitatea „Babeş–Bolyai", Cluj-Napoca, str. Mihail Kogălniceanu, nr. 1, România.

[1] De altfel, Iorgu Iordan, în *Dicţionar al numelor de familie româneşti* (Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1983, s.v.), explică numele de familie *Dumistrăcel* ca fiind „contaminat, se pare, cu un derivat al lui *Istrate*", desigur, cu participarea sufixului diminutival – precum în *Floricel*, *Petecel*, *Petricel*, *Burlăcel*, *Buricel* ş.a.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 69–74

Scanned with OKEN Scanner

în 1999, am publicat volumul *Stilistică şi mass-media. Aspecte ale experienţei jurnalistice*, prefaţă de prof. univ. dr. G. Gruiţă, Cluj-Napoca, Editura Excelsior, 1999, un curs universitar, primul curs tipărit de un cadru didactic de la tânăra noastră facultate. Cartea fusese „sponsorizată" (termenul abia intrase în uz!) de Fundaţia Soros pentru o Societate Deschisă, iar prin contract am cedat Fundaţiei o parte din tiraj, care l-a repartizat persoanelor potenţial interesate.

În cursul respectiv, într-un capitol despre infracţiunile stilistice din presă, am abordat şi fenomenul cacofoniei, puţin cercetat în vremea „epocii de aur" (dacă epoca era de „aur", se înţelegea că şi limba era „de aur" – în fapt, era „de lemn"! –, iar o asemenea limbă nu putea avea păcate „stilistice", pe care abia după 1989 le-am putut evidenţia în voie). Ilustrând fenomenul cacofoniei, scriam, între altele: „Interesant e faptul că se găsesc numeroase cacofonii chiar în lucrările unor lingvişti, care ar trebui să fie extrem de sensibili la acest fenomen. Iată doar câteva exemple: «Acum facem, cu Naum, o cărtic**ică**, **ca**re să fie un Vademecum ortografic», scrie Sextil Puşcariu în jurnalul său (cf. Magdalena Vulpe, în *Ortografia limbii române. Trecut, prezent, viitor*, Iaşi, Editura Institutul European, 1992, p. 49); «Alegerea lui George Vra**ca ca** exponent…» (Flora Şuteu, *Dificultăţile ortografiei limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1986, p. 51); «ea provocând aceeaşi indispoziţie afectivă în opinia publi**că**, **ca** şi scrierea *romîn*, *Romînia*» (Ion Calotă, *Controverse ortografice*, în «Limba română», anul XLI, nr. 4, 1992, p. 210)".

În concluziile studiului meu, reveneam asupra unor cacofonii săvârşite de alţi lingvişti: „Cu toate acestea, pare cel puţin ciudat că se pot întâlni cacofonii chiar şi în lucrările de specialitate ale unor lingvişti. Astfel, alături de exemplul din Sextil Puşcariu, amintit deja[2], iată ce putem citi în prefaţa unui *Dicţionar de sinonime*: «Apropierea geografi**că**, **ca** şi relaţiile culturale mai depărtate, se reflectă şi în lexicul românesc» (Gheorghe Bulgăr (şi un colectiv), *Dicţionar de sinonime*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 8). Într-o altă lucrare, o altă «surpriză»: «A da iama are ca model o expresie turcea**scă** **ca**re se traduce prin…» (Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1980, p. 14). Exprimarea cacofonică poate constitui, în operele literare, şi un mijloc de caracterizare a personajelor (mă gândesc la Caragiale, Tudor Muşatescu ş.a.). Un memorialist spunea, referitor la profesorul Mihail Dragomirescu, că era «vorbitor şi chiar scriitor, trecând cu superioară neglijenţă peste rigoarea expresiei, lune**ca** **cu** [sic!) o stupefiantă perseverenţă în greşeli de acord gramatical, cascadă de pronume relative (*care*, *cari*) şi cacofonii» (N. Mihăescu, *Dinamica limbii române literare*, Bucureşti, Editura Albatros, 1976, p. 73)".

---

[2] În paragraful dedicat diversităţii cacofoniilor, scriam despre cacofonia **ca–cu**: „Petrolul [echipa de fotbal – *n.n.*] nu se poate împă**ca** **cu** o astfel de situaţie". Asupra acestui tip de cacofonie a atras atenţia şi Sextil Puşcariu, în cunoscuta sa lucrare *Limba română*: «După conjuncţia **ca** nu întrebuinţăm pe *cuvânt*, ca să evităm cacofonia». Culmea este că, doar cu vreo câteva pagini înainte, lingvistul însuşi făcuse următoarea cacofonie: «Chiar şi oamenii culţi se lasă influenţaţi de simţul lor etimologic în trebuinţa de a explica **cu**vintele»".

Scanned with OKEN Scanner

Cum se vede, în lista unor lingvişti şi oameni de cultură (Sextil Puşcariu, Flora Şuteu, Gh. Bulgăr, Mihail Dragomirescu, Ion Calotă), în scrisul cărora se strecuraseră o serie de nevinovate cacofonii, l-am trecut şi pe Profesorul Stelian Dumistrăcel.

Nu-i trimisesem cartea mea Domnului Stelian Dumistrăcel, pe care nu îl cunoşteam, dar probabil că aceasta îi parvenise graţie Fundaţiei Soros. În orice caz, la câţiva ani după aceea, mai precis în noiembrie 2006, când aveam să organizez, la facultatea noastră, cel de-al V-lea Simpozion Naţional de Jurnalism, cu tema *Stil şi limbaj în mass-media din România*, între invitaţi (alături de alţi lingvişti şi oameni de cultură reputaţi: Maria Cvasnîi Cătănescu, Nicolae Felecan, Oliviu Felecan, Ionel Funeriu, G. Gruiţă, Theodor Hristea, Dumitru Irimia, George Pruteanu, Ioana Vintilă-Rădulescu, Rodica Zafiu ş.a.) s-a numărat şi Domnul Stelian Dumistrăcel, deja profesor asociat la Departamentul de Jurnalistică al Facultăţii de Litere din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi şi cadru didactic titular la Facultatea de Litere a Universităţii „Dunărea de Jos" din Galaţi. Domnia Sa a ţinut atunci comunicarea *„Radio şanţ" şi „Zvon-press" ca markeri ai comunicării fatice în satul global*, publicată apoi în volumul coordonat de mine, *Stil şi limbaj în mass-media din România*, Iaşi, Editura Polirom, 2007, p. 231–246.

Dar Domnul Profesor Stelian Dumistrăcel m-a cucerit cel mai mult cu volumul *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti. Biografii – motivaţii* (2001), una din cărţile mele de „noptieră", pe care o consult ca pe un dicţionar, pentru că scoate la iveală miracole neştiute ale limbii noastre.

Cu ocazia simpozionului de la Cluj-Napoca, din 2006, de care vorbeam, Domnul Profesor Stelian Dumistrăcel mi-a oferit un exemplar din recenta carte a Domniei Sale, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale*, Iaşi, Editura Institutul European, 2006, spunându-mi, cu un zâmbet cordial, că scorul între noi este de *unu la unu!*

Într-adevăr, în cartea respectivă, Domnia Sa, ocupându-se de tipologia titlului jurnalistic, a comentat şi studiul meu despre acest subiect, publicat în *Manualul de jurnalism* coordonat de Mihai Coman. Iată ce scrie Profesorul Dumistrăcel, în capitolul intitulat *Tipologia titlurilor*: „Ca o problemă de principiu, trebuie să remarcăm absenţa, până acum, a unei clasificări satisfăcătoare a titlurilor din presă. În diferite exegeze s-a acordat atenţie unor aspecte din perspectiva evoluţiei domeniului şi unor probleme de teorie (concept, legătura dintre titlul şi conţinutul articolului). Ne referim, în primul rând, la Ilie Rad, în paragrafe din *Titlul*, p. 146–162 (cu o selecţie bibliografică reprezentativă). Dar, deşi *Tipologia titlurilor* constituie preocuparea expresă a celei mai cuprinzătoare secvenţe a acestui capitol din Coman, *Manual*, I, înregistrarea şi prezentarea comentată a diferite *tehnici de redactare* a titlului, enumerate ca 11 tipuri (la care se adaugă şi variaţii de formă semnalate în paragraful «alte categorii»), suferă de o oarecare imprecizie terminologică şi a planurilor. În primul rând, nu este clar ce poate însemna imposibilitatea de a face o «*clasificare* exhaustivă»: *clasificarea* implică deja exhaustivul, deoarece reprezintă

Scanned with OKEN Scanner

împărţirea sistematică, gruparea riguroasă, după criterii esenţiale, iar adj. *exhaustiv* 'complet, în întregime' califică doar epuizarea unui subiect, a unei materii (aşadar, în cazul de faţă, numai enumerarea ar putea, eventual, râvni la exhaustivitate). În al doilea rând, motivele invocate de autor, «*multitudinea criteriilor* şi a bogatului material faptic ce se oferă cititorului» (*loc. cit.*, p. 160; sublinierile din citate ne aparţin), constituie elemente de rang diferit. Dacă materialul faptic, bogat, dar mai ales foarte variat ca expresie, descurajează, într-adevăr, o înregistrare exhaustivă, cu totul altfel se prezintă lucrurile în ceea ce priveşte «criteriile» în vederea propunerii unei tipologii, care pot fi stabilite de cercetător pornind de la elemente de fond şi de formă, subsumate pragmaticii comunicării [...]. Din această optică, într-o enumerare ce se vrea tipologică nu pot fi tratate, ca subdiviziuni cu statut egal (pretinse) specii cum ar fi «titlul clasic, tradiţional» (1) şi «titluri bazate pe jocuri de cuvinte» (2), «~ care exploatează valorile stilistice ale unor semne de punctuaţie» (4), «~ care utilizează rimele» (6) etc., după cum nu se află pe acelaşi plan cu oricare din cele amintite nici alte categorii: [a] «titlurile-citat» (3), «titluri care parafrazează» (5); [b] «titlurile interogative sau exclamativ-imperative» (8); [c] «titluri defective de predicat» (9); [d] «titluri evazive, care derutează cititorii» (11; corect: «care îi derutează pe cititori»). Împărţirea «fără rest» presupune faptul ca, de fiecare dată, în funcţie de fiecare criteriu, să se opereze cu categorii ce se exclud; de exemplu, titlului «clasic, tradiţional» trebuie să-i fie opus cel «ne-clasic, inovativ» (şi, aici, ar putea fi cuprinse multe dintre tipurile enumerate mai sus), titlului «citat» (şi, parţial, celui care numai «parafrazează»), cel... redactat (în întregime) de gazetar etc. De asemenea, pe alt teren (cel redacţional-tehnic) se situează apariţia titlurilor «asociate cu supratitluri şi cu subtitluri» (10). Ocupându-se, fără greş, doar de *Retorica titlurilor*, Rodica Zafiu analizează, preponderent, resursele exprimării din puncte de vedere variate: efecte prin construcţia gramaticală, prin constituenţi lexicali, elemente de «poetică», de prozodie etc. Dar, în plus, deşi *en passant*, aspectele examinate sunt proiectate, cu pătrundere, într-un cadru general al tipologiei, deoarece autoarea se raportează şi la «genuri de discurs», la modalităţi de formulare, ca şi la ceea ce numim «registrul comunicării» (Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2001, p. 11–23)" (Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale*, ed. cit., p. 115–117).

Aşadar, atunci am priceput de ce Profesorul Stelian Dumistrăcel, folosindu-se de o expresie preluată din sport („scorul este *unu la unu*"), domeniu căruia îi este atât de specific fairplay-ul, mi-a dat, peste ani, o elegantă replică. Domnia Sa nu a catalogat în niciun fel tipologia titlului întocmită de mine (în afara menţiunii că „suferă de o oarecare imprecizie terminologică şi a planurilor"), dar opinia rezultă, indirect, din comparaţia cu clasificarea Rodicăi Zafiu: „Ocupându-se, *fără greş*, doar de *Retorica titlurilor*, Rodica Zafiu analizează..." [subl. n.].

Am ţinut să subliniez acest detaliu, care spune multe despre relaţiile dintre doi oameni, care au devenit, odată cu trecerea timpului, prieteni adevăraţi. Este o

Scanned with OKEN Scanner

prietenie care mă onorează, materializată în schimbul de cărţi şi de scrisori (din păcate doar electronice!) sau în invitarea reciprocă la comisii de doctorat (am făcut parte, în decembrie 2010, din comisia de doctorat a lui Marius-Adrian Hazaparu, alături de Domnia Sa, împreună cu profesorii Eugen Munteanu, Rodica Zafiu şi Dan Stoica).

Sunt bucuros că Domnia Sa face parte din seria marilor intelectuali ieşeni pe care am avut onoarea să-i cunosc şi care mi-au fost ca nişte maeştri: Iorgu Iordan (ieşean la bază), Constantin Ciopraga, Mihai Drăgan, Dumitru Irimia sau Eugen Munteanu.

La momentul aniversar pe care îl trăieşte, îi doresc Domnului Profesor Stelian Dumistrăcel sănătate şi succes în finalizarea proiectelor ştiinţifice la care lucrează şi îi urez să meargă pe urmele lui Mihai Şora, Neagu Djuvara sau Mircea Ionescu-Quintus, intelectuali care au depăşit vârsta centenară!

La mulţi ani, din toată inima, Domnule Profesor!

Scanned with OKEN Scanner

LECȚII DE ERUDIȚIE, ÎNȚELEPCIUNE ȘI UMOR

RODICA ZAFIU*

Profesorul Stelian Dumistrăcel îmbină umorul cu erudiția și empatia cu rigoarea filologică: deopotrivă în largul său în spațiul universitar, în cel al cercetării științifice și în cel al comunicării cu publicul prin articole publicistice și interviuri, este astăzi unul dintre cele mai importante repere ale lingvisticii românești. Profesor cald și generos, cercetător atent și informat, publicist sclipitor, are vârsta înțelepciunii îngăduitoare față de oameni și lucruri, dar și tinerețea uimitoare pe care o pot menține doar curiozitatea vie, inteligența și pasiunea profesiei.

Grație formației sale de dialectolog, specialist în retorică și stilistician, profesorul Stelian Dumistrăcel pune diagnostice exacte faptelor de limbă și tendințelor uzului, cu eleganță și, adesea, cu un dram de ironie. Știind foarte multe despre limba română și varietățile ei, îndepărtează cu fermitate politicoasă evaluările superficiale ale nespecialiștilor; fascinat de spectacolul schimbărilor lingvistice, le descrie, le explică și refuză să se transforme în prescriptivist intolerant. Le explică studenților și cititorilor, cu răbdare, ce înseamnă alegerea între registrele limbii, adaptarea la situație și la destinatar. Atitudinea sa, atât de necesară, situată mai întotdeauna în răspăr cu indignările elitiste și cu lamentațiile despre „stricarea limbii", mi se pare foarte bine ilustrată de o frază dintr-un interviu pe care l-a publicat acum câțiva ani în „Opinia studențească" (4 iunie 2013): „Înțelepciunea este să judeci pe fiecare așa cum este, să-l înțelegi și chiar să vorbești, dacă nu vrei să-l jignești, apropiat de posibilitățile lui lingvistice și de înțelegere". Ceea ce nu înseamnă că impostura și agramatismele pretențioase ale presei nu sunt sancționate cu umor și cu abundență de explicații.

Am avut de multe ori bucuria de a-l întâlni în scris pe profesorul Stelian Dumistrăcel, când porneam în căutarea vreunei explicații etimologice, a câte unui fenomen de expresivitate a limbii. De multe ori, tocmai când mi se părea că am dat de un fir, că am descoperit ceva nou, constatam că el fusese deja acolo, scrisese despre fenomenele în cauză, găsise originea expresiei sau descrisese inovația recentă. În asemenea situații, nu poate decât să te încânte confirmarea unei intuiții

* Universitatea din București, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, București.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 75–76

Scanned with OKEN Scanner

de către specialistul cu cea mai mare autoritate. Am avut bucuria şi mai mare de a-l întâlni faţă în faţă, la susţinerea unor teze de doctorat (se ştie că a format şi a îndrumat mulţi tineri pasionaţi de ştiinţele limbii şi ale comunicării) şi cu ocazia unor conferinţe şi sesiuni de comunicări. Ne-a făcut onoarea să participe de câteva ori, ca invitat special, la sesiunile anuale ale Catedrei de limba română (ulterior Departamentul de lingvistică) al Facultăţii de Litere a Universităţii din Bucureşti. Inteligenţa sa scăpărătoare, temperată de bunătate şi îngăduinţă, a însufleţit discuţiile purtate atunci asupra unor teme stilistice şi retorice.

Dincolo de contribuţiile sale majore la dialectologie şi la studierea raportului dintre limba standard şi graiuri, trebuie amintite câteva dintre numeroasele direcţii de cercetare pe care le-a deschis profesorul Stelian Dumistrăcel prin cărţile şi articolele sale, în care filologia interferează tot mai mult cu sociolingvistica şi antropologia: a scris despre „agresarea numelor", una dintre cele mai interesante forme de violenţă simbolică de care societatea românească abuzează uneori; a descris în detaliu funcţionarea, modificarea şi recombinarea *discursului repetat*; a formulat adevăruri esenţiale despre limbajul publicistic, observând cu finețe alunecarea acestuia dinspre un rol informativ către cel de divertisment şi exacerbarea funcţiei fatice a mesajului – de apel şi menţinere a contactului cu publicul. Profesorul Dumistrăcel disociază cu finețe, în analiza varietăţilor diastratice şi diafazice ale limbii române, între limbajul violent prin conţinut şi cel perceput ca agresiv sau vulgar prin alegerile lexicale; e probabil specialistul care – într-un dicţionar al viitorului, interactiv şi interconectat – ar asocia cuvintelor şi expresiilor limbii române cele mai potrivite etichete de registru.

Dacă nu ar fi ştiut tot ce se poate şti despre varietăţile regionale, istoria limbii şi mecanismele semantice şi retorice, lingvistul nu ne-ar fi putut oferi cele mai exacte, prudente şi încântătoare explicaţii ale expresiilor româneşti. Cartea sa *Până-n pânzele albe* (2001) – rod al unor investigaţii detectivistice de decenii şi al unei lungi experienţe publicistice – va rămâne principala operă de referinţă într-un domeniu, al etimologiei frazeologismelor, în care puţini s-au aventurat şi în care cineva poate fi ghidat doar de cultura solidă şi de o îndelung formată sensibilitate faţă de dinamica limbii.

În continuarea celei mai bune tradiţii a filologiei româneşti, cu o deschidere firească şi relaxată către tot ce ne poate aduce azi informarea şi comunicarea prin internet, profesorul Dumistrăcel este la fel de tânăr, activ şi generos ca întotdeauna. Îi aştept cu nerăbdare noile articole despre cele mai recente întâmplări ale limbii române şi îi urez, cu profundă admiraţie, la mulţi ani !

Scanned with OKEN Scanner

RELAŢIA DINTRE DISCURSUL REPETAT ŞI INTERTEXT ÎN LITERATURA POSTMODERNISTĂ[1]

ILEANA ALEXANDRESCU (VOICU)*

I. Discursul repetat

Discursul repetat (în accepţia lui Coşeriu, fenomen lingvistic opus vorbirii libere) poate fi „un fragment lung sau scurt", *preluat ca atare* şi inserat în discursul unui vorbitor sau într-un discurs literar. Prin inserare, această expresie (sintagmă etc.) devine la rândul ei (în planul vorbirii) un alt discurs repetat (vorbire repetată), iar în plan literar, intertext. Ideea de a numi discursul repetat (în continuare DR) cod *intertextual* a venit din teoria coşeriană a colajului prezentat ca tablou în care putem regăsi şi fragmente din tablourile altor pictori (Coşeriu 2000: 259).

Problema pe care o ridică Eugeniu Coşeriu este aceea că elementele discursului repetat (în continuare EDR) nu sunt comutabile, nu se pot substitui pentru că nu pot construi opoziţii funcţionale (de exemplu, care ar fi opoziţia dintre *scaun* şi *fotoliu* în expresia „cu scaun la cap" sau diferenţa dintre *pe de rost* şi *pe din afară*, ambele locuţiuni având sensul de a reproduce un text după ce l-ai reţinut, dar nu există opoziţii funcţionale între *rost* şi *din afară* (Coşeriu 1994: *Arhitectura şi structura limbii*, 55). Cu alte cuvinte, „nu pot exista opoziţii în interiorul tehnicii idiomatice, ci numai între un text şi alt text" (Coşeriu 2000: 261). Dar întrucât aceste modificări se regăsesc atât în limba vorbită, cât şi în cea scrisă, lingvistul propune ca aceste forme ale „literaturii (ale tradiţiei literare inserate în tradiţie lingvistică)" să fie studiate de „lingvistica textului şi de filologie" (*ibidem*), cu atât mai mult cu cât deconstrucţia EDR are de cele mai multe ori efecte în plan stilistic. Aşadar, modificarea DR nu poate fi studiată de lingvistica stucturală, dar întrucât fenomenul există, adică modificarea EDR a devenit un mod de exprimare publică şi literară, aceste fenomene trebuie studiate de un compartiment special al limbii (de exemplu

[1] Studiul de faţă a apărut într-o primă formă în volumul *Limba română: controverse, delimitări, noi ipoteze. Actele celui de-al 9-lea Colocviu al Catedrei de Limba Română* (II, Secţiunea *Pragmatică şi stilistică*), editat de Rodica Zafiu, Adina Dragomirescu şi Alexandru Nicolae, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 15–24.

* Liceul Teoretic „Grigore Moisil", Timişoara, str. Ghirlandei, nr. 4, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 77–88

Scanned with OKEN Scanner

semiologia, după cum propune A.J. Greimas, în lucrarea sa *Despre sens. Eseuri semiotice*, unde discută despre proverbe şi dictoane). Semioticianul consideră că „un proverb sau un dicton se prezintă ca elemente ale unui *cod particular* intercalate în mesajele schimbate între locutori" (Greimas 1975: 318). De fapt, însuşi Coşeriu vorbeşte despre faptul că „avem nevoie de altă ştiinţă pentru discursul repetat" (Coşeriu 1994: *Arhitectura şi structura limbii*, 55).

După clasificarea lui Eugen Coşeriu, DR (care se opune tehnicii libere a discursului) poate fi:

1) un citat: „nel mezzo del cammin di *nostra vita*" (Dante), modificat prin substituire în „nel mezzo del cammin di *questo libro*";

2) un proverb;

3) fragmente din opere lirice, preluate ca atare, de exemplu: „la donna e mobile";

4) citate biblice.

Modificările acestor tipuri de DR sunt numite de Coşeriu forme ale „literaturii" sau tradiţii literare inserate în tradiţii lingvistice. Pe lângă cele enumerate mai sus, Coşeriu mai adaugă încă patru forme:

a) *welerisme*, care se referă la situaţii în genere imaginare, de exemplu „nu este plăcut, cum spunea cineva cuiva spărgându-i nucile de cap".

b) sintagme ale căror modificări conduc la combinaţii de cuvinte ce funcţionează în opoziţii la nivel sintagmatic, de exemplu: „a scăpa cu greu şi cu dificultate" (de un pericol sau de o nenorocire);

c) perifraze lexicale: „it. levare le tende" (a o tuli la fugă), „cât ai zice peşte";

d) morfeme cum ar fi gradele de comparaţie, morfeme pentru superlativul absolut: „contento come una Pasqua" = contentissimo (ca un Paşte = fericit), „a mano a mano" = gradual (Coşeriu 2000: 262).

Dintre acestea, enunţurile discursului repetat din categoriile enumerate la punctele b), c) şi d) ar trebui studiate „ca un compartiment autonom al «competenţei idiomatice»" (*ibidem*).

De asemenea, Coşeriu are câteva sugestii privind analiza anumitor forme de discurs repetat. Lingvistul a observat că există tipuri de discurs repetat frecvent utilizate de anumite comunităţi lingvistice (spaniolii recurg în special la proverbe, iar italienii la mici citate din opere celebre: „la donna imobile") care ar putea servi la „descrierea şi la predarea tradiţiilor lingvistice" (*ibidem*: 260).

O altă observaţie ar fi aceea că, „dacă EDR analoge celor ale tehnicii libere («cuvinte», instrumente gramaticale) nu sunt comutabile în domeniul lor specific, combinaţiile lor, în schimb, adică *unităţile* discursului repetat, corespund funcţional unor unităţi de diferite niveluri ale tehnicii libere şi sunt comutabile cu acestea, drept pentru care pot fi considerate ca unităţi *neanalizabile* ale aceleaşi tehnici la nivelul de structurare gramaticală în care funcţionează" (*ibidem*: 261). De aceea, anumite tipuri de DR, de exemplu „citatele şi proverbele", nu fac parte din sfera tehnicii idiomatice întrucât „nu sunt echivalente cu unităţile combinatorii ale acesteia: sunt formele care corespund unor texte întregi (sau unor fragmente de

Scanned with OKEN Scanner

texte cu sens complet)" (*ibidem*). Pentru aceste situații, Coșeriu exemplifică modificarea în vorbire a celebrului citat „Ai să dai sama, doamnă!". Deși lingvistul afirmă că nu putem substitui cuvântul *samă* sau *doamnă*, pentru a vedea care sunt „valorile acestor cuvinte", acesta recunoaște că adesea „ne jucăm [...] cu aceste expresii" (Coșeriu 1994: *Arhitectura și structura limbii*, 56). Rezultatul jocului este tot o expresie, ca „aluzie tocmai la cea veche" și, dacă este adresată cuiva, atunci persoana, doar dacă l-a citit pe Negruzzi, înțelege ce vrem să spunem. Același fenomen se întâmplă și dacă folosim citatul „Capul lui (cutare) vrem!" (cf. *ibidem*).

Observăm că există o vastă tipologie a discursului repetat și tocmai pe aceste diferențe de tipologie se bazează deconstrucția în literatura postmodernă. Dacă un cuvânt poate fi prezent în combinații cu grade diferite de sudare, fie combinații fixe, cum sunt locuțiunile, fie mai puțin fixe, cum sunt expresiile – „cu care locuțiunile adesea, în mod eronat, sunt confundate" (Dimitrescu 1958: 31) –, atunci cuvântul respectiv poate fi substituit în orice poziție s-ar afla, (uneori) fără să intereseze nici măcar ansamblul semantic al expresiei/textului obținut. În postmodernism nu se mai ține seamă de „gradul de fuziune a elementelor componente" (*ibidem*) din frazeologisme, nici măcar a celor cu un grad de sudare foarte mare. Se poate deconstrui orice: „capul luminat sabia îl taie" (Groșan 1992: 12) modificat din „capul plecat sabia nu-l taie"; „ibi bene, ubi sum" (*ibidem*: 11), – modificată prin permutare, *transmutatio*, din „ubi bene, ibi patria" (Barbu 1973: 140); „nimic din ce-i al Cezarului n-am dat c-o mână ca s-o spăl pe cealaltă" (Groșan 1992: 17).

II. Despre intertext și intertextualitate

În studiul *Limbajul poetic* din volumul *Prelegeri și conferințe*, Coșeriu vorbește despre „raportul intertextual sau de intertextualitate" ca fiind o serie de „legături cu *semne* întrebuințate deja în alte texte". Lingvistul dă anumite exemple din diferite opere. Dacă cineva ar spune: „*el lugar, nu de la Mancha*, ci *el lugar* de Madrid, *el lugar de Iași*, [...] *de qui el hombre no quier racordarle*", un spaniol ar recunoaște „o aluzie" la începutul romanului *Don Quijote* (Coșeriu 1994: *Limbajul poetic*, 156) ajungând la concluzia că un text poate fi evocat chiar când este modificat, „totuși cu intenția de a păstra anumite construcții în raport cu acest text" (*ibidem*: 151).

Concluzia lui Coșeriu ar fi că *discursul repetat* (un citat la care cineva face referire prin acualizarea acestuia într-un anumit context, fie scris, fie vorbit), specific unei anumite comunități lingvistice, *este textul canonic* (noi spunem *codul*) prin care se poate decoda intertextul, aluziv sau sub orice formă, cu condiția să se păstreze „anumite construcții în raport" cu textul inițial.

Dacă Eugeniu Coșeriu definește intertextualitatea ca sistem de *semne*, Rodica Zafiu (2000: 62) vorbește despre trimiterea unor *semnale narative* prin intermediul intertextualității. Acestea se referă la posibilitatea textului „de a-și atribui o

Scanned with OKEN Scanner

componentă narativă prin mecanisme intertextuale" (*ibidem*: 64). De exemplu, elemente de arhitextualitate, de indicare a apartenenței la o specie literară sau elemente de paratextualitate, de indicare a anumitor informații în titlu, prefețe, postfețe etc.

De altfel, Tânianov, în definirea intertextualității, pornind de la problema definirii *textului*, ajunge la concluzia că, pentru a acționa funcția intertextuală, acesta trebuie să fie capabil de a stabili conexiuni „fie cu seria literară, fie cu cea extraliterară" formată din „sisteme de semnificare neliterare, precum limbajele orale", rămânând în sfera câmpului verbal (Panaitescu 1984: 86). Julia Kristeva duce discuția mai departe și extinde „seria extra-literară" la „sisteme simbolice neverbale", astfel încât noțiunea de text se va defini ca „sistem de semne", iar cea de intertextualitate ca „transpunerea unui (sau a mai multor) sisteme de semne în altul" (*ibidem*).

În definirea intertextualității, o problemă delicată este aceea a stabilirii granițelor sale, dar și a textelor care relaționează ca intertext. O clasificare, din acest punct de vedere, structurează fenomenul în trei categorii:

a) o categorie foarte restrânsă, care poziționează intertextualitatea în interiorul textului literar, numită și *intertextualitate internă*;

b) o *intertextualitate propriu-zisă*, care se manifestă prin relaționarea diferitelor texte;

c) o *intertextualitate* care se opune primei categorii, și anume una *externă*, caracterizată prin aceea că iese din granițele textului literar prin raportarea acestuia la „textul infinit", la „textul lumii".

Genette denumește un tip mai restrâns de intertextualitate, referindu-se doar la cea literară, pe care o numește *hipertextualitate*, adică „prin prezența efectivă a unui text în altul" (Genette 1982: 8), iar M. Riffaterre identifică noțiunea de intertextualitate cu cea de *literaritate*, ca „transformare de semne lingvistice în semne literare", întrucât calitatea unui text constă tocmai în receptarea acestuia ca „sumum al jocurilor de limbaj" (*apud* Panaitescu 1984: 88). În ce privește actul interxtextual ca intenție, teoriile literare vorbesc despre o intertextualitate *intenționată* și una *involuntară*, iar, în legătură cu formele de manifestare, intertextualitatea poate fi *explicită*, caz în care se reproduc elementele „citate", sau, din contră, *implicită*, „difuză, ascunsă", manifestată prin „prelucrarea subtilă a respectivelor elemente, de exemplu, aluzia, reminiscența" (*ibidem*: 89).

Teoria cea mai relevantă referitoare la intertextualitate, abordată sub toate aspectele discutate anterior, este cea a lui Genette. Acesta clasifică fenomenul în cinci mari tipuri de relații *transtextuale* (definite ca „tot ce-l pune în relație cu alte texte" – Genette 1982: 7), astfel:

1. *Intertextualitatea*, ca relație de „coprezență a două sau mai multe texte", se manifestă prin *citat* („cu ghilimele sau fără referiri precise", *plagiat* (mai puțin explicit, dar totuși literar, cum e la Lautréamont) și *aluzie* (mai puțin explicită și literală, un enunț „a cărui înțelegere deplină presupune percepția unui raport între un text și un altul care se referă la anumite inflexiuni, altfel, inadmisibile" (*ibidem*: 8).

2. *Paratextualitatea*, definită ca relație mai puțin apropiată de text, este marcată prin titlu, subtitlu, prefețe, postfețe, note marginale etc.

3. *Metatextualitatea* se manifestă ca relație de comentariu dintre texte fără a fi identificate sau numite.

4. *Hipertextualitatea*, considerată de Genette „aspect universal al literarității" (apud Panaitescu 1984: 89) se regăsește sub forme ca: imitație, pastișă, parodie, eroi-comic, travesti, șarjă, *à la manière de*, forgerie, transpoziție, ca fenomen de transformare/derivare a unui text anterior A (hipotext) într-un text B (hipertext).

5. *Arhitextualitatea* are ca trăsătură definitorie relația de apartenență la genul literar, la specie, fiind cea mai implicită relație transtextuală. Genette definește arhitextualitatea ca o relație „pe tăcute" („muette"), având, în plus, „o mențiune paratextuală" (*ibidem*: 11).

În literatura postmodernistă, codul arhitextual devine flexibil, permisiv, iar amestecul genurilor se instituie drept convenție literară și poetică. Adesea „scopul trimiterii intertextuale" este „și ludic, ironic", caz în care se observă „o transformare sau chiar o distrugere a convențiilor" literare ale unui anume gen, consecința fiind chiar „realizarea unei noi sinteze" (Zafiu 2000: 62).

III. Distincții și asemănări între DR și intertext

1. O primă distincție dintre *discurs repetat* și *intertext* este aceea că DR (vorbirea repetată, după cum o numește Coșeriu) este un fapt de limbă spontan, care ține de o anumită tradiție a limbii *sincronice* și care poate apărea și în literatură (deși, ca fenomen, a apărut și s-a manifestat, în primul rând, în vorbire). Au fost preluate mai întâi expresii, elemente de paremiologie, și mai apoi citate din operele literare etc. Intertextul s-a manifestat în special în limba scrisă, în literatură (deși acum s-a extins în toate zonele media: presă scrisă, audiovizuală, cinematografie etc.).

Interferența celor două fenomene în literatura postmodernă este justificată prin convențiile acestui tip de literatură cu iz de oralitate, aceea care se face printr-un anume tip de dialog (intertextual) cu personajele și cu cititorul. Poetica postmodernismului, care promovează „decanonizarea estetică", adună tot ceea ce nu este estetic și propune prin „reciclare" un nou tip de literaritate. Astfel, prin eliminarea coerenței textuale, a unui centru narativ, a fost posibil ca anumite fapte de limbă (DR, izolările lingvistice) modificate sau preluate ca atare să devină moduri de exprimare a convențiilor literare postmoderniste.

2. În al doilea rând, DR se distinge de intertext prin faptul că DR este elementul de bază, codul prin care intertextul se decriptează, faptul de limbă *micro* care se manifestă ca intertext la nivel *macro*.

3. Ceea ce au comun DR și *intertextul* este aceea că ele se definesc ca discurs *gata făcut*, aflat în conștiința vorbitorului sau a cititorului. Același fapt lingvistic se poate regăsi la nivel intertextual modificat în diferite variante. De exemplu, a patra

Scanned with OKEN Scanner

cerere „Pâinea noastră cea de toate zilele, dă-ne-o nouă astăzi", din Rugăciunea Domnească (numită în practica religioasă „Tatăl nostru"), a cunoscut cele mai variate modificări. Prin *substituire* şi *reducere* (după cele patru figuri ale lui Quintilian, *quadripartita ratio*), această cerere a devenit pe rând: „Culta noastră cea de toate zilele" („Academia Caţavencu" – rubrică permanentă), „Apa noastră cea de toate zilele" (titlu de poem al lui Ioan Flora, „România literară", nr.5/2002: 6), „Muzica noastră cea de toate zilele" („România literară", nr. 18/2000: 17), „Teologia noastră cea de toate silele, ia-ne-o nouă astăzi" („Academia Caţavencu", nr. 24/2002: 3).

Dacă, în aceste exemple, textul iniţial (DR) este transparent în textul prelucrat, astfel că „citatele [...] intră în circulaţie şi ajung clişee, expresii la modă", unele apar, după cum am văzut deja, „uneori în forme destul de diferite de cea originală" (Zafiu 2001: 74). Dar, oricare ar fi „travaliul intertextual", acesta generează, în accepţia lui Larent Jenny, o autentică intertextualitate doar în măsura în care putem repera într-un text „elemente structurate anterior, dincolo de nivelul lexemului, bineînţeles, dar oricare ar fi nivelul lor de structurare" (apud Panaitescu 1984: 87).

Dar *citatul* este poate exemplul cel mai relevant de raportare la intertext, care esenţializează scriitura intertextuală, cum este citatul din textul borgesian, numit de Cristina Hăulică „citat erudit" (Hăulică 1981: 56). În legătură cu practica citării, Antoine Compagnon (1979: 9) vorbeşte despre o *fenomonologie* a citării (care analizează modul de funcţionare a citatului în contextul scriituri şi al lecturii), dar şi despre o *semiologie* prin care citatul este receptat ca *fapt de limbaj* prin capacitatea lui de a produce *sens* în textul inserat (*ibidem*: 10). Practica citării îşi are originea, în opinia lui Compagnon, în cea a decupajului şi a colajului; totodată, practica citării poate fi privită ca prelevare şi grefare (*ibidem*: 17–18). În acelaşi timp, autorul francez vorbeşte despre citare ca modalitate de *rescriere* specifică poeticii postmoderniste. Ideea de *rescriere* în postmodernism aparţine criticului american Douwe Fokkema, care pune în aceeaşi paradigmă *rescrierea* şi *intertextualitatea* (Fokkema 2000: 141), tocmai pentru a putea deosebi *pastişa* şi *parodia* când e vorba de *rescriere* şi când avem de-a face cu *intertextualitatea*. Într-o redefinire a codurilor intertextuale propuse de Genette, Fokkema consideră că acestea nu sunt, de fapt, decât tipologii ale *rescrierii*.

Fenomenul, apărut demult în presa scrisă, s-a extins vizibil şi în mass-media audiovizuală şi a făcut posibilă evoluţia fenomenului intertextual (implicit şi a definiţiei intertextualităţii). Roland Barthes poziţionează termenul de intertextualitate în aceeaşi paradigmă cu „diseminarea" în anul 1968, ca mod de manifestare a intertextualităţii reprezentată sub forma unui „ţesut" sau a unei pânze de păianjen („hifologie", apud Panaitescu 1984: 87). În această accepţie, intertextualitatea duce la „fragmentarea vechiului text al culturii, al ştiinţei, al literaturii şi *diseminarea* trăsăturilor sale după formule de nerecunoscut" (*ibidem*). Mai târziu, în *Plăcerea textului*, în urma unui exerciţiu intertextual (regăsind la Proust un detaliu întâlnit şi la Stendhal), Barthes defineşte intertextul drept

Scanned with OKEN Scanner

„amintire circulară [...], imposibilitatea de a trăi în afara textului infinit – fie că acest text este Proust, sau ziarul cotidian, sau ecranul televizual: cartea face sensul, sensul face viața" (Barthes 1994: 57).

IV. Aplicații pe *Levantul* de Mircea Cărtărescu

EDR devin *cod intertextual* când sunt citate/ modificate într-un *text literar*. De aceea, am urmărit modalitățile în care acestea se manifestă ca intertext și am observat cum se decodează prin textul canonic, astfel:

1) *prin citarea sub forma colajului intertextual* (modalitate prin care între DR și intertext se stabilește o relație *explicită*, transparentă) în *versuri* („Multe flori sunt, dar puține rod în lume au să poarte" – Cărtărescu 2003: 9, preluat din *Criticilor mei*, Eminescu 1969: 365) sau *titluri* („Frații Jderi" – Cărtărescu 2003: 142).

Intertextualitatea propriu-zisă presupune, de altfel, prezența efectivă a unui text în altul, deci și a *citatului*, preluat ca atare, fără ghilimele, care asigură coerența textului, la nivelul dialogurilor dintre personaje și al vocilor narative în diferite ipostaze. Cele mai multe preluări sunt din sfera tradiției culturale, și anume din beletristică, în timp ce EDR din literatura populară au, de cele mai multe ori, rolul de conectori discursivi. De exemplu: „Parc-ascult și parc-aștept" (Cărtărescu 2003: 201, după *Lacul*, Eminescu 1969: 344), unele devenind clișee (laitmotive), cum ar fi: „pastrama trufanda" (Cărtărescu 2003: 119, din Caragiale), „La curțile dorului" (Blaga 1982: 145). Unele preluări se revendică de la discursul religios: „cântatul cocoșilor" (Cărtărescu 2003: 41), „cruci și-anafuri" (*ibidem*: 67); „Osana" (*ibidem*: 123), altele de la cel paremiologic: „Că vorba ăluia, Mânia strică omenia/ Și/ S-a supărat ca văcarul pe sat/ dar tu/ Stai strâmb și judecă drept..." *(ibidem:* 118) sau de la discursul politic: „Dreptate, frăție" (*ibidem*: 36), „fruntea flăcăratului român" (*ibidem*: 65), „poporul suveran", „sufragiu universal", „drag tovarăș" etc.

2) *prin deconstrucție*, DR fiind supus modificării prin cele patru figuri ale lui Quintilian *quadripartita ratio*, preluate de neoretorică, în special de Grupul μ de la Liège (Dumistrăcel 2006: 46–47), și prin *inserarea tradiției literare în tradiție lingvistică* (termen coșerian), care, la rândul ei, poate deveni tradiție literară și implicit discurs repetat, vorbire repetată în interiorul altui discurs (modificări prin care între DR și intertext se stabilește o relație *implicită*). Cele patru figuri din retorica lui Quintilian apar, în general, în configurație simplă, cele substanțiale fiind *detractio* (suprimare), *adiectio* (adăugare), *immutatio* (substituire), iar cea relațională *transmutatio* (permutare), dar și combinată, numită categoria figurilor „cameleonice". De exemplu: „O soțietate fără Vodă e ca o oiște fără gard" (Groșan 1992: 41) – *tradiție literară inserată în tradiție lingvistică* – este o construcție cameleonică formată prin *detractio* din două tipuri de DR: *un citat* „O soțietate fără prințipuri, va să zică că nu le are" (Caragiale 1978: *O scrisoare pierdută*, 91) și *o expresie* „a (o) da, a (o) vârî, a (o) potrivi (ca Ieremia sau ca Ivan, ca neica Stan) cu oiștea-n gard" (Duda 1985: 465), adică tradiții literare inserate în tradiție lingvistică prin *adiectio* cu lexemul *Vodă*,

Scanned with OKEN Scanner

rezultatul fiind o nouă tradiţie literară care poate apărea la un moment dat, într-un anume context, citat de altcineva.

Din punct de vedere al poziţiei intertextului faţă de graniţele operei, Cărtărescu preferă o *intertextualitate internă*, dar şi *generală şi intenţionată* în acelaşi timp (Panaitescu 1984: 88). Sursele elementelor de discurs repetat în *Levantul* sunt variate, de la tradiţia culturală (literatura cultă, literatura populară, discursul biblic, politic) până la expresii idiomatice şi locuţiuni: literatura cultă („De ce nu-s singur şi nefericit" – *Psalm*, de Tudor Arghezi: „Tare sunt singur, Doamne, şi pieziş"), literatura populară („Dorul mă loveşte./ Vara de soseşte,/ Dorul mă munceşte/ inima-mi topeşte" – *Codrule codruţule*, doină culeasă de Lucian Blaga), discursul biblic („Margaritas ante porcus" – *Novum Testamentum Vulgata*: „[...] neque mitatis margaritas vostre ante porcos"), discursul politic („popol mândru" – Cărtărescu 2003: 12; „ţeara mea ferice" – *ibidem*; DR aparţinând, în special, limbii de lemn), *expresii idiomatice* („te luă gura-nainte", „dar lungii prea mult pelteaua", „îi vine ca o mănuşă"), *locuţiuni* („nu mi-am pus în minte", a-şi face cuib – *ibidem*: 47).

Reconstrucţia DR în literatura postmodernă propune două modele de resemantizare antinomice mimetic/antimimetic (specifică *poeticii non-imitative* – Petrescu 1998: 110), astfel încât:

1) *desemantizarea* este urmată de un proces minim de *resemantizare*. Aluziile la Caragiale sunt constante (Zoe despre Leonidas: „of, ca vita e nesimţitor acesta/ Nu ştie politichie, Bucureşci şi Budapesta/ Pentru el totuna este şi le-ncurcă cu Milano/ Geaba-i zic de Galibardi" – Cărtărescu 2003: 69);

2) *desemantizarea* conjugată cu *substituirea* conduce uneori la formule nereperabile din punct de vedere semantic prin raportare la textul canonic („Şi de crunta lui magie tu te aperi c-un motor/ Să mă-mpiedic în deliru-mi de un biet inventator ?" – *ibidem*: 180, textul de referinţă fiind: „Şi de crunta-mi vijelie tu te aperi c-un toiag/ Şi purtat de biruinţă să mă-mpiedic de-un moşneag?" (*Scrisoarea III*, Eminescu 1969: 538, prin reducerea opoziţiilor funcţionale a termenilor „vijelie"/„magie", „toiag"/„motor", „biruinţă"/„delir", „inventator"/„moşneag" şi aplicarea *ontologiei non-semnificării*; vezi Petrescu 1998: 116). Resemantizarea are loc doar în structura de adâncime a textului (în dialogul dintre Leonidas şi Nastratin), a cărui coerenţă semantică nu mai este definitorie în literatura postmodernistă.

Vom observa construcţia anumitor tipuri de intertext prin modificarea DR, aplicându-se cele patru operaţii retorice amintite:

A. Procedeul *detractio* (al *suprimării*), mai puţin prezent, realizează coerenţa discursului la nivel hipertextual prin *pastişă* („Dar tot ce clădea sireacul, noaptea se surpa şi iar/ Ziua o lua da capo, istovire în zadar" – Cărtărescu 2003: 25, după *Monastirea Argeşului*, în Alecsandri 1980: 197–198: „Dar orice lucra/ Noaptea se surpa!/ A doua zi iar,/ A treia zi iar,/ A patra zi iar,/ A cincea zi iar,/ Lucra în zadar");

B. Prin *adiectio* (*adăugare*) DR ia forma:

1) *intertextualităţii propriu-zise* (prin *aluzie*) („Şi eu, bătrân prost, vorbesc în bobote şi fac *gâlceavă* când *nema putirinţă* în loc de a-ţi spune marea durere" –

Cărtărescu 2003: 170, modificare operată după Anton Pann prin *adiectio* și *transmutatio*: „Cum a zis țiganul: Dacă *nenai puterință* la ce *cichirezi gâlceavă* ?", prin trecerea de la persoana a III-a la persoana I. Mesajul, care avut inițial o funcție fatică, devine acum autoreflexiv. Se observă că „circulația actuală a zicalei într-o formă ușor schimbată poate fi confirmată de apariția în dialog [...] sau de parafrazarea din *Levantul* lui Cărtărescu; vezi Zafiu 2001: 74);

2) a *hipertextualității* prin:

a) *parodie* („Tu îți făcuseși din mine un schit/ Săpat în hoitul meu, Părinte,/ De-ți înălțam în piscuri crucile sfinte./ Cu tine, ca un preot în altar,/ Mă înveleam în crengi de har,/ Singur pe stei, lângă stele,/ Aducându-ți mulțumirea nefericirii mele" – Cărtărescu 2003: 109, după *Cuvinte potrivite*, de exemplu *Rugă de vecernie*, Arghezi 1970: 81: „Cu mine omenirea, Părinte, se va stinge?/ Dă-mi pace și răbdarea s-o caut și s-o cânt");

b) *pastișă* („Mă adâncesc pe cărările somnului,/ Elohim, tot pe tine te caut. Atunci pașii tăi îi aud și îi număr/ Și-mi pare/ că o lumină mare vine în peștera mea/ Și o pasăre măiastră îmi adoarme pe umăr" – Cărtărescu 2003: 114, după *Ioan se sfâșie în pustie*, Blaga 1982: 116; „Iaurta către boiari) – Trădare? Cine a vorbit de trădare? Stimabililor, onorabililor, într-o asemenea ocasiune solemnă trebuie să dăm dovadă de tact. Ceşti ce vedeți la poalele turnului sunt doar modești cetățeni ce au venit la votare. Vom auzi glasul suveran al poporului, în fața căruia, dacă pot pentru ca să spui așa, trebuie să ne plecăm" – Cărtărescu 2003: 254, după *O scrisoare pierdută*, Caragiale 1978: 110).

C. Cel mai frecvent procedeu folosit este *immutatio* (*substituirea*) care generează mai multe tipuri de *intertextualitate*:

1) *propriu-zisă* (*aluzia*, *citatul*) („Să facă beşică mare/ Mult mai luminoasă/ Şi mult mai frumoasă" – Cărtărescu 2003: 186, după balada *Meșterului Manole*, Alecsandri 1980: 202: „Află că noi ştim/ Oricând să zidim/ Altă monastire/ Pentru pomenire/ Mult mai luminoasă/ Şi mult mai frumoasă!").

Trimiterea aluzivă se realizează în unele cazuri prin *substituire* și *adăugarea* unui *cuvânt-cheie*: „Şi din Isarlâk, mireasa au purces aceste file" – Cărtărescu 2003: 111, etichetă pentru Ion Barbu; „Este aura ftiziei, preste chipul ascuțit" – *ibidem*: 112, etichetă pentru Bacovia, sau „perle reci dân mucegai" – *ibidem*: 109, etichetă pentru Arghezi). Pentru intertextul aluziv, Cărtărescu recurge și la discursul biblic sau literatura populară („Cură electricitatea ca la Cana Galileii/ Vinul cel făcut din apă chioară" – *ibidem*: 74, după *Noul Testament* 1991: 110; „contopit cu Manoil/ Anghelul fantastic zboară cu aripe de trotil" – Cărtărescu 2003: 118, după balada *Monastirea Argeşului*, Alecsandri 1980: 202);

2) *hipertextualitate* – manifestată prin:

a) regim *parodic* (Dialogul dintre Manoil și piratul Iaurta: „Ia să-mi, tu, spui acuma ce simțește floarea ierbii/ Când s-apropie cu nara căprioarele și cerbii?/ – Ea se lasă rumegată și se bucură ferice,/ Fiindcă știe că la anul capul iar o să ridice" – Cărtărescu 2003: 14, față de textul inițial, *Dan, căpitan de plai*, Alecsandri 1974: 520, dialogul dintre tătarul Ghirai și bătrânul Dan: „«– Ghiaur, zice tătarul cu inima

haină,/ Ce simte firul ierbii când coasa i-e vecină ?»/ «– Ea pleacă fruntea-n pace, răspunde căpitanul/ Căci are să renască mai fragedă la anul!»").

De asemenea, textul *Ţiganiadei* este prezent în *Levantul*, în afară de lumea „exotică" a ţiganilor, şi prin imaginea gastronomică a raiului care i se revelează lui Zotalis asemenea lui Parpanghel („Acolo căşile-s dă friptură/ Cu uşe dă telemea o bucată,/ Iazurile dă mujdei şi dă saramură/ Şi dă sarmale malurile roată.../ Vinul spumegă pân canale, în stradă,/ Dă vutcă sunt lacuri întinse/ Coniacuri franţozeşti dân ogradă/ Doar un lucru stârneşte uimirea:/ Nu e şampanie pă nicăirea" – Cărtărescu 2003: 134–135, în comparaţie cu *Ţiganiada*: „Dealurile şi coastele toate/ Sunt dă caş, dă brânză, dă slănină,/ Iar' munţii şi stânce gurguiate,/ Tot dă zahăr, stafide, smochine![...]/ Colea vezi un şipot de rachie,/[...] Ici dă proaspătă mursă-un izvor,/ Dincolea balta dă vin te-îmbie,/ Iară căuş, păhar sau urcior/ Zăcând afli-îndată lângă tine,/ Oricând chieful dă băut îţi vine" – Budai-Deleanu 1999: 308);

b) sau prin *pastişă*:

Sunt frecvent *pastişate* prin procedeul *substituirii* texte ale clasicilor români precum Eminescu („Grecotei cu cearcăni large, turcaleţi cu ochi purii" – Cărtărescu 2003: 183; „Ca să-ndure grija ţerii, fie pace ori resboi" – Cărtărescu 2003: 196, după *Scrisoarea III*, Eminescu 1969: 537; „Cărui mama-i fu oglinda, iară tată labirint" – Cărtărescu 2003: 18; „O, vină, iar, al umbrei mele domn" – Cărtărescu 2003: 108, după *Luceafărul*, Eminescu 1969: 588; „Visător plecă românul ochii negri şi cuminţi" – Cărtărescu 2003: 24, după *O, rămâi...*, Eminescu 1969: 454: „În al umbrei întuneric/ Te asamăn unui prinţ/ Ce se uit-adânc în ape/ Cu ochi negri şi cuminţi"), Caragiale („iubesc poporul, dar urăsc pe poporan" – Cărtărescu 2003: 255, care face trimitere la „Iubesc trădarea, dar urăsc pe trădător", *O scrisoare pierdută*, Caragiale 1978: 82), Creangă („Dar amarnic la mânie eşti, băiete?" – Cărtărescu 2003: 246, în loc de „Dar ştii că eşti amarnic la viaţă, măi băiete?", după *Amintiri din copilărie*, Creangă 1989: 182).

Substituirea nu afectează doar structura construcţiilor fixe, ci se aplică şi în cazul unor personaje sau situaţii, rezultând ceea ce Nicolae Manolescu numeşte *intertextualitate particulară prin împrumutare*, realizată prin preluarea unor personaje, teme, motive etc. (în *Levantul*, Zoe este soţia lui Leonidas, şi nu a lui Trahanache: „Au n-aţi auzit de mine? Au n-aţi auzit de Zoe? [...]/ Ce daţi buzna în ogradă?/ – Doamnă, să avem pardon [...], bunul nostru-amfitrion/ Leonidas să numeşte, renumitu-Ampotrofag/ Nu-i sunteţi cumva iubita soaţă?" – Cărtărescu 2003: 69; personajul principal Meşterul Manole, din celebra legendă, este substituit cu Apolodor: „Până ce-a-ngropat în peatră ticălosu-Apolodor/ Pre soţia sa ce-o plânse mai apoi cu-amar şi dor/ Şi râmlenii când trecură auzea dân peatră glas" – *ibidem*: 25, iar lui Parpanghel din *Ţiganiada* îi ia locul Iaurta, fiul lui Zotalis).

D. Mai puţin utilizat ca procedeu de fragmentare a discursului repetat este *transmutatio* sau *permutarea*, valorificată aici ca *hipertextualitate* de tip pastişă („Robul va vedea lumina, iară orbul libertaua" – *ibidem*: 177, faţă de „te iubesc precum iubeşte sclavul lumina şi orbul libertatea" – *O noapte furtunoasă*, Caragiale

Scanned with OKEN Scanner

1978: 34; „Mudromu i cestitomu i plemenitomu" – Cărtărescu 2003: 76, în loc de „Mudromu i plemenitomu i cestitomu" – Piru 1977: 43).

În *Levantul*, dintre toate tipurile de transtextualitate, cea mai vizibilă este *hipertextualitatea* – ca fenomen al deconstrucției EDR, iar ca relație de coprezență a unui text în altul, prezentă este *intertextualitatea*, prin *citat* și *aluzie*.

V. Concluzii

Ceea ce apare în limbajul literaturii postmoderne este un colaj de astfel de elemente ale limbii vorbite, dar și scrise (EDR) care au rolul de a asigura coerența textului, dar și de a face prezentă vocea narativă. Dacă ar fi să-l parafrazăm pe Greimas (1975: 318) am spune că naratorul își părărșește „de bună voie glasul" pentru a rosti ceva ce nu-i aparține (un citat, un clișeu etc.) pe care vrea doar să-l citeze sau să-l deconstruiască.

BIBLIOGRAFIE

I. Surse

Alecsandri 1974 = Vasile Alecsandri, *Poezii*, București, Editura Minerva.
Alecsandri 1980 = Vasile Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, București, Editura Minerva.
Arghezi 1970 = Tudor Arghezi, *Poezii*, București, Editura Minerva.
Blaga 1982 = Lucian Blaga, *Poezii*, ediție de Ion Nistor, București, Editura Cartea Românească.
Budai-Deleanu 1999 = Ion Budai-Deleanu, *Țiganiada*, Timișoara, Editura Amarcord.
Caragiale 1978 = I.L. Caragiale, *Teatru*, București, Editura Minerva.
Creangă 1989 = Ion Creangă, *Povești, povestiri, amintiri*, București, Editura Cartea Românească.
Eminescu 1969 = Mihai Eminescu, *Poezii*, București, Editura pentru Literatură.
Groșan 1992 = Ioan Groșan, *O sută de ani de zile la porțile Orientului*, București, Editura Fundației Culturale Române.
Noul Testament cu psalmii, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1991.

II. Exegeze

Barbu 1973 = Marian Barbu, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, București, Editura Enciclopedică Română.
Barthes 1994 = Roland Barthes, *Plăcerea textului*, traducere de Marian Papahagi, postfață de Ion Pop, Cluj, Editura Echinox.
Cărtărescu 2003 = Mircea Cărtărescu, *Levantul*, București, Editura Humanitas.
Compagnon 1979 = Antoine Compagnon, *La seconde main ou le travail de la citation*, Paris, Edition du Seuil.
Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe*, supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară", t. XXXIII/1992–1993, seria A. Lingvistică.
Coșeriu 2000 = Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC.
Dimitrescu 1958 = Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, Editura Academiei.
Duda, Gugui, Wojcicki 1985 = Gabriela Duda, Aglaia Gugui, Marie Jeanne Wojcicki, *Dicționar de expresii și locuțiuni ale limbii române*, București, Editura Albatros.

Scanned with OKEN Scanner

Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Fokkema 2000 = Douwe Fokkema, *The Concept of Rewriting*, în *Cercetarea literară azi. Studii dedicate profesorului Paul Cornea*, volum coordonat de Liviu Papadima și Mircea Vasilescu, Iași, Editura Polirom, p.139–146.
Genette 1982 = Gérard Genette, *Palimpsestes – La littérature au second degré*, Paris, Edition du Seuil.
Greimas 1975 = Algirdas Julien Greimas, *Despre sens. Eseuri semiotice*, tradus și prefațat de Maria Carpov, București, Editura Univers.
Hăulică 1981 = Cristina Hăulică, *Textul ca intertextualitate*, București, Editura Eminescu.
Panaitescu 1984 = Val Panaitescu (coord.), *Terminologie poetică și retorică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Petrescu 1998 = Liviu Petrescu, *Poetica postmodernismului*, Pitești, Editura Paralela 45.
Piru 1977 = Alexandru Piru, *Istoria literaturii de la origini și până la 1830*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Zafiu 2000 = Rodica Zafiu, *Narațiune și poezie*, București, Editura ALL.
Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București.

THE RELATION BETWEEN THE REPEATED SPEECH AND INTERTEXT IN THE POSTMODERNIST LITERATURE

ABSTRACT

The present work discusses and analyses the ways in which the repeated speech (conceptualized by Coseriu) becomes an intertextual code in the postmodernist literature.

After a classification of the types of repeated speech, I noticed the common elements, and some differences too, between the two phenomena, but also the way in which these interfere at the poetic and literary convention level of postmodernist type.

The first distinction between the repeated speech and the intertext was that the repeated speech (as Coseriu named it) is in fact a reality of spontaneous language connected with a certain tradition of synchronic language which can appear in literature too (although, as a phenomenon, it appeared and manifested mainly in speech). First, I analysed the expressions and the elements of paroemiology, then the quotations from literary works etc. The intertext appeared especially in the written language, in literature (although it expended in all media areas: written and audiovisual press, cinema, etc.).

Secondly, DR distinguishes from the intertext through the fact that the DR is the basic element, the code through which the intertext decrypts itself, the micro language fact which appears as intertext at macro-level.

The common element of DR and intertext is that they define themselves as a ready made speech, presented in the reader or speaker's consciousness. The same linguistic fact can be found at the changed intertextual level in different variants.

The interference of the two phenomena in the postmodernist literature is justified through the conventions of this type of literature with orality flavor, and this is done through a certain type of dialogue (intertextual) with the characters and with the reader. The poetics of the postmodernism, which promotes "the aesthetic decanonization", gathers all that isn't aesthetic and suggests through "recycling" a new type of literalness. This way, through the elimination of textual coherence, of a narrative focus, it was possible that certain changed and taken facts of language (repeated speech, linguistic isolations) to become ways of expression of postmodernist literary conventions.

Keywords: *postmodernism, paremiology, Coseriu, Dumistrăcel, intertextual level.*

Scanned with OKEN Scanner

METEOROLOGISME AROMÂNEŞTI REFERITOARE LA TEMPERATURA ATMOSFERICĂ

NISTOR BARDU*

După cum am arătat în studiul nostru *Denotaţie şi conotaţie în termenii meteorologici din aromână*, apărut în volumul *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific versus popular)*[1], în dialectul aromân există multe denumiri ale fenomenelor atmosferice care, din punct de vedere fonetic şi semantic, se apropie, uneori până la identitate, de termenii corespunzători din dacoromână şi din celelelalte dialecte ale limbii române, meglenoromâna şi istroromâna. Aceeaşi caracteristică o vom găsi şi în articolul de faţă.

De data aceasta avem în vedere termenii meteorologici care au în structura lor semantică seme referitoare la temperatura atmosferică. Ca şi în studiul citat *supra*, vom releva şi comenta aici sensurile denotative ale cuvintelor respective şi, unde este cazul, şi unele înţelesuri figurate. Sursele de bază consultate sunt şi acum *Dicţionarul dialectului aromân* al lui Tache Papahagi (DDA), *Dicţionarul aromân (macedo-vlah)* al Matildei Caragiu Marioţeanu, lucrările lui Th. Capidan şi Sextil Puşcariu dedicate aromânei, respectiv meglenoromânei şi istroromânei, *Meglenoromâna azi* a lui Petar Atanasov şi altele, după cum se va vedea. La toate acestea se vor adăuga elemente din propriile noastre cercetări asupra aromânei.

1. ARĂCOÁRE, s.f., pl. *arăcór*^{i}, frig, „froid". T. Papahagi (DDA s.v.) precizează că această formă (cu *ă* median [subl. n.]) se întâlneşte la I. Dalametra, *Dicţionar macedo-român*, 1906 (p. 23) şi trimite la forma *arcoáre*, care este mult mai răspândită, înregistrată de asemenea de Dalametra (p. 22, apud DDA).

ARCOÁRE, s.f., pl. *arcór*^{i} şi *arcórur*^{i}, frig, „froid". Din *Basme aromâne* reţinem: *unã arcoari di carĭ l'i ngl'aţă a omluĭ laea-l' nare* „un frig de-i îngheaţă omului biata-i nare" (P. Papahagi 1905: 170/29; *trimurà de-arcoari* „tremura de

---

* Universitatea „Ovidius", Constanţa, Aleea Universităţii, nr. 1, România.

[1] Coordonatele acestei lucrări, care poate fi privită ca o contribuţie de seamă a cercetătorilor ieşeni în lingvistica românească actuală: *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific versus popular)*, volum coordonat de Cristina Florescu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2015, 712 p.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 89–99

Scanned with OKEN Scanner

frig" (*ibidem*: 225/30); *creapă k'èrtili de-arcoari* „crapă pietrele de frig" (*ibidem*: 301/11) etc. Şi Saramandu (2007: 397 s.v.) înregistrează forma *arcǫári* la aromânii grămosteni şi moscopoleni din Dobrogea. Aceeaşi formă am notat-o şi noi la aromânii grabovari din Nisipari, în judeţul Constanţa, şi la Grabova, din districtul Gramsh, din Albania: *S-'éţi apcǫápi* „s-a făcut frig" (VB); *e-arcǫári ázã* „e frig astăzi" (TB).

Ceea ce necesită o anumită discuţie legată de *arcǫáre* (azi forma uzuală este *arcǫári*) este forma fără *a* protetic. În „Glosarul" care însoţeşte textele cuprinse în volumul *Scriitori aromâni din secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)* (1909), la cuvântul-titlu *arcoare*, Per. Papahagi face, în paranteză, următoarea afirmaţie: „(Se mai aude *răcoare*, *arucoare*)", fără să dea însă vreun exemplu[2]. În „Glosarul" său din *Protopiria*, Cavalioti înregistrează forma *rkoare* (*Fjalorët* 1936: 497). Aceeaşi formă se întâlneşte şi în *Lexiconul* lui Daniil Moscopoleanul din *Învăţătura introducătoare*[3]: *Furnica multu cupuseaşte şi adună serme tra se hărnească cându este* ***rcoare*** *şi arăţime* „Furnica se osteneşte mult şi adună fărămituri ca să se hrănească când este răcoare şi frig" [subl.n.] (P. Papahagi 1909: 126/7).

În DDA, T. Papahagi, înregistrează chiar forma RĂCOÁRE, pl. *răcóri*, în exemplul *când ńi-eáste răcoáre* „când îmi este frig", preluat de la autorii A.J.B. Wace şi M.S. Thomson, *The Nomads of the Balkans*..., 1914. Ne punem întrebarea dacă o asemenea formă, înregistrată o singură dată, este autentică şi corespunzătoare realităţii lingvistice cunoscute de autorii respectivi sau este o notaţie impresivă, fără corespondent real. În ceea ce ne priveşte, în cercetările noastre de până acum, noi nu am auzit rostirea *răcǫáre*. – lat. **recor*, *-orem*[4].

Derivate:

ARCURÁRE, s.f., pl. *arcurár'*, răcire, „action de (se) refroidir, de prendre froid". T. Papahagi, precizează că a preluat această formă de la Dalametra (22) şi Nicolaide (27) (cf. DDA s.v.). De la aceiaşi autori, T. Papahagi preia şi forma de participiu ARCURAT, *-ă*, pl. ARCURAŢ, *-ate*, fără alte precizări. În cercetările noastre la aromânii moscopoleni, în special la cei din Grabova, am întâlnit asemenea forme, pe care le-am considerat forme flexionare obişnuite.

ARCURÉD^{U}, vb. I (*arcuráj, -at, -are*), a răci, „(re)froidir, prendre froid"; *arcură k'irólu* „s-a răcit vremea" (DDA s.v.). La aromânii din Grabova ajunşi în România: *s-arcurí nafǫárã* „s-a răcorit afară"(VB); < *arcǫáre* (cf. DDA s.v. *arcurédz*^{u}).

ARCURÓS, *-oásă*, pl. *arcuróş*^{i}, *arcuroáse*, „friguros", „1. Frileux, glacial; 2. Qui a froid". Dintre exemplele contextuale date de T. Papahagi (DDA s.v.),

---

[2] Fiind aromân pindean, Per. Papahagi consideră probabil că formele din graiul său pot fi privite drept forme standard şi de aceea cuvântul *rcoare*, fără *a* protetic, este trecut în „Glosarul" său (1909) la litera A, şi nu la R. Noi am arătat, relativ recent, că la aromânii moscopoleni şi fărşeroţi, *a* protetic este mai rar decât în graiurile celorlate grupuri de aromâni (cf. Bardu 2004: 77–78).

[3] În original, *Εισαγογική διδασκαλία* (cf. P. Papahagi 1909: 105, 107).

[4] În DEX s.v. „etimologia dată este: din *rece*, această formă fiind rezultatul în limba română a latinescului *recens*" (s.v. *rece*).

reţinem: *k'irólu erá arcurós* „timpul era răcoros"; *om arcurós* „om friguros"; *arcuroásile furtúńi* „friguroasele furtuni".

Etimologia: *arcoáre* (DDA s.v.).

2. ÁVRĂ, s.f., fără pl., adiere, „zéphir, brise, fraîcheur, aisance" (DDA s.v.): *Apoea trapse un vimtu lişor-lişor, nă avră muşată şi unã cîte unã frî'nḑîle s-arupeá şi cădeá dipre alumăk'ĭ* „apoi veni un vânt uşor-uşor, o adiere frumoasă şi una câte una frunzele se desprindeau şi cădeau din ramuri" (P. Papahagi 1905: 316/ 26–27). Apropierea sinonimică între *ávră* şi derivatul *adil'eáre* „brise", provenit de la *adil'i"* este pusă în evidenţă de T. Papahagi în exemplul *lişór adil'e ávra* „uşor adie zefirul" (DDA, s.v *adil'i"*). În DIARO, la s.v. *adiere*, nu se menţionează alături de *adil'eari*, pl. *adil'eri* şi sinonimul *ávră* deşi, între sensurile şi nuanţele de sens ale lui *adiere*, autoarea include, între altele, „adiere (de frunză/aer)", „adiere; boare", „respiraţie/suflare"[5].

La aromânii moscopoleni din Grabova am înregistrat: *Aţá, Elbasán, veápa e cpoári mápi, acó, Gpeáva, tu múnti, e ávpă veápa* „aici in Elbasan, vara e căldură mare, acolo, la Grabova, la munte, adie vântul (e mai răcoare)" (VT).

Th. Capidan (1932: 147–148) citează lexemul *ávră* în clasa termenilor „cu înţelesuri variate", din categoria cuvintelor moştenite din latină care lipsesc din dialectul dacoromân.

Sub forma *áura*, cu *a* accentuat în poziţie iniţială, cu aceeaşi semnificaţie („adiere, răcoare"), cuvântul există şi în meglenoromână: *Vini áură* „vine răcoare" (cf. Capidan 1936: 29); vezi şi derivatul adjectival *aurós* (*ibidem*); cf şi *aură* (Atanasov 2002: 42).

Etimologia: lat. *aura* (cf. DDA s.v.).

3. CÁLDU, *cálḑâ, cáldâ, cálde*, adj., cald, „1. chaud; 2. riche". O primă atestare scrisă a acestui adjectiv se află la Daniil Moscopoleanul şi se referă la proprietatea unui obiect: ... *şi se pitreţi caldă g'elă la lăndiţi tra se s-l'ardă părinţil'i atei* „şi să trimiţi mâncare caldă ca să fie iertaţi părinţii tăi" (P. Papahagi 1909: 129/8); *caldă ş-uscată* (P. Papahagi 1905: 28/13–14); *s-víndi ca pânea cáldă* „se vinde ca pâinea caldă" (DDA s.v.); *pâńili suntu caldi* „pâinile sunt calde" (DIARO: 167).

În DDA s.v. *cáldu* şi în DIARO s.v. *cald* nu avem nicio referire la temperatura atmosferică. Există însă în „Glosarul" lui Per. Papahagi: *treatsi un vimtu caldu* „trece un vânt cald" (P. Papahagi 1905: 1).

Sensul conotativ de „bogat" al adjectivului *cáldu* este atestat deopotrivă de T. Papahagi (DDA s.v. *ded di om cáldu* „am dat de om bogat") şi de Caragiu Marioţeanu (DIARO s.v.): *esti caldu omlu, s-veadi* „este cald omul (= la buzunar)/este bogat, se vede"; *s-vâ spun unâ caldă-caldă* „să vă spun una foarte caldă".

---

[5] T. Papahagi şi Matilda Caragiu Marioţeau par să considere că sensul principal al lui *adil'i"* este „a respira, a sufla", „respirer, vivre". În graiul moscopolean din Grabova cercetat de noi, nu am înregistrat până în prezent termenul *adil'éri* ca sinonim pentru *ávră* (*avpă*).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru meglenoromâni, Petar Atanasov atestă formele adjectivale *cald* (2002: 132, 198, 207, 281), *căldă* (*ibidem* 208), *căldi* (*ibidem* 208), *căldu* (*ibidem* 185, 198, 207, 281), *căldu* (*ibidem* 208), *călḑă* (*ibidem* 208). Th. Capidan (1936: 55) notează şi sensul figurat „bogat" pentru *cald, -ă*.

La istroromâni, Sextil Puşcariu (1929: 105) înregistrează formele *cåd, cådo, cad* şi *coad*. Puşcariu (1929: 183) menţionează: „opus lui *cåd = råţe*". La Neiescu (2011: 173–174) întâlnim o mulţime de exemple cu formele *cåd, cad, coad*; f. *cåda, cådę, cade, cadâ, coadâ*; n. *cådo*. Dintre acestea, cu sensul referitor la căldura atmosferică, reţinem: *Cân vire măi cåd, atunče la şi hârbâtu ostriję* „când se face mai cald li se tunde şi spatele"; *Crudo cåd* „foarte cald". Cu valoare de adjectiv: *Cåde zile* „zile fierbinţi". Cu valoarea de substantiv: *Tot ârs-a de cåd* „s-a pârjolit totul de căldură".

Etimonul: lat. *caldus* (cf. DDA s.v.) < lat. *calidus* (cf. DEX s.v. *cald*).

4. CĂLDÚRĂ, s.f., pl. *căldúr*^{i}, căldură; „1. chaleur; 2. fièvre" (DDA s.v.): *Marţul deadi un soari dulţi ş-caldu, s-creapă ş- k'étrili di căldură* „Martie a dat un soare dulce şi cald, să crape pietrele de căldură" (P. Papahagi 1905: 302/24–25). Constatarea *Aµá avém măr*^{i} *căldúr*^{i}, notată de T. Papahagi în DDA s.v., sau varianta, *Aµá avém câldúri mári veára* „aici avem călduri mari vara", le-am auzit frecvent în călătoriile noastre la aromânii din Balcani. În DIARO, Caragiu Marioţeanu înregistrează forma actuală *câldurâ*, în care s-a produs metafonia *ă* medial şi final > *â*: *nu-i câldurâ nafoară* „nu-i cald afară"; *acâţarâ câldurili* „au început căldurile". Aceeaşi formă este înregistrată şi de Saramandu (2007: 22/13–19) în Dobrogea, la aromânii grămosteni di Sarighiol de Deal: *gâḑḑáfa [...] ţânea ma câldúrâ* „flanela de corp ţinea mai cald". Tot la aromânii grămosteni, de data aceasta, din Râmnicu de Jos, autorul a notat o formă mai veche, cu *ă* final păstrat: *cándu eará căldúră* „când era cald" (*ibidem*: 44/8).

La scriitorii aromâni din secolul al XVIII-lea, forma *căldură* se găseşte numai în „Glosarul" lui Cavalioti: *këlldurë* (Fjalorët 293). Dublul *ll* ar putea reda aici consoana lichidă laterală velară *ł*.

Pentru sensul „fièvre", reproducem exemplul lui T. Papahagi din DDA s.v.: *fičórlu ári căldúră* „băiatul are temperatură". În DIARO (s.v. *căldură*): *ńiclu ari câlduri* „micul/copilul are călduri").

Derivate: CĂLDURÓS, *-oásă*, pl. *călduróş*^{i} , *-oáse*, „călduros", „chaud". Precizând că acest derivat este înregistrat în dicţionarele autorilor I. Dalametra (*Dicţionar macedo-român*, 1905), Ştefan Mihăileanu (*Dicţionar macedo-român*, 1901) şi Constantin Nicolaidu (*Dicţionar etimologic al graiului cuţovlah*[6], 1909), T. Papahagi dă un singur exemplu de întrebuinţare a acestuia, sursa fiind, probabil, el însuşi: *udălu eáste căldurós* „camera este călduroasă" (DDA, s.v). Concluzia pe care o putem desprinde este că adjectivul respectiv

[6] Numele în original al autorului Constantin Nicolaide şi al dicţionarului său sunt în limba greacă (vezi T. Papahagi 1974: 1393).

pare să nu aibă o întrebuinţare frecventă în aromână. Caragiu Marioţeanu (2007: 197) notează două exemple: *stráńiu călduros*u „strai/haină călduros/călduroasă"; *casâ călduroasâ* „casă călduroasă". Saramandu (2007: 138/1–2) înregistrează numai o singură dată forma feminină, la aromânii dobrogeni din localitatea Camena: *căldurǫáse*: *câ ţará lócurli căldurǫáse-acló* „căci erau locurile călduroase acolo". Această stare de fapt ne determină să ne gândim că adjectivul *căldurós* ar putea fi un dacoromânism intrat în dialectul aromân fie după înfiinţarea şcolilor şi a bisericilor româneşti pentru aromânii din Balcani, fie după venirea lor în România.

Etimologia. După T. Papahagi, ar. *cădúră* provine din lat. **cal(i)dura*. Conform DEX, pentru dr. *căldúră*, etimonul este lat. pop. *caldura*. În ce ne priveşte, credem că acest din urmă etimon este valabil şi pentru forma din aromână.

Pentru meglenoromâni, Petar Atanasov atestă formele adjectivale *cald* (Atanasov 2002: 132, 198, 207, 281), *căldă* (*ibidem*: 208), *căldi* (*ibidem*: 208), *căldu* (*ibidem*: 185, 198, 207, 281), *căldu* (*ibidem*: 208), *căldă* (*ibidem*: 208).

5. CĂLOÁRE, s.f., pl. *călór*^{i}, căldură, „chaleur" (DDA s.v.). Este o variantă fonetică a lui *cărǫáre*. Definiţia dată de Per. Papahagi (1905: 560) este mai precisă: „căldură mare, prea cald". Pe lângă menţionarea prezenţei acestei forme în dicţionarele Dalametra, Nicolaidu şi Mihăileanu, T. Papahagi (DDA s.v.) dă un exemplu din Per. Papahagi (1905: 302/25–26): *tu ayía căloáriľei di veáră* „în toiul căldurii de vară". Adăugăm la acesta: *Aclò ĭu mi duţeàm, me-acăţă nă căloare, nă dugoari, că nu şteam ĭu s-ńĭ-aflu loclu* „acolo unde mă duceam m-a prins o arşiţă, o dogoare, de nu ştiam unde să-mi găsesc locul" (P. Papahagi 1905: 103/7–8); *Erà tu mburita căloariľeĭ* „era în toiul[7] arşiţei" (*ibidem* 208/28); *Fuḍiră, fuḍiră, veară k'irò, căloari mari, calea cîmpu uscat*... „merseră şi merseră, pe timp de vară, arşiţă mare, drumul, câmp uscat..." (*ibidem*: 293/14) etc. Th. Capidan (1932: 148) menţionează de asemenea *călǫare*, în paranteză, alături de *cărǫare*, considerat, probabil, forma principală. Caragiu Marioţeanu (DIARO: 197 s.v *căldură*) citează forma *căloare*, preluată de la Per. Papahagi (1905), pe care o consideră o variantă regională.

Înainte de a glosa pe marginea termenului în cauză, Per. Papahagi precizează că acesta este propriu aromânilor din Epir (1905: 560 s.v.). La fel a procedat mai târziu T. Papahagi în DDA (s.v.), unde face menţiunea „(sud)". Şi Saramandu (1972: 103) atestă forma *câlǫári* „zăduf, arşiţă" la aromânii pindeni din Tariverde şi Techirghiol, din Dobrogea, precizând că este un fonetism pindean, rezultat în urma metafoniei *r : l*. Concluzia care se impune este că avem a face cu o formă regională. Din exemplele date de Per. Papahagi şi de Nicolae Saramandu reiese că

[7] La aromânii moscopoleni din Albania, precum şi la grabovarii din Nisipari, judeţul Constanţa, substantivul *mburita* nu are sensul de „toi", ci de „sfârşit, fine". În DDA, această semnificaţie apare la forma *burită* (s.v.).

Scanned with OKEN Scanner

această formă, în care s-a produs un fenomen de disimilare (*l* > *r*)[8], era destul de frecventă în sud[9].

Foarte interesant ni se pare faptul că forma *căloári* „căldură" este atestată de Th. Capidan şi pentru meglenoromâni: *Junsiră ăn comp* [...] *ra mult căloari* „ajunseră în câmp [...] era multă căldură" (Capidan 1936: 56). Vezi *infra*, *căroáre*.

6. CĂROÁRE, s.f., pl. *cărór*^{i}, căldură, arşiţă, „chaleur excessive". Despre această formă, T. Papahagi precizează că este specifică graiului aromânilor nordici (DDA s.v.). Este unul dintre cuvintele cele mai citate în studiile de specialitate, atunci când este vorba de termenii din limba latină păstraţi în dialectul aromân, dar dispăruţi în dacoromână. Dintre sursele menţionate în DDA, reproducem forma din „Glosarul" lui Cavalioti, preluată însă, cu grafia corespunzătoare, din Fjalorët (1936: 398): *kĕroare*. Per. Pahagi o semnalează în „Glosarul" din *Basme aromâne* (1905: 582), făcând menţiunea „(Mac.)", fără să dea niciun exemplu şi trimiţând la forma CĂLOÁRE, frecventă în graiul aromânilor din Epir (vezi *supra*). Saramandu (1972: 104) înregistrează forma *curo̯ári*, la grămostenii, fărşeroţii şi moscopolenii din Dobrogea, în 6 puncte de anchetă. Noi am notat forma *cro̯ári*, cu *ă* sincopat, la Grabova, în Albania (TB) şi *cpo̯ápi*, cu *r* uvular (*ρ*) la Grabova (DB, VT) şi la grabovarii din Nisipari (VB)[10].

Etimonul: lat. *calorem* (cf. DDA s.v *căroáre*).

7. DUGOÁRĂ, s.f., pl. *dugór*^{i}, dogoare, „chaleur vive, ardeur". La Per. Papahagi (905: 103/7–8), *dugo̯ári* apare împreună cu *călo̯ári*: *me-acăţă nă căloare, nă dugoari, că nu şteam ĭu s-ńĭ-aflu loclu* „m-a prins o arşiţă, o dogoare, că nu ştiam unde să-mi găsesc locul" (1905: 103/7–8; vezi *supra căloáre*). La T. Papahagi (1922: 342), exemplul dat este preluat dintr-o povestire cultă şi priveşte dogoarea emanată de foc: [...] *fleaca se-anălţa ma mare di ună boĭe, dugoarea dădea di-aŭa ş-naparti* „flacăra se înălţa mai mare de un stat de om, dogoarea se întindea de-aici până departe". În DIARO (412 s.v. *dogoare*) Caragiu Marioţeanu notează şi exemple în care conţinutul semantic se referă la căldura atmosferică: *dugoari-i nafoară* „dogoare-i/arşiţă-i afară". Exemplele sunt puţine,

---

[8] Nicolae Saramandu consideră că în schimbarea *căroáre* : *căloáre* „trebuie admisă şi o contaminare cu termenul *căldúră* (1972: 104, nota 8). Aceasta este şi părerea noastră, şi anume că avem a face cu un fenomen de disimilare.

[9] Totuşi, întrebarea care s-ar putea pune este dacă, în graiul aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice, *l* intervocalic din cuvintele latineşti moştenite în protoromână a avut parte de un tratament oarecum diferit faţă de protoromâna din nord, în sensul că acesta nu s-a rotacizat totdeauna în poziţie intervocalică. Astfel, *călo̯áre* ar păstra pe *l* din etimonul latinesc *calorem*. Clasificarea aromânilor în nordici şi sudici, făcută de T. Papahagi (1932: 11–12; DDA: 19 şi *passim*), ar părea astfel a nu fi lipsită de o anumită bază lingvistică şi din acest punct de vedere. Istoricii limbii române (vezi Vasiliu 1968: 114–115; Rosetti 1968: 377; Ivănescu 1980: 205, autorii ILR: 208 ş.a.) nu iau în seamă o asemenea ipoteză. O discuţie pe această temă, dar având în vedere mai multe fapte de limbă similare, în măsura în care acestea există, ar putea face obiectul unui alt studiu.

[10] Fenomenul sincopării vocalelor neaccentuate este frecvent în graiul aromânilor moscopoleni, vorbit atât în Albania, cât şi în România (Nisipari) (cf. Bardu 2004: 172–174).

Scanned with OKEN Scanner

probabil pentru că, atunci când este vorba despre fenomenul meteorologic al „arşiţei", aromânii folosesc mai degrabă echivalentul *cărṣáre*. Aromânii moscopoleni din Nisipari cercetaţi de noi folosesc *dugṣári* mai ales când se referă la căldura generată de foc sau de soba în care s-a făcut focul.

Petar Atanasov (2002) nu înregistrează această formă.

Din aceeaşi familie lexicală fac parte verbul DUGURÉSCU „a dogori": *soarili/soba dugureaşti* „soarele/soba dogoreşte" (DIARO: 412), precum şi derivatele DUGURÍRE, s.f., pl. *dugurír*^{i} „dogorâre", DUGURÍT, *-tă* adj. part. „dogorit" şi DUGURÓS, -oásă, „dogoritor", adj. (DDA: 504), forme pentru care în dicţionarele şi lexicoanele citate avem destul de puţine exemple.

În ceea ce priveşte etimologia, în DDA s.v. *duguréscu*, T. Papahagi notează: < vsl. *dogorěti*. Pentru dr. *dogoare*, DEX arată că provine de la vb. *dogori*, care a intrat în dacoromână din bg. *dogorja* şi/sau din sb. *dogoreti*.

8. ḌER, s.n., pl. *ḍérur*^{i}, ger, „froid glacial, froidure". Se află înregistrat în dicţionarele Dalametra şi Nicolaidu (cf. DDA s.v.). Din Per. Papahagi reţinem: *A trea-zi, strease un frig şi un ḍer di s-alik'à mîna di h'er* „a treia zi îi prinse un frig şi un ger de li se lipea mâna de fier" (P. Papahagi 1905: 170/30–31); *tora-i k'irò earnă, ḍerlu şi virverlu ngl'eaţă ńel'i tu pî'ntica mumîńlor* „acum e vreme de iarnă, gerul şi viforul îngheaţă mieii în pântecele mamelor" (*ibidem*: 301/37–38). Tache Papahagi nu-l înregistrează în glosarul *Antologiei* sale din 1922 şi nici Th. Capidan (1932) nu-l include în „Indicile" său. Termenul nu se află în textele din *Aromâna vorbită în Dobrogea* a lui Nicolae Saramandu (2007)[11]. De asemenea, nici Petru Neiescu (1997) nu-l înregistrează. Noi nu l-am auzit în graiul moscopolean cercetat până în prezent, în România, la Nisipari, şi în Albania, cu precădere la Grabova (Greava). Toate aceste constatări ne îndeamnă să credem că *ḍer* este un cuvânt regional, mai puţin răspândit chiar şi în graiul aromânilor pindeni unde a fost înregistrat. Petar Atanasov (2002) nu-l semnalează.

Etimologia: lat. *gelu* „gelée, grand froid" (cf. DDA s.v. *ḍer*; aceeaşi etimologie şi pentru dacoromână, cf. DEX s.v.).

9. FRIG, s.n., pl. *frígur*^{i}, frig, „froid". Termenul este înregistrat de autorii de dicţionare aromâneşti de la începutul secolului al XX-lea (Mihăileanu, Dalametra, Nicolaidu) (cf. DDA s.v.). Prezenţa acestui lexem în aromână este oarecum uimitoare. T. Papahagi (DDA) precizează că *frig* „e viu în sudul Pindului, în regiunea *Rî'ŭlu-álbu*" (Aspropotam). Aşa fiind, ne surprinde faptul că, în *Basme aromâne*, Per. Papahagi nu dă decât un exemplu, citat de noi *supra* la glosa cuvântului *ḍer* şi pe care îl reproducem şi aici: *A trea-zi, strease un frig şi un ḍer di s-alik'à mîna di h'er* „a treia zi îi prinse un frig şi un ger de li se lipea mâna de fier" (P. Papahagi 1905: 170/30–31). Un alt exemplu dat în DDA provine din *Literatura*

[11] În ceea ce o priveşte pe Matilda Caragiu Marioţeanu, ea nu a ajuns cu *Dicţionarul* său (2007) la litera Ḍ.

poporană a aromânilor a lui Per. Papahagi (1900: 680): *acáţă ţárna cu fríglu şi cu néurîle* „a început iarna cu frigul şi cu zăpezile". Saramandu (2007: 127/27) notează forma *frig* la aromânii grămosteni din Dobrogea (localitatea V. Alecsandri): *(mâcárţa) u baḑ la frig* „(mâncarea) o pui la rece". În acest caz credem însă că avem a face cu o influenţă dacoromânească, cu un neologism intrat în vocabularul subiectului respectiv. Noi am notat forma *frig* în munţii Pindului, la Metsovo (Aminciu), la Gheorghi Platari[12], în a cărui vorbire, în funcţie de situaţia de comunicare, termenul este curent.

Cuvântul *frig* există şi în meglenoromână, unde face parte din fondul lexical de bază: *Si feasi noaptea şi dintru că ra frig, nu puteaụ* „se făcu noapte şi fiindcă era frig nu puteau" (Capidan 1936: 130). Capidan notează şi derivatele *prifrig* (*pri-frig*) „frig mult" şi *zăfrig* (*ză-frig*) „început de frig": *Ţea seară fost-au zăfrig* „în acea seară a fost început de frig". Reţinem şi forma *frigurea* cu sensul de „Gerilă": *Io sam frigurea* „eu sunt Gerilă" (*ibidem*). Vezi şi Atanasov (2002: 82, 281).

În istroromână, pentru *frig*, ca nume de stare a temperaturii atmosferice, Sextil Puşcariu trimite la cuvântul *răče* (1929: 130): *iarna časta va fi rače* „iarna aceasta va fi frig" (*ibidem*: 186). Cf. şi Sârbu, Frăţilă 1998: 264.

Etimologia este aceeaşi pentru toate dialectele româneşti sud-dunărene, ca şi pentru dacoromână: lat. *frigus* (cf. DDA; Atanasov 2002: 281; DEX s.v.).

10. NĂDÚF, s.n., pl. *nădúfur*^{i}, năduf, zăpuşeală, „chaleur étouffante". Exemplul dat de T. Papahagi, *nădúflu dit k'eptu* „sufocarea din piept" (DDA s.v.), priveşte, după cum vedem, starea de sănătate a omului, precizată în definiţia în franceză „souffocation". Pentru semnificaţia referitoare la temperatura atmosferică, deşi enunţată în această definiţie, autorul trimite la sinonimul *zădúh* (vezi *infra*). Saramandu (2007) nu-l înregistrează. În ceea ce ne priveşte, noi l-am auzit la aromânii moscopoleni din Nisipari cu referire la boală (astm), considerându-l, mai degrabă, un dacoromânism.

În legătură cu etimologia, T. Papahagi (DDA s.v.) consemnează bg. *naduhvamŭ* pentru sensul „remplir en soufflant" şi sb. *neduh* pentru „asthme". Pentru forma din dacoromână, DEX dă sl. **naduch*.

11. VIRVÉR, s.n., pl. *virvérur*^{i}, ger mare, „froid glacial". Un fel de definiţie a sensului cuvântului este exemplul *arcoáre máre, virvér* „frig mare, ger", citat în DDA (s.v.) după revista „Lumina" (I, 1903: 171). La Per. Papahagi (1900: 816) avem *cripa kétrili di ḑer ş-di virvér* „crăpau pietrele de ger şi de geruială", care clarifică şi mai bine sensul cuvântului. În *Basme* însă, Per. Papahagi (1905: 734 s.v.) dă pentru *virvér* definiţia „vifor, crivăţ", pe care o susţine cu exemplul *ḑerlu şi*

[12] Gheorghe Platari-Tzimă este un pasionat al istoriei şi al culturii aromânilor din Balcani, în general, şi în special al trecutului glorios al localităţii sale natale Aminciu (Metsovo), din Grecia. Faima acestei localităţi din Munţii Pindului se poate compara cu istoria celebrei Moscopole, din Albania. Între altele, Gheorghi Platari este editorul unui important corpus de documente referitoare la Aminciu.

Scanned with OKEN Scanner

virverlu ngl'eaţă ńel'i tu pî'ntica mumînlor, citat în DDA şi transpus de T. Papahagi astfel: „gerul şi viforul (crivăţul) îngheaţă mieii în pântecele mamelor". Aşadar, la definiţia „ger mare" menţionată imediat după titlu, trebuie să adăugăm şi „vifor, crivăţ", care nunţează în plus câmpul semantic al acestui termen. Sensul de „viscol" reiese din exemplul: *únă arcoáre, un virvér nă čîuleá urécl'ile* „un frig, un viscol ne biciuia urechile" (DDA s.v. *virvér*).

Valoarea conotativă a lui *virvér* o întâlnim în exemplul *aéstă nu-ĭ dureáre, ĕásti virvér*, „aceasta nu-i durere, e durere acută, care te face să te cutremuri", pentru care T. Papahagi (DDA s.v.) nu precizează nicio sursă. Credem că autorul citează acest enunţ din propria vorbire.

Din lucrările consultate de noi, trebuie să remarcăm că *virvér* nu este înregistrat la aromânii din Dobrogea, în majoritate grămosteni (cf. Saramandu 2007), nici la aromânii fărşeroţi şi nici la cei moscopoleni. Th. Capidan nu-l înregistrează în „Indicele" său din *Aromânii* (1932: 574), dar menţionează verbul *virviredzŭ* în comentariul asupra etimologiilor stabilite de Per. Papahagi în studiile sale asupra dialectului aromân (*ibidem*: 115–118).

T. Papahagi nu dă etimologia substantivului *virvér*, considerând probabil că acesta este un derivat regresiv al verbului *virvirédzŭ* „înfiora, cutremura", „être secoué par des douleurs aiguës ou des frissons de peur, d'épouvante".

Pentru *virviredzŭ*, etimonul dat de Per. Papahagi este lat. *verbero, -āre* (apud Capidan 1932: 116); cf. şi DDA s.v.; vezi şi *virviredzŭ* „simt durere acută din cauza unei bătăi sau a frigului" (Capidan 1932: 432). La glosa lui *virvirédzŭ* (DDA s.v.), T. Papahagi citează etimologia lui Per. Papahagi (lat. *verbero* „battre de verge"), dar, influenţat de Chr. Geagea (1931: 219), trimite şi la gr. *βιρβιρίζω* „craindre, s'épouventer". Geagea (*ibidem*) precizează că termenul respectiv cu semnificaţia „ţip de durere, mă vaiet de durere, de groază" este „uzitat la sud". Aşa se explică, din punctul nostru de vedere, absenţa lui *virvér* în celelalte teritorii balcanice locuite de aromâni.

12. ZĂDÚH, s.n., pl. *zăduhúr*[i], zăduf, zăpuşeală „chaleur etouffante, suffocation". Exemplul dat aici pentru sensul meteorologic este preluat din *Calendar aromânesc pe anul 1911*: *un zădúh s-nu poţ s-l'eaĭ anásă* „o zăpuşeală să nu poţi să respiri" (apud DDA s.v.). Per. Papahagi înregistrează forma în „Glosarul" său (1905 s.v.) fără să dea niciun exemplu. La Saramandu (2007) nu se regăseşte. Nici noi nu l-am auzit în cercetările noastre.

Variante fonetice, fără alte precizări de sens: ZĂBÚH, s.n., şi ZUDÚH, s.n., în *Dicţionarul* lui Mihăileanu; forma *zăbuh* este atestată şi de Evanghelu Boga (cf. DDA s.v.). Pentru meglenoromână, Atanasov (2002: 57, 187) înregistrează *zădúţ* doar cu sensul de „astmă".

Etimologia: < bg. *zaduhŭ* „touffeur, movaise haleine": 1. „atmosferă sufocantă, dogoare"; 2. „respiraţie rea".

Scanned with OKEN Scanner

Concluzii

Din cele prezentate *supra* reiese cu prisosinţă ideea exprimată în scurta noastră introducere a acestui articol, că şi meteorogismele aromâneşti referitoare la temperatura atmosferică, unele dintre ele regăsindu-se şi în meglenoromână şi istroromână, demonstrează unitatea dialectală a limbii române. De aceea considerăm că un studiu cuprinzător asupra acestui subansamblu lexical din aromână ar aduce şi alte dovezi privind caracterul unitar al protoromânei din care s-au desprins în timp dialectele istorice ale limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Atanasov 2002 = Petar Atanasov, *Meglenoromâna astăzi*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Bardu 1994 = Nistor Bardu, *Limba scriitorilor aromâni de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Constanţa, Ovidius University Press.

Capidan 1932= Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, Bucureşti, Imprimeria Naţională.

Capidan 1935 = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, vol. III. *Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, Imprimeria Naţională.

Fjalorët 1936 = *Fjalorët Protopapë Kavalljoti*, Botimet e revistës „Leka", Botimi 8, Shkoder.

Geagea 1931 = Chr. Geagea, *Elementul grec în dialectul aromân*, Cernăuţi, Institutul de Arte Grafice şi Editura „Glasul Bucovinei".

Neiescu 2011 = Petru Neiescu, *Dicţionarul dialectului istroromân*, vol. I, *A–C*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

P. Papahagi 1900 = Per. Papahagi, *Din literatura poporană a aromânilor*, Bucureşti.

P. Papahagi 1905 = Per. Papahagi, *Basme aromâne şi glosar*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl".

P. Papahagi 1909 = Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl".

T. Papahagi 1922 = Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, Bucureşti, Tipografia „România Nouă".

T. Papahagi 1932 = Tache Papahagi, *Aromânii. Grai, folclor, etnografie*, Bucureşti, Facultatea de Filosofie şi Litere din Bucureşti.

Puşcariu 1929 = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, vol. III, Bucureşti, Cultura Naţională.

Rosetti 1968 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, Editura pentru Literatură.

Saramandu 1972 = Nicolae Saramandu, *Cercetări asupra aromânei vorbite în Dobrogea*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Saramandu 2007 = Nicolae Saramandu, *Aromâna vorbită în Dobrogea. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Sârbu, Frăţilă 1998 = Richard Sârbu, Vasile Frăţilă, *Dialectul istroromân. Texte şi glosar*, Timişoara, Editura Amacord.

Vasiliu 1968 = *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Sigle

DDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân general şi etimologic*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1974.

DEX = *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ediţia a doua, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.

Scanned with OKEN Scanner

DIARO = Matilda Caragiu Marioţeanu, *Dicţionar aromân (macedo-vlah) DIARO*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997.
ILR = *Istoria limbii române*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1969.

Subiecţi

DB = Dhori Bardhi, 73 ani, zidar, agricultor; până la 60 de ani a locuit în Grabova; în prezent, locuieşte la Elbasan.
TB = Todi Buzo, 45 ani, om de afaceri, un fel de lider al aromânilor din Grabova; locuieşte la Grabova şi la Elbasan.
VB = Vanghele Bardu, 68 ani, zidar, agricultor; născut Grabova, unde a trăit până la vârsta de 28 ani; a venit în România în 1933. A locuit la Cociumari, judeţul Durostor, în Cadrilater, şi apoi în satul Nisipari, judeţul Constanţa. A fost anchetat de noi, în diferite perioade, în 1973, 1978, 1979.
VT = Vanghea Tavanxhiu (Tavangiu), 80 de ani, născută în Grabova, unde a trăit până în anii 1960 ai secolului trecut; în prezent, locuieşte în Elbasan. A fost anchetată de noi în 2012.

AROMANIAN METEOROLOGICAL TERMINOLOGY ON ATMOSPHERIC TEMPERATURE

ABSTRACT

As we have shown in our study *Denotaţie şi conotaţie în termenii meteorologici din aromână* [Denotation and Connotation in the Meteorological Terms in Aromanian], published in the volume *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (ştiinţific versus popular* [Romanian Meteorological Terminology of Atmospheric Phenomena (Scientific *vs* Popular)] (2015), there are numerous denominations of atmospheric phenomena in the Aromanian dialect which, phonetically and semantically, are closer, and sometimes almost identical to the corresponding terms in Daco-Romanian, and in the other dialects of the Romanian language, such as Megleno-Romanian and Istro-Romanian.

The language facts discussed in the present article, which focuses on the nomenclature used to express varieties of atmospheric temperature in Aromanian, when compared to those in Megleno-Romanian and Istro-Romanian, simply confirm this linguistic truth.

Keywords: *Aromanian dialect, atmospheric temperature, meaning, meteorological terms, voice.*

Scanned with OKEN Scanner

ETIMOLOGIA MULTIPLĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ: CADRU METODOLOGIC ŞI CRITERII

VICTOR CELAC*

1. Introducere

Concepţia privind *etimologia multiplă* a fost propusă şi teoretizată, mai întâi, de Al. Graur (1950), într-un articol devenit punct de referinţă în lingvistica românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea[1]. În perioada următoare,

* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Calea 13 Septembrie, nr. 13, Bucureşti, România.

Mulţumim colegelor şi colegilor Pârvu Boerescu, Monica Busuioc, Ion Giurgea, Iulia Mărgărit, Cristian Moroianu, Mihaela Popescu, Ariadna Ştefănescu, Monica Vasileanu (Bucureşti), Maria Aldea (Cluj), Cristinel Munteanu (Brăila), Cecilia-Mihaela Popescu (Craiova) pentru observaţiile lor pe marginea unor versiuni anterioare ale acestui text, care ne-au ajutat să depăşim numeroasele dificultăţi ivite în cursul elaborării şi definitivării lui.

Cu o deosebită plăcere mă alătur iniţiativei de a-l omagia pe profesorul Stelian Dumistrăcel, cu ocazia împlinirii a 80 de ani. Doresc să-l felicit pentru îndelungata şi atât de rodnica sa activitate în slujba limbii române. Studiul care urmează a izvorât, în primul rând, din experienţa mea de lexicograf şi cercetător al istoriei limbii române. Însă nu aş fi ajuns la rezultatele pe care le expun în ceea ce urmează dacă nu aş fi beneficiat şi de deschiderea ştiinţifică deosebită pe care o oferă lucrările marilor profesori, cele ale profesorului Stelian Dumistrăcel ocupând un loc de seamă.

[1] Soluţii etimologice de tipul etimologiei multiple se găsesc şi în unele dicţionare ale limbii române anterioare anului 1950, de pildă, în LB (1825), în LM (1871–1877) şi în DA (1906–1949) etc. (cf. Bogdan Oprea 2010: 128 pentru detalii în acest sens). E adevărat însă că formulele etimologice respective vizează nu originea directă a cuvântului românesc, ci evocarea unor termeni înrudiţi (fr. *cognats*), fiind vorba, de regulă, de aşa numitele „cuvinte călătoare" (de exemplu, în LB s.v. *cadavru*: „Ital. *cadavero*. Gal. *cadavre*. Hisp. *cadaver*"; s.v. *caduceu*: „Ital. Hisp. *caduceo*. Gal. *caducée*" [cf. şi Aldea 2015: 115]; în LM s.v. *coriandru*: „[lat.] *coriandrum* [...] [gr.] κορίαννον, it. *coriandro*, fr. *coriandre*"; în DA s.v. *coriandru*: „Cuvânt intrat prin comerţ: lat.-med. *coliandrus, collandrum, coriandrum*, grec. κορίανδρον, germ. *Koriander*, fr. *coriandre*, paleosl. *koriandrŭ*, pol. *korjander*, *kolandra*, rut. *koljandra*, ung. *koriándrom* etc."), procedeu prin care lexicografii respectivi lasă să se înţeleagă faptul că identificarea unei origini mai precise este peste puterile lor. Uneori, în dicţionarele mai vechi, care nu operează cu distincţia dintre cuvintele moştenite şi împrumuturile culte, un tratament identic este rezervat şi unor elemente moştenite (de exemplu, în LB s.v. *braçiu* [= *braţ*]: „Ital. *braccio*, i. e. *brachium*. Hisp. *braço*. Gall. *bras*", s.v. *pulpă* [= *pulpă*]: „Ital. *polpa*, Gall. *poulpe*. Hisp. *pulpa*"). Credem, aşadar, că putem vorbi de existenţa unei teorii a etimologiei multiple numai începând cu 1950.

Scanned with OKEN Scanner

această concepție a fost detaliată de Th. Hristea (1968: 103–115; 1978: 225–228, etc.) și de alți specialiști români, care au distins mai multe tipuri:

– etimologia multiplă *externă* (referitoare la împrumuturile lexicale);

– etimologia multiplă *internă* (vizând, cu precădere, derivatele susceptibile de a avea originea în mai multe baze derivative, precum și contaminațiile);

– etimologia multiplă *mixtă* (privind mai ales calcurile)[2].

În contribuția de față ne vom ocupa exclusiv de *etimologia multiplă externă*, definită în felul următor:

> Proveniența unuia și aceluiași cuvânt din două sau mai multe limbi diferite, în aceeași perioadă și pe același teritoriu sau în perioade istorice și în zone diferite (cf. Hristea 1968: 104; Sala 1999: 67; Bogdan Oprea 2010: 128).

2. Tradiția cercetărilor românești privind etimologia multiplă

Amploarea remarcabilă a etimologiei multiple în română este explicată prin faptul că, mai ales în secolul al XIX-lea, în epoca de modernizare, limba română a suferit mai multe influențe externe, care s-au exercitat simultan, conducând la apariția unor împrumuturi identice sau similare, prin filiere diferite. Românii cultivați din secolul al XIX-lea cunoșteau, de regulă, limba latină, greaca și mai multe limbi europene moderne. Ei puteau întâlni, în mai multe limbi de circulație internațională, un concept oarecare ce le era necesar, creând astfel un neologism românesc[3]. Acest scenariu se susține și ținând cont de faptul că, înainte de epoca de standardizare, care începe pe la mijlocul secolului al XIX-lea, româna se caracteriza prin existența mai multor dialecte literare (din Transilvania, din Banat, din Moldova și din Muntenia)[4]. Unitățile lexicale pentru care se postulează etimologii multiple sunt, mai ales, cele care corespund aproximativ conceptului de „cuvinte călătoare" (cf. Graur 1978; cf. și termenul german „Wanderwort"), desemnate uneori drept „cuvinte internaționale" sau „împrumuturi culturale" (Moroianu 2015: 17): cuvinte aflate în legătură cu tehnica, cu științele, cu viața culturală etc.

---

[2] Cf. pentru această tipologie Hristea 1978: 225–228; Sala 1999: 64–67; Moroianu 2010: 155; Bogdan Oprea 2010: 127–134; de altfel, tipologia menționată se găsește *in nuce* chiar în articolul inaugural, semnat de Al. Graur (1950), unde sunt discutate mai multe tipuri de fenomene, toate fiind incluse în teoria etimologiei multiple: împrumuturi lexicale, dar și calcuri, dublete etimologice, diverse cazuri de contaminație, de atracție sinonimică și antonimică, etimologii populare.

Profesorul Stelian Dumistrăcel s-a aplecat în mod special asupra problematicii respective, de exemplu, într-un articol publicat în 1973 în SCL, pe care îl vom valorifica în continuare.

[3] Limbile care au contribuit la constituirea lexicului neologic românesc sunt, în principal, latina, franceza, italiana, greaca modernă, rusa și germana (Hristea 1978: 225).

[4] Abia începând cu mijlocul secolului al XIX-lea, standardizarea și unificarea au prevalat asupra tendințelor centrifuge (cf., pentru o imagine de ansamblu a dinamicii influențelor externe exercitate asupra românei, în funcție de provincie și de epoca istorică, Ursu, Ursu 2004: 13–15, 263–265; cf. și Popescu 2013: 2004).

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Am remarcat faptul că majoritatea specialiştilor care s-au ocupat de această direcţie de cercetare par a privilegia, pentru stabilirea etimologiilor multiple, *criteriul lingvistic* – criteriul corespondenţei semantice şi fonetice. De exemplu, rom. *director* s.m. este explicat de Al. Graur prin cinci etimoane: lat. *director*, fr. *directeur*, it. *direttore*, germ. *Direktor*, rus. *дирекmор*: „De unde vine un cuvânt ca *director* ? [...] Cuvântul poate veni din oricare dintre formele citate şi este foarte probabil că toate au avut un rol în introducerea lui în româneşte: fiecare vorbitor l-a luat de unde l-a găsit şi toţi l-au folosit la fel" (Graur 1950: 32).

În ceea ce priveşte rom. *ofiţer* s.m., Al. Graur remarcă faptul că niciunul dintre cele cinci etimoane pe care le propune – fr. *officier*, it. *ufficiale*, rus. *офицер*, pol. *oficer*, bulg. *oficer* –, considerate individual, nu poate explica în mod satisfăcător, din punct de vedere fonetic, termenul românesc, şi conchide că rom. *ofiţer* trebuie explicat ca un amestec al etimoanelor invocate: „De unde vine *ofiţer* ? [...] Desigur toate sau mai toate limbile citate mai sus au contribuit la crearea unei forme noi, care datoreşte fiecăreia dintre ele câte ceva" (Graur 1950: 32–33).

Ulterior, Th. Hristea a vorbit despre noţiunea de «variantă etimologică», continuând, ca şi Al. Graur, să valorifice exclusiv criteriul lingvistic în identificarea şi argumentarea etimologiilor multiple:

> „Posibilitatea împrumutării unor neologisme din mai multe limbi de cultură [...] este trădată, în primul rând, de existenţa unor variante lexicale etimologice, nediferenţiate semantic, în raport cu forma acceptată de limba literară. Cf. **aghent** (< rus. *агент*, germ. *Agent*), faţă de **agent** (< fr. *agent*, it. *agente*); **haractir** (< ngr. *χαρακτήρ*) şi **haracter** (< rus. *характер*), faţă de **caractér** (< fr. *caractère*) şi **carácter** (< cf. lat. *character*, germ. *Charakter*); **coreografie** (< it. *coreografia*), faţă de **coregrafie** (< fr. *chorégraphie*)" (Hristea 1968: 104).

Alţi lingvişti români, limitându-se şi ei, de regulă, la criteriul lingvistic, au prezentat etimologia multiplă ca un procedeu menit să exprime dificultăţile sau de-a dreptul imposibilitatea de a identifica o soluţie etimologică mai precisă (în citatele care urmează, spaţierea ne aparţine):

> „În etimologia multiplă se reflectă faptul că un cuvânt p o a t e veni în acelaşi timp din mai multe surse" (DLR, tom VI, *Introducere* [1965], p. X).

> „Ceea ce ne interesează în primul rând este sursa imediată a unui împrumut lexical. Când aceasta e g r e u de fixat sau când, în principiu, e p o s i b i l ca un neologism să fi pătruns în limba română prin cel puţin două filiere diferite, acceptarea etimologiei multiple se impune aproape de la sine" (Hristea 1968: 114).

> „Conceptul de etimologie multiplă a fost pus în circulaţie la noi de Al. Graur în mai multe studii. E vorba de posibilitatea ca un cuvânt să aibă simultan câteva etimoane. [...] Un cuvânt cum e *mausoleu* [...] a p u t u t f i l u a t de unii din latină, de alţii din germană, de alţii din italiană ori din spaniolă. Cum formele coincid

Scanned with OKEN Scanner

în linii mari, este, practic vorbind, c u n e p u t i n ţ ă să se stabilească cine anume a introdus pe *mausoleu* în limba română şi de unde" (Coteanu, Sala 1987: 78).

„Cele mai multe cazuri de etimologii multiple le întâlnim la neologisme sau derivate, unde d i f i c u l t ă ţ i l e d e a o p t a p e n t r u o e t i m o l o g i e s u n t e v i d e n t e" (Sala 1999: 66).

„Cele mai multe cazuri de e.m. [= etimologie multiplă] [apar] la neologisme, unde adesea e s t e i m p o s i b i l de arătat de unde provine cuvântul respectiv" (ELR s.v. *etimologie multiplă*)[5].

Aşadar, autorii amintiţi au vorbit despre etimologia multiplă ca despre o modalitate de reflectare a unei situaţii care nu poate fi tranşată[6].

Este adevărat că sugestiile formulate de Graur şi Hristea nu au fost respectate *ad litteram* de dicţionarele româneşti apărute în epocă. Totuşi, spiritul acestei concepţii a fost urmat de lexicografia română în ansamblul ei, în sensul că a fost instituită şi consacrată o manieră etimografică constând în enumerarea mai multor etimoane în secţiunea etimologică a unor articole lexicografice, fără argumente şi fără detalii. Avem în vedere atât dicţionarele destinate publicului larg, precum DEX, cât şi DLR, dicţionarul tezaur academic, căruia i se poate atribui, pe bună dreptate, rolul de „far" în cercetarea istorică a lexicului limbii române. E adevărat că în unele volume din DLR există excepţii, asupra cărora vom reveni.

Ilustrăm această etapă a discuţiei cu câteva exemple recente de etimologie multiplă din recentul DELR, cuprinzând, fiecare, între două şi cinci etimoane din limbi diferite:

acord s.n. < pol. *akord*, rus. *akkord*, it. *accordo*, fr. *accord*, germ. *Akkord*;
artilerie s.f. < pol. *artyleria*, rus. *artillerija*, fr. *artillerie*;

---

[5] Punerea etimologiilor multiple sub semnul *imposibilităţii...*, a *dificultăţilor de a decide...* de unii dintre autorii citaţi a fost remarcată şi de Munteanu 2015: 55, 56.

În altă ordine de idei, unii specialişti mai apropiaţi de zilele noastre au inversat perspectiva, insistând asupra faptului că etimologia multiplă reprezintă o „realitate", şi nu înseamnă incapacitatea de a găsi originea exactă a cuvintelor în cauză: „Alături de etimologia multiplă externă şi de cea mixtă, etimologia multiplă internă n u r e p r e z i n t ă, cum poate părea la prima vedere, o i n c a p a c i t a t e a c e r c e t ă t o r i l o r de a stabili, cu exactitate, originea unui cuvânt sau a unei unităţi frazeologice, c i e s t e o r e a l i t a t e a evoluţiei limbilor [...]" (Moroianu 2010: 155; spaţierile noastre; cf., în acelaşi sens, Bogdan Oprea 2010: 128, 129).

[6] Recent, Wolfgang Dahmen, din afara lingvisticii româneşti, face o constatare exact în acelaşi sens: „Im Rumänischen spricht man deshalb gerne von der *etimologie multiplă*, um deutlich zu machen, dass nicht nur eine genaue Zuweisung zu einer bestimmten Sprache als Quelle oft nicht möglich ist, sondern dass es sogar wahrscheinlich ist, dass verschiedene Sprachen als Ausgangspunkt gedient haben" [În [lexicografia] română există o predilecţie pentru *etimologia multiplă*, prin care se insistă asupra faptului că, adesea, nu este posibil să se identifice o limbă-sursă precis determinată, şi că este posibil ca mai multe limbi să fi servit drept punct de plecare] (Dahmen 2010: 158; traducerea ne aparţine).

Scanned with OKEN Scanner

batalion s.n. < pol. *bataljon*, it. *battaglione*, rus. *batalion*, fr. *bataillon*;
brigadă s.f. < fr. *brigade*, germ. *Brigade*, rus. *brigada*;
carantină s.f. < tc. *karantina*, fr. *quarantaine*.

Observăm că dicţionarele (fie că este vorba de dicţionare adresate publicului larg, precum DEX, sau de dicţionare adresate specialiştilor, precum DLR) nu furnizează niciun argument în sprijinul soluţiilor etimologice propuse, în afară de asemănarea formală şi conformitatea semantică dintre vocabulele româneşti şi etimoanele respective, care este subînţeleasă[7].

Această manieră etimografică, ce ni se pare nesatisfăcătoare, se încadrează, după părerea noastră, în paradigma depăşită a „etimologiei-origine", în conformitate cu care datoria cercetătorului-etimolog s-ar limita la identificarea punctului de pornire[8]. „Etimologiei-origine" îi corespunde, în plan lexicografic, ceea ce am numit anterior „paradigma etimologiilor minimale" (Celac 2014: 300), căreia i s-au conformat practic toate dicţionarele apărute în România după 1950, inclusiv primul volum din recentul DELR (2011). Avem însă plăcerea să semnalăm depăşirea acestei paradigme de următorul volum al DELR (2015), depăşire ce probabil va deveni încă şi mai accentuată în volumul al treilea, la care se lucrează în prezent.

*

Practica lexicografică românească a etimologiilor multiple a fost criticată, între alţii, de Victoria Popovici (2003: 335), care se referă la aceasta ca la o soluţie de compromis comod („bequeme [...] Kompromisslösung") sau la o soluţie lexicografică *passepartout* („lexikographische [...] Passepartoutlösung"). Cf. şi o serie de observaţii critice la adresa acestei practici exprimate de Éva Buchi (2010: 21–22):

> „La linguistique historique roumaine, et singulièrement ce qui en transparaît dans les dictionnaires étymologiques et les notices étymologiques des dictionnaires généraux, a coutume de mettre en avant le phénomène de l'*etimologie multiplă* (cf. Graur, SCL, 1,22–34): le fait qu'un lexème donné ait été emprunté à plusieurs langues prêteuses différentes. Il est vrai que l'utilisation abondante de cette notion n'est quelquefois qu'une solution de facilité, et qu'une véritable recherche de détail permet d'attribuer certains emprunts ainsi étiquetés à une seule langue d'origine (cf. Schweickard, RumDisk 129–63)".

[7] Pe de o parte, dicţionarele adresate publicului larg (DEX etc.) sunt centrate pe sincronie, adică vizează limba actuală, având o componentă normativă şi prescriptivă semnificativă. Pe de altă parte, dicţionarele istorico-etimologice destinate specialiştilor sunt centrate pe diacronie, pe o viziune genetică asupra limbii. Ne-am putea întreba în acest context: ce abordare etimologică ar trebui să caracterizeze cele două tipuri de dicţionare? Chestiunea este însă prea complexă pentru a fi tratată într-o notă de subsol şi nici nu are o legătură directă cu tema contribuţiei de faţă. Din aceste motive, ne propunem să-i consacrăm un studiu separat, în viitor.

[8] Paradigmei perimate a „etimologiei-origine" i se opune „etimologia-istorie" sau „etimologia-biografie a cuvintelor", pentru care v. mai jos.

Scanned with OKEN Scanner

Cele mai virulente critici la adresa etimologiei multiple româneşti au fost exprimate, probabil, de Francisc Király, care denunţă abuzul comis de lexicografia românească în ceea ce priveşte practica lexicografică respectivă. În acest sens, Francisc Király (1988: 37) afirmă că nu se cuvine ca lexicografii să se limiteze la alcătuirea unor liste de etimoane, ca soluţii de tip „etimologie multiplă", în virtutea asemănărilor formale şi a faptului că nici contribuţia unor etimoane, nici „non-contribuţia" altora nu pot fi demonstrate categoric. El adaugă faptul că enumerarea mecanică a mai multor etimoane este o eroare ce merge chiar împotriva spiritului teoriei privind etimologia multiplă, că natura multiplă a unei etimologii trebuie dovedită la fel ca orice altă etimologie, ajungând la concluzia că, atâta timp cât demonstraţia nu este făcută, cazurile respective trebuie clasate în altă categorie: în cea a *etimologiilor probabile* (care, de altfel, pot fi simple sau multiple):

> „De obicei însă se încadrează tot în categoria etimologiei multiple şi cuvintele în realizarea cărora contribuţia mai multor etimoane e *probabilă*, dar greu de demonstrat din cauza apropierilor prea mari între etimoanele posibile. A accepta însă o etimologie multiplă pentru că nu putem dovedi necontribuirea unui etimon posibil, pentru că unele din ipoteze nu pot fi categoric... respinse ni se pare o lărgire nepermisă a categoriei de etimologie multiplă... Înşirarea în mod mecanic a etimoanelor suplimentare este o greşeală care merge chiar împotriva spiritului etimologiei multiple. Caracterul multiplu al unei etimologii trebuie dovedit (prin date lingvistice sau extralingvistice) la fel de convingător ca orice altă etimologie. Până când demonstraţia lipseşte, cuvintele din această grupă ar trebui incluse în categoria: *etimologie probabilă* (simplă sau multiplă)" (Király 1988: 37).

În literatura de specialitate străină, Wolfgang Schweickard a propus o alternativă la etimologia multiplă, numită „etimologie distinctivă" (Schweickard 1986): în cadrul demersului respectiv, autorul citat întreprinde o analiză detaliată a împrumuturilor de origine franceză şi engleză din domeniul sportiv al limbii române, având grijă să departajeze sistematic unităţile lexicale datorate fiecăreia dintre cele două limbi-sursă.

3. Etimologia multiplă şi „etimologia-istorie"

Aceste luări de poziţie sunt de natură să ne orienteze spre paradigma modernă a „etimologiei-istorie" sau a „etimologiei-biografie a cuvintelor", care a înlocuit vechea paradigma a „etimologiei-origine". „Etimologia-istorie" a fost practicată cu succes chiar din zorii secolului al XX-lea, în cadrul lingvisticii istorice franceze, italiene, engleze, prin impulsul şi opera unor mari lingvişti ca Hugo Schuchardt, Jules Gilliéron, Walther von Wartburg ş.a., şi prin teoretizările datorate lui Kurt Baldinger :

> „L'étymologie, au sens moderne, c'est donc la *biographie* du mot. Sa naissance, dont s'occupait exclusivement l'ancienne étymologie, n'en est que le point de départ" (Baldinger 1959: 239).

Scanned with OKEN Scanner

„C'est à travers l'histoire du mot qu'on remonte aux origines. En tout cas, l'étymologie-origine a besoin de la confirmation par l'histoire du mot" (*ibidem*: 242)[9].

De altfel, după ce a lansat teoria etimologiei multiple în 1950, Al. Graur însuşi a insistat asupra necesităţii de a întreprinde cercetări detaliate, cu scopul de a examina istoria cuvintelor în toată complexitatea ei şi a elucida originea lexemelor cât mai precis posibil:

„Chiar acolo unde mai multe limbi prezintă fapte similare, nu trebuie să desperăm de a găsi originea exactă a unui element al limbii: se poate totuşi găsi un mijloc de a distinge ceea ce provine dintr-o limbă şi ceea ce provine dintr-alta, cu condiţia să examinăm istoria cuvintelor în toată complexitatea ei" (Graur 1963: 18).

Într-o serie de contribuţii de o importanţă capitală, şi Theodor Hristea aderă pe deplin la paradigma „etimologiei-biografie". Următorul citat poate fi văzut ca o profesiune de credinţă de mare actualitate:

„[Schimbările semantice] constituie însăşi tema centrală a semanticii diacronice şi una dintre laturile fundamentale ale cercetării etimologice moderne [...] Un bun dicţionar etimologic (ori care dă şi indicaţii etimologice) n-ar trebui să omită nimic din ceea ce este esenţial în evoluţia semantică a unui cuvânt" (Hristea 1981: 258).

În plus, cu ocazia unor cercetări etimologice de detaliu, Theodor Hristea aplică în mod strălucit această concepţie. De exemplu, în Hristea 2006, se argumentează, cu foarte multe date, atestări, că *latinist* s.m. 'specialist în limba şi literatura latină' şi *latinism* s.n. 'cuvânt, expresie sau construcţie specific latinească' sunt împrumuturi din franceză (eventual, şi din germană sau italiană), în schimb, *latinist* s.m. 'militant pentru latinizarea limbii române' şi *latinism* s.n. 'curent cultural-ideologic ce avea în vedere valorificarea origini latine a limbii şi a poporului român, prin purificarea limbii de elemente nelatineşti, prin impunerea unei ortografii etimologice, prin îmbogăţirea vocabularului în mod artificial cu elemente luate direct din dicţionarele limbii latine etc.' sunt creaţii interne, fără corespondente în limbile europene precum franceza, italiana, germana etc. În articolul citat, Theodor Hristea ajunge la următoarele concluzii: (1.) pe de o parte, *latinist* 'militant...' a provenit prin evoluţie semantică pe terenul limbii române din împrumutul *latinist* 'specialist în limba şi literatura latină', fiind deci vorba de polisemie (adică de sensuri diferite ale aceluiaşi cuvânt); (2.) pe de altă parte, *latinism* 'curent cultural-ideologic...' provine din *latinist* 'militant...', prin schimbare de sufix, argumentul decisiv fiind vechimea lui *latinist* 'militant...' şi gradul lui de răspândire, mult mai mari, în comparaţie cu *latinism* 'curent...'; (3.) având origini net diferite, *latinism (I)* 'cuvânt, expresie sau construcţie specific latinească'

[9] Cf. lucrările de sinteză Guiraud 1967; Sala 1999; Holtus, Sánchez Miret 2008: 164–166 (capitolul „De la etimología-origen a la etimología-historia de las palabras"); Dworkin 2015, pentru detalii privind cele două paradigme.

În mod firesc, paradigma modernă a etimologiei-istorie a atras şi adeziunea unor mari lingvişti români, dintre care menţionăm pe Bogdan Petriceicu-Hasdeu, Sextil Puşcariu, Ovid Densusianu, George Giuglea, Marius Sala.

Scanned with OKEN Scanner

(împrumut lexical) şi *latinism (II)* 'curent cultural-ideologic…' (formaţie internă de la *latinist* 'militant…') trebuie tratate ca omonime, nu ca sensuri ale aceluiaşi cuvânt.

În acelaşi sens, N.A. Ursu şi Despina Ursu au consacrat o importantă parte a lungii lor activităţi ştiinţifice studiului detaliat al împrumuturilor neologice din epoca de modernizare a limbii române (1780–1860), acordând o atenţie specială atestărilor, repartizării lor teritoriale şi diferenţierii lor formale, semantice etc. (Ursu 1962; 1965; Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b).

Recent, Iuliana Cătălina Pînzariu s-a referit la importanţa încadrării corecte în contextul sociocultural şi a examinării primelor atestări ale împrumuturilor lexicale:

> „La stabilirea etimologiei unui neologism este absolut necesară cunoaşterea istoriei lui, a primelor atestări în limba română şi a eventualelor variante pe care le-a avut. Importantă este stabilirea cât mai exactă a limbilor de cultură care şi-au exercitat influenţa asupra limbii române în epoca şi în regiunea în care a apărut şi a început să circule neologismul respectiv, cât de intensă a fost această influenţă, din ce limbi s-au tradus texte care au introdus neologisme, nivelul cultural al celor care le folosesc, curentul sau orientarea lingvistică manifestată în acea perioadă etc." (Pînzariu 2014: 80–81).

Autorii DLR (Al. Graur fiind unul dintre redactorii responsabili şi membru în Comisia de etimologie a dicţionarului) şi-au fixat, de asemenea, drept program analiza atentă a atestărilor, cu scopul de a sesiza adevărata „etimologie-biografie" a cuvintelor:

> „Prin modificări fonetice, două cuvinte diferite au putut ajunge să se contopească în unul singur, sau un cuvânt a fost împrumutat – în acelaşi timp sau la date diferite, în aceeaşi regiune sau în mai multe, în acelaşi stil sau în mai multe stiluri – din limbi diferite: *milion*, de exemplu, provine la cronicarii moldoveni ai secolului al XVII-lea din poloneză, iar în limba secolului al XIX-lea, din franceză. […]
>
> Când variaţiile de formă trădează origini diferite, acestea sînt indicate fiecare în parte: sub forma *magie*, cuvântul vine din franţuzeşte, iar sub forma *maghie*, din greceşte" (DLR, tomul VI [1965], *Introducere*, p. X).

Totuşi, în pofida celor afirmate în *Introducerea* citată, etimologiile multiple din DLR nu comportă distincţiile ce ar fi putut să fie operate.

De exemplu, după ce prezintă mai multe atestări (= citate), DLR s.v. *milion* specifică, în secţiunea etimologică a articolului, că „la scriitorii vechi" avem a face cu un împrumut din ngr. *μιλλιόνι*, pol. *milion*, germ. *Million*, it. *milione*, rus. *миллион*, lăsând să se înţeleagă că, în rest (adică la scriitorii moderni), este vorba de un împrumut din fr. *million*. Acesta este un început în sensul „etimologiei distinctive" a lui Schweickard (1986), dar el este modest: se operează cu o bipartiţie între (1.) scriitorii vechi (neidentificaţi explicit), pentru care se înşiră într-o manieră „non-distinctivă" cele cinci etimoane, şi (2.) scriitorii moderni (şi aceştia neidentificaţi), care ar fi împrumutat numeralul *milion* din franceză. Sarcina de a stabili care sunt textele vechi şi care sunt sursele moderne este lăsată în seama cititorilor. Rămâne însă o altă chestiune neclarificată, mult mai dificilă, privind cele cinci presupuse căi de pătrundere a numeralului în textele vechi.

Scanned with OKEN Scanner

În schimb, în multe alte cazuri, DLR nu face nici măcar o bipartiție minimală precum cea din cazul *milion*, iar alte dicționare o fac încă și mai puțin. De exemplu, s.v. *dardă* s.f. DLR indică etimologia „fr. *dard*, it. *dardo*, pol. *darda*"; de vreme ce atestările încep în 1649 și merg până în epoca modernă, s-ar fi putut probabil face o bipartiție între atestările vechi (< pol. ?) și cele moderne (< it. fr. ?; dar rămâne neexplicată diferența de gen gramatical: etimoanele francez și italian sunt masculine, în timp ce româna cunoaște numai corespondentul de gen feminin, *dardă*). E suficient să răsfoim orice volum din DLR pentru a multiplica exemplele de acest tip.

Din nefericire, această manieră de a prezenta etimologia a fost adoptată nu numai de toate dicționarele românești, ci și de N.A. Ursu (Ursu 1962; Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b), în amplele sinteze lexicografice privind împrumuturile lexicale: articolele lexicografice respective se prezintă, în mod tipic, așa cum putem vedea în exemplul următor, unde se indică, prin intermediul siglelor, 20 de atestări (din intervalul cronologic 1830–1862) pentru cele patru forme (*amirător*, *amirator*, *admirator*, *admirător*), iar la sfârșit se citează cele trei etimoane:

> „ADMIRATOR s., adj. **amirător** CR 1830, 234; GM 1852, 50; **amirator** BM, 4, 11; SIT, 294; GM 1852, 34; **admirator** AR 1837, 378; FMIL 1844, 314; BP, 71; NV, 19; BMN III, 166; SCC II, 78; RL, 113; LIT, 326; CA 1858, 51; DCB IV, 45; PD, 19; **admirător** SCMI, 29; CEF, 103; Z 1856, nr. 22, 1; BZ, 18 (cf. fr. *admirateur*, lat. *admirator*, it. *ammiratore*)" (Ursu, Ursu 2006: 78–79).

Partea pozitivă este reprezentată de însăși indicarea atestărilor, care permit construirea unei imagini precise despre vechimea și circulația cuvintelor în epocă. În schimb, deficiența constă în faptul că sarcina de a identifica cele trei căi de pătrundere (adică de a departaja atestările ce indică influența franceză, respectiv, latină și italiană) este lăsată integral în seama cititorilor.

Constatăm, așadar, că, începând cu anul 1950, practica lexicografică românească, în ansamblul său, a privilegiat constant formulele etimologice cât mai concise, în pofida exigențelor formulate, în contextul unor studii teoretice, de specialiștii citați. În același sens, au fost remarcate recent unele deficiențe ale tratamentului etimologic ce caracterizează dicționarele românești:

> „Posibilitatea împrumutării unor neologisme din mai multe limbi de cultură fie în aceeași epocă, fie la distanță în timp și în spațiu, a fost postulată de existența de variante fonetice și morfologice, precum și de polisemie, dar acest aspect nu se reflectă întotdeauna în dicționare" (Pînzariu 2014: 24–25).

Ursu (1965: 57) a arătat cât de importantă este buna cunoaștere a particularităților de adaptare fonetică și morfologică a neologismelor, în funcție de epoca istorică, pentru a evita apropierile mecanice dintre unele lexeme românești și posibilele lor etimoane (v. mai jos, cazul *clas* ~ *clasă*). Cum au arătat Ursu, Ursu (2004: 263–265), în perioada anterioară anilor 1820–1830, limba română era sub influența unor limbi neromanice precum slavona, greaca modernă, germana etc., dar și sub influența latinei, pe care intelectualii români o învățau – detaliu

Scanned with OKEN Scanner

important, adesea ignorat pe nedrept! – cu pronunțarea uzuală din învățământul german. Acest complex de influențe externe a dus, în epocă, la constituirea unui sistem specific de adaptare a neologismelor, căruia i se conformau atât împrumuturile din limbile neromanice menționate, cât și împrumuturile (încă relativ rare) efectuate direct din latină sau din limbile romanice. În consecință, forme învechite precum:

acțent s.n. (rom. actual *accent*),
aghent s.m. (rom. actual *agent*),
loghică s.f. (rom. actual *logică*)

nu provin neapărat din rusă sau din germană, în pofida asemănărilor fonetice cu vocabulele din limbile respective (cf. rus. *акцент*, *агент*, *логика*, germ. *Akzent*, *Agent*, *Logik*), ci ele „ont pu également provenir du latin ou de toute autre langue romane" (Ursu 1965: 58).

Mai mult, există un număr de forme prezentând fonetisme *à la russe* sau *à l'allemande*, dar care nu au corespondente în aceste două limbi:

ațid s.n. (șase atestări din intervalul 1829–1855, cf. Ursu 1962: 140; rom. actual *acid*);
beligherant adj. (o atestare din 1829, cf. Ursu, Ursu 2006: 130; rom. actual *beligerant*);
reghină s.f. (două atestări, din 1833 și 1837, cf. Ursu, Ursu 2006: 442; rom. actual *regină*).

Ultimele trei exemple ni se par deosebit de instructive: în pofida fonetismelor lor, *à la russe* sau *à l'allemande*, (*-ți-* [tsi], *-ghe-* [g'e], *-ghi-* [g'i]), nu poate fi vorba de împrumuturi din cele două limbi, întrucât ele nu dispun de vocabule corespunzătoare[10].

Așadar, în cazul unor forme de felul *ațid*, *beligherant*, *reghină*, nu poate fi vorba decât de împrumuturi din latină, franceză sau italiană, care au fost adaptate fonetic la pronunțarea latină din epocă.

Începând cu circa 1830, influența latino-romanică asupra limbii române se intensifică și un nou sistem de adaptare a neologismelor este constituit, fiind vorba, între altele, de trecerea la tradiția italiană de pronunțare a limbii latine. Dintr-un anumit punct de vedere, situația s-a inversat, față de perioada precedentă: s-a trecut la o nouă modalitate de adaptare a neologismelor (cu pronunțare tradițională italiană), de orice origine, fiind vorba atât de împrumuturile din latină, din limbile romanice, cât și de cele din limbi neromanice, precum rusa sau germana etc.

[10] Pentru 'acid', limba rusă are *кислота* s.f., iar limba germană, *Säure* s.f.; pentru 'beligerant', limba rusă are *воюющий* adj., iar limba germană, *kriegerisch* adj.; pentru 'regină', limba rusă are *королева*, *царица* s.f., iar limba germană, *Königin* s.f.

În același sens, cf. și *Pavel și Virghinia*, titlul unui roman publicat la Iași, în 1831, tradus de Iancu Buznea după originalul semnat de Bernardin de Saint-Pierre (*Paul et Virginie*); deși este vorba de o traducere din franceză, adaptarea fonetică a numelui fr. *Virginie* este *Virghinia*.

Scanned with OKEN Scanner

Într-o contribuţie pe tema originii unor neologisme în graiurile populare româneşti, profesorul Stelian Dumistrăcel a vorbit despre importanţa plasării corecte, în contextul istorico-cultural, a faptelor cercetate din punct de vedere etimologic, precum şi despre importanţa normelor de adaptare fonetică şi de încadrare morfologică, ce au fluctuat de la o epocă la alta:

> „[P]entru indicarea corectă a etimonului unui neologism este nevoie să se ţină seama de o serie întreagă de fapte, mergând de la istoria culturală a unei epoci, la situaţia specială a fiecărui împrumut şi la existenţa unor norme de adaptare fonetică şi de încadrare morfologică specifice pentru diferite etape din istoria limbii române moderne" (Dumistrăcel 1973: 669).

În acelaşi sens s-a argumentat, pe baza unei analize concrete, că oscilaţiile între variantele unui sufix neologic, cum ar fi *-ţie ~ -ţiune*, nu se corelează automat cu o filieră externă sau cu alta: „[E]xistenţa formelor *decimaţie, decimaţiune* nu a depins de limba din care a fost făcut împrumutul, ci de opţiunile învăţaţilor care l-au introdus sau de modelul adoptat de aceştia de la predecesori" (Pînzariu 2014: 117).

În articolul din 1965, citat mai sus, N.A. Ursu atrage atenţia asupra faptului că ne aflăm în faţa a două situaţii, privind neologismele cu etimologie multiplă:

– în anumite cazuri, e posibil să distingem între mai multe limbi-sursă, în conformitate cu criteriul lingvistic: „[…] d'après l'aspect phonétique et morphologique ou d'après certaines particularités sémantiques" (Ursu 1965: 54);

– în schimb, în alte cazuri, acest lucru nu este cu putinţă: „Cependant, il est parfois impossible de déterminer la langue d'où on été faits les emprunts lexicaux, attendu qu'ils proviennent ou qu'ils auraient pu provenir avec la même forme et avec le même sens de deux ou trois sinon plusieurs langues, simultanément ou à des époques et dans des régions différentes" (Ursu 1965: 54).

În continuare, N.A. Ursu avertizează împotriva soluţiilor expeditive şi comode:

> „Dans des situations semblables nous nous trouvons devant des néologismes à provenance multiple dans le roumain, mais cette constatation ne veut nullement dire […] l'abandon de toute préoccupation pour établir leur véritable souche, au profit d'une solution commode. Au contraire, […] l'origine multiple de beaucoup de néologismes roumains est une réalité et pour aboutir à cette constatation il nous faut avoir recours à une analyse minutieuse de l'histoire des mots respectifs en roumain" (Ursu 1965: 54).

> „Pour établir l'étymologie d'un néologisme il est nécessaire de ne pas oublier, en dehors de ses variantes formelles et sémantiques, la région où le mot a circulé pour la première fois, la formation culturelle des premiers auteurs ou traducteurs qui l'ont employé, le courant linguistique et culturel auquel ils appartiennent, la langue d'où provenait la traduction, la diffusion dans les pays de langue roumaine des textes contenant les premières attestations du terme en question, ainsi que d'autres facteurs d'ordre historique et culturel qui puissent expliquer l'apparition ou la fréquence de l'une des formes du néologisme pour une certaine période et pour une zone bien définie" (*ibidem*).

Scanned with OKEN Scanner

Sintetizând cele afirmate de specialiştii citaţi mai sus, credem că putem vorbi de un criteriu suplimentar, eficient în cazul împrumuturilor neologice (în plus faţă de criteriul lingvistic), pe care l-am numi *criteriul atestărilor vechi* ce indică filiera sau filierele distincte prin care un cuvânt dat a pătruns în română.

4. Un criteriu suplimentar – criteriul atestărilor vechi

Întorcându-ne la etimologiile multiple concrete, formulate de Graur (1950) şi Hristea (1968), revenim cu observaţia că aceşti doi autori se limitează la criteriul lingvistic (al corespondenţei formale şi semantice) şi nu apelează deloc la *criteriul atestărilor vechi*[11]. Dar, în lumina consideraţiilor de mai sus, formule etimologice precum:

aghent < rus. *агент*, germ. *Agent*,
agent < fr. *agent*, it. *agente*

pot fi complet eronate: dacă forma *aghent* (sau orice altă formă cu *-ghe-*, *-ghi-*, *-ţe-*, *-ţi-*) este consemnată înainte de 1820 şi în surse ce nu au legătură cu influenţa germană sau rusă, înseamnă că punerea ei pe seama influenţelor respective ar reprezenta un mod de a proceda mecanic şi ar neglija istoria adevărată a formei respective.

E important să menţionăm faptul că acest criteriu suplimentar, al atestărilor vechi, a fost valorificat în lucrările consacrate istoriei limbii române, elaborate în cadrul Departamentului de limbă literară şi filologie al Institutului de Lingvistică din Bucureşti. De exemplu, Alexandra Moraru (2000: 199) detaliază situaţia cuvântului *ofiţer* în limba veche, indicând nouă atestări din intervalul 1693/1704–1779 şi variantele formale *ofiţier*, *ofiţieriu*, *ofiţăr*, *ofiţiar*. Pe baza acestor date se apreciază că etimologia cuvântului este triplă: din germ. *Offizier*, pol. *oficer*, rus. *офицер*. Menţionăm, în acelaşi sens, DÎLR şi DTR, două dicţionare istorice elaborate la acelaşi departament. Aşadar, avem a face cu un procedeu diferit faţă de cel al lui Al. Graur (1950), care a postulat, pentru *ofiţer*, o etimologie cvintuplă, fără să menţioneze vechimea cuvântului în română şi fără să se refere în vreun fel la atestările vechi. A se vedea, în acelaşi sens, monografia semnată de Helga Bogdan Oprea (2011), unde se apelează în mod frecvent la criteriul atestărilor în argumentarea multiplicităţii filierelor de pătrundere a cuvintelor (p. 72 şi *passim*). O pledoarie pentru valorificarea consecventă a atestărilor vechi în cercetarea etimologică se găseşte şi la Popescu (2013: 2012).

[11] Prin *atestări vechi* înţelegem atestările din perioada de lexicalizare a cuvântului. V. discuţia detaliată mai jos.

Scanned with OKEN Scanner

4.1. Clas ~ clasă

N.A. Ursu (1965: 55–57) a întreprins o serie de cercetări de detaliu, din care citățm exemplul privind originea formelor *clas* s.n. ~ *clasă* s.f. Autorul remarcă mai întâi faptul că majoritatea dicționarelor românești susțin că, la originea rom. *clas* s-ar afla rus. *класс* (s.m.), iar la originea rom. *clasă* s-ar afla fr. *classe* (s.f.), ceea ce el denunță ca fiind o soluție absolut mecanică, limitată exclusiv la simpla asemănare a formelor românești cu presupusele lor etimoane, ocultând istoria reală a cuvintelor respective.

Examinând mai multe zeci de atestări disponibile ale acestor două forme românești și observând vechimea și repartiția lor teritorială, N.A. Ursu remarcă faptul că forma *clas* era uzuală în toate provinciile românești începând cu 1785 și până spre 1820 în Transilvania și în Banat, iar în Moldova și în Țara Românească, până spre 1830. Lingvistul ieșean ajunge la concluzia că lat. *classis* reprezintă originea rom. *clas* în Transilvania și în Banat (*clas* apare în texte publicate la Sibiu, Brașov, Blaj, dar și la Viena sau la Budapesta, unele aparținând reprezentaților Școlii Ardelene Ion Budai-Deleanu, Gheorghe Șincai ș.a.), iar ngr. *κλάσις* reprezintă originea rom. *clas* în Moldova și în Țara Românească[12].

Așadar, avem în față două dublete, două omonime diatopice:

– *clas*$_1$ (Transilvania și Banat, sf. sec. al 18-lea – înc. sec. al 19-lea) < lat. *classis*;
– *clas*$_2$ (Moldova și Țara Românească, sf. sec. al 18-lea – înc. sec. al 19-lea) < ngr. *κλάσις*.

Nici profilul cultural al autorilor care atestă forma *clas* (indiferent de provincia românească) și nici contextul cultural respectiv, în totalitatea sa, nu corespund cu posibilitatea ca rus. *класс* să se afle la originea formei românești respective.

În ceea ce privește forma modernă *clasă*, ea devine uzuală în Transilvania și în Banat începând cu circa 1820, iar în Moldova și în Țara Românească, începând cu circa 1830. Exact ca și în cazul predecesorului său (dubletul *clas*$_1$ ~ *clas*$_2$), *clasă* ascunde două omonime diatopice: N.A. Ursu afirmă că, în conformitate cu atestările examinate, *clasă*$_1$, din Transilvania și din Banat, este un împrumut din germ. *Klasse*, iar *clasă*$_2$, din Moldova și din Țara Românească, este un împrumut din fr. *classe*. În perioada următoare, în româna literară și standardizată, cele două forme omonimice *clasă* s-au confundat într-un singur lexem.

Credem că, într-un dicționar istorico-etimologic, destinat specialiștilor, nu poate fi omis, din prezentarea soluției etimologice, niciun fapt din cele menționate mai sus[13]. Eventuala alternativă, de a recurge la o formulă concisă (și „non-distinctivă"), în conformitate cu tradiția etimografică românească

[12] Cf. adaptări morfologice similare citate de Ursu 1965, 56: lat. *analysis*, ngr. *ἀνάλυσις* > rom. înv. *analis* s.n. (rom. actual *analiză* s.f.); lat. *basis*, germ. *Basis* > rom. înv. *bas* ~ *baz* s.n. (rom. actual *bază* s.f.).

[13] Soluția etimologică nu ar putea fi prezentată decât sub forma unui comentariu alcătuit din câteva propoziții.

Scanned with OKEN Scanner

(„Din lat. *classis*, ngr. *κλάσις*, germ. *Klasse*, fr. *classe*") ar fi complet neproductivă, punându-l pe cititor în imposibilitatea de a decoda corect scenariul respectiv.

În plus, pentru validarea fiecăruia dintre etimoanele menționate, într-un caz sau în altul, se impune aplicarea unui criteriu suplimentar, pe care l-am putea numi *criteriul anteriorității etimoanelor propuse.* Acest criteriu se referă la exigența elementară ca etimoanele aduse în discuție să fie suficient de vechi și suficient de bine implantate în limba de origine, ca să se fi putut transmite românei (cf. Durkin 2014: 13–14; Buchi 2016: 342: „[T]he etymon has to be documented before the loanword"). În cazurile analizate în cele ce urmează vom încerca să includem în argumentare și datele respective, în măsura posibilităților.

4.2. Stat

Substantivul *stat* s.n. 'autoritate suverană prin intermediul căreia se exercită funcționalitatea sistemului social și sunt reglementate relațiile dintre oameni pe un anumit teritoriu' face parte dintr-o lungă serie de cuvinte despre care se afirmă că reprezintă un tip special de etimologie multiplă: forma lor provine dintr-o limbă (de obicei, din latină), iar sensul, din altă limbă (cel mai adesea, din franceză) (cf. Hristea 1968: 107–108; Ivănescu 1980: 666–667 și, recent, Bogdan Oprea 2010, care tratează în detaliu cuvinte de felul *consiliu* s.n., *efect* s.n., *impozit* s.n., *materie* s.f., *probă* s.f., *punct* s.n., *spirit* s.n., *stat* s.n., *tezaur* s.n., *virtute* s.f.).

Examinând cele mai vechi atestări pentru forma *stat* s.n. (DLR s.v. *stat*$_I$; Ursu, Ursu 2004, 108; 2011b, 312)[14], constatăm că ele pot fi clasificate în felul următor, în conformitate cu repartizarea lor teritorială, respectiv, în funcție de contextul cultural care le-a generat:

1. Atestări localizate în Moldova, fiind vorba de traduceri din franceză datorate lui Gherasim Putneanul, arhimandrit la episcopia din Roman, apoi la mitropolia din Iași (șapte texte din intervalul 1780 – circa 1800), la care se adaugă traduceri, tot din franceză, ale altor oameni de cultură (din 1821, 1823 etc.)

2. Atestări localizate în Transilvania, în Bucovina și în unele regiuni conexe, din fostul Imperiu Austro-Ungar (Budapesta, Liov), începând cu anul 1785, la autori precum Ion Budai-Deleanu, Samuil Micu, Ioan Bobb ș.a., fiind vorba adesea de traduceri din germană (1785, 1788, 1794, 1818, etc.) sau de foi volante cu text paralel german-român (1785, 1808, 1810, 1811, 1813).

Prima clasă a atestărilor reprezintă un împrumut din fr. *État*[15], al cărui semnificant a fost adaptat prin latinizare (după lat. *status*) și/sau prin românizare,

[14] Atestarea din Cantemir, *Istoria ieroglifică* (*statul monarhiii*, în DLR s.v. *stat*^{I}) este izolată, în sensul că se plasează în raport de discontinuitate cu atestările ulterioare, care încep din anul 1780 și care marchează lexicalizarea cuvântului în limbă; v. mai jos discuția despre conceptul de discontinuitate.

[15] Fr. *État* s.m. 'autoritate suverană…' este atestat începând cu anul 1500, vocabula apărând deja din 1213, cu alte sensuri (TLF).

Scanned with OKEN Scanner

adică prin atracția omonimului *stat* (part. trecut de la verbul *a sta*), dar și prin încadrarea în seria unor alternanțe evidente pentru orice poliglot, de tipul: lat. *stella* ~ rom. *stea* ~ fr. *étoile*; lat. *stinguere* ~ rom. *stinge* ~ fr. *éteindre*; rom. *stindard* ~ fr. *étendard* etc. Alternativ, e posibil să fi jucat un rol și faptul că substantivul francez reunește sensurile „stare" (grafiat *état*) și 'autoritate suverană...' (grafiat *État*) – în acest caz ar fi vorba de îmbogățirea vechiului substantiv românesc *stat* „stare" cu sensul 'autoritate suverană...', deci cu un împrumut de sens (procedeu asimilabil cu calcul semantic).

Din punctul nostru de vedere, în cazul împrumuturilor, în general, primordial este conceptul, înțelesul, nu forma, în sensul că cei ce efectuau împrumuturile aveau drept obiectiv să împământenească noi concepte (împrumutul lexical fiind doar una dintre posibilități, pe lângă calcul semantic); scopul lor nu era deloc să îmbogățească vocabularul cu noi forme verbale. Credem că filiera franceză se impune fără putință de tăgadă în acest caz, având în vedere tocmai faptul că cele mai vechi atestări relevante ale lexemului *stat* din Moldova sunt *toate traduceri din franceză* (nouă la număr). Anterior, unii cercetători au argumentat în același sens, vorbind despre faptul că unele cuvinte au putut fi împrumutate exclusiv din franceză, cu toate că, din punctul de vedere al formei, ele sunt mai apropiate de cuvintele corespunzătoare latinești decât de etimoanele franțuzești (Graur 1963: 12; Bogdan Oprea 2011: 80).

În ceea ce privește cea de-a doua clasă de atestări, ea se explică prin același mecanism, cu deosebirea că trebuie să pornim de la o altă origine: în cazul de față, suntem în fața unui împrumut din germ. *Staat*[16], care a suferit aceeași adaptare (latinizare și/sau românizare), ca și împrumutul din franceză, ajungându-se la un cuvânt identic formal și semantic: *stat*.

Faptul că termenul german trebuie atras în această discuție este probat și de următoarele două forme, neadaptate sau adaptate parțial la pronunțarea, respectiv, ortografia românească:

> *ştat* s.n., care continuă pronunțarea germană, atestat, între altele, într-o carte publicată la Budapesta în 1821;
> *staat* s.n., care continuă grafia germană, atestat, între altele, într-un text administrativ tradus din germană și publicat la Brașov în 1836 (ambele ap. Ursu, Ursu 2011b: 312).

Stat$_1$ provenit din influența franceză și *stat*$_2$ provenit din influența germană sunt, așadar, două dublete etimologice, pe care le-am mai putea numi „omonime etimologice" (cf. Moroianu 2005: 138–140 și *passim*) sau „omonime diatopice" (după Andronache 2008, care vorbește de omonime diacronice), având, în același timp, conținut semantic identic. Din punctul de vedere al genezei lor, cele două dublete omonimice se diferențiază net în diatopie, implicit, și din punctul de vedere

[16] Germ. *Staat* s.m. 'id.' este atestat din secolul al 17-lea, apărând, cu alte sensuri, deja din secolul al 14-lea (Pfeifer).

Scanned with OKEN Scanner

al mediului cultural în care au apărut (fr. *milieu créateur*). În cursul etapei de lexicalizare (încheiată în jurul anului 1830, cf. observația din Ursu, Ursu 2011b: 312: „pe la 1830 forma [*stat*] era frecventă") și în cadrul procesului general de unificare și standardizare a limbii române, cele două dublete s-au întâlnit și s-au confundat într-un singur lexem[17].

Nu ni se pare posibil să explicăm rom. *stat* ca un împrumut din lat. *status*. În latina scrisă din Antichitate, *status* nu avea sensul corespunzător (OLD *s.v.* *status*$_2$ menționează sensuri precum 'poziție; statură; condiție; situație; ordine'). Este adevărat că latina medievală și științifică cunoaște, pentru *status*, și sensul de care ne ocupăm aici, însă el este rar (Niermeyer s.v., sensul 10.; absent în Du Cange). Ceea ce ni se pare decisiv, în acest caz, este faptul că cele mai vechi atestări românești se încadrează, fără excepție, într-un context cultural definit fie de influența modernizatoare franceză (în Moldova), fie de influența modernizatoare germană (în Transilvania și în Bucovina). Latinizarea semnificantului, la care ne-am referit mai sus, este cu totul altceva decât efectuarea unui împrumut din latină; ea ține exclusiv de nivelul adaptării formale a celor două dublete etimologice împrumutate din franceză și din germană (*stat*$_1$ și *stat*$_2$).

DEX dă, pentru *stat*, următoarea indicație etimologică, prin intermediul căreia pare să distingă, pe de o parte, două limbi, italiana și latina, care ar fi transmis semnificantul și unele sensuri și, pe de altă parte, franceza, din care s-ar fi împrumutat alte sensuri: „Din it. *stato*, lat. *status* (cu unele sensuri după fr. *état*)".

DLR (vol. apărut în 1994) dă o etimologie cvadruplă non-distinctivă: „Din lat. *status*, fr. *état*, it. *stato*, germ. *Status*" (dar, cum a remarcat deja Bogdan Oprea [2010: 151], DLR ar fi trebuit să citeze germ. *Staat*, nu *Status*; ultimul, un termen

---

[17] Moroianu 2005 vorbește despre *omonime etimologice* (p. 138–140), *paronime etimologice* (p. 141) și *sinonime etimologice* (p. 141–142). Categoria omonimelor etimologice este ilustrată cu numeroase exemple prezentând o diferențiere semantică sensibilă: „*bancă*$_1$ (de școală) s.f. (fr., it., germ.) și *bancă*$_2$ (Fin.) s.f. (it., fr.), [...] *diligență*$_1$ (vehicul) s.f. (fr.) și *diligență*$_2$ (Livr.; promptitudine) s.f. (lat., fr.), [...] *parabolă*$_1$ (povestire alegorică) s.f. (fr., lat.) și *parabolă*$_2$ (Matem.) s.f. (fr., lat.)". Pentru clasa paronimelor etimologice, autorul citează mai multe exemple printre care figurează „*arab* și *arap*, [...] *baton* și *baston*, [...] *cabană* și *cabină*, [...] *polc* și *pâlc*". În privința sinonimelor etimologice, Moroianu observă că, prin forța lucrurilor (adică în virtutea originii lor, mai îndepărtate sau mai apropiate, comune) unele paronime etimologice sunt, în același timp, sinonime etimologice: „*arab* și *arap*, [...] *polc* și *pâlc*, [...] *leal* și *loial*, [...] *adjutant* și *aghiotant*". Având în vedere suprapunerea parțială dintre sinonimele și paronimele etimologice, constatată mai sus, credem că nu poate fi negată în principiu posibilitatea ca unele *dublete etimologice omonimice* să fie, în același timp, și *sinonime*, precum în cazul analizat mai sus: *stat*$_1$ ~ *stat*$_2$, sau, eventual, *cauciuc* provenit din influența franceză ~ *cauciuc* provenit din influența germană, analizat mai jos (**4.4.**).

Existența unor dublete etimologice care să fie în același timp *omonime și sinonime* este menționată de Stelian Dumistrăcel (1973: 670), care se referă la variantele „*gheneral* sau *reghiment*, în texte aparținând unor scriitori din Transilvania, ca și la vorbitori ai graiurilor populare din aceeași provincie" explicabile „direct din germ. *General*, *Regiment*", adăugând că *gheneral* și *reghiment* din celelalte provincii românești provin din „limba română literară mai veche", având așadar o origine directă diferită față de cea a formelor *gheneral* și *reghiment* din Ardeal.

Scanned with OKEN Scanner

tehnic, semnifică 'poziţie; statut; situaţie'. – Mai observăm că termenul francez ar fi trebuit scris cu majusculă).

Se cuvine să subliniem faptul că nu dispunem de vreo dovadă sau de vreun indiciu că it. *stato* ar fi avut vreo contribuţie în acest caz. Ca atare, putem bănui că it. *stato* a fost citat ca etimon în DEX şi în DLR în virtutea simplei asemănări formale cu rom. *stat*.

4.3. Cadastru ~ catastru

Substantivul neutru *cadastru* are o variantă regională şi învechită *catastru*. Prima formă, literară, este împrumutată din fr. *cadastre*, iar a doua, din germ. *Kataster* (Ursu, Ursu 2006: 140; DELR *s.v. cadastru*). Cele mai vechi atestări sunt înregistrate la Ursu, Ursu (2006: 140).

Forma *cadastru* apare pentru prima dată într-un număr din 1830 al ziarului „Albina românească" de la Iaşi, apoi în dicţionarul lui Iordache Golescu (1768–1848; boier, om politic, scriitor, lexicograf, care şi-a desfăşurat activitatea la Bucureşti), rămas în manuscris şi datat „circa 1832". De altfel, în acelaşi dicţionar figurează şi forma neadaptată *cadastr*, care indică, fără dubiu, originea franceză directă: partea finală a acestei forme corespunde cu pronunţarea etimonului francez[18].

Cât priveşte forma *catastru*, aceasta este semnalată, pentru prima dată, într-o foaie volantă din 1811, conţinând un text paralel german-român, care a circulat în Bucovina, apoi în revista „Foaie pentru minte, inimă şi literatură" (Braşov, 1844)[19].

Atestările româneşti menţionate mai sus se coroborează perfect cu soluţiile etimologice propuse, indicând o diferenţiere teritorială netă, având în vedere faptul că, în epoca respectivă, Bucovina şi Transilvania erau sub influenţa limbii germane, iar Moldova şi Ţara Românească se aflau sub influenţa limbii franceze. Ulterior, în româna literară standard, forma *cadastru* s-a generalizat, iar *catastru* a fost marginalizat şi, în cele din urmă, eliminat complet.

Distincţia semnalată este deja operată în DELR („*cadastru* [...] < fr. *cadastre*; [...] *catastru* < germ. *Kataster*"), ceea ce reprezintă un pas înainte, în sensul „etimologiei distinctive" de care vorbea Schweickard (1986).

*

Credem că, în cele trei cazuri analizate mai sus, *clas* ~ *clasă*, *stat* şi *cadastru* ~ *catastru*, originea multiplă este mai presus de orice îndoială. Este însă adevărat că în multe alte cazuri datele (atestările etc.) disponibile pot să nu permită o analiză la fel de precisă. Astfel, multe texte în care apar atestările vechi pot fi greu sau imposibil de încadrat univoc la o influenţă externă sau la alta (de exemplu, poate fi vorba de

[18] Fr. *cadastre* s.m. 'id.' este atestat din secolul al 16-lea (TLF).

[19] Germ. *Kataster* s.n., s.m. 'id.' este atestat din secolul al 16-lea, o formă latinizată, *Catastrum*, fiind semnalată în secolul al 17-lea (Pfeifer).

Scanned with OKEN Scanner

texte originale, nu de traduceri etc.; v. pe larg despre această dificultate şi despre altele la Vîrban: 2000, 265–269). Cazurile în care *criteriul lingvistic şi cel al atestărilor vechi sunt neoperaţionale sau indisponibile* trebuie clasificate în conformitate cu sugestia lui Francisc Király: *etimologie probabilă* (v. mai sus). În cele ce urmează, ne oprim asupra unor astfel de cazuri (4.4. *cauciuc* şi 4.5. *luţernă ~ luzernă ~ lucernă*).

4.4. Cauciuc

Cele mai vechi atestări ale cuvântului *cauciuc* s.n. au fost înregistrate de Ursu, Ursu (2011a: 123), care indică o etimologie dublă: „fr. *caoutchouc*, germ. *Kautschuk*". Aceeaşi soluţie etimologică se găseşte în DELR.

Din punct de vedere formal, situaţia atestărilor respective este următoarea: *cauciuc* (trei ocurenţe), *cautciuc* (o ocurenţă), *cautşuc* (patru ocurenţe). Diferenţele ţin exclusiv de nivelul grafiei, prin care s-a încercat să se păstreze parţial (*-tci-*, *-tş-*), grafiile din limbile-sursă. Pronunţarea lor era, foarte probabil, cea din limba actuală: [kau'tʃuk]. Aşadar, formele româneşti corespundeau aproximativ pronunţărilor din franceză şi germană, cu două deosebiri de detaliu: spre deosebire de pronunţarea formei franţuzeşti actuale ([kau'tʃu], fără [-k] final), toate formele româneşti au un *-c* final, care conta, desigur, şi în pronunţare. Deci, ipoteza provenienţei din fr. *caoutchouc* [kau'tʃu] ar trebui nuanţată cu remarca privind faptul că sunetul final [-k] al formelor româneşti poate proveni din forma franţuzească scrisă. (Este totuşi posibil că acest [-k] final să provină dintr-o pronunţare franceză din secolul al XIX-lea: TLF s.v. *caoutchouc* conţine o mărturie privind o pronunţare franceză cu [-k] final)[20]. În ceea ce priveşte forma germană, ea este accentuată pe prima silabă: ['kau-], deci ipoteza provenienţei din germană ar trebui nuanţată cu presupunerea unei schimbări de accentuare[21].

Dacă ne gândim la *criteriul atestărilor vechi*, în sensul în care acestea pot proba filierele prin care cuvântul a pătruns în română, observăm că toate atestările, cu excepţia celei mai vechi, din 1851 (dintr-un calendar cu texte anonime), pot fi departajate cu uşurinţă. Astfel, ţinând cont de faptul că este vorba de traduceri din franceză, atribuim următoarele patru atestări *influenţei franceze:*

> *cautciuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul medicinii, Bucureşti, 1852);
> *cautşuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul chimiei, Bucureşti, 1852);
> *cauciuc* (traducere după versiunea franceză a romanului *Coliba unchiului Tom* de Harriet Beecher Stowe, Iaşi, 1853);
> *cautşuc* (traducere a unei lucrări de popularizare din domeniul fizicii, Bucureşti, 1857).

[20] Fr. *caoutchouc* s.m. 'latex (= substanţă cleioasă produsă de unii copaci tropicali); substanţă elastică obţinută din latex sau pe cale sintetică, având diverse întrebuinţări' este atestat începând cu anul 1736 (TLF).

[21] Germ. *Kautschuk* s.m. (şi n.) 'latex' cunoaşte o primă atestare izolată din 1783, fiind apoi, atestat continuu de la începutul secolului al XIX-lea (Pfeifer).

Scanned with OKEN Scanner

În ceea ce priveşte *influenţa germană*, putem identifica următoarele două atestări:

cauciuc (o revistă de popularizare ştiinţifică redactată de Iuliu Barasch, Bucureşti, 1859),
cautşuc (un tratat de botanică şi silvicultură al aceluiaşi Iuliu Barasch, Bucureşti, 1861),

cu argumentul că Barasch (1815–1863, medic, botanist, pedagog de origine evreiască, animator al vieţii culturale din Ţara Românească) şi-a făcut studiile la Berlin şi Leipzig. În virtutea acestui fapt, putem crede că el a împrumutat pe *cauciuc* din germană, independent de atestările menţionate mai sus (care indică filiera franceză). Diferenţa cronologică dintre cele două serii de atestări este nesemnificativă. Se poate presupune că e mai puţin probabil ca Barasch să fi auzit acest cuvânt din limba română, din mediul în care îşi desfăşura activitatea, sau să-l fi împrumutat din franceză, dar nu putem avea deplina certitudine[22].

În acest caz, filiera franceză este sigură (afirmăm acest lucru având în vedere cele patru atestări din intervalul 1852–1857, aşadar, întemeindu-ne pe criteriul atestărilor vechi). În ceea ce priveşte filiera germană, există o oarecare posibilitate, dar nu avem la îndemână nici distincţii lingvistice, nici distincţii privind distribuirea atestărilor vechi în diatopie, în diacronie etc. suficient de nete pentru a o putea proba definitiv.

E important să precizăm că germ. *Kautschuk* are numai sensul 'latex'. Altfel, germana dispune de mai vechiul substantiv *Gummi*, care corespunde semantic fr. *caoutchouc* şi rom. *cauciuc*, având atât sensurile 'răşină; latex', cât şi 'substanţă elastică obţinută din latex sau pe cale sintetică, având diverse întrebuinţări' (atestat sporadic din secolul al XIII-lea, apoi, mai frecvent, din secolul al XV-lea [Pfeifer]). Această constatare confirmă statutul de etimon al fr. *caoutchouc* (care era oricum sigur), diminuând probabilitatea filierei germane în acest caz.

După părerea noastră, soluţia etimologică poate fi formulată astfel: „Împrumut din fr. *caoutchouc* (cf. atestările respective din intervalul 1852–1857); atestările din scrierile lui Barasch (1859, 1861) ar putea indica o filieră suplimentară (germ. *Kautschuk*), dar ea nu este sigură".

Semnalăm faptul că şi DEX propune pentru rom. *cauciuc* o etimologie dublă, dar formula este diferită de cea din Ursu, Ursu 2011a: 123. După DEX, avem a face cu un împrumut din fr. *caoutchouc* şi rus. *каучук*. În realitate, rom. *cauciuc* s-a impus definitiv în limbă, adică s-a lexicalizat, în deceniile următoare primelor atestări: cuvântul figurează în mai multe dicţionare uzuale ale limbii române din secolul al XIX-lea (din 1857, 1862, 1886, 1893, 1896, 1899), precum şi în operele mai multor scriitori din acelaşi secol, printre care Mihai Eminescu şi I.L. Caragiale. După 1900, cantitatea atestărilor creşte spectaculos. Având în vedere ceea ce se ştie despre periodizarea şi particularităţile influenţei ruse asupra românei în general

[22] De exemplu, există informaţii că Barasch cunoştea şi limba franceză: un biograf minuţios ar putea arăta că autorul citat avea, în biblioteca sa personală, şi cărţi în franceză, conţinând cuvântul *caoutchouc*, ceea ce ar spori semnificativ şansele ca Barasch să fi împrumutat cuvântul din această limbă, nu din germană.

Scanned with OKEN Scanner

(pentru care cf. Vascenco 1959), precum şi faptul că nu dispunem de atestări ce s-ar revendica, într-un fel sau altul, din influenţa rusă, credem că filiera respectivă nu este posibilă în acest caz[23].

DA, CADE, DEXI, NDU indică pentru rom. *cauciuc* doar etimologia franceză, ceea ce este, desigur, o soluţie foarte prudentă.

4.5. Luţernă ~ luzernă ~ lucernă

Etimologia formelor *luţernă ~ luzernă ~ lucernă* s.f. 'plantă furajeră' este discutată de profesorul Stelian Dumistrăcel în articolul publicat în SCL (1973: 673–674, de unde reluăm faptele şi detaliile expuse mai jos, pe care le-am coroborat şi completat cu date din DLR [vol. publicat în 2008] şi din alte lucrări).

Cea mai veche formă dintre cele citate mai sus este *luţernă*. Ea a fost general utilizată în cursul întregului secol al XIX-lea, iniţial, în Transilvania, de unde s-a difuzat masiv şi în Moldova şi în Ţara Românească, funcţionând ca o formă literară în epocă. În cursul secolului al XX-lea, forma *luţernă* continuă să fie folosită sporadic, de exemplu, în scrierile unor scriitori precum Mihail Sadoveanu şi Cezar Petrescu. Majoritatea specialiştilor au apreciat că la originea ei se află germ. *Luzerne* (Arvinte 1971: 165; Dumistrăcel 1973: 673; cf. şi TDRG$_3$; DEX [ultimul dicţionar menţionează *lucernă* ca intrare, iar *luţérnă*, *luţărnă* ca variante regionale, propunând, în mod nediferenţiat, pentru tot acest ansamblu de forme, germ. *Luzerne* drept unic etimon]; DLR)[24]. Stelian Dumistrăcel argumentează în favoarea etimologiei germane, referindu-se la cea mai veche atestare cunoscută cu forma *luţernă*, care datează din 1806 şi provine dintr-o lucrare a lui Gheorghe Şincai, publicată la Budapesta, fiind vorba probabil de o traducere din germană. În acelaşi sens pledează şi multe alte atestări ale formei *luţernă* din secolul al XIX-lea (citate *ad locum* de profesorul Dumistrăcel; cf. şi DLR), indicând, aşadar, şi ele, filiera germană, care ni se pare mai presus de orice îndoială: ea este indicată mai ales de criteriul atestărilor şi, în plus, este sprijinită de criteriul lingvistic: rom. *luţernă* corespunde perfect, atât semantic, cât şi formal, cu etimonul german avut în vedere, *Luzerne*.

În schimb, Tamás (1966: 511), deşi îşi întemeiase argumentarea pe aproximativ aceleaşi atestări pe care le menţionează şi Stelian Dumistrăcel, afirmase anterior că la originea formei *luţernă* se află mai degrabă termenul corespunzător maghiar, *lucerna*, cu argumentul că, în domeniul agriculturii, influenţa maghiară va fi fost mai importantă decât cea germană. Corespondenţa din

[23] Este adevărat că influenţa limbii ruse asupra românei s-a făcut simţită din nou după 1945, dar, în acest caz, ea nu a putut aduce nimic: pe de o parte, cuvântul era oricum bine implantat în limba română, pe de altă parte, rus. *каучук* este un termen mai rar utilizat, având exclusiv sensul 'latex'; pentru sensul 'substanţă elastică obţinută din latex sau pe cale sintetică…' limba rusă recurge la un alt substantiv: *резина* (v., pentru ambele: Vasmer; Ozhegov).

[24] Germ. *Luzerne* s.f. este atestat începând cu secolul al 18-lea (fiind vorba, de altfel, de un împrumut din fr. *luzerne*, pentru care v. nota următoare) (Pfeifer).

Scanned with OKEN Scanner

punctul de vedere al sensului este satisfăcătoare, în schimb, din punct de vedere formal, ar trebui să admitem o schimbare de accent: termenul maghiar este proparoxiton (*lucerna* ['lutserna]; cf. nota 26 pentru unele detalii în acest sens). Această schimbare de accent este admisibilă în sine, însă ea ni se pare, într-un fel, fără obiect, de vreme ce atestările cunoscute se revendică din influența germană, nu din cea maghiară[25].

Profesorul Dumistrăcel se referă în mod expres la absența argumentelor lingvistice (prin care s-ar putea distinge între dubletul din germană și eventualul dublet din maghiară) în acest caz:

> „Există însă o altă categorie de cuvinte pentru care nu se pot face astfel de distincții, întrucât variantele care se explică prin germană au formă asemănătoare (sau identică) cu cele care provin din maghiară. Este cazul rom. *luțernă*" (Dumistrăcel 1973: 673).

După ce a argumentat, pe baza criteriului atestărilor (și în pofida părerii lui Tamás 1966: 511), că vocabula *luțernă* provine din influența germană (având în vedere atestările și circulația ei în secolul al XIX-lea), Stelian Dumistrăcel adaugă că, deși nu există indicii lingvistice în favoarea filierei maghiare, există, în schimb, considerente de alt ordin, în baza cărora s-ar putea, totuși, admite și pătrunderea din maghiară a unei forme identice. Este vorba despre datele colectate, în perioada interbelică, în cursul anchetelor dialectale efectuate de Emil Petrovici și publicate în ALR SN vol. 1, harta 141, consacrată noțiunii 'lucernă':

> „În Transilvania trebuie luată în considerație și filiera maghiară, mai ales în zonele unde influența acestei limbi este mai puternică, și în cazul informatorilor care vorbeau maghiara (cazul tipic al punctului 334, cu informator bilingv)" (Dumistrăcel 1973: 674)[26].

Din punctul nostru de vedere, ipoteza filierei maghiare este marcată, în mod iremediabil, de indecidabilitate. Nu dispunem nici de diferențieri lingvistice (formale, semantice), nici de diferențieri privind distribuția în diatopie sau în diacronie, care ar putea proba că, pe lângă împrumutul din germană, avem a face și cu un dublet omonimic provenit din maghiară. Altfel spus, este posibil ca unii informatori din regiunile supuse influenței maghiare să fi împrumutat forma

---

[25] Magh. *lucerna* este atestat din 1774 (fiind vorba de un împrumut din germ. *Luzerne*) (EWU).

[26] Harta menționată conține și două forme cu accentuare proparoxitonă (de tip *lúțerna*): punctul 37 din vestul Banatului și punctul 287 din centrul Transilvaniei. La o privire superficială, s-ar părea ca aceste două forme indică filiera maghiară, știut fiind faptul că termenul echivalent din această limbă este accentuat în mod similar: *lucerna* ['lutserna]. Lucrurile însă nu stau așa, deoarece informatorii din cele două puncte sunt alogeni care furnizează răspunsuri în limba lor maternă: sârbă, respectiv, maghiară. – În atlasele regionale, la chestiunea nr. [1053], pentru „lucernă", nu s-a înregistrat nicio formă accentuată proparoxiton (de tipul *lúțernă*), ci numai forme accentuate paroxiton (de tipul *luțérnă, luțărnă, lucérnă* etc., cf. NALR–Olt., vol. III, p. 221, MN, planșa 74; ALRR–Trans., vol. IV, p. 275, MN, planșa 69; ALRR–Mar., vol. IV, p. 307, MN, planșa XXXIII; ALRR–Munt. și Dobr., vol. III, p. 48, MN; NALR–Ban., vol. II, h 343; NALR–Mold. și Bucov., vol. III, MN, p. 358, pl. 202).

Scanned with OKEN Scanner

luţernă din maghiară, dar e la fel de posibil şi ca ei să fi recurs la germanismul *luţernă*, care era deja bine implantat în limbă, cum susţine chiar profesorul Stelian Dumistrăcel. În citatul de mai sus se afirmă că „trebuie luată în consideraţie şi filiera maghiară". Acest lucru echivalează cu admiterea posibilităţii respective, nu cu demonstrarea ei definitivă. După părerea noastră, filiera germană este sigură în acest caz, în timp ce filiera maghiară este doar posibilă.

În ceea ce priveşte forma *luzernă*, ea apare începând cu 1861 în lucrările unor specialişti în agronomie ce şi-au făcut studiile în Franţa, precum Ion Ionescu de la Brad (1818–1891). Ea se explică deci ca un împrumut din fr. *luzerne*, care nu a depăşit registrul livresc[27].

În fine, forma *lucernă*, specifică limbii literare actuale, este atestată din 1886 (cf. Dumistrăcel 1973: 674, n. 19). Nu dispunem pentru aceasta de o sursă externă. Ea se explică drept o evoluţie internă: avem a face cu o formă hipercorectă, o refacere pornind de la vechiul fonetism *luţernă*. În seria dubletelor *ţeremonie ~ ceremonie*, *ţentru ~ centru*, *mediţină ~ medicină*, *ţilindru ~ cilindru* etc., formele în *ţe-*, *ţi-* se recomandă drept germanisme învechite. Ca o reacţie la particularitatea fonetică respectivă, vorbitorii au creat noua formă *lucernă*, care s-a generalizat în limba literară.

5. Piste de cercetare suplimentare şi concluzii

Fiind vorba de împrumuturile neologice, conceptul cu care am operat în acest studiu – „criteriul atestărilor vechi..." – trebuie înţeles în conjuncţie cu ceea ce am numit „perioada de lexicalizare" – perioada ce începe odată cu pătrunderea împrumutului lexical în limbă (în mod ideal, aşadar, cu prima lui atestare) şi se încheie odată cu implantarea lui în limbă sau, după caz, într-un anumit stil funcţional al limbii. O parte însemnată dintre împrumuturile neologice prin care limba română s-a modernizat au avut perioada lor de lexicalizare în interiorul intervalului 1780–1860, cu variaţii corespunzătoare, de la caz la caz. Sintezele lexicografice Ursu, Ursu 2004; 2006; 2011a; 2011b se remarcă şi prin faptul că adesea oferă indicii precise privind limitele perioadelor de lexicalizare, în cazuri concrete: începutul este indicat de cea mai veche atestare a termenului în cauză, iar încheierea perioadei de lexicalizare, de formule precum „pe la 1830 (sau 1840, 1850) cuvântul era frecvent". În genere, finalizarea perioadei de lexicalizare poate fi indicată de aspecte precum: frecvenţa sporită a lexemului dat în diverse stiluri funcţionale, prezenţa lui în dicţionarele uzuale, în presă, în scrierile beletristice (de ex., *cometă* într-o bine-cunoscută poezie de Gr. Alexandrescu).

Ni se pare extrem de important să identificăm şi să ţinem seama de limitele perioadei de lexicalizare a împrumuturilor lexicale pentru că influenţa filierelor multiple este acceptabilă numai în interiorul perioadei de lexicalizare. Odată

[27] Fr. *luzerne* s.f. este atestat din 1566 (TLF).

Scanned with OKEN Scanner

împrumutul implantat şi generalizat în limbă, eventuale atestări ulterioare, ce ar putea să indice filiere suplimentare (în special, atestări din traduceri, dar nu numai) şi deci să sporească formula etimologică (din simplă, să o facă dublă; din dublă – triplă etc.) nu mai pot fi luate în calcul din simplul motiv că un traducător (din italiană, rusă etc.) deja folosea lexemul respectiv ca pe un element cunoscut din interiorul limbii române, independent de faptul că acel lexem are un corespondent şi în italiană, în rusă etc. (cf. *cauciuc*, *stat*, analizate mai sus).

Am arătat mai sus, cu exemple, că limitarea la criteriul lingvistic (al particularităţilor formale, semantice) poate să producă soluţii etimologice neconforme cu adevărata istorie a cuvintelor. De aceea criteriul atestărilor vechi ni se pare a fi un „pilon" obligatoriu al cercetărilor etimologice. Credem că este necesar să se recurgă la el sistematic, chiar şi atunci când dispunem de distincţii lingvistice ce par concludente, nu doar atunci când criteriul lingvistic este neoperaţional.

Există, în limbajul uzual, preştiinţific, o antinomie între noţiunile „teorie, teoretic" şi „practică, practic", în sensul devalorizării primei serii şi a valorificării celei de-a doua (*În teorie e aşa..., dar în practică este altfel...*). Ne vom permite, în acest context, să recurgem la antinomia respectivă, spunând că, „teoretic" (adică limitându-ne la criteriul lingvistic), un cuvânt precum *brigadă* este împrumutat din franceză, din germană şi din rusă; o formă precum *aghent* este din germană şi din rusă; *clas* este din rusă, iar *clasă*, din franceză, dar „practic" (adică examinând atestările vechi cunoscute), situaţia se înfăţişează, sau se poate înfăţişa, în cu totul altă lumină.

Un alt aspect important este „continuitatea" sau, invers, „discontinuitatea atestărilor (implicit, a uzului unui cuvânt dat)" (pentru care cf. Andronache 2008). Pot fi semnalate cazuri de împrumuturi vechi ocazionale, personale, care nu au fost urmate deloc de difuzare în limbă (de ex., *avocat, cometă*, în secolul al XVII-lea): acestea sunt atestări izolate, în raport de discontinuitate cu perioada modernă, începând cu 1780, când cuvintele corespunzătoare au fost împrumutate independent de vechile atestări (pentru că românii din zorii modernităţii, necunoscând textele vechi respective, au împrumutat cuvintele de care aveau nevoie din afara limbii române). Continuitatea şi discontinuitatea se pot referi nu doar la distribuţia în cronologie, ci şi la distribuţia din alte puncte de vedere, de exemplu, la distribuţia în spaţiu, cf. cazurile analizate mai sus *clas* ~ *clasă*; *stat* (în Moldova) ~ *stat* (în Transilvania). Aşadar, distincţiile prin care, cum am afirmat mai sus, trebuie probate etimologiile multiple pot fi reinterpretate în sensul *discontinuităţii dintr-un punct de vedere oarecare.* Cât timp vorbim de etimologie multiplă în sensul: „cuvinte pătrunse în limbă prin filiere diferite, pe teritorii şi/sau în epoci istorice diferite", demonstraţia implică, în mod necesar şi logic, evidenţierea existenţei unor dublete etimologice (omonimice, paronimice), precum şi evidenţierea unei anumite discontinuităţi a uzului, în perioada de lexicalizare (sau anterior). E adevărat şi faptul că există un alt tip de etimologie multiplă, ce pare să nu implice vreo discontinuitate – cuvintele împrumutate de poligloţi, care vor fi avut drept punct de plecare, în mod individual şi conştient, două sau mai multe etimoane

Scanned with OKEN Scanner

(din limbi diferite) echivalente semantic şi asemănătoare formal. Însă etimologiile multiple de acest gen pot fi uşor presupuse, dar sunt greu de demonstrat.

O posibilă obiecţie la adresa „criteriului atestărilor vechi" poate fi exprimată având în vedere considerentul că documentarea de care dispunem este adesea lacunară şi că este posibil oricând să iasă la iveală date noi, care să impună modificarea analizei. Credem că putem respinge această obiecţie insistând asupra următoarelor aspecte: caracterul posibil lacunar al documentării de care dispunem la un moment dat nu trebuie să ne determine să încetăm activitatea de cercetare a istoriei cuvintelor. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că, în general, atestările (aşa cum sunt, fragmentare, mai vechi, mai noi etc.) sunt un „pilon" esenţial al cercetărilor etimologice. Inventarierea şi interpretarea lor poate fi asemănată, pe bună dreptate, cu încercarea arheologilor în a reconstrui o vază întreagă pe baza câtorva cioburi păstrate. Descoperirea unor noi fragmente relevante va aduce satisfacţie în comunitatea arheologilor, iar descoperirea unor atestări suplimentare relevante va aduce satisfacţie printre cercetătorii istoriei cuvintelor, fiind vorba, în ambele cazuri, de paşi înainte pe tărâmul cunoaşterii. Aşadar, în calitate de cercetători-etimologi, se cuvine să formulăm soluţii în conformitate cu datele de care dispunem la un moment dat. Descoperirea unor atestări suplimentare, ce vor demonstra că, acolo unde am presupus că o atestare este izolată, avem a face, de fapt, cu o continuitate a atestărilor sau descoperirea unor atestări mai vechi, sau a unor atestări ce indică o filieră suplimentară prin care un element dat a pătruns în limbă, vor reprezenta tot atâţia paşi înainte în domeniul cunoaşterii. Credem că nimeni nu a pretins vreodată în mod serios că progresul cunoaşterii ar putea fi oprit.

Problematica noţiunilor «dublet etimologic» şi «variantă etimologică», aşa cum a fost ea tratată până în prezent în lingvistica românească (cf. Hristea 1968: 104; ELR s.v.; Moroianu 2005 *passim* etc.), necesită o revizitare, după părerea noastră. Mai exact, ni se pare necesar să vedem în ce măsură se suprapun şi în ce măsură se diferenţiază noţiunile „dublet etimologic" şi „variantă etimologică", în conformitate cu paradigma modernă „etimologie-istorie" la care dorim să aderăm.

*

De-a lungul contribuţiei noastre am utilizat preponderent sintagma *etimologie multiplă*. Dar este posibilă o schimbare de optică: în măsura în care suntem decişi să surprindem şi să valorificăm distincţiile, putem vorbi de *etimologie distinctivă* în loc de *etimologie multiplă*. Sesizarea distincţiilor, concomitent cu asumarea unui model teoretic care dă seama, în mod univoc, de distincţiile respective sunt trăsături proprii oricărei cercetări ştiinţifice.

Este adevărat că adesea (precum în cazul lui *cauciuc*), nu va fi posibil să găsim o soluţie concludentă, din cauza documentării insuficiente disponibile etc., dar, în cazurile mai fericite, adică în cazul cercetărilor ce vor putea fi duse la capăt, este absolut inevitabil ca o asemenea cercetare:

– fie să transforme o adevărată *etimologie multiplă* într-o *etimologie distinctivă* (aceasta este o chestiune de logică pură!)

Scanned with OKEN Scanner

– fie să transforme o aparentă *etimologie multiplă* într-o *etimologie simplă*, sau într-una … *mai puțin multiplă* (v., de exemplu, propunerea noastră de a elimina it. *stato* din etimologia multiplă a substantivului *stat*, în pofida DEX, DLR și Ursu, Ursu 2011b: 312; precum și propunerea de a elimina rus. *каучук* din etimologia multiplă a cuvântului *cauciuc*, în pofida DEX).

Pornind de la aceeași intuiție, Munteanu (2015: 56) distinge între: „α) *etimologie multiplă reală* (dovedită/confirmată […]) și β) *etimologie multiplă potențială* (sau *posibilă*)". În termenii noștri, etimologia multiplă *potențială* este cea întemeiată exclusiv pe criteriul lingvistic (etimologia multiplă „teoretică"), în timp ce etimologia multiplă *reală* este cea probată prin datele concrete ce țin de istoria cuvântului (etimologia multiplă „practică"; v. mai sus antinomia dintre noțiunile „teorie, teoretic" și „practică, practic").

În încheiere, vom încerca să vedem în ce constă exact motivația și justificarea conceptului de „etimologie multiplă". În acest scop, distingem între:

– *conceptul de etimologie multiplă* ca model general, privind posibilitatea teoretică a împrumutării unui lexem dat din mai multe limbi-sursă diferite și:

– *practica etimologiilor multiple*, așa cum apare ea în dicționarele limbii române.

În ceea ce privește *conceptul de etimologie multiplă*, așa cum este el teoretizat în lingvistica românească, se cuvine să admitem că este vorba de un model perfect plauzibil, care trebuie, totuși, să suporte câteva amendamente: în mod riguros, nu putem spune că unul și același lexem, pur și simplu, este împrumutat din mai multe limbi-sursă. În realitate, este vorba de un lexem al limbii române actuale standardizate (*clasă, stat, cadastru, cauciuc* etc.) care ascunde un ansamblu de dublete etimologice, ce pot fi paronime (*clas* ~ *clasă; catastru* ~ *cadastru*) sau omonime (*stat* în Moldova ~ *stat* în Transilvania; *cauciuc* provenit din influența franceză ~ eventual, *cauciuc* provenit din influența germană). Așadar, e vorba de unități lexicale având fiecare etimologia sa separată. În măsura în care cazurile respective există în realitatea istorico-lingvistică, se cuvine să încercăm să le probăm cu ajutorul distincțiilor (formale, semantice, în funcție de distribuția lor cronologică sau teritorială etc.). Dacă reușim să sesizăm toate distincțiile posibile și să le și exprimăm printr-un discurs etimografic oarecare, putem numi acest mod de a proceda *etimologie distinctivă*. În orice caz, indiferent de numele ce-l vom prefera, decisiv este faptul că *multiplicitatea* unei etimologii nu poate fi probată decât prin intermediul *distincțiilor*. Cu alte cuvinte, și dintr-un punct de vedere mai abstract, conceptul de etimologie multiplă nu poate fi întemeiat decât pe distincții. Uneori avem la îndemână mijloacele pentru a proba categoric distincțiile respective, alteori însă le putem numai bănui: depinde de amploarea documentației disponibile, adică depinde de contingențe și de hazard.

Dorim să insistăm și asupra faptului că, pentru a demonstra o etimologie multiplă, ar trebui să punem în evidență o anumită discontinuitate: aceasta este condiția pentru a proba filierele externe diferite, pentru a proba că avem a face cu dublete etimologice. Dar este important ca această discontinuitate să fie

Scanned with OKEN Scanner

caracteristică doar pentru etapa istorică originară şi depăşită. Pentru etapa istorică ulterioară, adică pentru etapa limbii române actuale, unificate şi standardizate, condiţia este să constatăm fie o fuziune dintre dubletele omonimice (*stat* < fr. [în Moldova] şi *stat* < germ. [în Transilvania]), fie o coliziune şi o concurenţă între dubletele etimologice paronimice, cu rezultatul marginalizării şi al eliminării unei (unor) forme, în prezent etichetate drept învechite şi neliterare, şi al generalizării formei acceptate de norma literară (formele învechite şi neliterare *clas*, *catastru*, *luţernă* ~ *luzernă* vs. formele generalizate şi literare *clasă*, *cadastru, lucernă*).

Dar rămâne un alt tip de cazuri, unde discontinuitatea este definitivă, neputând fi vorba de niciun fel de concurenţă sau coliziune, precum în cazul lui *milion* în textele vechi vs. *milion* la scriitorii moderni. Deci este vorba de un tip total diferit faţă de *clas* ~ *clasă*, *aghent* ~ *agent*, *stat*, etc., unde dubletele paronimice s-au concurat, ajungându-se la marginalizarea şi eliminarea unora (*clas*, *catastru*), respectiv, la generalizarea altora (*clasă*, *cadastru*), iar dubletele omonimice s-au confundat într-un singur lexem (*stat* şi, eventual, *cauciuc*)[28].

În fapt, teoria românească a etimologiei multiple pare a izvorî dintr-o concepţie a fenomenului lingvistic ce amestecă, într-o manieră neinspirată, perspectiva sincronică (şi normativă) cu perspectiva diacronică (şi genetică). Această teorie vizează mai ales termenii împrumutaţi utilizaţi curent în limba comună actuală („De unde provin vocabulele *ofiţer?… director?… milion?… stat?… cauciuc?* etc.").

Totuşi, în conformitate cu teoria etimologiilor multiple, probabil nu am putea spune că forme rare şi regionale precum *crăstolă* s.f. 'castron (pentru a servi mâncarea la masă, pentru a păstra brânza etc.)' (împrumut din sârbă, în Banat) şi *castroală* s.f. 'vas mare de tinichea' (împrumut din ucraineană, în Bucovina, cf. pentru ambele DA; DELR) ar reprezenta o etimologie multiplă, în pofida originii lor comune îndepărtate, care le asigură statutul de dublete etimologice.

După părerea noastră, pentru a se achita în mod onorabil de sarcinile sale, lingvistica istorică românească ar trebui să privilegieze perspectiva genetică şi să nu se lase „bruiată" de preocupările normative din cadrul procesului de standardizare a limbii actuale, şi mai presus de orice, să adere fără nicio rezervă la paradigma modernă a etimologiei-istorie a cuvintelor. Esenţial este să reuşim să explicăm realitatea istorico-lingvistică, în conformitate cu datele de care dispunem – ceea ce, de exemplu, lingvistica istorică franceză reuşeşte să facă cu mult succes şi, atenţie: fără a avea nevoie să apeleze la conceptul de etimologie multiplă (şi nici la cel de etimologie distinctivă, de altfel). A fost suficient să se adopte integral paradigma modernă a etimologiei-istorie[29].

---

[28] Cf. Popescu (2013: 2005–2007) pentru mai multe exemple prin care se evidenţiază taxonomia remarcabil de diversificată a faptelor incluse în mod obişnuit în categoria etimologiei multiple: *lampă* ~ *lambă*; *şoholadă* ~ *şoholată* ~ *ciocolată*; *cofeină* ~ *cafeină*; *culoare*; *aplica*; *oportunitate* etc.

[29] Dacă e cazul, în dicţionarele etimologice privind limba franceză se recurge la concepte precum „fusion" (Chauveau, Carles s.v. *chenal*, in TLF-Étym: „En conclusion, le français général *chenal* est le

În ceea ce priveşte *practica etimologiilor multiple*, aşa cum apare ea în dicţionarele limbii române, trebuie să admitem că ea a fost utilizată intens şi abuziv, începând cu anul 1950. Acest lucru s-a întâmplat din două motive: pe de o parte, pentru că direcţia a fost trasată de Al. Graur, prin articolul său din 1950, şi ideea respectivă a fost ridicată la rang de dogmă (şi astfel s-a ajuns să se dea, în 2011, în DELR, pentru rom. *acord*, o etimologie cvintuplă neargumentată, nesusţinută de nicio distincţie); pe de altă parte, pentru că lexicografii îşi desfăşurau activitatea sub comandamentul următor: „Dăm etimologiile cât mai succint posibil, fără detalii, fără argumente, fără comentarii" (cf. Celac 2014, pentru detalii în această privinţă). Lexicografia românească din a doua jumătate a secolului al XX-lea nu face decât să enunţe etimologiile multiple (duble, triple, cvadruple, cvintuple), dar, în absenţa sistematică a oricăror argumente (indicarea, într-un fel sau altul, a presupuselor căi de pătrundere distincte), cititorii sunt îndreptăţiţi să bănuiască faptul că etimologiile respective sunt bazate numai pe asemănarea formală şi semantică dintre lexemele româneşti şi termenii străini citaţi drept etimoane. În esenţă, practica lexicografică a etimologiilor multiple ni se pare a fi o încercare de a încadra o intuiţie ce aparţine paradigmei moderne a „etimologiei-istorie" în limitele procustiene ale formulelor concise de tip „etimologie-origine".

BIBLIOGRAFIE[30]

Aldea 2015 = Maria Aldea, *Elemente lexicale galice şi hispanice în Lexiconul de la Buda*, în Jana Páleníková (ed.), *4. Quo vadis, Romanistica*, Bratislava, Universitatea Comenius din Bratislava, p. 108–120.

Andronache 2008 = Marta Andronache, *Le problème de la continuité en lexicologie historique. Réflexions à partir de la pratique lexicographique dans le cadre du projet DETCOL*, în J. Durand *et alii* (eds.), *Congrès Mondial de Linguistique Française – CMLF 2008*, Paris, Institut de Linguistique Française, p. 1103–1116.

Arvinte 1971 = Vasile Arvinte, *Die deutschen Entlehnungen in den rumänischen Mundarten (nach den Angaben des rumänischen Sprachatlasses)*, Berlin, Akademie Verlag.

Baldinger 1959 = Kurt Baldinger, *L'étymologie hier et aujourd'hui*, în „Cahiers de l'Association internationale des études françaises", XI, p. 233–264.

Bogdan Oprea 2010 = Helga Bogdan Oprea, *Un tip special de etimologie multiplă: neologisme româneşti care se explică formal prin latină şi semantic prin franceză*, în Coman Lupu (ed.), *Las lenguas románicas y la neología*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 127–171.

Bogdan Oprea 2011 = Helga Bogdan Oprea, *Relatinizarea limbii române. Privire generală: accepţii, delimitări, aspecte*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

produit de la fusion de deux diatopismes indépendants dérégionalisés, qui tirent leur origine respective d'emprunts à des parlers dialectaux"); în lucrările de etimologie din spaţiul anglofon poate fi vorba de „mergers" (Durkin 2009: 79–83), de „borrowings from more than one language" (Durkin 2009: 165–167), de „multiple borrowings from the same source" (Durkin 2009: 169), sau, într-un mod mai specific, de împrumuturi din… „French and/or Latin", ca o categorie distinctă, separat de împrumuturile din… „Latin only" şi din… „French only" (Durkin 2014: 26 şi *passim*).

[30] Pentru siglele uzuale, vezi site-ul proiectului DÉRom: http://www.atilf.fr/DERom, la rubrica „Bibliographie".

Scanned with OKEN Scanner

Buchi 2010 = Éva Buchi, *«Bolchevik», «mazout», «toundra» et les autres. Dictionnaire des emprunts au russe dans les langues romanes. Inventaire – Histoire – Intégration*, Paris, CNRS Éditions.

Buchi 2016 = Éva Buchi, *Etymological Dictionaries*, în Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, p. 338–349.

Celac 2014 = Victor Celac, *Un moment crucial pour la lexicographie du roumain: la publication du «Dicționarul limbii române» en dix-neuf tomes (DLR-2, 2010)*, în „Revue de linguistique romane", LXXVIII, p. 295–301.

Coteanu, Sala 1987 = Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română*, București, Editura Academiei.

Dahmen 2010 = Wolfgang Dahmen, *Historische Wörterbücher des Rumänischen*, în „Lexicographica", XXVII, p. 151–169.

DELR = Marius Sala, Andrei Avram (redactori responsabili) *et alii*, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Editura Academiei Române, vol. I, *A–B*, 2011; vol. II, *Litera C*, Partea 1, *Ca–Cizmă*, 2015.

DÎLR = Gh. Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, București, Institutul de Lingvistică din București, Editura Științifică, 1992.

DTR = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Institutul de Lingvistică din București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.

Durkin 2009 = Philip Durkin, *The Oxford Guide to Etymology*, Oxford, Oxford University Press.

Durkin 2014 = Philip Durkin, *Borrowed words. A History of Loanwords in English*, Oxford, Oxford University Press.

Dworkin 2015 = Steven Dworkin, *Etymology*, în James D. Wright (ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Oxford, Elsevier, vol. 8, p. 207–211.

ELR = Sala, Marius *et alii*, *Enciclopedia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001.

Gheție, Chivu 2000 = Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium.

Graur 1950 = Alexandru Graur, *Etimologie multiplă*, în „Studii și cercetări lingvistice", I, p. 22–34.

Graur 1963 = Alexandru Graur, *Etimologii românești*, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române.

Graur 1978 = Alexandru Graur, *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, Editura Albatros.

Guiraud 1967 = Pierre Guiraud, *L'étymologie*, deuxième édition, Paris, PUF.

Holtus, Sánchez Miret 2008 = Günter Holtus, Fernando Sánchez Miret, *«Romanitas», Filología Románica, Romanística*, Tübingen, Niemeyer.

Hristea 1968 = Theodor Hristea, *Probleme de etimologie. Studii, articole, note*, București, Editura Științifică.

Hristea 1978 = Theodor Hristea, *Romanian Vocabulary and Etymology*, în Alexandru Rosetti, Sanda Golopenția-Eretescu (eds.), *Current Trends in Romanian Linguistics* [număr special al „Revue roumaine de linguistique", XXIII], p. 203–254.

Hristea 1981 = Theodor Hristea, *Schimbările semantice și importanța lor pentru cercetarea etimologică*, în Ion Coteanu, Lucia Wald (eds.), *Semantică și semiotică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 258–274.

Hristea 2006 = Theodor Hristea, *Un tip* ***sui-generis*** *de omonime derivative:* ***latinism*** *(I) și* ***latinism*** *(II)*, în „Limba română", LV, p. 315–322.

Király 1988 = Francisc Király, *Etimologia. Etimologii. Curs special de etimologia limbii române*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara.

LB = [Samuil Micu, Vasilie Coloși, Ioan Corneli, Petru Maior, Ioann Theodorovici, Alexandru Theodori], *Lesicon românescu-latinescu-ungurescu-nemțescu*, ediție electronică de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea și Adrian Aurel Podaru, Cluj-Napoca, CNCS – UEFISCDI (http://www.bcucluj.ro/lexiconuldelabuda/site/login.php), 2013 [ediția întâi: 1825].

Scanned with OKEN Scanner

Moraru 2000 = Alexandra Moraru, *Influența occidentală latino-romanică*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium, p. 190–226.

Moroianu 2005 = Cristian Moroianu, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București.

Moroianu 2010 = Cristian Moroianu, *Etimologia multiplă internă, între certitudine și posibilitate*, în Gheorghe Chivu, Oana Uță Bărbulescu (eds.), *Studii de limba română. Omagiu profesorului Grigore Brâncuș*, București, Editura Universității din București, p. 155–168.

Moroianu 2015 = Cristian Moroianu, *Etimologie și lexicologie românească. Convergențe sincronice și diacronice*, București, Editura Universității din București.

Munteanu 2015 = Cristinel Munteanu, *Despre etimologia frazeologică multiplă. Câteva distincții suplimentare*, în „Analele Universității de Vest din Timișoara", Seria științe filologice, LIII, p. 51–59.

Ozhegov = *Словарь Ожегова. Толковый словарь русского языка* [*Dicționarul lui Ozhegov. Dicționarul explicativ al limbii ruse*] (http://www.ozhegov.com).

Pfeifer = Wolfgang Pfeifer, *Etymologische Wörterbuch des Deutschen* (http://www.dwds.de).

Pînzariu 2014 = Iuliana Cătălina Pînzariu, *Neologismele românești cu etimologie multiplă latino-romanică*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință.

Popescu 2013 = Mihaela Popescu, *Une notion-clé dans la lexicologie roumaine : l'étymologie multiple*, în Emili Casanova Herrero, Cesáreo Calvo Rigual (eds.), *Actes del 26é Congrés de Lingüistica i Filologia Romàniques (València, 6–11 de setembre de 2010)*, vol. 4, Berlin, De Gruyter, p. 2004–2014.

Popovici 2003 = Victoria Popovici, *Etymologische und wortgeschichtliche Erforschung und Beschreibung der romanischen Sprachen : Rumänisch*, în Gerhard Ernst *et alii* (eds.), *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen*, Berlin, New York, De Gruyter, vol. 1, p. 330–339.

Sala 1999 = Marius Sala, *Introducere în etimologia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.

Schweickard 1986 = Wolfgang Schweickard, *„Etimologie distinctivă". Methodische Überlegungen zur Herkunftsbestimmung neuerer Entlehnungen des Rumänischen am Beispiel des sportsprachlichen Vokabulars*, în Günter Holtus, Edgar Radtke (eds.), *Rumänistik in der Diskussion. Sprache, Literatur und Geschichte*, Tübingen, Narr, p. 129–163.

TLF-Étym = *Programme de recherche TLF-Étym* (http://www.atilf.fr/tlf-etym), director: Nadine Steinfeld, ATILF – CNRS & Université de Lorraine, Nancy, Franța.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.

Ursu 1965 = N.A. Ursu, *Le problème de l'étymologie des néologismes roumains*, în „Revue roumaine de linguistique", X, p. 53–59.

Ursu, Ursu 2004 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. I, *Studiu lingvistic și de istorie culturală*, Iași, Editura Cronica.

Ursu, Ursu 2006 = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. II, *Repertoriu de cuvinte și forme*, Iași, Editura Cronica.

Ursu, Ursu 2011a = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, Partea I, *Literele A–M*, Iași, Editura Cronica.

Ursu, Ursu 2011b = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, vol. III, *Repertoriu de cuvinte și forme. Supliment*, Partea a II-a, *Literele N–Z*, Iași, Editura Cronica.

Vascenco 1959 = Victor Vascenco, *Elementele slave răsăritene în limba română (periodizarea împrumuturilor lexicale)*, în „Studii și cercetări lingvistice", X, p. 395–408.

Vîrban 2000 = Floarea Vîrban, *Influența rusă asupra limbii române între 1688 și 1780*, în Ion Gheție, Gheorghe Chivu (coord.), *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780)*, Cluj, Editura Clusium, p. 227–287.

Scanned with OKEN Scanner

MULTIPLE ETYMOLOGY IN ROMANIAN: METODOLOGICAL FRAMEWORK AND CRITERIA

ABSTRACT

The main goal of this paper is *an accurate evaluation of the Romanian theory of multiple etymology and the respective practice that characterizes the current Romanian lexicography*. In our view, the underlying idea of this theory is quite plausible, but it is his argumentation that needs some improvements, as it blends in an uninspired way the synchronic (and normative) perspective with the diachronic one. Regarding the etymographical practice of the multiple etymologies, it seems to be an attempt to frame an intuition that belongs to the modern *étymologie-histoire* paradigm within the Procrustean limits of the concise formulas of the *étymologie-origine* type.

Keywords: *etymology, "étymologie-origine", "étymologie-histoire", multiple etymology, lexical borrowings.*

Scanned with OKEN Scanner

AVATARURI ALE ANGLICISMELOR DIN SISTEMUL FINANCIAR ROMÂNESC ACTUAL

OANA MAGDALENA CENAC*

În uzul actual al limbii române, influenţa engleză reprezintă un fenomen care se remarcă de departe şi care şi-a pus amprenta asupra unor domenii diverse: ştiinţă şi tehnică, comerţ, sport şi divertisment. La fel de adevărat şi imposibil de negat rămâne uzul şi chiar abuzul de cuvinte preluate din engleză şi care, fără să fie impuse de o motivaţie reală, ajung să fie întrebuinţate în comunicarea curentă. Pătrunderea masivă în ultimele decenii a anglicismelor în limbile europene reprezintă un fenomen sociocultural care capătă proporţii şi care este o consecinţă firească a tendinţei generale a vorbitorilor de a folosi limba engleză în comunicarea internaţională. Această tendinţă se manifestă diferit pe nivele de cultură şi pe domenii de specialitate.

Reacţii împotriva extinderii fenomenului de anglicizare au existat şi există, dar, urmărind fenomenele de *globalizare* (la nivel socio-economic) şi de *anglicizare* (la nivel lingvistic), constatăm că aceste tentative sunt ineficiente. Mai mult, în articolul *Anglicismele în limba română actuală*, Mioara Avram atrăgea atenţia că *anglicizarea* va fi depăşită aşa cum s-a întâmplat şi cu slavizarea, grecizarea, rusificarea, francizarea etc. În acest context, este interesantă observaţia lui Costache Negruzzi din *Păcatele tinereţilor*: „Aşadar am fost pe rând turcomani, grecomani sau Domnul ştie ce încă; acum, din mila lui Dumnezeu, suntem franţezomani; poate curând vom trece şi Mahna în vreun balon aerostatic şi atunci ne vei vedea anglomani" (Negruzzi 1959: 262!).

Pentru Mioara Avram, *anglicismul* este „o unitate lingvistică (cuvânt, expresie frazeologică, construcţie gramaticală) şi chiar tip de pronunţare sau scriere de origine engleză, indiferent de varietatea teritorială a englezei deci inclusiv engleza americană nu doar cea britanică" (Avram 1997: 11). În ceea ce priveşte inventarul de anglicisme prezente în limba română, părerile lingviştilor variază: Andrei Bantaş (1977) identifica 4 000 de anglicisme, iar Georgeta Ciobanu (1996) estima existenţa a circa 1 400 de astfel de cuvinte.

* Universitatea „Dunărea de Jos" din Galaţi, str. Domnească, nr. 47, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 131–139

Scanned with OKEN Scanner

În evoluția ei istorică, limba română a intrat în contact cu diferite limbi (slavă, greacă, turcă, rusă, maghiară, franceză, italiană etc.) de la care a împrumutat numeroase cuvinte, probând astfel adevărul observației lui Sextil Puşcariu: „[...] limba română a dovedit o neobişnuită putere de adaptabilitate la orice formă nouă [...] şi, înainte de toate, o adevărată pasiune de a-şi îmbogăți limba cu posibilități nouă de exprimare plastică şi nebanalizată" (Puşcariu 1940: 365). Toate aceste împrumuturi au ridicat probleme din punctul de vedere al adaptării lor la structura lingvistică autohtonă, dar cele mai multe dintre ele s-au modelat după sistemul fonetic şi morfologic al limbii române. Spre deosebire de acestea, elementele de origine engleză, o limbă care nu aparține familiei de limbi romanice, ridică probleme speciale în procesul de adaptare la sistemul fonetic, ortografic şi morfologic al limbii române. Acest fenomen trebuie plasat în contextul amplu al globalizării lingvistice, fenomen care „[...] creează condițiile răspândirii internaționale a englezei ca «lingua franca», iar româna îşi reafirmă atât ospitalitatea (capacitatea de a accepta un mare număr de împrumuturi englezeşti), cât şi creativitatea, evidențiată prin inovațiile apărute la nivelul uzului (*parole*)" (Stoichițoiu-Ichim 2001: 251–252).

Schimbarea structurii politice româneşti după evenimentele din 1989 a deschis calea pătrunderii masive a elementelor de origine engleză, fapt datorat, în principal, folosirii pe scară largă a limbii engleze ca limbă internațională de comunicare. Climatul social-politic şi extinderea relațiilor economico-financiare cu lumea occidentală presupun o permanentă comunicare între specialişti, precum şi informarea lor, fapt ce a determinat o pătrundere masivă a anglicismelor în toate domeniile de activitate. Avem în vedere nu numai tentația modernă de a folosi cât mai multe cuvinte englezeşti, ci şi nevoia de a utiliza termeni originali care reprezintă cel mai corect anumite noțiuni şi care sunt accesibili cunoscătorilor de limbaje de specialitate. Pentru companiile economice care îşi desfăşoară activitatea în România, limba engleză a devenit un cod lingvistic unanim cunoscut în relațiile de pe piața muncii şi acceptat ca unic instrument de comunicare internațională în contextul procesului de globalizare economică. Lacunele limbajului economic tradițional au determinat pe economişti să recurgă la împrumuturi lexicale, majoritatea de origine engleză, cod lingvistic acceptat ca unic instrument de comunicare internațională în contextul procesului de globalizare economică.

În multe cazuri, cuvintele englezeşti din limbajele de specialitate sau din vocabularul uzual sunt preluate *tale quale*, fără a se mai căuta corespondentele din română. Între strategiile de adaptare a anglicismelor de dată mai recentă pot fi amintite: explicarea sensului (glosarea prin sinonime sau parafrază); ordinea plasării în text; evitarea folosirii în titluri de presă a unor anglicisme necunoscute marelui public, cum ar fi: *pairing*, *processing*, *screening* etc.

Abundența împrumuturilor de origine engleză din terminologia economică românească se justifică prin nevoia de a utiliza termeni specializați care nu au corespondent în română. Există şi situații, adevărat, mai puține, în care se recurge la traducerea/calchierea construcțiilor lexicale englezeşti din terminologia economică. În cazul termenilor de specialitate, traducerea este adeseori dificilă, chiar imposibilă.

Scanned with OKEN Scanner

Textele economice abundă în cuvinte recente de proveniență engleză. O lectură a unor ziare de specialitate („Capital", „Bursa", „Ziarul financiar", „Săptămâna financiară", „Gândul", „Adevărul economic") ne-a permis să identificăm următoarele situații:

a) Prezența unor formații hibride în limbajul comercial, în care un anglicism este combinat cu un cuvânt din limba română. Astfel, englezescul *bank* nu a fost împrumutat ca substantiv comun, întrucât în limba română exista deja cuvântul de origine italiană *banca*. Elementul *bank* (pronunțau cu [e]) este folosit în numele proprii de firme cărora le conferă o alură internațională: *Bank Coop*, *Credit Bank*, *Columna Bank* ş.a.

b) În numeroase cazuri, termenii economici englezeşti, considerați „internaționali", sunt utilizați în paralel cu termenii româneşti echivalenți: *cash/numerar*, *developer/dezvoltator*, *money laundry/spălare de bani*, *real-estate/ imobiliare*, *warranty/garanție*, *off-shore/paradisuri fiscale;*

c) Cuvinte care circulă cu varianta tradusă din engleză: *cum rights* ['drepturi cum'] = operațiuni de cumpărare de acțiuni în care cumpărătorul are dreptul de a cumpăra acțiuni din drepturile de emisiune ale companiei; *dunning Notice* ['Nota Dunning'] = aviz care aminteşte clienților de conturi rămase restante; *financial market* ['piață financiară'] = piață pentru împrumuturi şi investiții pe termen scurt (piețe valutare) şi pe termen lung (piețe de capital); *line of credit* ['linie de credit'] = acord neoficial între creditor şi beneficiarul împrumutului privind valoarea maximă a creditului care va fi acordat; *Giro Trasfer System* ['Sistem de transfer Giro'] = sistem de transfer monetar operând printr-un sistem poştal pentru a facilita transferul unui volum mare de tranzacții.

d) Cuvinte/structuri care sunt folosite în română cu forma din engleză, şi care denumesc realități necunoscute în țara noastră înainte de 1990: *hedging* = risc valutar, *barter* = comerț de bunuri şi servicii fără bani, *billing* = facturare, *off-shore* = zone cu scutire de impozite, *jobber* = intermediar bursier, *overbought* = supraevaluat, *chartist* = analist tehnic ce prefigurează modele de acțiuni şi obligațiuni în vederea elaborării recomandărilor privind vânzările şi cumpărările, *dealer* = companie sau individ care cumpără acțiuni în cont propriu, *draft* = ordin scris şi semnat prin care o parte obligă altă parte să plătească o anumită sumă unei terțe părți, *escrow* = active reale sau financiare deținute de o terță parte până când sunt îndeplinite condițiile unui contract, *forfeiting* = cumpărarea de la alte agenții a unor promisiuni de plăți emise de importatori, *goodwill* = cont activ intangibil ce indică prima plătită peste valoarea de inventar a unei achiziții, *greenmail* = număr mare de acțiuni deținute de o companie concurentă care forțează compania vizată să-şi răscumpere acțiunile la un curs ridicat în vederea preluării sale, *blue-chips* = acțiuni foarte sigure şi rentabile; *dumping* = practica de a oferta bunuri pentru vânzare pe o piață străină la un preț mai scăzut decât cel al aceluiaşi produs de pe piața internă sau a unei terțe țări, *audit* = examinarea actelor contabile de către un auditor pentru a stabili dacă există sau nu fraude.

Scanned with OKEN Scanner

Iată câteva exemple preluate din presa de specialitate: „...în piață s-a resimțit prezența unor cumpărători puternici care s-au orientat în special pe *blue-chips-urile* de la categoria 1 a BVB" („Adevărul economic", nr. 8/2005); „Am redus prețul cât am putut, dar acoperă costurile, nu facem *dumping* (a vinde sub prețul pieței), spune L. Stănescu" („Capital", nr. 11/2003); „...în afară de servicii bancare clasice și operațiuni de *factoring* (metodă de finanțare a efectelor de comerț prin vânzarea de credite unei societăți financiare) intern și internațional precum și electronic banking" („Capital", nr. 37/2000); „...brokerii au început să încaseze mai puțin din comisioanele clasice, tot mai mult teren fiind câștigat din încasările de *fees* (taxă de consultanță)" („Capital", nr. 44/2004).

În aceeași categorie pot fi incluse și următoarele anglicisme: *bonus*, *item*, *manager*, *lobby*, *job*, *rating*, *crash*, *ATM*, *e-mail*, *e-cash*, *dealer*, *staf*, *trend*, *target*, *workshop*, *supermarket*, *superviser*, *merchandiser*, *software*, *hardware*, *desktop*, *laptop*, *brand* ș.a.

e) Termenii englezești care nu presupun o specializare strictă și care sunt utilizați frecvent în comunicarea uzuală în diverse domenii, pătrund și în limba comună. În această categorie putem include: *boom* = avânt economic, *dealer* = negustor, *enterprise* = întreprindere, *full-service* = serviciu complet, *payback* = recuperare a banilor, *retail* = en detail, *scroller* = panouri rulante, *know-how* = cunoștințe de specialitate, *provider* = furnizor ș.a.

f) Structuri englezești introduse fără o explicație prealabilă în textul articolului de ziar, deși semnificația lor din engleză nu este totdeauna transparentă nici pentru cunoscători: *piața futures* = schimburi organizate prin comercializarea la o dată viitoare a unor active reale și financiare la prețul fix actual; *acord stand-by* = înțelegere prin care garantul se obligă să cumpere acțiuni nesubscrise ca rezultat al drepturilor oferite; *sistem voucher* = metodă de control a cheltuielilor în numerar prin folosirea unor autorizații justificative scrise; *cont escrow* = active reale sau financiare deținute de o terță până când sunt îndeplinite condițiile unui contract.

Iată câteva exemple: „Pe piața monetară, volumul tranzacțiilor a fost destul de scăzut, dobânzile la *depozitele over-night* fiind în jur de 18% pe an" („Ziarul financiar", nr. 1093, aprilie 2003); „Evoluția accelerată se explică și prin *transferul know-how* realizat de companiile străine" („Capital", nr. 13, martie 2003); „... e momentul unui *boom* (avânt economic) și pe *piețele futures* (cu contracte la termen), cele mai dinamice și dezvoltate piețe de mărfuri" („Capital", nr. 33/ 2002); „Investitorii care au subestimat *operațiunile de hedging* (acoperire în cadrul fluctuațiilor cursurilor valutare de bursă) valutar vor avea de suferit dacă au făcut plăți în dolari" („Capital", nr. 18/2004); „Curtea de Conturi a derulat și derulează *programe de twinning* (înfrățire instituțională) cu Marea Britanie, Spania..." („Capital", nr. 44/2004).

g) Anglicisme însoțite de echivalentul românesc sau de explicații / definiție (acestea sunt plasate înainte sau după termenul englezesc): „Finalizarea tranzacției s-a efectuat la un *yield* (randament anual) de 7,9 % în euro" („Ziarul financiar", nr. 1752/2005); „Luxemburgul care încearcă să-i atragă pe oamenii de afaceri sub

Scanned with OKEN Scanner

sloganul *No tax heaven but tax efficient* (Nu paradis fiscal, dar eficienţă fiscală)" („Capital", nr. 40/2006); „În acest moment compania a atins pragul de *break-even* (profit)" („Evenimentul zilei", nr. 26/2002); „Clienţii mai pot adăuga la pachet un serviciu de *bill-payment* (plăţi de facturi prin ATM) şi *standing order* (executarea ordinelor de plată la date şi în sume fixate în prealabil)" („Săptămâna financiară", septembrie 2006); „Hotelul va practica aşa numitul *full board plus*, adică un pachet de servicii care include trei mese pe zi, toate gen bufet suedez plus apa şi băuturile răcoritoare" („Capital",nr. 407/2006).

h) Termenul englez este introdus după menţionarea echivalentului din limba română: „Rata vânzărilor încrucişate (*cross selling*) este în prezent de 40 %" („Capital", nr. 1717/2005); „Majoritatea acţiunilor disponibile pe bursa locală va trebui introdusă într-un program de Cupoane Depozitare (*Depositary Receipts*)" („Capital", nr. 8/2002); „Deşi puterea de cumpărare (*purchasing power*) pierde teren, se măreşte în schimb puterea de cheltuire (*spending power*) datorită creditului" („Săptămâna financiară", august 2006).

i) Cuvinte şi structuri traduse printr-o perifrază: *blue-sky laws* = legislaţie contra emisiilor frauduloase de acţiuni; reglementări de stat care vizează hârţile de valoare emise şi vândute în interiorul statului respectiv; *bearer security* = hârtie de valoare la purtător; hârtie de valoare care necesită numai deţinerea unui certificat; *cash discount* = bonificaţie pentru plata în numerar; preţ de cumpărare mai mic oferit pentru plata mai devreme a conturilor de creanţe; *cash turnover* = viteza de circulaţie a numerarului; raport curent care exprimă cel mai bine gradul de lichiditate şi care conţine numai numerar şi hârtii de valoare comercializabile, împărţite la pasivele curente; *bad-Debt-Expense* = cheltuieli datorate şi neonorate ş.a.

Unele traduceri presupun modificări ale statutului gramatical. Astfel, o formă verbală se traduce cu un substantiv: „Se aplică strategia *dilute and disperse* (diluţie şi dispersie) care reprezintă o practică internaţională" („Adevărul economic", nr. 43, 2003); forma de singular se redă în română cu plural: „Ajutând companiile să îşi administreze mai bine portofoliile de *key-account* (clienţi majori)" („Ziarul financiar", nr. 1584/2005).

Cuvintele polisemantice din engleză au pătruns în română cu unul sau mai multe sensuri, în funcţie de domeniul de utilizare şi de necesităţile de comunicare. În cazurile identificate de noi, cuvintele au fost preluate numai cu unul din sensuri: *board* – cu sensul principal din engleză de 'scândură', este preluat cu sensul 'consiliu de conducere'; *clearing / cliring* are ca sens prim în engleză 'limpezire, lămurire', dar este împrumutat în limbajul economic cu sensul 'sistem de plată a datoriilor prin compensarea reciprocă a datoriilor şi creanţelor internaţionale'; *equity* are ca prim sens 'echitate, dreptate', dar a fost împrumutat ca termen economic cu sensul 'capital al acţionarilor'.

Unele cuvinte din vocabularul uzual englezesc sunt utilizate şi în domeniul economic, unde engleza este considerată a fi un cod în relaţiile de pe piaţa comună a muncii. Astfel, sunt terminologizate unităţi lexicale simple: *bubbles* – „...în lume

Scanned with OKEN Scanner

există bani în surplus care creează ritmic *bulele* (agitarea pieței) crizelor financiare succesive" („Capital", nr. 6/2005); *low* – „Observați cum mărfurile și *low-urile* (coborâri/descreșteri) indicatorului se potrivesc cu cele ale prețului SIF 5" („Capital", nr. 46/2005).

Alte împrumuturi de origine engleză funcționează în limba română ca unități lexicale cu două sau mai multe sensuri, dintre care unul este mai vechi în limba română, iar celălalt este un împrumut recent. De pildă, *pool*, împrumutat inițial cu sensul de 'bazin de înot', este folosit în economie cu sensul de 'fond, gestiune comună': „Guvernul se va împrumuta pentru capitalizarea *pool*-ului și plata primelor de asigurare în primul an" („Săptămâna financiară", august 2006); *timing* a fost împrumutat inițial în domeniul sportiv cu sensul 'cronometrare', iar în ultima vreme este utilizat în limbajul economic cu sensul 'sincronizare, coordonare': „...trebuie îmbunătățite tehnicile de *timing* și protecție a capitalului" („Capital", nr. 28/2006).

O altă situație este reprezentată de categoria anglicismelor împrumutate în limba română inițial ca substantive, iar ulterior, limba actuală le-a preluat și în ipostază verbală, cu sens diferit. Astfel, *performer*, împrumutat inițial cu sensul 'sportiv, echipă care obține performanță', circulă cu forma *a performa* cu sensul 'a reprezenta, a juca pe scenă': „...să râzi pe bani la o emisiune nu înseamnă să-i acoperi cu răgete pe cei chemați *să performeze* în platou" („Cotidianul", octombrie 2006); *raliu* (< engl. *rally*) are sensul de 'competiție automobilistică', dar este folosit și cu sensul economic 'restabilire': „...se observă după lărgirea lor în noiembrie, *rally*-ul care a urmat a ținut BET foarte aproape de banda superioară" („Capital", nr. 6/2005); *forward* este preluat ca verb cu sensul 'a înainta, a prezenta', dar și în limbajul economic, ca adjectiv, cu sensul 'la termen': „...piața bancară are și ea câteva exemple, cel mai utilizat fiind contractul *forward*" („Capital", nr. 47/2004).

Unele cuvinte din limbajul uzual, utilizate în domeniul economic, se modifică semantic după modelul echivalentului englezesc. Astfel, *roșu* în expresia *a intra pe roșu*, 'a fi dator' < *to be in red*: „Practic, compania a început *să intre pe roșu* în trimestrul al doilea, din cauza segmentului auto, unde subscrierile companiei au crescut peste așteptări" („Ziarul financiar", nr. 2002/2006); *gri* este folosit cu sensul 'sărac': „...legătura mult mai strânsă dintre taxarea forței de muncă și economia subterană, comparativ cu aceea dintre impozitul pe venit și *economia gri*" („Săptămâna financiară", nr. 77/2006); *verde* are sensul de 'profitabil': „Astăzi a fost o *zi verde* la bursă, de creșteri, iar o influență se pare că avut și revenirea cotațiilor pe piețele internaționale" („Gândul", nr. 564/2007).

Influența engleză în terminologia economică actuală se manifestă și sub forma calcului frazeologic. Multe dintre acestea sunt intrate recent în limbă și redau sintagme utilizate în economia modernă. De pildă: audit financiar < *financial audit*, canal de retail < *retail channel*, companie scoică < *shell-company*, spălarea banilor < *money laundry*, public-țintă < *target public* ș.a.

Modelul englez intervine și în actualizarea unor calcuri mai vechi, de tipul: resurse umane < *human resources*, instrumente financiare < *financial instruments*, cerințele pieței < *market demands* ș.a.

Scanned with OKEN Scanner

În funcție de posibilitățile limbii române, am identificat mai multe tipuri de transpunere gramaticală a modelelor englezești. Astfel, sintagma alcătuită în engleză din două substantive se redă în română, în condițiile schimbării de topică, prin mai multe tipuri de construcții:

a) alăturarea celor două substantive: companie scoică < *shell-company*, public-țintă < *target public*;

b) introducerea unei prepoziții ca element de legătură între cele două substantive: economie de piață < *market economy*, servicii de consultanță < *consulting services*;

c) redarea unuia dintre substantive prin echivalentul românesc în genitiv: spălarea banilor < *money laundry;*

Un verb cu valoare adjectivală este redat:

a) printr-un adjectiv: piață emergentă în formare < *emerging market*, valoare adăugată < *added value*;

b) printr-un substantiv precedat de prepoziție: putere de cumpărare / ~ cheltuire < *purchasing power / spending* ~.

Structurile englezești în care apar verbe la imperativ mențin în română aceeași structură: *think globally, act locally* > gândește în termeni globali, acționează pe plan local, *drag and drop* > trage și dă drumul, *push to talk* > îndeamnă la discuție etc.

În funcție de condițiile de întrebuințare și de momentul pătrunderii unui anglicism în limba română, împrumutul și folosirea acestor termeni ridică o serie de probleme de utilizare și adaptare din cauza diferențelor de sistem ortografic, fonetic și morfologic dintre cele două limbi.

Astfel, ca urmare a schimbărilor sociale din România de după 1990, împrumuturile mai vechi din limba franceză sunt reactualizate ca echivalente ale unor termeni economici englezești, păstrându-și sensul: *accize* (engl. *excise*), *acționar* (engl. *shareholder*), *dividend* (engl. *dividend*), *mentenanță* (engl. *maintenance*), *trezorier* (engl. *treasurer*) etc.

Anglicismele recente dublează ca variante cu același sens împrumuturi mai vechi de proveniență franceză: engl. *retail* și fr. *en detail*: „Fiecare bancă abordează în mod specific sectorul *retailului*" („Gândul", nr. 587/2007); *similaritate* (< engl. *similarity*) și *similitudine* (fr. *similitude*) 'asemănare': „Cred că sunt multe *similarități* între ce se întâmplă în România și ce s-a întâmplat în Grecia" („Ziarul financiar", noiembrie 2006), *wholesale* și *angro* (< fr. *en-gross*): „Austria va fi cea mai afectată de scăderea tarifelor de *wholesale* roaming (tarife de interconectare angro, practicate de operatori)" („Capital", nr. 18/2007).

Trebuie amintite cazurile de anglicisme recente care dublează ca omonime împrumuturi din franceză: *auditor* (< fr. *auditeur* 'cel care audiază un curs, o conferință etc.') și *auditor* (< engl. *auditor* 'controlor financiar'); *board* (< engl. *board* 'conducere, consiliu de administrație') și *bord* (< *bord* 'fiecare din părțile laterale ale unei aeronave').

Scanned with OKEN Scanner

Analiza etimologică a unor termeni economici englezeşti, reperabili şi în limba română, relevă originea italiană a multora dintre aceştia, explicaţia pornind de la rolul major pe care l-a avut Italia din punct de vedere economic: *insolvenţă* < it. *insolvenza*, prin engl. *insolvency*; *bankrupt* < it. *banca rota*; *cash* < it. *cassa* < lat. *capsa*; *manager* < it. *maneggio*; *discount* < it. *(di)scontare*; *risk* < it. *risco*; termenul *bursă* ţaminteşte numele familiei *della Borsa*, o familie de mari negustori veneţieni care s-a stabilit în Flandra, iar reşedinţa lor, *Casa Borsa*, a devenit sediul primei burse din lume.

Indiferent de dificultăţile de adaptare la sistemul lingvistic al limbii române, împrumuturile din limba engleză continuă să pătrundă rapid în limba română actuală, accelerând procesul de îmbogăţire lexicală şi satisfăcând nevoia socială a unor termeni de specialitate care corespund unor concepte şi realităţi foarte actuale din societatea românească. În acelaşi timp, cercetarea terminologiei economice româneşti din perspectiva influenţei limbii engleze, cu evidenţierea numeroaselor situaţii pe care presa de specialitate ni le pune la dispoziţie, constituie un teren extrem de fertil, deschis unor cercetări mult mai ample care să acopere complexitatea problematicii.

BIBLIOGRAFIE

Athu 2011 = Cristina Athu, *Influenţa limbii engleze asupra limbii române actuale (în limbajul economic şi de afaceri)*, Bucureşti, Editura Universitară.

Avram 1997 = Mioara Avram, *Anglicismele în limba română actuală*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Bantaş 1977 = Andrei Bantaş, *A Bird's Eye – View of English Influences upon the Romanian Lexis*, în „Studia Anglica Posnaniensia", nr. 9, 119–133.

Bantaş *et al.* 1983 = Andrei Bantaş, Ilinca Constantinescu, Paula Şendrea, *Observaţii pe marginea înregistrării cuvintelor de origine engleză în lucrări lexicografice româneşti*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXIV, nr. 6, p. 543–548.

Călăraşu = Cristina Călăraşu, *Globalizare lingvistică şi anglicizare* (http://ebooks.unibuc.ro/filologie/-dindelegan/25.pdf).

Ciobanu 1996 = Georgeta Ciobanu, *Anglicismele în limba română*, Timişoara, Editura Amphora.

Puşcariu 1940 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române.

Skeat 1965 = Walter Skeat, *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, Oxfod University Press.

Stoichiţoiu-Ichim 2001 = Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Vocabularul limbii române actuale. Dinamică, influenţe, creativitate*, Bucureşti, Editura All Educaţional.

Stoichiţoiu-Ichim 2006 = Adriana Stoichiţoiu-Ichim, *Aspecte ale influenţei engleze în româna actuală*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

*

Negruzzi 1959 = Constantin Negruzzi, *Păcatele tinereţilor şi alte scrieri*, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă.

Scanned with OKEN Scanner

ANGLICISM AVATARS FROM THE ROMANIAN FINANCIAL SYSTEM

ABSTRACT

The purpose of this paper is to highlight the role that the English language has in the development of the Romanian economic terminology and the difficulties of adapting these words in the context of visible differences between the two language codes.

Keywords: *English words*, *Anglicism*, *loan*, *calque*, *economic terminology*, *globalisation*.

Scanned with OKEN Scanner

CUVINTE DIALECTALE ÎN VECHI MANUALE ELEMENTARE. OBSERVAȚII ASUPRA GRAMATICII LUI IOAN ALEXI (*GRAMMATICA DACO-ROMANA SIVE VALACHICA*, 1826)

ADRIAN CHIRCU*

„Abia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea, prin tipărirea de manuale [...], se poate vorbi de crearea unor mijloace de culturalizare a maselor" (Dumistrăcel 1978: 29).

0. În anii din urmă, în lingvistica românească se constată o prioritizare a interpretării faptelor de limbă diacronice sau diatopice, ce are drept scop recuperarea unor date care să permită o circumscriere adecvată a unor aspecte mai puțin urmărite în trecut, dar care pot ilustra anumite orientări în selectarea şi în descrierea materialului lingvistic. În aceeaşi arie investigativă se înscrie şi studiul nostru, prin care ne propunem să observăm „strecurarea" unor particularități lexicale de ordin dialectal în paginile unei gramatici, care a circulat în special în Transilvania, dar care trebuie să fi ajuns şi pe alte meleaguri româneşti ori străine.

0.1. După cum deseori s-a remarcat, în secolul al XIX-lea se continuă în peisajul cultural de la noi eforturile de propăşire spirituală şi socială începute cu un veac în urmă de către iluminiştii ardeleni, care au reuşit să impună o modernitate culturii române[1]. Astfel, roadele trudei învățaților transilvăneni încep să se vadă la fiecare pas în localitățile din țară, dar şi în alte oraşe însemnate din Imperiul Austro-Ungar, dintre care se detaşează, fără îndoială, Viena şi Budapesta, capitale ale umanismului est-european.

0.2. Se poate observa că, pe lângă fidelitatea față de unele modele occidentale, apar şi unele încercări de detaşare față de acestea, cum se întâmplă şi în cazul

* Universitatea „Babeş–Bolyai" din Cluj-Napoca, str. Horea, nr. 31, România.

[1] Dan Berindei (2015: 380) observă că „în condițiile de dezvoltare şi de progres general ale Europei, sunt înregistrate şi realizări în domeniul ştiințific, unde nu se asistă doar la o luare la cunoştință a unor succese de peste hotare, dar şi la încercări de aliniere şi de integrare, pornindu-se, însă, evident de la necesitățiile proprii".

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 141–151

Scanned with OKEN Scanner

elaborării unor cărți de limba română a căror menire era să facă cunoscute firea și complexitatea acestui idiom, dar și să faciliteze o comunicare eficientă în această limbă, care stârnea din ce în ce mai mult interesul străinilor dornici să cutreiere țările române, să le descopere și să le cunoască diversele realități.

1. În această linie a deschiderii culturii române spre Occident se înscrie și *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*[2], redactată de Ioan Alexi, erudit care a urmat cursurile unui institut teologic vienez (Institutul „Sfânta Varvara"), de unde a revenit în țară pentru a transmite învățătura teologică deprinsă. Astfel, după ce a funcționat ca preot paroh o bună perioadă de timp, este numit episcop de Gherla (1853–1862), veghind la bunul mers al bisericii greco-catolice și al slujitorilor acesteia (Sima 2003: 45–60).

1.1. Cu siguranță că, în sălășuirea sa în capitala Imperiului ori în bibliotecile diecezane din Ardeal, Ioan Alexi trebuie să se fi aplecat cu interes asupra unor scrieri religioase sau laice, alcătuite de cărturarii iluminiști amintiți în *Prefatio ad candidum lectorem*: Petru Maior, Samuel Micu-Klein, Basilio Kolosy sau Alexander Theodori.

1.2. Inițiativa lui Alexi de a redacta un manual de limba română nu e singulară, deoarece încercări similare sunt reperate și la predecesorii săi, fapt care ilustrează interesul particular pentru acest tip de scrieri în epocă și confirmă anumite tendințe în perspectivă culturală.

Amintim, în acest sens, alte două scrieri, care fac parte din aceeași categorie, și anume *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*[3], tipărită la Buda, în 1780, scrisă de Samuil Micu și Gheorghe Șincai, și cuvântul înainte la *Reporta din vis*, poem alcătuit, după modele apusene, de Vasile Aaron[4], amândouă având un evident caracter didactic[5].

2. În ciuda meritelor de netăgăduit, gramatica lui Alexi (scrisă în limba latină) nu a intrat în atenția specialiștilor (Țâra 2015: 42), fiind lăsată constant la o parte în lucrările ce ilustrează evoluția gândirii lingvistice românești[6]. De exemplu, în *Istoria lingvisticii românești* (Iordan 1978: 29) se amintește că, în prezentarea

---

[2] Pe pagina de gardă apar următoarele informații: *Grammatica Daco-Romana sive Valachica, latinitate donata, aucta ac in huc ordinem redacta, opere ei studio Ioannis Gramatica Alexi, clerici almae dioeceseos G. R. C. Magnus Varadiniensis in caesareo regio convictu Viennensi alumni theologi absoluti.* Vienne apud bibliopolam Iosephum Geistinger, 1826.

[3] Pentru informații detaliate, a se vedea Zdrenghea 2014: 403–409.

[4] Asupra rolului acestei prefețe, ne-am pronunțat în Chircu 2013: 361–368.

[5] Bocșan (2008: 135) precizează că „preocupările pentru limbă se constituie ca un domeniu autonom al cunoașterii, sfârșind prin a-și revendica un rol esențial în definirea și individualizarea specificului național și în ridicarea calitativă a națiunii".

[6] Din contră, Bruce-Whyte (I 1841) citează de 7 ori lucrarea lui Ioan Alexi, ceea ce relevă importanța acestei gramatici la acea vreme.

Scanned with OKEN Scanner

faptelor de limbă, Ioan Alexi a luat drept model gramatica lui Diaconovici-Loga, *Gramatica românească* (1822)[7].

2.1. În cuvântul înainte al manualului său, Ioan Alexi se adresează unui *Candidum Lectorem*, încercând să-şi motiveze opţiunea pentru o astfel de lucrare, precizând că doreşte să acopere lipsa unor cărţi de gramatică:

> „Prima, quae maxime ursit, summa fuit penuria Grammaticarum in hacce linqua Latino Idiomate, iisdemque omnibus cultis Nationibus communibus literis exaratarum" (Alexi 1826: III)[8],

să se facă util naţiunii sale:

> „Secunda, in meo iam dudum amore Nationis meae charissimae perfuso, non gloriae, non laudis, non aestimationis lucrique cupido haerebat animo, hasce laborum meorum primitias publici iuris faciedi, ut meum publicae utilitati prospiciendi studium, et amorem contester, atque obsecundem votis Daco-Romanorum Alumnorum Caesarei – Regii Convictus, qui ut sunt eruditionis amantissimi, pridem postularunt, ut hoc opusculum luci edam" (Alexi 1826: III)[9]

şi să faciliteze înţelegerea limbii române de către străinii care fac negustorie ori drumuiesc prin locurile în care sălăşuiesc românii:

> „Tertiam denique suggesserunt repetitae ac continuae multorum, hancce perfacilem et amoenam, per amplissimas Europae partes extensae Gentis Daco-Romanae Linguam, addiscendi desiderio perfusorum interpellationes, quibus eo lubentius meum praebui adsensum, quod longe prius praeviderim, multos cuiuscunque Nationis, conditionis, statusve homines, summum ex hoc meo labore emolumentum relaturos; iisque, quibus sive commercium exercendi, sive munia aliqua capessendi, geredinque, sive solum peregrinandi, conversandique gratia ad Daco-Romanos olim accedendi fuerit animus, non modo utilem, sed et maxime fore necessariam" (Alexi 1826: III–IV)[10].

---

[7] Ionaşcu (1914: 94–96) îi reproşează lui Ioan Alexi, în multe locuri, că l-a copiat pe Diaconovici-Loga.

[8] Pentru o mai bună înţelegere, vom da traducerea integrală a acestor trei paragrafe, în note succesive: [Primul [motiv], care, de altfel, m-a şi impulsionat cel mai tare, a fost imensa penurie de gramatici pentru această limbă în idiom latin şi mai ales lipsa celor redactate în grafii cunoscute de toate naţiunile educate].

[9] [Al doilea [motiv], dată fiind dragostea nutrită încă de multă vreme naţiunii mele preaiubite, nu ţinea de vreun gând avid nici de glorie, nici de laude, nici de faimă ori de câştig material, ci de dorinţa de a face publice aceste începuturi ale cercetărilor mele, şi voi lua martor iubirea, pentru a oferi studiului meu utilitate publică, şi din dorinţa de a răspunde nevoilor alumnilor imperiali de origine daco-română de la Colegiul Imperial, care, pentru că sunt foarte iubitori de erudiţie, au cerut cei dintâi să dau acestei lucrări lumina tiparului].

[10] [Al treilea [motiv] a fost sugerat de cererile repetate şi continue, venite din partea multora, de a învăţa şi această limbă simplă şi plăcută a neamurilor daco-romane răspândite prin cele mai îndepărtate părţi ale Europei, din dorinţa de a formula nişte întrebări, în asentimentul cărora eu am venit cu plăcere, cum că voi avea în vedere cât mai departe, oameni mulţi şi de orice naţiune, condiţie

Scanned with OKEN Scanner

2.2. Din aceste prime rânduri ale prefeței reiese că gramatica alexiană este destinată atât unor oameni iubitori de carte, cât și unor persoane care vor să-și însușească limba română, din varii rațiuni; probabil tineri studioși ajunși la Viena, care stăpâneau foarte bine limba latină[11] și care doreau să învețe limba română, cu ajutorul unui manual bine structurat[12], în ale cărui file să poată găsi elemente care să faciliteze nu numai o însușire a regulilor gramăticești, ci și o comunicare eficientă (Chircu 2014: 181–187).

2.3. În ceea ce privește alcătuirea manualului, informațiile de ordin gramatical sunt grupate în trei părți:

> „Pars I agit de Orthoepia et Orthographia; Pars II continet Etymologiam novem Orationis partium Linguae Daco-Romanae exactissime elaboratarum; Pars III denique methodum disjunctas Orationis partes rectissime construendi adornat, una cum Appendice de recto pronunciandi modo)",

la care se adaugă un glosar român-latin, cuprinzând cuvinte uzuale:

> „*Vocabularium Daco-Romanum et Latinum*, contiens omnis generis Substantiva in sermone quotidiano occurentia"

și câteva dialoguri românești, tălmăcite în latinește:

> *Dialogi seu Modi loquendi* de iis rebus, quae saepius occurunt.

3. Dacă pentru cei interesați de aspectele de ordin gramatical sunt utile indicațiile conținute în primele capitole, în perspectivă dialectală, de un real folos, este *Vocabulariu, Romanescu, si Latinescu, Vocabularium Daco-Romanum et Latinum*, în care cuvintele sunt grupate pe câmpuri semantice, fapt ce mijlocește, fără îndoială, o mai bună cunoaștere a vocabularului[13].

3.1. Parcurgerea atentă a listelor de cuvinte permite, printre altele, și identificarea unor termeni de ordin dialectal, care ilustrează graiul autorului, și anume cel din zona Sălajului (Sima 2003: 45–46), la care se adaugă termeni ce caracterizează zonele învecinate sau care au izoglose mai întinse (cum sunt, de pildă, termenii provenind din graiurile bucovinene) și pe care acesta, cu siguranță, i-a întâlnit în peregrinările sale pe meleaguri ardelenești.

---

ori stare, care se vor alege cu un câștig foarte mare din această operă a mea; ea va fi nu doar utilă, ci și foarte necesară celor care vor avea cândva de gând să se apropie de daco-romani, să facă negoț cu ei ori să lege alte relații oficiale și să le întrețină, sau celor care călătoresc pur și simplu și au nevoie de conversație].

[11] Remarcile Elisabetei Șoșa (2011: 57), privitoare la *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, se validează și în cazul acestei lucrări: „Limba latină devine, ca și în descrierea altor limbi europene din acea vreme, limba intermediară folosită în prezentarea românei în două ipostaze: ca limbă maternă și, pentru prima dată, ca limbă străină".

[12] Pentru unele asemănări de structură cu *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae*, a se vedea remarcile lui Zdrenghea 2014: 403–409.

[13] Observații asupra lexicului religios din paginile cărții lui Ioan Alexi se găsesc la Țâra 2015: 52.

Scanned with OKEN Scanner

3.2. Astfel, am putut constata că Ioan Alexi selectează, spre exemplificare, următorii termeni, pe care i-am extras după cum apar înregistraţi în câmpurile semantice: II. *De Lume, si de Elementuri* (Nęue, omętu, sępadă, *nix*; Burâ, *pruina*); III. *Despre Pământu* (Arină, *arena*; Fęnaţiu, *vel* luncă, *partum*; Plăetiu, *planities*); VIII. *Despre Omu, si despre Părţile lui* (Muiiere, *uxor*, *mulier*; Fecioru, *juvenis, adolescens*; Muiiere vechiă, *senex foemina*; Sęle, *axilla*; Flueru, *crus, tibia*; Pântece, *venter*; Măcrime, *macies*); IX. *De Scăderile si Bólele Omului* (Pleşiugu, *calvus*; Ceuru, *strabo*, Lângóre, *febris ardens*, *maligna*). X. *De vestmênte* (Brău, *vel* brânu, *zona*, *cingulum*; Calçiuni, *calcei*; Peptariu, *pectorale*; Năframă, *strophium*; Cingătoare, *cingulus*; Sugmanu, *bracca*; Dulmanu, *tunica*). XI. *De Casa, si de Părţile ei* (Pălută *vel* Palatu, *palatium*; Castelu, costeiu, *castelum*; Cucină (cuchnă), bucătărie, *culina*). XII. *De quele, que sunt de lipsă in casă* (Armariu, *armarium*; Lepedeu, *linteolum*; Sfrederu, *terebrum*; Maiu, *malleus*; Sălăritia, *salinum*, *cotyna salaria*; Căutătóre, *speculum*; lâmpaşu, *lampas*, *laterna*). XIII. *De quele, que se află in Cucină sęu Bucătărie* (Olcea, *ollula*; Cantă, *cantharus*; Picătóre, *frixorium*, *sartago*). XIV. *De quele, que se află in vinerie* (Turceriu, *embolus*, *epistomium*; Corcie, *scala cellaria*; Dógă, *tabula doliaris*). XV. *De quele, que se află in stală sęu grajdu* (Mâncatóre, *praesepium*; Pochilă, *postillena*). XVI. *De quele, que se află in granariu* (Cucurusu turcescu, *turcicum fagopyrum*, *caco-oryza*; Malaiu *vel* porumbu, păpuşoiu, *zea mays*, *fagopyrum*). XVII. *Despre mâncări, si despre Bevuturi* (Zama de carne, *jusculum bubulae*; Colatie, gustare (frustucu), *jentaculum*; Zupa, *vel* Zama, *jusculum*; Cricală, *confixum*; Pogaciă, *focacia*; Semîchişia, lapte închegatu, *lac coagulatum*; Curechiu fert, *brassica*, *vel caules coctae*; Cicoladă, *genus potus*; Pipęradă, *placentae genus*; Lardu, *laridum*; Moętură, *embamma*; fertură, *coctura*). XVIII. *De Legumi, si de Flori* (Aliu, *vel* aiu, *allium*; Laptucă, *lactuca*; Curechiu, *caulis*; Lebenitiă, *melo*; Pęre de pământu[14], *cyclamina*). XIX. *De Arbori, si de Póme sęu fructuri* (Amigdale, mândule, *amygdala*; Porumbrelu, *pruneolus*, *prunus silvestris*; Porumbrele, *pruna silvestria*). XX. *Despre Fęre, si despre Vite de casa* (Moimă, Măimucă, *simia*; Mûçiă *vel* mûçiă, *felis*; Catuşă, *catus*). XXI. *De Paseri* (Curcă, corcodină, *meleagris*; curcoiu, *gallus indicus*; gânscutiă, *anserculus*). XXV. *De Scrisóre, scriptură* (çedulă, *schedula*; Çerusă, *cerussa*). XXVI. *De Fraţie, şi de Cumnaţie* (Pruncu, Copilu, *puer*, *infans*; Coconu, *puer nobilis*, *puellus*; Cocóna, *herula*, *domicella*). XXXII. *De Sciéntie, si de Măiestrii* (un Tâlmaciu, *Interpres*; Pitariu, Pânériu, *Pistor*; Çădariu, Butnariu, *Vietor*; Făurie, *fabrica ferraria*;

[14] Probabil *nap* (*brassica napus esculenta*), cf. DLR XI 2010: 111. Din glosarea latinească a lui Alexi (*cyclamen*) reiese că este vorba despre *oreşniţă* 'plantă erbacee din familia leguminoaselor, cu frunzele terminate printr-un cârcel ramificat, cu florile roşii-purpurii, plăcut mirositoare şi cu un tubercul comestibil; creşte prin livezi şi fânaţe; bobuşor, fasolică' (*Lathyrus tuberosus*), cf. DLR X 2010: 288–289, cunoscută şi sub denumirea de *pară de pământ*.

Scanned with OKEN Scanner

Curuitoriu (sẻbeu), *sartor*; Cristaiariu, *Fictor vasorum crystallinorum*; Glajériu, Steclariu, *Negotiator vitrarius*; Măsăriu, *Arcularius*; Medariu, *qui mulsum facit*; Cocieriu, *Auriga*).

3.3. Excerptarea cuvintelor dialectale din listele lui Ioan Alexi am făcut-o prin raportarea şi prin compararea cu graiurile actuale (în special cele nordice), însă suntem convinşi că unele dintre acestea cunoşteau o răspândire mai largă în trecut, aspect care nu schimbă cu nimic demersul nostru interpretativ. Considerăm că termenii incluşi de către Ioan Alexi în diversele câmpuri lexico-semantice se datorează, în primul rând, folosirii lor frecvente în limba română, în epoca sa, şi, implicit, nevoii de comunicare, având în vedere publicul căruia i se adresa. De asemenea, se poate observa că un număr însemnat de termeni generali, inventariaţi de Alexi, se regăsesc, ulterior, şi în fondul principal de cuvinte stabilit de Al. Graur (1954), ceea ce sugerează că unele dintre criteriile explicite ale acestuia din urmă trebuie să fi fost avute în vedere înainte şi de prelatul ardelean, atunci când a redactat gramatica sa.

3.4. Prezenţa lor ne ajută să urmărim dinamica lexicală din ultimele două veacuri, observând care termeni erau în uz în diferitele părţi ale teritoriului lingvistic dacoromân.

Se observă că majoritatea termenilor s-au păstrat, fiind comuni în graiurile de tip nordic şi că, pentru o mai bună cuprindere a semnificaţiei lor, autorul apelează fie la sinonime din limba română, fie la sinomime latineşti, cu scopul vădit de a se face cât mai bine înţeles.

3.4.1. Astfel, am putut remarca prezenţa unor serii sinonimice, precum: *nẻue*, *omẻtu*, *sẻpadă*, în care termenul *nea*, prezent în graiul autorului, este prioritizat; *cucurusu* turcescu, *malaiu*, *porumbu*, *păpuşoiu*; *pruncu*, *copilu*, *coconu* (cf. ALR I/II, h. 181), cu menţiunea că ultimul termen din cea de-a treia serie este glosat 'puer nobilis, puellus', simţindu-se totuşi o uşoară diferenţă de ordin semantic.

3.4.2. Un număr important de termeni dialectali sunt moşteniţi din substrat (brău, *vel brânu* (DELR 2012: 33), *burả*[15], *flueru*[16] (s.n. *piciorului*), *mủçiả*)[17] sau din latină, fapt care ilustrează conservatorismul graiurilor nordice, mulţi dintre cei latineşti fiind panromanici (REW 2009). De pildă, avem, în gramatica alexiană, cuvinte de origine latină precum *aliu*, *vel aiu* (lat. *alium*), *ariete* (lat. *aries*), *arină* (lat. *arena*), *curechiu* (lat. *coliculus*), *dógả* (lat. *doga*), *fecioru* (< **fetiolus*), *laptucả* (lat. *lactuca*), *lângóre* (lat. *languorem*), *lardu* (lat. *lardum*), *maiu* (lat. *malleus*),

[15] În cazul acestui cuvânt, am prioritizat substratul, aşa cum apare şi în DELR I 2012: 367.
[16] Privitor la termenul compus *fluierul piciorului*, a se consulta ALR I/I, h. 58.
[17] Pentru etimologii, au fost consultate dicţionarele care figurează în bibliografia acestui studiu.

Scanned with OKEN Scanner

móre (lat. *muria*), *muiiere* (lat. *mulierem*)[18], *néue* (lat. *nivem*), *pántece* (lat. *panticem*), *prunc* (lat. **pueruncul*us, DLR XII 2010: 1691 sau **pueruncus*), *şéle* (lat. *sellae*), *vergură* (lat. **virgula*), *zama* (lat. *zema*)[19].

Alţii au fost creaţi pe tărâmul limbii române, completându-se inventarul lexical: *catuşă* 'pisică', *cautătóre* 'oglindă', *cingătoare* 'curea', *corcodină* 'curcă', *curcoiu* 'curcan', *fertură* 'băutură sau mâncare preparată la foc, prin fierbere', *gânscutiă* 'gâsculiţă', *măcrime* 'carne fără grăsime, lipsă de grăsime', *măncatóre* 'staul, loc de hrană pentru animale', *moietură* 'mâncare mai moale pentru oameni sau animale', *peptariu* 'obiect de îmbrăcăminte fără mâneci', *picătóre* 'vas de lut, în care se scurge grăsime, la grătar', *plăetiu* 'plai', *porumbrelu* 'porumbar', *porumbrele* 'fructul porumbarului, sferic, de culoare neagră-vineţie', *sălăritia* 'solniţă', *pitariu*, *pănériu* 'brutar, pitar', *cădariu* 'dogar de căzi', *butnariu* 'dogar', *făurie* 'fierărie', *curuitoriu* (*sébeu*) 'croitor', *cristaiariu* 'care face cristaluri', *glajériu*, *steclariu* 'sticlar', *măsăriu* 'tâmplar, dulgher', *medariu* 'mulgător', *cocieriu* 'vizitiu' etc.

3.4.3. În perspectivă etimologică, se poate constata că, dintre termenii de adstrat reţinuţi de noi în acest studiu, cei mai mulţi sunt de origine maghiară[20]. După cum se ştie, din această limbă au pătruns un număr semnificativ de cuvinte în graiurile din Transilvania, Maramureş, Crişana şi Banat. În gramatica lui Ioan Alexi am întâlnit elemente lexicale maghiare precum: *armariu* (magh. *almárjom* < magh. mediev. *almárium* < lat. *armarium*, cf. DELR I 2012: 154; DLR I 2010: 259), *cantă* 'oală de metal' (magh. *kanta*)[21], *corcie* 'loitră, scară' (magh. *korcsolya*), *çedulă* 'bilet, document' (magh. *cédula*), *çerusă* 'creion' (magh. *ceruza*), *costeiu* 'castel' (magh. *kastély*), *lămpaşu* 'lămpaş' (magh. *lámpás*), *lepedeu* 'cearşaf' (magh. *lepedö*), *moimă* 'maimuţă' (magh. *majom*), *pălută* 'palat' (magh. *palota*), *pogaciă* 'pogăcea, plăcintică' (magh. *pogácsa*), *sébeu* 'croitor' (magh. *szabó*), *turceriu* 'pâlnie' (magh. *tölcsér*)[22].

---

[18] Pentru termenii sinonimi şi aria de răspândire a acestui termen, a se vedea ALR I/II, h. 71 şi ALR II/I, h. 130–131.

[19] În principal, etimoanele latineşti au fost precizate în urma consultării unor lucrări reprezentative pentru fondul latinesc moştenit al limbii române (REW, EWRS, CDDE, DELR).

[20] Todoran (1984: 148) ţine să precizeze că „influenţa maghiară în lexicul graiurilor româneşti din Transilvania este mai puternică în regiunile din nord-vestul ţării decât în estul Transilvaniei (Mureş, Harghita, Covasna), ca o dovadă a intensităţii procesului îndelungat de convieţuire româno-maghiară în aceste regiuni". Pentru alte detalii privitoare la contactele lingvistice româno-slav şi româno-maghiar, a se vedea şi Pătruţ (1958: 63–74).

[21] A se consulta şi DELR (2015: 38), unde se propune ca etimon germ. *Kante*.

[22] Cu excepţia cuvântului *corcie*, care e abordat tangenţial, toţi ceilalţi sunt discutaţi în EHWUER; în schimb, *corcie* este explicat în detaliu în EMS VII 195: 238. În MDA I 2001: 666, etimologia propusă este *korcsia* (cf. DLR II 2010: 783, *korcsia* = *korcsolya*). Unii dintre aceşti termeni reprezintă în limba maghiară latinisme (de pildă, pe lângă *almárjom*, avem magh. *cédula* < lat. *cedula*; magh. *kastély* < lat. *castellum*; magh. *palota* < lat. *palatum*; magh. *lámpás* < lat. *lampas*). Pentru fonetismele împrumuturilor maghiare, a se consulta Dumistrăcel (1978: 347–363).

Scanned with OKEN Scanner

3.4.4. Elementele lexicale ungureşti sunt urmate de cele germane, sub raport numeric: *cicoladă* 'ciocolată' (germ. *Chokolade*), *dulmanu* 'haină scurtă/groasă' (germ. *Dolman*), *frustucu* (germ. *Frühstück*), *mândule* (germ. *Mandel*), *pipĕradă* 'jumări de ouă, păpară' (germ. săs. *Paperade*, DLR XI 2010: 275), *zupa* (germ. *Suppe*)[23], de cele ucrainiene: *cuchnă* (ucr. *кухня*), *pochilă* (ucr. *повиле*), *semîchişia* (ucr. *самокиша*), *sugmanu* (ucr. *сукман*), de cele sârbeşti: *ceur*[24] (srb. *ćör*), *lebenitiă* (srb. *lubenica*) ori de cele vechi slave: *pleşiugu* (v. sl. *pleşivu*), *sfrederu* (v. sl. *svredelu*) (Mihăilă 2002: 146, 126).

3.4.5. La acestea se adaugă un element turcesc: *năframă* (turc. *mahrama*) şi unul grecesc: *calçiuni* (ngr. *kalstóni*). Rămân cu etimologie incertă *cricală* 'tocană făcută cu multă ceapă şi slănină', întâlnit în părţile Transilvaniei, care, probabil, trebuie raportat la verbul *a cârcăli* 'a [se] prăji superficial, a [se] perpeli' (< srb. *krkaljiti*) (cf. MDA I 2001: 445) şi *cocon* (cf. DLR II 2010: 622).

3.4.6. Alteori, termenii înregistraţi permit identificarea unor particularităţi de ordin fonetic care se justifică fie prin apropierea de etimon, fie prin schimbări condiţionate ori necondiţionate (beutură, *potus*, *potio*; farină, *farina*; de gânscă, *anserina*; hodae, *villa*; luvare carte, *accipere epistolum*; maieranu, *majoranus*; sugmanu, *bracca*[25]; pleşiugu, *calvus*).

3.4.7. Menţionăm faptul că, prin gruparea tematică a elementelor lexicale, Ioan Alexi anticipă, într-un anumit fel, folosirea acestei metode în elaborarea chestionarelor atlaselor lingvistice, care vor permite o mai bună culegere a materialului faptic şi o clasificare mai judicioasă a acestuia, în vederea alcătuirii *Dicţionarului limbii române* ori a *Atlasului lingvistic român*.

4. În urma analizei faptelor de limbă dialectale prezente în filele manualului de limba română al lui Ioan Alexi, sugestiv intitulat *Grammatica Daco-Romana sive Valachica*, am constatat că ne aflăm în prezenţa uneia dintre primele lucrări de gramatică, în ale cărei pagini poate fi reperat un număr important de elemente lexicale dialectale ardeleneşti, păstrate până în zilele noastre.

Am putut astfel sesiza că, în timp, la nivel dialectal, nu au avut loc schimbări majore, ci, mai degrabă, restrângeri de arie dialectală sau înlocuirea unor termeni cu alţii comuni din limba literară. Exemplele alese de autor pentru manualul său

[23] Informaţii despre influenţa germană asupra limbii române şi despre împrumuturile germane prin filieră maghiară se găsesc în studiu lui Arvinte (1968: 13–27).

[24] Prezenţa adjectivului *ceur* în paginile gramaticii dovedeşte că aria sa era odinioară mult mai mare decât cea delimitată în ALR I/I, h. 68. Întocmai se petrec lucrurile şi cu *lubeniţă*.

[25] În acest caz, Alexi nu echivalează corect termenul. În limba latină, *bracca* însemna 'pantaloni, iţari'.

Scanned with OKEN Scanner

reprezintă mărturii peste veacuri ale stabilității lexicului românesc la nivel dialectal, în ciuda influenței semnificative a limbii literare din ultimele două secole.

BIBLIOGRAFIE

a) Tratate, studii și articole

Aaron 1981 = Vasile Aaron, *Reporta din vis*, în *Scrieri literare inedite* (1820–1845), volum îngrijit de Paul Cornea, București, Editura Minerva, p. 16–109.

Alexi 1826 = Ioan Alexi, *Grammatica Daco-Romana sive Valachica, latinitate donata, aucta ac in huc ordinem redacta, opere ei studio Ioannis Gramatica Alexi, clerici almae dioeceseos G.R.C. Magnus Varadiniensis in caesareo regio convictu Viennensi alumni theologi absoluti.* Vienne apud bibliopolam Iosephum Geistinger.

Arvinte 1968 = Vasile Arvinte, *Raporturile lingvistice germano-române*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", 19, p. 13–27.

Berindei 2015 = Dan Berindei (coord.), *Istoria românilor*, vol. VII, tomul I (*Constituirea României moderne*, 1821–1878), ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Enciclopedică.

Bocșan 2008 = Nicolae Bocșan, *Luminile și pașoptismul*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. III (de la 1711 până la 1918), volum coordonat de Ioan-Aurel Pop *et al.*, Cluj-Napoca, Academia Română & Centrul de Studii Transilvane, p. 119–158.

Bruce-Whyte 1841 = M.A. Bruce-Whyte, *Histoire des langues romanes et de leur littérature depuis leur origine jusqu'au XIVe siècle*, tome premier, Paris, Treuttel et Würtz Libraires Editeurs.

Chircu 2014 = Adrian Chircu, *Vechi mărturii ale predării limbii române ca limbă străină: Joan Alexi, Grammatica daco-romana sive valachica (1826)*, în *Actele Conferinței aniversare 40 de ani de limba română ca limbă străină la UBB. 1974–2014* (Cluj-Napoca, 3–4 octombrie 2014), volum îngrijit de Elena Platon și Antonela Arieșan, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 181–187.

Chircu 2013 = Adrian Chircu, *Vasile Aaron și pledoaria sa despre firea și frumusețea limbii române*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica", XIV, nr. 1, p. 361–368.

Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor dacoromâne. Fonetica neologismului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Graur 1954 = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, Editura Academiei.

Ionașcu 1914 = Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 până astăzi*, Iași, Institutul de Arte Grafice N.V. Ștefăniu.

Iordan 1978 = Iorgu Iordan (coord.), *Istoria lingvisticii românești*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Micu, Șincai 1980 = Samuil Micu, Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghea, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

Mihăilă 2002 = G. Mihăilă, *Contribuții la etimologia limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic.

Pătruț 1958 = I. Pătruț, *Contribuții slave și maghiare la formarea dialectelor dacoromâne*, în „Cercetări de lingvistică", III, nr. 1, p. 63–74.

Șoșa 2011= Elisabeta Șoșa, *O viziune europeană asupra limbii române în Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* (Samuil Micu, Gheorghe Șincai), în *Româna ca limbă nematernă (RLMN). Actele conferinței de lansare a proiectului Perfecționarea cadrelor didactice din învățământul preuniversitar care predau limba română minorităților naționale, Cluj-Napoca, 25–26 martie 2011*, volum coordonat de Diana Burlacu *et al.*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, p. 53–63.

Scanned with OKEN Scanner

Țâra 2015 = George Bogdan Țâra, *Le lexique religieux de la dernière grammaire de l'École de Transylvanie*, în „Text și discurs religios", VII, p. 41–52.
Todoran 1984 = Romulus Todoran, *Despre influența maghiară în lexicul graiurilor românești din Transilvania*, în idem, *Contribuții de dialectologie română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 140–149.
Zdrenghea 2014 = Mircea Zdrenghea, *Primul manual de limba română pentru studenții străini*, în idem, *Studii lingvistice*, ediție îngrijită, note preliminare, bibliografie și indice de Nicolae Mocanu și Mihai Zdrenghea, Alba Iulia, Cluj-Napoca, Editurile Altip & Scriptor, p. 403–409.

b) Dicționare și atlase dialectale

ALR I/I = Sever Pop, *Atlasul linguistic român*, partea I, vol. I (*Părțile corpului omenesc și boalele lui*), Cluj-Napoca, Muzeul Limbii Române, 1938.
ALR I/II = Sever Pop, *Atlasul linguistic român*, partea I, vol. II (*Familia, nașterea, botezul, copilăria, nunta, moartea*), Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz, 1942.
ALR II/I = Emil Petrovici, *Atlasul linguistic român*, partea II, vol. I (A. *Corpul omenesc, boale (și termeni înrudiți)*, B. *Familia, nașterea, copilăria, nunta, moartea, viața religioasă, sărbători*; C. *Casa, acareturile, curtea, focul, mobilierul, vase, scule*), Sibiu – Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz, 1940.
CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (A – Putea), îngrijire, ediție și prefață de Gr. Brâncuș, Pitești, Editura Paralela 45, 2003.
DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I (*A–B*) – II/1 (*Ca/Cizmă*), București, Editura Academiei Române, 2012–2015.
DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
DLR = *Dicționarul limbii române*, tomurile I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2010.
EHWUER = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumanischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
EMS = *Erdélyi Magyar Szótörténeti tár/ Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania/ Historisches Wörterbuch des Siebenbürgisch-Ungarischen Wortschatzes*, vol. I–XII, http://http://mek.oszk.hu/-08300/08370/pdf/emszt_01.htm (11.04.2017).
EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen, Zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1975.
MDA = *Micul dicționar academic*, vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
MRS = Béla Kelemen, Lőrinc Szász (eds), *Magyar-román szótar/Dicționar maghiar-român*, vol. I (*A–J*) – II (*K–ZS*), București, Editura Academiei Române, 2010–2011.
REW = W. Meyer-Lûbke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 7. unveränderte Auflage, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2009.

DIALECT WORDS IN OLD ELEMENTARY SCHOOL BOOKS. OBSERVATIONS ON IOAN ALEXI'S GRAMMAR (*GRAMMATICA DACO-ROMANA SIVE VALACHICA*, 1826)

ABSTRACT

In our intervention, we aim to discuss one of the premodern Romanian grammar books, published at the beginning of the XIXth century in Latin. In the second part of this grammar compendium, we could identify a series of dialect words introduced by the Transylvanian scholar

Scanned with OKEN Scanner

Ioan Alexi, which illustrate the dialects from the northern part of the country. The comparison of these terms with those of the present proves that there have not been major changes, but rather reductions of dialectal area or their replacement by other common terms form the literary language.

The language facts we identified constitute stable records over the centuries of the Romanian vocabulary at dialectal level despite the significant influence of the literary language during last two centuries.

Keywords: *Romanian language, grammar, vocabulary, Latin language, dialectal words, literary language.*

Scanned with OKEN Scanner

ELEMENTE LEXICALE NORDICE ÎN GRAIUL VORBIT ÎNTR-UN SAT DIN CENTRUL MUNTENIEI

GH. CHIVU*

1. Satul Micşuneştii Mari, inclus în prezent, din punct de vedere administrativ, în comuna Nuci din judeţul Ilfov, se află la aproximativ 50 de km de Bucureşti, în direcţia nord-est. Este o localitate veche, cu atestări repetate în documente din secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea. Prima menţiune, descoperită într-un document din anul 1501, scris în limba slavonă, consemnează localitatea sub numele *Micşeneşti*. Numele se repetă în acte din acelaşi secol (cu adăugiri care indică foarte probabil poziţia faţă de localitatea de referinţă – Micşeneştii de Jos sau Micşeneştii de Sus), iar în 1601, doamna Stanca, fosta soţie a lui Mihai Viteazul, închină satul, numit acum *Micşăneşti*, bisericii din Şcheii Braşovului (DTRM: 296–297). Încercarea (în final reuşită) de anulare a acestei închinări este menţionată în documente diverse de la mijlocul veacului al XVII-lea, imediat ce Matei Basarab a ctitorit Mănăstirea Căldăruşani, aflată în imediata apropiere a satului (Grecianu 1910: 47).

Numele *Micşuneşti* (cu o modificare formală faţă de atestările prime, *Micşeneşti*, *Micşăneşti*, uşor explicabilă fonetic)[1] apare încă din secolul al XVIII-lea, iar *Micşuneştii-Mari*, respectiv *Micşuneşti-Grădiştea* sau *Micşuneşti-Greci*, ultimele două indicând încadrarea administrativă în comune alăturate, au atestări târzii, din secolul al XIX-lea. Tot atunci, foarte probabil înainte de anul 1850, ia fiinţă, lângă vechea moară de apă a localităţii, un sat nou, numit *Micşuneşti-Moară*[2].

Satul Micşuneşti (numit anterior Micşeneşti sau Micşăneşti), cel mai vechi din zonă, nu a fost inclus în reţeaua localităţilor în care au fost făcute anchete dialectale pentru *Atlasul lingvistic român*, apropierea de Bucureşti având, probabil, importanţă.

Graiul locuitorilor acestui sat, pe deplin concordant, din punct de vedere fonetic şi morfologic, cu normele subdialectului muntenesc, prezintă însă câteva caracteristici lexicale ce merită, credem, puse în evidenţă.

---

* Universitatea din Bucureşti, str. Edgar Quinet, nr. 5–7, Bucureşti, România.

[1] Cf. DTRM: 296, unde, prin notarea, pentru *Micşuneşti*, a ipoteticei descendenţe dintr-un nume propriu *Micşun*, este acreditată ideea că cele două topnime (*Micşeneşti*, respectiv *Micşuneşti*) numesc localităţi diferite.

[2] Vezi atestări în DTRM: 297.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 153–160

Scanned with OKEN Scanner

2. Consemnarea în timp îndelungat a unor fenomene lexicale caracteristice graiului din Micşuneştii-Mari (am făcut primele notaţii în urmă cu aproape patru decenii) ne-a permis să întocmim unui glosar destul de cuprinzător, format din lexeme ce au răspândire sau semnificaţii specifice, de regulă, Munteniei, multe dintre acestea trecute astăzi în fondul lexical pasiv şi fiind, nu o dată, necunoscute vorbitorilor tineri. (Trecerea timpului şi schimbarea generaţiilor, dar mai ales modificarea unor obiceiuri sau practici locale au dus la această situaţie, urmarea firească fiind apariţia unei anumite stratificări lexicale în cadrul acestui grai.)

În principiu, am inclus în glosar doar cuvinte, nu şi variante fonetice previzibile. Am marcat totuşi unele fonetisme alternante la cuvinte cu etimologie incertă sau necunoscută. Şi am menţinut în forma-titlu fonetismul local, atunci când acesta individualizează un cuvânt sau particularizează o anumită semnificaţie. În câteva situaţii, formele-titlu pun în evidenţă generalizarea, în graiul specific satului Micşuneşti, a unor modificări formale produse prin etimologie populară. Am consemnat, desigur, şi sensurile locale ale unor cuvinte de uz general sau accepţiile semantice diferite de uzul muntenesc (aşa cum este el conturat în unele lucrări de specialitate[3]).

aciola (*a se ~*) vb. refl. – a se adăposti (pentru a se apăra de ceva)
acuşica adv. – îndată, peste puţin timp
agimă s.f. – varietate de ceapă, ale cărei tulpini cresc în tufă
amărăştean s.m. – om sărac, amărât
arfă s.f. – fel de a fi, comportament

bar(i)tai adv. – ditamai, coşcogeamite
başca adv., prep. – 1. separat; în afară de ace(a)sta; 2. în expr. *a se da de-a ~ –* (despre tinerii căsătoriţi) a se separa (cu traiul, de familia părinţilor); 3. în afară de, cu excepţia
bălăcări vb. – a certa (pe cineva) folosind vorbe urâte, a insulta
bârţoi s.n. – prăjitură făcută din mălai frământat, făină şi lapte
bâzdâganie s.f. – dihanie; arătare; insectă
beli (*a ~ ochii*) vb. – a privi foarte atent, cu ochii măriţi larg deschişi (de mirare)
beşniţă s.f. – epitet injurios adresat unei femei; femeie stricată, scroafă
blogodori vb. – a bombăni, a bodogăni
boală s.f. în expr. *luate-ar boala –* (în adresarea către un animal) bală, fiinţă fabuloasă
bobirci s.m.pl. – fire de cânepă nedezvoltate (rămase pe loc după recoltare)
boi s.n. – porţiune de gard cuprinsă între doi stâlpi
bolbotine s.f.pl. – fructe crude, zarzavaturi (puse în ciorbă); buruieni
boleşniţă s.f. – molimă, boală contagioasă
bolindeţ s.m. – covrig, colac mic dat colindătorilor
bostană s.f. – teren cultivat cu pepeni, pepenărie
bostănărie s.f. – bostană
budi vb. – a ascunde
bui s.n. – (în vorbirea copiilor) vin de împărtăşanie
bui vb. – (despre apă) a izbucni, a veni pe neaşteptate, a năboi
bulgăreală s.f. – umplutură a pereţilor făcuţi din paiantă; acţiunea de a umple pereţii din paiantă cu pământ amestecat cu paie
bulgări vb. – a umple cu pământ amestecat cu paie pereţii făcuţi din paiantă

[3] Am făcut confruntarea formelor şi sensurilor cuprinse în glosarul acum întocmit cu inventarul lexical consemnat în DA, DLR şi DGDS.

Scanned with OKEN Scanner

capiu s.m. – varietate de ardei, ~ capia
caval s.n. – (în legumicultură) malul de pământ care separă două brazde de legume
călțunar s.m. – bărbat care poartă darurile la nuntă
călțunăreasă s.f. – femeie care poartă darurile la nuntă
cărpător (și *crăpător*) s.n. – placă de lemn, lopată de lemn (folosită pentru punerea pâinii în cuptor)
cioci s.m.pl. – încălțări purtate (mai de mult) de copii, ciorapi scurți de lână sau de dimie, tălpuiți cu stofă groasă
cipici s.m.pl. – tip de încălțări, asemănătoare cu papucii
clocimp s.m. – resturile rămase în pământ după tăierea cocenilor de porumb (rădăcina și partea de jos a tulpinii)
cocioc s.n. – plaur
cocoloș s.n. – știulete de porumb nedezvoltat, pipernicit
cocoș s.m. – miezul pepenelui verde, scos la tăierea în felii
coinac s.m. – epitet adresat unui tânăr care începe să facă curte fetelor
colarezi s.m.pl. – mâncare preparată din fragmente de aluat fierte în lapte
colivie s.f. – pâine muiată în vin, dată, cu rol ritualic, celor ce participă la priveghi
cosoroabă s.f. – fiecare dintre bârnele așezate în lungul pereților unei case, pe care se prind căpriorii
cotolan s.m. – știulete de porumb (de dimensiune mare)
crațe s.f.pl. – rest lemnos rămas după melițarea cânepii, puzderie de cânepă
crosnie s.f. –legătură de lemne cărate în spate, sarcină (de lemne)
cufureală s.f. – diaree
cufuri (*a se* ~) vb.refl. – a avea diaree

dăula (*a se* ~) vb.refl. – a se speti, a se epuiza prin efort fizic excesiv
depune vb. – (despre mamifere) a avea ugerul mărit, ca semn că este aproape să fete

fâșteică s.f. – bucată de teren lungă și îngustă
fâștoacă s.f. – fâșteică
filotim, *-ă* adj. – generos, -oasă, mărinimos, -oasă
firoscos, *-oasă* adj. – priceput, -ă la toate
foloștine s.f.pl. – fulgi mari de zăpadă

giugea s.f. – bulgăre mic de lut, aruncat de copii cu ajutorul unor nuiele
gogi vb. – a scoate boabele de fasole din teacă; a curăța nucile de coaja verde
golgoaze s.f.pl. – resturi vegetale
gubav, *-ă* adj. – bolnăvicios, -oasă

habăn, *-ă* adj. – mare, voluminos, -oasă
hart interj. – cuvânt cu care se îndeamnă caii să meargă spre stânga
hăț interj. – cuvânt cu care se îndeamnă caii să meargă spre dreapta
hâltâcăni vb. – a face să se miște lichidul aflat într-un vas în toate direcțiile
hârlav, *-ă* adj. – murdar, -ă, neîngrijit, -ă
hârsi (*a se* ~) vb.refl. – a se obișnui, a se deprinde cu nevoile
hârsit, *-ă* adj. – obișnuit, -ă, deprins, -ă cu nevoile

iepure s.m. – (la porc) furca pieptului, stern
ispre adv. – în mod intenționat, dinadins, expres
istăc s.n. – răsadniță

împăndăra vb. – a răspândi, a împrăștia (lucruri, obiecte)

jughini (*a se* ~) vb.refl. – a se scărpina (posibil din cauza murdăriei)
jumări (*de ou*) s.f.pl. – omletă, mâncare din ouă bătute puse la prăjit (în care se presăra mălai)

legumi (și *lugumi*) vb. – a mânca puțin, cu măsură, cumpătat
leha (și *liha*) s.f. – brazdă de legume
lincăi vb. – (despre animale) a bea apă făcând un zgomot specific

Scanned with OKEN Scanner

mahala s.f. – scândură folosită pentru a netezi tencuiala, drişcă, mala
măşulă s.f. – capătul unei brazde de legume, care se taie pentru a lăsa apa să intre din *vadă*
melic s.n. – obicei rău, năravă

năboi vb. – (despre apă) a ieşi brusc şi cu putere de sub gheaţă (când se încălzeşte vremea), a tâşni, a veni pe neaşteptate, a bui
năglabie adv. – grămadă, buluc, în număr mare
năvârlii s.f.pl. (în expr. *a apuca pe cineva năvârliile*) – năbădăi, toane

obejdie s.f., în expr. *să nu te pună ~* – nevoie, necaz
obraţie s.f. – teren împrejmuit, rezervat pentru construcţia unei case
oleacă adv. – puţin, nitel
otânji vb. – a lovi (tare) pe cineva (cu un lemn)

paporniţă s.f. – coş împletit din papură
parmalâc s.n. – împrejmuire din scânduri făcută la pridvor sau la prispă
pământeală s.f. – umplutură de pământ bătut pe suprafaţa unei încăperi, ce ţine loc de pardoseală
pământi vb. – a umple cu pământ bătut suprafaţa unei încăperi
pătăranie s.f. – întâmplare
picni vb. – (despre o boală) a (cu)prinde (pe cineva) pe neaşteptate
pituşcă s.f. – colac, pâine mică
pleoapă s.f. – capac de coşciug
pocâltit, -ă adj. – (despre animale, în special despre vaci) supt, slăbit de foame
polatră s.f. – încăpere mică, construită în spatele casei, sub prelungirea acoperişului; atârnător
polovatic, -ă adj. – (despre un om) prost de gură, neatent la ce spune; palavragiu, -ie
preobeajăn s.n. – Preobrajenie, Schimbarea la faţă (sărbătoare religioasă)
prepeleac s.n. – platformă construită pe pari înalţi, înfipţi în pământ, care serveşte ca loc de pază (în bostănării sau în vii)
pripi vb. – (despre soare) a arde, a încălzi excesiv (avertizând că vine ploaia)
pripită adj. – (despre mămăligă) făcută (în grabă) prin amestecarea continuă a mălaiului prefirat în apa clocotită
puricei s.m.pl. – mâncare făcută din mămăligă rece, fărâmiţată, prăjită în grăsime
puţoi s.m. – ardei iute

raci s.m.pl. – fel de mâncare făcut din ardei iuţi copţi
răbuni (*a se ~*) vb.refl. – a se întinde, a se tolăni; a se întinde pe pat destins, cu hainele desfăcute
răbunit, -ă adj. – (despre un om) care stă culcat, destins, cu hainele desfăcute
rimontă s.f. – epitet (poreclă) adresat(ă) unei femei stricate, iapă (din *remontă*)
roboată s.f. – treabă domestică, muncă multă şi grea
roboti vb. – a face treburi mărunte (pe lângă casă), a trebălui

scoveargă s.f. – un fel de gogoaşă, făcută din cocă nedospită
slei vb. – (despre fântâni) a curăţa de nămol sau de pietre
suri interj. – îndemn adresat cailor pentru a merge înapoi
surlă s.f. – colibă, adăpost improvizat din crengi, coceni sau paie (făcut la vie sau în bostană)

şantaliu, -ie – adj. – şchiop, -oapă
şiştav adj. – (despre bobul de cereale) pipernicit, sec

talan s.m. – cal bătrân, gloabă
taman adv. – tocmai, chiar, exact
tătica s.m.sg. art. – bunicul, tatăl tatălui (mamei)

Scanned with OKEN Scanner

tiraz s.n. – soi de viţă-de-vie cu boabe mici şi negre, teras

ţiţivar s.m. – piţigoi, simţivar

ujuji (*a se* ~) vb.refl. – (despre lemne) a se ojiji, a se zvânta, a se usca (pentru a se aprinde mai uşor)

vadă s.f. – şanţ făcut pe vârful unui mal de pământ, prin care curge apa către brazdele de legume; canal de irigaţie

zătigni vb. – a mişca (un obiect) din loc

zgarandiv, *-ă* adj. – năzuros, -oasă, mofturos, -oasă la mâncare

zimbir s.n. – coş de papură cu formă paralelipipedică

3. Cele mai multe dintre lexemele grupate în glosarul de mai sus, fiind înregistrate şi în DGDS, confirmă, la fel ca trăsăturile fonetice şi particularităţile morfologice (neanalizate în acest studiu), apartenenţa graiului vorbit în satul Micşuneştii Mari la subdialectul muntenesc. Este vorba, de regulă, de împrumuturi sudice din turcă, din neogreacă sau din bulgară, dar şi de vechi împrumuturi slave. Susţin această apartenenţă la subdialectul muntenesc chiar şi unele dintre sensurile speciale cu care sunt folosite câteva cuvinte, chiar dacă lucrările de specialitate înregistrează aceste sensuri doar în zone sudice îndepărtate geografic de Ilfov (ca în cazul substantivelor *bolindeţ* sau *paporniţă*, respectiv în acela al adverbelor *başca* sau *ispre*, consemnate, în DGDS, doar pentru Oltenia). Ultimul cuvânt menţionat şi, alăturat lui, *rimontă* (formă populară pentru *remontă*), epitet adresat unei femei stricate, sinonim cu argoticul *iapă*, atestă predilecţia vorbitorilor munteni pentru neologismul modern[4].

Câteva cuvinte din glosar pun în evidenţă rolul jucat, în modificarea lexicului unei comunităţi, de etimologia populară. Este fie cazul unor cuvinte vechi, ieşite la un moment dat din uz (mă gândesc la *boală*, prezent în contexte în care anterior fusese utilizat cu certitudine *bală* „fiinţă fabuloasă etc."), fie acela al unor lexeme pătrunse în vorbirea locală dintr-o altă arie lingvistică (am în vedere varianta *crăpător* „placă de lemn, lopată de lemn, folosită pentru punerea pâinii în cuptor", înlocuitor cert al lui *cărpător*, prin apropiere de *crăpa*, sau *beşniţă* „femeie stricată, scroafă", formă modificată, în opinia noastră, din *deşniţă*, derivat ardelenesc bazat pe magh. *disznó* „porc" – cf. Istrate [1947]: 489, 497 –, prin apropiere de *beşi* – cf. DA, s.v. *beşniţă*).

Alte lexeme consemnate în graiul vorbit în Micşuneşti nu au fost înregistrate până acum în dicţionare. Este vorba de *arfă* „fel de a fi, comportament", *bârţoi* „prăjitură făcută din mălai frământat, făină şi lapte" sau *habăn*, *-ă* „mare, voluminos, -oasă", toate trei folosite în prezent doar de oameni în vârstă, respectiv de trei termeni specifici grădinăritului: *leha* (şi *liha*) „brazdă de legume", *măşulă* „capătul unei brazde de legume, care se taie pentru a lăsa apa să intre din *vadă*" şi *vadă* „şanţ făcut pe vârful unui mal de pământ, prin care curge apa către brazdele

[4] Cele două neologisme nu au fost înregistrate în sursele utilizate de Stelian Dumistrăcel pentru redactarea lucrării *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne* (Dumistrăcel 1978).

de legume; canal de irigaţie”[5]. Nu am întâlnit în dicţionarele consultate nici sensurile cu care sunt folosite verbele *beli* („a privi foarte atent, cu ochii măriţi, larg deschişi, de mirare) şi *zătigni* („a mişca un obiect din loc”), deşi cele două verbe sunt folosite, în arii lingvistice largi, cu unele sensuri apropiate.

Mai multe cuvinte, ilustrând în parte câmpuri lexicale distincte (alimente, obiecte casnice, îmbrăcăminte, elemente de construcţie, relaţii dintre oameni sau creşterea animalelor), individualizează şi ele graiul local din Micşuneşti, indicând existenţa în timp a unor surprinzătoare influenţe lingvistice transilvănene.

Intră în această serie *agimă* „varietate de ceapă, ale cărei tulpini cresc în tufă” (< magh. *hagyma* – DA s.v.), notat, în cadrul zonei sudice a Dacoromaniei, şi în Gorj, respectiv în Mehedinţi (DGDS s.v.), *jumări* (*de ou*) „omletă, mâncare din ouă bătute puse la prăjit (în care se presăra şi mălai)”[6] şi, foarte probabil, *pituşcă* „colac, pâine mică”, derivat diminutival din *pită*, prezent surprinzător în aria de utilizare a lui *pâine*.

Dintre numele de obiecte, menţionăm *cosoroabă* „fiecare dintre bârnele aşezate în lungul pereţilor unei case, pe care se prind căpriorii” (< magh. *koszoru(fa)* – DA s.v.), *cioci* „încălţări purtate (mai de mult) de copii, ciorapi scurţi de lână sau de dimie, tălpuiţi cu stofă groasă” (< germ. *Socken* – DA s.v.) şi *cărpător* (*crăpător*) „placă de lemn, lopată de lemn (folosită pentru punerea pâinii în cuptor)”, substantiv anterior comentat.

Pentru verbul *a bălăcări* „a certa (pe cineva) folosind vorbe urâte, a insulta”, atestat de dialectologi în Vlaşca (DGDS s.v.), dar consemnat de lexicografi în Sudiţi, localitate apropiată de satul Micşuneşti, întemeiată (o spune chiar numele) de „supuşi austrieci”, autorii *Dicţionarului* Academiei indică o circulaţie exclusiv nordică (DA s.v.).

În limbajul copiilor era cunoscut *ţiţivar*, nume pentru „piţigoi”, formaţiune (probabil) onomatopeică, despre care autorii DLR afirmă că este utilizată, alături de *simţivar* (formă primă sau lexem modificat prin etimologie populară?), „mai ales în Transilvania” (DLR s.v.).

În sfârşit, două interjecţii utilizate de crescătorii de cai, *hart* „cuvânt cu care se îndeamnă caii să meargă spre stânga” şi *suri* „îndemn adresat cailor pentru a merge înapoi”, trimit şi ele, prin etimon, către spaţiul ardelenesc. Prima formă pare să fie un reflex al verbului maghiar *fartolni* „a aluneca cu partea dindărăt (a corpului) înapoi sau într-o parte” sau *fartatni* „a face să alunece cu partea dindărăt (a corpului) înapoi sau într-o parte” (DLR s.v. *hart*), iar a doua, absentă din dicţionare, are foarte probabil la bază cuvântul german *zurück*.

4. Ultimele cuvinte comentate, unele ieşite parţial din uz din cauza modificărilor de natură socială, culturală sau materială produse în viaţa comunităţii

[5] În DLR, sensul menţionat este consemnat s.v. *vad*, şi ilustrat cu un citat extras din scrisul lui Mihail Sadoveanu.

[6] Autorii *Dicţionarului* Academiei opinau că, în cazul acestui sens al substantivului *jumară*, „avem a face cu germ.-austr. *Schmarn* [...], pătruns şi în ungureşte” (DA s.v.).

Scanned with OKEN Scanner

locale din satul Micşuneştii Mari (vorbitorii în vârstă le cunosc sau continuă să le folosească, dacă referentul încă există), pun deci în evidenţă certe influenţe lingvistice transilvănene. Surprinzătoare din perspectiva evoluţiei normale a unui grai vorbit în zona centrală a Munteniei, aceste influenţe se explică, desigur, prin stabilirea în localitate, în epoci diferite, a unor „ungureni", mulţi probabil oieri, plecaţi din Transilvania spre şes.

Atestată documentar, deopotrivă pentru Micşuneştii Mari şi pentru sate aflate în apropiere (Merii-Petchii, Sudiţi, Netezeşti, Maia, Fierbinţi – Meteş 1971: 209–210), toate situate de o parte şi de alta a Drumului Mare, numit şi Drumul Sării, calea obişnuită de legătură între Transilvania şi zona centrală, respectiv sudică a Munteniei, această stabilire şi apoi împământenire a unor persoane venite din Transilvania este probată nu doar prin cuvinte de tipul celor anterior comentate, ci şi prin nume proprii (devenite nume de familie) sau prin porecle. Ne gândim, raportându-ne strict la Micşuneşti, la *Giulea* (< magh. *Gyula*), la *Micşa* (întemeietorul probabil al satului; < magh. *Miksa*)[7], dar şi la *Helder*, *Merau* sau la *Vanză*, a căror structură fonetică derivă, foarte probabil, din etimoane german, respectiv maghiar; vezi pentru proveniență nemunteneasca a unor familii şi numele *Babarez* (< *barbares* „străin"?) sau *Bulearcă* (< *balercă* „butoiaş"?). În sate din apropiere, de unde coloniştii ardeleni au putut exercita ulterior influenţe lingvistice asupra graiului din Micşuneştii Mari, unele familii se numesc şi acum *Muşat*, *Seceleanu* sau *Ungureanu*. Un astfel de sat, *Sudiţi*, este în mod clar „colonie de ardeleni" (DA s.v. *bălăcări*), iar o pădure de lângă Micşuneşti-Moară, localitate posibil de identificat cu cătunul numit Micşuneşti-Ungureni, notat în 1835 pe o hartă rusească, se cheamă *Urlatu*, nume posibil de apropiat de *Orlat*, localitate aflată în apropiere de Sibiu.

BIBLIOGRAFIE

DA = *Dicţionarul limbii române*, coord. Sextil Puşcariu, t. I–II, Bucureşti, 1913–1949.

DGDS = *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, I–III, Bucureşti, 2009–2011.

DLR = *Dicţionarul limbii române*, coord. Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, serie nouă, t. I–XIV, Bucureşti, 1965–2010.

DTRM = *Dicţionarul toponimic al României. Muntenia*, redactor Adrian Rezeanu, vol. 4, *L–M*, Bucureşti, 2011.

Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Grecianu 1910 = Şt.D. Grecianu, *Istoria unei bătrâne moşii boiereşti. Grecii*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl".

Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Dicţionarul numelor de familie româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

[7] Pentru originea unora dintre aceste nume, vezi Iordan 1983.

Scanned with OKEN Scanner

Istrate [1947] = Gavril Istrate, *Noţiunea „femeie stricată" şi terminologia animală*, în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»", XI–XII (1944–1945), Iaşi, p. 471–497.
Meteş 1971 = Ştefan Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII–XX (Cercetări de demografie istorică)*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

LEXICAL ITEMS OF NORTHERN ORIGIN IN THE IDIOM SPOKEN IN A VILLAGE IN THE CENTER OF MUNTENIA

ABSTRACT

A number of words, that illustrate several lexical fields (food, household items, clothing, building elements, relationships between people or animal husbandry), give an individual character to the idiom spoken in the Micşuneştii-Mari village, indicating the existence over time of unequivocal Transylvanian influences. Surprising from the point of view of the normal evolution of an idiom spoken in the central area of Muntenia, these influences can be explained, of course, by the establishment in the locality, in different periods, of the "Transylvanians", probably mostly shepherds, who migrated from Transylvania towards the plain.

Keywords: *Wallachian subdialect, dialectal vocabulary, lexical archaism, Transylvanian linguistic influences.*

Scanned with OKEN Scanner

ATITUDINE LINGVISTICĂ *VS* COMPORTAMENT LINGVISTIC LA DEPORTAȚII MOLDOVENI ÎN SIBERIA (1940–1956)

ALEXANDRU LAURENȚIU COHAL*

1. Introducere

Studiul de față documentează repertoriul lingvistic al unor români din Republica Moldova care au fost deportați de autoritățile sovietice în teritoriile Siberiei şi în Kazahstan între anii 1940 şi 1956, bazându-se pe rezultatele cercetării dialectologice *Graiurile româneşti de la est de Carpați. Etno- şi sociotexte*, condusă între anii 1991 şi 1996 de Institutul de Filologie Română „A. Philippide" din Iaşi (Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu), în colaborare cu Institutul de Lingvistică din Chişinău al Academiei de Ştiințe a Republicii Moldova (Vasile Pavel, Valentina Corcimari, Valeriu Sclifos).

Tema este analizată din perspectiva sociologiei limbii, care studiază „«statutul» şi relațiile socioculturale ale diferitelor limbi din cadrul unei comunități" (Coşeriu 1993: 23). Analiza s-a concentrat pe detectarea raportului dintre atitudinea lingvistică şi comportamentul lingvistic al subiecților, prin compararea dintre exprimarea opiniilor şi sentimentelor subiecților față de limbile din biografia lor lingvistică şi întrebuințarea concretă a acestor limbi în comunitatea din care fac parte, aşa cum au fost ele documentate în cercetarea de teren.

Secundar, am realizat o analiză a discursului pe baza corpusului obținut din transcrierea parțială a discuțiilor cu subiecții cercetării, din prisma bilingvismului şi a contactului lingvistic, cu scopul de a detecta ponderea şi rolul interferenței în limba română. Astfel, calcul, împrumutul, inserția lexicală pot da ulterioare indicații despre tipul, intensitatea şi direcția bilingvismului. În fine, analiza fenomenelor de la nivelul discursului a avut rolul de a controla veridicitatea rezultatelor produse de studiul comportamentului lingvistic.

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 161–184

Scanned with OKEN Scanner

2. Cadrul teoretic al argumentării

De tema *atitudine vs comportament lingvistic* se ocupă sociolingvistica, în special în cadrul subdomeniului politicii lingvistice prin care se depistează – printre altele – eventualul conflict lingvistic din societățile multilingve; cercetării specifice din acest domeniu în revine sarcina să răspundă la următoarea întrebare: există vreo diferență între raportarea declarativă a multilingvilor față de limbile/graiurile din repertoriul de care dispun și folosirea efectivă, în viața de zi cu zi, a mijloacelor lingvistice?

Studierea acestei teme poate aduce mai multă lumină asupra direcției în care se înscriu limbile comunităților, pe o axă formată din două statusuri lingvistice opuse: vitalitate (engl. *language maintenance*) și declin lingvistic (engl. *language attrition*). Tradiția lingvistică din România în cercetarea minorităților românești istorice din țările vecine a fost și continuă a fi (Marin *et al* 2000a, 2000b; Neagoe, Mărgărit 2006; Marin, Mărgărit 2005, 2013) în mare parte una eminamente dialectologică: cercetătorii au notat atitudinile subiecților vorbitori de limbă română față de repertoriul lingvistic și față de provocările sociale, însă nici planificarea anchetelor și nici desfășurarea lor nu au reflectat preocupări sociolingvistice propriu-zise[1]. Cu unele excepții (Borbély 1996; Borbély 2013), metoda de teren nu prevede în aceste cercetări instrumentele necesare investigării sistematice a binomului atitudine *vs* comportament lingvistic (întrebări în chestionare, participare directă etc.).

La societățile formate din multilingvi de cele mai multe ori apare un uz dezechilibrat al limbilor din repertoriu, ceea ce – din motive culturale, istorice ori politice – poate conduce la specializarea varietăților lingvistice în unele cu prestigiu ridicat *vs* altele, cu prestigiu scăzut (Ferguson 1959), ceea ce la rândul său poate provoca conflictul lingvistic (Haugen 1966), oglindit în măsură mai mică ori mai mare de un conflict social. De aici necesitatea de a determina gradul de vitalitate a limbilor cu statut inferior aflate în (presupus) pericol de extincție în context plurilingv. *Nota bene* însă, nu întotdeauna unei opinii negative față de starea limbii materne (L1), în calitate de limbă minoritară, îi corespunde și un grad de vitalitate scăzut al acesteia; la fel, o părere foarte bună despre nivelurile de însușire și de uz ale limbii majoritare (L2) nu se corelează neapărat cu un nivel de vitalitate dezastruos al limbii materne. Spre exemplu, într-o cercetare din 2014 (Cohal 2014: 66–67) observam că româna minoritară a primei generații de migranți în Italia este considerată de vorbitori un idiom într-o stare accentuată de degradare (opinie puternic contrazisă de realitatea lingvistică documentată *in loco*), în concordanță cu nemulțumirea de a se situa pe palierul socioeconomic cel mai de jos al societății-gazdă; acest lucru ne spune, pe de o parte, în plan sociologic, că migranții români identifică pozitiv relația dintre limba maternă ca limbă ce conține elementele bazice ale identității de grup și gradul de ascensiune socială, limbă ce

[1] Nu intră în discuție aici cercetările asupra dialectelor românești (aromâna, meglenoromâna și istroromâna).

Scanned with OKEN Scanner

continuă a fi necesară – alături de limba adăugată (italiana L2) – scopului exprimării personalității individuale în noul context sociocultural.

Pe de altă parte, în plan strict lingvistic, descoperirea unui nivel satisfăcător de vitalitate a acestei varietăți de română în contact cu italiana – în ciuda lamentoului generalizat pe marginea deprecierii ei – oferă indicații plauzibile despre *vârsta* bilingvismului româno-italian, aflat într-o etapă inițială consolidată (Thomason, Kaufman 1988: 50), în care L1 prezintă o masă apreciabilă de împrumuturi şi calcuri catalizate de L2, pe care le integrează conform propriilor reguli constitutive. Ajungem aici la o altă latură a aceleiaşi probleme, şi anume la teoriile lingvisticii contactului (engl. *contact linguistics*) care îşi propun să elucideze cum anume multilingvii reproduc multitudinea frământărilor sociale, culturale, demografice etc. la nivel eminamente lingvistic, cu alte cuvinte cu ce instrumente lingvistice rezolvă aceşti vorbitori provocările multiculturalității (Thomason 2001; Clyne 2003).

În fine, acestor domenii ştiințifice li se adaugă contribuția fundamentală a gramaticii comparate, a istoriei limbii, a etimologiei, sectoare în care se pot verifica cu o precizie sporită originea ori direcția fenomenelor (socio)lingvistice observate.

3. Descrierea cercetării originale şi implicațiile studiului de față

3.1. Descrierea cercetării originale

Materialul audio ce stă la baza prezentului studiu a fost înregistrat în cadrul cercetării dialectale menționate mai sus, *Graiurile româneşti de la est de Carpați. Etno- şi sociotexte* (infra, cercetarea originală), , în cadrul căreia între anii 1991 şi 1996 au fost intervievați subiecți din 30 de localități din Moldova istorică (din România, Ucraina, Republica Moldova şi Transnistria); scopul a fost acela de a releva existența unor trăsături de românitate comună prezentă în aceste ținuturi, evidențiate atât prin constante ale culturii lor materiale şi spirituale, cât şi prin unii parametri lingvistici ce le caracterizează graiurile. Materialul audio[2] rezultat se înscrie în seria socio- şi etnotextelor reprezentative pentru subdialectul moldovenesc (cf. *infra*, 7) ce îşi vor găsi în viitor locul lângă textele (deja publicate) din cadrul *Noului Atlas lingvistic român. Moldova şi Bucovina*[3]. În parte, mărturiile deportaților au fost valorificate într-o lucrare de sociologie rurală ce are ca subiect dispariția

[2] Înregistrările audio din Republica Moldova însumează 45 de ore de conversație; atât benzile de magnetofon şi de casetofon originale, cât şi versiuni îmbunătățite ale acestora în formă digitală se găsesc în Arhiva Departamentului de dialectologie şi sociolingvistică a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" (Filiala Iaşi a Academiei Române).

[3] *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, *Texte dialectale*, vol. I (şi urm.), culese de Stelian Dumistrăcel si publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, Iaşi, Editura Academiei Române (1993 şi urm.).

vetrelor săteşti seculare ţărăneşti (*strămutarea* lor în alte zone) fie din pricina modificărilor catastale produse de sistematizarea de sorginte socialistă a teritoriului, motivată în mare parte de procesul de colectivizare a agriculturii, fie ca urmare a procesului de industrializare (laolaltă cu cel al urbanismului), ilustrat în particular de lucrările hidrologice din Valea Bistriţei, fie, în fine, din cauza unor evenimente naturale catastrofice, precum alunecările de teren şi inundaţiile; pe lângă acestea, şi deportarea – ca tip de dezrădăcinare – se înscrie în seria experimentelor sociale care au avut efectul de a altera până la limita anihilării societatea tradiţională românească (Dumistrăcel 1995).

Iată, de la nord la sud, cele paisprezece localităţi în care s-a desfăşurat cercetarea originală: Clocuşna, raionul Ocniţa, nordul Republicii Moldova, la graniţă cu Ucraina; Pelinia (pronunţat Pelenía), raionul Drochia, nordul Republicii Moldova; Hruşca (pronunţat Gruşca de subiect), localitate din stânga Nistrului (Transnistria); Brăviceni, raionul Orhei, centrul Basarabiei către Transnistria; Bumbăta, raionul Ungheni, centrul Basarabiei, mai în vest, către România (punct ALM); Cosăuţi, raionul Soroca, nord-estul Republicii Moldova; Gura Căinarului, raionul Floreşti, nord-estul Republicii Moldova (înregistrările audio s-au pierdut); Colibaşi, raionul Cahul (fost Vulcăneşti), centrul Republicii, către România; Saharna, raionul Rezina, estul Republicii Moldova, în dreapta râului Nistru; Lăpuşna, raionul Hânceşti, centrul Republicii Moldova, către România; Oniţcani, raionul Criuleni, estul Republicii Moldova; Batâr, raionul Cimişlia, sud-estul Republicii Moldova; Tudora, raionul Ştefan Vodă, sud-sud-estul Republicii Moldova, în dreapta râului Nistru; Goteşti, raionul Cantemir, sud-vestul Republicii Moldova.

Tehnica de colectare a datelor a constat într-o discuţie condusă în limba română, structurată, e drept, pe teme prestabilite, dar cu o mare elasticitate în stabilirea ordinii subiectelor de conversaţie. Echipa de cercetători a fost mixtă, cu reprezentanţi din România şi din Republica Moldova, cunoscători ai limbii române şi ai limbii ruse. Subiecţii au fost încurajaţi să folosească exprimarea locală, dar în cele mai multe cazuri nu a fost nevoie să se insiste în acest sens. Atunci când ei au introdus elemente din alte limbi ori au schimbat codul lingvistic în conversaţie, aceştia nu au fost inhibaţi, însă au fost stimulaţi să se întoarcă la limba română prin faptul că, la următorul moment de interacţiune, cercetătorul a reluat discuţia în româneşte.

Temele stabilite de cercetători drept cadru pentru înregistrarea discuţiilor cu subiecţii au fost în mare parte cele tipice anchetelor dialectale şi etnografice, cum ar fi: îndeletnicirile casnice, munca la câmp, riturile de trecere (botez, moarte, căsătorie) etc.; la acestea s-au adăugat subiecte precum războiul, colectivizarea, închiderea bisericilor şi deportarea, asupra cărora se apleacă cu precădere analiza (antropo-) sociologică (Dumistrăcel 1995: 106–136). Această adăugire a fost binevenită, mai ales pentru motive ce ţin *in primis* de metodă: este în general acceptat de cercetătorii ştiinţelor socio-umane faptul că probabilitatea să se producă – în cadrul unei cercetări de teren în care apare microfonul – o discuţie între cercetători şi intervievaţi similară cu cea *naturală*, cu care subiecţii sunt *obişnuiţi*,

Scanned with OKEN Scanner

creşte cu atât mai mult cu cât temele de discuţie alese prezintă un grad sporit de dramaticitate şi de personalizare. Astfel creşte posibilitatea de a obţine fapte de limbă *autentice*, în sensul în care, odată cu focalizarea pe evocarea evenimentelor de acest tip, scade focalizarea pe uzul varietăţii limbii îngrijite prin care de regulă subiecţii se raportează la cercetător (Dumistrăcel *et al.* 1997). Într-o o astfel de situaţie nu numai că subiectul tinde să-şi cenzureze mai puţin vorbirea populară (firească într-o situaţie de comunicare informală), dar este de aşteptat ca gradul de veridicitate al comportamentului său lingvistic să sporească în raport cu ceea ce el declară (atitudine) în privinţa limbilor/dialectelor din repertoriu.

Cu scopul de a crea o situaţie de comunicare cât mai apropiată de cea a dialogului *natural* între dialoganţi şi, deci, de a obţine date lingvistice cât mai genuine, cercetătorii anchetei, sub conducerea lui Stelian Dumistrăcel, au stabilit cu subiecţii o situaţie de comunicare cât mai apropiată posibil de tipicul conversaţiei amicale-familiale. Interacţiunea (şi înregistrarea acesteia pe bandă magnetică) a avut loc în locuinţa subiecţilor. Au fost culese informaţii despre localitatea vizitată şi privitoare la componenţa etnică a aşezării, precum şi datele socio-anagrafice ale subiecţilor cercetării (inclusiv despre şcolarizare şi tipul de bilingvism). În fiecare sat au fost alese cu precădere persoane reprezentative pentru interesele cercetării, atât din generaţia vârstnică, cât şi din cea intermediară, nefiind excluşi copiii.

3.2. Implicaţiile studiului de faţă

Faţă de proiectul original, care cuprindea, pe lângă înregistrări din Republica Moldova, şi înregistrări din România şi din Ucraina, pentru un total de 30 de localităţi din Moldova istorică, în prezentul studiu am restrâns aria de cercetare, prin izolarea a numai câtorva elemente, de interes sociolingvistic, şi prin reducerea materialului audio de analizat. Astfel, dacă în cercetarea originală au fost recoltate date din Moldova istorică, în vederea realizării studiului de faţă au fost folosite doar înregistrările din cele paisprezece localităţi din Republica Moldova (cf. *supra*); cei doisprezece subiecţi deportaţi intervievaţi în cadrul cercetării originale proveneau din doar şase sate: Batâr, Cosăuţi, Lăpuşna, Onişcani, Pelinia, Saharna. În privinţa tipologiei subiecţilor cercetării de faţă, putem afirma că, în marea lor majoritate, sunt cei de care se interesează în principal dialectologia (vârsta a III-a, între 60 şi 85 de ani). Din bogăţia de teme de discuţie şi de date obţinute în anchetă, doar două au fost temele a căror naraţiune a constituit corpusul necesar analizei de faţă: trecerea la colhoz (exproprierea bunurilor şi înregimentarea în cooperativele de tip sovietic) şi deportarea în Siberia şi Kazahstan (împreună cu reîntoarcerea în sat) a subiecţilor şi a familiilor lor, fapte petrecute între anii 1940 şi 1956.

Analiza se concentrează, pe de o parte, asupra biografiei lingvistice a deportaţilor etnici basarabeni, rezultată din declaraţiile subiecţilor înşişi, şi, pe de altă parte, asupra fenomenelor lingvistice prezente în vorbirea acestor persoane, interesul fiind acela de a detecta raportul dintre dintre atitudinea lingvistică şi

Scanned with OKEN Scanner

comportamentul lingvistic față de limbile/graiurile din repertoriu. Concret, au fost analizate două variabile:

1. opiniile și sentimentele în privința limbilor din propriul repertoriu, cât și cu privire la conflictul lingvistic bine-cunoscut în teritoriile sovietizate între L1 și L2;

2. comportamentul lingvistic, uzul practic al limbilor din propriul repertoriu, așa cum a fost relevat în cadrul discuției cu cercetătorul (condusă în limba maternă[4], L1).

În fine, în cercetarea avută în vedere, discuția dintre cercetător și subiect se completa (de cele mai multe ori, se termina) cu un dialog asupra limbilor cunoscute, a gradului lor de stăpânire, a numărului de ani de școală, toate acestea constituind părți principale ale biografiei lor lingvistice, cât și elemente necesare unei mai bune încadrări a performanței lor lingvistice documentate de banda magnetică. Acest element anagrafic constituie al treilea participant la raționamentul propus în expunerea de față, având rolul de a analiza pentru fiecare caz observat raportul dintre cele două planuri, atitudine lingvistică *vs* comportament lingvistic. Este vorba despre:

3. gradul de cunoaștere a limbilor din repertoriu, obiectivat în oarecare măsură prin declararea anilor de școlarizare în L1 și/sau L2.

Precizăm că, pentru fenomenul studiat, analiza de față nu poate conduce la enunțarea unor postulate reprezentative pentru întreaga populație deportată, ci cel mult la descoperirea unor tendințe, așa cum se manifestă ele în cazurile deportaților găsiți de cercetarea originală. Pe lângă această restricție obiectivă, există și o altă limitare, firească cu precădere în cazurile analizelor *post festum* (precum este și cea de față) și care merită a fi amintită. În interpretarea rezultatelor analizei de față voi ține seama de faptul că, în ciuda autoimpunerii obiectivității tipice demersului științific, în ciuda impunerii respectării fidele a premiselor teoretice și metodice avute în vedere în cercetarea originală, a acționa asupra unor date culese de alții aduce cu sine posibilitatea unor interpretări eronate; ele, dacă vor exista, vor fi prin urmare atribuite doar autorului acestor rânduri.

4. Situația lingvistică în Republica Moldova

URSS a aplicat, de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial până în anii cincizeci ai secolului trecut, un regim de teroare[5] menit să deznaționalizeze populațiile autohtone din noile republici sovietice, una dintre cele mai dure măsuri represive fiind deportarea persoanelor ce manifestau o majoră aderență la valorile

[4] E drept, interviurile fiind în română, analiza nu este imparțială, pentru ca nu poate releva bilingvismul ori trilingvismul (nu s-a testat gradul de cunoaștere a limbilor rusă și ucraineană); cu toate acestea, cum vom vedea în a doua parte a analizei, chiar și dialogând numai în una dintre limbile dintr-un repertoriu bi- ori trilingv, se poate proiecta o imagine destul de corectă a raportului dintre respectivele limbi.

[5] Acest genocid este similar, în viziunea istoricilor, cu cel al holocaustului etnicilor evrei, țigani și al altor minorități (în special religioase) din Europa Occidentală și Orientală (Traşcă, Deletant 2007), în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

Scanned with OKEN Scanner

şi tradiţiile comunităţilor din care făceau parte în „ţinuturile neospitaliere" ale URSS (Popa, Popa 2012: 244). În cadrul acestei strategii, politicile lingvistice ale URSS (Heitmann 2014) în ţinuturile locuite de români au constituit pârghii esenţiale ale rusificării şi, în cazul specific românesc, al ucrainizării. Documentarea perioadei, a contextului politic din Republica Moldova şi a relaţiilor acesteia cu Bucureştiul şi Moscova, mai ales între 1940 şi 1953 (Pasat 2011) a arătat cât de profunde erau implicaţiile politicilor lingvistice sovietice pentru cetăţenii moldoveni din acele timpuri. Politica lingvistică de rusificare era considerată nu singura, dar „una dintre sarcinile prioritare ale statului, cea mai importantă de integrare a RSSM în componenţa URSS" (*ibidem*: 473).

Mai întâi, în RASSM, şi apoi, după anexarea Basarabiei, în RSSM, politica de deromânizare lingvistică a continuat tradiţia de rusificare începută în perioada ţaristă, cu unele oscilaţii între dură reprimare şi moderată permisivitate în recunoaşterea romanităţii şi românităţii limbii locale, politică ce avea să-şi domolească „fobia" (Heitmann, 2014: 35) antiromânească abia la mijlocul anilor '50 ai secolului trecut. Pentru vorbitorii de limbă română din Republica Moldova şi Ucraina, deznaţionalizarea (până la soluţia finală, genocidul, în cazul deportaţilor) a avut ca pârghie esenţială, în afara celei economice, impunerea limbii ruse şi trecerea limbii române în poziţie de inferioritate, mergând până la anularea ideii de limbă română. Aceste acţiuni nu au putut avea pe termen scurt efectele dorite: astfel, pe lângă limbile rusă şi ucraineană, atât pentru subiecţii deportaţi, cât şi cei nedeportaţi, limba română a continuat să existe în repertoriul lingvistic comunitar, în condiţii de marginalizare specifice (Bochmann 2004, Heitmann 2014). Însă, laolaltă cu unele efecte pozitive, precum „lichidarea treptată a analfabetismului populaţiei şi introducerea învăţământului obligatoriu primar [...], insuficienţa de mijloace [...] a dus la faptul că învăţământul şi educaţia au devenit preponderent superficiale şi de proastă calitate" (Pasat 2011: 507). În condiţiile în care „o parte considerabilă a populaţiei moldoveneşti se afla în afara influenţei de cultură şi de propagandă rusolingve" (*ibidem*: 508), insuccesul acţiunii de rusificare a avut efecte pozitive pentru soarta limbii române din Republica Moldova. Graiurile dacoromâne locale, precum şi variantele orale ale limbilor impuse au constituit mijloacele principale de comunicare pentru marea majoritate acestor etnici români sovietizaţi (Heitmann 2014).

5. Deportarea etnicilor români din Republica Moldova

În RASSM, RSSM, în partea de nord a Bucovinei ce face azi parte din Ucraina şi în Transnistria actuală, în acei 10 ani de dure persecuţii (1940–1950), cifra basarabenilor şi a bucovinenilor dispăruţi s-a ridicat la aproape 1 milion, dintre care, conform estimării oficiale sovietice, cele trei valuri de deportări au interesat, însumat, 75 000 persoane, estimările cercetătorilor ridicând însă cu mult acestă cifră (Mătrescu 1993: 3–4). „În perioada stalinismului dur (1940–1941, 1944–1951),

Scanned with OKEN Scanner

în RSSM au fost operate trei valuri de deportări în masă şi, zilnic, arestări, deportări singulare şi execuţii. [...] *Grosso modo*, putem califica aceste trei valuri de deportări ca o ofensivă totală împotriva populaţiei din RSSM: ofensiva politică (deportarea din 1941), economică (deportarea din 1949) şi spirituală (deportarea din 1951)" (Olaru-Cemîrtan 2013: 221–228). Marea majoritate a subiecţilor cercetării noastre aparţine primului val de deportări, iar o minoritate face parte din al doilea. „Deportarea a afectat toate raioanele, cuprinzând pături largi de populaţie, mai ales dacă ţinem seama de tradiţionalele legături familiale, caracteristice ţărănimii din Moldova" (Pasat 2006: 339).

Momentului iniţial al deportării i se ataşează invariabil în memoria victimelor intervievate folosirea limbii agresorilor, căreia i se imprimă prin extensie statutul de limbă agresoare. Deportaţii relatează aşadar că ordinul milităresc de a lua câteva efecte personale pentru a urca în trenurile ce vor fi fost trimise în Siberia a fost primit exclusiv în limba rusă, fiind resimţit ca modalitate de intimidare extremă, în caz contrar urmând a fi împuşcaţi (cei ce s-au opus, puţini, au şi fost împuşcaţi). Faptul că cei mai mulţi dintre deportaţii intervievaţi pun în fruntea naraţiunii deportării acest episod lingvistic trimite la consideraţia că limba rusă nu numai că era mai puţin cunoscută decât româna („moldoveneasca"), dar şi că atitudinea faţă de limba impusă nu a fost una pozitivă în acel moment şi, astfel dăinuind în memorie, probabil că această atitudine nu s-a schimbat în esenţa ei[6]. „Dacă membrii familiei nu vorbeau rusa, anunţul [deportării, n.n.] trebuia să se facă în limba română, însă aceasta nu s-a făcut în toate cazurile. Din unele relatări ale supravieţuitorilor, s-a vorbit doar în limba rusă" (Olaru-Cemîrtan 2013: 141). Conform mărturiilor deportaţilor din cercetarea originală, informatorului („trădătorului") din localitate i-ar fi revenit sarcina să traducă în română pentru cei arestaţi ordinele ruseşti, însă de cele mai mult ori militarii nu permiteau acest lucru.

Prigoana asupra limbii române ca vehicul de românitate în aceste ţinuturi s-a evidenţiat în mod extrem de clar în faza celui de al doilea val de deportări, atunci când au fost arestaţi şi deportaţi membrii cultelor religioase neagreate de URSS, precum cei din secta inochentiştilor[7] ori cei din secta Martorilor lui Iehova, aflaţi într-o situaţie lingvistică similară[8]. Nu au existat, din câte se cunoaşte astăzi, politici speciale de îngrădire a limbilor deportate odată ajunşi în ţinuturile pustii ale URSS, dar nici politici de protejare a acestora, dat fiind caracterul de *pedeapsă finală* al deportării. De la o zi la alta (timpul necesar transportului în lagăre), rusa a devenit pentru deportaţi codul lingvistic necesar în toate situaţiile de comunicare,

[6] Lucru cu atât mai pilduitor cu cât limba rusă devine limbă a administraţiei în aceste ţinuturi încă din perioada stăpânirii ţariste, adică de la începutul sec. al XIX-lea (Agachi 2013).

[7] Aceştia cunoşteau cu atât mai puţin limba rusă, întrucât „una dintre caracteristicile acesteia [a respectivei forme de cult, n.n.] era propovăduirea în limba română, astfel atrăgând populaţia rurală şi păstrând trăsătura naţional-culturală a ei" (Olaru-Cemîrtan 2013: 186).

[8] „E interesant să menţionăm că, deşi cererea era scrisă în limba rusă şi cu grafie rusă, iscălitura este cu grafie latină. Probabil, sărmana [deportata, n.n.] nici nu cunoştea limba rusă şi a rugat pe cineva dintre oficiali să-i scrie cererea, iar ea doar punându-şi semnătura" (Fuştei 2012: 106).

Scanned with OKEN Scanner

exceptând cele familiale şi cu conaţionalii, în timp ce educaţia şcolară a copiilor deportaţi se va desfăşura exlusiv în rusă (Petrencu *et al.* 2014). Cunoaşterea L2 la adulţi, atunci când nu a fost anticipată printr-un an-doi de şcoală în limba rusă înainte de deportare, avea să se îmbunătăţească în Siberia în câteva moduri: prin matrimoniu cu un rusofon sau prin calificare la locul de muncă; în rest, această categorie a deprins limba rusă prin interacţiune cu alţi rusofoni, oricum în afara controlului instituţional.

Deportaţii proveniţi din zonele de frontieră cu Ucraina au fost avantajaţi în primele momente ale descinderii în lagăre, cel puţin prin prisma faptului că lor le era familiară limba ucraineană, limba vecinilor lor istorici de la est; mai mult decât atât, graiurile moldovenilor din zonele de contact conţin elemente lexicale de origine ucraineană şi rusă (Marin *et al.* 2000a: *Glosar*) ce înaintează pe orizontală către vest, putând fi găsite, după cum se ştie, în graiurile de tip nordic din România (cf. *infra*, 6); cu toate acestea, marea majoritate a deportaţilor a acuzat odată cu deportarea un şoc lingvistic iniţial cauzat de necunoaşterea limbilor locale siberiene, cât şi de refuzul băştinaşilor ori al celorlalte naţionalităţi deportate de a comunica cu ei, chiar şi atunci când elemente lingvistice rudimentare ar fi putut înlesni dialogul.

6. Repertoriul lingvistic

Repertoriul lingvistic al deportaţilor români basarabeni este compus din limbile română, rusă, ucraineană.

Prin *limba română* (L1) ne referim la unele manifestări ale sale:

- în mică măsură una dintre *varietăţile ei înalte* (este cazul câtorva subiecţi, care au intrat în contact cu această varietate marginal, într-o perioadă în care au trăit în România [bărbaţi încorporaţi ca militari ori plecaţi la şcoli româneşti, mai ales în Muntenia şi Moldova]);
- în mai mare măsură una dintre *varietăţile ei populare*, folosite în familie şi în reţelele sociale primare (din comunităţile locale). Din punct de vedere diatopic, aceste varietăţi de limbă română situate în afara graniţelor politice ale României se încadrează în următoarele arii:

– ale subdialectului maramureşean (graiurile din Nordul Tisei [Ucraina, regiunea Transcarpatică] (Tratat 1984: 320);

– ale subdialectului moldovean (graiurile din nordul şi sudul Republicii Moldova, nordul Bucovinei (Ucraina) şi Transnistria (Tratat 1984: 237, Marin *et al.* 2000b: 118);

– ale subdialectului muntean, în particular prin afinităţi cu graiurile din nordul Munteniei (graiurile din sud-vestul Republicii Moldova – Marin *et al.* 2000b: 52).

Pe de altă parte, fac parte din repertoriul deportaţilor limba rusă (L2), varietate oficială, învăţată sub administraţia rusească în Republică, uneori în haina unei varietăţi de rusă siberiană (cf. *infra*) şi, acolo unde este pertinent, limba

Scanned with OKEN Scanner

ucraineană (sub administrația din Ucraina și din Transnistria, unde ucraineana e limbă oficială).

E demn de consemnat faptul că marea majoritate a românofonilor acestor ținuturi, mulți dintre ei agricultori[9], aveau un grad de școlarizare limitat, astfel încât, pentru generația celor deportați, accesul la nivele normate ale limbilor, atât la limba română (numită local „moldovenească"), cât și la L2 (în special rusa, dar și ucraineana) a fost foarte redus.

7. Biografiile lingvistice

În acord cu maniera de lucru a istoricilor care au tratat tema deportării, nu am anonimizat numele subiecților, indicarea numelor adevărate constituind astfel o contribuție – minimă – în vederea reparației morale datorate victimelor abuzurilor dictaturii comuniste. Am optat pentru un grad ridicat de literalizare a transcrierii, neglijând intenționat semnalarea fonetismelor dialectale și regionale prin care subiecții cercetării se încadrează într-unul sau altul dintre graiurile subdialectelor limbii române; au fost semnalate doar unele fonetisme populare și unele fenomene fonetice caracteristice limbii vorbite.

În ceea ce privește fonetismele populare, ținem seamă de definirea lor dată în Dumistrăcel (1978: 106–163), prin care acestea se deosebesc atât de cele specifice limbii literare, cât și de realizările sale dialectale ori regionale, putându-se întâlni în cea mai mare parte a provinciilor istorice din spațiul dacoromân, și tind să aibă grad sporit de regularitate. Astfel, s-a notat închiderea lui *e* neaccentuat la *i* (*moldovineşte*); alte foneme populare, cum ar fi închiderea lui *ă* neaccentuat la *î* (*sapî*) ori realizarea lui *i* prin *î* după *s*, *z*, *ț*, *ș*, *j* dure (*șî zâce*) nu au fost notate, deși ele sunt prezente în mai toate graiurile dacoromâne (Dumistrăcel 1978: 137–138); am decis astfel întrucât acestea constituie caracteristici ce aparțin în cea mai mare parte graiurilor moldovenești (Tratat 1984: 211–212). Nu au fost notate fenomenele situate pe palierul variației dialectale, precum palatalizarea labialelor și trecerea africatelor [ĉ, ĝ] la fricativele [ŝ, ẑ].

Am semnalat lipsa pronunțării art. hot. masc. *-l* (ex. *ministeru*), precum și prezența sa, știut fiind faptul că, în ciuda tendinței căderii consoanei finale [l] la substantivele masculine articulate din româna vorbită, pronunțarea lui *-l* se mai păstrează cu precădere în graiurile din Republica Moldova (mai ales în Transnistria, cf. Marin *et al.* 2000a: 67, dar și în graiurile din Bucovina – cf. Tratat 1984: 219–220). Am notat forma *o* a auxiliarului la perfectul compus de la pers. 3 și 6 (*o mers*), caracteristică a graiurilor nordice și care apare cu cea mai mare frecvență în graiurile moldovenești, pentru a evidenția distribuția de la nivel local

[9] „Este suficient să amintim că în 1940 la sate trăiau 87% [țărani, n.n.], iar în orașe numai 13% din populație. La sfârșitul anului 1950, aceste date erau de, respectiv, 83% și 17%[...]" (Pasat 2006: 339).

Scanned with OKEN Scanner

între realizările cu forma *o*, specifice zonei de centru-nord a Republicii, şi cele specifice graiurilor basarebene sudice, unde apare auxiliarul *a* (*a mers*).

Cu scopul de a restitui textului scris savoarea dialogului original au fost notate unele forme scurtate ale numeralelor (*cinşpe*), reducerea unor silabe (*s-o-nsurat*), lipsa lui *-i* din articolul hotărât proclitic (*lu tata*). Citările sunt semnalate prin italice.

1. Gheorghe Spânu (Batâr, raionul Cimişlia)

Gheorghe Spânu învaţă o clasă la români, o repetă sub ruşi. A fost deportat, impreună cu familia (au fost nouă copii la părinţi, întorşi în 1950 numai cinci dintre ei), din cauză că erau consideraţi *culaci* (< rus. *кулак* [lit. *pumn*, fig. *avar*, *zgârcit*]) – „ţăran înstărit, chiabur"). Pauză de şcolarizare de trei ani, în ghetoul deportării. Apoi învaţă o clasă, a 4-a, în limba rusă, tot acolo. Odată întorşi, mai învaţă o clasă, în *moldoveneşte*, clasa a 5-a. Duşi cu trenul (*ca pe câini*) până în Kazahstan. Au fost acolo nouă ani. Se întrerupe des pentru a plânge, din cauza emoţiei cauzate de amintiri. Tatăl fusese primar în sat: bun gospodar, dar nu bogat. Acolo în 1942 ajung alţi deportaţi ceceni. În acel timp învaţă rusa superficial şi cu acele puţine elemente de L2 reuşeşte să se înţeleagă şi cu cecenii. La întoarcere refuză să devină membru de partid (comunist). Când evocă acele vremuri face uz în vorbire, ca majoritatea sătenilor, de vocabularul administrativ de proveniență rusă impus în perioada sovietică. Soţia a făcut patru clase, în timpul colhozului, cu scopul de a putea trimite şi pe copii la şcoală. Copiii: Alioşa, Iluşa şi Alexandra; nepoţii Denis şi Cristina.

2. Agripina Fiodorovna Balica (Spânu) (Batâr, raionul Cimişlia)

A învăţat de copilă două clase la români şi una la ruşi. Explicitează cu luciditate faptul că necunoaşterea limbii ruse era o problemă[10], odată ajunşi în Siberia. Toată viaţa a muncit la câmp. Copiii se numesc: Pavel, Mihail, Paraschiva, Maria. *Ne-au dat în colhozuri... era greu, limba n-o ştiém, era greu cu limba.* [...] *Ne muta din colhoz în colhoz unde trebié lucrători. Tata cu noi n-o fost. Când ne-am întors acasă, casa am găsit-o, o bucată, da' ne-o dat o casă... tot am dus-o greu...* [...] *biata mamă, vai de capu ei.* În timpul discuţiilor cu cercetătorii, vorbirea ei este lipsită de rusisme. Nu face diferenţa dintre moldovenii de „dincoace şi dincolo" de Prut; se miră că cercetătorii *nu ştiu* cum se ţese ori cum se botează în sat.

3. Frăsina Anghelina (Cosăuţi, raionul Soroca)

Familia a avut şase copii, a fost *descolăcită*, tatăl era gospodar bun, agricultor. Deportată pentru un an *la Siberia. Un nacealnic de treabă a spus să staţi liniştiţi că tatăl meu era foarte bătrân. Lu tata i-au luat toate celea, l-au trimis în*

[10] În condiţii de migrare într-o societate multilingvă, cum este ştiut (Labov 2001 – conceptul de *deziderabilitate socială*), spre deosebire de bărbaţi, femeile folosesc mai devreme şi mai eficient limba majoritară, convinse fiind că achiziţionarea codului lingvistic comun/impus de sus constituie o oportunitate esenţială pentru accesul la pârghiile socialităţii.

Scanned with OKEN Scanner

puşcărie aici. Un cumnat a scris la minister, ministeru i-a dat de acolo' o zapiscă *să-i deie pace. A murit de 86 de ani. Acolo* [în Siberia] *l-am cunoscut pe soţu meu, era într-o colonie de ucrainieni. Şi am venit aicia amândoi. Părinţii lui nu ştiau deloc moldoveneşte, dar el vorbea moldoveneşte, că făcuse armata la români. Am trăit împreună căsătoriţi 18 ani. O venit de la război nebun, o început a bea.*

4. Maria Rusu a lu Vasile (Lăpuşna, raionul Hânceşti)

Vasilievna, adaugă imediat subiectul; n. 1918, cinci clase la români. Ocupaţia: *sapa, părinţii agricultori. La 10 000 de km am fost luată, la 6 iul(ie) 1949, o venit noaptea, cu maşina, ne-o încărcat şi ne-o luat şi ne-o dus. Am luat numai o pernă şi un o(r)ghial. Şi ne-o dus acolo în fundu Siberiei şi ne-o pus la tăiet pădure... soţul mi-l luase în '44. L-o dus şi nu l-am mai văzut şi nici n-am mai auzit. Pe mine m-a luat în '49 cu băieţelu...* [se opreşte înregistrarea pentru că subiectul plânge]. *Trăiem într-un paner cu copilul. Vai de capu meu... am lucrat acolo unşpe ani pe urmă ne-o dat drumu acasă, am venit acasă, după aceea mi-am făcut o altă căsuţă... şi-apoi băietul s-o-nsurat. Of, doamne, doamne! Apoi tot o spus c-ar să ni se-ntoarcă banii. Puţini. D'apoi ni s-o spus c-a să ni se-ntoarcă şi după bărbat, că ne luase averea când l-o luat, şi vacă şi masă... mai în scurt tot... şi paturile goale... Aşteptăm, aşteptăm: nimic. Şi asta-i chestia. Nu am fost chiaburi. El o fost în război cu românii... venise din război, după jumătate de an ruşii l-o luat. Şi pe părinţii mei i-o ridicat, pe toţi, pe data de 6 iulie '41. Tata nu s-o mai întors, tot l-o-mpuşcat. Trăiam acolo în barace. Nu ne păzea, avem comendatură, ne chema cu document, în fiecare sâmbătă, ca să nu fugim. Noi ne iscăleam la dânşii şi aveam o strapcă* [?], *un an, doi, ş-apoi nu ne-o mai păzit. Dacă o murit Stalin, o prins a da drumu, întâi la cei cu copii mai mulţi.* [Cercetător:] *Dar selsovietul v-o ajutat?* [Subiect:] *Nu... deloc. Iaca amu umblu după* socí *şi nici* socí *nu ne-o dat... de trei săptămâni umblu...* [Cercetător:] *Ce e aia* socí ? [Subiect:] *Pământ.* [râzând stânjenită] *Noi aşa zicem,* socí*...de-amu cu ruşii ne-o...* [Cercetător:] *Dar mi-ai mai spus ceva mai devreme şi nu ştiu ce e: sutca. Ce e sutca?* [Subiect:] *Douăsprezece ore împrejur. Adică o zi şi-o noapte.* [< rus. *сутки*] [Cercetător:] *Ce fel de oameni trăiesc prin sat?* [Subiect:] *Ţigani sunt, armeni nu-s, ruşi sânt, cel mai mult sunt moldoveni.* [Cercetător:] *Români?* [Subiect:] *N-am întâlnit. Nu am întâlnit români. Ruşi sunt, şi ucraineni. Găgăuzi nu.* [Cercetător:] *Dar români unde ştiţi că sânt?* [Subiect:] *D'apoi tot pe acolo...* [Este evident subiectul nu concepe existenţa unor minoritari români în Republica Moldova]. [Cercetător:] *Ai învăţat ruseşte?* [Subiect:] *Da, acolo.* [Cercetător:] *Ai avut ocazia să vorbeşti?* [Subiect:] *La început eram ca muţii. Nici pâine nu ştiam să cerem.* [Cercetător:] *Dar moldovenii erau altfel trataţi, faţă de alţii? Erau şi alte naţii acolo?* [Subiect:] *Eram toţi totuna, la un loc eram, atunci când munceam. Nu ne sfădeam. Eram acolo ca cum eram dintr-un sat, ca cum eram copii de la o mamă. Erau tot felul de naţii: şi găgăuzi, şi germani, şi muscăli, şi români, şi letóviţi. Trăiam moldovenii cu moldovenii, nemţii cu nemţii... ne aducea pâine de secară.*

Scanned with OKEN Scanner

5. Zina Pavovla Petraşcu (Oniţcani, raionul Criuleni)

N. 1925 (Cotoman). *Am fost ridicată pe data de şăse iulie. Eu am învăţat cu un jidan, la Izbiştea, la o mătuşă de-a mele. La ce luaţi voi femeia asta că ea nu-i vinovată cu nică? Dar nici* prisădateli *nu a iscălit nicăiurea. Noi nu am fost vinoveţi... Când m-o ridicată-mă, am fost trecută în familia tatălui de-al doilea... de la Chişinău mi-o spus: spune familia ta dreaptă. Cine eşti, cine ţi-e tată... ne-o ridicată-ne, am fost vânduţi. Noi nu am avut pământ mult. Mai în urmă noi am rămas toţi vinoveţi. Dacă vinea cineva de ne ajuta era* naiomni trud (< rus. *наемный труд* – „muncă salarizată"). *Cum o fost... O venit noaptea: hai la Siberia, am rămas cu o rochiţă, cu ce-avem pe mine. Aşa m-au dus la Siberia. Ne-o dus la Chişinău... Bună sara, voi sunteţi... să vă ridice. O făcut ce-o vrut din gospodărie... ne-o suit şi ne-o dus. Ne-o dus cu marfar. Am mărs vreo săptămână. Am mers încet. Pe vagoane era scris Dobrovălnâie. Am trăit şapte ani jumătate acolo...* [Cercetător:] *Erau şi alte naţii?* [Subiect:] *S-au adus mai apoi ucraineni. Eu lucram la pădure, eu lucram cu o ruscă* [rusoaică]. [Cercetător:] *Era regim lagăr, eraţi păziţi?* [Subiect:] *Nu, nu ne păzea armata. Nu ne număram. Am votat. Lucram.* [Cercetător:] *În timpul acela, s-o căsătorit?* [Subiect:] *Sigur, s-au căsătorit, s-au făcut copii,* slobodnâie *o fost. Eram* doiarcă, *am botezat acolo. Am fost la biserică şi am botezat-o. ...Dacă am venit la căzaci, căzacii m-au adus acasă... cu căruţa. Era şi cimitir, mai sus, la 14 km. Era cruci făcute. Acolo moartă am găsit învăţătoarea mea din sat, care m-o învăţat în patruzeci, iaca am fost la mormântu ei.* [Cercetător:] *Ai învăţat la şcoală?* [Subiect:] Da, caneşna *că am învăţat. Am învăţat şapte clase în sat. Învăţătoru, directoru şcolii era Joacăbine.*

6. Vasile Zaiţ a lu Calistru (Pelinia, raionul Drochia)

N. 1926, şcoala la români, şapte clase, apoi trei clase în şcoală tehnică la ruşi. Postauca [un bir] *era mare, totu trebuia dat la stat. Pe data de 6 iunie 1949, am venit de la deal, de la pământu nostru. Au înconjurat casa, militari ruşi. Ne-o încărcat în vagoane de vite. Mai în scurt, vagoane, nu din aiestea,* pasajerski, *da' de...* [Cercetător:] *De marfă.* [Subiect:] *Ne-o dus la Bălţi. Apoi ne-o dus la* Şactele *de aur. Am trăit noi vreo două săptămâni până când am făcut bordeie.* Zemlence *am făcut. Singuri am săpat în pământ. Şi-n* zemlencele *acelea am trăit câte opt-nouă familii.*

7. Petru a lu Gheorghe Agache (Pelinia, raionul Drochia)

N. 1926. *Era în 1941. Tata a fost primar sub români; l-au luat şi n-am mai ştiut nime de el. Pe taţi i-o despărţit de familie. Aveam paişpe ani. Mamele au rămas cu copiii, noi eram 4 fii. Ne-au dus în Tomska Oblasti, în Taiga. La început cu trenul, 10 zile, apoi ne-a încărcat în vapor, apoi am trăit în Tomska Oblast. Era un sătişor. Erau oameni acolo din 1931, erau cehi, ucraineni, moldoveni, ajunşi acolo după pământ. A noastră mama a avut 4 clase primare. Acolo am auzit a grăi moldoveneşte. Am greblat la fân, da' nu avem ce mânca. Casă ne-o dat într-o* moloşnâie, *o lăptărie. Am stat acolo 20 de ani, până în '59. Erau care citeau, dar*

Scanned with OKEN Scanner

nu erau preoți. Citeau în ruseşte. [Subiectul nu ştie ruseşte]. *Seara ne mai strângém. Era norodu amestecat. Nu era fudui. Ori că era moldovan, ori... tăți împreună. Mai pomeneam sărbătorile. Acolo am învățat meserie, apoi eu munceam şi îmi plăté 300 de ruble,* uceniskie, *îmi plătea pe lună.* [Cercetător:] *Ce lemn aveați acolo?* [Subiect:] Aşina, *plop,* chedra, iolca, sosna, listinița... *care mergeau la... noi făceam butoaie. Şi pentru organizația noastră, făcea din coajă de* bereză (< rus. *берёза*). [Cercetător:] *De mesteacăn...* [Subiect:] *Da, de mesteacăn.* [Cercetător:] *Cum se numeau sculele?* [Subiect:] *Vi le zic pe ruseşte, aşa am învățat.* Fugan, *topor; de acu' am uitat...* zootornic. [Cercetător:] *Au fost oameni care au rămas acolo?* [Subiect:] *Mulți o venit în Moldova noastră şi n-o găsit neamurile şi s-o dus înapoi acolo.*

8. Ion Mânzariu (Pelinia, raionul Drochia)

Are 68 ani în anul 1996, a făcut patru clase la români. Armată nu a făcut. Soția, rusoiacă, *luată* acolo, a învățat limba română. În detenție, soții au vorbit *majoritatea în ruseşte. Acolo şi copiii au vorbit în ruseşte. Aici, odată întorşi, ei repede au prins limba, ea cu greu, peste un an-doi. Era în 1941. Tata meu o fost primar cândva, avea pământ vreo 12 hectare. Cinşpe ani am stat acolo, în Tomska Oblast. Noi străini eram, nu ne-au primit, ne-o dat în baie acolo cînd am ajuns şi am trăit într-o baie un an. Ajungea la 57 de grade. Ne ocupam cu vităritu. Cei care ne-au primit erau ajunşi acolo în '30. Socru meu o fost ridicat în '30. Pe atunci nu era acolo absiolut* [sic!] *nicio casă, nimic. Socru era rus, eu am luat ruscă.* [Cercetător:] *Mata ştiai ruseşte atunci?* [Subiect:] *Nu, ea doar repede m-o învățat. Eu acum mai bine citesc pe ruseşte. Aici nu avem 12 ani când m-au luat, dar am trăit 15 ani acolo. Iată, acolo mi-am luat* mintea. *Am venit de acolo cu doi copii.* [Cercetător:] *Ați făcut nunta?* [Subiect:] *Ca o* vicirincă (< rus. *вечерня* – vecernie). [Cercetător:] *Cum v-ați întors?* [Subiect:] *Mai apoi au început a ne libera! Soția, cică merg şi eu! Acolo am lucrat trei ani de zile, cizmar, apoi am trecut în colhoz, apoi* zdavoi, *cum se chiamă... cu caii am umbat.* [Cercetător:] *Şi ruşii de acolo tot aşa pătimeau ca şi dumneavoastră?* [Subiect:] *Da. De fapt pe noi tare nu ne obijduiau ruşii de acolo. Dar ei de-amu se-ntârnase, ei trăiau, aveau case, aveau cai, vaci.*

9. Vladimir Mânzariu (Pelinia, raionul Drochia)

[Cercetător:] *Şi cum v-a luat?* [Subiect:] *Eu vreu să fac o întrebare, prima aş întâi: cine sunteți dumneavoastră? Am avut cercetări mari şi cam mi-e frică de vorbit. Nu e frică de vorbit?* [Cercetător:] *Va spus de acolo când vă întoarceți să nu spuneți?* [Subiect:] *Noi ştiam dinainte că nu era bine să vorbeşti.* [Cercetător:] *Cine a vrut a vorbit, cine nu – nu. Faceți cum doriți.* [Subiect:] *Bine. Eu eram cu soția. Ni s-a spus: trebuie să dați o cerere să vă primim în colhoz. Eu aveam douăzeci de ani, dar tot nu ştiam limba rusă. Tata ştia, dar eu nu. Ni s-a spus că dumneavoastră sunteți veniți aici pe douăzeci de ani. Am scris cererea. Prima zi am muncit. La mazăre, apoi cu caii, apoi la pădure. Cu bestia şi cu toporul.*

Scanned with OKEN Scanner

[Cercetător:] *Spune ce soiuri copaci erau acolo.* [Subiect:] Bereoză, chidraci, iolcă, pictaci. [Cercetător:] *Le ştii numele în româneşte?* [Subiect:] *Nu.* [Cercetător:] *Dar mesteacăn ştii ce înseamnă?* [Subiect:] *Nu.* [Cercetător:] *Deci copacii la mata se chiamă în ruseşte.* [Subiect:] *Da.*

10. Anton Constantinovici Ţurcanu (Pelinia, raionul Drochia)

Un an de şcoală primară, la români. Armata în Ploieşti, România, în 1943. Prizonier, adus de ruşi în Basarabia. Ridicat în 1949. Cincisprezece hectare de pământ. *M-o arestat, în casă eram eu şi cu mama. Tata era mort. Cu trenul, apoi cu vaporul. Acolo vorbeam limba rusă. Eram şi alte naţii, dar toţi vorbeam ruseşte.*

11. Nadeja Panici şi 12. Soţul, Panici (Saharna, raionul Rezina)

M-am măritat în 1948, iar în data de 6 iulie 1949 am fost ridicată în Siberia. Aveam douăzeci şi doi de ani. [Cercetător:] *De unde?* [Subiect:] *Din Horodişte.* [Cercetător:] *Şi care o fost motivul?* [Subiect:] *Bărbatu o avut o moară de apă. L-o scris de* culac, *cum era atunci. Bărbatu o fugit de cu sară, eu am rămas acasă cu copil de şăse luni de zile. Şi pe la miezu nopţii o venit... era ruşi, striga* kroit, kroit*! Eu n-am deşchis deodată, mă temeam. Dar ei strigă: deşchide că puşcăm, la fereastră! Dar era şi unu de la* selsoviet. *Ş-o intrat în casă ş-o zâs: găteşte-te! Eu am început a plânge, nu ştiem ce să iau. Copilu mititel... spălasem sara nişte pelinci, nişte cămeşuici, erau ude pe scaun, aşa le-am pus într-un sac; o mai venit o femeie din mahálă, mi-o mai azvârlit un covor, un căpătâi aculó. O femeie mi-o dat un şâp de apă... Şi m-a luat în Siberia.* [...] *Şi aşa ne-o dus până am ajuns în* Habarosvki Raion. [...] *Şi ne-o luat, la colhoz, la sovhoz, unde le trebuie norod, acolo lua. Ne-o descărcat în case care jumătate sunt în pământ, jumătate... nu aveau acoperământ, ploua într-însele... Şi ne duceam la lucru, îţi dădea jumăta' de kilogram de pâine, nu te duceai – nu-ţi da. Şi aşa am trăit opt ani.* [...] *Şi-am trăit doi ani de zile singură şi am mărs, iaca, după... Gavril* [s-a recăsătorit]. *El e din Horodişte, ca şi primul bărbat.* [...] *De-mbrăcat ne mai trimitea de-acasă, o găină o puneam în cuptor, dacă aveam, era tare frig. Da' acolo era şi cazaci, şi nemţi, şi ruşi – dar puţini, toţi ridicaţi ca noi... toţi era străini.* [Cercetător:] *Dar trăiau separat aceştia de alte naţii?* [Subiect:] *Nu, toţi la un loc... nu aveai unde intra şi nu aveai – mă scuzaţi – unde te culca. Am vrut să mai spun ceva dar am uitat...* [Cercetător:] *Când murea cineva?* [Subiect:] *Îl ducea la ţintirim. Era sărăcie. Am trăit vo doi ani ori trii, după care ne-am luat vacă. De-amu cu vaca era mai uşurel.* [Cercetător:] *Dar ce îmbrăcaţi acolo?* [Subiect:] *De la un timp ne mai trimitea de-acasă vo doi metri de matérie şi ne mai făcém.* [Cercetător:] *Dar la ce vă mai punea să munciţi?* [Subiect:] *Vara era de prăşit cartoafe... până pornea omătu eram la* toc (grădină, fermă)... [Cercetător:] *Când v-aţi întors?* [Subiect:] *În 1957, când a murit Stalin. Dar nu ne-o dat drumu la toţi odată.* [Soţul Nadejei:] *Mie mi-o dat drumu pentru că m-am dus în* comandiróv. *Avém o hârtiuţă, un fel de pásport. Tăţi se temeau. Am aflat că de-amu suntem slobozi, noi moldovenii... la ceilalţi nu*

Scanned with OKEN Scanner

le-o dat drumul. La nemți nu le-o dat drumul. M-am dus la comandatură... comendantu zice: la ce-ți trebuie dumneata pásport? Mă duc, zic, la comandiróvcă *și nu mă lasă nimeri să intru să dorm. Zice: mata vrei să te duci în Moldova. Zic: nu. În Moldova n-am ce căta.* [Comandantul] *ie și-mi dă o* spravcă. *Da'n vremea ceea când îmi da* ispravca... *zic: este o femeie, de la noi.* [Nadeja Panici:] *Asta eu eram. Dar eu nici nu eram pe listă.* [Soțul Nadejei:] *Căutați-o pe listă și dați-i și ei* spravcă *că vrea și ea să se ducă acasă. Eu lucrez bine, nu-mi trebuie nimică, am vacă, am doi porci, și de-amu ca cum eu mă* acăzuiem. *Dar lui i-o dat în cap că vrau s-o șterg acasă. El cată în arhiva aia a lor... și zice: ea de mult e* spesuită. [Cercetător:] *Adică?* [Subiect:] *Ea nici n-a fost pe listă. La realibitație ea nu o găsit-o.* [Nadeja Panici:] *Nici acum nu mă găsesc: n-am fost pe listă* [...].

8. Analiza sistemelor în contact și analiza nivelului discursiv

8.1. Analiza sistemelor lingvistice în contact

Cele mai întâlnite efecte ale interferenței lingvistice asupra repertoriului multilingvilor sunt, la nivel lexical, împrumutul și calcul[11], în timp ce discursul este de regulă caracterizat de inserții (numite și *împrumuturi ocazionale* – Poplack 1980) și de comutare de cod (Clyne 2003, Muysken 2005). Aceste procedee nu survin prin urmare întâmplător în varietățile lingvistice prezente în repertoriul multilingvilor; ele reprezintă, din contră, rezultatul unei acțiuni conștiente de fructificare a oportunităților de limbaj cu care vorbitorul întâmpină fiecare situație de comunicare. Unul dintre efectele cele mai inportante ale interferenței pentru cazul studiat aici este împrumutul.

8.1.1. Bilingvismul necompartimentat

Un caz tipic de împrumut se găsește în construcția *apoi ne-o dus la Șactele de aur* (rus. *uaxma* „mină"). Caracteristica principală a împrumutului, care îl deosebește de inserție, este gradul său sporit de adaptare la morfofonologia limbii care îl produce, laolaltă cu capacitatea sa de a participa la sporirea vocabularului, de a face parte din sintagme etc. Adaptarea s-a făcut prin art. *-le* și participarea la formarea unei sintagme. Împrumutul este aparent nemotivat, întrucât cuvântul rom. *mină* nu este ieșit din uz, ba chiar există și alte variante, precum *ocnă*

[11] Pe lângă acestea, mai ales în cazul limbilor înrudite ori în cazul acelora care s-au învecinat lungă perioadă, mai există procedeul *preferinței lexicale* (cf. *infra*), ce constă în material lexical de proveniență L2 sau care a ajuns în L1 prin medierea lui L2, dar care în timp a fost metabolizat de L1 și a ajuns să fie încadrat lexicografic la regionalisme ori cuvinte dialectale, precum *norod, bușlat, ceamur* (< tc. *çamur*), *harabală, -băli* (< tc. *araba*, vezi și în bg. *arabá*). Ele interesează totuși foarte puțin în economia raționamentului desfășurat aici.

Scanned with OKEN Scanner

(de proveniență slavă). Împrumutul de acest tip are însă rolul de a indica domeniul activității omenești materiale/spirituale în care cultura sovietică s-a impus sau a concurat decisiv spațiul culturii-limbii L1 în interiorul repertoriului lingvistic analizat. În zona de unde provine vorbitorul nu existau astfel de realități, dar și așa, folosirea unui dublet precum *șacte* indică cu mare probabilitate existența unui bilingvism consistent și lipsit de compartimentare[12], în acest caz subiectul fiind în general un cunoscător a ambelor limbi, dar cu o preferință mai mare față de una dintre limbi; conform literaturii de specialitate, este întotdeauna vorba despre limba care pentru vorbitor reflectă cel mai substanțial apartenența la un grup social (Gumperz 1982). În acest caz, subiecții au favorizat limba română, situație în care limba care a primit și a adaptat împrumutul a fost considerată de vorbitor limba cu mai mare prestigiu față de limba care a donat materialul lingvistic (L2, rusa). Pe de altă parte, tipul acesta de mecanism lexical mai indică un alt fapt, nu mai puțin relevant, și anume că între cele două limbi conflictul lingvistic este departe de a fi vizibil (cf. *infra*, 8.1.2). Așadar, deși atitudinea manifestă a vorbitorilor de acest tip poate fi în favoarea achiziționării limbii impuse (L2), în realitate ei subordonează codul L2 lui L1. Aproximativ jumătate dintre deportați, atât bărbați, cât și femei, manifestă în vorbire acest procedeu lingvistic, ei făcând parte cu mare probabilitate[13] din categoria *bilingvismului necompartimentat*. Iată alte câteva exemple:

- *polcovnic* (subiectul se referea la un militar *rumân*), preferință lexicală în româna din Republica Moldova; termenul este folosit în loc de rom. *colonel*;
- *samaucika* „subofițer" – preferință lexicală;
- *comsomolist* apare și în *Dicționarul de neologisme* din 1986 cu sensul „membru al organizației tineretului sovietic";
- *selsoviet* (diviziune administrativă de nivel inferior în zonele rurale ale Uniunii Sovietice);
- *nacealnic*, și în rom. din Republica Moldova, este „șef, comandant";
- *proizvodstva* la calea ferată (specificare oferită imediat de subiectul vorbitor), corespunde sintagmei rom. „în producție";
- *slobodnâie* „liberă trecere";
- *doiarcă* „mulgătoare";
- *zai(l)mo*, contribuție (taxă) la clădirea socialismului (cf. rusa veche *zaimodátel* „creditor").

[12] O definiție operativă a bilingvismului este cea a capacității vorbitorului de a folosi două limbi în diferite contexte ale vieții, fără a fi în măsură să definim cu precizie gradul de competență în fiecare dintre ele.

[13] Nu se poate afirma cu exactitate acest lucru întrucât nu avem înregistrări în care să fi fost stabilită o convenție de comunicare între cercetători și subiecți prin care să li se fi propus limba rusă ca limbă-cadru a interacțiunii.

Scanned with OKEN Scanner

8.1.2. Bilingvismul compartimentat

Un alt fenomen izvorât din interferență și care agregă exponenți ai unui alt tip de bilingvism este inserția. Pentru a delimita mai bine acest tip de vorbitor, trebuie reamintite câteva dintre caracteristicile sale imediate. Deportarea a avut în comun cu migrația forțată de împrejurări cataclismice (precum războiul, foametea ori epidemiile) intensitatea imersiunii în cultura de destinație (C2), respectiv în limba locului de însediere (L2). Mai ales pentru deportații moldoveni care nu aveau nici un fel de element de limbă rusă înainte de deportare (în special minorii de la acea vreme), unele realități descoperite în lagăr aveau să fie desemnate în L1 cu termeni din L2, de aici făcând parte în special cuvintele din vocabularul muncii forțate, uneori fără ca subiectul să ajungă să cunoască numele românesc ale respectivelor realități (ex. din biografia subiectului nr. 9). Aici, dar și în alte cazuri în care materialul lingvistic provenit din L2 constituie dublete ale unor cuvinte cunoscute în L1, avem a face cu inserții lexicale oferite de limba rusă ce provin – ca și în cazul împrumutului propriu-zis – din zona administrativului ori sunt tehnicisme din sfera economicului, unele mai vechi, din perioada țaristă, altele impuse de dominația sovietică, o mare parte dintre ele ieșite din uz odată cu încetarea regimului dictatorial, unele – jargonul lagărului siberian – încă vii în amintirile foștilor deportați.

Aceste inserții, chiar și atunci când sunt frecvente și chiar dacă asupra lor s-a operat o adaptare la gramatica și la fonetica română, se deosebesc atât de comutarea de cod, cât și de împrumuturi, în primul caz, fiindcă inserțiile nu sunt capabile să atragă cu sine o reală schimbare de cod, care ar trebui să se manifeste prin inserarea unei întregi propoziții în rusește ori măcar a unei sintagme mai complexe. Pe de altă parte, din cauza izolării lor în lexic, din cauză că ele nu produc familii lexicale ori compuși, inserțiile nu se pot ridica întru totul la rangul de împrumut propriu-zis; firește, granița dintre cele două categorii, amândouă efecte ale interferenței, este foarte fluctuantă, putându-se modifica atât în funcție de factorul timp, cât și în funcție de dovezile lingvistice de care cercetătorul dispune. Ele sunt cu precădere substantive (*samaucika* – subofițer), mai rar adjective („*era un om* zdarovâi" [rus. *здоро́вый* – puternic]) și extrem de rar adverbe („*da,* caneșna *că am învățat carte*" [rus. *коне́чно* – firește]), a căror apariție semnalează cu precădere comutarea de cod, care, la rândul ei, presupune existența unui nivel de bilingvism consistent cu cele două limbi din repertoriu activate (Poplack 1980). Analiza datelor lingvistice a arătat că inserția (*buhaltăr*, *molotilc*, *betleg*, *beștermac*, *prisădat de selsoviet*), ca și împrumutul, are o frecvență scăzută în vorbirea deportaților bilingvi. Lesne de înțeles, mulți cercetători așază inserția în categoria fenomenelor de discurs, alături de comutarea de cod (cf. *infra*), tocmai din cauza insensibilității sale gramaticale și fonetice la sistemul lingvistic în care apare.

Tipul de subiect care operează cu aceste procedee se află într-o situație de *bilingvism compartimentat*, în care există un grad mai mare sau mai mic de

specializare a limbilor L1 şi L2 în funcţie de ambientele în care are loc interacţiunea; aici distribuţia clasică (Weinreich [1953] 1968) este L1 pentru ambientul familial, L2 pentru activităţile în afara casei, L1/L2 pentru ambientul amical. Subiectul este cvasi-expert în ambele limbi, dar nu amestecă, precum bilingvii din primul caz, elemente aparţinând celor două coduri de comunicare. Acest lucru poate însemna două lucruri, balanţa putându-se înclina în ambele părţi: a) o frecvenţă sporită a inserţiilor provenite din L2 în discursul L1, mai ales când gradul lor de adaptare la veşmântul limbii receptoare este minim, poate fi asociată cu o atitudine de respingere a limbii oficiale/impuse, L2, indicator la rândul său al faptului că grupul social în cauză tinde să respingă impunerea socială pe care folosirea limbii ruse o simbolizează; b) la polul opus însă, apariţia frecventă a inserţiei poate însemna o atitudine de subordonare a limbii materne, aici româna, faţă de limba impusă, rusa, cu toate implicaţiile extralingvistice de rigoare. Oscilaţia către una ori către cealaltă tendinţă nu înseamnă în mod necesar conflict lingvistic; în acelaşi timp, comportamente lingvistice de acest fel reprezintă turnesolul unui posibil conflict lingvistic.

8.2. Analiza discursului bilingvilor

Plecând de la premisa că există cauze psihosociale specifice pentru a activa fiecare dintre procedeele de interferenţă lingvistică din discursul multilingvilor (Gumperz 1982), prezenţa ori lipsa unuia dintre elementele *clasice* ale acestui tip de contact lingvistic (împrumut, calc etc.) laolaltă cu favorizarea unuia în detrimentul altuia arată raportul de forţe dintre limbile/culturile din interiorul unei comunităţi. Spre exemplu, analiza discursului deportaţilor a indicat lipsa aproape totală a unuia dintre cele mai întâlnite comportamente ale discursului multi-/bilingv, acela al comutării de cod[14]. Or, fapt ilustrat în nenumărate cazuri de cercetătorii lingvisticii contactului (Thomason 2001), cu cât schimbarea de cod survine mai rar într-o comunicare începută într-o L1 şi cu cât unitatea de discurs din L1 este mai puţin intercalată cu părţi consistente şi coerente gramatical de L2, cu atât mai mult creşte posibilitatea ca L2 să nu fie în uzul de zi cu zi al respectivilor vorbitori.

Fiind extrem de rară în întreg corpusul colectat în Republica Moldova şi imposibil de găsit în cele douăsprezece biografii aici analizate, cvasiinexistenţa sa confirmă pasivitatea limbii ruse în repertoriul acestor subiecţi, lucru ce nu surprinde în totalitate, dacă amintim că, în ultimul timp, generaţiile tinere/adulte din Republica Moldova – şi nu ei – folosesc limba rusă în detrimentul românei în scopul afirmării unei anumite superiorităţi identitare în cadrul chiar a grupului etnic român, din care fac parte. Şi nici nu putem motiva această pasivitate a limbii ruse numai prin faptul că cercetătorii au impus de la început în situaţia de comunicare de la faţa locului

[14] Exemplific aici o comutare de cod citând chiar titlul clasicului articol pe această temă al Shanei Poplack (1980): *Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPANOL.*

Scanned with OKEN Scanner

limba română drept limbă principală de dialog; în ecuație rămâne faptul că aceşti subiecți au declarat şi au şi dovedit că limba rusă este o limbă cunoscută, pe alocuri chiar foarte bine. Este clar că subiecții folosesc astăzi limba rusă mult mai puțin decât în perioada Siberiei; însă, deşi declarat tramatizantă, experiența deportării nu s-a asociat cu o atitudine negativă față de limba rusă, din contră, pentru toți subiecții învățarea acestei limbi este considerată un fapt pozitiv. Rusa, devenită dintr-o dată *lingua franca* pentru toate etniile lagărului, facilitându-le supraviețuirea în condiții de detenție dintre cele mai ostile, şi-a câştigat printre aceşti oameni un prestigiu care nu a putut fi erodat mult timp după aceea, după cum o dovedesc toate mărturiile înregistrate în cercetarea de față.

Acest lucru se petrecea în timp ce, în Republica Moldova, în repertoriul lingvistic al consătenilor rămaşi acasă limba rusă va continua să fie percepută la nivel general ca limbă mai mult sau mai puțin impusă. Ceea ce este interesant în cazul deportaților este faptul că astăzi, cu cât atitudinea lor față de L2 (rusa) este mai deschisă, cu atât comportamentul lor lingvistic (adică folosirea efectivă a limbilor avute la dispoziție) înclină mai evident către un uz preponderent al limbii române (sau către un uz mixt L1 – L2, dar şi în acest caz limba română e mai bine reprezentată în repertoriu decât rusa).

8.2.1. Bilingvism fără diglosie, dezechilibrat L1

În această a doua situație, comportamentul de menținere a codurilor lingvistice separate unul față de celălalt (în cazul precedent, L1 se raporta la L2 prin împrumuturi) poate indica o atitudine conflictuală față de una dintre limbile din repertoriu, respectiv față de una ori ambele comunități lingvistice cu care subiecții identifică L1 şi L2.

Afirmând că împrumutul este aici efectul *raportării* şi nu al *contactului* dintre cele două limbi, mă bazez pe o evidență: procedeul calculului este aproape inexistent în L1, ceea ce întăreşte ipoteza lipsei contactului dintre L1 şi L2 la aceşti bilingvi. Chiar dacă din cunoaşterea celor două limbi rezultă transportul de material lexical de proveniență L2 înspre L1 (sub formă de împrumuturi şi inserții), contactul superficial dintre cele două idiomuri impiedică realizarea unui mecanism psiholingvistic mult mai complex, calchierea, prin care se transportă nu material lexical, ci procedee ale limbajului (Hristea 1997). Or, frecvența redusă a calculului de inspirație L2 în româna moldovenilor indică lipsa *imersiunii* în limba rusă, limbă care, deşi prezentă în repertoriu, nu constituie o pârghie activă a reprezentării realității zilnice în stare să concureze limba autohtonă.

Exemplific câteva creații datorate unui grad ridicat de contact între L1 şi L2, care însă nu pot fi clasificate drept adevărate calcuri:

miliționer, adică „miliția", prezent în DLRLC; de altfel, procedeul lipirii terminației *-er*, specializată în nominarea meseriilor (*frizer* etc.) este nu numai activ

în română, ci şi cunoscut limbii ruse unde a intrat prin filieră franceză (ex. rom. *brigadier* < fr. *brigadier*);

pensioner, şi el prezent în DLRLC, este un fapt similar cu *miliţioner*, pentru care în plus există în rusă *пенсионер*; „pe atunci nu era acolo *absiolut* nicio casă, nimic" (< rus. *абсолютное*).

Prin urmare, în ambele cazuri, atât în cel în care se pare că nu există o compartimentare L1/L2, cât şi în cel în care ea este plauzibilă, faptele de limbă arată că avem a face cu un *bilingvism fără diglosie* (Fishman 1971), în cazul de faţă cu un bilingvism *dezechilibrat* către L1; cu alte cuvinte, în repertoriul lingvistic de faţă, românei i se atribuie rolul de limbă principală, faţă de cel al limbii ruse, care are nu numai o funcţie socială secundară, dar şi un rol lingvistic redus, pasiv şi intermitent.

9. Analiza sociolingvistică. Atitudine *vs* comportament lingvistic

Procedura sociolingvistică prin care se încrucişează dimensiunea comportamentului lingvistic (cu cine şi când se vorbeşte o anumită limbă?) cu cea a atitudinii faţă de limbile din repertoriu poate să aducă mai multă lumină asupra concluziilor de mai înainte, care au fost produse strict de analiza sectorului gramatico-lexical. Vom putea raţiona astfel nu numai asupra vitalităţii limbii române în comparaţie cu rusa, dată de frecvenţa în uz, ci şi asupra statutului/prestigiului conferit de vorbitor limbilor din repertoriu, ştiut fiind că nu întotdeauna frevenţa minoră a uzului unei limbi secundare înseamnă că i se atribuie acesteia în mod necesar un statut inferior faţă de limba principală, cea de fiecare zi[15].

Plecând de la datele iniţiale din biografia lingvistică a subiecţilor, am operat această analiză pentru fiecare dintre cele două categorii de bilingvi de mai sus, aşteptându-mă ca, mai ales pentru cei din a doua categorie, ea să aducă lumină asupra tipului de prestigiu atribuit fiecăreia dintre limbi şi a posibilităţii existenţei unui conflict lingvistic.

Discuţiile cu deportaţii evidenţiază valoarea identitară dată limbii materne române (glotonimul *moldovenească*, mai rar *română*), ca element principal al coeziunii şi apartenenţei la grupul social autohton. Acest lucru este deseori prezentat în contexte în care subiectul regretă că nu a învăţat mai multă şcoală (şi implicit că nu a avut mai mult acces la varietăţile înalte ale L1), respectiv în cele care se laudă cu *clase la români* (în România, „la stat"). Faţă de celelalte limbi din repertoriu (aici sub acronimul L2), atitudinea fluctuează între o poziţie neutră şi o poziţie pozitivă, prin exprimarea unei păreri apreciative faţă de momentul ori de procesul învăţării acestora (de regulă, spontan şi după vârsta achiziţiei limbii materne, de cele mai multe ori ca adulţi, rareori prin şcoală).

[15] A se vedea, în acest sens, rolul limbilor de cult, precum araba clasică, în repertoriul arabofonilor musulmani.

Scanned with OKEN Scanner

10. Concluzii

Atât atitudinea, cât și comportamentul deportaților sunt coerente și aliniate în predilecția bilingvilor pentru L1, în lipsa unui conflict lingvistic evident cu L2; această stare de fapt se manifestă fără ca vorbitorii să emfatizeze, la nivel de atitudine ori de comportament, alegerile lingvistice în favoarea L1. Lipsa unor declarații precise din partea acestor subiecți asupra statutului limbilor cunoscute e aici o caracteristică tipică a ceea ce în științele umane se asociază unei *silent majority*, adică unei comunități care, contrar a ceea ce susțin *outsiderii*, nu se consideră în pericol în trăsăturile/valorile ei constitutive și care, prin urmare, nu explicitează raportul dintre limbă și identitate. În fața frământărilor istoriei, și astăzi comportamentul lingvistic al vorbitorilor este unul de prezervare a limbii materne (L1) alături de includerea limbilor impuse (L2), care au la rândul lor o întrebuințare specifică, dacă nu și exclusivă. Astfel, cuvinte din limbile rusă și (mai puțin) ucraineană sunt în continuare folosite de marea majoritate a deportaților pentru a desemna realități ale micii industrii (agricole, în principal) ori ale administrației, fără a intra în sfera intimă, a activităților zilnice, a familiei și a obiceiurilor locale. În anii în care a avut loc cercetarea originală, se putea observa atât existența unor comunități mai omogene, în care numărul etnicilor români era net superior celorlalte etnii, dar și a unor comunități mai eterogene și cu grad sporit de multilingvism; în ambele situații se constată lipsa conflictului lingvistic în toate localitățile, inclusiv în satul din Transnistria. Este reprezentativ cazul din Batâr, raionul Cimișlia: [Cercetător:] *Ce nații trăiesc aici?* [Subiect (profesor de limbă rusă timp de 40 de ani la școala din sat):] *basarabeni... români, spuneți-i cum vreți. În trecut fuseseră și țigani. S-au integrat. Mai sânt găgăuzi, veniți recent, acum vreo 12 ani. Mai sânt ruși și ucraineni. Multe sânt femei, fiindcă bărbații au mai plecat. Acolo unde sânt copii, în casele cu mame ucrainiene, copiii vorbesc românește, parțial cunosc și limba părinților.*

Astfel, situația de azi a acestor deportați moldoveni contrazice tabloul general al diglosiei ruso-române din vremea deportării, și care se prelungește în bună măsură până în zilele noastre în zonele urbane ale Republicii Moldova, situație în care limba rusă era/este dominantă și rezervată situațiilor de comunicare cu prestigiu social (în administrație, instituții, pentru scopuri formale), iar limba română, limbă dominată, este rezervată situațiilor de comunicare cu grad sporit de intimitate (familie, comunitate sătească). Pentru deportați, limba română, prin varietățile sale popular-locale, a constituit și constituie principalul vehicul al comunicării în mediul familial și comunitar (inclusiv în căsătorii mixte[16], inițiate în lagăre sau după întoarcerea din deportare, precum cea a lui Ion Mânzariu din Pelinia), menținându-și fără întrerupere funcția de cod primar în care vorbitorii își reprezintă și își comunică realitățile lumii înconjurătoare.

[16] Politica de deznaționalizare a URSS urmărea exact contrariul în încurajarea căsătoriilor mixte, adică propagarea limbii ruse prin matrimoniu cu un partener rus ori adoptarea limbii ruse ca limbă comună între soț – soție neruși. „De regulă, copiii rezultați din astfel de căsătorii erau ruși. La o sută de căsătorii mixte doar 5 familii își dădeau copiii la școli *moldovenești*" (Dolghi, Dolghi 2012: 200).

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Agachi 2013 = Alexei Agachi, *Comitetul Provizoriu al Basarabiei*, în „ProMemoria". Revista Institutului de Istorie Socială (Chişinău), nr. 5–6, p. 74–92.

Bochmann 2004 = Klaus Bochmann, *Limba română: istorie, variante, conflicte. O privire din afară*, Chişinău, Editura Cartdidact.

Borbély 1996 = Anna Borbély, *Attitudes as a Factor of Language Choice: A Sociolinguistic Investigation in a Bilingual Community of Romanian-Hungarians*, în „Acta Linguistica Hungarica", 3–4, p. 311–321.

Borbély 2013 = Anna Borbély, *Limba română şi identitate românească în Ungaria*, Gyula, Dürer Nyomda Kft..

Clyne 2003 = Michael Clyne, *Dynamics of Language Contact. English and Immigrant Languages*, Cambridge, Cambridge University Press.

Cohal 2014 = Alexandru Laurenţiu Cohal, *Mutamenti nel romeno di immigrati in Italia*, Milano, Franco Angeli.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Socio-şi etnolingvistica. Bazele şi sarcinile lor*, în *Prelegeri şi conferinţe*, supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII/1992–1993, seria A. Lingvistică, p. 9–28.

DLRLC = *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, vol. I–IV, Dimitrie Macrea, Emil Petrovici (red.), Bucureşti, Editura Academiei, 1955–1957.

Dolghi, Dolghi 2012 = Adrian Dolghi, Victoria Dolghi, *Familia în societatea sovietică: teorii şi practici totalitare*, în „ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială" (Chişinău), nr. 3, p. 85–200.

Dumistrăcel 1978 = Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Dumistrăcel 1995 = Stelian Dumistrăcel, *Sate ameninţate, sate dispărute*, Iaşi, Editura Institutul European.

Dumistrăcel *et al.* 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iaşi, Editura Academiei Române .

Ferguson 1959 = Charles A. Ferguson, *Diglossia*, în „Word", vol. 15, nr. 2, p. 325–340.

Fishman 1971 = Joshua A. Fishman, *La sociolinguistique*, Bruxelles, Labor, , Paris, Nathan.

Fuştei 2012 = Nicolae Fuştei, *Deportările pe motive confesionale. Operaţia „SEVER" (1 aprilie 1951)*, în „ProMemoria. Revista Institutului de Istorie Socială" (Chişinău), nr. 3, p. 101–112.

Gumperz 1982 = John J. Gumperz, *Discourse Strategies*, Cambridge, Cambridge University Press.

Haugen 1966 = Einar Haugen, *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*, Cambridge, Harvard University Press.

Heitmann 2014 = Klaus Heitmann, *Limbă şi politică în Republica Moldova*, Iaşi, Editura Polirom.

Hristea 1997 = Theodor Hristea, *Tipuri de calc în limba română*, în „Limbă şi literatură", nr. 3–4, p. 10–30.

Labov 2001 = William Labov, *Principles of Linguistic Change*, vol. II. *Social Factors*, Oxford, Wiley-Blackwell .

Marin, Mărgărit 2005 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Marin, Mărgărit 2013 = Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Românii din Ungaria. Texte. Glosar. Studiu lingvistic*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Marin *et al.* 2000a = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Cercetări asupra graiurilor româneşti de peste hotare*, Bucureşti, S.P. „Bucureştii noi".

Marin *et al.* 2000b = Maria Marin, Iulia Mărgărit, Victorela Neagoe, Vasile Pavel, *Graiuri româneşti din Basarabia, Transnistria, nordul Bucovinei şi nordul Maramureşului. Texte dialectale şi glosar*, Bucureşti, S.P. „Bucureştii noi".

Mătrescu 1993 = Florin Mătrescu, *Holocaustul Roşu*, Bucureşti, Gerom Design Ltd.

Myers-Scotton 2002 = Carol Myers-Scotton, *Contact Linguistics: Bilingual Encounters and Grammatical Outcomes*, Oxford, Oxford University Press.

Neagoe, Mărgărit 2006 = Victorela Neagoe, Iulia Mărgărit, *Graiuri dacoromâne din nordul Bulgariei. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Scanned with OKEN Scanner

Olaru-Cemîrtan 2013 = Viorica Olaru-Cemîrtan, *Deportările din Basarabia, 1940–1941, 1944–1956*, Chișinău, Editura Pontos.
Pasat 2006 = Valeriu Pasat, *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940–1950*, Moscova, Rosspen.
Pasat 2011 = Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940–1953)*, Chișinău, Editura Cartier.
Petrencu *et al.* 2014 = Anatol Petrencu, Ludmila D. Cojocaru, Lidia Pădureac, *Românii în Gulag: Memorii, mărturii, documente*, vol. I, , Chișinău, Tipografia „Balacron".
Popa, Popa 2012 = Ioan Popa, Luiza Popa, *Românii, Basarabia și Transnistria*, București, Fundația Europeană Titulescu, Centrul de Studii Strategice.
Poplack 1980 = Shana Poplack, *Sometimes I'll Start a Sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPANOL: Toward a Typology of Code-Switching*, în „Linguistics", 18, 7–8, p. 581–618.
Thomason 2001 = Sarah G. Thomason, *Language Contact. An Introduction*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
Thomason, Kaufman 1988 = Sarah Grey Thomason, Terrence Kaufman, *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*, Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press.
Trașcă, Deletant 2007 = Ovidiu Trașcă, Dennis Deletant (ed.), *Al III-lea Reich și Holocaustul din România. 1940–1944: Documente din arhivele germane*, București, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului în România „Elie Wiesel".
Tratat 1984 = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
Weinreich ([1953] 1968) = Uriel Weinreich, *Languages in Contact. Findings and Problems*, The Hague, Mouton.

LINGUISTIC ATTITUDE *VS* LINGUISTIC BEHAVIOR IN MOLDOVAN DEPORTEES IN SIBERIA (1940–1956)

ABSTRACT

This study documents the linguistic repertoire of Romanians from the Republic of Moldova deported by the Soviet authorities to the Siberian and Kazakhstan territories between 1940 and 1956, relying on the results of the dialectal research *Graiurile românești de la est de Carpați. Etno- și sociotexte* (*The Romanian Dialects from the East of the Carpathians. Ethno- and Sociotextes*), research conducted between 1991 and 1996 by the Romanian Philology Institute „A. Philippide" in Iasi, with the Chisinau Institute of Linguistics of the Academy of Sciences of Moldova. Based on testimonies of deportees, the analysis focused on detecting the relationship between linguistic attitude and linguistic behavior. More specifically, the originality of the present test consists of comparing the opinions and feelings of the subjects with the languages of their linguistic biography and the actual use of these languages in their community, as documented in field research. Secondly, I conducted a speech analysis based on the corpus obtained from the partial transcription of the discussions with the subjects of the research, from the perspective of bilingualism and linguistic contact with Russian (L2), in order to detect the weight and role of intereference in Romanian (L1). Thus, the calque, the loan, the lexical insertion and the discourse analysis can give further indications about the type, intensity and direction of subjects' bilingualism.

Keywords: *linguistic behavior, Moldovan deportees, bilingualism, language contact, conflict.*

Scanned with OKEN Scanner

PROVOCĂRI ISTORICE ŞI GEOGRAFICE ALE TOPONIMIEI

VLAD COJOCARU*

0. Ideea acestei cercetări[1] ne-a fost sugerată de o speță mai mult decât interesantă, am crede noi unică, identificată şi ilustrată printr-un document de prof. Stelian Dumistrăcel într-un studiu mai vechi despre entopicele *puț* şi *fântână*. Acesta realizează în studiul *Rolul variabilei geografice: „lacul" de lângă puț* o excelentă analiză a răspândirii în spațiul lingvistic dacoromân a entopicelor de origine latină *puț* şi *fântână* şi ne oferă şi o exemplificare a speței discutate de noi mai jos, şi anume refuzul referentului geografic – de obicei din motive de proprietate, în litigii iscate în această privință – prin negarea toponimului. În documentul analizat de profesorul şi cercetătorul ieşean avem o situație mai provocatoare decât simpla negare vehementă şi totală a toponimului, şi anume o punere în discuție a apelativelor de la baza unor toponime, o analiză semantică a acestora, unică, neatestată de noi în alte surse.

În documentul citat de S. Dumistrăcel, cuprinzând „o hotarnică din 1803, referitoare la moşiile Holboca, Tomeşti şi Cristeşti, ținutul Iaşului", se face trimitere la un alt document mai vechi, de la Duca Vodă, ca punct de sprijin al petentului în încercarea sa de a-şi apăra proprietatea. Pentru claritatea expunerii cazului şi acurateța comentariilor citățm din studiul menționat atât fragmentul din document, cât şi analiza profesorului ieşean:

> „Tradiția utilizării termenului *puț* până în secolul al XVII-lea în cea mai mare parte a Moldovei, reprezentând sudul acestei provincii, se confirmă datorită precizărilor terminologice ce se găsesc într-o hotarnică din 1803, referitoare la moşiile Holboca, Tomeşti şi Cristeşti, ținutul Iaşului. Față de interpretarea, la 1803, de către una din părțile în litigiu, drept *fântână*, a unui reper numit într-un ispisoc de la Duca Vodă, din 1671, *puțul lui Ionaşcu Roşchilă*, se simte nevoia să se precizeze sensul apelativului *fântână* ('izvor amenajat'), semnificația unui toponim format de la acesta şi diferențele față de *puț*, *izvor* şi *şipot*: «precum în urma acelui ispisoc să vede că s-au făcut multe

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, str. Th. Codrescu, nr. 2, Iaşi, România.

[1] Care a fost prezentată într-o primă variantă sub forma unei comunicări susținute la cel de-al IV-lea Simpozion național „Toponimia între istorie, geografie şi lingvistică", Iaşi, 4 mai 2017.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 185–193

Scanned with OKEN Scanner

fântâni de la care au luat numire şi valea, numindu-se Valea Fântânelilor, căci fântână este aceea care curge apă din trânsa, iar care este adâncă şi să scoate apă cu cârligul să numeşte puţ, iar care este fără ghizdele sau fără budăi să numeşte izvor, cum şi care este din costişă să numeşte şipot» (URICARIUL, XXV, p. 255; cf. şi 252). Chiar dacă confuzia se făcea intenţionat, este de presupus că la 1803 *puţ* avea altă situaţie în vocabularul curent din această zonă (faţă de anul 1671), pentru ca o astfel de substituire să aibă o minimă acoperire, contestată în spiritul tradiţiei: «de la fântână [hotarul] merge drept pe vale la puţul lui Ionaşc[u] Roşchilă, pre care puţ dumnealui vornicul vra să-l numească fântână, care de-ar fi fost fântână ar fi numit-o şi ispisocul fântână, iară nu puţ, care puţ niciodată nu se poate numi fântână fiind adânc, şi este vederat precum îl adivereşte ispisocul, căci când în ispisoc ar fi zis amândurora fântâni ar fi fost pripus că au fost puţuri şi le-au zis fântâni; dar de vreme ce ispisocul face deosăbire zicând întâi fântână şi apoi puţ, nu mai rămâne nici un prepus» (p. 256; cf. 258: «drumul... în loc să meargă la fântâna lui Mihai, merge la puţul lui Roşchilă, care are deosebire»)" (Dumistrăcel 1983–1984: 156–157).

Este adevărat că respectiva contestaţie se făcea în numele unei tradiţii – am adăuga şi în numele dorinţei proprietarului de a păstra nealterate reperele hotarnice străvechi, din nevoia de a-şi apăra integritatea proprietăţii. Se alegeau, pe cât se putea, semnele statornice, cum consemnează acelaşi document la pagina 258, printre acestea numărându-se şi toponimele.

Înainte să ilustrăm cu alte exemple extrase din documente situaţia în care un litigiu de proprietate se încearcă a fi rezolvat printr-o dispută terminologică, reamintim şi comentariul cercetătorului studiului citat mai sus la speţa relevată în acest document:

„... aria nordică a inovat, *fântână* căpătând aici sensul 'puits, Brunnen'. Raporturile dintre *fântână*, pandaco-românesc, şi *puţ* aduc, astfel, aspectul semantic în discuţia asupra elementelor (lexicale) de origine latină distribuite complementar pe teritoriul dacoromânesc, deschisă de Sextil Puşcariu pornind de la *varză – curechi* şi *rinichi – rărunchi*" (Dumistrăcel 1983–1984: 157).

1. *Wörter und Sachen* este o orientare lingvistico-etnografică ce propune studierea simultană a cuvintelor şi a obiectelor desemnate (Coşeriu 1994: 51). În toponimie obiectele desemnate negrupându-se în clase (raportul de desemnare trimiţând la obiecte individuale), denumirile par mai legate de *res* decât de *verba*, adică mai curând de realităţi concrete, individuale, decât de utilizarea cuvintelor într-un sistem. Dar uneori materialul lingvistic (toponimic), adică atestările te obligă să găseşti mai degrabă o soluţie în sistemul lingvistic decât în *realia*, în lumea desemnatelor geografico-istorice. Aici apare în prim-plan calitatea de lingvist a toponomastului.

2. Vom trece în revistă câteva provocări istorice şi geografice puse în calea toponimiei, cu rezolvări care necesită şi expertiza lingvistică, pe lângă recurgerea la informaţiile istorice şi geografice.

2.1. Dintre provocările geografice consemnăm câteva. Muntele *Suhardul Mare* din masivul Suhard nu este cel mai înalt din masivul menţionat, aşa cum

Scanned with OKEN Scanner

ne-am aştepta, ţinând cont şi de alte vârfuri ale masivului, Vârful Omului sau Ţibăul. Pe de altă parte, chiar judecând lucrurile doar în cadrul câmpului toponimic, *Suhardul Mic* sau *Suhărzelul* din acelaşi masiv nu este mai mic decât cel mare – în unele hărţi, ultimul munte este notat cu trei cote corespunzând celor trei vârfuri care alcătuiesc Suhardul Mare, respectiv 1297m, 1326m şi 1425m, cu numele respectiv fiind desemnat cel din mijloc (Popescu-Argeşel 1983). Interpretând *ad litteram* informaţia geografică, Suhardul Mic, înalt de 1403m, trebuie să fie mai mic, după cum ar indica denumirea, decât Suhardul Mare, înalt de 1326m.

O altă problemă iniţial geografică ne-o pune hidronimul *Sunători*, desemnând un afluent drept al Bistriţei, lângă Vatra Dornei. Acelaşi nume desemnează, după informaţia dată de geografi, şi nişte chei pe pârâul omonim, alături de un munte de la obârşia sa, adăugând noi şi un sat la gura pârâului (TTRM, I_2, 1130/2). Conform informaţiei geografice, albia pârâului în pantă accelerată are repezişuri şi cascade care fac ca acesta să aibă o curgere zgomotoasă; zgomotul produs de apă se aude până la o distanţă de 0,5 Km (Tudose 2012: 305). Primul semn de întrebare apare dacă judecăm forma numelui care desemnează cheile şi pe care ne-o oferă sursa geografică, şi anume *Cheile Sunătoriului*: dacă motivaţia numelui ar fi dată de cascadele aflate în număr mai mare pe pârâu – adică o „pluralitate" de obiecte geografice desemnate – ne-am aştepta la o formă de tipul **Cheile Sunătorilor*, fără a mai comenta şi forma desinenţei de plural.

Continuând cu dilemele geografice, putem trimite şi la paradoxul, dintr-o perspectivă pancronică, discutat şi explicat anterior, referitor la faptul că actualul pârâu Sagna de lângă Roman se varsă în fostul pârâu Sagna, la confluenţa cărora se află fostul şi actualul sat omonim (Cojocaru 2015: 76–78).

În sfârşit, dacă în loc de forma aşteptată *Dealul Schitului* ne este oferită forma *Dealul cu Schitul*, această aparentă schimbare a centrului de greutate al câmpului nu ridică o problemă în planul geografic – ce a fost mai întâi, dealul sau schitul? –, ci în cel denominativ: evident că mai întâi a fost, probabil, dealul, dar primul numit a fost schitul, în raport cu care este identificat şi dealul.

2.2. Nici provocările ridicate de sursele istorice nu lipsesc, ele coexistând, de fapt, cu cele geografice. Astfel, mahalaua târgului Siret, numită *Siretul Vechi*, nu este veche, denumirea fiind atestată târziu, la sfârşitul secolului al XVIII-lea. S-ar putea ridica problema dacă ea reprezintă acea parte a unui oraş actual numită *Alte Stadt*, centrul vechi, luând în considerare realitatea geografică a unor porţiuni de cursuri vechi, părăsite ale râului Siret, pe de o parte, ca şi poziţia geografică a mahalalei în discuţie, şi anume în partea estică a târgului, spre râul Siret. Păstrând perspectiva diacronică, putem reformula aici din punct de vedere istoric problema Sagnei actuale care este diferită de Sagna din trecut.

Judecând iarăşi numai din punct de vedere istoric apariţia atestărilor pentru satul Sasca din comuna Cornul Luncii, judeţul Suceava (TTRM, I_2, 1023/1-2), am fi puşi în situaţia paradoxală de a imagina o relaţie directă între o *Sasca Mică* şi *Sasca*

Scanned with OKEN Scanner

Veche, prima desprinzându-se la 1887 din *Sasca*, devenită *Sasca Veche* din 1892. Este drept că în acelaşi an, 1887, apare pentru prima oară şi varianta denominativă normală *Sasca Mare* pentru ultima, variantă care se va impune în sursele administrative ulterioare începând abia din 1904, astfel încât la 1925 se creează aparenţa că satul *Sasca Mare* intră în relaţie directă cu o *Sasca Nouă* care se desprinde din acesta. Pe scurt, cronologia atestărilor ar putea sugera faptul că la 1887 Sasca *Mică* este numită astfel, pentru că nu este *Veche*, iar la 1925 Sasca *Nouă* este numită astfel, pentru că nu este *Mare*. Pentru a completa tabloul confuz schiţat până aici, atestările ne mai oferă şi varianta normală *Săscuţa* pentru *Sasca Mică*, dar şi cea redundantă *Săscuţa Mică*. Explicaţia fenomenului constă în aceea că probabil cele două variante sinonimice *Sasca Veche* şi *Sasca Mare* au coexistat mereu din momentul apariţiei lor motivate de desprinderea unei părţi sub un nou nume, *Sasca Mică*, doar hazardul atestării lor alternative în sursele administrative provocând impresia de confuzie denominativă.

O provocare istorică în limitele normalului ar fi lupta istoricilor cu locurile nenumite încă. Dăm doar un exemplu din seria lungă a unor astfel de cazuri: popa Ioil primeşte în anul 1434 „o pustie, la Cârligătură, unde este fântâna de lângă Balosin, peste Diba" pentru a-şi întemeia o mănăstire (DRH, A, I, 183). Avem aici o cascadă de locuri fără nume, într-o încercare de identificare prin raportare reciprocă a cel puţin trei referenţi geografici:

– „[unde este/a fost] Balosin" – o posibilă aşezare care aşteaptă să fie denumită. Editorii documentului nu identifică nici un sat **Balosineşti* apărut, eventual ulterior, în această zonă;

– „fântâna de lângă Balosin" – o posibilă viitoare Fântână (de lângă/a) Balosineşti(lor);

– „o pustie" – care este în căutare de un nou reper pentru a fi identificată;

– „o mănăstire" – posibila *Biserică/Mănăstire a lui Ioil.

2.3. O speţă a provocărilor istorice care face trecerea spre planul toponimic, plan în care vor putea fi explicate toate paradoxurile aparente extrase din sursele geografice şi istorice, este încercarea de refuzare a referentului geografic prin negarea numelui, categorie adusă în discuţie la începutul acestor rânduri.

Am relevat existenţa acestei speţe încă din 2005 (Cojocaru 2005: 34–35). Adăugăm aici câteva noi exemple care ilustrează sugestiv şi o anumită dinamică din cadrul unui câmp toponimic, şi anume extinderea câmpurilor toponimice prin atragerea de referenţi geografici noi şi prin crearea de noi categorii toponimice prin procesele deja cunoscute, de polarizare, diferenţiere, extensie sau restricţie (v. Moldovanu 2010: 16–20).

Astfel, pe la 1637 se hotărăşte siliştea Avrămeştilor de lângă Târgul Frumos, silişte din care vornicul Neaniul vrea să desprindă pentru el o parte *numită Prigorenii* „de dzice [vornicul] c-au fostu *sat*, noi aşa ştim [...] că sat *n-au fostu*, ce au fostu *nişte prisăci* de târgu a moşilor noştri [...] şi iaste *red*<iu>, **acel red să cheamă *Prigorenei***, iar *alt sat n-au fost*" (DRH, A, XXIV, 99 <ante 1637>).

Scanned with OKEN Scanner

Se distinge clar încercarea de a refuza realitatea referentului geografic nou circumscris prin nume, anume Prigorenii ca parte ce se vrea răpită din Avrămeşti, prin negarea noii denumiri. Este o negare graduală a numelui cu intenţia de a nega referentul geografic: toponimul *Prigoreni* este confirmat ca nume, dar calitatea sa se vrea a fi alta – nu este *sat*, ci desemnează doar nişte *priseci* sau un *rediu*, de fapt nişte *priseci într-un rediu*. Suficient pentru scopul propus, deoarece obiectul principal al litigiului era *oiconimul*, implicit *satul*.

Acelaşi reflex de identificare a toponimului nou creat cu obiectul geografic circumscris prin acesta provoacă într-un document de la 1765 chiar modificarea unei hotarnice vechi pentru a face faţă noii situaţii. De această dată strategia este diferită, şi anume cei care vor să împiedice ruperea unei părţi din proprietatea lor sub un nou nume nu recurg la negarea noii denumiri, ci modifică vechea hotarnică incluzând şi noul toponim printre reperele hotarnice care circumscriu legal proprietatea în litigiu. Proprietarul în cauză este Mănăstirea Probota, cu moşiile Mircenii şi Nănăşeştii, la care se adaugă în acel an 1765 şi *Poiana Turbată din susul mănăstirii*, poiană la care aveau pretenţie „unii din ţărani şi anume *cu gura lor zicându* că moşia Nănăşeştii *să numeşti Turbata* şi cum că-i a lor" (DRA, II, 394). Din acel an, prin confiscarea noului toponim în favoarea sa, Mănăstirea Probota va avea act de proprietate pentru moşiile *Mircenii şi Nănăşeştii şi cu Poiana Turbată*.

O ultimă ilustrare a acestei categorii, deşi fără exprimarea dorinţei de a nega existenţa numelui sau de a-l confisca în favoarea lor, am găsit-o în jalba sătenilor din Poiana Lungă *ot* Botoşani, care se plâng de împresurare, eveniment considerat extrem de grav pentru comunitatea lor, pentru că „locul unde se află ei ar fi tot codri, iar de hrană n-ar fi având". În litigiul adus în discuţie se invocă aceeaşi intruziune a noului nume în arealul lor, care, prin circumscrierea unui nou referent geografic, periclitează vechiul obiect geografic desemnat de primul toponim: „cu împresurare stăpânindu-să de mănăstirea Pobrata *cu nume de* Potropopeni". În plus, există şi aici o încercare de a pune sub semnul întrebării calitatea numelui, negându-l cel puţin parţial: acea mănăstire „toată hrana lor şi fînaţul făce pe ace moşie Potropopeni, *nefiind sat pe dânsa*" (DRA, II, 545, an 1787).

3.1. Trecând de la provocările geografice şi istorice spre planul toponimic, vom putea încerca o explicaţie a acestora din perspectiva lingvistului sau cel puţin a toponomastului. Am putea releva, pentru început, obscurizarea relaţiei referenţiale, a raportului de desemnare originar prin evoluţia formală a cuvântului. De exemplu, forma actuală a toponimului *Sârca*, oiconim şi hidronim, nu mai evocă nimic din relaţia etimologică, toponimul evoluând de la forma *Serbskoj Dolina* „Valea Sârbului" atestată în DRH, A, I, 19 (a. 1401, fals parţial din 1411), prin forma *Sirbca* la cea actuală. Aceeaşi pierdere a semnificaţiei iniţiale a apelativelor de la baza toponimului se întâmplă în cazul în care acesta are o origine străină. Astfel, sintagma *Piscul Sohodolului* dintr-un document de la 1533, păstrat într-o traducere românească de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, conţinând hotarul

Scanned with OKEN Scanner

satului Petreşti de pe Zeletin (DIR, A, XVI-I, 351), nu poate fi considerată oximoronică decât, cel mult, la nivelul metalimbajului, pentru că relaţia dintre rom. *pisc* şi v.ucr. *Dol*[ina] „vale" este anulată de obscurizarea sintagmei v.ucr. *Sohodol* „Valea Seacă".

Facem observaţia, totuşi, că această relaţie anulată – sau mai exact inactivă – din motivul arătat mai sus, din toponimul *Piscul* alias *Dealul Sohodolului* *„Dealul Văii Seci" există, este drept inversată, şi este funcţională în sintagma *Valea Dealul Codrului* (Dofteana-Bacău, v. Cojocaru 2005: 25 ş.u.), într-o microzonă în care două nuclee toponimice, desemnând o zonă de *câmp* şi o alta de pădure sau *codru*, au dezvoltat câmpuri ample, incluzând diverşi referenţi geografici caracteristici zonelor, inclusiv văi identificate prin raportare la un deal deja numit. Viabilitatea hidronimului citat aici este confirmată de o variantă sinonimică a sa, care constituie, în fond, o glosare a acestuia: *Pârâul la Dealul Codrului*.

Alte exemple din categoria toponimelor româneşti de origine străină care pot provoca la nivelul metalimbajului comentarii similare celor de mai sus pot fi *Suha Seacă* şi *Suşiţa* [astăzi *Şuşiţa*] *Seacă*, fals tautologice – în toponimia românească nu credem că au fost atestate denumiri de tipul *Valea Seacă cu Apă sau *Valea Seacă fără Apă, adică tocmai Suha Seacă – *Suhurluiul cu Apă* şi *Suhurluiul Sec* din Covurlui (MDG, I, 294/2), unde baza lexicală v.turc. are acelaşi sens ca slv. *Suchu* (v. Moldovanu 2007–2008: 23).

În cazul unui dublet toponimic, rom. *Valea Întunecoasă* vs magh. *Sötétpatak*, sat al comunei Lunca de Jos, judeţul Harghita (TTRM, I_2, 1266/1), s-ar putea face o precizare a direcţiei de traducere ţinând seama de sensul entopicului maghiar *sötét* „întunecos" şi de faptul că în română forma obişnuită a toponimului în aceste situaţii este *Valea Neagră* (cf. Filipeşti – Bacău).

Obscurizarea relaţiei referenţiale poate avea loc şi în cazul toponimelor româneşti, nu numai în cazul celor de origine străină, slavă, maghiară etc. păstrate în limba română. În acest caz se poate produce o reetimologizare sau etimologie populară. *Sângeroasa*, afluent stâng al Bistricioarei la satul Tulgheş – Harghita, constituie obiectul unor reinterpretări care se îndepărtează de la explicaţia originară simplă, vale cu sângeri, adică *Cornus sanguinea*. Nu se poate aplica în acest caz conceptul, propus şi definit de Dragoş Moldovanu, de *resemantizare*, în anumite condiţii, a apelativelor de la baza toponimelor (Moldovanu 1985: 23–32), pentru că această reinterpretare nu pleacă de la caracteristici ale obiectului geografic denumit, ci reprezentă doar o reinterpretare a bazei apelativice a numelui (*sânge/sângeros* în loc de *sângeri*).

Revenind la categoria toponimelor de origine străină, etimologia populară sau atracţia paronimică, uneori parţială – adică afectând numai un component al sintagmei toponimice –, a condus la rescrierea relaţiei referenţiale originare în cazul toponimului românesc de origine maghiară *Sucmezăul* (fost sat din comuna Corbeasca – Bacău), din magh. *szük* „îngust" şi *mező* „câmp", denumind un teren agricol îngust, situat între râul Siret şi Dealul Mare. La 1829 este atestată forma

Scanned with OKEN Scanner

hibridă „româno-maghiară" *Supt Mezeul* (TTRM, I_2, 1128/2), o tentativă de a resuscita, măcar parţial, o relaţie referenţială pierdută prin trecerea toponimului dintr-o limbă în alta.

3.2. Dacă nu o obscurizare, cel puţin o alterare a relaţiei referenţiale primare are loc în anumite cazuri, ca urmare a dinamicii câmpurilor toponimice. Astfel, în acelaşi masiv Suhard menţionat mai sus, două pâraie, *Suhărzelul Mare* şi *Mic*, nu izvorăsc de sub muntele omonim *Suhărzelul*, aşa cum ne-am aştepta, ci de sub vârful Fărăoanele, situat la NV de acesta. Legătura etimologică evidentă dintre toponimele menţionate este o dovadă că suntem în prezenţa unei restricţii a desemnatului iniţial, în ceea ce priveşte oronimul *Suhărzelul*. O dovadă în plus este şi faptul că oronimul Fărăoanele se interpune astăzi, geografic vorbind, între oronimele *Suhardul* şi *Suhărzelul*, creându-se în consecinţă un câmp toponimic discontinuu, care este secundar în raport cu cel iniţial dezvoltat fără îndoială de o manieră compactă, contiguă. Se mai impune o remarcă în plus referitoare la cele două sintagme hidronimice: suntem în prezenţa şi a unui fenomen de suspendare a funcţiei sau valorii diminutivale a sufixului *-el* din toponimul de bază al celor două sintagme, în acest mod evitându-se interpretarea oximoronică, respectiv tautologică a formelor *Suhărzelul Mare*, respectiv *Suhărzelul Mic*.

Tot o alterare a raporturilor de desemnare, însoţită de o disoluţie aparentă a câmpului toponimic, a avut loc în cazul a două pâraie cvasiomonime, *Diaca*, afluent al Bistriţei Aurii, şi *Dieciu*, afluent al Coşnei din bazinul Dornei (aceasta din urmă afluent al Bistriţei). Nu suntem aici în prezenţa unei diferenţieri formale pentru evitarea omonimiei, ci a refacerii formei de singular a numelui după pluralul *Dieci* prezent în numele obcinei – *Obcina Diecilor*/*Şaua Diecilor* – de sub care izvorăsc cele două pâraie. Forma *Diaca* este cerută de forma feminină a entopicului *vale*.

O combinare a explicaţiei geografice cu una lingvistică este necesară şi în cazul prezentat mai sus, cel al toponimului *Siretul Vechi*, denumind o mahala a târgului Siret, numită şi Sasca, pentru că este situată pe dealul Sasca, oronim care a sugerat şi o relaţie etimologică cu voievodul Sas din secolul al XIV-lea. Locul său în ierarhia câmpului toponimic pare a fi într-o secţiune subordonată oiconimului Siret, atestarea târzie (TTRM, I_2, 1068/2, a. 1785) explicându-se prin aceea că necesitatea denumirii a apărut, probabil, în momentul extinderii târgului dincolo de limitele sale istorice. Ipoteza originii denumirii de la un eventual curs vechi al râului Siret, din apropierea mahalalei atestate cu acest nume la sfârşitul secolului al XVIII-lea, nu se susţine nici geografic, locul fiind situat pe o înălţime, şi nici istoric, în lipsa atestărilor unui *Siret Vechi în zonă, aşa cum apare de altfel în alte părţi ale lungului său curs (Paşcani, Tecuci etc).

Am putea înscrie în categoria cazurilor de alterare a relaţiei referenţiale primare şi acela în care această alterare se produce printr-o relaţie strict între nume. Astfel satul *Văleni* din Neamţ este situat pe *Pârâul Vălenilor*, afluent drept al Moldovei. Am avea, aşadar, un hidronim motivat prin numele satului: Pârâul Vălenilor este pârâul care trece prin satul numit Văleni. Însă pârâul este numit şi *Valea Mare* sau *Moreanca* şi *Pârâul*

Scanned with OKEN Scanner

Morenilor, fapt care rescrie relația dintre hidronim și oiconim: în mod firesc, punctul de plecare este *Valea Mare* sau **Valea Moreanca/Moreni*, pârâul, locuitorii de pe aceasta numindu-se *Văleni*, adică „cei de pe vale". Pentru a plasa corect în această ecuație varianta denominativă *Pârâul Vălenilor*, trebuie luat în considerare statutul entopicului *pârâu* în sintagma hidronimică: în cazul discutat, acesta nu a făcut parte din sintagma hidronimică în calitate de substituent al entopicului *vale* – *Valea Mare* vs **Pârâul Mare* –, ci doar ca posibil constituent într-o expansiune a sintagmei inițiale, sub forma **Pârâul Valea Mare*. În sintagma sinonimică, *Pârâul Moreni/Moreanca*, faptul că varianta denominativă incluzând entopicul *vale* nu este atestată direct nu schimbă datele problemei, ea fiind presupusă de forma oiconimului. Motivarea celor două hidronime sinonime o găsim în MDG, IV, 389/3–390/1: „cursul acestuia [= al pârâului Moreanca] fiind *repede*, și-a săpat o albie *adâncă*. Pe el sunt *morĭ*". O ipostază absolută a concurenței denominative reprezentate de patrionimul devenit oiconim chiar și asupra hidronimului din care acesta din urmă provine este oferită de același MDG, V, 731/3: satul Văleni din comuna Viltoteşti, județul Fălciu este „așezat pe *valea Văleni* între dealurile Dumbrava Mare și Comoara, pe unde trece și pârâul *Făgădăul*". Pentru denominatori nu a mai avut relevanță numele inițial al pârâului. Aceasta reprezintă, de fapt, o tendință de refacere la nivelul câmpului toponimic a unității elementelor geografice presupuse a sta la baza câmpului: satul și pârâul.

4. Problema fragmentării câmpurilor toponimice și a intersectării acestora a fost deja atinsă în comentariile de mai sus, în analiza câmpului *Suhardul*. Și acest proces conduce la o alterare, cel puțin, a relației referențiale inițiale, dacă nu chiar la obscurizarea acesteia. Astfel, în aceeași zonă a masivului Suhard găsim un sat denumit *Valea Bancului*, care este situat pe râul Coșna, și nu pe un presupus *Valea Bancului, după cum ne-ar sugera numele așezării. În zona apropiată nu am aflat nici o apă cu acest nume, doar în amonte de acest sat un afluent al Coșnei se numește *Băncușorul*. Acest hidronim cu formă diminutivală nu clarifică lucrurile, dimpotrivă, ne obligă să găsim acel hidronim în forma de bază, de la care s-a format prin diferențiere hidronimul *Băncușorul*. Nu există în prezent un hidronim *Bancul* care să justifice forma diminutivală a celuilalt hidronim, dar există muntele *Bancu* (1283 m), între râul Coșna și afluentul său Băncușorul, la NV de satul Valea Bancului. Însă nu se poate stabili o relație directă între hidronimul *Băncușorul și* oronimul *Bancul* (v. Moldovanu 2014: XII). Luând în considerare aceasta, ca și faptul că acum oiconimul Valea Bancului are o poziție excentrică, în afara câmpului său, nu putem decât să presupunem că cel puțin cursul inferior al râului Coșna s-a numit *Bancul*. În felul acesta se reface și unitatea câmpului toponimic, incluzând componentele discutate mai sus: două hidronime, un oiconim și un oronim, desemnând obiecte geografice aflate inițial în raport de contiguitate relativă.

Rezolvarea adecvată a tipurilor de cazuri ilustrate mai sus are șanse mai mari de a fi atinsă numai prin considerarea și utilizarea critică a tuturor factorilor implicați, și anume a celor istorici, geografici și lingvistici.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Cojocaru 2015 = Vlad Cojocaru, ***Micul dicţionar toponimic al Moldovei, structural şi etimologic şi cerinţele teoriei câmpurilor toponimice***, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", LV, p. 73–79.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică* (editori Silviu Berejan şi Stelian Dumistrăcel), Chişinău, Editura „Ştiinţa".

DIR, A = *Documente privind istoria României*, A. *Moldova*, Bucureşti, 1951–1957.

DRA, II = *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II. *Moldova*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961–1966.

DRH, A = *Documenta Romaniae Historica*. A. *Moldova*, I–XXVII, Bucureşti, 1975–2006.

Dumistrăcel 1983–1984 = Stelian Dumistrăcel, *Rolul variabilei geografice: „lacul" de lângă puţ*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXIX, A. Lingvistică, p. 139–174.

MDG = *Marele dicţionar geografic al României*, I–V, Bucureşti, Stab. Grafic „J.V. Socec", 1898–1902.

MDTM = *Mic dicţionar toponimic al Moldovei, structural şi etimologic*, partea 1, *Toponime personale* (autori Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru, coord. prof.univ.dr. Dragoş Moldovanu), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014.

Moldovanu 1985 = Dragoş Moldovanu, *Un fenomen ignorat în anchetele dialectale: resemantizarea toponimelor*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXX, A. Lingvistică, p. 23–32.

Moldovanu 2007–2008 = Dragoş Moldovanu, *Hidronime de origine veche turcică în sudul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XVII–XVIII, p. 7–26.

Moldovanu 2014 = Dragoş Moldovanu, *Introducere* la MDTM, p. VII–XVIII.

Popescu-Argeşel 1983 = I. Popescu-Argeşel, *Masivul Suhard. Ghid turistic*, Colecţia „Munţii noştri", Bucureşti, Editura Sport-Turism.

TTRM, I_{1-2} = *Tezaurul toponimic al României. Moldova* (coordonator: Dragoş Moldovanu), I_{1-2}, *Repertoriul istoric al unităţilor administrativ-teritoriale (1772–1988)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1991–1992.

Tudose 2012 = Dumitru Tudose, *Munţii Bistriţei. Toponimie*, Iaşi, Editura PIM.

URICARIUL = Th. Codrescu, *Uricariul*^{2}, I–XXV, Iaşi, 1871–1895.

HISTORICAL AND GEOGRAPHICAL CHALLENGES FOR TOPONYMY

ABSTRACT

Beside the challenges coming from history and geography, the idea of these lines was suggested by the study *Rolul variabilei geografice:„lacul"de lângă puţ*, written in 1983–1984 by Stelian Dumistrăcel, where the linguist from Iaşi makes a semantic analysis of the terms *fântână* and *puţ*, surprisingly illustrated also by a document from 1803. In the same document we found support for an older concept we proposed two decades ago, that is the denial of the toponym in order to reject the geographical object. We also discuss the possible alteration of the denominative function in toponymy, fragmented toponymic fields and reconstruction of the initially homogeneous, unitary fields, all these phenomena being the expression of the dynamics of such structures.

Keywords: *denial of a toponym, toponymic fields alteration, denominative function, fragmented fields, geographical challenges.*

Scanned with OKEN Scanner

MODALITĂȚI, UNITĂȚI ŞI INSTRUMENTE ARHAICE DE MĂSURAT PĂSTRATE ÎN FRAZEOLOGISME

GHEORGHE COLȚUN*

0. Etimologia frazeologică este un domeniu al lingvisticii încă puțin cercetat (Hristea 1977: 8–12). Studierea şi cunoaşterea etimologiei frazeologismelor româneşti este o necesitate stringentă în etapa actuală, nu numai pentru lingvişti, ci pentru toți vorbitorii de limbă română (Colțun 2000; Dumistrăcel 1980; Hristea 1987: 123–135).

Tezaurul frazeologic al limbii române cuprinde multe expresii care au în structura lor cuvinte (multe dintre ele termeni tehnici vechi, unii regionali, deveniți arhaisme) ce numeau diferite modalități, unități şi instrumente arhaice de măsurare, folosite de strămoşii noştri (Colțun 1994: 10–11; Dumistrăcel 1980; Stoicescu 1971). În cele ce urmează, vom face o scurtă trecere în revistă a enunțurilor care, originar, denumeau unități de măsurare a suprafețelor, unități şi instrumente de măsurat a capacității şi a lungimilor mari, păstrate în componența unor frazeologisme româneşti.

1. *Suprafețe*. Poporul nostru a avut multe unități de măsură a suprafețelor. La măsurarea pământului se foloseau măsuri şi sisteme de apreciere a suprafețelor destul de relative, dar care erau la îndemâna oricui (Stoicescu 1971). Mărimea suprafețelor de pământ depindea de mai mulți factori; referirea se făcea, în primul rând, la forța musculară a omului. În baza acestui fapt au apărut îmbinările de cuvinte *cât ai arunca cu măciuca* (*cu securea* sau *cu bățul*), *cât trage omul cu săgeata* etc. Astfel, de exemplu, în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, în Țara Românească şi în Moldova, suprafețele mici de pământ, cum erau teritoriile prisăcilor, morilor, locurilor de casă etc. se apreciau după puterea fizică a omului, pus să arunce un obiect greu în patru părți sau în toate direcțiile din mijlocul locului ce trebuia măsurat (cf. Stoicescu 1971).

În documente vechi, în special din secolele la care ne-am referit, se menționează că întinderea locurilor pentru moară, de exemplu, trebuie să fie „cât arunci toporul", „cât va arunca omul cu toporul în toate părțile", „cât aruncă omul cu securea", „cât poate arunca un voinic cu bățul", „cât aruncă omul cu măciuca

* Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, str. Alexei Mateevici, nr. 60, Republica Moldova.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 195–200

Scanned with OKEN Scanner

cruciș câte o dată", „cât poate un om să arunce în patru părți cu bățul" etc. În ceea ce privește măsurarea prisăcilor există următoarele formulări: „cât este aruncătura unui băț din mijlocul prisăcii în toate părțile"; „cât va putea arunca un om o piatră din mijlocul prisăcii în toate părțile" etc.

Urme directe ale metodelor de măsurare a suprafețelor enumerate anterior le reprezintă frazeologisme curente cum sunt *cât ai arunca securea* „la o distanță mică, foarte aproape"; *la o aruncătură* (*zvârlitură*) *de băț* (sau *de piatră*) „aproape de tot".

La măsurarea suprafețelor au fost folosite și armele de luptă. De exemplu, la 1517, locul unui vad de moară de lângă Râmnic era apreciat ca fiind „și din sus și din jos de moară cât poate trage un om cu săgeata în pistreală", iar la 1633, un loc de moară din Moldova avea o suprafață „cât se poate săgeta în toate părțile" (Stoicescu 1971: 125). Perfecționarea armelor de luptă aduce cu sine, în aceasta zonă a denominației, alte dimensiuni; astfel, suprafețele mai mari se măsurau uneori după lungimea bătăii de pușcă, ținându-se seama, astfel, nu de forța omului, ci de performanța unor arme. De exemplu, la 1774, moșia Făgețel din Oltenia era apreciată după cum urmează: „lungul este cât bate pușca de două ori, iar latul cât bate pușca o dată" (*ibidem*: 101).

Această reprezentare a dat și ea naștere unui frazeologism, *la o bătaie de glonț* „la o distanță relativ mică".

Mărimea suprafețelor de pământ depindea, în același timp, și de puterea de muncă a omului, și de forța de tracțiune a animalelor. Din acest punct de vedere, mărimea suprafețelor se determina după *ziua de arătură* (circa 2500–3000 metri pătrați) sau *ziua de coasă*, care era, probabil, mai mică decât ziua de arătură. E posibil ca locuțiunea adverbială *cu ziua* din îmbinarea *a lucra* (la cineva) *cu ziua* să-și tragă originea de la aceste două unități de măsură a suprafețelor, pierzând-și, desigur, semnificația inițială și căpătând un sens generalizator. Suprafața mai putea fi măsurată în conformitate cu greutatea și numărul semințelor introduse în sol, adică de numărul de găleți, ferdele sau banițe de grăunțe și, în consecință, după cantitatea de produse recoltate (care sau stoguri de fân).

Printre unitățile propriu-zise de măsură a suprafețelor enumerăm *plugul* în Transilvania, *pogonul* în Țara Românească și *falcea* în Moldova. Aceste unități *aveau* mărimi diferite în fiecare principat, având, desigur, și diverși submultipli, termeni regionali: *firta*, *ciricul* etc. Dar numele unităților de măsură propriu-zise, cât și cele ale submultiplilor acestora nu au fost reținute și nu s-au păstrat în componența frazeologismelor.

2. *Capacitatea.* În spațiul carpato-dunărean au fost folosite diferite măsuri și instrumente de calculat capacitatea. Aceste măsuri se referă la două grupe: a) măsuri pentru lichide și b) măsuri pentru materia uscată (de obicei, cereale).

Scanned with OKEN Scanner

Măsurile de capacitate se mai clasificau în variabile – *butea* sau *butoiul*, *polobocul*, *jumătatea*, *berbeniţa* sau *berbinţa* etc. –, şi fixe – *oborocul*, *vadra*, *ocaua*. *Buţile* şi *butoaiele mari* aveau 100 de vedre, iar cele medii 40 de vedre. Vadra era echivalentă cu 10 ocale. Cuvântul *bute* a intrat în componenţa expresiei figurate *a dormi bute* „a adormi adânc, a adormi buştean". *Polobocul* şi *berbeniţa* erau unităţi de măsură a capacităţilor mai mici decât *butea* (*butoiul*). Aceste regionalisme nu au intrat în componenţa frazeologismelor.

Măsurile de mărime mai precise ale capacităţii au fost variate. Printre ele am putea menţiona *ciubărul*, *acăul*, *cupa* şi *cofa* (folosite mai frecvent în Transilvania), *vadra, ocaua* etc. Dintre toate unităţile de măsură, numite mai sus, au devenit elemente componente ale frazeologismelor doar două: *cofa* şi *ocaua*. *Cofa* era un vas cu un singur fund şi cu o toartă, făcută din doage de brad, în care se ţinea, de obicei, apa. Ca unitate de măsură a capacităţii, *cofa* echivala cu a zecea parte din *vadră*. Cuvântul *cofă*, cu semnificaţia de vas, se întâlneşte astăzi în expresiile *a pune* (sau *a băga) în cofă* (pe cineva) „a întrece" pe cineva, „a înfunda"; „a înşela"; „a răpune", ca evocare, posibilă, a unui supliciu medieval (Dumistrăcel 2001: 110–112).

Alt frazeologism ce porneşte de la acelaşi suport lexical regional este *a ploua* (sau *turna*) *cu cofa* (dar şi cu *găleata*) „a ploua foarte tare" (Dumistrăcel 2001: 256–266).

Una dintre cele mai răspândite unităţi de măsură a capacităţii a fost, totuşi, *ocaua*. Unitatea respectivă a fost împrumutată de la turci, în secolul al XVII-lea. La rândul lor, turcii împrumutaseră această unitate de la arabi. În Moldova şi Transilvania, *ocaua* avea capacitatea de 1288 de mililitri, iar în Muntenia de 1520 de mililitri. În afară de unitatea de măsură propriu-zisă, tot prin cuvântul *ocă* (*ocauă*), devenit arhaism, mai era numit „vasul cu care se măsura" şi „conţinutul acestei unităţi de măsură". Termenul este reţinut în sintagma *oca mică*, numind „măsură falsă, mai mică decât cea legală" şi în frazeologismul *a prinde* (pe cineva) *cu oca* (sau *ocaua*) *mică* „a prinde pe cineva cu o minciună, cu o pungăşie, a prinde asupra faptului".

O întreagă istorie a acestui cuvânt, de origine turcă, astăzi arhaism, şi a expresiilor care s-au format pe baza lui se găseşte la Dumistrăcel 1980: 217–220, după care prezentăm cele ce urmează.

În practica negustoriei necinstite, una din modalităţile de a-i înşela pe cumpărători era şi aceea de a măsura sau a cântări cu o măsură sau cu o greutate falsă, mai mică decât cea legală, aşadar cu o *oca* mai mică. În *Dedicaţia* la *Ciocoii vechi şi noi* Filimon scrie: „Am văzut cârciumari amestecând vinul cu apă şi vânzând cu ocale cu două funduri".

Prinşi însă asupra faptului, vinovaţii erau pedepsiţi, aşa cum arată Ion Ghica în *Introducţiunea* la celebrele-i *Scrisori:* „Pe măcelari şi pe brutari când îi prindea cu ocaua mică, îi ţintuia d-o ureche în mijlocul târgului". Textul cuprinde utilizarea în sens propriu a expresiei *a prinde cu ocaua mică*, în epoca în care s-a formulat şi

Scanned with OKEN Scanner

constatarea că *hoțul neprins e negustor cinstit*. Așadar, pornind din mediul negustorilor, expresia a căpătat circulație cu sensul general, citat, „a prinde pe cineva cu o minciună, cu o înșelătorie", așa cum apare în următoarea frază din povestea *Harap Alb* a lui Ion Creangă, unde Spânul, după ce l-a sechestrat în fântână pe fiul împăratului și l-a forțat să-i spună cine este și unde merge, spune: „Bine, atâta am vrut să aflu din gura ta, puiu de viperă ce mi-ai fost... numai cată să fie așa, că de te-oiu prinde cu oca mică, greu are să-ți cadă".

Cuvântul *oca* și-a îmbogățit istoria în anii domniei lui Cuza-Vodă, de numele căruia se leagă și reglementări în domeniul unităților de măsură, pentru a curma abuzuri ale negustorilor. Față de vechea *oca*, devalorizată, cea nouă, mai mare, a fost numită *ocaua lui Cuza* și, printre numeroasele legende care au rămas în legătură cu figura domnitorului, există unele în care se povestește cum acesta, *incognito*, urmărea să vadă dacă *ocaua* este respectată și îi pedepsea exemplar pe negustorii necinstiți. În monumentala colecție a lui Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, a fost înregistrată chiar o expresie pornind de la această realitate: *a da* (ceva) *cu ocaua lui Cuza* înseamnă „a da (ceva) cu multă dărnicie".

Pentru materialele uscate existau, de asemenea, măsuri mari, cum erau *găleata* sau *câbla*, *coloda*, *mierța*, *chila* și măsuri mici ca *oborocul*, *banița*, *ferdelea* (folosită numai în Transilvania), *dimerlia* (sau *dimirlia*). Iată câteva expresii în care aceste denumiri au intrat: *a pune* (sau *a ascunde*, *a ține*) *sub oboroc* „a pune (pe cineva) la punct, a arăta (cuiva) ce se cuvine și ce nu"; *mare cât banița* (sau *cât o baniță*) „foarte mare"; *a (nu) avea grăunțe în dimerlie* (turcism învechit) însemnând (afirmativ) „deștept"; (negativ) „prost".

3. *Distanțe*. În Evul Mediu, în Principatele Românești, distanțele mari se calculau cu multă greutate din cauza lipsei unor unități precise referitoare la asemenea distanțe. De aceea, când trebuia să se măsoare distanțe mai mari, acestea erau evaluate din privire, „din ochi". Așa se întâmpla la 1282, la Salacea, în Transilvania, unde, la hotărnicia unei întinderi mari de pământ, se spune că se va lua și se va măsura „din ochi". Tot astfel, în 1348, se arată că, dacă moșia Hășdate nu va putea fi măsurata cu stânjenul, va fi socotită „din ochi" (cf. Stoicescu 1971: 94). Credem că, în această perioadă, s-au format în limba română frazeologisme precum: *a măsura* (sau *a judeca*, *a prețui*, mai târziu, *a calcula*) *din ochi*, adică „a aprecia fără măsurători precise, examinând numai cu privirea"; *cât vezi cu ochii* (sau *cu ochiul*); *cât bate ochiul*, *cât poate cuprinde ochiul*, toate având sensul „cât cuprinzi cu privirea, până la depărtări foarte mari".

Cu mult mai târziu, apar evaluări oricum mai precise pentru distanțele mari. Printre acestea pot fi menționate *ziua de cale* (sau *de drum*), *ceasul de mers*, *poșta*, *leghea*, a căror mărime depindea de forța fizică a omului, de puterea de tracțiune a animalelor ori bătaia săgeții și a puștii etc.

Scanned with OKEN Scanner

Dintre unitățile de măsură enumerate mai sus, frecvent era utilizat cuvântul *poștă*, date fiind realități curente în trecut. De exemplu, în Țara Românească, în secolul al XVII-lea, poșta reprezenta distanța la care se schimbau caii de poștă, adică 15–20 de kilometri sau 7 000 de stânjeni. Bunăoară, de la București până la Ploiești erau 4 poște, de la București până la Călărași 6 poște, iar de la București până la Craiova 12 poște (cf. Stoicescu 1971: 95).

Utilizarea curentă, în epocă, a acestei unități de măsură și a termenului respectiv au făcut ca substantivul *poștă* să se păstreze în componența unor frazeologisme cum sunt *cale de o poștă*, adică „la o distanță (relativ) mare", *a fi* (sau *a ajunge) cal de poștă* „a alerga mult", „a fi trimis în toate părțile", *a se vedea* (sau *a se cunoaște*) *cale de o poștă* „a se vedea, a se cunoaște de departe, cât de colo".

4. În încheiere, subliniem faptul că toți avem o mare responsabilitate în ceea ce privește cunoașterea și utilizarea, adecvată, a tezaurului frazeologic al limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Colțun 1994 = Gh. Colțun, *Vechi unități și instrumente de măsurat*, în „Limba și literatura română", nr. 1, p. 10–11; nr. 2, p. 10–11; nr. 3–4, p. 15–16.

Colțun 1995 = Gh. Colțun, *Etimologii frazeologice*, Chișinău, Universitatea de Stat a Moldovei.

Colțun 1998 = Gheorghe Colțun, *Enigme ale frazeologiei*, Suceava, Editura Bucovina viitoare.

Colțun 2000 = Gheorghe Colțun, *Frazeologia limbii române*, Chișinău, Editura Arc.

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Dicționar de expresii românești*, Iași, Institutul European.

Hristea 1977 = Theodor Hristea, *Frazeologie și etimologie*, în „Limba română", nr. 2, p. 8–12.

Hristea 1987 = Theodor Hristea, *Din problemele etimologiei frazeologice românești*, în „Limba română", nr. 2, p. 123–135.

Stoicescu 1971 = N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, Editura Științifică.

ARCHAIC METHODS, UNITS AND INSTRUMENTS OF MEASUREMENT PRESERVED IN PHRASEOLOGICAL UNITS

ABSTRACT

The author aims to retrieve in phraseological units from popular speech and literature the expressions of approximation, when it comes to evaluating the surface (such as: *cât ai arunca cu securea* "at a small distance", *cât trage omul cu săgeata* "very close") and distance (*a măsura din ochi* "to determine without precise measurements, only by looking at it", *cât vezi cu ochii* "as far as you can see", *un ceas de mers* "a relatively long distance"). As far as the assessment of volume is

Scanned with OKEN Scanner

concerned, phraseological units include old technical terms: *cofă*: *a pune* (or *a băga*) *în cofă* (pe cineva) "to surpass someone; to deceive someone", *a ploua* (or *a turna*) *cu cofa* (or *cu găleata*) "heavy raining", and *ocă*: *a prinde* (pe cineva) *cu oca* (or *ocaua*) *mică* "to catch someone lying".

Keywords: *phraseological units, methods of measurement, archaic instruments, units of measurement, technical terms, phraseological treasure.*

Scanned with OKEN Scanner

TERMENI METEOROLOGICI ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ DIN SECOLUL AL XIX-LEA

INGA DRUȚĂ*

În perioada a doua a epocii moderne (1830–1860), în care se plasează faza de constituire a principalelor norme ale limbii literare unice de astăzi, pe lângă cărțile de popularizare a științei și manualele traduse, adaptate sau întocmite după modele străine, un rol enorm a jucat presa vremii, „nu atât în formarea terminologiei științifice, pentru că existau în această privință manuale mai vechi, cât în difuzarea și explicarea acestor termeni pe înțelesul cititorului din epocă" (Andriescu 1979: 10).

Dacă, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, promotorii limbii române literare erau îndeosebi școala românească și traducerile, după 1829, acest rol îl au mai ales gazetele și revistele. Primele publicații periodice au fost „o adevărată școală pentru acei care, în condițiile de atunci, n-au putut urma cursurile uneia obișnuite" (*ibidem*). În acest sens, cele mai importante gazete ale vremii au fost „veteranele presei românești" (după expresia lui Gheorghe Asachi): „Curierul românesc", care apare din 8 aprilie 1829 (redactor: Ion Heliade-Rădulescu), și „Albina românească", al cărei prim număr vede lumina zilei la 1 iunie 1829 (redactor: Gheorghe Asachi).

Apariția „Albinei românești" a fost vestită, la 17 aprilie 1829, de o *Înștiințare despre gazeta românească din Eși* (difuzată sub forma unei circulare litografiate), în care se prefigurau conținutul și obiectivele publicației preconizate: „Luătoriu aminte, cetitoriul gazetei ca într-o oglindă în ea vede înfățoșate toate interesantele întâmplări de carile el însul atârnă, martor se face cruntelor bătălii, vede faptele, aude vorbile străluciților bărbați, se minunează de *fenomenele firei* [subl. n.] și, ca un călătoriu de pre rătunzimea pământului, culege folositoare pilde și învățături" (Hodoș, Sadi Ionescu 1913: 19). Și „Curierul românesc" are un scop similar, având la 1838 subtitlul „Gazetă politică, comercială și literară".

Cele peste șaptezeci de periodice apărute în primele trei decenii de activitate publicistică românească reprezintă calea principală prin care au pătruns în limba română mii de neologisme, multe dintre acestea fiind termeni tehnici și științifici.

* Institutul de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei, Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, Chișinău, Republica Moldova.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 201–208

Scanned with OKEN Scanner

Termenii noi erau glosați în cuprinsul articolelor sau în subsolul paginilor. Glosarea era determinată de grija redactorilor pentru cititori, care întâmpinau dificultăți în înțelegerea unor articole. Poziția rațională, chibzuită a „Albinei" în difuzarea termenilor noi de cultură este dovedită aproape în fiecare număr al gazetei. Fiind conștientă de faptul că „zicerile cele tehnice (a meșteșugului) și noima acestori științe sunt acele care, pricinuind cetitorului nedumerire, îl lipsesc de dorita mulțămire", redacția „Albinei" se va strădui să publice cât mai multe articole de popularizare a științei, în cele mai diverse domenii. „Curierul românesc" și „Gazeta de Transilvania" manifestă același interes pentru difuzarea terminologiei științifice, chiar dacă numărul articolelor de popularizare a cuceririlor științei și tehnicii moderne este mai mic (Andriescu 1979: 85).

Față de alte publicații periodice cu același profil, „Albina românească" și „Curierul românesc" își fac un merit mare și din preocuparea de a răspândi cunoștințe științifice elementare în diverse domenii: invenții tehnice, progrese în știință și tehnică, descoperiri, călătorii. Popularizarea progreselor în știință și tehnică se face cu mijloace specifice presei, în informări cvasireportericești asupra unor probleme de geografie, fizică, demografie, statistică etc. În toate domeniile rămâne vizibilă întotdeauna grija de a împăca curiozitatea cititorilor cu nevoia de a-i instrui, fie că este vorba numai de un fenomen care zguduia pentru moment opinia publică (eclipse, cutremure, inundații etc.), fie că este vorba de fenomene sau descoperiri care depășeau, prin caracterul lor excepțional, evenimentul la ordinea zilei sau rubricile de curiozități științifice.

Pentru a urmări prezența termenilor meteorologici în presa vremii, am constituit un corpus din 114 numere (din 1 338 parcurse) ale publicației ieșene „Albina românească" (1829–1847) și 25 de numere ale publicației bucureștene „Lumină pentru toți" (1885–1894, redactor: Eniu Bălteanu).

În primii doi ani de apariție, 1829 și 1830, „Albina românească" găzduia rubrica *Observații meteorologhice*, întâlnită sporadic și în 1831. Din 1832, rubrica este suprimată, fiind reluată în 1839. Inițial, informațiile meteo erau prezentate pe patru coloane: *Zioa observației*, *Caldómesor*, *Greómesor* și *Starea aerului* = (în 1829–1831), iar din 1839, tabelul cu datele meteo conține cinci coloane: *Data*, *Termom. reomiur* [Réaumur], *Baromet. Palmace de Viena*, *Vânt* și *Starea ceriului*.

În numărul 2 al „Albinei" din 1829, redactorii publicației explică, sub titlul *Meteorologhie*: „Spre a se cunoaște starea *atmosferei* i se face luare aminte prin instrumentele numite *Termometru* și *Barometru*. *Termometrul* (*Caldómesor*) este un instrument al fizicei prin carele se măsoară *Gradul căldurei*, însemnat prin semnul *t*, și al *frigului* însemnat prin -. *Barometrul* (*Greómesor*) prin carele se măsoară *Gradul greutății aerului*, pre cum: di este *aerul* îngreuet de *umezeală*, atunce argintul viu, apăsat prin cel de gios strâmbat capăt al Barometrului carele este deschis, se înalță la cela lantu capăt, oundi sânt gradurile însemnate, și însemnează de *ploae*. Iară di este aerul secu, atunce argintul viu se coboară și însemnează senin" (p. 7). În numărul 17 (1829) se explică din nou, pe scurt,

Scanned with OKEN Scanner

că „*Meteorologhia* sau minirea timpului este ştiinţa de a cunoaşte schimbarea timpului viitoriu" şi modul de funcţionare a barometrului: „...dacă *Greómesorul* se înalţă, urmează a fi *timp frumos*, dar *ploios* va fi când scade".

În coloana *Starea aerului/Starea ceriului*, apar frecvent formulele: *senin*, *schimbăcios cu ploae* (AR, 1829, nr. 2, 3), *răcoare* (AR, 1829, nr. 9), *nouros cu ploae* (AR, 1829, nr. 11), *înourat cu vânt* (AR, 1829, nr. 29, 36), *înourat* (AR, 1829, nr. 34), *senin cu vânt* (AR, 1829, nr. 14, 20, 21, 22, 23, 24, 25), *schimbăcios cu vânt* (AR, 1829, nr. 26, 27, 35), *vânt cu zăpadă* (AR, 1829, nr. 40), *plouos* (AR, 1829, nr. 58), *neguros* (AR, 1829, nr. 62; 1830, nr. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 63), *vânt cu ploae* (AR, 1830, nr. 52), *nouros* (AR, 1830, nr. 67, 68, 69, 70), *închis* (AR, 1831, nr. 119), *în parte senin*, *mestecat*, *nour* (AR, 1839, nr. 12), *cumplit vicol* (AR, 1839, nr. 14), *nouros, tulbure* (AR, 1842, nr. 2), *nouros şi ningător* (AR, 1842, nr. 7), *pâclos, tulbure* (AR, 1842, nr. 8), *nouroasă, schimbătoare* (AR, 1842, nr. 14), *plouasă* (AR, 1842, nr. 17, 18), *vânturos* (AR, 1843, nr. 50).

Termenii meteo apar pe paginile „Albinei româneşti" şi la alte rubrici, de „novitale" sau de varietăţi, în special cei care se referă la „starea vremii": *aer atmosferic* (AR, 1843, nr. 36), *condiţii atmosferice* (AR, 1845, nr. 48), *furtună... cu fulgere şi tunete, repede ploae amestecată cu o grindină toropitoare* (AR, 1829, nr. 2), *secetă* (AR, 1830, nr. 13), *uragan (furtuna cea mare)* (AR, 1832, nr. 36), *uraganul (fortuna) cel cumplit* (AR, 1846, nr. 60), *cumplit orcan (fortună)*, *vifor* (AR, 1838, nr. 71), *orcan (fortună)* (AR, 1839, nr. 17), *orcan (furtună)* (AR, 1844, nr. 50), *vară nestatornică*, *răceli simţitoare*, *ninsoare*, *brumă*, *revărsarea apelor* (AR, 1832, nr. 73), *furtună nioasă (de omăt)* (AR, 1837, nr. 30), *rumpere de nouri* (AR, 1837, nr. 42), *rumpere de noure* (AR, 1845, nr. 34), *fortună cu ploae din acea mai repede* (AR, 1838, nr. 42), *cumplită grindenă* (AR, 1838, nr. 63), *vicol* (AR, 1838, nr. 97), *lavinele (omătul dărmat)* (AR, 1839, nr. 17), *arşiţă nesuferită* (AR, 1841, nr. 37), *lavină* (AR, 1844, nr. 15), *bură de ploae* (AR, 1844, nr. 49), *secetă mare* (AR, 1843, nr. 3), *grindină săgetătoare*, *ferbinţelile caniculei* (AR, 1847, nr. 56), *arşiţa caniculei* (AR, 1847, nr. 59), *vântu umedu şi cam gerat* (AR, 1848, nr. 36). Se remarcă grija pentru cititori prin glosarea termenilor: *orcan* sau *uragan* este explicat, aproape de fiecare dată, prin „furtună", *lavină* prin „omăt dărmat", iar adjectivul *nioasă* din sintagma *furtună nioasă* este glosat în text prin „de omăt".

Uneori publicaţia se referă şi la fenomene mai puţin frecvente: *lucoarea cea boreală* (AR, 1841, nr. 20), *vârteje de vânt* (în text apare şi sinonimul *volbură*) (AR, 1845, nr. 10), *meteorul luminos* [...] *pe carele l'am numit lucoarea zodiacală* (AR, 1843, nr. 24).

Notarea în paranteze a unui echivalent mai vechi sau a unui calc ori alăturarea termenilor noi la sinonime cunoscute este însoţită în unele cazuri de citarea unor definiţii: *fenomenul (arătare neobicinuită în fire)* (AR, 1831, nr. 41), „*electricitatea* seau puterea focului, pre care în *aer*, în *nori* şi *ploae* o vedem cam aseminea făptuind, sunt nume de *fulger* şi de *trăsnet*" (AR, 1829, nr. 49).

Scanned with OKEN Scanner

Unele explicații sunt mai detaliate: „În 12 dechem. sara la 3 ceasuri după apusul soarelui, s[-]au arătat în Varsavia pe *orizonul* (geana) despre meazănoapte o *meteoră** care întru atâta semăna cu o aprindere de casă, încât paza aşăzată pentru foc au tras clopotile. Această *arătare* au ţinut 5 minute. **Meteoră* să cheamă un lucru, ce se îmformează şi să arată în *aer*, precum *tunetul*, *grindina*, *arcul în ceriu* sau *curcubeul*" (AR, 1830, nr. 101, p. 450); „Toate fenomenele seau arătările ce se ivesc în treacăt în atmosfera pământului se numesc în înţălegere întinsă *meteore*. [...] Din acele mai însemnate meteore sânt: 1) cele *aerice*, precum *vânt*, *furtună*, *văjilie* seau *vârtej* [...]; 2) cele *apoase*, precum: *negura*, *ploaia*, *omătul*, *grindina*; 3) *pietrele meteorice*, nişte trupuri ce când şi când cad din atmosferă; 4) *meteorele lucitoare*, precum: *curcubeul*, lunile şi sorii secundari (lăturalnici), şi feliurite alte figuri; 5) *meteore focoase* (bolizi) precum: *fulgerul*, stele căzătoare, sfere focoase, *aurora boreală*" (AR, 1841, nr. 16, p. 61); „*Apa* pretutindene prin aburire să sue în *atmosferă*. O mare parte de *neguri*, de *rouă*, de *omăt* şi de *ploae* se lasă pe munţi, carii mai ales se par a trage cătră sine pe *nouri*" (AR, 1832, nr. 26, p. 104); „Apa ni se îmfăţoşază în trii feliurite forme, adecă în stare curgătoare, stare vârtuoasă seau gheaţă şi în starea aburilor" (AR, 1832, nr. 72, p. 288); „Apa ca şi alte Licvide (curgătoare) are însuşire de a să aburi, mai ales când soarele săgetează asupra luciului ei. Apa care în acest chip să înalţă de la pământ să amestecă cu aerul [...] [şi] alcătueşte *nouri*, *neguri*, *ploae* şi *ninsoare*" (AR, 1832, nr. 73, p. 292); „*Fluidul* aeroformu, cel mai folositor şi cel mai mult este *aerul*, carele este statornic, greu, în stare de a se strânge foarte, elastic şi nevăzut; el încugiură lumea din toate părţile şi împvălitura ce o face se numeşte *Atmosferă*" (AR, 1832, nr. 59, p. 236); „*Aerul* este nemărginita legătură care întruneşte toate vietăţile lumii, şi fără care n'ar pute fiinţa. *Aerul* pre carile îl răsuflăm nu este element (stihie), adică nealcătuit, precum îndelungat s[-]au fost crezut, ce el este alcătuit de două deosăbite trupuri, din care fieşcare are însuşiri particulare, ba încă una împotriva altia. Aceste trupuri care ni încugiură se numesc *Gaz*, şi aerul prin care veţuim este alcătuit de a cincea parte a *Gazului Oxighen* seau acru, şi aproape de patru cincimi a *Gazului Azotic*" (AR, 1832, nr. 59, p. 236).

Bineînţeles, multe definiţii şi explicaţii reflectă nivelul gândirii ştiinţifice din acea epocă: „Apa care cade din nouri este aşa de curată ca apa distilată, fără nici un gust, fără color (floare) şi fără miros" (AR, 1832, nr. 73, p. 291); „*Lavina* să numeşte la munţii Alpii în Svitera o mulţime de omăt, care cade de pe munţii cii înalţi, şi prin a sa povară adeseori aduce cele mai mare stirpiri, unile din aceste *Lavine* să numesc *vântoase*... Alte *Lavine* să numesc *muntenoase*... A treia *Lavină* este *pământoasă*, când umezala într[-]atâta au străbătut pământul, încât costişile să surpă, să prebuşăsc şi cad în adâncime cu toate cele ce să află pre ele" (AR, 1837, nr. 30, p. 136); „*Fortunile* cele cumplite şi pre îndesate, urmate astă vară în Ţara Românească, au pricinuit moarte la multe persoane *detunate de fulger*" (AR, 1838, nr. 61, p. 261).

„Albina românească" informa şi despre anumite fenomene naturale neobişnuite: „În 19 dechem. trecut s-au văzut în Svitera un *fenomen* (arătarea fizică) îndestul de rar a *omătului* lucitori ca fosfor, prin care să părea că satele de

Scanned with OKEN Scanner

pin pregiur ardea. Plutaşii, care ducea pe lac o luntre încărcată cu pae, nu puţin s-au fost spăriet, văzând mai întăi pălăria unuia dintr-înşii, apoi straile şi în urmă paele, acoperindu-să ca de o materie arzătoare, şi când aştepta a lor peire, piste 5 minute s-au văzut mântuiţi de cumplita lor spaimă" (AR, 1837, nr. 6, p. 30); „Mercuri în 22 Iuni s-au observat de la Eşi un *fenomen* numit *tromba păminteasc*ă. La 4 ceasuri după amiazi, fiind *cerul înourat*, s-au văzut la apusul politiei cam deasupra lui Târgu-Frumos, un *turbilon* (vârtej) înformându-să ca un sul negru şi coborându-să cătră pământ cu un vărf ameninţitor. Aninat de nouri, ce să îndesa, acest turbilon să mişca în curs de câteva minute ca un conu (forma căpăţinei de zahar) răsturnat, de înălţimea a tot orizonul. A sa bazis, ce să agiungea cu nouri, era tunecată, iar vărful de gios era preveziu. În urmă tromba au detunat cu vuet şi s-au perdut în o *fortună ploioasă*. [...] Fortuni urmate două zile dea rând şi loviturile de *tunet* şi *fulger* au statornicit de nou electricitatea în ecvilibriu şi au cureţit *aerul*" (AR, 1838, nr. 52, p. 224); „În politia Brun, au urmat în 16 Iuli sara 10 ¾ ceasuri un *fenomen* interesant; pe orizonul Nordic s[-]au arătat un şir de coloane de lumină, care să îndrepta cătră Nord-Ost, şi care strălucea cu văpselele cele mai minunate, chiar ca un frumos *curcubău*. Acea *arătare* [...] au ţinut vro 30 minute. După ce s[-]au trecut, mai lucea încă în acea parte a ceriului o lucoare neobicinuită. Acest fenomen carile să numeşte *Lumina Nordică* s[-]au arătat asemene la Viena şi în alte locuri a Ghermaniei" (AR, 1837, nr. 64, p. 274); „Începând dela 9 martie s[-]au văzut în *atmosferă fenomene* (arătări) spăimântătoare. S[-]au văzut adesea căzând din aer globuri (trupuri rătunde) înfocate..." (AR, 1829, nr. 4, p. 15).

Frecvent, relatările despre unele fenomene meteorologice, în special despre vânturi şi precipitaţii, sunt însoţite de evaluarea impactului acestora asupra recoltei sau a vieţii omului. Astfel, în nr. 18 din 1829 al „Albinei", sub titlul *Înfricoşate întâmplări meteorologhice*, se susţine că „o *grindină* cumplită, a căria cele mai mici gloanţe era cât nucile", a produs multe stricăciuni, „căci *orcanul* seau înfricoşata *fortună*, ce au urmat după cumplita *grindină*, rumpând multe acoperemânturi de casă cu grinzi şi scânduri, le-au aruncat [...] pin mai multe locuri ale oraşului...", iar grindina a fost însoţită de „volbură sau vânt vârtej" (p. 32), iar într-un alt număr se vorbeşte despre „o mare *brumă*, care au stricat toată poama necoaptă" (AR, 1838, nr. 75, p. 316).

Semnalăm că, în economia celor patru pagini ale publicaţiei (suplimentate sporadic cu 2–3 pagini), reflecţiile despre vreme sunt intercalate printre alte „novitale", ca ştiri importante, sau apar chiar în debutul unor numere. Tonalitatea acestora este fie neutră: „*Climele* noastre din an în an sânt astăzi mai blânde precum era în vremile cele vechi" (AR, 1830, nr. 16, p. 69); „Termometrul însămnează [...] 12 păn la 18 graduri" (AR, 1835, nr. 14, p. 57); „*desfacerea omătului* au început pe încet" (AR, 1841, nr. 12, p. 45); „*fulgerul* au lovit în mai multe părţi" (AR, 1838, nr. 71, p. 301), fie îngrijorată, intensificată de adjective ca *înfricoşat*, *cumplit*, *spăimântător*, fie poetică, metaforică: „soarele răzbunind iar toate *negurile*", „*nouri* ce ascundea în sinul lor *fortuni* cumplite" (AR, 1839, nr. 17, p. 67); „De la 10 Ghenari *frigul* s[-]au împuţinat gradat, şi *omătul s[-]au mistuit* de *neguri* şi

căldură" (AR, 1840, nr. 8, p. 30); „A doua zi *au ploat* şi *au grindinat* cu *fulgere* şi *tunete*, şi un *curcubeu* foarte frumos au adaos *fenomenul* extraordinar" (AR, 1840, nr. 9, p. 33); „Primăvara au propăşit pe ecvinopţie, şi de două săptămâni ni bucurăm de zile frumoase, *rourate* uneori de *ploi calde* care favorează creşterea" (AR, 1848, nr. 21, p. 83).

Revista bucureşteană „Lumină pentru toţi", chiar dacă are subtitlul „Revistă pedagogică şi literară", găzduieşte uneori şi informaţii despre natură, fenomene ale naturii, inclusiv fenomene meteo, ceea ce consună cu misiunea publicaţiei de „a aduce lumină pentru toţi", de a difuza diverse cunoştinţe. Astfel, în numărul 1 din iunie 1885 apare *Studiul naturei* (cu precizarea: „prelucrat pentru popor de Eniu Bălteanu"), în care, în formă accesibilă, se explică mai multe noţiuni din domeniu: „Eŭ mĕ miram de frumósa lumină care o vedeam pe orizont dupe apusul sóreluĭ şi pe care o vĕdzusem şi diminéţa înainte de rĕsărirea luĭ. Unchiul meŭ îmĭ spuse că acé lumină este numită *crepuscul*" (p. 33). În numărul 2 (iulie) din 1885, în articolul *Stejarul în România*, se fac precizări despre apă: „O parte din *apa* ce cade pe suprafaţa pământului servă ca vehicul de alimentare, adică purtător de hrană în vegetaţia arborilor şi apoi trece prin esalarea frundzelor în *atmosferă*, sub formă de *vapori apoşi*, cari se prefac în *norĭ* cari aduc *ploĭ*" (p. 77).

Numărul 12 din 1887 conţine articolul *Trăsnetul*, în care se ia în discuţie credinţa populară conform căreia fulgerul şi tunetul reprezintă plimbarea Sf. Ilie cu căruţa pe cer şi se explică adevărata natură a fenomenului: „«Ih!!... *Fulgerăăă* şi încăăă... *tunăă*!!... În chin'te să nu ne trăsnéscă!... Ah!!... vedzi, cum s'aprinde cerul?!!... Audzi, cum *bubue* şi *urlă* pe sus, par-că să cadă cerul pe noi!!... A plecat Sf. Ilie să se plimbe cu căruţa şi pesemne că s'au speriat caii!! Goniţi câinii şi pisicile, căci Necuratul stă pe lângă câini şi pisici, şi Sf. Ilie voind să'l trăsnéscă omóra şi prăpădeşte tot ce'i ese înainte; d'aceea, trebue nu numai să ne închinăm, dar încă şi să gonim câinii şi pisicile, dupe lângă noi, şi să nu stăm în dreptul uşilor sau ferestrelor!!...» Ast-fel vorbesc babele române, ba încă şi ómenii poporului. [...] Va să dzică nici religiunea, nici ştiinţa n'au spus poporului român că *Departe-d'ăst-loc* stă în părul pisicii, câinelui şi în dreptul uşilor şi ferestrelor deschise; ci esperienţa, acésta mamă a ştiinţelor, i-a învăţat că *Ucigă-l-tóca* stă ascuns în părul pisicii, în al câinelui, în dreptul uşilor şi ferestrelor deschise, în vârful tufanilor şi al clădirilor înalte; căci s'a vĕdzut mai adese că trăsnetul a cădzut pe pisici, pe câini, pe copacii înalţi şi pe tóte vârfurile clădirilor înalte. [...] atât *Sf. Ilie* cât şi *Dracul* nu sint persóne, nici măcar fiinţe; ci, Sf. Ilie ca şi necuratul, sint nişte puteri ascunse ale natureĭ, pe cari puteri poporul le-a personificat, pentru ca să le pótă înţelege mai bine. [...] În adevăr, ómenii cu ori cât de puţină învăţătură ştiu că pământul, *aerul*, *norii*, ómenii, animalele, paserile şi tóte lucrurile din natură au o putere ascunsă în ele, care putere le face să se apropie sau să se depărteze unele de altele. Acésta putere ómenii învĕţaţi au numit'o *electricitate*. [...] *Electricitatea* este de două feluri: *electricitate positivă* şi *negativă* (am puté dzice bună şi ré). D.e. pământul are electricitate negativă, iar aerul are electricitate positivă. [...] Când doi

corpi, cari au electricitate contrariă, s'atrag, atunci produc un foc, o lumină cu o detunare potrivită cantităţii de electricitate ce se cuprinde în acele corpuri (dupe cum şi o puşcă când se descarcă produce o detunare). *Norii* cari i vedem pe d'asupra capetelor nóstre sint şi ei corpuri, formate din aburii apelor. Unii din aceşti nori au electricitate negativă, alţii positivă. Când vin faţă în faţă doi nori încărcaţi de electricităţi contrarii, atunci norii atrăgêndu-se scapără din ei scânteia electrică (*fulgerul*), care ni se arată ca trăsură – linie de lumină strălucitóre formând, în spaţiu, în *atmosferă*, nişte întortocheturi, zigzaguri mai mult sau mai puţin pronunţate; dar acésta lumină, acest fulger este urmat d'un sgomot une-ori teribil – asurdzitor! Acest sgomot este *tunetul*, este uruitul căruţei Sf. Ilie" (p. 584–587).

Corpusul inventariat denotă un echilibru între termenii ştiinţifici şi cei populari. „Albina românească" propagă consecvent termenii ştiinţifici *aer (atmosferic)*, *atmosferă*, *condiţii atmosferice*, *termometru*, *barometru*, *fenomen*, *meteorologhie*, *uragan* (şi în forma *orcan*), *lavină*, *grindină*, *brumă*, *electricitate*, *meteor* (şi în forma *meteoră*), *curcubeu*, *auroră boreală*, *trombă*, *turbilon*, *climă*, *canicula*, *a grindina*, *a roura*, care s-au impus ulterior în domeniu, unii cu mici modificări fonetice (*meteorologie*, *turbion*). Neologismul *canicula* este folosit pleonastic în formulele *ferbinţelile canicului* şi *arşiţa canicului*. Termenii *termometru* şi *barometru* sunt glosaţi prin calcurile *caldómesor* şi *greómesor*. Tot un calc (după franceză) este şi *arc în ceriu* „curcubeu". Se observă fluctuaţii între genuri: *meteor* s.m. – *meteoră* s.f.

Totodată, limbajul meteorologic al vremii cuprinde şi forme populare: *omăt*, (cer) *schimbăcios*, *mestecat*, *ningător*, *plouos*, *pâclos* sau regionale: *vicol* „viscol", *văjilie*, *curcubău*, (furtună) *nioasă*, *nour*, *nouros*, *rumpere de nouri*. Termenul *inundaţie* este redat prin perifraza *revărsarea apelor*, iar *ploaie torenţială* prin *repede ploae*.

Semnalăm sinonimia *fenomen – arătare*, *auroră boreală – lucoare boreală*, *turbilon – vârtej*, *vârtej de vânt – volbură*, *uragan – orcan – furtună*, *meteorologhie – minirea timpului*, *meteor luminos – lucoare zodiacală*, *vifor – vicol*, (cer) *neguros – pâclos – tulbure*.

Prin urmare, am putea afirma că în spaţiul românesc, în perioada a doua a epocii moderne (1830–1860), se poate vorbi deja despre *nuclee de termeni* (Flaişer 2011: 13) (chiar dacă sunt prezenţi mulţi termeni populari şi regionali), reprezentând *in nuce* limbajul meteorologic.

BIBLIOGRAFIE

Andriescu 1979 = Alexandru Andriescu, *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea*, Iaşi, Editura Junimea.

Flaişer 2011 = Mariana Flaişer, *Introducere în terminologia medicală românească*, Iaşi, Editura Alfa.

Scanned with OKEN Scanner

Hodoş, Sadi Ionescu 1913 = Nerva Hodoş, Al. Sadi Ionescu, *Publicaţiunile periodice româneşti*, Bucureşti, Socec.
Ursu 1963 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Surse

AR = „Albina românească" (1829 – 1849).
LT = „Lumină pentru toţi" (1885 – 1894).

METEOROLOGICAL TERMS IN THE 19TH CENTURY'S ROMANIAN PRESS MEDIA

ABSTRACT

In the first Romanian periodic publications, we can notice the appearance along with the explanation of many new terms, which spread elementary scientific knowledge in various fields. The terms were explained in the articles or in undernotes. This way the editors made sure to fulfill the needs of the readers who had difficulty understanding some articles. The paper will list a series of meteorological terms (popular and scientific) running in some periodic Romanian publications from the nineteenth century.

Keywords: *periodic publications, term, meteorological terminology, broadcasting terms, adaptation.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

LES GESTES DE VÉNÉRATION DES RELIQUES ET LEURS SIGNIFICATIONS DANS L'ORTHODOXIE

FELICIA DUMAS*

1. Liminaire

Nous nous proposons d'étudier dans ce travail les gestes rituels de vénération des reliques faits par les fidèles orthodoxes et leurs significations. Nous comprenons par geste rituel tout mouvement du corps investi d'un sens conformément à un système codifié de pratiques, sous certaines conditions de temps et d'espace, pratiques ayant un sens vécu, une valeur symbolique, et un rapport avec le sacré (Maisonneuve 1988 : 12).

Le cadre contextuel anthropologique privilégié de cette recherche est représenté par l'un des plus grands mouvements pèlerins orthodoxes roumains contemporains, occasionné par la célébration de la fête de la sainte Parascève de Iasi, le 14 octobre. Nous travaillons sur un corpus d'observations enregistrées par nous-même, selon la méthode de l'observation participante (Maisonneuve 1988 : 16), sur des fiches écrites, datées, et sur quelques documents vidéo. Depuis une vingtaine d'années déjà, nous nous insérons dans la foule de pèlerins[1], afin d'observer naturellement et d'enregistrer aisément de l'intérieur, les gestes qu'ils font pour vénérer les reliques de la sainte Parascève, au niveau contextuel global de l'ensemble des coordonnées rituelles et spatio-temporelles de leur parcours pèlerin.

La démarche méthodologique fondamentale est de nature anthropologique : nous étudions les significations rituelles des gestes de vénération des reliques (proprement dites, de piété et de foi, ainsi que d'efficacité, attribuées par l'imaginaire religieux des fidèles), le temps et l'endroit de leur manifestation. Elle est doublée d'une approche de réflexion comparative entre leur production dans le contexte du pèlerinage (dans un espace extérieur configuré exprès dans ce sens, dans la cour de la Métropole), lors de la fête de la sainte (qui rassemble beaucoup de monde et qui fait

* Université « Alexandru Ioan Cuza » de Iaşi, 11 Boulevard Carol I, Roumanie.

[1] Élevée dans la culture et la pratique orthodoxe, notre emplacement en tant que chercheur à l'intérieur du paradigme de la foi nous a beaucoup aidée pour le recueillement des données anthropologiques, pour la gestion des faits enregistrés et leur compréhension.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 209–219

apparaître une file d'attente pour la vénération de son corps incorrompu), et la manifestation de ces gestes aux moments non-marqués du point de vue temporel festif, à l'endroit où les reliques sont conservées « habituellement » (en dehors de la période du pèlerinage), dans la cathédrale métropolitaine. Ceci nous a donné la possibilité d'étudier les différences de mise en scène corporelle et de gestion de l'espace et du temps qui apparaissent dans les deux types de situations.

2. Vénérer les reliques des saints dans l'Orthodoxie

Dans l'Église orthodoxe, les fidèles vénèrent les reliques des saints et des saintes, en les embrassant pieusement, animés par leur foi dans le pouvoir sanctificateur de Dieu, qui peut transfigurer, par l'intervention du Saint-Esprit, le corps de l'homme, le rendant incorrompu. Il s'agit des corps de certains êtres humains, « ayant mené une vie profondément spirituelle, remplie de bonnes actions et de piété, que l'Eglise considère dignes d'être vénérés » (Nica 2009 : 7) en tant que saints. L'un des plus grands théologiens orthodoxes français contemporains, le père archimandrite Placide Deseille, parle de la présence effective de la grâce divine dans les reliques des saints, en tant que forme de manifestation de l'amour de Dieu à leur égard, pour leur vie spirituelle remarquable, d'ascèse, de prière, et de charité. Les reliques sont donc de la matière sanctifiée et transfigurée par la grâce du Saint-Esprit. Ce que Dieu possède par sa nature, les saints arrivent à posséder, à la fin de leur vie de combat spirituel, au niveau de leur corps, par acquisition[2]. Cette conviction se trouve à la base de la foi des fidèles qui les vénèrent : en les embrassant, ils ont la conscience d'être en contact avec le sacré.

Les reliques peuvent être entières ou fragmentaires ; il y a des reliquaires qui conservent des petits fragments ou diverses parties du corps de certains saints ou saintes, éparpillées un peu partout dans le monde, selon les aléas de l'histoire. Les Pères de l'Église et les théologiens orthodoxes insistent sur la présence « proportionnellement » identique du Saint-Esprit dans ces reliques, indifféremment de leur taille ; une présence efficace rituellement, qui témoigne, ecclésialement, de la présence concrète de la grâce divine dans la matière qu'elle transfigure.

Le baiser des reliques est encadré et mis en scène par la manifestation d'autres gestes chrétiens de vénération dans le sens large, qui l'accompagnent : le signe de la croix, la petite ou la grande métanie[3]. Ce sont des gestes que les fidèles font aussi pour vénérer les icônes, ou certains objets liturgiques, chargés de sacralité (l'évangéliaire ou la croix, par exemple). Ces gestes sont porteurs d'une

[2] Homélie sur le culte des reliques, prononcée le 6 août 2008, au Monastère orthodoxe de Solan, en France.

[3] La grande métanie est un geste liturgique, de vénération, qui consiste en une prosternation jusqu'à la terre, sur les genoux, accompagnée du signe de la croix. Le geste liturgique de la petite métanie consiste en une inclinaison profonde du buste, en touchant la terre de la main droite; accompagnée également du signe de la croix, la petite métanie est aussi un geste de vénération.

Scanned with OKEN Scanner

signification rituelle mentionnée par les théologiens liturgistes, dans le sillage des écrits patristiques : la vénération des personnes représentées dans les icônes, de la Parole divine contenue dans les évangiles et, respectivement, des saints auxquels appartiennent les reliques, dans notre cas très précis (Mitrofanovici 1929)[4].

Ces saints sont vénérés en tant qu'hommes ou femmes « entrés dans la gloire du ciel » (Le Tourneau 2005 : 560), qui figurent avec leurs noms dans le calendrier liturgique de l'Église, et surtout en tant que médiateurs et intercesseurs auprès de Dieu, pour les fidèles qui leur demandent, en embrassant leurs reliques, de les protéger, de leur venir en aide, d'exaucer leurs vœux.

2.1. L'espace, l'endroit et le lieu

Dans l'Orthodoxie, les reliques des saints (et des saintes) sont exposées dans des lieux spécialement aménagés dans les églises (de paroisse ou des monastères), sous des baldaquins en bois, richement ornés d'icônes et entourés de veilleuses, autrement dit dans des lieux assez marqués et visibles à l'intérieur de l'espace de l'église qui les abrite. Ces lieux engendrent, en le configurant, l'espace propre d'actualisation des gestes de vénération des reliques qui y sont exposées. Comme tous les gestes rituels, les gestes de vénération des reliques comportent donc leur propre espace, découpé à la fois dans l'espace corporel personnel de l'exécutant, et dans l'espace environnant immédiat. Ce dernier contient non seulement des dimensions spatiales, mais aussi des dimensions interpersonnelles, étant configuré par la présence d'autres personnes qui attendent à leur tour de vénérer ces reliques. Dans les églises qui abritent des reliques de saints très connus et très aimés par les fidèles, en général entières, il y a de véritables files d'attente qui se forment, qui compriment l'espace de manifestation des gestes de vénération (en excluant pratiquement la grande métanie, dont l'exécution suppose un espace assez large, qui permette la prosternation totale des fidèles les plus pieux) et diminue le temps investi par chaque fidèle pour la mise en place de son programme gestuel personnel de vénération. Nous comprenons ici la notion de programme gestuel dans la direction d'Albert Scheflen, en récupérant son concept de programme culturel (Scheflen 1981 : 145) : un programme gestuel comprend l'ensemble des gestes de vénération des fidèles, qui impose des règles et des prescriptions et qui est sous-tendu par un système de valeurs, de normes et de tabous, intériorisé par chacun d'entre eux.

Le geste d'embrasser les reliques, en tant que geste de vénération par excellence, normal et normatif, est fait à des endroits assez précis de celles-ci, notamment dans le cas des saints (et des saintes) dont l'Église a conservé le corps entier ; ces endroits correspondent à certaines parties du corps, considérées comme étant particulièrement chargées d'importance symbolique et d'efficacité rituelle : la tête, la main droite (ou les deux mains), qui dans la plupart des cas sont gardées découvertes, en dehors des

[4] Voir aussi saint Basile le Grand, *Epist. 340 ad Iulianum Apostatum*, in Migne, *Patr. Gr.*, T. XXXII, p. 1100.

Scanned with OKEN Scanner

ornements liturgiques qui revêtent le reste du corps et donc, exposées à la vue et au toucher des fidèles, ou bien à l'extérieur de la plaque de verre[5] qui protège les saints corps, dans la plupart des châsses. Nous sommes là en présence d'une véritable mise en scène de l'orientation sémiotique de l'accomplissement du baiser de vénération, d'une prescription « canonique » visuelle de l'endroit à vénérer. Dans le cas très précis qui nous intéresse dans ce travail, les reliques de la sainte Parascève de Iasi sont conservées entières dans la cathédrale métropolitaine de la ville de Iasi, sous un baldaquin spécialement aménagé (pour remplir cette fonction) dans la partie droite de la nef ; son corps demeuré incorrompu le long des siècles est gardé dans une châsse, sous une plaque transparente de protection, intégralement recouvert d'un ornement liturgique conçu spécialement pour cet usage, à l'initiative des gens de l'Église ou de certains fidèles, en signe de reconnaissance pour des vœux que la sainte leur à exaucés. Ses mains sont réunies sur la poitrine, vers le milieu du corps, se laissant deviner ainsi sous le vêtement liturgique (la main droite étant superposée sur la gauche), en dehors de la plaque transparente et exposées ainsi au contact direct des fidèles. Ceux-ci vénèrent les reliques de la sainte en les embrassant à cet endroit précis, ou bien en les touchant, à ce même endroit (avec la tête, le front, les deux mains, ou seulement la main droite). Dans la châsse, la tête de la sainte est coiffée d'une couronne dorée, qui symbolise son statut particulier, de sainte ayant reçu de Dieu, pour la qualité exemplaire de sa vie, la couronne de la sainteté. Même si recouvert de verre, cet endroit est choisi également par les fidèles pour être embrassé (en deuxième position, après les mains), leur piété étant alimentée par la vue de cet insigne particulier de sa sainteté, de son appartenance au sacré. À la différence de la foi, nourrie par la « certitude de l'Invisible »[6], le sentiment religieux qui anime également la dévotion des fidèles et la vénération des reliques est stimulé et satisfait de manière visuelle, par le désir de voir des manifestations concrètes du sacré, que Mircea Eliade appelle dans son *Traité d'histoire des religions*, des hiérophanies. La vue est donc très importante pour le fidèle qui vénère les reliques, qui sont pour lui des hiérophanies, et stimule la manifestation de ses gestes de vénération. Nous reprenons ici la distinction faite entre la foi et le sentiment religieux, au niveau de la pratique religieuse et liturgique, par A. Schmemann: le sentiment religieux est différent de la foi parce qu'il se nourrit de lui-même, c'est-à-dire de la satisfaction qu'il produit et qui correspond aux « besoins spirituels » subjectifs et individuels. La foi représente un combat intérieur permanent. Au contraire, le sentiment religieux contente, satisfait, justement à cause du fait qu'il est passif. Il est très attaché à la forme, aux rites et à la tradition (Schmemann 1985 : 154).

Quant au symbolisme des mains non-recouvertes par la plaque de protection, et que les fidèles embrassent, il est lié à la fois à la biographie de la sainte et aux bonnes actions accomplies par elle le long de sa vie (qui suppose un savoir rituel[7] encyclopédique de la part des fidèles), et à l'efficacité rituelle du geste de la

[5] Ou de plastique transparent.

[6] Référence au titre d'un livre récent signé par le père archimandrite Placide Deseille (Deseille 2012).

[7] Pour A. de Souzenelle, le symbolisme de cette partie du corps est lié à la connaissance, une connaissance qui est à la fois amour, charité (Souzenelle 1991 : 304).

Scanned with OKEN Scanner

bénédiction, qui se fait avec la main droite dans le christianisme, et qui suggère en même temps la mise en place d'une relation de communion, de proximité affective entre la sainte qui exauce généreusement les vœux des fidèles qui la vénèrent justement dans ce but, pour lui demander d'intercéder pour eux, et ceux-ci.

Pour les fidèles qui vénèrent ses reliques, la représentation de son corps déposé dans la châsse n'est point celle d'un corps sans vie qui repose dans un cercueil, mais celle d'une hiérophanie ; en même temps, grâce à la tradition de longue durée de la pratique rituelle de la vénération des reliques des saints (et des saintes) dans l'Orthodoxie, ce corps est représenté comme une présence réelle et symboliquement vivante, la présence effective, familière et proche de la sainte Parascève, dont les fidèles s'approchent avec foi et amour.

2.2. Le temps et la durée

Les reliques des saints sont vénérées à des moments non-marqués du point de vue liturgique, en dehors des jours de leur fête et de toutes célébrations, ou bien pendant celles-ci. Il en est de même pour les reliques de la sainte Parascève de Iasi. Nous aimerions d'abord faire référence aux moments situés temporellement en dehors du pèlerinage engendré par sa fête (le 14 octobre), lorsque ses reliques se trouvent à leur place bien délimitée spatialement dans la cathédrale métropolitaine.

Le temps non-marqué liturgiquement permet la mise en place de programmes gestuels de vénération des reliques assez élaborés de la part des fidèles, caractérisés par une durée évidente à ce niveau, de la manifestation des gestes. Ce type de temps attire moins de monde dans la cathédrale, ce qui fait que les fidèles qui veulent vénérer les reliques sont moins nombreux, ayant ainsi la possibilité de gérer une durée plutôt importante de l'exécution de leurs gestes : ils prennent leur temps pour faire des métanies ou des inclinaisons, et surtout pour rester en contact avec le corps de la sainte, en position de prière et de recueillement. Dans ce cadre contextuel configuré temporellement de cette façon, les programmes gestuels de vénération des reliques accomplis par certains fidèles comprennent donc, en plus du baiser des reliques, le toucher prolongé de celles-ci avec la tête ou le front, et parfois même avec le bras et la moitié de leur corps. Certains fidèles restent prosternés au-dessus de la châsse, pour prononcer leurs prières d'intercession, dans une sorte de geste de prise de possession du corps de la sainte, et à la fois d'abandon du leur dans « les bras » de celle-ci, pour y chercher refuge et protection. D'autres fidèles restent recueillis assez longtemps pour faire leur prière devant le corps de la sainte, debout ou agenouillés, tout en gardant le contact avec elle, par l'intermédiaire de leur main droite, posée le plus souvent sur les mains croisées de la sainte. Le programme gestuel qu'ils accomplissent ainsi en présence de son corps, engendré par leur foi et par la proximité des reliques, comprend en plus des gestes habituels de vénération, des positions de recueillement et de prière, dont la mise en place est sous-tendue par cette possibilité d'une gestion généreuse du temps, exprimée en paramètres de longue durée pour les manifestations

Scanned with OKEN Scanner

gestuelles. Cette durée est comprimée aux moments des célébrations liturgiques, caractérisés par une affluence de personnes qui attendent leur tour pour vénérer les reliques. Dans ces conditions, les fidèles ont moins de temps à leur disposition pour mettre en place un programme gestuel de longue durée, se contentant seulement de l'exécution des gestes habituels de vénération, le signe de la croix, le baiser et le toucher rapide, en diminuant jusqu'à sa disparition totale le temps d'un éventuel recueillement devant la châsse.

Le contact avec les reliques, par l'intermédiaire du toucher (en plus du geste de les embrasser) est extrêmement important pour les fidèles qui les vénèrent, représentant pour eux une expérience sensorielle concrète du sacré.

En ce qui concerne la manifestation des programmes gestuels de vénération des reliques, on peut remarquer quelques différences de gestion du temps et de l'espace engendrées par l'opposition homme/femme et par l'âge des fidèles. En général, les femmes ont tendance à mettre en place des gestes beaucoup plus élaborés et à rester en position recueillie devant les reliques pendant plus de temps que les hommes. L'âge des fidèles influence également leurs manifestations gestuelles de vénération : les plus jeunes ne bénéficient pas, en général (il y a toujours des exceptions, au niveau d'un corpus d'observations enregistrées de façon empirique, pendant plus de vingt ans), d'un savoir rituel[8] qui sous-tende la mise en place d'un programme gestuel élaboré de vénération des reliques ; d'un autre côté, l'âge avancé des fidèles, hommes ou femmes, les empêchent d'accomplir certains gestes, comme celui de la grande prosternation (métanie), par exemple.

Quant aux interdictions qui fonctionnent à l'égard de l'exécution des gestes de vénération des reliques, comme il s'agit d'un contact direct avec un corps saint, pendant la période de leurs règles mensuelles, les femmes (considérées impures) n'ont pas le droit de les toucher. En vertu de la manifestation dans l'Orthodoxie de la même tradition de longue date de la pratique rituelle de la vénération des reliques des saints (et des saintes), dont nous parlions plus haut, les femmes sont censées connaître cette interdiction et surtout, la respecter. On compte donc, sur leur savoir traditionnellement implicite, à ce sujet.

3. Les pèlerins de sainte Parascève au contact de ses reliques : leur quête du sacré et l'aventure gestuelle de leur démarche pèlerine

Le jour de la fête de la sainte Parascève, le 14 octobre, est particulièrement chargé d'importance rituelle, car il s'inscrit dans le temps liturgique officiel de l'Église, consigné dans le calendrier. Il attire donc, à cause de ceci, des foules considérables de pèlerins venus des différents coins du pays pour vénérer ses reliques, à cette occasion spéciale, la célébrant pour sa fête. D'un temps liturgique, il devient ainsi un temps de pèlerinage, qui englobe également le temps personnel

[8] Fondé sur une éducation religieuse et une pratique rituelle de longue date de la vénération des reliques.

Scanned with OKEN Scanner

que chaque pèlerin investit dans sa démarche pèlerine. Les gestes de vénération que les fidèles accomplissent en proximité des reliques sont quasiment les mêmes qu'en temps ordinaire ; toutefois, l'ensemble de leur programme gestuel est influencé par la modification de la configuration spatiale de leur rencontre avec la sainte, engendrée à son tour par la dilatation du temps normal d'exécution, en temps pèlerin. Les spécialistes en anthropologie religieuse parlent d'un temps et d'un espace propres au pèlerinage, inscrits dans et engendrés par la dimension religieuse de la foi, de l'effort et de l'expérience de la théophanie des pèlerins (Dupront 1995). Dans le cas très précis du pèlerinage qui nous intéresse ici, son but est représenté justement par la vénération des reliques de la sainte Parascève de Iasi, le jour de sa fête. Celles-ci représentent pour l'homme religieux, le chrétien qui s'engage à accomplir ce pèlerinage, animé par une quête du sacré, des théophanies, ou bien, comme nous l'avons déjà dit plus haut, des hiérophanies, des preuves concrètes de la manifestation du divin, de son intervention sanctificatrice dans le monde matériel. Elles ont le rôle d'affermir la foi des pèlerins, de les encourager, en leur servant d'exemple, pour continuer leur combat spirituel sur la voie qui les mène au Royaume des cieux.

3.1. L'espace, les endroits et les lieux

Pour accueillir spatialement la foule de pèlerins qui arrivent à la cathédrale métropolitaine de Iasi pour vénérer les reliques de la sainte Parascève (on parle de plusieurs dizaines de milliers, chaque année), les autorités ecclésiastiques procèdent à un élargissement de l'espace environnant immédiat de la châsse, en l'ouvrant vers l'extérieur : le saint corps est déposé dans la cour de la cathédrale, sous un autre baldaquin, spécialement conçu pour cette occasion. Cette ouverture est assurée par une prise de possession des lieux avoisinants de la cathédrale, à l'intérieur de la cour, qui permet l'accès visuel de tous les côtés ; toutefois, l'accès rituel pour la vénération est soigneusement configuré par la mise en place de barrières métalliques, qui marquent le parcours ainsi normé du pèlerin, vers le contact avec les reliques de la sainte. À cause de leur nombre important, les fidèles doivent attendre un certain temps, à une file, leur tour pour arriver devant la châsse et pouvoir vénérer le corps incorrompu de la sainte Parascève. Dans ces conditions particulières, l'espace propre d'actualisation de leurs gestes de vénération est fortement comprimé par la dimension interpersonnelle très marquée de cette attente (socio)-rituelle, qui engendre une compression de la durée personnelle de vénération. Les programmes gestuels sont réduits au minimum, se résumant aux gestes essentiels de vénération : le signe de la croix, le baiser des reliques, leur toucher avec la main et avec des petits objets personnels appartenant à des personnes qui n'ont pas pu se déplacer et qui bénéficient, par procuration d'exécution, du contact avec les reliques, et par contagion métonymique avec le saint corps, de ses vertus sanctificatrices. Comme nous le disions plus haut, ces gestes de vénération des reliques représentent

Scanned with OKEN Scanner

également autant de signes rituels, pourvus de significations, dont la modalité de production est la reconnaissance (Eco 1992 : 72)[9]. Ils sont reconnus par l'ensemble des autres fidèles engagés à leur tour dans une démarche pèlerine en tant que gestes de vénération traditionnels et « canoniques », en vertu d'un savoir rituel sous-tendu par leur pratique religieuse et par une éducation de ce type. En même temps, les autres gestes, de toucher le corps de la sainte avec des objets personnels appartenant à des personnes absentes (en général des vêtements ou des accessoires vestimentaires, qui pourraient être interprétés comme des prolongements des corps de celles-ci), sont acceptésâ (et tolérés) dans le cadre contextuel large du pèlerinage, étant engendrés par la foi populaire et l'imaginaire pèlerin ; d'un point de vue sémiotique, leur mode de production est l'invention (Eco 1992 : 95)[10]. Nous avons étudié ailleurs le fonctionnement de ce mode de production sémiotique dans le cadre du même paradigme, religieux orthodoxe, dans un contexte rituel différent, représenté par la célébration de la liturgie eucharistique de saint Jean Chrysostome (« la messe » de l'Orthodoxie), où nous avons inventorié des gestes similaires, de substitution des personnes absentes par ces objets-substituts ou prolongements de leurs corps[11], afin de les faire bénéficier, par procuration, de l'efficacité rituelle des séquences gestuelles liturgiques à l'actualisation desquelles participent ces objets (Dumas 2000 : 140).

Dans les conditions spatiales et temporelles ainsi configurées du pèlerinage, les codifications plutôt implicites qui fonctionnent, en période neutre, au sujet des endroits des reliques « choisis » pour être embrassés par les fidèles, sont plus ou moins respectées et repérables, notamment à cause de la compression du temps personnel dont dispose chaque pèlerin pour accomplir ce geste. Le résultat gestuel rituel de cet état des choses est une multiplication du geste du baiser, accompli à plusieurs endroits, plus ou moins aléatoires, des reliques, au moment précis où les pèlerins arrivent à côté d'elles pour les vénérer, après leur temps d'attente à la file. Leur emplacement sous le baldaquin aménagé dans la cour de la métropole contribue également à la mise en place de ce type de réactions gestuelles : les pèlerins peuvent passer des deux côtés de la châsse (ce qui n'est pas le cas lorsque les reliques se trouvent à leur place habituelle, dans la cathédrale), en la longeant dans un sens précis, des pieds vers la tête de la sainte, pour la vénérer.

---

[9] « Un processus de reconnaissance a lieu quand un objet ou un événement donné [...] est interprété par un destinataire comme l'expression d'un contenu donné, soit en fonction d'une corrélation déjà prévue par un code, soit en fonction d'une corrélation établie directement par le destinataire ».

[10] « Nous définissons comme invention un mode de production qui exige que le producteur de la fonction sémiotique choisisse un continuum matériel, non encore segmenté en fonction des intentions qu'il se propose, et suggère une nouvelle manière de les structurer pour y opérer les transformations des éléments pertinents d'un type de contenu ».

[11] Des petits objets personnels, des vêtements, des mouchois en tissu, etc.

Scanned with OKEN Scanner

3.2. Le temps pèlerin et l'attente

Cette multiplication du geste d'embrasser les reliques, à plusieurs endroits différents, apparaît aussi comme une manifestation gestuelle de la ferveur des pèlerins, alimentée et augmentée par leur temps d'attente à la file. Cette attente (qui compte en général plusieurs heures) prépare spirituellement le point culminant de leur effort, représenté par la rencontre avec la sainte, et déclenche une mise en scène beaucoup plus dramatique de leurs programmes gestuels de vénération. La dimension dramatique est suggérée par un désir assez évident de bénéficier le plus possible du contact avec les reliques, par des baisers et des touchers multipliés, au moment où les pèlerins parviennent au bout de leur attente, en proximité des reliques de la sainte, cette présence sacrée qui leur est si chère, qu'ils sont venus vénérer (parfois de très loin) pour sa fête. Leur attente fait partie du temps pèlerin, dont les dimensions dépendent de la configuration humaine d'ensemble du pèlerinage, du nombre des gens qui s'engagent à leur tour dans cette démarche pèlerine ; elle est comprise en termes de temps investi spirituellement pour se préparer, avec patience et dans le recueillement, pour une rencontre exceptionnelle, avec le sacré. En même temps, cette attente représente une offrande que les pèlerins offrent à la sainte, en échange des nombreux vœux exaucés, des bienfaits accordés, et avec l'espoir d'en obtenir d'autres, pour l'avenir.

La temporalité qui sous-tend donc habituellement la manifestation des gestes de vénération des reliques de la sainte se voit modifier ainsi par sa transformation en temps pèlerin. Malgré une dilatation du temps de la démarche pèlerine dans son ensemble, la durée proprement dite de la manifestation des gestes de vénération est réduite par les dimensions interpersonnelles de la file d'attente, qui oblige les pèlerins à faire vite, pour laisser la place et le temps aux autres, à ceux de derrière... Les métanies sont exclues, le temps et les positions de recueillement aussi. Les inclinaisons se font rapidement et brièvement, les gestes du baiser se multiplient, ainsi que ceux de toucher le corps de la sainte avec la main droite, la tête et divers objets personnels, accomplis à leur tour assez rapidement. La charité chrétienne à l'égard des autres pèlerins engendre une sorte de partage avec eux du temps personnel de manifestation des gestes de vénération de la sainte. Ou bien, avec les mots d'E.T. Hall, il se produit une synchronisation interpersonnelle des différents rythmes temporels (Hall 1984 : 188) de vénération de reliques, de ces pèlerins.

4. En guise de conclusion : les gestes de vénération des reliques et leur perception par l'homme contemporain

Tous ces gestes de vénération des reliques sont porteurs de sens pour l'homme religieux, situé à l'intérieur du paradigme de la foi, qui s'inscrit ou non dans l'aventure pèlerine du 14 octobre. Il les reconnaît en tant que manifestations gestuelles normales de respect et d'amour-communion, accomplies par les fidèles en présence du corps incorrompu de la sainte, qui représente pour eux une hiérophanie.

Scanned with OKEN Scanner

Pour lui, ces gestes, reconnus en tant que signes rituels, communiquent des significations religieuses proprement dites, à savoir la foi et la dévotion (Vicovan 2012) des fidèles qui les accomplissent. Les fidèles-exécutants, se situent, quant à eux, à l'intérieur d'une logique d'un autre type de communication, sensorielle certes, mais aussi spirituelle, une communication « mystérieuse » (Levalois 2012 : 116) avec la sainte, vue comme une présence réelle du divin. En même temps, pour la plupart d'entre eux, ces gestes de vénération actualisent aussi des significations d'efficacité rituelle, comme la sanctification personnelle, la guérison des maladies et l'obtention de plusieurs effets positifs.

La gestion du temps d'attente des pèlerins à la file, afin de parvenir à cette rencontre avec le sacré, semble tout à fait normale à l'homme religieux, étant comprise comme une manifestation de leur foi profonde, parfois populaire et mêlée avec des superstitions. D'un point de vue anthropologique, ces dernières relèvent plutôt de la catégorie des interdictions et des tabous ; on y retrouve des codifications informelles portant sur la main qui doit toucher les reliques (« forcément » la droite), sur l'obligation (toujours informelle) d'avoir un peu de basilic sur soi, qui, après avoir été en contact avec les reliques, portera bonheur au possesseur, ou bien des interdictions plus traditionnelles : les femmes ne doivent pas s'approcher des reliques en période des règles, ou avec la tête découverte, sans foulard. À une époque où l'homme contemporain vit à une vitesse étourdissante et affirme sans arrêt manquer de temps, ces pèlerins attendent plusieurs heures d'affilée pour embrasser pendant quelques instants les reliques de la sainte, et l'homme religieux n'y trouve rien de surprenant. Tout simplement parce que leurs rythmes de vie (Hall 1984 : 206) sont différents, celui des pèlerins étant inscrit dans le temps ritualisé du pèlerinage.

Cette manière très particulière de gestion du temps, de l'espace (à organisation notamment informelle : Hall 1971 : 130) et de l'effort personnel risque de sembler complétement dépourvue de sens, sinon carrément saugrenue, à l'homme non-concerné par la pratique religieuse, situé dans un paradigme laïc et social. Pour ce type de « spectateur », les gestes des fidèles d'embrasser avec ferveur les reliques de la sainte ne peuvent communiquer autre chose qu'un sens strictement « littéral », qui, en dehors de son contexte sémiotique global de manifestation, devient une sorte de non-sens : faire la queue pour embrasser un corps dépourvu de vie, déposé dans un cercueil, dont on attend par la suite des effets miraculeux comme conséquences de ceci. Loin de représenter une catégorie homogène, cet homme non-concerné par le paradigme religieux, peut aussi en voir une réminiscence anachronique d'une piété populaire révolue, qui lui semble incompatible avec l'époque contemporaine.

BIBLIOGRAPHIE

Deseille 2012 = Archimandrite Placide Deseille, *Certitude de l'invisible. Éléments de doctrine chrétienne selon la Tradition de l'Église Orthodoxe*, Monastère Saint-Antoine-Le-Grand, Monastère de Solan.

Scanned with OKEN Scanner

Dumas 2000 = Felicia Dumas, *Gest şi expresie în liturghia ortodoxă. Studiu semiologic*, Iaşi, Institutul European.

Dumas 2010 = Felicia Dumas, « Despre pelerinaj, pelerini şi întâlnirea omului cu sfinţii în zi de sărbătoare », dans *Tabor*, no. 8, IV, novembre, p. 51 – 60.

Dupront 1995 = Alphonse Dupront, « Pèlerinages et lieux sacrés », dans *Encyclopaedia Universalis*, vol. 17.

Eco 1992 = Umberto Eco, *La production des signes*, Paris, Librairie Générale Française.

Eliade 1949 = Mircea Eliade, *Traité d'histoire des religions*, Paris, Payot.

Hall 1971 = Edward T. Hall, *La dimension cachée*, traduit de l'anglais par Amélie Petita, Paris, Seuil.

Hall 1984 = Edward T. Hall, *La danse de la vie. Temps culturel, temps vécu*, traduit de l'anglais par Anne-Lise Hacker, Paris, Seuil.

Le Tourneau 2005 = Dominique Le Tourneau, *Les mots du christianisme, catholicisme, orthodoxie, protestantisme*, Paris, Fayard.

Levalois 2012 = Christophe Levalois, *Prendre soin de l'autre. Une vision chrétienne de la communication*, Paris, Cerf.

Maisonneuve 1988 = Jean Maisonneuve, *Les Rituels*, Paris, P.U.F.

Mitrofanovici 1929 = Vasile Mitrofanovici, *Liturgica Bisericei Ortodoxe*, Cernăuţi.

Nica 2009 = Arhimandrit Emilian Nica, *Sfinţi ocrotitori ai Moldovei canonizaţi în perioada 1992–2009*, Iaşi, Editura Doxologia.

Scheflen 1981 = Albert Scheflen, « Systèmes de la communication humaine », dans Y. Winkin, *La nouvelle communication*, traduction de D. Bansard, A. Cardoen, M.-C. Chiarieri, J.-P. Simon et Y. Winkin, Paris, Seuil.

Schmemann 1985 = A. Schmemann, *L'Eucharistie, Sacrement du Royaume*, O.E.I.L./ YMCA Press.

Souzenelle 1991 = A. de Souzenelle, *Le symbolisme du corps humain*, Paris, Albin Michel.

Vicovan 2012 = Preot Prof. dr. Ion Vicovan, *Cuvioasa Parascheva, sfânta populară a Ortodoxiei în istoria şi evlavia poporului român*, Iaşi, Editura Doxologia.

THE GESTURES OF RELICS VENERATION AND THEIR SIGNIFICANCE IN ORTHODOXY

ABSTRACT

The purpose of this paper is to study the ritual gestures made by the Orthodox believers when they venerate relics and their signification. The fundamental methodological approach is of an anthropological nature: we study the ritual signification of the gestures of relics veneration set against the time and the place where they are performed. Additionally, we compare the production of these gestures in the context of the pilgrimage during the Feast of Saint Paraskevi (the focus of this paper, which attracts many people and leads to the formation of a queue for the veneration of her incorrupted body) as opposed to the moments which are not temporally marked from a festive point of view, in their habitual place of display in the Metropolitan Cathedral. This approach gives us the opportunity to study the differences between these two types of situations in terms of the way in which the body movements are produced, and how space and time are managed.

Keywords: *ritual gestures*, *relics veneration*, *Orthodoxy*, *cultural signification*, *pilgrimage*.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CÂTEVA ASPECTE ALE ADAPTĂRII CALCURILOR FRAZEOLOGICE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

LIVIU GROZA*

Trecerea oricărui element de expresie dintr-o limbă donatoare într-o limbă receptoare, prin împrumut sau prin calc, presupune un proces de adoptare, deci de acceptare, dar şi un proces de adaptare, de integrare a formelor străine în sistemul limbii receptoare respective. Dacă primul fenomen este determinat de o selecţie a unor forme pe care o fac vorbitorii din materialul lingvistic oferit de limba donatoare, al doilea fenomen ţine de organizarea limbii receptoare, fără a fi exclusă în totalitate intervenţia (semi)conştientă a vorbitorilor.

Nu numai neologismele, ci şi unele tipuri de calc frazeologic adoptate de uz urmează un proces de adaptare la mediu, potrivit expresiei consacrate de Gheorghe Adamescu încă din prima jumătate a secolului al XX-lea. Din acest punct de vedere, calcurile frazeologice imperfecte (Hristea 1995: 15–17) pot fi considerate un aspect important al adaptării frazeologismelor în limba română. Incapacitatea structurală a limbii receptoare de a reproduce cu maximă fidelitate modelele frazeologice adoptate din limba sau din limbile donatoare face ca frazeologismele respective, nou apărute, să urmeze un proces de adaptare la construcţiile frazeologice specifice limbii receptoare. Au fost puse în evidenţă (Stanciu-Istrate 2006: 123–124; Groza 2011: 146–152) situaţii care ţin de refacerea modelelor iniţiale sub aspectul topicii (*căpitan de cursă lungă* < fr. *capitaine au long cours*; *fişier ataşat* < engl. *attached file*; *memorie extinsă* < engl. *extended memory*; *poştă electronică* < engl. *electronic mail*), al reproducerii unor forme gramaticale specifice limbii donatoare (*a face spirit* < fr. *faire de l'esprit*; *a câştiga reputaţie* < fr. *acquérir de la réputation*), al traducerii unor prepoziţii (*carne de tun* < fr. *chair à canon*, *tun de zăpadă* < fr. *canon à neige*) etc.

Mai puţin a fost relevat, în procesul de adaptare a calcurilor frazeologice, rolul pe care îl au unele frazeologisme deja existente în română, a căror origine poate fi internă sau externă. În multe cazuri nici măcar calcurile frazeologice perfecte nu sunt structuri fixe care rămân neschimbate de-a lungul utilizării lor în

* Universitatea din Bucureşti, str. Edgar Quinet, nr. 3–5, Bucureşti, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 221–223

limba receptoare, ci suferă o serie de modificări explicabile prin influența exercitată de modele similare mai noi sau mai vechi. Vorbitorii tind să respecte forma calchiată, dar, în același timp, se raportează și la modele similare deja existente, pe care le percep ca fiind la fel de importante în procesul comunicării. Din aceste tendințe rezultă un proces lent de adaptare, dar și de evoluție a unor calcuri frazeologice.

În multe cazuri nu există deosebiri structurale între limba donatoare și limba receptoare care să justifice, ca în cazul calcurilor imperfecte, diferențele mai mult sau mai puțin vizibile între modelul frazeologic inițial și calcul frazeologic adoptat în română. Comparate cu modelele din franceză, calcurile frazeologice realizate în română relativ recent, cum ar fi: *fără* ***comentarii!***, *a se pierde în* ***detalii***, *a pune* ***punctul pe i***, *a arunca banii pe* ***fereastră***, prezintă diferențe de număr ale substantivelor componente marcate cu bold față de modelul din franceză: fr. *sans commentaire!*, *se perdre dans le détail*, *jeter l'arget par les fenêtres*, *mettre les points sur le i*. Adaptarea în română a primelor două expresii frazeologice s-a făcut prin raportare la modelele *a face comentarii*, respectiv, *a da detalii*, în care se utilizează formele de plural ale substantivelor în discuție, în timp ce, pentru celelalte două expresii frazeologice, au acționat modelele *a pune punct* și *a da pe gârlă*, în care substantivele care intră în alcătuirea lor sunt la singular. Se mai poate adăuga și faptul că, în cazul ultimei expresii, estomparea sau chiar pierderea motivației inițiale, obiceiul de a arunca bani de la ferestre saltimbancilor, cerșetorilor, cântăreților ambulanți (Rey 1989: 45), a favorizat adaptarea acestei expresii sub această formă, susținută și de sensul al doilea al expresiei *a da pe gârlă* „a cheltui bani (cu neglijență)", înregistrat de Mărănduc 2010: 145.

Alteori, verbul care constituie centrul expresiei frazeologice este substituit în procesul de adaptare cu un verb utilizat în alte construcții frazeologice apropiate ca semnificație. Astfel, construcția *a smulge admirația* < fr. *arracher l'admiration*, deși a fost folosită de unii scriitori din secolul al XX-lea (*Soldații au smuls celor mai nesiguri o admirație nesfârșită*, Arghezi 1979: 90), s-a fixat în româna actuală sub forma *a stârni admirația*, ca urmare a influenței expresiilor *a stârni invidia*, *ura*, *ciuda*.

Tot adaptări ale unor calcuri frazeologice, dar sub aspectul folosirii unor prepoziții, sunt și unele expresii de felul *a fi la curent*, *a ține la curent*, *a ține la respect*, ale căror variante, mai vechi sau mai noi, imită fidel modelele frazeologice din franceză (*a fi în curent*, *a ține în curent*, *a ține în respect*). Deoarece în română prepoziția *la* se asociază frecvent cu verbele *a fi* (în expresii de tipul: *a fi la înălțime*, *a fi la îndemână*, *a fi la mintea cocoșului* etc.) și *a ține* (*a ține la distanță*, *a ține la cineva*, *a ține la ceva*, *a ține la o parte* etc.), expresiile fr. *être au courant*, *tenir au courant*, respectiv *tenir en respect* au fost calchiate cu prepoziția *în* (*Logofătul Bumbu ținea în curent pe bătrânul Miron Iuga*, Rebreanu 1960: 124; *Bunică-mea, Dumnezeu s-o ierte, a ținut un hoț în respect, ochindu-l cu papucul până au venit argații*, Brăescu 1985: 241), apoi au fost adaptate în română sub varianta cu

prepoziția *la*, urmând modelele amintite mai sus, percepute ca fiind mai numeroase. Pentru *a ține în curent pe cineva* a acționat și un proces de dezambiguizare a sensului sau, mai bine zis, de specializare semantică a variantelor: *a ține în curent pe cineva* „a supune pe cineva unui curent de aer" și *a ține la curent pe cineva* „a informa permanent pe cineva".

În procesul adaptării unor calcuri frazeologice a putut interveni și creativitatea sau ingeniozitatea celui care a realizat calcul frazeologic respectiv. Astfel, fr. *une bonne, une belle fourchette* „persoană care apreciază și savurează mâncărurile pregătite cu artă" a căpătat prin calchiere în română forma *o furculiță fină* („Crescut la școala franceză [...] era o furculiță fină, aprecia cum se cuvine un fel de mâncare gătit cu artă", Brăescu 1985: 242), formă care evocă mai bine sensul expresiei din franceză și care se încadrează în categoria calcurilor aproximative (Stanciu-Istrate 2006: 272–273), de fapt, tot un caz particular de adaptare la mediu a calcurilor frazeologice.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

Arghezi 1979 = Tudor Arghezi, *Scrieri*, vol. 31, București, Editura Minerva.
Brăescu 1985 = Gheorghe Brăescu, *Toasturi cazone*, Timișoara, Editura Facla.
Groza (2011) = Liviu Groza, *Probleme de frazeologie. Studii. Articole. Note*, București, Editura Universității din București.
Hristea 1995 = Theodor Hristea, *Contributions à l'étude de l'influence française sur le roumain (calques linguistiques)*, în „Analele Universității din București", seria „Limba și literatura română", anul XLIV, p. 7–23.
Mărănduc 2010 = Cătălina Mărănduc, *Dicționar de expresii, locuțiuni și sintagme ale limbii române*, București, Editura Corint.
Rebreanu 1960 = Liviu Rebreanu, *Răscoala*, vol. II, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
Rey 1989 = Alain Rey et Sophie Chantreau, *Dictionnaire des expressions et des locutions*, Paris, Dictionnaires Le Robert.
Stanciu-Istrate 2006 = Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, București, Editura Academiei Române.

ABOUT THE ADAPTATION OF LOAN TRANSLATION IN ROMANIAN

ABSTRACT

This article highlights how many loan translations adapt to existing phraseological models in Romanian. Some French expressions were not reproduced in Romanian precisely because they were influenced by Romanian phraseological models. To compare fr. *sans commentaire!, se perdre dans le détail*, with the Romanian forms *fără **comentarii!**, a se pierde în **detalii***. The explanation is that in Romanian there are expressions with these nouns in the plural *a face **comentarii**, a da **detalii***.

Keywords: *phraseology, loan translation, adaptation, remodel, Romanian language.*

Scanned with OKEN Scanner

MIJLOACE DE REALIZARE A MODALIZĂRII ÎN DISCURSUL MEDIATIC ROMÂNESC ACTUAL. STUDIU DE CAZ

LUMINIȚA HOARȚĂ CĂRĂUȘU*

Studiul reunește câteva observații referitoare la circumstanțele specifice de desfășurare a unei interacțiuni mediate controlate (de tip dezbatere televizată). Abordăm aspecte ce intervin în cadrul dezbaterii televizate încadrate în emisiunea „Știrea zilei", la postul de televiziune Antena 3, în data de 31 mai 2010. Moderatorul emisiunii este GF, iar participanții prezenți, în platou, sunt CB, LO și LD. Dezbaterea televizată ce urmează a fi analizată este excerptată din CLRVAN: 265–269.

Termenul și conceptul corespunzător «modalizare» trimite la „marcarea în mesaj a modalității" (GALR: 673), *modalitatea* reprezentând „categoria semantică, gramaticalizată, care exprimă raportarea locutorului la un conținut propozițional, atitudinea sa cognitivă, volitivă sau evaluativă față de stările de lucruri, reale sau potențiale, descrise prin limbaj" (*ibidem*: 673). *Modalizatorii*, care sunt „mijloacele de realizare a modalizării" (*ibidem*: 674), sunt clasificați în literatura de specialitate în patru tipuri: *gramaticali*, *lexico-gramaticali*, *lexicali* și *prozodici* (cf. *ibidem*: 674).

Dintre categoriile amintite, ne propunem să ilustrăm, cu exemple extrase din dezbaterea televizată propusă spre analiză, trei tipuri de modalizatori: 1) ***lexicali*** (*verbe lexicale cu sens modal*: *verbe deontice*, *verbe volitive*, *verbe epistemice – evidențialele –* și *construcțiile apreciative*); 2) ***lexico-gramaticali*** (*verbe modale* sau *operatori modali*, *adverbe* și *locuțiuni adverbiale*); 3) ***prozodici*** (*accentul emfatic al cuvântului*). Adăugăm la aceștia un al patrulea tip de modalizatori, și anume modalizatorii ***pragmatici*** (*suprapuneri*, *manifestări ale impoliteții*, *concretizări discursive ale ironiei*).

A. Modalizatorii lexicali

A1. Verbele deontice descriu modalitatea deontică care „indică gradul de obligativitate sau de permisivitate a situațiilor descrise într-o propoziție" (GALR: 698). Au valoare de verbe deontice *a trebui* (*ibidem*: 689), *a obliga*, *a permite*

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, Bulevardul Carol I, nr. 11, Iași, România.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 225–232

Scanned with OKEN Scanner

(*ibidem*: 677), *a putea* (*ibidem*: 689), *a forța*, *a impune*, locuțiunea verbală *a avea obligația* (Gherasim 1997: 79).

Identificăm în textul dezbaterii televizate propuse spre analiză verbele *a putea* și *a permite*, utilizate cu valoare deontică:

„GF: domnu' boureanu ↑ vreți să veniți pe scaun mai lângă mine ↑ ++ am o întrebare pentru dumneavoastră.
CB: perfect. + *pot* să vorbesc și eu ? +" (CLRVAN: 265).

„GF: vreau] să v-adresez o [întrebare ↑ +
CB: stau ↑] + [vă zâmbesc ↑ +
GF: dar cum *puteți*] să-mi [spuneți așa ceva ?" (*ibidem*: 266).

„GF: îmi răspundeți la o întrebare ↑ + sau [nu ?
CB: INCREDIBIL.]
GF: nu.
CB: deci INCREDIBIL. +++ *v-ați permis* să mă jigniți de trei ori la [persoană ↑ ++" (*ibidem*: 267).

„GF: și dumneavoastră-mi spuneți de amant ↑ + adică domnul Tăriceanu e [amantul meu↑
CB: pentru că *mi-am permis* să-mi spun un punct de vedere în emisiune. ++ de unde știți că vorbeam de dânsu'?" (*ibidem*: 267).

Verbul cu valoare deontică *a trebui* exprimă, în cadrul dezbaterii televizate luate în discuție, valoarea de *obligatoriu* (GALR: 689):

„CB: după ce dumneavoastră mă-ntrebați dacă [am mâncat ceva stricat ?
GF: *ar trebui* să vă-nroșiți ↑] ++ *ar trebui* să vă-nroșiți să vă ridicați [să plecați.
CB: sunteți] o doamnă ? ++ îmi [pare rău ↑
GF: deci *ar trebui*] să plecați" (CLRVAN: 267).

„LO: asta este ↑ +++ asta este problema [dumneavoastră.
CB: după ce] prezentatoru-*și permite* să invite pe cineva și să-l [jignească ↑
GF: domnu' orban ↑] ++ vă rog să răspundeți întrebării. ++ n-are sens. domnu' boureanu a venit să ne jignească ↑" (*ibidem*: 268).

În literatura de specialitate este adăugată la clasa verbelor deontice așa-numita valoare „de politețe", politețea putând exprima „o obligație atenuată, o permisiune, o interzicere atenuată", iar „valorile de politețe sunt lexemizate în special de verbul *a ruga*" (Gherasim 1997: 80). În textul analizat, am identificat utilizarea deontică a verbului *a ruga*:

„CB: a ↑ ++ deci acuma mă jigniți ↓ ++ cumva amantul dumneavoastră ?
GF: ă:↑ ++ amantul meu ? ++ da' amanta [dumneavoastră ?
CB: deci eu] *vă rog* frumos ↑ ++ eu am fost foarte drăguț ↑ ++ și nu am venit cu chestiuni [personale" (CLRVAN: 266).

„CB: doamnă] vă dau și-n judecată. +++ unu. ++ că nu sunt milionar ↑ GF: nu. ++ sunteți deja DAT DE MINE. +++

Scanned with OKEN Scanner

CB: nu. ++ de dumneavoastră ↑ + pentru ce ? ++ deci minţiţi cu o [neruşinare ↑
GF: domnu' orban ↑ ++ *vă rog*" (*ibidem*: 269).

A2. Verbele volitive. Au valoare de verbe volitive *a vrea*, *a dori* (GALR: 677), verbe care „exprimă lexical ideea de voinţă şi dorinţă" şi „se construiesc cu al doilea verb la conjunctiv" (*ibidem*: 693). În textul dezbaterii televizate moderate de către GF, este utilizat verbul *a vrea* cu valoare volitivă:

„GF: da. domnule boureanu ↑ AM O ÎNTREBARE pentru dumneavoastră.
CB: doamnă ↑ + *NU VREAU* SĂ RĂSPUND LA ÎNTREBĂRILE DUMNEAVOASTRĂ. *vreau* să vă-ntreb [şi eu ↑" (CLRVAN: 265).

„CB: dumneavoastră.] l-aţi întrebat pă domnul Orban ↑ ++ cum [de s-au dublat cheltuielile publice ↑ + în patru ani de zile ↑
GF: domnu' Boureanu ↓] + eu *vreau* [să vă pun următoarea întrebare ↑" (*ibidem*: 266).

„GF: *vreau*] să v-adresez o [întrebare ↑ +
CB: stau ↑] + [vă zâmbesc ↑ +
GF: dar cum puteţi] să-mi [spuneţi aşa ceva?" (*ibidem*: 266).

„CB: deci ↑ +] eu vă spun următorul lucru. +++ extrem de drăguţ. +++ eu *am vrut* să vorbesc despre ce-a făcut peneleul ↑
GF: da' am o întrebare să vă adresez ↑" (*ibidem*: 267).

A3. Verbele epistemice: evidenţialele. Modalitatea epistemică propriu-zisă şi evidenţialitatea sunt cele două forme de bază ale modalităţii epistemice. Dacă modalitatea epistemică propriu-zisă reprezintă „actul de evaluare a adevărului unei propoziţii, de indicare a gradului de certitudine pe care îl are locutorul în legătură cu realitatea stării de lucruri descrise în propoziţie", evidenţialitatea vizează „înscrierea în mesaj – prin mărci specifice numite evidenţiale – a surselor pe care locutorul le-a avut la dispoziţie pentru a cunoaşte conţinutul unei propoziţii" (GALR: 678). În alţi termeni, modalităţile epistemice fac referire la „cunoaşterea pe care vorbitorul o are despre lume" (Gherasim 1997: 71).

Între evidenţiale, am identificat în textul propus spre analiză verbul *a părea* cu valoare de „marcă a prelucrării subiective a informaţiei" (GALR: 687) şi utilizat în cadrul construcţiei reflexiv-impersonale *mi se pare*:

„CB: deci eu] vă rog frumos ↑ ++ eu am fost foarte drăguţ ↑ ++ şi nu am venit cu chestiuni [personale.
GF: *mi se pare*] INCREDIBIL. ++ [INCREDIBIL" (CLRVAN: 266).

A4. Construcţiile apreciative. Prin intermediul modalităţii apreciative „se pot aprecia obiecte, entităţi izolate, nonpropoziţionale" (GALR: 694).

În dezbaterea televizată analizată funcţionează, în calitate de construcţie apreciativă, locuţiunea adverbială apreciativă *strigător la cer*, înscrisă în construcţie cu un verb copulativ, în cadrul unei expresii verbale impersonale:

Scanned with OKEN Scanner

„CB: doamnă scumpă ↑ ++ *e strigător la [cer* ↑
GF: deci] *este strigător la cer* ↑ că-i a doua oară când faceți așa ceva ↑ ++ la realitatea ↑ ++ v-ați făcut de râs [la realitatea ↑
CB: după ce] m-ați jignit de trei ori ↑ ++ distinsă doamnă" (CLRVAN: 267).

B. Modalizatorii lexico-gramaticali

B1. Verbele modale au valoare de „operatori gramaticalizați (semiauxiliare)", iar structura predicativă ce include un verb operator modal și un verb suport „constituie o unitate semantico-sintactică (predicat complex)" (GALR: 675).

Am identificat, în textul analizat, predicate complexe formate din verbul semiauxiliar de modalitate *a putea* și verbul suport la modul infinitiv:

„GF: domnu' boureanu ↓] + eu vreau [să vă pun următoarea întrebare ↑
CB: deși productivitatea muncii a scăzut ↑ +]
GF: dacă vreți să m-ascultați ↑ + bine ↑ ++ dacă nu ↑ ++ [*puteți vorbi* la bec" (CLRVAN: 266).

Alteori, verbul modal *a putea*, din cadrul predicatului complex, este utilizat, în cadrul dezbaterii televizate supuse analizei, cu sensul de „a fi posibil", și, încadrându-se în așa-zisa „pseudomodalitate dinamică" (GALR: 694), „descrie deopotrivă abilitățile interioare și circumstanțele exterioare" (*ibidem*: 694):

„GF: vreau] să v-adresez o [întrebare ↑ +
CB: stau ↑] + [vă zâmbesc ↑ +
GF: dar cum *puteți*] *să*-mi [*spuneți* așa ceva ?" (CLRVAN: 266).

Verbul modal *a putea* poate exprima, în alt context al textului analizat, valoare *epistemică*, indicând „posibilitatea (judecata speculativă, ipoteza)" (GALR: 679):

„GF: oricum ↑ ++ la cât de tare țipați ↑ + vă auzeați pe ambianță. +++ domnu' orban ↓ ++ vă rog.
LO: ați fost un reprezentant al partidului democrat ↑
GF: ați fost invitat să nu jigniți. ++ ați fost invitat să dați răspunsul întrebărilor. +++ ați fost jignit ↑ + după ce-ați jignit de patru ori. + *putem lua* caseta. ++ deci cu mine nu mai aveți oricum ce discuta" (CLRVAN: 268).

B2. Adverbele și locuțiunile adverbiale modale funcționează, în cadrul modalizării, ca „modificatori ai unei alte predicații, deci ai unei întregi propoziții cu predicat enunțiativ" (GALR: 674).

În cadrul dezbaterii televizate „Știrea zilei", identificăm adverbe modale de tipul *chiar*, *cumva*, *doar*:

„CB: nu știu.] am mâncat ceva la dumneavoastră aicea. ++ ceva ↑ ++ am găsit ↑ + am găsit aici ↑ pă masă ↑ ce mâncați dumneavoastră în fiecare [seară aicea.
GF: da' *chiar* nu vă e jenă] domnu' [boureanu ?
CB: pă da ↑↑ +] mă-ntrebați așa de urât ↑ + să știți că nu plec din [emisiune ↑" (CLRVAN: 266).

CB, invitatul cu care GF intră în conflict, utilizează particula *cumva* cu valoare de „marcă epistemică a incertitudinii" (GALR: 685):

„GF: şi ↑] + cine v-a spus ↑ + că sunteţi băiatul cu muci în freză a avut dreptate. ++ nu sunteţi altceva decât [un băiat ↑
CB: a ↑ ++ deci acuma mă jigniţi ↓ ++ *cumva* amantul dumneavoastră?" (CLRVAN: 266).

Adverbul modal *doar* este utilizat, în cadrul dezbaterii televizate supuse analizei, cu valoare restrictivă:

„CB: n-am vorbit] DELOC. +++
GF: a:↑ +++ aţi tăcut din [gură.
CB: nu m-aţi lăsat] dumneavoastră.
GF: deci noi ne-am imaginat *doar*. +++ domnu' Dragnea ↑ +++ sunteţi neutru. +++ a vorbit domnu' boureanu [sau nu?" (CLRVAN: 267).

C. Modalizatorii prozodici

Între modalizatorii prozodici, ne oprim, la accentul emfatic al cuvântului/silabei. Astfel, în cadrul dezbaterii analizate excerptate din *Corpus de limbă română vorbită actuală nedialectală* (CLRVAN), accentul emfatic al cuvântului/silabei este notat cu scrierea cu majuscule a cuvântului/silabei:

„CB: perfect. + pot să vorbesc şi eu ? +
GF: da. Domnule boureanu ↑ AM O ÎNTREBARE pentru dumneavoastră.
CB: doamnă ↑ + NU VREAU SĂ RĂSPUND LA ÎNTREBĂRILE DUMNEAVOASTRĂ. Vreau să vă-ntreb [şi eu ↑" (CLRVAN: 265).

„CB: deci eu] vă rog frumos ↑ ++ eu am fost foarte drăguţ ↑ ++ şi nu am venit cu chestiuni [personale.
GF: mi se pare] INCREDIBIL. ++ [INCREDIBIL.
CB: eu n-am venit cu chestiuni personale ↑ în emisiune. ++ mă atacaţi [la persoană ↑
GF: întrebare.] ++ o [întrebare" (*ibidem*: 266–267).

D. Modalizatorii pragmatici

D1. Suprapunerile. În privinţa modului în care funcţionează regulile accesului la cuvânt sau regulile schimbării rolului conversaţional, în cadrul interacţiunii verbale controlate incluse în dezbaterea televizată pe care o analizăm se observă că, în interiorul schimbului de replici desfăşurat între actanţii comunicării prezenţi la emisiunea „Ştirea zilei", ocură nenumărate întreruperi ale intervenţiei în curs, urmate de suprapuneri ale intervenţiilor a doi locutori diferiţi. În acest schimb de replici cu un accentuat caracter conflictual, trăsătura pertinentă este reprezentată de frecvenţa suprapunerilor unor intervenţii ale unor locutori diferiţi. Acest tip de suprapuneri este notat, convenţional, în transcrierea conversaţiei în discuţie, cu paranteză pătrată:

Scanned with OKEN Scanner

„CB : doamnă ↑ + NU VREAU SĂ RĂSPUND LA ÎNTREBĂRILE DUMNEAVOASTRĂ. vreau să vă-ntreb [*şi eu* ↑
GF : *da' de*] ce-aţi venit ? ++ [*vă rog să vă ridicaţi să plecaţi.*
CB : *domnu' orban v-a răspuns*] la vreo întrebare ?
GF : mi-a răspuns ↑ + la [*toate întrebările.*
CB : *la ce*] întrebare [*v-a răspuns* ?
GF : *la absolut*] toate întrebările. +
CB : eu am văzut c-a ţinut un discurs [*politic.*
GF : *am o*] întrebare ↑ + şi mă chinui să v-o [*adresez* ↑
CB : *dumneavoastră.*] l-aţi întrebat pă domnul Orban ↑ ++ cum [*de s-au dublat cheltuielile publice* ↑ + *în patru ani de zile* ↑
GF : *domnu' boureanu* ↓] + eu vreau [*să vă pun următoarea întrebare* ↑
CB : *deşi productivitatea muncii a scăzut* ⇑ +]
GF : dacă vreţi să m-ascultaţi ↑ + bine ↑ ++ dacă nu ↑ ++ [*puteţi vorbi la bec.*
CB : *nu vă plac chestiunile sensibile.*] + [nu vă plac sensurile↑" (CLRVAN: 265–266).

D2. Manifestările impoliteţii. Pe lângă ocurenţa frecventă a întreruperilor urmate de suprapunerile intervenţiilor unor vorbitori diferiţi (ne referim, în special, la suprapunerile intervenţiilor lui GF cu cele ale lui CB), este necesar, în demersul pe care îl întreprindem, să semnalăm fenomenul pragmatic al impoliteţii, cauzată, în acest caz, credem, de o antipatie vădită între cei doi participanţi la emisiune: unul, în calitate de moderator, celălalt, în calitate de invitat. Astfel, impolitețea a fost definită în literatura de specialitate ca fiind un „atac deliberat la adresa eului individual al interlocutorului, având efecte dizarmonice în plan social" (Ionescu Ruxăndoiu 2003: 100). Cu alte cuvinte, impolitețea reprezintă diverse modalităţi de ameninţare a „feţei" celuilalt actant al comunicării de către interlocutor. Manifestările impoliteţii între cele două „personaje sociale" amintite debutează cu replica lui GF, parcă ostentativ inserată în ţesătura intervenţiei moderatoarei. Astfel, asistăm la un debut al disensiunilor ulterioare concretizat prin insulte care sugerează posibilitatea ca invitatul *să fi mâncat ceva stricat înainte de emisiune* şi ca acelaşi invitat, CB, să aibă temperatura crescută. Acesta pare a fi punctul de plecare al ulterioarei interacţiuni de natură conflictuală dintre cei doi actanţi ai comunicării:

„GF: domnu' boureanu ↑ sunteţi de acord ↑] +++ domnu' boureanu ↓ ++ *da' ce-aţi mâncat ? +++ aţi mâncat ↑ î:↑ ++ ceva stricat ↑ + înainte de [emisiune*?
CB: nu ştiu.] am mâncat ceva la dumneavoastră aicea. ++ ceva ↑ ++ am găsit ↑ + am găsit aici ↑ pă masă ↑ ce mâncaţi dumneavoastră în fiecare [seară aicea.
GF: da' chiar nu vă e jenă] domnu' [boureanu ?
CB: pă da ↑↑ +] mă-ntrebaţi aşa de urât ↑ + să ştiţi că nu plec din [emisiune ↑" (CLRVAN: 266).

Urmează, prin acumulare, în cadrul schimbului de replici analizat, alte insulte pe care cei doi protagonişti ai comunicării şi le adresează reciproc. Cei doi îşi adresează, succesiv, cuvinte denigratoare:

CB: mă uit ↑] + şi vă pun nişte întrebări ↑ şi văd cum [vă deranjează.
GF: da' ↑ + *dumneavoastră* ↑] ++ *îmi puneţi mie întrebări*? ++ *în ce [calitate*?

Scanned with OKEN Scanner

CB: că telespectatorii] [văd ↑
GF: domnu'] boureanu↑ +
CB: că *dumneavoastră sunteți [părtinitoare.*
GF: domnu'] boureanu ↑ + asta credeți [dumneavoastră" (CLRVAN: 266).

D3. Concretizări discursive ale ironiei. Aversiunea moderatoarei față de CB este transmisă nu numai în mod explicit, ci și în mod *implicit*, prin utilizarea *ironiei*, un tip de subînțeles lingvistic:

GF: *da* ↑] ++ *n-ați făcut niciodată afaceri cu statu'* ↑ +++ *ați ajuns milionar* ↑ ++ *muncind din* [*greu.*
CB: doamnă] vă dau și-n judecată. +++ unu. ++ că nu sunt milionar ↑
GF: nu. ++ sunteți deja DAT DE MINE. +++
CB: nu. ++ de dumneavoastră ↑ + pentru ce ? ++ deci mințiți cu o [neruşinare ↑ (CLRVAN: 269).

Este o evidență faptul că moderatoarea emisiunii, prin intermediul aserției ironice „*da* ↑] ++ *n-ați făcut niciodată afaceri cu statu'* ↑ +++ *ați ajuns milionar* ↑ ++ *muncind din* [*greu*" (CLRVAN: 269), transmite contrariul celor spuse propriu-zis.

Concluzii

Am evidențiat și ilustrat, cu exemple extrase din dezbaterea televizată propusă spre analiză, mai multe tipuri de *modalizatori*: 1) *lexicali* (verbe lexicale cu sens modal: verbe deontice, verbe volitive, verbe epistemice – evidențialele – și construcțiile apreciative); 2) *lexico-gramaticali* (verbe modale sau operatori modali, adverbe și locuțiuni adverbiale); 3) *prozodici* (accentul emfatic al cuvântului) și 4) *pragmatici* (suprapuneri, manifestări ale impoliteții, concretizări discursive ale ironiei).

BIBLIOGRAFIE

Gherasim 1997 = Paula Gherasim, *Semiotica modalităților*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
GALR = *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei Române, vol. 2, *Enunțul*, 2005.
Hoarță Cărăușu 2013 = Luminița Hoarță Cărăușu, *Dezbaterea politică televizată. Studiu de caz*, în *Limbaj și context*, anul V, volumul 1, p. 88–97.
Ionescu Ruxăndoiu 2003 = Liliana Ionescu Ruxăndoiu, *Limbaj și comunicare. Elemente de pragmatică lingvistică*, București, Editura ALL Educațional.

Surse

CLRVAN = Luminița Hoarță Cărăușu (coord.), *Corpus de limbă română vorbită actuală nedialectală*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013.

Scanned with OKEN Scanner

WAYS OF ACHIEVING MODALIZATION IN THE ROMANIAN CONTEMPORARY MEDIA DISCOURSE. Case study

ABSTRACT

The present study contains several remarks on the specific circumstances of development of a controlled mediated interaction (the case of a television debate). The study is a case analysis of the televised debate during the show "Știrea zilei" ("Today's News") on TV channel "Antena 3", representing a controlled mediated interaction which has GF as moderator. CB, LO and LD are present as participants in the televised political debate under discussion.

Keywords: *modalisation, modality markers, lexical modality markers, lexico-grammatical modality markers, prosodic modality markers, pragmatic modality markers.*

Scanned with OKEN Scanner

RAȚIUNILE UNEI CERCETĂRI DIALECTALE: SOVEJA, CAȘIN, BORȘANI-COȚOFĂNEȘTI – ENCLAVE DE GRAI MUNTENESC ÎN SUD-VESTUL MOLDOVEI

DOINA HREAPCĂ*

„Cerul înstelat de deasupra mea
şi legea morală din mine"
(Imm. Kant).

0.1. Ca introducere, menționăm faptul că, pentru volumul de față din „Anuarul de lingvistică şi istorie literară" dedicat, la împlinirea a 80 de ani, profesorului, devenit colegul Stelian Dumistrăcel, am reluat câteva idei şi, de asemenea, revizuite/rezumate, câteva secvențe din teza noastră de doctorat, nepublicată integral, *Enclave lingvistice muntenești în sudul Moldovei*, susținută la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" în iunie 1999. Demersul de față se explică, mai întâi, şi prin împrejurări la care ne referim în continuare.

0.2. Am făcut parte din echipa de dialectologi condusă de omagiat, cel care, în perioada studiilor universitare, ne-a ținut cursul de dialectologie română, participând, apoi, ca cercetător ştiințific la fostul Centru de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor al Filialei Iaşi a Academiei Române, la majoritatea anchetelor desfăşurate, între anii 1967 şi 1971, în zona sudică a rețelei de puncte pentru *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, anchetată de Stelian Dumistrăcel, ceea ce înseamnă 48 de localități din județele Vrancea, Galați, sudul județelor Bacău şi Vaslui.

1. Preliminarii

1.1. Din rețeaua de puncte prezentată fac parte şi localitățile Soveja (jud. Vrancea; pct. de anchetă 669 pe hățile atlasului citat), Caşin şi Borşani-Coțofăneşti (jud. Bacău; pct. de anchetă 664, respectiv 657), ale căror graiuri au

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 233–247

Scanned with OKEN Scanner

constituit obiectul cercetărilor ce s-au desfăşurat în aceste aşezări, care constituie enclave munteneşti în sud-vestul Moldovei. Orientarea şi documentarea în ceea ce priveşte zona respectivă a constat, în primul rând, în studierea şi prelucrarea datelor rezultate din anchetele cu *Chestionarul* NALR (răspunsurile la 2543 de întrebări din chestionarul general şi din chestionarele speciale), destinate publicării volumelor din NALR. *Moldova şi Bucovina*. În al doilea rând, este vorba de verificarea/ascultarea ansamblului înregistrărilor pe bandă de magnetofon a etno- şi sociotextelor (înregistrări la care am participat) din localităţile respective, reprezentând aproximativ 250 de texte, fiecare cu o durată alternând între 15 şi 40 de minute, de la un total de 57 de subiecţi.

1.2. Pentru publicare, am selectat texte performante referenţial şi dialectal, operaţie în urma căreia, pentru cele trei localităţi, am transcris un număr de 34 de texte (limitele au fost editoriale), de la un număr de 25 de subiecţi (9 – 9 – 7), publicate, alături de cele din alte 17 puncte de anchetă, în NALR. *Mold.–Bucov.* TEXTE: 209–225; 148–157; 69–80 (am consemnat paginile în funcţie de ordinea prezentării celor trei localităţi la care ne referim), grupări de texte de tipul „tematice" şi „libere", precedate de caracterizări ale subiecţilor, după fişele fonogramice alcătuite ca material de protocol al anchetelor (*ibidem*: LXIV–LXVI; LVI–LVIII; XLVII–XLIX). Pe de altă parte, amintim că informaţii cu privire la anchetele şi subiecţii din fiecare dintre aceste trei localităţi sunt prezentate în NALR. *Mold.–Bucov.* DATE: 404–406 (pentru Soveja), 393–395 (pentru Caşin), 379–380 (pentru Borşani-Coţofăneşti), dar în special în Dumistrăcel *et al.* 1997, capitolul 3. *Jurnal de anchetă*, redactat de coordonatorul proiectului, pe secţiunile, succesive, 3.1. „Cadrul general al anchetei" şi 3.2. „Relaţiile cu subiecţii şi caracterizarea acestora", după cum urmează: Soveja, p. 261 şi p. 311–312; Caşin, p. 263 şi 314–315; Borşani-Coţofăneşti, p. 281 şi 331–333.

1.3. Imaginea de ansamblu a anchetelor este întregită şi de publicarea, în NALR. *Mold.–Bucov.* TEXTE: 273–322, în secţiunea „Ilustraţii" , printre alte fotografii, şi a celor ale „informatorilor principali", în unele cazuri împreună cu rude, respectiv cu intelectuali din sat care ne-au asigurat buna desfăşurare a investigaţiei. Cel mai important aspect din acest punct de vedere este, din perspectiva de studiu „cuvinte şi lucruri", publicarea, din toate cele trei localităţi, a diverse fotografii privind cadrul general al habitatului rural (case vechi, mori de apă, fântâni, un anumit tip de *dulap* numit *scrânciob*), obiecte de interes aparte din gospodăria ţărănească (leagăne, căruţă amenajată cu butoaie pentru transportat apă etc.), cânepa şi ţesutul (stative, meliţe, piepteni pentru cânepă, „sucale", urzitori, raghile, „alergătoare") şi, de asemenea, imagini prezentând portul „bătrânesc".

1.4. În afara bazei proprii de date, am apelat, constant, în primul rând, şi la textele (ce nu sunt numai folclorice) publicate de I. Diaconu (1969–1989), de un interes aparte pentru sudul Moldovei.

Scanned with OKEN Scanner

1.5. Ne-am referit la toate aceste aspecte pentru susținerea ideii de cunoaștere aprofundată și în urma coroborării cu rezultatele anchetelor cu *Chestionarul* NALR pentru întreg sudul Moldovei a trăsăturilor lingvistice specifice graiurilor din cele trei enclave muntenești. Pe de altă parte, pentru tratarea temei, anterior și pe parcurs, am abordat probleme de teorie și de metodologie ale anchetei pentru înregistrarea textelor dialectale (Hreapcă 1975: *passim*) și am studiat aspecte lingvistice specifice zonei reprezentând sudul Moldovei (Hreapcă 1976: *passim*; Hreapcă 1983–1984: *passim*), având satisfacția confirmării ulterioare a concluziilor problematicii tratate, prin studii privitoare la ipoteza existenței unui vechi „dialect carpatic de sud-est" (Hreapcă 2002–2003: *passim*), respectiv la presupusul „nomadism" al românilor, studiind ariile „binare" și de tip „coridor", datorate transhumanței, de pe hărțile atlaselor lingvistice românești, în care graiurile din enclavele respective sunt reprezentate (Dumistrăcel, Hreapcă 2007: *passim*).

2. Provocarea și abordări anterioare ale temei

2.1. Realități demografice și lingvistice muntenești pentru localități din sud-vestul Moldovei au fost semnalate la început incidental, apoi cu titlu de curiozități demografice, pentru ca, în sfârșit, acestea să facă și obiectul unor abordări lingvistice, deși cu obiective limitate. Ne-am referit, în primul rând, la observații, surprinzătoare în ceea ce privește sonoritățile graiului, care se găsesc în textul *Soveja* al lui Alecu Russo, aflat în 1846 în surghiun la mânăstirea din localitate (un reper cronologic datorită căruia ne-am ocupat, mai întâi, în mod curent, de graiurile sovejene), continuând cu trimiteri la studii lingvistice propriu-zise. În ceea ce privește cercetările propriu-zise, am avut în vedere însemnări și comentarii ale preotului Ioan Răuțescu (1937), din monografia *Dragoslavele*..., și, mai apoi, exegeze și documente privind perspectiva, cadrul migrațiilor și al colonizărilor pastorale, cu preocupări de geografie economică și demografie (Iorga 1905; Sava 1929; Mehedinți 1946; Meteș 1977; Conea 1993), sau cu privire directă la economia pastorală (Veress 1927; Popp 1933; Dunăre 1972; Constantinescu-Mirceşti 1976).

2.2. Iată observațiile lui Alecu Russo ținând de ceea ce putem numi „descoperirea", parțială, în sensul că se referă numai la Soveja, a enclavelor etnolingvistice muntenești din sud-vestul Moldovei, în împrejurările la care ne-am referit anterior:

„Am petrecut dimineața ascultând cântecele oltenești ale lăutarilor din sat [...]. Iată programa concertului: variații pe fluier, improvizate de un concertant al locului... E un mândru voinic din acel soi de oameni ce se numesc mocani, adică oameni de la munte și care par a face oarecare deosebire între neamul lor și al oamenilor de la câmp. Graiul lui, *ce nu e moldovenesc, nu-i nici muntenesc, ci e apăsat și se aduce ca al ardelenilor*. El cântă tot felul de cântece, și *moldovenești* și

mocăneşti şi *ardeleneşti*, şi în sfârşit ştie a o întoarce şi pe struna acelei poeme aşa de simplă şi nevinovată, aşa de dulce şi plină de dor şi duioşie, ce se cheamă doina!" (Russo 1908: 296, *Jurnal*, sub data de 9 martie; evidenţierea prin italice ne aparţine). Traducerea, din limba franceză (*Sauvégea*), a fost publicată prima dată de Al. Odobescu, în „Revista română", 1863.

Să reţinem o vădită încurcătură a scriitorului, care, împotriva propriilor aşteptări, nu recunoaşte în vorbirea localnicilor trăsături ale „graiului moldovenesc", dar nici ale celui „muntenesc", însă îi atrăseseră atenţia cântecele numite „olteneşti" ale lăutarilor din sat, pentru ca apoi să distingă nu doar cântece „moldoveneşti", ci şi unele cu specific „mocănesc", dar, în graiul „apăsat" al localnicilor, înclină să perceapă asemănări cu sonorităţi ale vorbirii ardelenilor! După cum vom vedea în continuare, toate referirile dialectale ce se găsesc în textul lui Russo descriu, empiric, profilul lingvistic al enclavelor „munteneşti" din sud-vestul Moldovei. Vom constata însă că nu este vorba de simple interferenţe, „de contact", ale graiurilor din zone (numai pricipial) învecinate, aparţinând la trei mari subdiviziuni ale dacoromânei; unei asemenea proiecţii i se opun înseşi realităţile geografice locale, în principal izolarea teritorială, ca şi posibilităţile reduse de comunicare de tip „radial", aşa cum se prezintă lucrurile mai ales în zone de câmpie.

2.3. După o primă lucrare de colaborare, I. Răuţescu, ocupându-se de zona de baştină a emigranţilor, tratează şi problema migraţiei şi stabilirii unor *dragosloveni* şi *rucăreni* în sud-vestul Moldovei (Răuţescu 1937; de altfel, şi astăzi cele două mari părţi ale comunei Soveja se numesc *Dragosloveni* şi *Rucăreni*; cf. NALR. *Mold.–Bucov.* DATE: 405). Coroborate cu informaţii din documente istorice, din studii asupra păstoritului şi economiei agrare şi din alte surse, la care ne-am referit anterior, pe baza reconstituirilor respective, devine o certitudine faptul că locuitori *musceleni*, printre care şi cei din Rucăr şi Dragoslave, au migrat, ca păstori, trecând prin sudul Transilvaniei, spre sud-vestul Moldovei, cu posibilitatea stabilirii a două momente ale deplasărilor masive: începutul secolului al XVII-lea şi începutul celui următor. Mişcarea demografică respectivă este departe de a se datora exclusiv sau preponderent cauzelor economice, deşi la 1601 locuitorii zonei fuseseră „rumâniţi" (formularea „persecuţiile boiereşti" drept cauză va fi preluată, de la Răuţescu 1937 sau I. Diaconu 1930, şi de Boris Cazacu 1963: 32). Ţara Bârsei a reprezentat numai o „haltă" importantă pe traseul indicat; muscelenii stabiliţi temporar aici şi-au continuat, spre est, „drumul oilor", spre bălţile Prutului şi ale Dunării, de acum pendulatoriu, în asociere cu localnici, fapt menţionat de geograful Simion Mehedinţi, originar din Soveja (Mehedinţi 1946). În secolul al XVIII-lea, în documentele economice din Moldova, cei stabiliţi în ţinuturile Putna şi Bacău sunt menţionaţi sub numele de *bârsani*. Treptat, în secolul al XIX-lea, odată cu dezvoltarea agriculturii de orientare comercială şi restrângerea păstoritului transhumant, începe să se schimbe şi profilul ocupaţional al imigranţilor. De altfel, asimilaţi administrativ şi economic, chiar în 1864, dar mai ales în 1921, aceştia au fost împroprietăriţi în zona Panciu – Mărăşeşti, unde

Scanned with OKEN Scanner

înainte lucrau „în dijmă", printre urmări fiind şi contacte sporite cu vorbitorii unor graiuri moldoveneşti de sud.

2.4. Graiurile din enclavele muntenești din sud-vestul Moldovei nu au fost anterior studiate în sine şi, de fapt, nu au fost trase concluzii viabile privind aspectul lor fonetic, morfologic şi lexical. Putem vorbi doar de semnalări, în cadrul unor abordări de orientare areologică. Astfel, în 1941, Iorgu Iordan remarca, în profilul lingvistic al zonei Putna, individualitatea vorbirii celor din Soveja, semnalând însă aici şi fonetisme moldoveneşti (cf. Iordan 1968[2]). Preocupat de realitatea istorică şi demografică, G. Ivănescu se referă la această zonă ca la una ce prezintă „graiuri imigrate", din perspectiva diacronică a unui (vechi) dialect ce poate fi numit „carpatic de sud-est" (Ivănescu 1980). Explicații de prim impact asupra specificului graiurilor din sud-vestul Moldovei din enclavele studiate ca datorându-se fenomenului transhumanței a formulat, anterior, Stelian Dumistrăcel (1980), iar caracterizări sintetice în acelaşi sens apar în tipul de texte analizând rezultatele anchetelor pentru NALR. *Mold.–Bucov.* citate în §1.2.

Precizăm faptul că dependența acestui text de teza de doctorat amintită în introducere (§0.1) şi de rezumatul acesteia ne-a condus spre afirmații din prezentări rezumative cum sunt cele anterioare, aspect de care ține şi simplificarea trimiterilor.

3. Poziția graiurilor din enclavele muntenești din sud-vestul Moldovei după evaluări privind structura dialectală a dacoromânei

3.1. Pentru aprecierea specificului graiurilor ce fac obiectul prezentării de față, una de „reabilitare" sui-generis, în afara studiilor menționate imediat anterior (§2.4), ne-am adresat şi altor cercetări care s-au ocupat de situația lingvistică a sudului Moldovei, constantând că, de fapt, interesul a diferiți lingvişti s-a îndreptat asupra problemei aşa-numitelor „graiuri de tranziție" sau „graiuri mixte". Aceasta după ce, mai întâi, Emil Petrovici şi Ionel Stan (1958) sondau, pe baza „graiului tecucean", doar posibilitatea stabilirii sistemelor fonologice regionale din perspectiva repartizării dialectale a graiurilor dacoromâne. Mai întâi, trebuie amintit faptul că, studiind aşa-numita „dinamică a limitelor dialectale", B. Cazacu, atunci când înregistrează, în graiul din Soveja, un fonetism considerat „moldovenesc" (pronunțiile *câne*, *mâne*, *mâni* /pl./, *pâne*), îl pune pe seama faptului că locuitorii din această zonă, socotită ca fiind de traziție, l-ar fi împrumutat de la moldovenii cu care au venit în contact, deşi autorul nu ignoră istoricul localității şi recunoaşte în Soveja o „enclavă" de colonizare muntenească (Cazacu 1963: 30, 32). Referiri generale la graiurile sudice moldoveneşti ca reprezentând o (posibilă) zonă de tranziție, dar irelevante în ceea ce priveşte graiurile din „enclavele muntenești", se găsesc în studii semnate de Galina Ghiculete (1969), într-o largă comparație a graiurilor sudice cu cele din nordul Moldovei, pentru primele făcându-se observația că s-ar „învecina" şi s-ar

„întrepătrunde" cu cele muntenești, sau de Marin Petrișor (1962), care, având ca obiect de studiu un grai „mixt" din nord-vestul Olteniei, consideră, pasager, că „vorbirea" din nord-estul Munteniei și din sudul Moldovei ar îndreptăți identificarea aici a unui „grai de tranziție".

3.2. Față de viziunea de includere nediferențiată a graiurilor din enclavele muntenești din nord-vestul Moldovei în peisajul lingvistic general al subdialectului moldovenesc de sud, constatăm și o altă opțiune. Ne referim la Grigore Rusu (1961), care, ocupându-se de poziția „graiului vrâncean" în cadrul dacoromânei, se consideră îndreptățit să nu ia în considerare „cazurile izolate", reprezentând „localități de infiltrare demografică". Pe baza unor anchete proprii în nord-estul Munteniei, Paul Lăzărescu (1975), dezvoltând teze ale lui Iorgu Iordan, analizează ariile lexicale ale zonei și constată că izoglosele unor trăsături lingvistice de tip „moldovenesc" se întind mult spre nord-estul Munteniei, într-o arie ce depășește reprezentările anterioare. Și pe această bază, apare ca mai mult decât forțată plasarea Sovejei și a celor două localități din județul Bacău într-o zonă de tranziție între subdialectele moldovenesc și muntenesc. Poziția contrară, exprimată prin unele din punctele de vedere prezentate anterior (cf. §3.1) s-ar părea că suferă de o viziune, să-i zicem, „globalizatoare", indusă de proiecția cartografiei lingvistice: după hărți, de diferite formate, datorită aparentei apropieri/vecinătăți geografice, contactele lingvistice par posibilități atrăgătoare.

3.3. Ca exemplu al distorsionării flagrante a realității lingvistice din cauza viziunii incriminate imediat anterior putem cita explicarea de către B. Cazacu (1963: 30, 32) a prezenței, în graiul din Soveja, a fonetismelor de tip *pâne – câne* ca rezultat al contactelor foștilor coloniști musceleni cu vorbitori ai graiurilor din sudul Moldovei. Or, anterior, Iorgu Iordan, având în vedere atestarea la I. Diaconu a fonetismului *câni* într-o variantă a *Mioriței*, presupunea că „atunci când rucărenii și dragoslovenii și-au părăsit locurile de baștină, spre a se stabili în Vrancea, epenteza lui *i* nu se produsese încă prin Muscel și regiunile învecinate" (cf. Iordan 1968: 242). O ipoteză confirmată nu doar de faptul că pronunția *câne* fusese înregistrată în zona lingvistică musceleană și de Weigand (1902a: 255), ci și de păstrarea acesteia până astăzi: vezi înregistrarea recentă a acesteia, pentru aceeași zonă, și în [ALRR. *Mt.–Db.*] TEXTE: 59, 61. Paralel, în Weigand 1902b: 159, aceeași pronunție apare pentru Soveja și pentru Borșani-Coțofănești, ceea ce exclude explicarea ca reflex local al influenței graiurilor moldovenești.

4. Fonetismele caracteristice pentru graiurile din enclavele muntenești din sud-vestul Moldovei

4.0. Studiul propriu-zis al graiurilor din enclavele muntenești din sud-vestul Moldovei este consacrat foneticii acestora, cu referire la primele opt decenii ale secolului al XX-lea (având în vedere perioada-limită în care s-au încheiat anchetele

pentru NALR. *Mold.–Bucov.* pentru această zonă) şi abordează două aspecte pe care le-am considerat cele mai importante: evoluţia propriu-zisă a acestor graiuri şi caracterizarea procesului respectiv din perspectiva geografiei lingvistice.

4.1. În ceea ce priveşte cercetarea comparativă a trăsăturilor fonetice specifice ale graiurilor din zona musceleană (ca arie iniţială) şi ale graiurilor „imigrate" avem în vedere două etape:

a) începutul secolului al XX-lea, pe baza anchetei lui Gustav Weigand pentru *Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes*, ale cărei rezultate au apărut în studiile consacrate „dialectelor" din „Valahia Mare" (Weigand 1902a), respectiv din Moldova şi Dobrogea (Weigand 1902b), cu informaţii pentru Rucăr (–Muscel) şi pentru Soveja şi Borşani-Coţofăneşti (din sud-vestul Moldovei). Se adaugă date extrase din textele apărute în culegerea *Graiul nostru* (Candrea *et al.* 1906), pentru localităţile Cândeşti, Albeşti, Berevoieşti, Cetăţenii din Vale (aparţinând fostului judeţ Muscel), respectiv pentru Soveja şi Bâlca-Coţofăneşti (din sud-vestul Moldovei);

b) deceniile al şaptelea şi al optulea, pe baza anchetelor cu *Chestionarul* NALR şi pentru înregistrarea de texte dialectale în localitatea Rucăr, date ce se plasează constant în peisajul dialectal muscelean prin referirea la răspunsuri de pe hărţile atlasului regional al Munteniei şi Dobrogei (ALRR. *Mt.-Db.*) şi la texte ([ALRR. *Mt.–Db.*] TEXTE) din localităţile învecinate Rucărului (Nucşoara şi Arefu în primul rând) şi, paralel, în punctele de anchetă, din reţeaua NALR. *Mold.–Bucov.*, Soveja, Caşin şi Borşani-Coţofăneşti, raportate frecvent la alte localităţi din sud-vestul Moldovei (de exemplu, la pct. 670, Hârja, din sudul judeţului Bacău, o altă aşezare de „colonişti"), cu interes special pentru graiurile din Vrancea. Aşa cum am amintit, baza documentară corespunzând anchetelor pentru NALR. *Mold.–Bucov.* este completată prin luarea în consideraţie a datelor extrase din culegerile publicate de folcloristul şi etnograful Ion Diaconu (unele texte apropiate cronologic şi comparabile metodologic cu înregistrările de texte pentru NALR). Un termen de referinţă privind relaţia demografică Ţara Bârsei – Breţcu îl constituie hărţile lingvistice ale ALRR. *Trans.*, iar cadrul general al evaluării răspândirii teritoriale a faptelor fonetice analizate îl reprezintă, evident, hărţile din *Atlasul lingvistic român* I şi II, care, din punct de vedere cronologic, asigură posibilitatea aprecierii fenomenului de continuitate (anchetele s-au desfăşurat în perioada 1929–1938).

4.2. Dat fiind obiectivul lucrării, acela de a analiza evoluţia graiurilor „imigrate" din sud-vestul Moldovei urmărind „conservatorismul" lingvistic şi, paralel, tendinţele „inovatoare", de adoptare a unor trăsături fonetice de tip „moldovenesc", ca urmare a contactelor coloniştilor cu locuitori din sudul Moldovei, s-a pus problema precizării situaţiei, din punct de vedere dialectal, a zonei de colonizare. Manifestând rezerve faţă de caracterizarea graiurilor din sudul Moldovei ca fiind deosebite de cele „centrale" şi „de nord" şi prin „infiltrarea" unor trăsături munteneşti de dată recentă (Iorgu Iordan), am luat în considerare ipoteza (ce se poate dovedi o realitate) a existenţei unor graiuri moldoveneşti „arhaice" de sud,

Scanned with OKEN Scanner

diferenţiate de cele de la nord de izofonele *h'/y* (< *fl v* urmate de vocale palatale), aşadar din perspectivă diacronică.

Prin prisma observaţiilor generale şi a sugestiilor formulate de G. Ivănescu privind o mai veche comunitate dialectală de tip „arhaic" dintre graiurile munteneşti nordice, subcarpatice, cele din sudul Transilvaniei şi cele moldoveneşti de sud-vest, am analizat „mediul" lingvistic (moldovenesc „formal", adică numai din punct de vedere geografic şi politico-administrativ) în care s-au aşezat colonistii musceleni şi bârsani, ţinând seama de posibilitatea referirii la o altă structură dialectală decât cea pe care o prezintă astăzi dacoromâna (cu urme păstrate până astăzi). Pe baza unor trăsături fonetice comune graiurilor din zona carpatică a Ţării Româneşti, din sudul şi mai ales din sud-estul Transilvaniei şi din sudul (în special sud-vestul) Moldovei, am propus raportarea la un „dialect carpatic de sud-est", acoperind în trecut (în faza românei comune) arealul mai sus delimitat.

4.3. În aceste condiţii, de la aşezarea lor în sud-vestul Moldovei (începând cu primele două decenii ale secolului al XVII-lea) şi chiar până la începutul secolului al XX-lea (Răuţescu 1937), se poate afirma că vorbitorii graiurilor muscelene (şi transilvănene sudice) nu s-au confruntat cu un alt tip dialectal decât cel din zona de proveniență în ceea ce priveşte numeroase fonetisme. Pe baza circulaţiei teritoriale în zone întinse din Transilvania de sud, din nordul Munteniei şi din sud-vestul (dar şi într-o arie mai largă din sudul) Moldovei, se dovedesc ca irelevante, din optica confruntării cu aria lingvistică de colonizare, următoarele fapte fonetice:

– prezenţa formelor verbale „iotacizate" de tipul *ţiu̯* (*ţii̯*);

– păstrarea vocalei *-u* (final);

– păstrarea africatelor alveolo-palatale *ĉ* şi *ĝ*;

– păstrarea fricativei palato-alveolare sonore *j* (< *j* latinesc) urmată de vocalele accentuate *o* şi *u*, în *joc*, *jug*);

– prezenţa formei primare a palatalizării labiodentalelor *f* şi *v* + i ca *h'* şi *y*.

La acestea pot fi adăugate şi unele trăsături morfologice cum sunt formele *a – au* ale auxiliarului la persoana a treia singular şi plural ale perfectului compus, formele „reduplicate" de imperfect *dedeam*, *steteam* etc.

Astfel, deoarece trăsăturile lingvistice enumerate caracterizează şi arii semnificative din sudul Moldovei chiar astăzi (iar în trecut ele trebuie să fi fost şi mai întinse, dacă nu compacte), prezenţa lor în graiurile „imigrate" din sud-vestul Moldovei nu poate avea statutul unor elemente „diagnostice" de conservatorism, dat fiind aşadar faptul că, mai ales într-o epocă mai veche, nu au existat aici condiţii de confruntare propriu-zisă a unor varietăţi dialectale deosebite.

4.4. În urma operaţiei de delimitare, am selectat elementele r e l e v a n t e pentru conservatorism, care se grupează în două categorii: A. fonetisme munteneşti

Scanned with OKEN Scanner

şi B. fonetisme transilvănene, secţiuni după care ne vom referi, în treacăt, la trăsături fonetice de tip „moldovenesc".

A. Trăsăturile *munteneşti* relevante în ceea ce priveşte vocalismul sunt: păstrarea diftongului (final) *-e̯á*, în cuvinte şi forme cum sunt *stea*, *andrea*, *rea*, *mergea*, *acolea*, *prea*, (al) *doilea* etc. şi păstrarea diftongului *i̯á*, în forme de participiu de tipul *tăiat*, *încuiat*, *muiat*, în forme de imperfect de tipul *muiam*, în forme de imperativ de tipul *ia!* sau în substantivul *băiat*. În ceea ce priveşte consonantismul, am analizat păstrarea formelor (etimologice) fără propagarea oclusivei dentale (nazale) în *g'enuk'*, *mănuk'* (cf. *rănuk'*); prezenţa fricativelor palato-alveolare muiate *ş'* şi *j'*, cu implicaţii morfologice de neutralizare a opoziţiei de sg.–pl.; pronunţarea dură a oclusivelor *d* şi p, în prepoziţiile *dă*, *pă* şi compusele lor; sonorizarea fricativelor şi a oclusivelor în grupuri cu sonante (de tipul *znop*, *Covazna*, (a) *plezni*; *bazma*; *k'erzîcî*; *mojneag*, *fejnic*, *cojniţă*; *jmecher*; *buvnă*; *lambă*; *budnar*; *padlagele*; *gîdlej* etc.); absenţa fricativei laringale *h* (*oţ*; cf. şi *h* protetic în *huimă*, *huliu* etc.). De remarcat că majoritatea acestor fonetisme se regăsesc şi în graiurile transilvănene sudice, considerate ca aparţinând „subdialectului" muntenesc.

B. Trăsăturile *transilvănene* relevante privind vocalismul sunt reprezentate de apariţia finalei *-(i̯)e*, prezenţa diftongilor cu elemente egale (*e͡a*, *i͡a*, *i͡e*, *u͡a*, *u͡o*), reducerea finalei de genitiv (-dativ) *-lui̯* la *-li* (în *capuli*, *ochiuli*, *obrazuli* etc.), sincoparea vocalică în participii de tipul *vint*, *văst*, iar, în ceea ce priveşte consonantismul, de prezenţa oclusivelor dentale muiate */t'/*, */d'/*, */n'/*.

Pe de altă parte, fonetismele *moldoveneşti* relevante privind „integrarea" graiurilor imigrate în peisajul dialectal al zonei lingvistice de „adopţie" sunt reprezentate de prezenţa vocalei *ă* în cuvintele *călcăi*, *întăi*, *căpătăi* şi îndeosebi de închiderea vocalelor finale *-e* şi *-ă* la *-i*, respectiv *-â*/*-î* (fenomen analizat şi în ceea ce priveşte o serie de fonetisme corelative).

4.5. Bilanţul evidenţiază predominarea autoritară a conservatorismului fonetic al graiurilor „imigrate" (situaţie constatată curent în evoluţia „insulelor" lingvistice), favorizat, mai întâi, de vechiul statut dialectal al sudului Moldovei şi, în al doilea rând, de situaţia de „enclave" demografice ale zonei în care s-au vorbit graiurile „imigrate" până spre sfârşitul secolului al XlX-lea.

5. Efectele lingvistice ale transhumanţei

Perspectiva efectelor lingvistice ale transhumanţei în ceea ce priveşte statutul enclavelor munteneşti din sud-vestul Moldovei impune verificarea aserţiunilor privind motivaţia colonizărilor din sud-vestul Moldovei, posibilitatea unei componenţe mixte, musceleană şi bârsană, în localităţile ale căror graiuri fac obiectul de studiu al lucrării de faţă şi a faptelor fonetice prezentate în 4.4 (când

Scanned with OKEN Scanner

este vorba de inovații regionale, în special transilvănene) ca efecte ale mișcărilor pendulatorii ale păstorilor din zona de la curbura Carpaților.

5.1. Teza lui Sever Pop privind reflectarea, în graiurile dacoromânești, a „vieții pastorale" (Pop 1966), verificată pe baza unui număr semnificativ de hărți din ALR I și ALR II (ale căror date și sugestii au fost verificate prin plusul de informații adus de atlasele regionale), oferă mărturii concludente privind:

1) extensia spre zone din sudul și estul Carpaților Meridionali (inclusiv al Munților Vrancei), în Câmpia Dunării, respectiv până în sudul Moldovei (dar astfel de fapte pot fi descoperite și în spațiul dintre Jijia și Prut) și al Basarabiei și, apoi, în Dobrogea, a unor trăsături tipice (cuvinte, fonetisme) ale graiurilor transilvănene, prezente în arealele extracarpatice sub formă de arii insulare sau ca atestări punctuale;

2) extinderea corelativă, spre nordul și nord-vestul teritoriului dacoromânesc, a unor termeni specifici „subdialectului" muntenesc.

5.2. Analiza acestor urme lingvistice ale păstoritului transhumant conduce spre o serie de constatări generale și punctuale.

a) Difuzarea unor trăsături lingvistice transilvănene, prin mișcările periodice ale păstorilor din Carpații Meridionali, spre zonele de iernat din Bălțile Dunării, începând din Oltenia și până la vărsarea Prutului în fluviu, și spre cele din Dobrogea, este ilustrată de hărțile atlaselor lingvistice românești prin următoarea tipologie areală:

a[1]) arii „binare", cele /intra/ carpatice având corespondente în graiurile oltenești, muntenești și moldovenești grupate astfel din punctul de vedere al zonei de origine:

– arii transilvănene cu reflexe în enclavele muntenești din sud-vestul Moldovei (analiza circulației termenului *cioareci*, a formelor sincopate de participiu *văst*, *găst*, *slobost*, *vint* etc. și a formei verbale *mânc*);

– arii majoritare sau distinct transilvănene reprezentate de creații semantice pe teren românesc (*pui* 'copileți', /fasole/ *frecată* '/fasole/ bătută', *mănător* 'strungar'), fonetisme (*peată*) și prin termeni având la bază împrumuturi de origine maghiară (a *răvăși* 'a număra oile', a se *căni* 'a se murdări', a *chelăcăi* 'a lătra');

– arii originare transilvănene reconstituite (forma *ucig*, semantismul /femeie/ *groasă* 'însărcinată');

a[2]) arii sub formă de „coridor" între sud-estul Transilvaniei și Dobrogea, în care se înscriu (preponderent în graiuri din nord-estul Munteniei) fapte lingvistice de origine tot transilvăneană (fonetismul *băiecandru*, termenul *vădan*, cu pl. *vădani*).

b) Termenii specifici subdialectului muntenesc difuzați prin păstorit spre interiorul arcului carpatic se referă la această ocupație (*cioban*, *preducea* 'semn în urechea oii', *saia* 'adăpost pentru oi în timpul iernii', considerați împrumuturi din turcă, dar, probabil, de origine turcică mai veche, pecenego-cumană) sau la alte domenii ale culturii materiale rurale (împrumuturile din bulgară *cobiliță* și *sineală*, împrumutul turcesc *găitan*).

Scanned with OKEN Scanner

5.3. Astfel, punctele de vedere şi interpretările avansate în introducerea lucrării şi în §4, în special cele cu privire la paralelismul de forme dintre zona musceleană, respectiv dintre sudul Transilvaniei şi aceea a enclavelor munteneşti din sud-vestul Moldovei, au putut fi verificate prin analiza faptelor într-un cadru lingvistic mai larg.

6. Păstoritul cu transhumanţă şi istoria limbii

6.1. Încercând proiecţia acestor fapte din perspectiva istoriei limbii, putem trage concluzia că, întrucât mişcările păstoreşti de pe teritoriul dacoromânesc sunt reflectate pe hărţile atlaselor lingvistice prin efecte de diferenţiere, prin manifestări de specificitate regională, rezultate din extensia (în ambele sensuri amintite) a unor caracteristici zonale (uneori cu circulaţie destul de restrânsă), acest fapt pare să reprezinte un argument, având greutatea lui, împotriva consideraţiilor lui Ov. Densusianu privind rolul „unificator", pentru limba română, al migraţiilor pastorale (Densusianu 1968), dar ilustrează, parţial şi cu fapte aparţinând unei epoci nu prea îndepărtate, tezele şcolii lingvistice clujene (Puşcariu, Petrovici) asupra rolului Transilvaniei de „vatră" a formării poporului şi a limbii române. De fapt, aspectele puse în lumină de hărţile atlaselor lingvistice, de tipul celor prezentate anterior (conţinând informaţii cu caracter de „actualitate" privind structura dialectală a limbii române), ilustrează pregnant numai d i n a m i c a difuzării unor cuvinte şi forme şi p r o b e a z ă doar, în p r i n c i p i u , rolul mişcărilor demografice din zonă pentru apariţia şi distribuţia varietăţilor teritoriale ale dacoromânei.

6.2. Dacă ne referim însă la o fază cu mult anterioară, aceea a formării limbii române, putem aprecia că relaţiile dintre diferite areale locuite de autohtoni pe teritoriul dacoromânesc, condiţionate şi de păstorit, au asigurat sau au contribuit la menţinerea unui idiom unitar (punct de vedere susţinut şi de Puşcariu). În alte etape, succesive, efecte ale unor diferenţieri regionale reprezentând arhaisme sau evoluţii particulare datorate izolării teritoriale, respectiv inovaţii explicabile prin contacte cu vorbitorii altor limbi, limitate de asemenea teritorial, au fost difuzate atât prin mişcările pendulatorii ale păstorilor, cât şi prin „colonizări" (de regulă spre exteriorul Carpaţilor), în afara zonelor de origine (sau de păstrare) ale fenomenelor în discuţie. Demn de semnalat, din această perspectivă, este faptul că unele dintre aceste inovaţii (în special împrumuturile) pot fi chiar datate prin realităţi istorico-demografice şi de domeniul culturii materiale.

6.3. Astfel, ariile lingvistice puse în evidenţă de mişcările de populaţii de diferite tipuri, printre care şi păstoritul cu transhumanţă, nu contrazic, principial, afirmaţiile privitoare la mai „marea omogenitate" a dacoromânei (în comparaţie cu alte limbi romanice), ci reflectă s t r a t i g r a f i i explicabile prin cauze diverse: păstrarea, doar în anumite zone, a unor cuvinte şi fonetisme (forme) vechi, apariţia

Scanned with OKEN Scanner

unor inovaţii lexicale ori semantice regionale (unele ca efecte ale variabilei geografico-profesionale) şi a unor împrumuturi zonale prin contactele cu vorbitorii altor limbi.

6.4. Dinamica spaţială, cu proiecţii în diacronie, a fenomenelor lingvistice, ilustrată de comparaţia dintre aspectul fonetic al graiurilor muscelene originare şi al celor din enclavele munteneşti (-bârsane) din sud-vestul Moldovei contribuie, în ceea ce priveşte structura dialectală a dacoromânei, la cunoaşterea aportului „graiurilor imigrate" (formula îi aparţine lui G. Ivănescu) pentru configurarea ariilor ce se prezintă astăzi sub formă de „mozaic" lingvistic.

7. Concluzii

Ca proiecţie generală şi de strictă actualitate, precizăm că am reluat tema „enclavelor munteneşti" din sud-vestul Moldovei dat fiind interesul în sine al investigaţiei respective, dar şi întrucât, pentru cercetări actuale de profil, este necesar să fie cunoscută semnificaţia ariilor distonante din arealul sud-vestic al acestei provincii trasate pe hărţile interpretative, de tip analitic şi sintetic, ce completează hărţile lingvistice din cele patru volume ale NALR. *Mold.–Bucov.* (I–IV, dintre care la ultimele două am colaborat), ca şi din grupajele lexicale aparte din textele-sinteză reprezentând răspunsuri publicate sub formă de „material necartografiat" din volumele respective.

Evident, aceeaşi observaţie se impune şi în ceea ce priveşte configuraţia ariilor de pe hărţile şi din tablourile fonetice, morfologice şi lexicale din volumele *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I–II (2005, 2012), pentru redactarea cărora dialectologii ieşeni au pus la dispoziţie rezultate ale investigaţiilor proprii din cadrul proiectului NALR. *Mold.–Bucov.*

BIBLIOGRAFIE

I. Exegeze

Cazacu 1963 = B. Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în „Fonetică şi dialectologie", V, p. 27–40.

Conea 1993 = Ion Conea, *Vrancea. Geografie istorică, toponimie şi terminologie geografică*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Constantinescu-Mirceşti 1976 = C. Constantinescu-Mirceşti, *Păstoritul transhumant şi implicaţiile lui în Transilvania şi Ţara Românească*, Bucureşti, Editura Academiei.

Densusianu 1968 = Ov. Densusianu, *Păstoritul la popoarele romanice. Însemnătatea lui lingvistică şi etnografică*, în vol. *Opere*, ediţie îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, vol I. *Lingvistică*, Bucureşti, Editura pentru Literatură, p. 185–213.

Diaconu 1930 = I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei. Etnografie. Folklor. Dialectologie*, Bucureşti, Editura Socec & Co.

Diaconu 1969–1989 = I. Diaconu, *Ţinutul Vrancei. Etnografie. Folklor. Dialectologie*, vol. I–II, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969; vol. III–IV (cu adaosul de subtitlu) *Mioriţa*, Bucureşti, Editura Minerva, 1989.

Scanned with OKEN Scanner

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Un factor demografic cu urmări în limbă: transhumanța*, în vol. *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, p. 52–58.

Dumistrăcel *et al.* 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.

Dumistrăcel, Hreapcă 2007 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, *„Nomadismul" românilor: ariile binare și de tip „coridor" de pe hărțile atlaselor lingvistice românești*, în vol. *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 145–165.

Dunăre 1972 = N. Dunăre, *Forme de viață pastorală*, în vol. *Țara Bârsei*, I, București, Editura Academiei, p. 157–244.

Ghiculete 1969 = Galina Ghiculete, *Fonetica graiurilor moldovenești de nord în comparație cu fonetica graiurilor moldovenești de sud*, în „Fonetică și dialectologie", VI, p. 97–105.

Hreapcă 1975 = Doina Hreapcă, *Anchetele pentru culegerea textelor dialectale. Aspecte metodologice*, în „Limba română", XXIV , nr. 2, p. 137–144.

Hreapcă 1976 = Doina Hreapcă, *Derivate cu sufixul -**aș(ă)** în graiurile din sudul Moldovei*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXV, p. 121–132.

Hreapcă 1983–1984 = Doina Hreapcă, *Sonorizarea fricativelor și oclusivelor surde (**s, ș, f; c, t, p**) urmate de sonanta nazală **n**, o tendință activă în graiurile dacoromâne*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XXIX, Seria A. Lingvistică, p. 175–215.

Hreapcă 2002–2003 = Doina Hreapcă, *Statutul lingvistic al sudului Moldovei. Ipoteza unui vechi „dialect carpatic de sud-est"*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", XLII–XLIII, p. 87–102.

Iordan 1968 = Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în vol. *Scrieri alese*, București, Editura Academiei, p. 230–247.

Iorga 1905 = N. Iorga, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, București, Socec.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.

Lăzărescu 1975 = Paul Lăzărescu, *Arii lexicale în nord-estul Munteniei*, în „Fonetică și dialectologie", IX, p. 121–141.

Mehedinți 1946 = Simion Mehedinți, *Premise și concluzii la Terra. Amintiri și mărturisiri*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională.

Meteș 1977 = Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII – XX*, ediția a doua, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Petrișor 1962 = Marin Petrișor, *Graiuri mixte și graiuri de tranziție. Cu privire la un grai mixt din nord-vestul Olteniei*, în „Limba română", XI, 1, p. 87–94.

Petrovici, Stan 1958 = Emil Petrovici, I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, în „Cercetări de lingvistică", III, p. 119–134.

Popp 1933 = Mara N. Popp, *Contribuțiuni la viața pastorală din Argeș și Muscel*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", LII, p. 229–279.

Răuțescu 1937 = Ioan Răuțescu, *Dragoslavele*, Câmpulug-Muscel, Tipografia și Librăria Gh. N. Vlădescu.

Rusu = Grigore Rusu, *Graiuri de tranziție. În legătură cu poziția graiului vrâncean în cadrul dacoromânei*, în „Cercetări de lingvistică", VI, nr. 1, p. 83–95.

Veress 1927 = Dr. Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821)*, București, Editura Cultura Națională.

II. Surse

[ALRR. *Mt.–Db.*] TEXTE = *Texte dialectale Muntenia*, vol. I, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, București, Editura Academiei, 1973.

ALRR. *Mt.-Db.= Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Sarmandu, Magdalena Vulpe, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 1996.

Scanned with OKEN Scanner

ALRR. *Trans.* = *Atlasul lingvistic român, pe regiuni. Transilvania*, vol. I, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loşonţi, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1992.

Candrea *et al.* 1906 = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, Th.D. Speranţia, *Graiul nostru. Texte din toate părţile locuite de români*, Bucureşti, Socec & Co.

NALR. *Mold.–Bucov.* DATE = *Noul Atlas lingvisitc al României. Moldova şi Bucovina*, volum introductiv, *Date despre localităţi şi informatori*, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.

NALR. *Mold.–Bucov.* I = *Noul Atlas lingvisitc al României. Moldova şi Bucovina*, vol. I, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.

NALR. *Mold.–Bucov.* II = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina*, vol. II, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuţă, Adrian Turculeţ, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1997.

NALR. *Mold.–Bucov.* TEXTE = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova şi Bucovina. Texte dialectale*, vol. I, partea a 2-a, culese de Stelian Dumistrăcel şi publicate de Doina Hreapcă şi Ion-Horia Bîrleanu, Iaşi, Editura Academiei Române, 1995.

Sava 1929 = Aurel A. Sava, *Documente putnene*, I. *Vrancea. Odobeşti – Câmpuri*, Focşani, Tipografia Cartea Putnei.

Weigand 1902a = *Dialekte der Grossen Walachei*, von Gustav Weigand, în „Achter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig", p. 234–313.

Weigand 1902b = Gustav Weigand, *Die Dialekte der Moldau und Dobrudsha*, în „Neunter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig", p. 138–223.

THE RATIONALE FOR A DIALECTAL STUDY: SOVEJA, CAŞIN, BORŞANI-COŢOFĂNEŞTI – WALLACHIAN SPEECH ENCLAVES IN SOUTH-WESTERN MOLDOVA

ABSTRACT

A succinct presentation of the findings obtained by the author in her doctoral research dissertation, *Enclave lingvistice munteneşti în sudul Moldovei* [Wallachian linguistic enclaves in Southern Moldova], that focuses on the following aspects:

1. From the early 17th century to the 19th century, transiting the Southern part of Transylvania (Ţara Bârsei, the Breţcu area), shepherds from the Muscel region of Wallachia (Rucăr, Dragoslavele) settled in the highlands of South-Western Moldova (Vrancea and the South of Bacău County). Since then, the colonists' speech has preserved a series of linguistic traits that reflect: [a] their area of origin; [b] their passage through and stop-overs in Transylvania; [c] their contacts with the speakers of the Moldavian subdialect, in whose geopolitical space they used to live and practice "transhumance" shepherding, with its "pendulum-like" movement.

2. Given all these facts, our study rejects the idea that the abovementioned traits are the result of the colonists' settlement in an area of dialectal "transition" or of their speaking "mixed dialects". Using the findings of Weigand's dialectal surveys (1902) and the maps shown in the Romanian national (1929–1938 surveys) and regional linguistic atlases (the atlases of Wallachia, Transylvania, and Moldova; surveys from the project of the *New Romanian Linguistic Atlas*), our analysis takes into account the relevance of linguistic facts.

3. In order to define the subdialects of these Wallachian linguistic enclaves, taking into account a diachronic criterion, i.e. the existence of an old South-Eastern Carpathian dialect, the features pertaining to this linguistic reality (present even today in some varieties from the neighbouring areas of Transylvania, Wallachia, and Moldova) are seen as "irrelevant". On the other hand, typically

Scanned with OKEN Scanner

"Wallachian" and "Transylvanian" phonetic features, interfered by the innovations represented by the influence of Moldavian subdialects, are seen as "relevant" as far as conservation is concerned.

4. In the Daco-Romanian linguistic landscape, the areas concerned by the facts discussed herein bear the traces of a "transportation" of phonetic properties, morphological elements and lexical material as a result of transhumance. Along the routes of „drovers' roads", typically Transylvanian linguistic facts (archaisms, loans from Hungarian, specific semantic developments) were "exported" in the subdialects of the entire Southern part of Moldova and in Eastern Wallachia. Along the same paths, some traits specific to the Daco-Romanian South-East (e.g. regional loans from Bulgarian or Turkish) found their way into the Transylvanian varieties.

Keywords: *regional linguistic atlas*, *dialectal investigation*, *linguistic enclave*, *dialectal transition area*, *mixed dialects*, *South-Eastern Carpathian dialect*, *transhumance.*

Scanned with OKEN Scanner

DESPRE UN ARHAISM MORFOLOGIC SPECIFIC GRAIURILOR DACOROMÂNE SUDICE

MARIA MARIN*

1. Este din ce în ce mai cunoscut şi recunoscut faptul că graiurile dacoromâne din aria sudică, vorbite în Oltenia, Dobrogea şi, cu precădere, în Muntenia, pe măsura trecerii anilor, mai bine, mai profund cercetate, evidenţiază o serie de surprize menite să schimbe perspectiva asupra elementelor vechi şi arhaice întâlnite în această variantă dialectală a limbii române.

1.1. S-a atras atenţia, de exemplu, asupra unor trăsături comune graiurilor crişene – citate, de regulă, printre unităţile dialectale ale dacoromânei cu un pronunţat caracter arhaic (Dial. rom.: 151; Marin 2005–2007: 113) – şi celor munteneşti (Marin 2014) sau asupra extinderii în zona sudică a unor particularităţi considerate, până nu demult, specifice doar ariei nordice (cf. Mărgărit 2017).

1.2. În acelaşi timp, în ultimii ani, au fost evidenţiate trăsături vechi, moştenite, păstrate, după câte se pare, doar în anumite graiuri din zona muntenească (Ionică 1965; Avram 1973; Neagoe 1973, 1975; Teaha 1989, 1991 ş.a.). Este vorba, între altele, de anumite forme verbale, precum cele de mai-mult-ca-perfect persoana a 3-a singular (Neagoe 1973) sau de persoana a 2-a plural (Neagoe 1985: 171–172; Marin 1991: 55–56).

1.3. Aceste observaţii şi constatări ne-au îndemnat să revenim şi să insistăm asupra unei particularităţi morfologice care, deşi a fost recunoscută, încă în urmă cu 150 de ani, de către B.P. Hasdeu (1984 [1879]: 439), drept un element sintactic de limbă română veche comun cu albaneza, atestat în vorbirea vie doar în unele graiuri sudice (cf. Brâncuş 1995: 99), nu a fost cercetat cu atenţie, mai ales din perspectiva situaţiei actuale.

Ne referim la folosirea articolului hotărât enclitic pe lângă adjectivul precedat de articolul [?] demonstrativ sau de alte elemente demonstrative: *omu cela bunul*, *casele ălea multele* (Neagoe 2012: 36), particularitate neinclusă între trăsăturile

* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 249–256

Scanned with OKEN Scanner

subdialectului muntean (v. Ionică 1984), cu toate că, în lucrări anterioare apariției *Tratatului de dialectologie românească*, se afirmase că aceasta este atestată ca un fenomen specific exclusiv ariei sudice a dacoromânei: estul Olteniei şi Muntenia, cu semnalări sporadice şi, cu excepţia lucrării lui E. Gamillscheg (1936) – consacrată graiului din satul Şerbăneşti, situat în partea muntenească a judeţului Olt –, nelocalizate precis (Hasdeu 1984 [1879]: 439; Brâncuş 1995: 106).

În intervenţia noastră ne propunem să urmărim, într-o primă parte, câteva aspecte ale acestei particularităţi, aşa cum se prezintă ea în graiurile sudice actuale: calitatea de trăsătură arhaică, statutul morfologic al elementului care precedă adjectivul articulat, tipul de construcţii în care apare, urmând ca ulterior, într-o viitoare parte a doua, să analizăm mai amănunţit caracteristicile morfosintactice ale fenomenului şi să stabilim răspândirea geografică actuală.

2. Materialul pe care ne întemeiem afirmaţiile şi întreaga descriere îl constituie atlasele lingvistice regionale şi culegerile de texte dialectale din aria sudică a dacoromânei (Oltenia, Muntenia, Dobrogea), respectiv, pe de o parte, NALR–*Olt.*, ALRR–*Munt. şi Dobr.* şi, pe de altă parte, TDO, TDM I–III, TDD.

Coroborarea datelor din cele două tipuri de lucrări ne arată că acestea se completează între ele, cu rezultate deosebit de utile: dacă primele evidenţiază aria de răspândire[1] a fenomenului, textele au calitatea de a scoate în evidenţă varietatea contextelor de utilizare, complexitatea acestora, frecvenţa, dar şi de a aduce noi atestări în privinţa extinderii geografice a acestei caracteristici.

3. Particularitatea trebuie privită prin prisma faptului că postpunerea determinantului (cum este şi articolul hotărât), fenomen vechi în limba română (Brâncuş 1995: 102), inclusiv în relaţie cu adjectivul, de tipul *bunul*, *răul*, se numără printre deosebirile importante dintre cele două grupuri mari de graiuri ale dacoromânei: postpus în graiurile de tip sudic şi antepus în cele de tip nordic (cf. Lăzărescu 1984: 230; Neagoe 1984: 268; Vulpe 1984: 344; Marin, Marinescu 1984: 381). Această situaţie generală este principalul motiv pentru care construcţia ce ne preocupă are, în mare, conformaţia amintită (*omul cela marele*) şi este cunoscută doar în graiurile dacoromâne sudice.

4. Conform datelor din bibliografie, construcţia de care ne ocupăm se prezintă sub forma *omul cela bunul*, fiind vorba, aşadar, de un substantiv articulat enclitic cu un articol definit urmat de o determinare printr-un articol (de data aceasta demonstrativ-adjectival) şi, apoi, de un adjectiv, la rândul său, marcat prin articolul hotărât enclitic. Întrucât articolul hotărât, conform definiţiei clasice, este marcă pentru un substantiv cunoscut (nu oarecare), rezultă că, în cadrul construcţiei de care ne ocupăm, se produce o dublă marcare a substantivului, ***omul cela***, reluată, apoi, printr-o a treia marcă de identificare, *bunul*, de data aceasta, prin articulare, adjectivul fiind, la rândul său, dublu identificat:

[1] Formularea relativ rigidă, specifică unui chestionar lingvistic, nu permite urmărirea varietăţii formelor de manifestare a unei construcţii sintactice.

Scanned with OKEN Scanner

omul

↗ ↖

cela → **bunul**

5. În lingvistica românească, construcţia a fost cercetată, sub diverse aspecte, doar de B.P. Hasdeu, în studiul *O pagină din sintaxa româno-albaneză. Reduplicarea şi triplicarea articolului definit*, publicat în *Cuvente din bătrâni* (Hasdeu 1984 [1879]: 611–687). Pornind, după cum însuşi mărturiseşte, de la o constatare făcută de G.I. Ascoli în legătură cu asemănările dintre română şi albaneză în privinţa folosirii articolului hotărât, Hasdeu realizează o amplă descriere a fenomenului[2].

6. Calitatea de trăsătură veche, arhaică este dovedită de însăşi substantivizarea adjectivelor prin articol hotărât postpus (Brâncuş 1995: 102), o dovadă în acest sens fiind existenţa în aromână în formă identică a construcţiei: *calul aţel(u) azburătorlu* (cf. Coteanu 1969: 108–111). Similitudinea cu situaţia din aromână fusese invocată şi de B.P. Hasdeu (1984 [1879]: 439), dar şi atestarea ei într-un număr impresionant de exemple (peste 300), preluate de Hasdeu din *Omiliarul* tipărit în anul 1581 sub îngrijirea diaconului Coresi şi a doi preoţi din Braşov (Hasdeu 1984 [1879]: 439–441) şi, într-un număr mai redus, din *Texte măhăcene* (TM) şi *Texte bogomilice* (TB).

7. Explicaţia acestui tip de reluare sau, în terminologia lui Hasdeu, de reduplicare a articolului este dorinţa de „a întări sau a rădica la emfază[3] ideea cuprinsă într-o silabă considerată ca cea mai semnificativă" (Hasdeu 1984 [1879]: 433). Cu alte cuvinte, credem că, aşa cum se întâmplă în multe alte situaţii, preferinţa pentru marcarea suplimentară, pentru identificare poate fi atribuită unuia dintre principiile caracteristice, funcţionale mai ales în limba română, şi anume acela de hipercaracterizare a formelor morfologice (cf. Puşcariu 1994 [1959]: 353).

8. În ceea ce priveşte statutul morfologic al lui *cela* din sintagma *omul cela bunul*, plecând de la faptul că adjectivul este deja articulat (cu articolul hotărât enclitic), dar şi de la observaţiile din DA (s.v. *cel*, *cea* B2) cu referire la faptul că, la fel ca *ăst*, *cel* „are uneori sensul lui «acela pe care-l cunoaşteţi», având, prin urmare, «rostul de pronume demonstrativ»", pe care îl înlocuieşte adesea[4], Gr. Brâncuş (1995: 106) îl consideră pronume, şi nu articol adjectival, aşa cum este socotit în special de B.P. Hasdeu (1984 [1879]: 433–434).

8.1. Constatarea porneşte de la contextele de tipul celor citate şi analizate de Hasdeu (1984 [1879]: 440–441), toate construite cu forme ale lui *cela* pentru masculine şi feminine, singular şi plural, acordate sau nu cu substantivul

---

[2] Gr. Brâncuş (1995: 100) argumentează că asemănările dintre română şi albaneză în ceea ce priveşte articolul hotărât considerat din perspectiva dezvoltării istorice vin în favoarea ideii/ipotezei că „postpunerea este un fenomen străvechi în ambele limbi şi anterior fenomenului proclizei acestui morfem al determinării". Pentru aceasta face trimitere la cercetări privind evoluţia topicii articolului definit în limba română, precum Graur 1936.

[3] Caracterul emfatic al construcţiei este susţinut şi de Gr. Brâncuş (1995: 106).

[4] Deşi nu preia ideea, însuşi B.P. Hasdeu (1984 [1879]: 433) atrăgea atenţia că în *Gramatica* lui Ienăchiţă Văcărescu se afirmă că formele articolului *cel* au şi valoare de pronume demonstrativ.

Scanned with OKEN Scanner

determinat: *omul cela răul*, *partea ceia* [sic!] *stânga*, *sfinţii ceia aleşii*, *păcatele cealea realele*, *lucrurilor celora bunele*, *mândriei ceaia buna* ş.a. De remarcat că, în afară de câteva cazuri izolate, *cel* şi formele sale apar întotdeauna amplificate cu *-a* de identificare, iar substantivul determinat este, fără excepţie, articulat cu articolul definit. Aceasta era, deci, situaţia evidenţiată de exemplele atestate pentru secolul al XVI-lea.

8.2. Spre deosebire de cele remarcate pentru limba veche, în exemplele amintite în treacăt, citate, de asemenea, în lucrarea lui B.P. Hasdeu (1984 [1879]: 442)[5] din basmele munteneşti culese de Petre Ispirescu, substantivul determinat este articulat cu articolul nehotărât: *o nuntă d-ale împărăteştile*, *o masă d-alea înfricoşatele*.

Această diferenţă poate avea cel puţin două cauze: pe de o parte, este posibil să fie vorba pur şi simplu de o evoluţie a vorbirii, care, în mod normal, în decursul a peste două secole a suferit modificări explicabile prin însăşi frecvenţa fenomenului, iar, pe de altă parte, ea se poate datora faptului că nu este exclus ca aceia care au notat textele respective să nu fi respectat întocmai realitatea lingvistică.

8.3. Revenind la statutul morfologic al elementului care precedă adjectivul articulat, textele excerptate de noi din graiurile munteneşti actuale evidenţiază o situaţie cu totul schimbată faţă de cea consemnată în limba veche şi chiar faţă de secolul al XIX-lea.

Astfel, în textele dialectale culese între anii 1960–1975 din cele trei provincii sudice ale României: Oltenia[6], Muntenia, Dobrogea, se înregistrează următoarele situaţii.

Varianta masculină a articolului adjectival, *cel(a)*, nu apare niciodată în această construcţie, iar pe cea feminină, în forma *a*, am întâlnit-o foarte rar şi doar în exemple discutabile: *acolo* [ne întâlneam cu băieţii], *ne duceam la fântână*, [în ziua] ***a lucrătoarea***, *când era lucrătoare, ne duceam la fântân-acolo* (TDM, I: 463 – Suhaia, Tr)[7].

În rest, în toate situaţiile întâlnite în textele dialectale, cuvintele care precedă adjectivul articulat sunt pronume demonstrative folosite în funcţie de genul substantivului şi de preferinţa vorbitorului pentru una sau alta dintre variantele obişnuite ale pronumelor respective:

– de depărtare, masculin: *ăla*, rar, în varianta din limba standard, *acela*, sau în cea populară, *ala*, cu formele de plural *ăia/eia*, sau feminin: *aia*, cu genitiv-dativul *eleia*, foarte rar, *acelea*: *erea-nfăşurat ca copilu-ă l a* ***micu*** (TDM, II: 49 – Gheboieni, Db); [Copacul] *îl dăm peste ă l a* ***aninatu*** (*ibidem*: 222 – Mâneciu-Pământeni, Ph); *un cui din ă l a* ***nouu***[8] (*ibidem*: 787 – Săgeata, Bz); *ne spune el,*

[5] Întrucât nu ne-am propus, deocamdată, să urmărim problema de-a lungul istoriei limbii române, ne mulţumim să constatăm situaţia aşa cum apare în exemplele citate de Hasdeu.

[6] Anticipând, remarcăm că în texele publicate în TDO nu am întâlnit particularitatea.

[7] Informatoarea se referă la întâlnirile fetelor cu băieţii, care, în zilele de sărbătoare, se întâmplau la hora satului, pe când, în cele lucrătoare, aveau loc, mai mult sau mai puţin întâmplător, la fântână. Pentru alte exemple cu articol, v. infra, sub **9.4.**

[8] Redarea textului dialectal în transcriere fonetică reprezintă marele avantaj al cunoaşterii corecte a formei rostite de vorbitor: într-o transcriere literară, exemple precum *noua*, *răau* ar fi fost scrise *nou*, *rău*, ceea ce ar fi făcut imposibilă depistarea variantei din vorbirea reală.

Scanned with OKEN Scanner

agentu-a c e l a ***veterinaru*** (TDM, III: 71 – Recea de Sus, Ag); *era acia* [băiatul] *a l a* ***marele*** (TDM, II: 341 – Cioranii de Jos, Ph); *avea doi câini d-ă i a* ***marii, negri***[9] (*ibidem*: 87 – Runcu, Db); *făceam de două ori* [...] *o dată scaloienii ă i a* ***micii*** *şi pe urmă-i făceam p-ă i a* ***marii****. Făceam marţea p-ă i a* ***micii*** *şi joia îi făceam p-ă i a* ***marii*** (TDM: 299 – Seimenii Mari, Cţ); *cojea dovleacu de coaj-a i a* ***tarea*** (TDM, II: 8 – Picior de Munte, Db); *erea ţestăria* [„mulţimea de ţesturi"] *a i a* ***multa*** *la noi* (TDM, III: 295 – Pietroşani, Tr); [Pentru cârnaţi] *umpleam maţele din a c e l e a* ***subţirile*** (TDD: 317 – Sibioara, Cţ);

– dintre demonstrativele d e a p r o p i e r e, atestate cu o frecvenţă uşor mai redusă comparativ cu cele de depărtare, notăm: *ăsta, ăştia*, rar, *aceştia*, cu femininul *asta*, genitiv-dativul *esteia, ăstea/astea*: *am fost la spital cu ochiu-ă s t a* ***dreptu*** (TDM, I: 421 – Furculeşti, Tr); *nu ştiu ce are ă s t a* ***bătrânu*** (TDM, II: 342 – Cioranii-de-Jos, Ph); *s-a dus ă ş t i a* ***micii*** *după el* (*ibidem*: 74 – Gemenea-Brătuleşti, Db); *ciocani d-ă ş t i a* ***lungii****, de porumb* (TDM, III: 913 – Poiana, Il); [lupul] *intra pe portiţa a s t a* ***mica*** (TDM, II: 18 – Hulubeşti, Db); [Hoţii] *s-a dus întâi la pădure-a s t a* ***marea*** (TDM, I: 414 – Saelele, Tr); *o ţigancă de-a s t a* ***lăieţile*** (TDD: 369 – Ostrov, Cţ); *a s t a* ***bătrâna*** *unde este?* (TDM, III: 520 – Ghimpaţi, Gr); *apele-a l e a* ***micile*** [cărate, conform obiceiului, pentru mort] *îi dă fetiţii-e s t e i a* ***mica*** (TDM, II: 15 – Picior-de-Munte, Db); *aveam găini d-a s t e a* ***româneştile*** (*ibidem*: 68 – Brăneşti, Db); *era flori d-a s t e a* ***roşiile*** (*ibidem*: 105 – Ghirdoveni, Db); *frunze d-a s t e a* ***uscatile*** (TDM; III: 1068 – Unirea, Cl); *ce mai ştia a s t e a* ***tinerilii****?!* (TDD: 345 – Dunăreni, Cţ).

8.4. În concluzia argumentării noastre privind utilizarea cvasigenerală a pronumelor demonstrative în redarea/exprimarea acestui tip de construcţie, un argument în plus este oferit de materialul atlaselor lingvistice regionale ale graiurilor dacoromâne sudice (NALR–*Olt.* şi ALRR–*Munt.* şi *Dobr.*). Avem în vedere faptul că nici măcar în răspunsurile obţinute în cadrul anchetelor de atlas, pentru care întrebările din chestionar sunt formulate astfel încât nu conţin nici articolul adjectival-demonstrativ şi nici un pronume demonstrativ, [chest. 1971]: „Dacă ai doi băieţi: unul de doi ani şi unul de opt ani şi te întreb: «care băiat merge la şcoală?» cum răspunzi?" şi, respectiv, [chest. 1972]: „Dacă ai o fată mică care e frumoasă şi o fată mai mare care e urâtă şi te întreb: «care fată e frumoasă?», cum răspunzi?", informatorii nu fac uz de forme ale acestora (v. ALRR–*Munt.* şi *Dobr.*, IV, Pl. 28–29 şi, pentru NALR–*Olt.*, Pl. 43, din acelaşi atlas[10]).

8.5. Rareori, elementul pronominal poate fi exprimat printr-un pronume demonstrativ de identificare: *Şi* [fasolea] *cealaltă* ***oloaga*** *se punea la urmă* [= după

[9] Există şi situaţii în care, având a face cu un cuvânt ce conţine la finală un grup consonantic *muta cum liquida* urmat de vocala *-u* la singular şi *-i* la plural (precum *acru – acri, albastru – albaştri, negru – negri*), transcrierea fonetică nu ajută în stabilirea caracterului articulat sau nearticulat al cuvântului respectiv. Astfel, un exemplu precum *arnici din ăla albastru* (TDM, III: 577 – Greaca, Gr) este riscant de încadrat între situaţiile discutate aici.

[10] Menţionăm că între planşele 38–48 aflate în volumul al IV-lea din ALRR–*Munt.* şi *Dobr.* figurează şi Pl. 43, care cuprinde, de fapt, material din NALR–*Olt.* (v. Marin 2009: XIX).

Scanned with OKEN Scanner

celelalte soiuri de fasole] (TDM, III: 408 – Ulieşti, Db); *zice că ... astălaltă* ***marea*** *... să facă casă la capu ei* [= în dreptul, în direcţia capului], *ailantă* ***mijlocia****, la picioare* (*ibidem*: 622 – Frăteşti, Gr); *Ailantă* ***marea*** [...] *îi tumna* [„tocmai"] *acolo lângă noi* (TDD: 267 – Râmnicu de Jos, Cţ): *a călcat-o* [maşina] *p-ailantă* ***mai mica*** (*ibidem*: 356 – Peştera, Cţ).

9. Pe lângă aceste situaţii, curente/obişnuite în zonele cu frecvenţă ridicată a procedeului în discuţie se întâlnesc şi câteva cazuri mai speciale.

9.1. Dacă apar două sau, mai rar, trei atribute adjectivale coordonate (determinând acelaşi substantiv), acestea sunt toate folosite articulat: *am luat un ciopârtag* [„retevei"] *d-ăla* ***marile, lungu*** (TDM, II: 70 – Brăneşti, Db); *maţu-ăla* ***marile, grosu*** (TDM, III: 990 – Grubăneşti, Cl); *fuioru-ăla* ***marile, bunu, finu*** (*ibidem*: 1002 – Vâlcelele, Cl)[11].

9.2. În acelaşi timp, articularea se produce şi în cazuri în care adjectivul este trecut prin grade de comparaţie: *luai eu un cal, frate-miu ă l a n t ,* ***mai marele*** *un cal* (TDM, III: 72 – Recea de Sus, Ag); *eu să văz* [„să am grijă"] *de copiii-ă i a* ***mai micii*** (TDD: 341 – Dunăreni, Cţ) (cf. *supra*, exemplul din Peştera, Cţ).

9.3. Caracterul sistematic al acestei particularităţi este evidenţiat de faptul că articularea atributului adjectival se produce şi în situaţii în care acesta este redat prin alte părţi de vorbire, cum este, de exemplu, numeralul cardinal: *Şi* [fiicele] *c e l e l a l t e* ***două*** *tot aşa a făcut* (TDM, II: 294 – Nisipoasa, Ph); *oamenii ăia, boierii ă i a* ***doii*** [...] *erau legaţi, în cătuşe* [...] *uite, oamenii a c e ş t i a* ***doii*** [...] *nu sânt vinovaţi* (TDD: 253–254 – Dulgheru, Cţ).

9.4. Presiunea sistemului acţionează, după părerea noastră, şi în cazul articulării substantivului dintr-un atribut substantival prepoziţional. Numai în acest fel putem explica utilizarea substantivului articulat în câteva exemple construite identic, cum sunt: [cânepa] *o culegi p-a de* ***vara*** (TDM, I: 332 – Tituleşti, Ot); *adunam* [cânepa] *p-aia de* ***vara*** *se lumea* [„se numea"], *ş-a de* ***toamna*** [...] *o adunam şi p-aia* (*ibidem*: 435 – Dracea, Tr); [cânepa] *aia de* ***toamna*** *rămânea* (*ibidem*: 457 – Poiana, Tr); [Cânepa] *erea şi de* ***vara****, erea şi de* ***toamna*** [...] *p-aia* ***de vara*** *o ţineam... o ţineam trei zile* [...] *şi p-aia de* ***toamna*** *o ţineam aproape o săptămână* (TDM, II: 122 – Tăriceni, Ph); [Cânepa] *aia care iese erea* ***de vara****, ş-o culegeam* [...] *p-aia de* ***toamna*** *care-avea măciulie o lăsam* (TDM, III: 901 – Drăgoeşti, Il). Aşadar, am considerat că atributele *de vară* „văratică" şi *de toamnă* „tomnatică" se întrebuinţează în forma *de vara* („văratica"), *de toamna* („tomnatica"), deşi nu înseamnă „din timpul verii", „din timpul toamnei", aşa cum glosează dicţionarele formele respective articulate (cf. DLR, s.v. *toamnă* şi s.v. *vară*), sunt utilizate sub această variantă doar pentru că au fost asimilate adjectivelor respective.

10. În concluzie, multiplele aspecte şi probleme diverse de morfosintaxă pe care le implică descrierea tipurilor de contexte în care apare particularitatea impun, cu necesitate, să revenim asupra ei într-o cercetare mai amplă.

---

[11] Exemple asemănătoare sunt semnalate şi de B.P. Hasdeu (1984 [1879]: 440): *vântul cela* ***neopritul şi greul****, viaţa ceaia* ***dulcea şi înfrămseţata***.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

Avram 1973 = Mioara Avram, *O desinenţă regională la persoana a 2-a singular a mai-mult-ca-perfectului românesc*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXIV, 5, p. 487–492 (republicat în Mioara Avram, *Studii de morfologie a limbii române*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2005, p. 182–183).

Brâncuş 1995 = Grigore Brâncuş, *Cercetări asupra fondului traco-dacic al limbii române*, Bucureşti, Editura S.C. Caro Trading '94.

Coteanu 1969 = Ion Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (Româna comună)*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gamillscheg 1936 = E. Gamillscheg, *Die Mundart von Şerbăneşti – Tituleşti (Gerichtsbezirk Olt, Kreis Vedea)*, Jena und Leipzig, Berliner Beitrage zur Romanischen Philologie, Bd. VI. Heft 1–2.

Graur 1936 = Alexandru Graur, *Mélanges linguistiques*, I, Paris/Bucureşti, Librairie E. Droz, Editura Cultura Naţională.

Hasdeu 1984 [1879] = B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, tomul II, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică.

Ionică 1965 = Ion Ionică, *Noi atestări de imperativului negativ arhaic*, în *Omagiul lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 403–407.

Ionică 1984 = Ion Ionică, *Subdialectul muntean*, în *Tratat*, p. 163–208.

Lăzărescu 1984 = Paul Lăzărescu, *Subdialectul moldovean*, în *Tratat*, p. 208–240.

Marin 1991 = Maria Marin, *Morfologia verbului în graiurile munteneşti*, în „Fonetică şi dialectologie", X, p. 45–65.

Marin 2005–2007 = Maria Marin, *Timpurile indicativului în graiurile dacoromâne actuale* (II), în „Fonetică şi dialectologie", XXIV–XXVI, p. 89–164.

Marin 2009 = Maria Marin, *Prefaţă* la *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, în DGS, I, p. I–XXVIII.

Marin 2014 = Maria Marin, *Trăsături dialectale comune graiurilor munteneşti şi celor crişene*, în „Fonetică şi dialectologie", XXXIII, p. 87–98.

Marin, Marinescu 1984 = Maria Marin, Bogdan Marinescu, *Graiurile din Transilvania*, în *Tratat*, p. 354–390.

Mărgărit 2017 = Iulia Mărgărit, *Latinitate „ascunsă" în lexicul graiurilor munteneşti*, în *Lucrările celui de-Al Şaselea Simpozion International de Lingvistică (Bucureşti, 29–30 mai 2015)*, editori: Maria Stanciu Istrate, Daniela Răuţu, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 123–135.

Neagoe 1973 = Victorela Neagoe, *Despre **-ră-** în formele de perfect simplu şi de mai-mult-ca-perfect*, în „Fonetică şi dialectologie", VIII, p. 129–140.

Neagoe 1975 = Victorela Neagoe, *Elemente arhaice în graiurile munteneşti*, în „Fonetică şi dialectologie", IX, p. 143–147.

Neagoe 1984 = Victorela Neagoe, *Subdialectul bănăţean*, în *Tratat*, p. 240–284.

Neagoe 1985 = Victorela Neagoe, *În legătură cu unele forme arhaice de perfect simplu şi de mai-mult-ca perfect şi cu unele valori ale perfectului simplu în graiurile populare actuale*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXX, A. Lingvistică, p. 171–177.

Neagoe 2012 = Victorela Neagoe, *Morfosintaxa articolului în graiurile dacoromâne actuale*, în „Fonetică şi dialectologie", XXXI, p. 34–62.

Puşcariu 1994 [1959] = Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, ediţie îngrijită de Magdalena Vulpe, studiu introductiv de Andrei Avram, [Bucureşti], Editura Academiei Române.

Teaha 1989 = Teofil Teaha, *Elemente lexicale moştenite din latină în graiurile actuale din sudul ţării*, în *Dialectologica* (volum îngrijit de N. Saramandu), Bucureşti, [f.e.], p. 87–90 (republicat în Teaha 2005, p. 126–130).

Teaha 1991 = Teofil Teaha, *Termeni regionali moşteniţi din latină în graiurile munteneşti actuale*, în „Fonetică şi dialectologie", X, p. 79–93 (republicat în Teaha 2005, p. 13–149).

Teaha 2005 = Teofil Teaha, *Cuvinte latineşti moştenite în graiurile româneşti actuale*, seria „Etimologica", 16, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Vulpe 1984 = Magdalena Vulpe, *Subdialectul maramureşean*, în *Tratat*, p. 320–354.

Scanned with OKEN Scanner

Abrevieri bibliografice

ALRR–Munt. şi Dobr. IV = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, vol. IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2004.

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Bucureşti, Librăriile Socec&Comp. şi C. Sfetea, Imprimeria Naţională Universul, 1913–1948.

DGS, I = *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, coordonator Maria Marin, Bucureşti, Editura Academiei Române, vol. I (literele ***A–C***), 2009.

Dial. rom. = Matilda Caragiu-Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1977.

DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR), Serie nouă, Bucureşti, 1965–2010.

NALR–Olt. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni*, întocmit sub conducerea lui Boris Cazacu, de Teofil Teaha, Ion Ionică şi Valeriu Rusu, vol. I–V, Bucureşti, Editura Academiei, 1967–1984.

TB = *Texte bogomilice*, în Hasdeu 1984 [1879], p. 193–514.

TDD = *Texte dialectale şi glosar. Dobrogea*, de Paul Lăzărescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană şi Nicolae Saramandu, Bucureşti, [f.e.], 1987.

TDM, I–III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu, Bucureşti, Editura Academiei, vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, 1987.

TDO = *Texte dialectale. Oltenia*, publicate sub redacţia lui Boris Cazacu, de Cornelia Cohuţ, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Şuteu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.

TM = *Texte măhăcene*, în Hasdeu 1984 [1879], p. 33–191.

Tratat = *Tratat de dialectologie românească*, coordonator Valeriu Rusu, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.

ON A MORPHOLOGICAL ARCHAISM SPECIFIC TO THE SOUTH DACO-ROMANIAN SUBDIALECTS

ABSTRACT

The current intervention represents a first part from a larger research dedicated to the triple determination by means of articulation of nouns, known in the form of *omul (a)cela bunul*. The particularity, a common one with the Albanian, confirmed ever since the old Romanian texts (from the 16th century) is also encountered in the A-Romanian dialect. The construction is analysed, for the time being, from the perspective of the pronominal elements and of the adjective, which are involved in the idioms of this type.

Keywords: *definite article, multiple articulation, demonstrative pronoun, morphological hypercaracterisation, archaism.*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

VERBA ET RES: *AURIBUS TENEO LUPUM*

GINA MĂCIUCĂ*

1. Proem

Inspirată de alcătuirea, într-o cercetare anterioară, a unor serii de sinonime idiomatice interlingvistice, precum E(ngleză) *talk one's head/arm off* – G(ermană) *sich ein Loch in den Bauch reden* – I(taliană) *fare una testa di qualcuno così* – R(omână) *a i se duce gura la urechi* – S(paniolă) *hablar por los codos*, lucrarea de față este prima fază a unei cercetări mai ample, în care, sprijinindu-ne pe teoria avansată de Agar (1994), vom încerca să comparăm hărțile socio-afectivo-cognitive configurate prin corelarea factorilor linguaculturali de influență asupra selecției nucleelor semantice reprezentate de cuvinte care denumesc părți ale corpului uman în frazeologisme de proveniență engleză, germană, italiană, română și spaniolă. Analiza va configura atât aria comună, arhetipală, care reflectă tiparele trasate de *forma mentis* universală, cât și, îndeosebi, zonele divergente, dintr-o dublă perspectivă: a) distincte la nivel de microcontraste, evidențiate între descendentele aceleiași familii de limbi, romanice sau germanice; și b) distincte la nivel de macrocontraste, identificate între cele două familii lingvistice. Paralel, consonanțele rezultate din analiza efectuată la nivel b) vor fi în măsură să individualizeze tipare linguaculturale comune moștenite de la protolimbi diferite.

În prima fază, obiectul cercetării îl constituie frazeologismele având ca nucleu semantic lexemul *ureche* și sinonimele sale interlingvistice din celelalte patru limbi de comparație, subcorpusul respectiv însumând peste 450 de expresii extrase din lexicoanele enumerate *infra*, în prima secțiune bibliografică.

Prezenta contribuție constituie un fragment din această primă fază, în care sunt analizate câteva cazuri de serii și perechi sinonimice reprezentative pentru (sub)ariile indicate mai jos, în funcție de care a fost sistematizat materialul lingvistic. Acestea din urmă sunt după cum urmează: a) aria universaliilor linguaculturale, cu subaria consonanțelor intralinguaculturale (în cadrul aceleiași familii) și subaria consonanțelor interlinguaculturale (între familii lingvistice),

* Universitatea „Ștefan cel Mare", Suceava, str. Universității, nr. 13, România.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 257–262

şi b) aria idiosincraziilor linguaculturale (frazeologisme care reflectă o *forma mentis* particulară, specifică unei anumite linguaculturi.

În afara acestora, abordarea complementară din perspectivă psihologică impune şi o clasificare bazată pe cele trei zone implicate: senzorială, cognitivă şi afectivă. Facultăţile asociate cel mai frecvent de către mentalul colectiv urechii sunt auzul, în aria percepţiei senzoriale, şi atenţia, în aria percepţiei cognitive. În plus, de buna funcţionare a urechii depinde şi funcţia indispensabilă a echilibrului. Nu în ultimul rând, o importanţă aparte prezintă şi faptul că urechile fac parte din setul de organe pereche cu care este dotat corpul uman, aşezate simetric de o parte şi de alta a capului, recte a locusului mental.

2. Universalii linguaculturale

Exemplele selectate acoperă un spectru larg, de la cele cu o morfosintaxă minimală cvasiidentică şi lipsite de conotaţii afective, precum E *have an ear for* – G *ein Ohr haben für* – I *avere (molto/buon) orècchio* – R *a avea ureche (muzicală)* – S *tener (buen) oído para (la música)*, până la frazeologisme cu o structură extrem de complexă şi forţă retorică evidentă, de tipul E *walls have ears* – G *die Wände haben Ohren* – I *(anche i) muri hanno orecchi* – R *(şi) pereţii au urechi* – S *las paredes oyen.*

2.1. Consonanţe intralinguaculturale

Un caz interesant din aria senzorială este cel al seriei sinonimice neolatine I *duro d'orecchio* – R *tare de urechi/de(-o) ureche* – S *duro de oído*, cu echivalenţă morfosintactică perfectă – dacă nu luăm în considerare articolul din varianta de singular a frazeologismului românesc –, dar cu o bivalenţă de sens dezvoltată în timp de termenul din italiană, care, prin extensie metaforică, îşi atribuie şi valoare cognitivă (*surd* → fig. 'prost'), cu menţinerea conotaţiei negative. Echivalentul semantic idiomatic din română (*greu de cap*) explicitează transferul de la percepţia senzorială la cea cognitivă prin înlocuirea organului de simţ (*ureche*) cu locusul mental (*cap*). Pe de altă parte, umorul funciar al românului a generat în timp un transfer în sens invers în frazeologismul *fudul de urechi/de(-o) ureche*, de la o trăsătură negativă de caracter (*fudul*) la descrierea deteriorării capacităţii auditive.

Şi engleza utilizează în acest sens un sinonim al adjectivului *tare*, dar într-o expresie (*hard of hearing*) care nu include şi unul al lexemului supus discuţiei, ci forma în *-ing* a verbului *hear* (= *a auzi*), frazeologismul *a thick ear*, care s-ar apropia cel mai mult din punct de vedere formal de seria analizată, având o cu totul altă accepţie („ureche umflată ca urmare a unei lovituri puternice" [trad. n.], cf. Guland, Hinds-Howell: 84; v. şi *get a thick ear*, Clark, Thien: 399). Se cuvine menţionată aici şi existenţa variantei cu *dull* în loc de *hard* (*dull of hearing*),

Scanned with OKEN Scanner

un adjectiv care, de asemenea, suferă un transfer semantic dinspre senzorial spre cognitiv, mai precis de la simţurile tocite la lipsa inteligenţei.

În schimb, germana surprinde prin două variante complet opuse, atât în ceea ce priveşte registrul stilistic, cât şi ca formulă morfosintactică: inofensivul compus adjectival, specific stilului formal, *schwerhörig* – cu material lexematic aproape similar celui din engleză, mai puţin prepoziţia – şi omonimul frazeologic colocvial *auf den/seinen Ohren sitzen*, în care sinonimul cuvântului *ureche* este prezent, dar a cărui formulă morfosintactică complexă diferă esenţial de cea a termenilor din seria sinonimelor romanice prezentată mai sus. Folosită mai frecvent în propoziţii interogative şi negative, expresia derutează total competenţa elocuţională prin suspendarea normelor de congruenţă ale limbii (cine poate să şadă pe propriile urechi?), iar potenţialul său comicogen evident derivă tocmai din această glisare în absurd. Prin urmare, frazeologismul în cauză poate fi încadrat fără dubii în seria celor care reflectă o *forma mentis* idiosincratică, specifică linguaculturii germane.

2.2. Consonanţe interlinguaculturale

În această gamă de consonanţe se înscrie, de exemplu, perechea sinonimică din aria cognitivo-afectivă G *jdm einen Floh ins Ohr setzen* – I *mettere una pulce nell' orecchio*, care se bucură de o echivalenţă perfectă atât în plan formal (trad. lib.: „a-i pune cuiva un purice în ureche"), cât şi sub aspect semantic („a-i vârî cuiva o idee în cap, a pune pe cineva pe gânduri, a insinua").

Engleza – îndeosebi varianta britanică – utilizează ambele sinonime ale protagonistelor lexicale din italiană şi germană, *flea* şi *ear*, în expresia *send sb off with a flea in their ear* (trad. lib.: „a expedia pe cineva cu un purice în ureche"), cu puternice conotaţii negative în aria afectivă, însă cu un sens total diferit („a critica sever").

Pe de altă parte, trebuie remarcat faptul că şi în spaniolă se foloseşte expresia idiomatică *tener alguien/estar alguien con la mosca detrás de la oreja* (trad. lib.: „a avea/a fi cu musca după ureche"), în aceeaşi zonă semantico-cognitivo-afectivă a bănuielilor insinuate („a avea o suspiciune"), de data aceasta prin referire la o altă insectă purtătoare de conotaţii negative, şi cu un rol semantic diferit ataşat subiectului faţă de cel din frazeologismele de mai sus (S *Experimentator* vs I/G *Pacient*).

În fine, tezaurul idiomatic al limbii române ne pune la dispoziţie expresia *a fi/a se şti/a se simţi cu musca pe căciulă* („a fi/a se şti/a se simţi vinovat"), pe care am găsit de cuviinţă să o menţionăm aici, chiar dacă nu are în componenţă cuvântul *ureche*, doar pentru a completa seria metaforico-umoristică a frazeologismelor din cele cinci limbi comparate, evidenţiind în acelaşi timp faptul că, în română, efectul comic este potenţat de un paradox evident: dacă metafora puricelui din ureche sau a muştei de după ureche, implicând o percepţie senzorială intensă, făcea aluzie la o simplă bănuială, metafora mai subtilă a muştei aflate pe căciulă – care aruncă în absurd orice percepţie tactilă (nu poţi simţi o muscă pe căciulă aşa cum o simţi după ureche decât

Scanned with OKEN Scanner

dacă o auzi cum bâzâie, şi atunci intervine cognitivul şi presupui că s-a aşezat pe căciula ta) – trimite la un sentiment mult mai profund, de absolută vinovăţie.

3. Idiosincrazii linguaculturale

Un exemplu care poate fi încadrat cu succes în această secţiune este frazeologismul spaniol *verle alguien las orejas al lobo* (trad. lib.: „a vedea urechile lupului"; trad. idiom.: „a fi avertizat de existenţa unor pericole în urma unei experienţe negative", cf. Pisot *et al.* 2002: 323), unde experienţa individuală acumulată îşi trage seva din superegoul jungian. E interesant de remarcat că, în mentalul colectiv spaniol, simbolismul lupului este unul negativ, acesta din urmă fiind perceput ca purtător de valenţe htoniene, infernale, ca lupul cel rău pe care călăreşte vrăjitorul (cf. Chevalier, Gheerbrant 1994: 251).

Şi mai interesant de semnalat este faptul că atât conotaţia negativă atribuită acestui animal, cât şi echivalarea metaforică a urechii sau urechilor lupului cu pericolul iminent se regăsesc în *forma mentis* matriceală a protolimbii, aşa cum o demonstrează frazeologisme precum *auribus teneo lupum* (trad. lib.: „ţin lupul de urechi"), expresie ce „se aplică în cazul înfruntării unei primejdii de care nu ştim cum să scăpăm" (cf. Matei 1998: 26).

Pe de altă parte, în cadrul aceleiaşi familii întâlnim în italiană expresia *con la orecchie di lupo* (trad. lib.: „cu urechi de lup"), folosită în sensul „a percepe cele mai fine sunete", iar în limba română *a avea urechi de lup*, cu două sensuri distincte: unul concret, în consonanţă cu cel al frazeologismului italian („a auzi foarte bine"), şi altul figurat, care glisează din aria senzorială în cea cognitivă, şi anume „a fi deştept" (cf. Bilauca ms.). Ceea ce interesează în mod deosebit este conotaţia pozitivă asociată lupului, prezentă şi în cazul femelei ca simbol al fecundităţii.

Mergând şi mai departe pe axa pozitivă a valorilor, mentalul românesc, în virtutea calităţilor invocate mai sus, conferă lupului cel bun simbolistica eroului războinic din mitologia greacă, aşa cum o demonstrează steagul dacic, sau, tranzitând teluricul spre graniţa spirituală dintre viaţă şi moarte, îl învesteşte cu funcţie psihopompă, revelată de stihurile unor bocete ritualice.

Urmând firul logic al comparaţiei, şi lupul deghizat în bunicuţa cu urechi mari din celebrul basm al lui Perrault, *Scufiţa roşie*, se dovedeşte a fi extrem de deştept, însă comportamentul îi trădează condiţia de fiară sălbatică, pe care nu şi-o poate depăşi, de aici şi finalul previzibil, cu vânătorul care îi vine de hac. Aşa cum la fel de şiret şi monstruos e şi lupul din *Capra cu trei iezi*, bine-cunoscuta poveste a lui Creangă, unde rolul de justiţiar îi revine de această dată caprei, deci tot unui reprezentant al regnului animal. Prin contrast, folclorul românesc prezintă şi ipostaza fiarei îmblânzite, a lupului înţelept care îl conduce pe cel trecut în veşnicie spre raiul mult râvnit. Şi, într-o viziune integratoare bocet–baladă, putem afirma că mentalul

Scanned with OKEN Scanner

colectiv al românilor, grație spiritului de toleranță pe care îl cultivă de secole, ridică lupul la rangul de cavaler de onoare, care îl predă pe mirele trecut în somnul drepților miresei din cer sau, *mutatis mutandis*, pe cioban Mioriței, eliminând astfel, în mod fericit, străvechile antagonisme „din lumea celor care nu cuvântă".

BIBLIOGRAFIE

I. Bibliografie primară

Adameşteanu *et al.* 2007 = Mariana Adameşteanu, Geta Popescu, Mihaela Suhan, *Dicţionar italian–român*, Bucureşti, Editura Corint.

Bilauca ms. = Monica Bilauca (coord.), *Dicţionar frazeologic contrastiv în limbile romanice*, Suceava, Editura Universităţii „Ştefan cel Mare" (în curs de apariţie).

Chevalier, Gheerbrant 1994 = Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicţionar de simboluri*, II (*E–O*), trad. Olga Zaicik, Bucureşti, Editura Artemis.

Clark, Thyen 1998 = M. Clark, O. Thyen (eds), *The Concise Oxford-Duden German Dictionary*, Oxford – New York, Oxford University Press.

DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan", *Dicţionarul explicativ al limbii române*, ed. a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1998.

Gulland, Hinds-Howell 1986 = Daphne M. Gulland, David G. Hinds-Howell (eds), *Dictionary of English Idioms*, London, Penguin Books.

Hell 2003 = Ilse Hell (ed.), *Schulwörterbuch Spanisch–Deutsch–Deutsch–Spanisch*, München, Compact Verlag.

Maldonado, Rivero 2006 = Conceptión Maldonado, Miriam Rivero (eds), *English–Spanish–Español–Inglés*, Madrid, Ediciones SM.

Mantsch *et al.* 1979 = Heinrich Mantsch, Mihai Anuţei, Helmut Kelp, *Dicţionar frazeologic român–german*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Matei 1998 = Virgil Matei, *Dicţionar de maxime, reflecţii, expresii latine comentate*, Bucureşti, Editura Scripta.

Mayor 2002 = Michael Mayor (ed.), *English Dictionary for Advanced Learners*, Oxford, Macmillan Education.

Pisot *et al.* 2002 = Rafael Pisot, Loreta Mahalu, Constantin Teodorovici, *Dicţionar spaniol–român de expresii şi locuţiuni*, Polirom, Iaşi.

Schemann, Knight 1995 = Hans Schemann, Paul Knight, *Idiomatik Deutsch–Englisch*, Stuttgart–Dresden, Ernst Klett Verlag für Wissen und Bildung.

Tănase et *al.* 2007 = Ileana Tănase, Mariana Adameşteanu, Geta Popescu, *Dicţionar român–italian*, Bucureşti, Editura Corint.

Walter 2006 = Elizabeth Walter (ed.), *Idioms Dictionary*, Cambridge, Cambridge University Press.

II. Bibliografie secundară

Agar 1994 = Michael Agar, *Language Shock: Understanding the Culture of Conversation*, New York, William Morrow.

Aitchison 1991 = Jean Aitchison, *Language Change: Progress or Decay?*, 2nd ed., Cambridge, Cambridge University Press.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Prelegeri şi conferinţe*, supliment la „Anuar de lingvistică şi istorie literară", t. XXXIII .

Dixon 1992 = Robert M.W. Dixon, *A New Approach to English Grammar, on Semantic Principles*, New York, Oxford University Press.

Scanned with OKEN Scanner

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Dumistrăcel 1996 = Stelian Dumistrăcel, *Germanul în mentalul rural românesc*, în *Identitate–alteritate în spaţiul cultural românesc*, Al. Zub (ed.), Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", p. 221–239.
Dumistrăcel 1997 = Stelian Dumistrăcel, *Expresii româneşti. Biografii – motivaţii*, Iaşi, Editura Institutul European.
Ferraro 2016 = Barbara Ferraro, *Con le orrechie di lupo*, ATLANTIDEKIDS – letteratura per l'infanzia, https://atlantidekids.com/2016/03/08/con-le-orecchie-di-lupo/ (consultat 08.03.2016, 26.04.2017).
Friedrich 1989 = Paul Friedrich, *Language, ideology, and political economy*, în „American Anthropologist", vol. XCI, p. 295–312.
Leppihalme 2007 = Ritva Leppihalme, *Culture and Translation*, în *Translation and Meaning (Part 7)*, M. Thelen şi B. Lewandowska-Tomaszczyk (ed.), Maastricht, Universitaire Pers Maastricht, p. 381–391.
Makkai 1972 = Adam Makkai, *Idiom structure in English*, The Hague, Mouton.
Măciucă 2005 = Gina Măciucă, *Valori semantice şi stilistice ale verbului în limbile română, engleză şi germană. Consonanţe şi disonanţe*, Iaşi, Editura Universitas XXI.
Măciucă 2012 = Gina Măciucă (ed.), *Identitatea lexicală şi morfologică a limbii române în contextul multilingvistic european. Consonanţe şi disonanţe (II): Substantivul*, Suceava, Editura Universităţii „Ştefan cel Mare".
Oprea 2008 = Ioan Oprea, *Comunicare europeană şi comunicare lingvistică în spaţiul european*, Iaşi, Editura Institutul European.
Trask 2007 = Robert Lawrence Trask, *Language and Linguistics. The Key Concepts*, Oxon, Routledge.
Vergaro 2008 = Carla Vergaro, *Dynamics of Language Contact in the Twenty-First Century*, Perugia, Guerra Edizioni.

VERBA ET RES: *AURIBUS TENEO LUPUM*

ABSTRACT

Inspired by the semantically equivalent series E *talk one's head/arm off* – G *sich ein Loch in den Bauch [= belly] reden* – S *hablar por los codos [= elbows]* – R *a i se duce gura [=mouth] la urechi [=ears; peripheral constituent]* – I *fare una testa [= head] di qualcuno cosi*, the approach at hand is intended to complement the prevailingly language-based one and take the analysis to the more complex, languacultural level, with the aim of bringing idiosyncratic patterns of *forma mentis* in individual languacultures to bear on semantic selection of core constituents in interlingually synonymous idioms, and, while allowing for such factors as sheer frequency, contextual pragmatic clues, salient cultural practices or perceived gaps, also attempt to explore and account for similarities and contrasts both intra-languaculturally (i.e. within language families) and inter-languaculturally (i.e. across language families). The major focus of the present contribution – which merely broaches the topic at issue in this first research phase – is on *ear* and its interlingual synonyms as featured by idioms of English, German, Italian, Romanian and Spanish extraction.

Keywords: *idiom*, *ear*, *languaculture*, *contrastive phraseology*, *Romance vs. Germanic*.

Scanned with OKEN Scanner

DERIVATE DISCUTABILE (II)[1]

IULIA MĂRGĂRIT*

Articolul de față reia problema „derivatelor discutabile", și de această dată, în marea lor majoritate, de proveniență dialectală.

În acest sens, în cele ce urmează, ne propunem să prezentăm, sub aspectul creării, câteva formații, aparent derivative, „de serie scurtă" (*fumedenie*, *sumedenie*, *chipodanie*, *rubedenie*), a căror analiză dificilă este subliniată în bibliografia de specialitate (cf. Popescu-Marin 1966: 43, FCLR IV: 203–204).

Până în prezent, după sinteza efectuată de FCLR IV: 203–204, situația acestora este următoarea: *fumedenie* „fumărie, cantitate mare de fum" (cf. *fum*) și *sumedenie* (la sg., urmat de determinări la pl. introduse prin prepoziția *de*) „număr sau cantitate mare" (cf. *sumă*), ambele fiind grupate s.v. *-edenie*, considerat derivativul comun al celor două formații, analizabile, preluate din DI. După DLR, *sumedenie* prezintă variantele *sumădenie* (a. 1790) și *sumetenie* (Gheție, Barcianu, Petrovici). Secvența finală *-edenie* apare și în substantivul *rubedenie* (*rebedenie*) „rudă, neam", cuvânt cu „structură neclară" (FCLR IV: 203), pentru care DLR și DEX trimit la *rudenie*.

Fumedenie și *sumedenie*, ambele de genul feminin, sunt raportabile la substantive și au sens augmentativ. Ca origine, cele două substantive sunt controversate. După unele lucrări de referință (Scriban, CADE, DA), cel dintâi s-ar fi format de la *fum*, după „modelul" *sumedenie*, dar vechimea atestărilor contrazice această ordine. În DLR, *sumedenie* este atestat începând cu 1790, iar *sumă*, în secolul al XVII-lea (Varlaam), în timp ce *fumedenie* a fost identificat, conform DA, în sursa *Îndreptarea legii* (a. 1652).

E. Petrovici (1929–1930: 330) consideră *fumedenie* o etimologie populară pentru *sumedenie*. G. Pascu (1916: 242) analizează *fumedenie* prin **fumed* < *fumidus* „qui fume…".

---

[1] Numerotarea din titlu se justifică prin publicarea, de către noi, a unui prim articol cu același titlu, în volumul *Lucrările celui de-al Cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică (București, 27–28 septembrie 2013)*, editori: acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov, [București], Editura Univers Enciclopedic Gold, [2015], p. 129–141.

* Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti", București, Calea 13 Septembrie, nr. 13, România.

ALIL, t. LVII, 2017, București, p. 263–270

Scanned with OKEN Scanner

În DLR şi în DEX, *sumedenie* este raportat la *sumă*, fără indicarea sufixului. După observaţia FCLR, prima dintre lucrările de referinţă a inclus în lista de cuvinte *sumed* „umed" şi *sumedeală* „igrasie", dar cele două lexeme citate nu au legătură semantică (şi nici etimologică) cu *sumedenie*. În plus, DLR înregistrează substantivul *sumedie*, format de la *sumedenie*. FCLR IV: 203 menţionează intervenţia lui E. Petrovici (*loc. cit.*), privitoare la crearea cuvântului *sumedenie*, sinonim cu *fumedenie*, format de la *sudom*, *sodom* „mulţime, cantitate mare" (< sl. *sodomŭ*), prin etapa **sudumenie* (ca *prăpădenie* de la *prăpăd*), în urma metatezei: *sumedenie*, apoi, prin etimologie populară, raportat la *sumă*. Pentru a explica finala *-edenie*, s-a mai apelat la alb. *sumĕtë* (Cihac, I), la *rubedenie* (TDRG, CADE), la *prăpădenie* (Şăineanu, DU), la *fumedenie* (Pascu, Puşcariu); după Scriban, *sumedenie* este „rudă" cu *jumede*, *jumet* (var. de la *jimăt* „hărmălaie") sau *sudom*.

Cât priveşte *chipodanie*, considerându-l un caz izolat, FCLR IV: 206 îl analizează prin raportare la *chip* + formantul **-odanie*.

*

După informaţiile oferite de DA, s-ar părea că *fumedenie* constituie o creaţie anterioară în raport cu *sumedenie*. Înclinăm să credem că lucrurile nu stau tocmai aşa. Cu semnul specific arhaicităţii în CADE şi calificat „vechi" în Scriban, *fumedenie* dispune de puţine atestări, mai întâi în *Îndreptarea legii*, la 1652 (*Să dobândesc iertare multelor meale* ***fumedenii*** *de păcate*, apud GCR I: 157, după DA), şi apoi, la mare distanţă în timp, în Şez. II, 1893: 228 (*fumedenii* „desime mare de oameni ori de copaci", informaţie valorificată şi de DA). Contrar datărilor din DA (pentru *fumedenie*) şi din DLR (pentru *sumedenie*), mai întâi DA (în fascicula respectivă, publicată în 1911), apoi CADE şi Scriban se pronunţă, indirect, în favoarea unei anumite priorităţi, prin aceeaşi menţiune etimologică: „de la *fum*, după *sumedenie*".

Slaba reprezentare în circulaţie nu i-a putut conferi lexemului o poziţie consolidată, astfel încât să impulsioneze analogic crearea unui cuvânt nou. Poziţia dicţionarelor (Scriban, CADE, DA), în această chestiune (*fumedenie* s-a format după *sumedenie*), pare pe deplin susţinută de realitatea lingvistică.

Pentru analiza cuvântului *sumedenie*, dicţionarele, majoritar, fac menţiunea „de la *sumă*". Similar procedează şi Florenţa Sădeanu (1962: 56), dar analizând ambele formaţii, separate în bazele corespunzătoare (*sumă*, *fum*), la care adaugă, în plus faţă de amintitele lucrări, formantul *-edenie*, inclus valoric între sufixele colective. Întrucât nu împărtăşim aceeaşi părere, reluăm analiza. Dacă avem în vedere mai ales structura variantei *sumădenie*, menţionată de DLR, atunci putem identifica baza derivativă *sumă* s.f., formantul *-enie*, compatibil şi cu temele nominale (Rudeanu 1960: 103), dar şi un element de intruziune *-de-*, ipoteză avansată deja (Mărgărit 2005: 170–171). Identitatea acestuia din urmă o putem stabili prin urmărirea câtorva ocurenţe ale bazei (cu varianta *somă*, în limba veche), după DLR: *S-au strâns câtăva* ***somă de oşti*** (M. Costin, *Letop.*, I: 221), *Dintr-atâta* ***somă de oaste*** *ce fusese, de-abe au scăpat 1000-2000* (I. Neculce, *Letop.*: 332),

O sumă de negustori *mari scrâşneau, văzându-şi apropiata cădere* (Caragiale, *Opere* IV: 27), *La o casă a fost* ***o sumă de fete****, băieţi neavând* (Vârcol, *Vâlcea*: 25), *Nici cu gândul nu-şi dădea cineva să ajungă la atâta* ***sumă de vaci*** (Bârlea, A. P. II: 108).

Sintagmele *somă de oşti*, *somă de oaste*, *sumă de negustori*, *sumă de fete*, *sumă de vaci* conţin prepoziţia *de*, care intră în regimul sintactic al determinării prin nume. Cât priveşte semantismul, *sumă*, ca atare, semnifică „cantitate (mare), multitudine": *Viţelul atunce, plin de bucurie,/ Auzind că unchiul s-a făcut boier,/ Că are clăi* ***sumă*** *şi livezi o mie:/ „– Mă duc", zise-ndată, „niţel fân să-i cer"* (Alexandrescu, *Poezii*: 64); apoi, în combinaţie cu prepoziţia *de*, *sumă de* + substantiv exprimă acelaşi semantism „foarte mult, cantitate mare, în privinţa determinatului", dar printr-o construcţie mult mai clară: *Ţara este îndatorită a da... o* ***sumă de orz*** (a. 1814, după DRL). Întrucât construcţia poate apărea în contexte excelând în expresivitate, realizată prin mijloace lexicale (*are sumă de vaci, grozăvenie!*), pasul următor ar consta din atragerea construcţiei prepoziţionale în derivare: *sumă de* > *sumădenie*, apoi în perfectare fonetică: prin acomodare, [ă] – [e] > [e] – [e], *sumedenie*. Formantul ataşat analogic (cf. *grozăvenie*) sporeşte, indiscutabil, expresivitatea cuvântului din construcţia prepoziţională. Pentru comparaţia cu secvenţa substantiv + prepoziţie (*sumă de*) oferim câteva contexte preluate din DLR: *Cum putură tăcea atâta* ***sumădenie de ani!*** (a. 1790), *Am cheltuit* ***sumedenie de bani!*** (Alecsandri, T.I: 723.), *Când a intrat, o* ***sumedenie de fete*** *de împărat robite!* (Bârlea, A.P. II: 200). Corelarea *sumă de bani/sumedenie de bani* (valabilă şi pentru toate celelalte exemple) relevă nu numai augmentarea formală a cuvântului, ci şi sporirea potenţialului expresiv al acestuia (cf. *grozav/grozăvenie*, *sumă/sumedenie*) cu menţiunea că numele, de această dată, capătă valoare de adjectiv. Paralelismul dintre cele două cupluri se întregeşte similar, dacă luăm în calcul prezenţa unui al treilea membru, intermediar ca structură, compunând astfel o relaţie graduală evidentă: *grozav – grozăvie – grozăvenie* (cf. *ninge grozav*; ~ *grozăvie!*; ~ *grozăvenie!*). Se poate observa că expresivitatea este direct proporţională cu amplificarea survenită. Atestarea *sumedie* s.f. „*sumedenie*" (*Le-a dat* ***o sumedie de copii***, pct. 938, Frânceşti, Tg.-Jiu) din *Gl. Olt.*, apud DLR s.v., DGS III s.v., face ca tripticului semnalat să-i corespundă analogic *sumă – sumedie – sumedenie*. Ni se pare că acesta ar fi argumentul în virtutea căruia s-a conturat, mai întâi, *sumedenie*, de la care a fost posibil să se desprindă, mai apoi, *sumedie*. Chiar dacă *grozav* > *grozăvie* > *grozăvenie* reprezintă un „crescendo" formal şi expresiv, creat în această ordine, suita paralelă s-a realizat fără respectarea aceluiaşi criteriu: *sumă* > *sumedenie* > *sumedie*. În aceste condiţii, raportarea la *grozav*, *grozăvie*, *grozăvenie* prezintă importanţă pentru crearea analogică „probabilă" a „completării" *sumedie* şi nu pentru succesiunea în care au apărut componentele seriei: *sumă*, *sumedenie*, *sumedie*. Dacă avem în vedere „punctul de plecare", *sumă*, construcţia prepoziţională *sumă de*, antrenarea acesteia într-un derivat analogic *sumedenie*, atunci putem remarca şi semnificaţia graduală a acestora: 1. *sumă* „cantitate mare" (prin însuşi semantismul

Scanned with OKEN Scanner

cuvântului: „total"): *La judeţu Focşanilor nu s-au putut face pe deplin* ***suma fânului*** *ce s-au orânduit* (a. 1809, după DLR). 2. *sumă de*, aproape cu acelaşi sens, modificarea sensibilă de înţeles devenind evidentă prin comparaţia cuvânt simplu/construcţie (*bani/sumă de ~*), aceasta din urmă absolut necesară ca etapă pentru structura ulterioară, *sumedenie*: *De nu aţi avea atâta* ***sumă de bani****... cearеţi împrumut* (Petrovici, P.: 111, după DLR). 3. *sumedenie* „cantitate foarte mare, enormă": *Cum o să poată găsi el cumpărător pentru atâta* ***sumedenie de bani****?* (Slavici, N. II: 264, după DLR).

Pentru confirmarea ipotezei avansate, referitoare la baza derivativă = construcţie prepoziţională, încercăm să urmărim şi celelalte cazuri. Revenind la fuziunea *fumedenie*, pentru aceeaşi schemă de analiză, *fum de* + suf. *-enie*, aceasta relevă necesitatea unei vocale la joncţiune, prin absenţa terminaţiei vocalice a bazei. Pentru început, ar fi putut apărea chiar **fumădenie*, după potenţiala variantă primordială *sumădenie*, căreia i-ar fi urmat *fumedenie*. Selectarea bazei **fumde* s-ar explica prin criteriul necesităţii expresive: *o sumă*, *o sumedenie* de lucruri sau de fiinţe, la mare distanţă se percepe ca un *fum*, ca o iluzie optică vaporoasă. Este şi motivul pentru care considerăm *fumedenie* creaţie secundară prin raportare la *sumedenie*.

O situaţie specială prezintă „cazul" *chipodanie*, semnalat şi comentat de Magdalena Popescu-Marin (1966: 43). Este integrat de autoare în categoria derivatelor cu *-anie*, cu o formă curioasă, neobişnuită, deoarece în corpul lor apar intercalate elemente neanalizabile, care nu ţin cont nici de temă, nici de sufix. *În* ***chipodanie****, sufixul apare precedat de* ***od-***. În consecinţă, ne propunem o analiză diferită a cuvântului, pornind de la glosele cu care a fost furnizat în *Glosar dialectal din comuna Deda*, inclus în MAT. DIALECT. I: 155–199: *chipodanie*, *chipodănii* 1. „copil mic, neformat încă, chip de om": *Uite ce* ***chipodanie*** *de copil!* 2. „arătare, făptură nefirească": *Mi-a ieşit în cale o* ***chipodanie*** *de femeie*. Definiţia formulată pentru primul sens „copil mic, neformat încă, chip de om", prin construcţia prepoziţională, *chip de om*, relevă aceeaşi posibilitate combinatorie-analitică precum cazurile precedente, chiar şi iminenţa elementului vocalic de legătură[2]: *chipu de om* + *-enie* > *chipudenie* > *chipodenie*. Am presupus acelaşi formant, integrând derivatul în scurta serie discutată şi, totodată, implicând un factor suplimentar în cristalizarea var. *chipodanie*. Sugestia ne-a venit de la aceeaşi glosă a cuvântului, dar pentru cel de al doilea înţeles, indicaţia „arătare, făptură nefirească", îndreptându-ne atenţia către *pocitanie*. Semantismul acestui derivat „fiinţă pocită, p. ext. monstru, pocitură" (v. DLR s.v. 1.) ar fi impulsionat paralela *chipo****denie****/poci****tanie***, favorizând substituţia de afix: *chipo****denie*** > *chipo****danie***. În ciuda faptului că, pentru început, sensul derivatului „model" a fost imprimat de baza derivativă (*pocit*), în timp, ambele componente s-au uniformizat ca sens, sufixul preluând şi el conotaţia peiorativă. Încărcătura semantică dobândită se poate proba prin alăturarea *chipodenie/chipodanie*. La acestea, mai adăugăm şi posibilitatea relaţiei *pocitanie de*, când derivatul devine epitetul numelui pe care îl

[2] Fără să intrăm în detalii, ar putea reprezenta rostirea dialectală a lui [u] final.

Scanned with OKEN Scanner

însoţeşte. Exemplul ilustrativ din *Glosarul* citat susţine afirmaţia prin sinonimia relevată: *chipodanie/pocitanie* şi prin acelaşi tip de legătură cu numele precedent (*chipodanie de copil, ~ de femeie = pocitanie de copil, ~ de femeie*).

Cele câteva cuvinte de mai sus se înscriu într-o serie, virtual, mai largă prin cuprinderea unor derivate de felul *potopenie*, *prăpădenie*, corelabile cu aceeaşi construcţie prepoziţională cu *de*: *potop de*, *prăpăd de*, cu acelaşi semantism „cantitate imensă, număr foarte mare de fiinţe sau de lucruri". Pentru *potopenie*[3] 1. „inundaţie", DLR restricţionează circulaţia, limitând-o la „dicţionarele din trecut", iar pentru sensul 2. „calamitate, dezastru", face o menţiune similară, „astăzi rar". În schimb, *potop de*, cu prima atestare în „Albina românească" (1829), după DLR, îşi menţine actualitatea: *potop de vorbe, ~ de gânduri*. În absenţa unui complex sonor propice aglutinării, *potop de* nu depăşeşte faza de construcţie prepoziţională, derivatul cu *-enie* fiind unul obişnuit. În schimb, *prăpăd de*, după acelaşi DLR, prezintă o vitalitate sporită în ambele ipostaze, construcţie/derivat: *Cine era să stăpânească, după moarte-i, atâta* ***prăpăd de*** *pământ şi de norod?* (Rădulescu-Codin, *Îngerul*: 87), *Dar cum să te cobori, căci jos era* ***prăpădenie****?* (Creangă, *Opere*: 205). Dată fiind structura fonetică a bazei, prin implicarea exclusivă a acesteia sau a construcţiei prepoziţionale dezvoltate de la aceeaşi bază, derivatele nu prezintă relevanţă. Dacă, formal, *prăpădenie* nu a constituit un model clar de construcţie prepoziţională, captată ca bază derivativă (cf. *prăpăd de* + suf. *-enie* = *prăpăd* + suf. *-enie*), în schimb, din punctul de vedere al expresivităţii, nu putem exclude nici paralelismul dintre acesta şi *sumă*, *sumă de*, *sumedenie* şi nici influenţa acestuia (*prăpădenie de oameni!*) asupra seriei citate în anumite contexte. Cel puţin ca element lexical de sprijin din punct de vedere structural, *prăpădenie* a avut un rol pe care nu îl putem ignora tocmai prin posibilitatea de a identifica în structura acestuia secvenţa *-edenie*.

Dat fiind faptul că *sumedenie* este cel mai bine reprezentat (în diacronie şi în sincronie), că este singurul care figurează în relaţia trimembră *sumă – sumedie – sumedenie*, ca şi potenţialul model, *grozav – grozăvie – grozăvenie*, putem presupune că lui i-ar fi revenit întâietatea între derivatele descendente din construcţia prepoziţională cu *de*.

În seria derivatelor anunţate am inclus şi *rubedenie*, în baza posibilităţii aparente de a identifica tranşa finală *-edenie*. Dar atât! Analiza nu se poate efectua, „structura neclară" a cuvântului nu permite (FCLR IV: 203). Şi, totuşi, lucrarea citată include cuvântul s.v. *-edenie* din paragraful *Sufixe complexe* (*ibidem*).

Dicţionarele, făcând trimitere la baze diferite (*rudă*, *rudenie*), nu au rezolvat etimologia cuvântului. Numai Scriban restricţionează circulaţia acestuia la Muntenia, unde ar fi apărut sub influenţa lexemului de origine sârbă, *rodbina*.

[3] Dicţionarele (CADE, SDLR, DLR) indică originea slavă a cuvântului (*potopljenije*), detaliu lipsit de relevanţă pentru vorbitori, pe care în cazul de faţă, i-a interesat forţa de expresie a cuvântului. În acelaşi timp, trebuie să menţionăm şi faptul că lexemul la prima vedere (= auzire), poate fi interpretat ca o creaţie internă cu suf. *-enie*, raportabilă la baza *potop*.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru a explica *rubedenie*, am valorificat informaţia dialectală cea mai recentă (Mărgărit 2010: 182–184). Am luat în calcul o variantă dialectală, *rebedenie*, înregistrată din Teleorman, ţinut în care am identificat şi alte fapte lexicale interesante (cf. *brâncă* „labă", atestare pentru semantismul etimologic, în Mărgărit 2009: 85–86), considerând-o un potenţial argument: *Mănâncă toată lumea care a fost la mort, **rebedenii**, vecini, mă rog, cine-a fost cu lumânare acolo* (TDM III: 232, pct. 832, Lăceni, Teleorman). Atestările suplimentare din dicţionare, nu puţine, conferă credibilitatea aşteptată variantei identificate. DLR a consemnat *rebedenie* ilustrându-l cu un text din Zanne, P. IV: 269: ***Rebedenie** la **rebedenie** trage ca acul la magnet* şi cu un altul din aceeaşi epocă, preluat de la un autor muntean: *Acele rude şi **rebedenii** erau multe la număr şi tot cu putere şi dare de mână* (A. Odobescu, *Scrieri literare şi istorice*, III, 1887: 238). Anterior, în raport cu TDM III, cu câteva decenii înainte, CADE inclusese varianta s.v. *rudenie* 3°: *Un toptangiu din Călăraşi se găsise ceva **rebedenie**, după o soră vitregă a nevestisei, ca un moşier din Ilfov* (Vlahuţă). La rândul lui, Scriban a înregistrat varianta pentru Muntenia de vest şi pentru Oltenia. Materialele mai noi confirmă *rebedenie* pentru Oltenia (Bărbuţ, *Dicţ. olt.*) şi pentru Muntenia (ALRR–*Munt.*, *Dobr.* II, h. 126/pct. 817 – Ulieşti, Dâmboviţa şi h. 136/pct. 830 – Băneasa, Giurgiu). (În acelaşi scop, v. şi DGS III s.v. *rebedenie*). Este de presupus că *rebedenie* a precedat *rubedenie* şi că ar fi putut constitui rezultatul unei intersectări, obligatorii, cu cel de al doilea termen, *rudenie*, de la care s-ar fi conservat tranşa finală. Procesul putea să aibă loc prin implicarea unui sinonim. Nu tocmai întâmplător, acesta i-a atras atenţia lui Tache Papahagi, la timpul său. Lingvistul l-a introdus în *Contribuţii lexicale* (1939: 40), de unde a fost preluat, ca regionalism în DLR s.v. 5. Este vorba de *ram* „rudenie, neam", semantism dezvoltat pe teren românesc de cuvântul moştenit din lat. *ramus*: *Ţi-oi fi şi eu vreun **ram**?* (Pop, apud Papahagi, *op. cit.*). Textele populare din Muntenia confirmă termenul: *Taci, să nu zici vreo vorbă rea, că ţi-oi fi şi eu vreun **ram**!* (Stăncescu, *Basme*: 94), *Dacă mi-eşti **ram** ceva, vino de-mi spune o vorbă bună şi ţi-oi spune şi eu ţie!* (*ibidem*: 98). În urma contaminaţiei, *ram* + *rudenie*, ar fi putut rezulta o primă variantă, *rămedenie*, ulterior „perfectată" în **remedenie*. Prin acomodare, sub presiunea labialei [m], are loc modificarea: *rumedenie*, pe care Scriban o consemnează pentru jud. Buzău; dar din aceeaşi var. **remedenie*, prin asimilare parţială [m] – [d] > [b] – [d], s-ar fi ajuns la *rebedenie*. Pentru explicaţia acestei modificări fonetice, aducem un element de sprijin din lexicul dialectal muntenesc. Derivatul *urmariţă* „oaie care rămâne mereu la urmă" a dezvoltat variantele *urbariţă* (ALRR–*Munt.*, *Dobr.* V, chest. 2390/pct. 876) şi *orbariţă* (*ibidem*, chest. 2388/pct. 875, 876) pe baza aceleiaşi schimbări de consoană labială, prin fenomenul de comutabilitate a acesteia, curent în graiurile munteneşti. Pentru mutaţia *rebedenie* > *rubedenie* se impune să avem în vedere presiunea seriei sinonimice *rudă*, *rudenie*, ca şi a verbului *înrudi*, exercitate în vederea regularizării cuvântului nou creat, conform apartenenţei la familia lexicală cu nucleul *rudă*.

Scanned with OKEN Scanner

*

Dintre derivatele discutate, sub aspectul creării, considerăm că *sumedenie*, *fumedenie* şi *chipodanie* au apărut relativ în acelaşi mod. Toate au în comun o bază derivativă structurată identic: *fum de*, *sumă de*, *chip de*. În crearea lor s-a plecat de la construcţiile prepoziţionale corespunzătoare cu *de*, prin captarea conectivului. Sudarea acestuia cu numele precedent s-a produs simultan cu derivarea, fapt ce face inobservabil, la prima vedere, procesul de compunere. Toate formaţiile sunt perfect analizabile cu posibilitatea de identificare clară a părţilor componente. Analiza întreprinsă în sursele bibliografice relevă baza şi un derivativ augmentat, de altfel inactiv în afara cazurilor citate. Dacă identificăm baza şi formantul corepunzător *-enie*, secvenţa de legătură dintre acestea corespunde fostei prepoziţii *de*. De fapt, şi E. Petrovici propusese acelaşi afix, dar pentru altă bază, *sudom*, împrumut slav, indicat şi de Scriban. Propunerea lingvistului clujean, în privinţa bazei, nu este suficient de convingătoare: pe de o parte, *sudom* nu cunoaşte aceeaşi răspândire ca *sumă*, iar pe de altă parte, potenţiala formaţie rezultată **sudumenie* nu a fost atestată.

Calificativul *derivate discutabile* „acoperă" câteva formaţii care întrunesc calitatea prin sufixul propus la analiză. Întrucât afixele se definesc prin derivatele create, se înţelege că datorită formantului am extins însuşirea acestuia şi asupra formaţiilor corespunzătoare. În absenţa unui singur derivat, creat pe baza sufixului *-edenie*, pe lângă cele discutate, susceptibile de o interpretare diferită, este greu să recunoaştem existenţa acestuia; de aceea apreciem că este prematur să distingem o nouă particulă derivativă *-edenie*.

Cât priveşte *rubedenie*, acesta a fost afiliat seriei discutate, fără să întrunească condiţiile minime de analiză, prin simpla identificare a secvenţei finale *-edenie*. Coagularea acesteia ca urmare a contaminaţiei *ram* + *rudenie* constituie o întâmplare, aşa cum, după părerea noastră, o întâmplare este şi ataşarea cuvântului la seria prezentată, *sumedenie*, *fumedenie*, *chipodanie*.

BIBLIOGRAFIE

I. Izvoare şi abrevieri bibliografice

ALRR–*Munt., Dobr.*, I–V = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, Bucureşti, vol. I–III, de Teofil Teaha, Mihai Conţiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 1996–2001; vol. IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, 2004; vol. V, de Teofil Teaha (coord.), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, 2007.

Bărbuţ, DO= Dorina Bărbuţ, *Dicţionar de grai oltenesc*, Craiova, Asociaţia independentă, literară, artistică, culturală şi editorială „Mileniul III", 1990.

CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea II: *Dicţionarul istoric şi geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, Bucureşti, Editura Cartea Românească, [1926–1931].

Cihac, I = A.D. Cihac, *Dictionnaire d'étimologie daco-romane*, vol. I, *Élements latins comparés avec les autres langues romanes*, Francfort A./M., Ludolphe St. Goar; Berlin, A. Asher, 1870.

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române*, sub conducerea lui Sextil Puşcariu, Bucureşti, Librăriile Socec&Comp. şi C. Sfetea, Imprimeria Naţională Universul, 1913–1948.

Scanned with OKEN Scanner

DGS III = *Dicţionarul graiurilor dacoromâne sudice*, coord. Maria Marin, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, vol. III, *Literele P–Z*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2011.
DI = *Dicţionar invers*, [Bucureşti], Editura Academiei, 1957.
DLR = Academia Română, *Dicţionarul limbii române* (DLR). Serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei, 1965–2010.
FCLR IV = *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. IV, *Sufixele. Derivarea nominală şi adverbială*, coord. Marina Rădulescu-Sala, [Bucureşti], Editura Academiei Române, 2015.
MAT. DIALECT. I = *Materiale şi cercetări dialectale*, vol. I, [Bucureşti], Editura Academiei, 1960 (Academia Română, Filiala Cluj, Institutul de Lingvistică).
Scriban = August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti (etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologisme, provincializme)*, ediţiunea întâia, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună", 1939.
Stăncescu, B. = Dumitru Stăncescu, *Basme, culese din gura poporului*. Cu o prefaţă de Ionnescu-Gion, Bucureşti, Haimann, 1892.
Şăineanu, DU = Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, a opta ediţiune, revăzut şi adăogit la ediţia a şasea, [Craiova], Editura „Scrisul românesc", [1930].
TDM III = *Texte dialectale. Muntenia*. vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bucureşti, Editura Academiei, 1987.

II. Exegeze

Mărgărit 2005 = Iulia Mărgărit, *Ipoteze şi sugestii etimologice. Note şi articole*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Mărgărit 2009 = Iulia Mărgărit, *Vocabularul graiurilor munteneşti actuale*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Mărgărit 2010 = Iulia Mărgărit, *Noi comentarii etimologice şi semantice*, Bucureşti, Editura Academiei Române.
Papahagi 1939 = Tache Papahagi, *Contribuţii lexicale*, Bucureşti, Socec.
Pascu 1916 = G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, Ediţiunea Academiei Române.
Petrovici 1930 = E. Petrovici, *Etimologii*. ***Sumedenie***, în „Dacoromania", VI, p. 338–339.
Popescu-Marin Magdalena 1966 = Magdalena Popescu-Marin, *Din istoria derivării cu sufixe în limba română*, în „Limba română", XV, nr. 1, p. 41–52.
Rudeanu 1960 = Vadim Rudeanu, *Sufixele* ***-anie*** *şi* ***-enie*** *în limba română*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, p. 101–106.
Sădeanu 1962 = Florenţa Sădeanu, *Sufixele colective din limba română, cu specială privire asupra repartiţiei lor*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. III, p. 41–81.

QUESTIONABLE DERIVATIVES

ABSTRACT

The article revisits the topic of "questionable derivatives", topic that had previously been approached by the author. In the current case, 4 derivative formations with the identical final segment have been selected from the bibliography: *fumedénie*, *sumedénie*, *chipodánie* (*chipodénie*), *rubedénie*.

This final segment was considered by some authors the *-edenie* derivative. As a consequence, the article suggests another analysis by involving a prepositional construction with *de* for the first three examples, thus separating *rubedenie* from the series in which it had been placed, due to its different means of creation (synonimic contamination).

Keywords: *derivatives*, *fumedenie*, *sumedenie*, *chipodanie*, *rubedenie*.

Scanned with OKEN Scanner

METAFORA ÎN TERMINOLOGIA MEDICALĂ

EUGENIA MINCU*

1. Introducere

Referitor la „creativitatea" terminologică, lingviştii menţionează neologia primară (la nivel de limbă-sursă, în care a fost conceput termenul) şi neologia secundară (adaptarea termenului în limbile receptoare) (Humbley 1988: 85–148). Neologia secundară implică şi transpoziţia strategiei de „recunoaştere" a neologiei primare, deoarece inovaţiile conservă „rădăcinile" din limba/ domeniul-sursă.

Unii cercetători fac distincţie între termenii *nominaţie* şi *denominaţie* (Petit 2009: 48): în vreme ce termenul *nominaţie* implică o analiză la nivel semantico-discursiv şi creează emergenţa unei noi denominaţii, *denominaţia* ar presupune complexul de fenomene ale actului denominativ, „condiţiile" de creare a unui nou semn lingvistic într-o „nouă dimensiune cognitivă" (E. Wüster, *Das Worten der Welt, schaubildlich und terminologisch dargestellt*, în Picht 2001: 37).

Numeroase studii invocă elementele de „decodare" a termenului în explicarea originii acestuia. G. Petit propune analiza *encodeur* (analiza codificată) în opoziţie cu *decodeur* (analiza decodificată), argumentând prin faptul că „este iluzorie încercarea de a izola actul de nominaţie, subtil şi discret". Decodarea mesajului presupune „descifrarea raporturilor de asemănare cuprinse în sensul figurat" (Dumistrăcel 1980: 123).

M. Halliday menţionează importanţa modificărilor sintactice în nominaţie, „care permite abstractizarea şi, respectiv, crearea unui vocabular al descoperirilor tehnico-ştiinţifice". J. Ormrod, analizează construcţiile N + N (N + ...) (= elemente de constituţie a termenului) specifice terminologiei şi se referă la „creativitate" în formarea termenilor-metaforă. În opinia lui J. Ormrod (2004), modificările la nivel sintactic sunt markerii cristalizării cognitive şi anunţă *metafora gramaticală*.

În formarea neonimului, metafora (denominaţia indirectă) este omniprezentă. Studiile care au în vizor metafora terminologică au devenit „la modă" în ultimii ani. În multe lucrări, metaforizarea este explicată făcându-se abstracţie de teoria generală a terminologiei.

* Institutul de Filologie al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, Chişinău, Bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, Republica Moldova.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 271–281

Scanned with OKEN Scanner

În reflectarea procesului de (de)nominație, Rita Temmerman (2000) propune analiza lingvistico-cognitivă, o metodă de analiză care permite relevarea unității *limbă – efort de cunoaștere – nominație*, la nivel de gândire. Cercetătoarea supune criticii analiza terminologică, care limitează rolul metaforei, plasând-o la nivel de „necesitate a denominației" (Temmerman 2000: 163).

Stelian Dumistrăcel (1980: 121–122) tratează metafora, „esența limbii și a umanității", „în legătură cu sensurile derivate ale cuvintelor" și se referă la metafora „tocită" și la metafora „sensibilă". Metafora „tocită" este formată „prin zilnica tocire" a imaginii. În consecință, „cele mai frumoase, cele mai strălucite imagini au ajuns pentru noi simple sunete" (Lazăr Șăineanu, apud Dumistrăcel 1980: 122). Etiologic, metaforele sunt axate pe „nevoia de *concizie*" și pe „suplinirea insuficiențelor" verbale, iar „esența intelectuală a metaforei este permanența funcționării ei ca procedeu al denominației în fazele cele mai avansate ale limbilor celor mai cultivate" (*ibidem*).

2. (De)Nominația metaforică și termenii medicali

În faimoasele *Dialoguri ale lui Platon* este prezentă esența „potrivirii numelor": „...ar exista în chip firesc, pentru fiecare din realități, o dreaptă potrivire a numelui" (Platon 1978: 251). „Dreapta potrivire a numelui" în terminologia medicală se axează pe realități cotidiene antice, pe mitologie, pe folclor etc. Gândirea metaforică face parte din sistemul conceptual uman; este esențială modului în care ne înțelegem și înțelegem, comunicăm, învățăm, descoperim și inventăm.

Esența metaforei rezidă în înțelegerea unei noțiuni prin intermediul termenilor care exteriorizează alte noțiuni. În lucrarea sa fundamentală *Încercare asupra semasiologiei limbei române* (1887), Lazăr Șăineanu se referă la creațiile metaforice, „care sunt analizate și ca efecte ale generalizării (sau «limitării») cuvintelor aparținând «primitiv» [=originar] «limbii agricole», «graiului ciobănesc», celui «vânătoresc» și, respectiv,ale «scăderii sensului» [...] prin «scăpătarea desăvârșită a titlurilor și a rangurilor străine»" etc. (*apud* Dumistrăcel 1980: 127).

Sistematicitatea limbii este condiția forte în transpoziția metaforică (v. conceptul de *conduit metaphor*, Michael J. Reddy), la nivel de idee (esența „obiectului"), la nivel de expresii lingvistice (esența „recipientului") și la nivel de comunicare (actul de transmitere). Vorbitorul își transpune ideea (esența „obiectului") în cuvânt (esența „recipientului") și astfel, în comunicare, realizând *conduit metaphor*, auditorul extrage ideea/ „obiectul" din cuvântul „recipient" (Reddy 1979: 284–310). Rezultatul acestui proces este că cel puțin 70% dintre expresiile uzuale folosite în limba engleză sunt metafore. În limitele sistematicității limbii, există posibilitatea de „a da un corp concret unei impresii greu de exprimat" (Bachelard 2003: 103). Cercetătorii delimitează două funcții ale metaforei conceptuale: funcția cognitivă și funcția structurală.

Analogia și asocierea între diverse categorii conceptuale stau la baza metaforelor cognitive. Nominațiile metaforice se ajustează la sistemul terminologic

Scanned with OKEN Scanner

medical şi, concomitent, „impun propriul sistem, axat pe modele metaforice conceptuale" (Arutiunova 1990: 15), oferind termenilor capacitate funcţională. Aşadar, metafora este una dintre cele mai uzuale modalităţi de a modela realitatea, iar metaforizarea este un fenomen cognitiv care implică mecanisme gnoseologice universale la nivel conceptual.

O altă clasificare include metafora structurală (= metaforizare la nivel de structură) şi metafora orientativă (= metaforizare la nivel de sistem, după modelul unui alt sistem). Descriind metafora orientativă, George Lakoff şi Mark Jonson (Lakoff, Jonson 1990: 387–415) se axează pe opoziţiile polare (în special, proiecţia spaţială): „sus" *vs* „jos"; „interior" *vs* „exterior"; „central" *vs* „periferic"; „profund" *vs* „superficial" etc., în baza naturii fizice universale. Exemple pentru polaritatea „jos" *vs* „sus": *nostalgie şi pesimism* (= omul este înclinat spre pământ, merge mereu cu capul aplecat) ≠ *optimism* (= ţinută corectă, mers ţanţoş); *stare de boală* (= dorinţa de a sta culcat, apatie) ≠ *stare de sănătate* (= inspiraţie, creaţie); *inconştienţă* (= stare de comă) ≠ *conştientă* etc. Menţionăm caracterul relativ al metaforelor orientative: în caz de febră – temperatura corporală creşte; aceasta indică polaritatea „jos" (= boală) şi nu „sus" şi *viceversa*. O expresie greşită, dar devenită uzuală în articolele de medicină este: „După tratament... boala s-a ameliorat" Indicele *s-a ameliorat* arată polaritatea „sus", care, *de facto*, în raport cu starea de sănătate, este polaritatea „jos" etc.

Vorbind despre caracteristica „motivat" a termenilor-metafore, Doina Butiurca (2015: 81–83) se referă la:

a) motivarea internă a termenului (de natură diacronică, cu referiren specială la motivarea prin modelatori semantici; de natură sincronică, privitoare la la motivarea paronimică, omonimică etc.);

b) motivarea externă, axată pe relaţia obiect semnificat – formă semnificantă. Unul dintre tipurile de motivare externă, motivarea metasemică, presupune estomparea sensului primar al cuvântului prin achiziţionarea de sensuri derivate.

În opinia lui Eugeniu Coşeriu, metasemia este un tip de metaforă cognitivă („expresie unitară") şi/ sau estetică („spontană şi imediată a unei viziuni, a unei intuiţii poetice"), „o identificare momentană a unor obiecte diferite" (Coşeriu 2009) la nivelul semnificatului. Vasile Bahnaru (1988: 72) distinge „metasemia implicativă de natură estetică" (relaţia dintre imaginea poetică şi ideea mesajului) şi „metasemia implicativă de natură denominativă" (relaţia semn – realitate lingvistică).

Exemple de motivare metasemică, în terminologia medicală: *caput Medusae/ cap de meduză*, *inimă de bou*, *cord „în glazură"* etc.

Unii cercetători în domeniu (Butiurca 2015: 83–86) fac diferenţa dintre „termenul metaforic" (care denumeşte convenţional o noţiune prin terminologizare, derivare lexicală etc.) şi „conceptul metaforic" (care trimite la o noţiune prin analogie, prin transfer etc.), categoria metaforelor conceptuale incluzând:

a) metaforele speculativ-teoretice, axate pe intuiţia metaforică (Prandi, Rossi 2012);

Scanned with OKEN Scanner

b) metaforele-titlu, care „desemnează printr-un construct metaforic sfera de competență științifică a unei discipline" (Butiurca 2015: 83–86).

Metaforele terminologice sunt clasificate astfel:

a) metafore formate „prin interacțiune" (Oliveira 2009), rezultate din fuziunea dintre două modele preconceptuale, care formează un concept nou. Aici se includ, în special, termenii-metaforă, formați prin joncțiunea elementelor savante: *leucocit(ă)* (< gr. *leukos* „alb" + < gr. *kytos* „celulă") „element corpuscular al sângelui, cu funcție fagocitară de apărare a organismului"; *eritrocit* (< gr. *erythros* „roșu" + < gr. *kytos* „celulă") „globulă roșie fără nucleu" etc.;

b) metafore „călătoare": *mărul lui Adam*, *tendonul lui Ahile* etc., care sunt construcții idiomatice universale.

În literatura de specialitate, la nivel ontologic sunt diferențiate categoriile:

a) metafora „esenței" și a substanței, cuprinzând „lucrurile" omogene din uzul cotidian, care pot fi clasificate, diferențiate (calitativ și cantitativ), asociate etc.;

b) metafora „spațiului limitat", care include evenimente, acțiuni, ocupații (activități), stări etc. ce au loc într-un anumit spațiu, interpretat ca „recipient".

Terminologia medicală abundă în termeni-metafore. Conform datelor prezentate de către specialiștii în domeniu, sunt atestați 3 500 de termeni medicali-metafore, dintre care 1 000 sunt termeni utilizați în domeniile anatomie și clinică (Ozinghin 2010: 3).

Istoria și cultura își formează metafore proprii. În Grecia antică prevala metafora endocentrică: cunoașterea de sine, raportată la microuniversul patriei. În cultura romană predominantă era metafora exocentrică, dictată de dorința de cunoaștere a noului, prin ocuparea de noi teritorii. Creștinismul a generat metafora „religioasă", axată pe „esența" omului, văzută ca o relație între fizic și suflet (sunt preluate subiecte biblice etc.). În Evul Mediu ia naștere metafora „scării", cu referire la reflectarea ierarhică a societății. Mai târziu va apărea metafora poetică bazată pe ideea lumii ca teatru (Shakespeare). Perioada renascentistă creează metafora „rațională" (mecanică sau de laborator), ca urmare a creșterii posibilităților de cunoaștere a macrouniversului (Vačkov 2015: 75–88).

În procesul de metaforizare a unei unități terminologice, cercetătorii delimitează trei etape (Lapinia 1988: 134–136):

1. selectarea cuvântului (limba comună/termen dintr-un domeniu de activitate) în funcție de anumite criterii translingvistice:

a) contextul empiric/funcția comună a două obiecte eterogene: rolul lui *pylorus* (la greci, *pyloros*) era acela de a păzi intrarea în casă, în timp ce, în context medical, *pilorul* „păzește" (controlează) intrarea în intestin;

b) identitatea/coreferința: *thorax* desemna platoșa luptătorilor greci, pe când, în medicină, *toracele* definește „cavitatea situată în partea superioară a trunchiului";

c) trăsături distinctive: de la *agora* 'piața supraaglomerată a grecilor', s-a format termenul *agorafob*. Piețele grecești se făceau în spațiu deschis, public.

Scanned with OKEN Scanner

Distincția semantică a generat selectarea cuvântului uzual. În terminologia psihiatrică, *agorafobia* este „teama irațională de spațiile deschise" (Rusu 2013: 25–29);

2. conceptualizarea. Cuvântul-sursă (de la care se transferă semnificația) reprezintă „un model" de cunoaștere a noțiunii-receptoare;

3. fixarea unității nominative (separarea semantică). Unitatea nominativă nouă deține o „valoare" nominativă independentă (o nouă definiție), obține statutul de termen și se integrează în sistemul funcțional terminologic.

Nu întotdeauna termenii-metaforă se înscriu în uzul terminologic: descoperind *dioxidul de carbon*, olandezul Johannes van Helmont (1577–1644) îl numește *spiritus silvester* „spiritul pădurii", pentru că este emanat în timpul arderii ghindelor de stejar; numele zeului *Mars* (*Marte*), în medicina antică, denumea elementul chimic *Fe*; termenul *martialis* este sinonim cu *ferrugineus* etc.

În cercetarea de față propunem o clasificare a metaforelor existente în terminologia anatomică (Hyrtl 1880; Rusu 2013: 29–30; Holomanova et al. 2001: 48–54; Ozinghin 2010: 10; Butiurca 2015; Vulcănescu 1985; Melnic 2000: 10–17; Lăzărescu 1992; Candrea 1999; Ștefănucă 1991), care se referă la metafora „esenței" și a substanței, metafora „spațiului limitat", dar și la metafora „spațiului nelimitat".

3. Metafora și terminologia anatomică

În terminologia anatomică predomină metaforele la nivel de microunivers: transpoziția presupune proprietățile fizice (formă, mărime, situare, stare, culoare etc.) sau funcțiile obiectului (tactil, cinetic etc.) din „spațiul limitat" etc. În secolul al XIX-lea, vestitul anatomist J. Hyrtl (1880: 32) acuza, ironic, mitologia că ar fi „cotropit" anatomia: *cornu Ammonis/ cornul lui Amon* – termen introdus de G. Aranci, 1530–1589); *mons sacer Veneris/ muntele sacru al Venerei* „mușchii care asigură funcționarea degetului mare"; *os Priapri/ osul lui Priap* etc.

3.1. Matricea metaforică, la nivel de microunivers

3.1.1. Metafora ambianței (realitatea cotidiană)

(Casa și împrejurimile) Într-o casă romană se pătrundea prin *vestibulum* spre *atrium*, cele două încăperi comunicând între ele. *Vestibulum* desemna „spațiul închis dintre strada și ușa casei, intrarea". În terminologia anatomică sunt prezenți termenii *vestibul bucal*, *vestibul duodenal*, *vestibul osos* etc.

Termenul *atrium (al inimii)* derivă de la *atrium* „antecamera cu pereții afumați" (< lat. *ater* „negru"), deoarece focul ardea în mijlocul încăperii. Lexemul *thalamus*, utilizat de Galenus pentru a desemna „camerele interne ale creierului", semnifica în uzul antic „dormitorul, camera din interiorul casei"; . În Grecia antică, „peretele despărțitor al camerelor" se numea *phragma* (varianta latină *septum, -i*);

Scanned with OKEN Scanner

în terminologia medicală se atestă dubletul lat. *sept* „perete care separă două cavităţi" – gr. *diaphragma* „formaţiune care separă toracele de abdomen". Grinzile acoperişului erau desemnate prin două cuvinte din aceeaşi familie lexicală: *trabes* „bârna mare" şi *trabeculum* „bârna mică"; în terminologia medicală sunt atestaţi termenii *trabecul* (cu derivatul *trabecular*) „filamente fine anostomozate în formă de bandă sau fascicul". Latinescul *porta, -ae* „poartă de intrare" este prezent în termenul creat de Galenus *vena porta/ vena portă.*

3.1.2. Artefactele

a) (Obiecte şi unelte agricole) *Vomer, -ĕris* „fierul plugului" este utilizat cu semnificaţia de „os turtit care desparte fosele nazale". *Falx, falcis* „coasă, seceră, cosor" deseamnează în anatomie „formaţiuni falciforme". Termenul *pelvis* „parte a scheletului uman situată la baza trunchiului, formată din oasele coxale şi din osul sacru" derivă din grecescul *pelike* „cupă", care, în varianta latinizată, însemna „bazin, rezervor". Alte exemple: *ciocănel, scăriţă, nicovală, sac lacrimal, vas sangvin* etc.;

b) (Formaţiuni de luptă) Termenul *falangă* „os mic care formează scheletul unui deget" s-a format pornind de la *phalanx, -angis* „trupă, mulţime", care indica o „formaţiune de luptă în rânduri strânse la greci, macedoneni, gali şi germani". Grecescul *thorax, -akos* „platoşa luptătorilor greci" a stat la baza termenului *torace* „cavitate a corpului cuprinsă între gât şi abdomen". *Şaua turcească*, ce conţine o depresiune numită *fosa hipofizară*, găzduieşte glanda endocrină – hipofiza. Acest bloc osos este numit *sella turcica* („şaua turcească"), deoarece aminteşte şaua utilizată de turci şi de arabi, care prezintă câte un suport şi în faţă, şi în spate, spre deosebire de romani, care călătoreau pe o cuvertură aşezată pe spatele calului;

c) (Vestimentaţie şi podoabe) Broşele, agrafele, podoabele femeilor din Grecia antică erau numite *fibula*, iar partea cu care acestea se prindeau – *pironeus*; ambii termeni sunt prezenţi în terminologia anatomică actuală;

d) (Instrumente muzicale) *Clavicula*, care provine din latinescul *clavicula, -ae*, este diminutivul cuvântului *clavis* „cheie muzicală". *Salpinx* însemna în latină „trompetă"; în anatomie, *trompa lui Eustache* „uneşte urechea medie cu fosele nazale", iar *trompa lui Falloppio* (= trompa uterină) „face legătura între ovar şi uter". Grecescul *tympanum, -i* „instrument orchestral, tambur" a generat termenul anatomic *timpan*, care intră în sintagme specifice precum: *membrana timpanului, osul timpanului* etc.

3.1.3. Metafora antropomorfică/ somatică

Homunculus motor şi *homunculus senzitiv* sunt proiecţii în zona cortexului cu formă de corp omenesc. Acest mozaic cortical este determinat de frecvenţa stimulării motorie şi senzitive; segmentele mai dezvoltate sunt cele mai solicitate: capul, limba, mâinile.

Scanned with OKEN Scanner

Termenul de origine latină *homunculus, -i* „omuleț" este creat în Evul Mediu de către alchimiștii care încercau să dea naștere, prin magnetizarea spermatozoidului, unei ființe asemănătoare omului.

Alte exemple: *capul pancreasului*, *corpul limbii*, *corpul tibiei*, *lingula* etc.

3.1.4. Metafora zoomorfică

Aici am putea invoca exemple precum: *aripa crestei de cocoș*; *creasta tuberculului*, *mușchi pterigoid*, *inimă de bou* etc.

3.1.5. Metafora botanică

Termenul anatomic *amigdală* derivă din grecescul *amygdale* „migdală". Latinescul *glans, -ndis* „ghindă,; orice alt fruct care seamănă cu ghinda" este la originea termenului *glandă* (endocrină, sudoripară etc.). Metaforele se axează pe similitudinea formală. Exemple: *cortex prefrontal*, *rădăcina nervului*, *ram dentar*, *trunchiul jugular stâng* etc. Termenul *trunchi* desemnează cel mai voluminos segment anatomic al corpului uman. „Arborele vieții" cerebral (< lat. *arbor vitae cerebelli*) „desen rezultat din disecția sagitală a cerebelului, care poate fi asociat cu o tuie, arbore veșnic verde" face trimitere la pomul vieții și al destinului. Aceste transpoziții metaforice între *floră* și *om* fac trimitere la conceptualizarea corpului uman ca parte integrală a biosistemului (comuniunea om–natură).

Morsus diaboli seu fimbriae tubae uterinae este un termen anatomic învechit, tradus prin *mușcătura diavolului sau fibrele trompei uterine*, care fac conexiunea cu ovarul.

3.1.6. Metafora geomorfică

Latinescul *tuber, -ĕris* „deal" și diminutivul acestuia *tuberculum, -i* „delușor" formează o serie de termeni anatomici: *tuberculul mare*, *tuberculul inferior* etc. Alte exemple: *fosă* (< lat. *fossa, -ae* „șanț, groapă")", *canal* (< lat. *canalis, -is* „cale"): *fosa nazală*, *canal rahidian, canal medular*, *canal urinar* etc.

3.1.7. Metafora axată pe similitudinea funcțiilor

Se presupune că termenul *aortă* are la bază cuvântul grecesc *aeirein* „a ridica în aer". Aristotel a folosit acest termen pentru a denumi artera care „ridică" inima. Alte exemple: termenul *abdomen* derivă de la *abdĕre* „a ascunde", în sensul că aici se ascund „în grăsime" viscerele. Cuvântul grecesc *mys* „șoarece" a format elementul terminologic *mio-* „mușchi". Ce legătură are șoarecele cu mușchiul? Forma și mișcarea unui mușchi, în special a bicepsului, se aseamănă cu forma și cu mișcarea unui șoarece. Asocierea este prezentă în mai multe limbi: slavonă:

Scanned with OKEN Scanner

мышь „şoarece" şi *мышца* „muşchi"; germană: *Maus* „şoarece" şi Muskeln „muşchi"; arabă: *adal* „şoarece" şi *adalah* „muşchi" etc.

3.2. Matricea metaforică, nivel de macrounivers

3.2.1. Metafora antropomorfică

În mitologia antică, *Iris* este zeiţa curcubeului, cu aripi de aur, considerată crainica zeilor. Culorile curcubeului sunt asociate cu membrana colorată a ochiului. În anatomie, *irisul* este „membrană circulară, colorată a ochiului, situată înaintea cristalinului, în al cărui mijloc se găseşte pupila". Membrana care închide, parţial, intrarea în vagin la virgine este numită după *Hymen*, zeul căsătoriei. *Atlas* (titanul care a complotat împotriva lui Zeus, fiind condamnat în consecinţă să suporte greutatea cerului) a dat numele primei vertebre, care suportă greutatea craniului. Sintagma *tendonul lui Ahile* desemnează „tendonul care prinde muşchiul triceps de calcaneu"; metaforic, indică punctul vulnerabil, „partea slabă" a eroului legendar *Ahile.*

3.2.2. Metafora zoomorfică

Hipocampul, „excrescenţă de substanţă cenuşie, în planşeul ventriculilor laterali", îşi are originea în mitologia greacă: *hippocampus, -i* „căluţ-de-mare". Conform mitologiei, acesta avea două picioare, coadă de delfin sau de peşte şi trăgea trăsura lui *Neptun*, zeul mărilor şi al oceanelor.

3.2.3. Metafora botanică

Termenul *microfloră* „totalitatea microorganismelor care trăiesc în mediul uman: intestin, nas etc." are la bază numele zeiţei *Flora*, zeiţa florilor şi a grădinilor la romani.

3.2.4. Metafora cromatoformă

Termenul *melanină* „pigment negru care se formează la suprafaţa pielii, mai ales sub influenţa razelor solare" (< gr. *melas* „negru") trimite la numele *Melanie* „întuneric sau îmbrăcat în negru". În mitologia greacă, *Melania* sau *Melanie* este numele dat *Demetrei*, zeiţa pământului (agriculturii, recoltei), care a îmbrăcat haine de doliu atunci când fiica sa *Persefona* a fost răpită de *Hades* şi dusă în Infern.

3.2.5. Metafora arhitectoformă

Termenul *acromion* „os plat care formează centura scapulară" (< gr. *akron* „vârf" + *omos* „umăr") derivă de la *Acropole*, citadela Atenei antice. Termenul

Scanned with OKEN Scanner

anatomic *labirint* (*labirintul osos, membranos al urechii interne*) s-a format în baza termenului *labyrinthis*. La înscăunarea sa, regele *Minos* al Cretei a promis că va aduce în fiecare an sacrificii lui *Poseidon*, dar nu şi-a onorat promisiunea. Zeul mărilor şi al oceanelor a trimis un taur alb, care a conceput cu soţia lui *Minos* un fiu, *Minotaur*. Ruşinată, soţia lui *Minos* a ordonat lui *Daedalus* să construiască un labirint pentru fiul său monstruos, din care acesta să nu mai iasă niciodată.

3.2.6. Metafora sacrală

Osul sacral (< gr. *osteon hieron*) se mai numeşte şi *crucea-şalelor* sau *osul crucii*; acesta „formează partea posterioara a centurii pelviene şi este compus din cele 5 vertebre sacrale". Termenul *mărul lui Adam* (< lat. *pomum Adami seu prominentia laryngea*) reprezintă o asociere între o metaforă botanică şi una antropomorfă. În accepţia biblică, muşcând din mărul „ispitei", acesta i-a rămas în gât lui Adam; în anatomie, „proeminenţa laringală" este o „umflătură a cartilajului tiroid al laringelui, vizibilă în partea anterior-mediană a gâtului". *Lyra Davidis seu psalterium/ lira lui David* este denumirea segmentului anatomic care indică *comisura* (< lat. *comissura, -ae* „legătură, colţul gurii") *hipocampului* „fascicul de fibre nervoase care uneşte două regiuni simetrice ale emisferelor cerebrale sau ale altor segmente din sistemul nervos".

4. Concluzii

În formarea terminologiei medicale (ce presupune a da „nume lucrurilor" medicale), metafora este una dintre cele mai uzuale modalităţi de a „reface" realitatea, iar metaforizarea este un fenomen cognitiv care implică mecanisme gnoseologice universale la nivel conceptual. Esenţa metaforei rezidă în înţelegerea unei noţiuni prin intermediul termenilor care exteriorizează alte noţiuni. „Dreapta potrivire a numelui" în terminologia medicală se axează pe realităţi cotidiene antice, mitologice, folclorice etc. Sistematicitatea limbii este condiţia forte în transpoziţia metaforică. Analogia şi asocierea între diverse categorii conceptuale stau la baza metaforelor cognitive. Denominaţiile metaforice se ajustează sistemului terminologic medical şi, concomitent, „impun propriul sistem, axat pe modele metaforice conceptuale" (Arutiunova 1990: 15), oferind termenilor capacitate funcţională.

BIBLIOGRAFIE

Arutiunova 1990 = Надежда Арутюнова, *Метафора и дискурс*, în *Теория метафоры*, Москва, Прогресс, с. 5–32.

Bachelard 2003 = I.-Gaston Bachelard, *Poetica spaţiului*, Piteşti, Editura Paralela 45.

Bahnaru 1988 = Vasile Bahnaru, *Mutaţii de sens: cauze, modalităţi, efecte*, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Butiurca 2015 = Doina Butiurca, *Lingvistică şi terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*, Iaşi, Editura Institutul European.

Scanned with OKEN Scanner

Candrea 1999 = I.-Aurel Candrea, *Folclorul medical român comparat: privire generală, medicină magică*, Iaşi, Editura Polirom.
Coşeriu 2009 = Eugeniu Coşeriu, *Omul şi limbajul său*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Cottrell 2002 = A. Cottrell, *Dicţionar de mitologie*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.
Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Holomanova *et al.* 2001 = A. Holomonova, A. Ivanova, I. Brucknerova, J. Benuska *et al.*, *Andreas Vesalius – The Reformer of Anatomy*, în „Bratisl Lek Listy", 102 (1), p. 48–54.
Humbley 1988 = John Humbley, *Comment le français et l'allemand aménagent la terminologie de l'informatique*, Banque des Mottes, Paris, CILF.
Hyrtl 1880 = Josef Hyrtl, *Onomatologia anatomica*, Wien 1880 în: *Мифологические термины в медицине*, p. 32. http://bibliofond.ru/view.aspx?id=820046 (01.03.2013).
Karuzin 1928 = Пётр Карузин, *Словарь анатомических терминов*. М.-Л.: Госиздат, medarticle.moslek.ru/articles33221.htm (17.03.2014).
Lakoff, Jonson 1990 = Джордж Лакофф, Марк Джонсон, *Метафоры, которыми мы живем*, în *Теория метафоры*, Москва, Прогресс, с. 387–415 (http://www.durov.com/linguistics1/-lakoff-johnson-90.htm, 19.07.2016).
Lange 2001 = A. B. Ланге, *Метафора: классы поэтизированных предметов и основные типы метафорических предикаций*, în *Бодуэновские чтения: Б. де Куртенэ и современная лингвистика*, Межд. научн. конф: Труды и материалы: в 2 т., Казань, КГУ, 2001, т. 1, с. 18–19 (http://www.kls.ksu.ru/boduen/bodart_1.php?id=8&num=12000000, 18.04.2017).
Lapinia 1988 = Э. А. Лапиня, *Метафора в терминологии микроэлектроники*, în *Метафора в языке и тексте,* Москва, Наука, с. 134–145.
Lăzărescu 1992 = Gheorghe Lăzărescu, *Dicţionar de mitologie*, Bucureşti, Casa Editurii Odeon.
Melnic 2000 = Vasile Melnic, *Aspecte umaniste ale limbii latine*, Chişinău, Editura Medicina.
Oliveira 2009 = Isabelle Oliveira, *Nature et fonctions de la métaphore en science. L'exemple de la cardiologie*, Paris, Harmattan, Linguistique Europe.
Ozinghin 2010 = Михаил Озингин, *Роль метафоры в труктурировании и функционировании русской медицинской терминологии*, Автореферат дис. канд. филол. наук. Саратов, Диссертации по гуманитарным наукам (http://cheloveknauka.com/rol-metafory-v-strukturirovanii-i-funktsionirovanii-russkoy-meditsinskoy-terminologii#ixzz4EDSzlg4L, 13.07.2016).
Petit 2009 = Gérard Petit, *La dénomination. Approches lexicologique et terminologique*, Paris, Peeters.
Picht 2001 = S. Picht, *Terminologie und Wissensordnung -. Ausgewählte Schriften aus dem Gesamtwerk von Eugen Wüster*, Wien, TermNet, 21–51.
Platon 1978 = Platon, *Opere*, vol. III, traducere de Simina Noica, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.
Prandi, Rossi 2012 = Michele Prandi, Micaela Rossi, *Les métaphores dans la création de terminologies*, în *Terminologie: textes, discours et accès aux savoirs spécialisés*, Brest, Editions du GLAT, p. 7–19.
Reddy 1979 = Michael J. Reddy, *The conduit metaphor: a case of frame conflict in our language about language*, în Andrew Ortony (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge, p. 284–310.
Rusu 2013 = Valeriu Rusu, *Dicţionar medical*, ediţia a IV-a, revizuită şi adăugită, Bucureşti, Editura Medicală.
Ştefănucă 1991 = Petre Ştefănucă, *Folclor şi tradiţii populare*, vol. 2, Chişinău, Editura „Ştiinţa".
Temmerman 2000 = Rita Temmerman, *Une théorie réaliste de la terminologie: le sociocognitivisme*, în „Cahiers du Rifal", nr. 21, *Terminologies nouvelle. Terminologie et diversité culturelle*, p. 138–150.
Vačkov 2015 = Иван Вачков, *Возможности метафоры в сказкотерапевтической работе со взрослыми*, în Электронный журнал «Клиническая и специальная психология», том 4, nr. 1, с. 75–88.
Vulcănescu 1985 = Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Bucureşti, Editura Academiei.

Scanned with OKEN Scanner

METAPHOR IN MEDICAL TERMINOLOGY

ABSTRACT

The metaphor is one of the most used modalities to shape the reality, and metaphorization is a cognitive phenomenon, which implies universal gnoseologic mechanisms to a conceptual level. Analogy and association between different conceptual categories are underlying cognitive metaphors. Metaphorical nominations are adjusted to suit medical terminological system and simultaneously impose their own system based on conceptual metaphorical models, giving a functional capacity to the terms.

Keywords: *"creativity"*, *terminology*, *medicine*, *(de)nomination*, *metaphor*.

Scanned with OKEN Scanner

ORALITATEA DIGITALĂ – O FORMĂ HIBRIDĂ ÎNTRE LIMBAJUL ORAL ŞI CEL SCRIS SAU O ALTFEL DE ORALITATE

VIORICA MOLEA*

În comunicarea mediată de computer cercetările de specialitate au relevat aspecte inedite, care se reflectă, în cele din urmă, şi în comunicarea obişnuită, tradiţională. În cadrul opoziţiei oral/scris se produce o fisură prin apariţia unui nou tip de comunicare umană, şi anume *oralitatea digitală*, o formă hibridă între forma scrisă şi cea orală a comunicării, aşa-numita *oralitate scrisă*, realizată prin intermediul spaţiului virtual, internetul. Cu câţiva ani în urmă, Ioan Milică anticipa că, „sub influenţa comunicării prin intermediul internetului, configuraţia stilistică a limbii ar putea înregistra noi variante ale stilurilor informale" (Milică 2009: 166). Credem că acest lucru se întâmplă deja şi, pe lângă tipurile tradiţionale de limbaj oral, informal sau substandard, mai ales ale exprimării spontane, nepregătite, a apărut o altă ipostază a oralităţii, oralitatea scrisă, care exprimă noile tendinţe în evoluţia tehnologică a limbajului. Aceasta presupune toate formele de manifestare din reţeaua virtuală, care nu se supun normelor standardului. Este vorba de limbajul SMS-urilor, al conversaţiei pe chat sau pe reţelele de socializare, comentariile apărute pe site-urile diverselor publicaţii oficiale, dar şi, parţial, corespondenţa prin e-mail. „Până la apariţia internetului. vorbirea spontană se producea în formă orală. Pe internet însă, limba vorbită vie, naturală, este fixată în scris" (Kuznețov 2011: 11). Cercetătorul rus, care a investigat cu multă atenţie fenomenul, analizând comunicarea utilizatorilor din aplicaţii online precum ICQ, Skype sau din reţele de socializare cum sunt Facebook ori Vkontakte, constată că, „deşi mesajele utilizatorilor sunt în formă scrisă, totuşi, în

* Universitatea de Stat din Moldova, Chişinău, str. Alexei Mateevici, nr. 60, Republica Moldova.

Distinsul Profesor şi Savant Stelian Dumistrăcel este unul dintre prietenii vechi şi foarte apropiaţi ai şcolii filologice basarabene încă de la începutul anilor '90, când au demarat conferinţele Iaşi – Chişinău, extrem de necesare şi oportune, în special, pentru noi, cei din Republica Moldova. Aceste întruniri au constituit un debut promiţător pentru mulţi cercetători ai limbii române de aici. Domnul Profesor a fost mereu prezent atât prin participarea la aceste memorabile evenimente ştiinţifice, la alte activităţi, în special, ca referent ştiinţific al tezelor de doctorat, cât şi prin lucrările Domniei Sale, repere fundamentale pentru studiile multor cercetători basarabeni.

Suntem şi azi în calde relaţii prieteneşti, colegiale şi îi purtăm o deosebită recunoştinţă, admiraţie şi respect. La mulţi ani, Domnule Profesor Stelian Dumistrăcel!

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 283–290

Scanned with OKEN Scanner

realitate, ele au particularităţi ale oralităţii" (*ibidem*). Mai mult decât atât, din cele circa 300 de mesaje analizate ale utilizatorilor din ICQ, Skype şi din reţeaua Facebook, „în 286 din cazuri [...] sunt atestate trăsături caracteristice ale stilului familiar oral" (*ibidem*), ale cărui particularităţi principale sunt enumerate în continuare.

După unii cercetători, acestea sunt limbaje separate, deja bine conturate, cu particularităţi specifice. Astfel, „această diversificare este descrisă de David Crystal (2006), care recurge la noţiuni precum «Netspeak» şi «e-discourses» (e-discursuri) pentru a propune disocieri între varietăţi precum «limbajul e-mailurilor», «limbajul forumurilor (engl. chatgroups)», «limbajul lumilor virtuale (engl. MUDs)»" (Milică 2009: 165). O descriere pertinentă a fenomenului lingvistic atestat aflăm la I. Uruşciuc: „Distingându-se prin rapiditate, eficacitate, dinamică, stocare importantă a datelor şi utilitarism, caracterul virtual al noului limbaj (cu formele-i specifice SMS, chat, Messenger, e-mail etc.), influenţat mai mult de limba engleză, se afirmă ca un mod de comunicare universal acceptat în interiorul şi în afara mediului electronic [...]. Astfel, asistăm la impunerea, tot mai evidentă, a unui limbaj special, original (dar şi clişeizat), simplu şi sintetic (cu propriile sale reguli şi metode de folosire)" (Uruşciuc 2008: 114). Acest tip de comunicare online (chat, pagina de discuţii, comentariile de pe blog, site, forum, portal, twitter etc.) „se realizează prin scriere (grafie) şi lectură deopotrivă" (Ungureanu 2014: 6). El se produce după modelul clasic faţă în faţă, doar că lipseşte contactul vizual şi auditiv – elemente esenţiale într-o conversaţie pe cale orală –, iar textul vorbit este redat în scris. „Comunicarea online sau chat este o formă de interacţiune foarte asemănătoare cu conversaţia fatică, diferenţa fiind dată de faptul că nu există contact vizual şi acustic" (Amza 2005: 437). Astfel, problema de bază în discuţia pe chat devine lipsa unui mecanism care ar reda emoţia, impresia, sentimentul, atitudinea, altfel spus lipsa aspectelor nonverbale şi paraverbale în exprimare. De aceea, utilizatorii acestui tip de comunicare creează diverse elemente grafice, pictograme, pentru a exprima încărcătura afectivă a conversaţiei online scrise. Producerea unei „întâlniri" *face-to-face* prin scris aduce o înnoire parţială a codului scris. Pentru aceasta a fost nevoie „să se găsească un substitut scris sau paraverbal pentru mărcile intonaţiei şi expresiile mimico-gestuale produse într-o conversaţie, în special pentru cele legate de exprimarea emoţiilor" (Amza 2005: 438) Astfel, utilizatorii internetului, în cea mai mare parte tineri, au creat şi un set de semne, care surprind diverse stări, atitudini, aşa-numitele *emoticoane* (sau *emoticonuri*, termen neatestat în dicţionare). Cuvântul *emoticon* vine din engl. *emotion*„sentiment" şi *icon* „semn". Ele sunt scurte şi simple şi, deşi universal recunoscute, nu sunt reglementate conform vreunei normări (Grosseck, Negru 2008: 4). Referindu-se la pictogramele care înlocuiesc limbajul nonverbal şi pe cel paraverbal, Elena Ungureanu arată că nerealizarea, în conversaţiile online, a mimicii, gesturilor, tonalităţii sau modulaţiilor vocii, „extrem de importante în reproducerea expresivităţii limbajului natural" este motivul care a stat la baza apariţiei „pictogramelor denumite *emoticoane*, reprezentând imagini sugestive de dimensiuni minuscule, de o mărime apropiată cu a literelor de tipar" şi având scopul de „a facilita descrierea emoţiilor pe care le trăim în timpul comunicării şi de a face mai

Scanned with OKEN Scanner

rapidă comunicarea online" (Ungureanu 2014: 10). O altă denumire pentru aceste semne, necesare atât exprimării unei stări de spirit, cât şi funcţiei fatice a dialogului virtual, este cea de *imagem*, propusă de I. Pomian, care notează că, în spaţiul lingvistic românesc, limba română şi „romgleza" ar fi codul predilect în conversaţiile pe internet, la care se adaugă animaţia (*imagemele*). „Termenul *imagem* [s.n., pl. *imageme*], susţine cercetătorul, denumeşte un simbol sau o combinaţie de simboluri utilizat(e) pentru a transmite într-o manieră extrem de concisă un conţinut emoţional sau o opinie în mesajele scrise" (Pomian 2009: 5). Totuşi, în ciuda faptului că aceste elemente iconice au o răspândire importantă în textele de pe chat, nu au fost încă studiate suficient de specialişti. Nu există o statistică a lor şi nici o metodologie unică a clasificării privind utilizarea acestora. Deoarece sunt prea multe (orice utilizator poate să „născocească" un emoticon), un inventar complet este imposibil de făcut chiar şi de către cel mai înfocat susţinător şi utilizator al lor. Mulţi consideră că este necesară o selecţie a emoticoanelor celor mai relevante ca o condiţie ca acestea să fie într-adevăr instrumente nonverbale şi paraverbale comode în comunicarea pe net. Aşadar, emoticoanele nu constituie, deocamdată, un sistem fix, accesibil pentru toată lumea, bine pus la punct, şi credem că până la fixarea acestora într-un cadru lingvistic normativ mai este mult. Procesul de creare, de „producere" a emoticoanelor este în derulare, iar utilizarea lor în conversaţiile online rămâne la discreţia utilizatorilor. Adesea, pentru redarea unor stări afective similare sunt utilizate mai multe feluri de emoticoane.

Se pot distinge două tipuri de texte scrise virtuale: cele care utilizează, în cea mai mare parte, un limbaj literar standard (email-ul, blogurile) şi textele care se constituie din elemente ale oralităţii (chat-ul, sms-ul, twitter-ul, messenger-ul). Diferenţe semnificative în felul de a scrie într-un e-mail, pe chat, pe forumurile de discuţii sau pe bloguri remarcă şi C. Mladin: „SMS-ul şi chatul sunt mai apropiate de comunicarea orală, blogurile şi forumurile se apropie mai mult de comunicarea scrisă" (Mladin 2008: 239). Astfel, referindu-ne la comunicarea virtuală şi la exprimarea oralităţii în diferitele ei variante, deosebim două tipuri de „oralitate" digitală: a) scrisă şi b) reprezentată de conversaţia prin canalul video.

a) *Oralitatea digitală* în comunicarea *scrisă*, reprezentată de reţeaua virtuală, presupune mai multe aspecte: e-mail-ul, SMS-ul telefonic, chat-ul, comentariile la articole publicate pe diverse site-uri, toate reţelele de socializare.

Referitor la standardul scrisului în comunicarea pe internet, întâlnim un termen care îl completează pe cel de oralitate digitală, şi anume *cyberscrierea*, „termen generic tot mai răspândit în literatura de specialitate străină («scrierea în mediu electronic»)", denumind „forme şi practici destul de diferite de comunicare scrisă, care pot fi puse alături din dorinţa unei simplificări metodologice şi în virtutea faptului că prezintă mai multe caracteristici comune decât note diferenţiatoare (SMS, IRC [acronim pentru Internet Relay Chat, n.n.]" (*ibidem*: 239). Acest nou aspect al menţinerii contactului între indivizi în reţeaua virtuală, „ce reinventează stilul epistolar, se datorează, într-o bună măsură, şi reconfigurării funcţiilor iniţiale ale acestuia (comunicare şi socializare), precum şi adăugării la

Scanned with OKEN Scanner

acestea a altora noi" (*ibidem*). El se realizează atât în varianta *online*, cât şi în cea *offline*, ultima fiind reprezentată, în primul rând, de e-mail şi de blog, dar şi de alte căi de acces virtuale (cu unele variaţii: bunăoară, aşteptarea unui răspuns mai rapid), precum Skype, Facebook, WhatsApp etc. „Comunicarea offline este reprezentată de e-mail şi grupurile de discuţii sau scrisoarea spirală. E-mailul este modalitatea de comunicare cea mai frecventă datorită faptului că este cel mai uşor de utilizat" (Amza 2005: 437). Varianta offline are similitudini cu scrisoarea în accepţie mai veche, când emitentul este în aşteptarea, posibil de lungă durată, a răspunsului. Totuşi, durata aşteptării aici nu depinde de factori obiectivi (cum ar fi poşta, în vechiul mod de comunicare epistolară), ci strict de cei subiectivi (de disponibilitatea/non-disponibilitatea receptorului).

Comunicarea online presupune o serie de elemente noi, trăsături care reflectă procese în derulare ale constituirii acestei forme inedite, fapt care contribuie la evoluţia limbajului, orice mijloace ar fi utilizate. Astfel trăsăturile acestor varietăţi de limbaj virtual capătă contur din ce în ce mai clar, remarcându-se, după cum menţionează toţi cei care investighează fenomenul, o primă caracteristică de bază: oralitatea. Este evident că limbajul folosit în conversaţiile online este drastic revizuit datorită redării lui în scris, fiind prin esenţă oral. Sunt ignorate normele ortografice, de punctuaţie, gramaticale şi stilistice din cauza mai multor factori ce caracterizează acest nou mod de comunicare. Deşi are multiple avantaje de altă natură, precum rapiditate, economie de timp şi de bani, confort psihologic, o mai mare incluziune socială, mai ales pentru persoanele timide, totuşi acest mod de a „vorbi", de a comunica, prin noutatea sa absolută, i-a luat prin surprindere pe oameni şi ei s-au pomenit în situaţia de a improviza din mers anumite reguli de comportament şi de exprimare în reţeaua virtuală. Constatăm o mobilitate extrem de intensă a formelor de exprimare în conversaţia pe internet. Ion Uruşciuc enumeră câteva dintre problemele apărute în raport cu noua formă de comunicare umană prin SMS: „Cu toate avantajele pe care le oferă, SMS-urile se îndepărtează tot mai mult de rigorile limbii literare, normele gramaticale elementare fiind ignorate" (Uruşciuc 2008: 115). De asemenea, „o altă trăsătură a limbajului virtual al SMS-urilor este scrierea, în funcţie de intenţia discursului, cu majuscule sau cu minuscule. Adesea, pentru a individualiza un cuvânt, se scrie: *Tre s plec URGNT!* [= *Trebuie să plec URGENT*]. În general, majusculele «traduc» nervozitatea, urgenţa, nerăbdarea sau emoţiile puternice" (*ibidem*). Menţionăm totodată că, pentru o mai rapidă comunicare virtuală, a fost creată şi o structură permisivă de limbaj, în ea făcându-şi cu uşurinţă loc diverse forme, multe dintre ele devenind consacrate prin uz, care, pentru cei neiniţiaţi, devin inaccesibile (de exemplu, abrevierea cuvintelor sau acronimele, cunoscute de cei mai pasionaţi internauţi, argourile create prin trunchiere, mult vehiculata „romgleză"). Un element specific, extrem de îngrijorător pentru filologi, este şi anularea normelor ortografice, gramaticale sau lexicale în vigoare. În textele de pe diverse bloguri întâlnim publicate mostre de astfel de discuţii pe chat. Vă prezentăm un exemplu, preluat de

Scanned with OKEN Scanner

pe blogul lui Vintilă V.: 1. *Cred k apare ...da numi explic qm no apărut deja p pc... . Am văzut un clip p youtube qm juk unu p laptop gta 4 ...qm se poate...!*; 2. *În momentul de fatza exact să iţi spun nu ştiu , k mi lam făcut la comandă şi erau Reduceri şi alea alea Dar am un site perfect ... dacă pot s îl postez aicia ... e legat de componente şi prostii deastea dacă e ilegal reclama ... revino cu un reply să iţi dau prin pm* (Vintilă 2011).

Semnificative sunt modificările sau inovaţiile la nivel lexical ale celor care scriu SMS-uri, între care „fenomenul prefixării excesive [...] (*superfericit(ă), megaocupat(ă)* etc.), frecvenţa crescândă a anglicismelor (*cool, OK* etc.)" (Uruşciuc 2008: 115). Extrem de populare în comunicarea pe internet sunt abrevierile de tot felul, care însă nu pot fi descifrate de oricine. Înşişi bloggerii remarcă acest lucru, admiţând că pe toate reţelele de socializare sau de comunicare online (Yahoo, Messenger, Facebook, Twitter etc.) prescurtările şi emoticoanele sunt prezente în exces, iar printre acronimele utilizate frecvent „se numără cele din limba engleză, cu toate că există şi prescurtări ale cuvintelor autohtone" (Popa 2013). C. Popa prezintă o listă întreagă de prescurtări (abrevieri) folosite de internauţi pe reţelele de socializare. Reproducem câteva: „*ASL*: *Age/ Sex/ Location* – Vârstă, sex, locaţie; *FB: Facebook*; *GM*: *Msg: Mesaj; PLS* sau *PLZ: Please* – Te rog; *NPC* – Nu ai pentru ce; *NP: No Problem* – Nicio problemă; *HRU – How are you?* – Ce faci?; *CF:* Ce faci?; *NB*: Noapte bună; *BN*: Bine; *E1: Everyone* – Toată lumea; *F2F: Face to face* – Faţă în faţă; *143*: *I love you* – Te iubesc; *4: For* – Pentru; *^5: High five* – Bate palma"...(*ibidem*). Observăm, din dicţionarul întocmit de blogger, că nu există un sistem de creare a acestor forme de comunicare, iar structurile abreviate, cuvintele încifrate reprezintă nişte invenţii ad-hoc, aleatorii, apărute la discreţia şi după bunul-plac al utilizatorilor acestei noi forme de comunicare.

b) *Oralitatea digitală – conversaţie video* se realizează prin reţeaua virtuală Skype, Facebook, WhatsApp etc. în formă orală non-clasică, întrucât nu sunt respectate toate elementele constitutive ale conversaţiei faţă în faţă.

Chiar dacă există contactul direct dintre doi sau mai mulţi interlocutori, alte condiţii de realizare a vorbirii spontane nu sunt îndeplinite. Este vorba de elementele extraverbale sau de aşa-zisele contexte situaţionale, cadrul, circumstanţele fiind selectate deliberat. De regulă, spaţiul este unul închis, ori, dacă este deschis, este secvenţial, aşa încât, în absenţa cadrului pentru deschidere psihologică, conversaţia se manifestă altfel decât în condiţii naturale.

Din considerentele menţionate există câteva trăsături definitorii pentru acest tip de oralitate digitală:

– conversaţia se derulează în condiţiile unei exprimări non-verbale limitate, în virtutea canalului de emitere şi receptare (ecranul computerului sau al telefonului mobil) prea mic;

– unele mişcări, de exemplu cele efectuate cu tot corpul, fie sunt limitate, fie lipsesc cu desăvârşire – iarăşi din cauza spaţiului mic de manevră;

Scanned with OKEN Scanner

– în dialogul video nu sunt implicate unele elemente extraverbale importante (mirosul sau atingerea) pentru a conferi discuției un caracter apropiat (în cazul conversației informale).

Pe de altă parte, oralitatea digitală presupune o abordare cu totul nouă a conversației familiare. Ea se produce în rețeaua virtuală cu oricine se implică în ea. Cu alte cuvinte, tonul familiar, adresarea amicală, oarecum intimă, informală, nu-i vizează doar pe cei care au un statut veritabil în acest sens în viața reală. Adesea, în rolul respectiv (de prieteni apropiați cărora le poți spune orice și din intonație, dar și utilizând limbajul specific) apar indivizi absolut necunoscuți, oameni foarte diferiți ca interese, statut social, sex sau vârstă. Aceștia se comportă în spațiul internetului, de regulă, ca vechi prieteni, ca semeni ce împărtășesc multe lucruri și interese, iar în viața reală ar putea nici să nu se salute din simplul motiv că nici nu s-ar recunoaște. Am putea vorbi, în acest caz, de o familiaritate virtuală, specifică doar comunicării pe internet. Aici apare o problemă de identitate umană, care se manifestă prin frustrări și deziluzii în spațiul adevărat, real, o stare de insatisfacție, îndeosebi la tineri, care duce la o detașare de realitate, subiecții retrăgându-se în spațiul închis și iluzoriu al internetului. Pe lângă avantajele pe care le oferă, de dezinhibare și decomplexare a unor indivizi care au anumite probleme psihologice, comunicarea de acest gen devine astfel un pericol de anarhizare a limbajului, a ordinii de exprimare pentru diversele nișe de vorbitori, având riscul de amalgamare a stilurilor, care să se răsfrângă în comunicarea reală. Totodată, am putea urmări deteriorarea limbajului standard, fapt înregistrat deja în unele publicații online, în special pe blogurile de pe site-urile acreditate, care mimează astfel coalizarea cu majoritatea tânără și mediocră, inducând o modă a nonșalanței în comunicare, în care demnitatea sau sobrietatea exprimării devin vetuste, depășite. Prezentăm un exemplu de acest gen preluat dintr-un blog de pe un site oficial: „Da, *asta* este o simplă observație: în Moldova KGB-ul *e cool*. *E beton*, *e tare*, *e mișto*, *e băț*. Și kaghebiștii *îs tari*. Și FSB-iștii, deși sună un pic mai prost. Și securiștii, în general. Oricum, kaghebiștii sunt *cei mai tari*" (Vakulovski, *KGB-ul e cool*), în care relevăm, chiar din titlu, o avalanșă de termeni familiari, argotici sau neologici la modă, pe care îi vom atesta foarte frecvent în discuțiile juvenile, inclusiv în comunicarea pe internet. Astfel, cercetătorii filologi observă tendințe de colocvializare, de impregnare a comunicării cu elemente ale oralității. Acestea, în accepția unor cercetători, sunt: „1) tendința de sporire a dialogismului; 2) tendința de utilizare masivă a limbajului colocvial-familiar în comunicare [...]; 3) tendința spre o comunicare expresivă (în comunicarea pe internet sunt sesizate tot mai mult aspectul creativ, funcția ludică a limbii); 4) tendința de vulgarizare și trivializare a limbii" (Kolokolțeva 2011).

Trebuie să subliniem faptul că texte similare celor din rețelele de socializare, adică preluate din oralitatea digitală, sunt prezente deja și pe paginile ziarelor, în articole publicistice de opinie, mai ales în eseurile-pamflet. Un exemplu concludent în acest sens este următorul: „Și atunci, Zgonea – singurul cetățean român care a

Scanned with OKEN Scanner

spus:... «*Eu nu scriu k pers publica... scriu k zgonea... altfel contul era diferit... dar se pare k e greutate sa intelegeti... no problem*» – a lovit din nou, nuclear, răspunzând atacului lui Motreanu: «Păi, ştiţi ceva... Noi (PSD-ul) îi spuneam lui Antonescu, Dorel...». Înţelegeţi?! Ferească-ne Dumnezeu!!" (*Marian Sultănoiu Dorel, colegul lui Zgonea, colegul lui Mihai Viteazul*, gandul.info, 02.06.14). Semnificaţiile acestui tip de limbaj sunt la suprafaţă, decodificându-se prin elemente de satiră şi ironie subtile, prin etalarea unei atitudini de desconsiderare faţă de personajul vizat. Descoperim, prin urmare, că realităţile din limbajul virtual trec grăbit în limbajul publicistic, împuternicit a răspândi şi legaliza inovaţiile şi tendinţele din evoluţia limbii.

„Care va fi viitorul acestui limbaj care abia acum se naşte?", se întreabă V. Vintilă. „Este el doar un moft sau o fază pasageră prin care trec tinerii şi care va dispărea în timp sau se va transforma la un moment dat într-o nouă limbă oficială, limba Internetului?" (Vintilă, *Limbajul messenger*). Nu vom încerca să facem prognoze despre cum va evolua acest nou limbaj „oral/scris"; cert este că el există şi că se distinge de celelalte forme de comunicare de până acum. Este, evident, creat pe baza limbajului tradiţional existent; nu s-a inventat nimic în acest sens, nu au fost create alte sisteme de semne lingvistice; au fost doar puţin retuşate, uşor transfigurate în scopuri pragmatice de comunicare. Totuşi, noutatea, prospeţimea expresiei verbale din spaţiul virtual denotă posibilităţi nelimitate ale limbajului, o infinitate de variante pentru comunicare. Sunt necesare pentru aceasta două condiţii: mijloace tehnice noi şi creativitate.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Amza 2005 = Raluca Maria Amza, *Forme şi trăsături ale comunicării mediate de computer*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba Română: Structură şi funcţionare*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti.

Crystal 2006 = David Crystal, *Language and the Internet*, Cambridge, Cambridge University Press.

Grosseck, Negru 2009 = Maria-Dana Grosseck, Adina Negru, *Chat-ul şi blog-ul – limbaje ale noii generaţii şi influenţa lor asupra comunicării*, http://culturasicomunicare.com/pdf/2008/negru.pdf (accesat 18.08.2013).

Kolokolţeva 2011 = Т.Н. Колокольцева, *Интернет-коммуникация как зеркало основных тенденций развития и функционирования русского языка*, în „Электронный научно-образовательный журнал ВГПУ «Грани познания»", 4 (14), http://grani.vspu.ru/files/publics/1325226177.pdf (accesat 01.04.2013).

Kuznețov 2011 = Андрей Владимирович Кузнецов, *Письменная разговорная речь в онлайн-коммуникации*, în „Молодой ученый",3, Т.2, p. 24–26, http://www.moluch.ru/archive/26/2877/ (accesat 18.05.2013).

Milică 2009 = Ioan Milică, *Expresivitatea argoului*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Mladin 2008 = Constantin-Ioan Mladin, *Spre o recodare a modului de comunicare scripturală. Sau despre tirania democratică a cyberlimb@jului*, în *Distorsionări în comunicarea lingvistică, literară şi etnofolclorică românească şi contextul european*, volum îngrijit de Luminiţa Botoşineanu, Elena Dănilă, Cecilia Holban, Ofelia Ichim, Iaşi, Editura Alfa, http://www.philippide.ro/distorsionari_2008/-237-248%20MLADIN_RED.pdf (accesat 18.05.2013).

Scanned with OKEN Scanner

Pomian 2009 = Ionuț Pomian, *Stilul funcțional electronic*, în „Dacoromania", serie nouă, XIV (2), http://www.dacoromania.inst-puscariu.ro/articole/2009_2_3.pdf (accesat 09.08.2013).
Popa 2013 = Claudiu Popa, *Limbajul de Facebook: Ce înseamnă 143. Consultă DICȚIONARUL*, http://www.rtv.net/lista-celor-mai-utilizate-prescurtari-folosite-pe-facebook-reactia-specialistilor-la-acest-fenomen_72918.html (accesat 08.09.2013).
Ungureanu 2014, Elena Ungureanu, *Emoticonul în limbajul mesageriei instantanee*, în *Creativitate lingvală: de la semn la text*, Bălți, Editura PIM, p. 269–278.
Urușciuc 2008 = Ion Urușciuc, *Natura semiotico-gramaticală a limbajului virtual scris al SMS-urilor*, în „Limba română" (Chișinău), XVIII, 3–4, p. 113–119.

*

Vakulovski, Alexandru, *KGB-ul e cool*, deschide.md (accesat 20.10.14).
Vintilă, V., *Limbajul messenger*, Blog, 27.09.2011 [online] http://reteaualiterara.ning.com/profiles/blogs/-limbajul-messenger?xg_source=activit (accesat 18.08.13).

DIGITAL ORALITY – A HYBRID FORMAT BETWEEN ORAL AND WRITTEN LANGUAGE OR ANOTHER ORALITY

ABSTRACT

The emergence of a new type of human communication, more specifically the digital orality, develops a gap in the reinterpretation of the oral – written opposition that we can witness nowadays. It is a hybrid form between oral and written human communication, the so-called "written orality", achieved by means of cyberspace: the internet. Thus, two types of virtual texts can be distinguished: the ones which mostly use a standard literary language (emails, blogs) and the texts, which are mostly made of orality elements (chat, SMS, chatgroup, twitter). This new form of human communication, developed in cyberspace, represents another level in the human language evolution.

Keywords: *communication, virtual texts, digital orality, a hybrid form, the internet.*

Scanned with OKEN Scanner

LES DÉBUTS DE LA LEXICOGRAPHIE PLURILINGUE EN ROUMANIE

EUGEN MUNTEANU*

1. Dans son bien connu et déjà classique *Manual of Lexicography* (Prague, 1971), Ladislav Zgusta précise les limites claires des dictionnaires polyglottes ou plurilingues. Prenant comme point de départ l'axiome d'origine humboldtienne concernant l'anisomorphisme sémantique entre les langues, le lexicographe tchèque montre que les dictionnaires plurilingues servent à des buts limités, principalement à des objectifs pratiques ou à certains buts scientifiques clairement définis, tel la comparaison inter-culturelle. Confronté aux risques et aux pièges de la polysémie propre à chaque langue, tout lexicographe, quelque doué, aguerri et professionnel qu'il soit, finit par avouer qu'à cause de l'impossibilité d'éviter la polysémie, tout dictionnaire ne peut être que bilingue[1].

Eugenio Coseriu opère lui aussi une distinction théorique importante pour notre discussion, entre le lexique structurable d'une langue et le lexique terminologique (Coseriu 1978: 201 et suiv.). Les dictionnaires monolingues ou bilingues, orientés vers le lexique structurable, s'occupent des définitions proposées dans une langue historique quelconque, tandis que les dictionnaires polyglottes, obligés à éviter la polysémie, s'occuperont des terminologies ou nomenclatures, qui sont des listes d'unités lexicales correspondant de manière univoque à des réels universaux, c'est-à-dire au niveau de la désignation, selon la terminologie de Coseriu.

---

* Université « Alexandru Ioan Cuza » de Iaşi, 11 Boulevard Carol I, Roumanie.

Cet ouvrage a été rédigé dans le cadre d'un projet financé par l'Autorité roumaine pour la recherché scientifique et l'innovation (UEFISCDI), project numéro PN-II-RU-TE-2014-4-0195.

[1] „The non-terminological multilingual dictionaries also serve only some restricted purposes. Usually, it is either some general orientation in a group of languages (such as in traveler-guides and other practical uses) which is aimed at, or, on the other hand, such multilingual dictionaries are used for purely scientific tasks such as cross-cultural comparisons etc. Their quality is a result above all of the skill with the lexicographer chooses the really dominant senses of the words and avoids the pitfalls of polysemy. In any case a general dictionary for the public, uninitiated or professional, requires a treatment of polysemy and is, therefore, bilingual par excellence, not multilingual" (Zgusta 1971: 208).

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 291–310

Scanned with OKEN Scanner

Utilisant une opposition terminologique ayant circulé lors des discussions portant sur la délimitation du domaine de la sémantique pendant les premières décennies du XXème siècle, on pourrait formuler la même idée, en affirmant que les dictionnaires mono- ou bilingues sont, dans la mesure où leurs auteurs sont préoccupés par la description des significations d'une langue unique (respectivement, langue source et langue cible), des dictionnaires sémasiologiques, la direction de l'investigation étant du contenu vers la forme, tandis que les dictionnaires plurilingues, terminologiques par leur nature, sont des dictionnaires de type onomasiologique, le sens de l'investigation étant de la forme vers le contenu.

Une autre possible distinction typologique imposée par les fonctions et les objectifs différents des deux types de dictionnaires est celle entre les *dictionnaires de définitions* (mono- ou bilingue) et les *dictionnaires d'équivalences* (polyglottes ou plurilingues).

2. En ce qui concerne l'histoire de la lexicographie, on constate que les plus anciens dictionnaires impliquant, d'une manière ou d'une autre, trois ou plusieurs langues apparaissent seulement à l'aube de l'époque moderne, pendant la Renaissance, vers 1500. Le plus connu auteur de tels artefacts lexicographiques est le moine dominicain italien Ambrogio Calepino (1440–1510), dont le nom est devenu très rapidement, tout de suite après sa mort, un nom commun, synonyme du dictionnaire polyglotte. Les bibliothèques et les magasins d'antiquités du monde sont pleins d'exemplaires des dizaines d'éditions de son dictionnaire polyglotte, le plus complet impliquant onze langues : le latin, l'hébreux, le grec, le français, l'italien, l'allemand, le belge (le néerlandais), l'espagnol, le polonais, le hongrois et l'anglais (voir Fig. 1).

Le but pratique concret de cette publication est évident, car, en plus des langues sacrées, l'hébreu, le grec et le latin, il s'agit des langues des nations les plus importantes de l'Europe Occidentale. Les histoires de la lexicographie nous informent qu'il y a eu à l'époque de nombreuses autres formules de „Calepino", comme par exemple un dictionnaire trilingue, latin-portugais-japonais, élaboré par des jésuites portugais afin de faciliter le processus de christianisation des Japonais.

Au XVIIIème siècle, même avant la naissance de la linguistique scientifique moderne à travers l'invention de la méthode comparative-historique par Franz Bopp et Rasmus Rask (entre autres), l'immense accumulation de matériel empirique des différentes langues exotiques et éloignées (grammaires, glossaires, etc.) se reflète aussi, d'une manière en quelque sorte paradoxale, dans la dynamique de la rédaction des dictionnaires plurilingues.

A partir des premières décennies du XIXème siècle, les dictionnaires plurilingues, certains impressionnants par leurs dimensions (conçus souvent en plusieurs volumes), acquièrent un caractère exclusivement technique, devenant de vastes répertoires de nomenclatures, c'est-à-dire *des termes techniques*, des domaines les plus divers des sciences exactes. Les dictionnaires polyglottes deviennent à l'époque moderne des instruments de travail à la portée des

Scanned with OKEN Scanner

traducteurs de textes de spécialité. Dans toutes les langues européennes, il existe de nombreux tels instruments de travail. En Roumanie, on peut citer *Dicţionarul tehnic poliglot* (1967), qui comprend les langues roumaine, russe, anglaise, allemande, italienne et espagnole.

3. Dans la culture roumaine, l'activité lexicographique commence naturellement avec les dictionnaires bilingues, roumain-slavon ou slavon-roumain, tous restés en manuscrit et datant du XVIIème siècle. Il s'y ajoute d'autres où les langues en contact sont le roumain et le latin[2].

Revenant maintenant au thème central de notre exposé, la lexicographie plurilingue, on constate que, parallèlement aux dictionnaires bilingues, les plus nombreux, sont élaborés aussi beaucoup de dictionnaires polyglottes. Nous ferons par la suite une brève présentation des plus importants d'entre eux, avec quelques commentaires lexicographiques proprement-dits.

3.1. Le plus ancien dictionnaire trilingue qui inclut dans son schéma lexicographique le roumain en deuxième position, après le latin et avant le hongrois, remonte à la première moitié du XVIIème siècle et représente l'œuvre d'un érudit roumain de l'Ouest de la Transylvanie ou bien du Banat. Gardé sous forme de manuscrit, le texte est connu sous le nom de *Lexicon Marsilianum*, nom attribué par son éditeur, le romaniste Carlo Tagliavini (1930). Son premier propriétaire et probablement son commanditaire fut le comte Luigi Ferdinando Marsigli (1658–1730), géographe et diplomate, en mission dans l'Empire allemand dans la région du bas Danube et en Transylvanie. Les mots roumains y sont écrits avec des caractères latins et une orthographe calquée sur celle du hongrois. La source principale semble avoir été un *Thesaurus polyglottus; vel dictionarium multilingue*: *ex quadringentis circiter tam veteris, quam rovi (vel potius antiqui incogniti), Orbis Nationum Linguis, Dialectis, Idiomatibus constans*, Francoforte, 1603, signé par Megister Gerolamo. Une indication du texte renvoie à l'an 1687 comme date de rédaction du dictionnaire. Le matériel lexicographique est présenté de façon alphabétique et comprend un total de 2495 entrées. Pour une page de ce manuscrit trilingue, voir Fig. 2.

3.2. Par ordre chronologique, le deuxième dictionnaire est rédigé par un transylvain, qui signe avec le nom latinisé Aurelius Antoninus Praedetis Nasodi, un intellectuel qui avait été juriste dans l'armée impériale de Transylvanie et qui avait intitulé son œuvre *Dictionarii trium linguarum, germano – latina et dacoromana*. Daté de 1792–1793, l'ouvrage est un manuscrit de grandes dimensions, en trois volumes, les mots-titres en allemand (orthographiés en Frakturschrift cursif) étant suivis par des équivalents en latin et en roumain. Malheureusement, très souvent, la composante roumaine du dictionnaire est lacunaire.

3.3. L'érudit Paul Iorgovici, directeur des écoles roumaines non unies de Banat, l'auteur de la première grammaire imprimée de la langue roumaine (*Observaţii*... 1799), semble avoir rédigé aussi un dictionnaire polyglotte (roumain–allemand–

[2] Voir le panorama presenté par Seche 1966.

français–latin). Le manuscrit n'a pas été conservé, mais l'auteur fait souvent référence à cette œuvre et de ses affirmations on peut déduire que l'esprit dans lequel a été conçu le dictionnaire était puriste et latinisant.

3.4. Un modeste dictionnaire français-grec-roumain (du point de vue de ses dimensions et de sa liste de mots), élaboré vers la fin du XVIIIème siècle par un habitant de la Moldavie (roumaine), conservé en manuscrit, a été signalé par l'historien Nicolae Iorga.

4. Nous commençons maintenant la présentation des plus importantes contributions lexicographiques de cette époque de début, dues à des érudits roumains de Transylvanie, connus dans la culture roumaine sous le nom générique des représentants de l'Ecole de Transylvanie. L'Ecole de Transylvanie constitue un groupe d'intellectuels transylvains et, en même temps, un mouvement d'idées spécifiques au siècle des Lumières. La plupart de ces intellectuels appartenaient à l'Eglise grecque-catholique, unie à Rome. L'appartenance à cette confession privilégiée par les autorités impériales de Vienne par rapport à l'Orthodoxie, a permis à de nombreux jeunes roumains de s'instruire dans des écoles supérieures de Vienne ou de Rome, la culture théologique, philosophique, scientifique, historique, littéraire et linguistique acquises leur permettant de s'initier de mettre en pratique un vaste programme d'émancipation nationale des Roumains de l'Empire des Habsbourgs et, implicitement, de tous les Roumains. Les deux idéaux majeurs de leur activité militante étaient l'idée de l'origine romaine du peuple roumain et, implicitement, de l'origine latine de la langue roumaine et l'idée selon laquelle l'émancipation ne peut s'accomplir que par l'éducation, c'est-à-dire par l'éducation du peuple. Munis d'une énergie extraordinaire, des intellectuels tels que Samuil Micu (1745–1806), Petru Maior (1761–1821), Gheorghe Şincai (1854–1816), Ioan Budai Deleanu (1860–1820), pour nommer seulement les plus importants, se sont consacrés à la rédaction et à la publication de travaux historiques, linguistiques, littéraires, des ouvrages originaux ou des traductions. La rédaction de grammaires et de dictionnaires a été une priorité, assumée par tous. Nous présenterons par la suite uniquement les travaux de certains d'entre eux qui peuvent être considérés comme des dictionnaires plurilingues.

4.1. Le leader informel du mouvement transylvain et le doyen d'âge, Samuil Micu, a annoncé vers la fin de sa vie la rédaction d'un grand dictionnaire roumain–latin (*Dictionarium valachico-latinum*), qu'il avait transformé ensuite dans un dictionnaire polyglotte (*Dictionarium valachico-latino, germanico-hungaricum*), tel qu'on peut l'apprendre d'un prospectus publicitaire imprimé à Buda en 1806. Le dictionnaire n'a plus été imprimé, puisque la liste de subscriptions a été insuffisante. Le travail de Micu, apparemment de grandes dimensions, s'est trouvé à la base du *Lexicon de Buda* (1825), de loin la plus importante œuvre lexicographique de la culture roumaine pré-moderne (voir la suite).

4.2. Dans le même groupe des travaux ayant précédé le *Lexicon de Buda* s'inscrit un *Lexicon valachico-latino-hungaricum*, préparé pour être imprimé dès 1802,

Scanned with OKEN Scanner

appartenant à Ştefan Crişan (Körösi) (cca 1780–1820), professeur aux collèges réformés de Cluj et Târgu-Mureş.

4.3. Le grand historien Gheorghe Şincai s'est montré lui-aussi préoccupé par la lexicographie plurilingue, en compilant des sources allemandes et hongroises, un vocabulaire de spécialité, formé de 427 termes, dont des noms de plantes, d'animaux et de minéraux, en roumain, latin, hongrois et allemand.

4.4. Parmi les nombreux et très précieux manuscrits qui nous parviennent de Ioan Budai Deleanu, à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine on conserve un lexicon latin–allemand–roumain, à côté d'autres dictionnaires bilingues, où le roumain se retrouve à côté de l'allemand, du latin ou du français.

4.5. Nous arrivons maintenant à un dictionnaire polyglotte de grandes dimensions, dont le titre complet est *Dicţionariu rumânesc, latinesc şi unguresc.* Den orenduiala excelenţii sale Preosfinţitului. Ioan Bobb, vlădicul Fagăraşului, în doao tomuri, Cluj, cu tipariul Tipografiii Colegiumului Reformaţilor, prin Stephan Török, tom *A–L,* 1822, 656 p.; tom II, *M–Z,* 1823, 576 p. (voir Fig. 3).

Ayant des dimensions considérables, conçu en deux volumes massifs, c'est le premier dictionnaire imprimé intégralement avec des lettres latines, à orientation stratégique et technique très étymologisante. Il comprend 11 000 entrées, dont de nombreux latinismes créés ad-hoc par l'auteur et de nombreux noms propres. Anticipant et peut-être inspirant I. Massim et A.T. Laurian, les auteurs du premier dictionnaire de l'Académie Roumaine (1871–1877), l'évêque Ioan Bobb exile les mots d'origine non latine (slaves, hongrois, turcs, grecs) dans un glossaire à la fin du IIème volume, les accompagnant de la recommandation très claire d'être éliminés de l'usage des locuteurs.

Dans un bref *Avant-propos* d'approximativement une page, l'évêque Bobb souligne les objectifs pratiques de son ouvrage, conçu comme un instrument de travail courant des élèves roumains pour l'apprentissage des langues latine et hongroise (les deux langues officielles de la Transylvanie, à l'époque). Même s'il avait acquis une mauvaise réputation parmi les représentants de choix de l'Ecole de Transylvanie, dont il avait persécuté certains, l'impétueux évêque témoigne ici d'une part, d'une nécessaire modestie, se montrant conscient des limites de son travail et invitant les autres à contribuer à l'avenir à son amélioration, et de l'autre, il souscrit, implicitement, au programme latiniste et puriste des premiers (voir Fig. 4).

Il faut remarquer le fait que le dictionnaire est écrit entièrement avec une graphie latine, avec une orthographe *sui generis*, inspirée par l'orthographe hongroise, dont les règles de base sont présentées dans un tableau explicatif inséré après la préface (voir Fig. 5).

En examinant avec attention une page de ce dictionnaire, on observe que la composante roumaine représente le point focalisateur de l'ensemble. Le nombre important d'entrées lexicographiques (environ 11 000) s'explique probablement par le fait que très souvent, on propose non seulement des mots simples, mais aussi des syntagmes et des expressions les contenant. Par exemple, sur la page

Scanned with OKEN Scanner

photocopiée reproduite dans la Fig. 6, on trouve les syntagmes suivants avec le mot titre *fune* 'corde', pour lequel le lexicographe s'évertue à trouver des équivalents en latin, pour le hongrois faisant appel à des périphrases: *fune de nuiele* (*vimentum*), *fune de ridicat greutate* (*Calatorius*), *fune de tei* (*Nopura*), *fune de tras în sus cu ţiga* (*Subductorius*), *fune în coarnele vetrililor* (*Cerunchus*), *fune învârtitoare vetrililor în toate părţile* (*Versoria*), *fune luntri* (*Anquina*), *fune sau cu ce trag şi pre ce trag* (*Ductorius*) etc.

4.6. Nous parlons maintenant de l'œuvre lexicographique la plus importante imprimée avant la création de l'Académie Roumaine en 1866, qui s'appelle *Lexicon budan* ou *Lexicon de Buda* (voir Fig. 7). Il a été imprimé à Buda en 1825 et cet imposant monument de culture porte sur son frontispice le titre (en graphie originale) *Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemtescu quare de mai mulţi autori, in cursul a trideci, si mai multoru ani s'au lucrat. Seu Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*. Budae, Typis et Sumtibus Typografiae Regiae Universitatis Hungaricae, 1825.

Œuvre collective de synthèse, à la réalisation de laquelle ont participé, en contexte et proportions méconnus, nombreux intellectuels de Transylvanie, pendant plusieurs décennies, parmi lesquels „les coryphées" de l'École de Transylvanie, l'imposant *Lexicon de Buda* (1825) est dans une manière synthétique le fondement de l'édifice réalisé par ce mouvement culturel, la synthèse de son programme militant d'émancipation nationale et l'examen suprême des capacités scientifiques et créatives de ses membres.

4.7.1. Voici une brève histoire de la réalisation en temps du *Lexicon*, selon les informations actuelles, synthétisées par Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române* [„Croquis d'histoire de la lexicographie roumaine"]. Après la mort de Samuil Micu en 1805, l'imprimerie de Buda a remis son manuscrit à Vasile Coloşi (1779–1814), le prêtre qui vivait à Săcărâmb, connu par son érudition, auteur lui même d'un dictionnaire similaire, inédit. Coloşi combine son œuvre et l'œuvre de Micu, en obtenant une variante meilleure. La mort prématurée est un achoppement dans la finalisation du travail, mais la responsabilité de continuer le travail est passée à Ioan Corneli (1762–1848), un canonique gréco-catholique d'Oradea, forcé en 1820 d'abandonner le travail pour ce dictionnaire. Celui qui prend en charge la révision finale et la finalisation de l'imposant lexicon a été le vieil Petru Maior, mais qui mort une année après. Ceux qui réussiront à finir le travail sont les frères Ioan Teodorovici, le prêtre de l'église orthodoxe de Pesta, et Alexandru Teodori, médecin. Les noms mentionnés sont indiqués dans *lectori benevolenti salutem*, dans lequel on a spécifié les compétences de chacun et aussi le rapport précis sur la réalisation du Lexicon.

4.7.2. Le *Lexicon de Buda* [*Lexiconul de la Buda*, en roumain] a un appareil introductif vraiment élaboré, qui certifie l'intention constante et unanime d'auteurs pour réaliser un *opus magnum*, repère et point de départ pour le processus de modernisation de la culture roumaine. La composition de cet appareil introductif est :

Scanned with OKEN Scanner

a) Avis aux lecteurs (*lectori benevolenti salutem*), en langue latine, dans lequel sont détaillés les moments principaux pour la réalisation du dictionnaire, en précisant la contribution de chaque collaborateur (voir Fig. 8).

b) La préface consacrée par Petru Maior à l'orthographe, p. III–VIII, en langue latine, qui est une synthèse sur le problème de la graphie roumaine (voir Fig. 9). L'auteur a justifié ici la nécessité forte que la langue roumaine, une langue romane, renonce à la graphie slave, pour l'alphabet latin. L'imitation de l'orthographe hongroise, utilisée quelquefois, particulièrement dans les papiers officiels de l'administration de l'Etat, est rejetée comme étant inadéquate et plus compliquée. On recommande comme point de départ l'orthographie italienne, plus proche de la nature de sons roumains. Petru Maior propose une graphie modérée étymologique, la table de graphèmes ayant 20 signes principaux de l'alphabet latin, à l'utilisation réduite des quelques signes: une virgule au dessus du *a* et *i*, pour marquer les voyelles centrales de la langue roumaine, [î] et [â] et aussi la cédille sous *d* et *c* pour noter les consonnes [z] et [ţ].

c) L'orthographe de Petru Maior est une œuvre de grande érudition, dans laquelle l'argumentation de nature technique sur la valeur de chaque son se mêle aux observations de nature historique, fréquemment justes. Maior traite monographiquement chaque lettre, mais il fait référence au son roumain qui lui correspond, si bien que son œuvre peut être considérée l'un des premiers traités de phonétique historique de la langue roumaine.

d) Le dialogue entre le neveu et l'oncle (voir Fig. 10).

Le texte est présenté à deux colonnes, en graphie latine-étymologique à gauche et en graphie slave à droite. *Le dialogue* fait un résumé d'environ 150 pages sur tous les problèmes de l'attitude militante de Transylvanie :

– l'origine pure romaine du peuple roumain, sa présence permanente dans l'espace balkano-danubien ;

– l'origine latine de la langue roumaine et son analogie à la langue italienne ;

– le changement en temps de la langue roumaine à cause de la grande influence des voisins (Slaves, Hongrois, Turcs, Grecs).

– la besoin d'une ample opération de purification du lexique par la substitution des mots étrangers par des correspondants latins.

e) *Extractum* (les régles de prononciation), en latin (voir Fig. 11)

4.7.3. En ce qui concerne l'essence lexicographique du *Lexicon de Buda*, l'analyse sommaire présente sa complexité spéciale, le dictionnaire dépassant la structure d'un dictionnaire polyglotte d'équivalences.

Si nous observons une page quelconque (voir Fig. 12), nous constaterons pour le mot *muiere* les faits suivants :

– le mot-titre est présenté en graphie latine-étymologique, proposée et accompagnée des quelques indications grammaticales minimales (féminin, pluriel) ;

– la réception du mot en graphie slave traditionnelle, accompagnée de l'indication de la classe morphologique (nom) ;

Scanned with OKEN Scanner

– enfin, la partie la plus originale du schéma lexicographique, c'est-à-dire la partie explicative, dans laquelle le *Lexicon de Buda* (LB) dépasse son spécifique de dictionnaire pour quatre langues. On a différencié trois sens du mot, la définition étant en langue roumaine:

1. en ce qu'elle présente des naturelles différences par rapport à l'homme ;
2. en ce qu'elle est l'épouse d'un certain homme, par mariage ;
3. entre fauves ou bêtes.

5. Le *Lexicon de Buda* est un ouvrage scientifique de haut niveau, un ouvrage d'érudition caractérisé par une riche information et une technique lexicographique évoluée. Œuvre collective, celui-ci représente le couronnement avec succès des efforts d'une brillante génération d'érudits patriotes transylvains, orientés vers l'initiation et l'insertion sur des voies solides du long processus de modernisation de la langue roumaine. Au-delà de la valeur scientifique intrinsèque – des savants comme Franz Dietz ou B. Kopitar l'ont cité avec des louanges –, le côté normatif a apporté une contribution décisive à la généralisation dans les consciences des roumains de la conviction que la modernisation de la langue nationale de culture doit commencer par l'abandon de la graphie cyrillique et l'adoption de l'alphabet latin. Officiellement, ce desideratum fut accompli seulement en 1861, par un décret signé par le ministre de l'Intérieur de l'État récemment fondé, *Les Principautés Unies*.

BIBLIOGRAPHIE

Coseriu 1978 = Eugenio Coseriu, *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes*, in H. Geckeler (ed.), *Strukturelle Bedeutungslehre*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 193–238.

Seche 1966 = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, *De la origini până la 1880*, București, Editura Științifică.

Tagliavini 1930 = Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum". Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, București, Editura Cultura Națională.

Zgusta 1971 = Ladislau Zgusta, *Manual of Lexicography*, Praha, Publishing House of Czechoslovak Academy of Sciences.

THE BEGINNINGS OF THE ROMANIAN PLURILINGUAL DICTIONARIES

ABSTRACT

Following a brief introduction to the historical and theoretical aspects of the research, the author proceeds to an in-depth description of the first plurilingual dictionaries which included the Romanian language. Of these, most notable are the following: *Lexicon Marsilianum* (17th century); Samuel Micu's *Dictionarium valachico-latino, germanico-hungaricum* (1806); Ioan Bob's *Dicționariu rumânesc, latinesc și unguresc* (2 vol., 1822–1823) and *The Buda Lexicon* (1825).

Keywords: Romanian lexicography, multilingual dictionary, ***Buda Lexicon (1825).***

Scanned with OKEN Scanner

ANNEXES

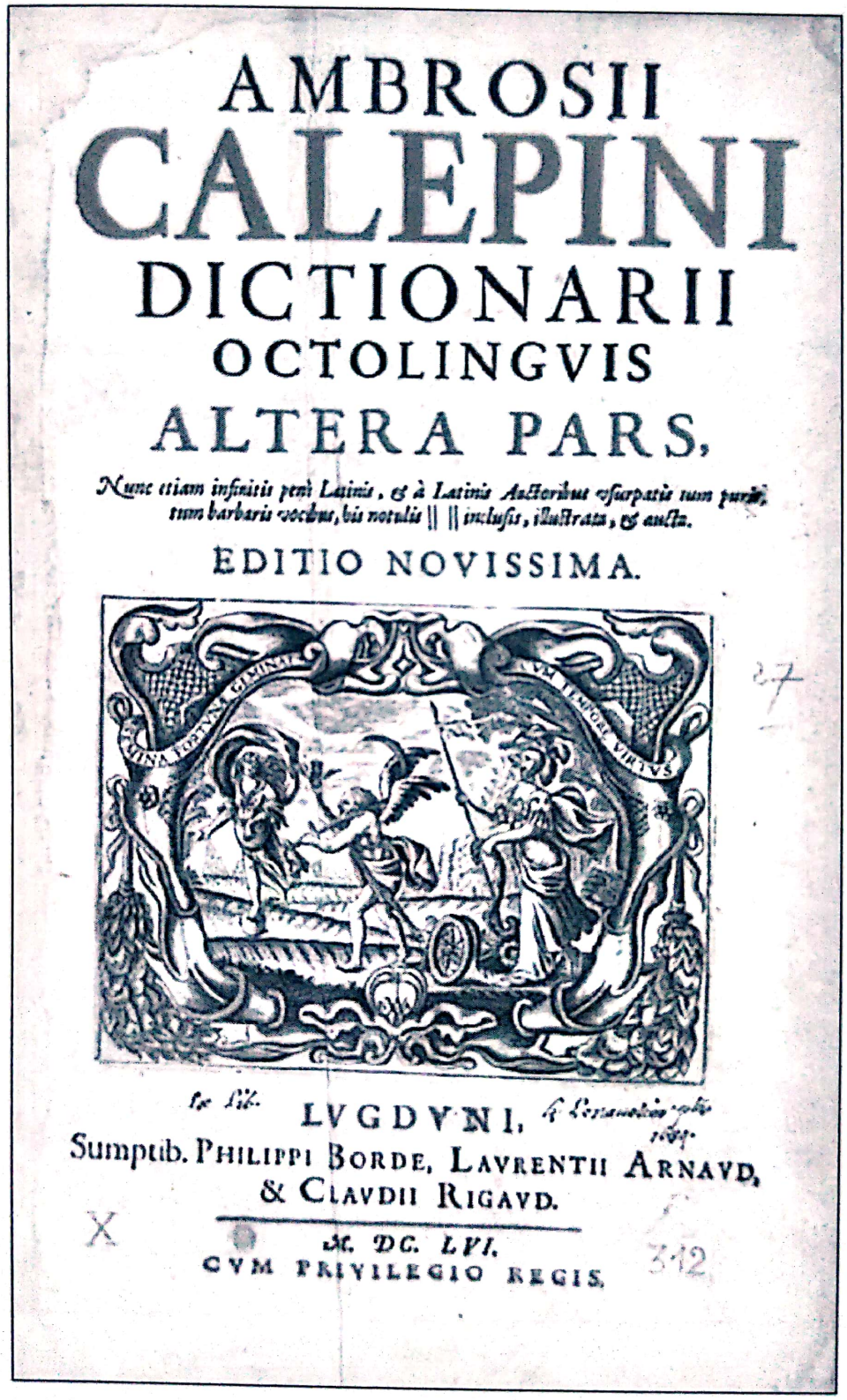

AMBROSII
CALEPINI
DICTIONARII
OCTOLINGVIS
ALTERA PARS,

Nunc etiam infinitis penè Latinis, & à Latinis Auctoribus usurpatis tum puris, tum barbaris vocibus, his notulis || || inclusis, illustratus, & auctus.

EDITIO NOVISSIMA.

LVGDVNI,
Sumptib. PHILIPPI BORDE, LAVRENTII ARNAVD,
& CLAVDII RIGAVD.

M. DC. LVI.
CVM PRIVILEGIO REGIS.

Fig. 1.

Carlo Tagliavini, *Il «Lexicon Marsilianum»*.

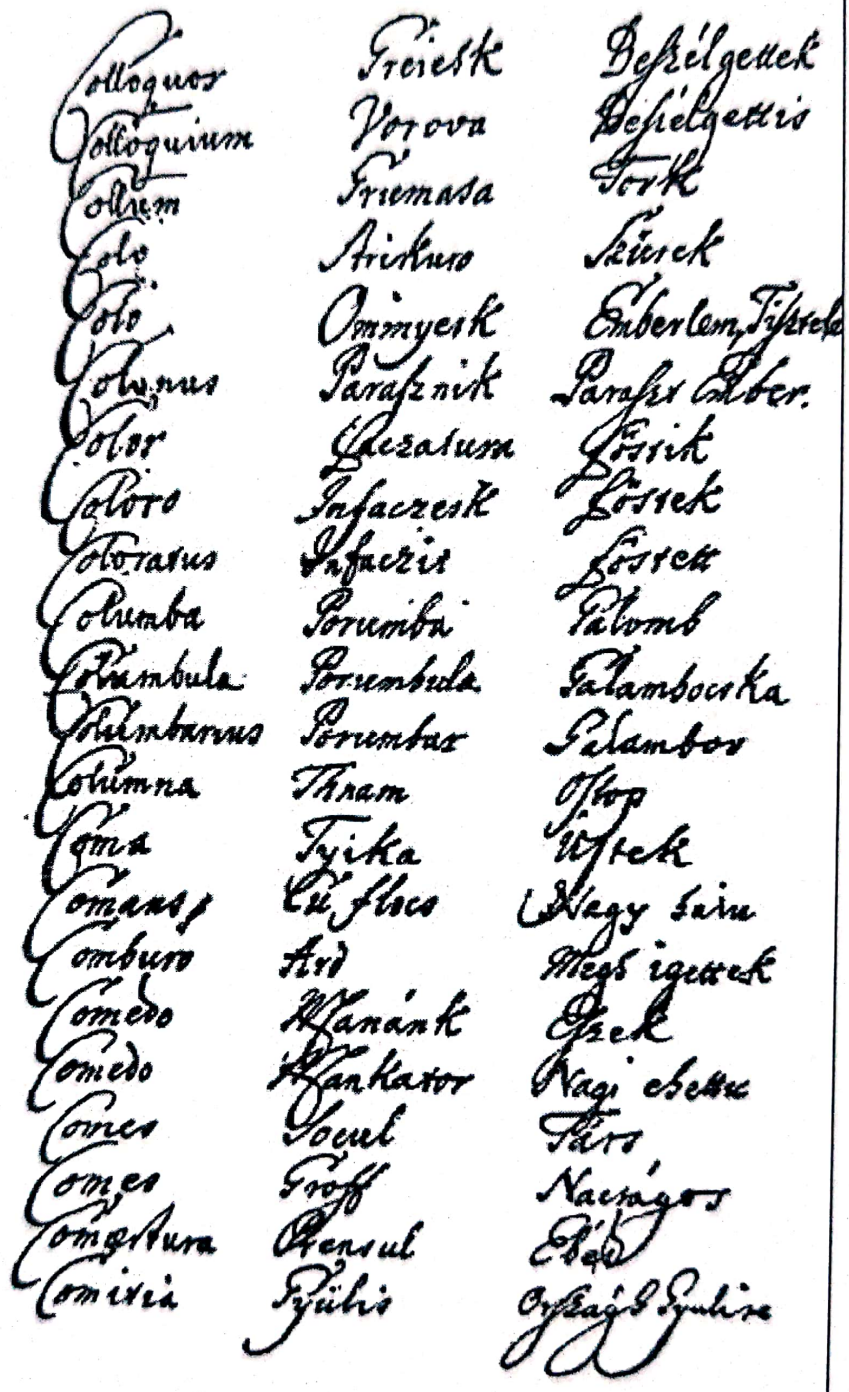

Facsimile di una pagina del Lessico.

Fig. 2.

Scanned with OKEN Scanner

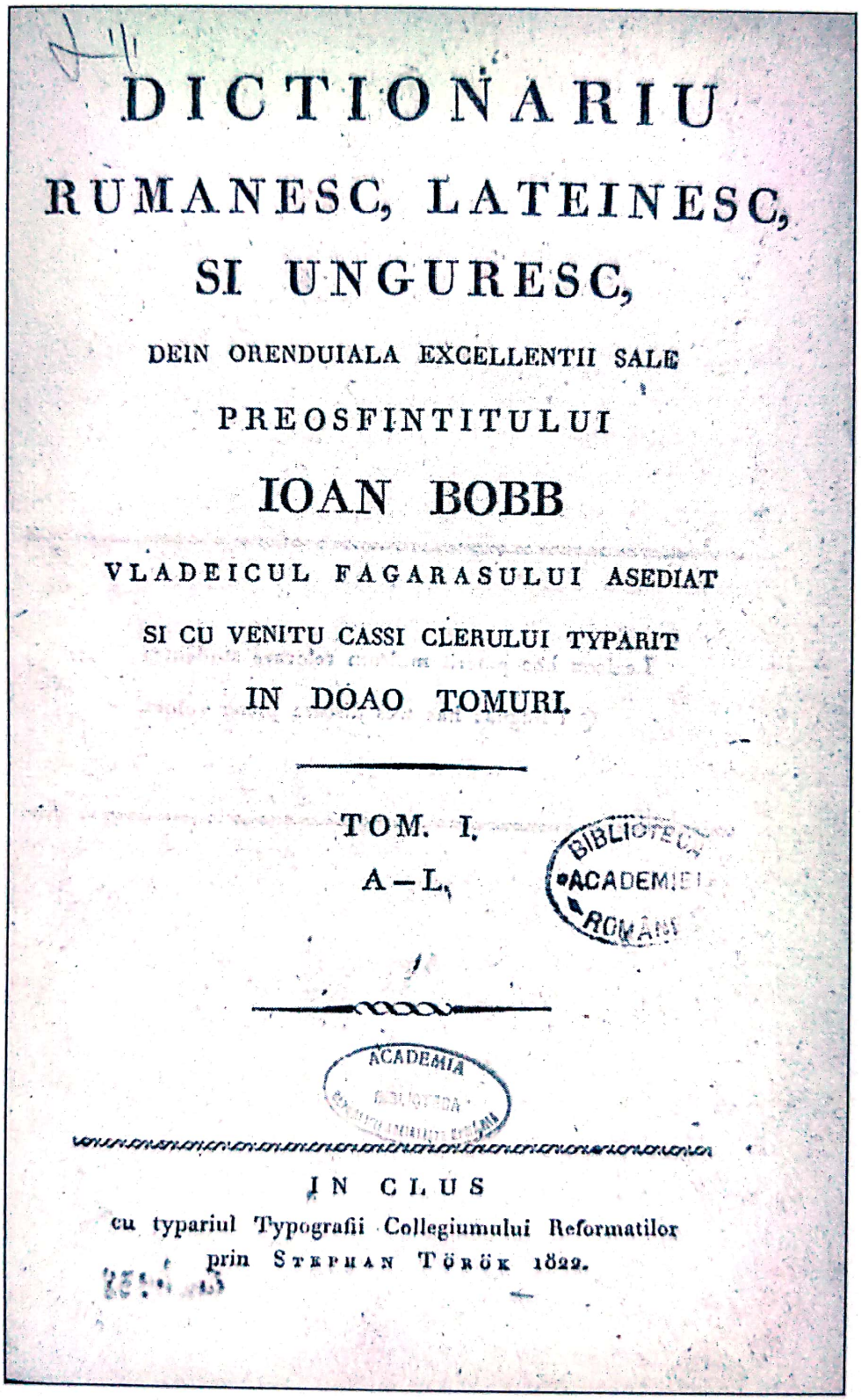

DICTIONARIU

RUMANESC, LATEINESC,

SI UNGURESC,

DEIN ORENDUIALA EXCELLENTII SALE

PREOSFINTITULUI

IOAN BOBB

VLADEICUL FAGARASULUI ASEDIAT

SI CU VENITU CASSI CLERULUI TYPARIT

IN DOAO TOMURI.

TOM. I.

A—L.

BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA

IN CLUS

cu typariul Typografii Collegiumului Reformatilor

prin STEPHAN TÖRÖK 1822.

Fig. 3.

Scanned with OKEN Scanner

CUVENT INNAINTE

Acest Lexicon am voit al asedia pentru Scolasteici, cari se nevoesc ase procopsi in limba lateineasca, si ungureasca cu litere lateinesthi, siinde acele le invatie in Scoale, cu care si Rumani mai de mult au trait pona ce au luat literele Cirilinesthi, si sunt mai lesne de ceteit, si ivetiat. Dintru acesta mult se pot ajuta Scolasteici, ca sau pus si Synonime lateinesthi. Inse macarca stredanie multa a mai multora ausost intru asediare acestui Lexicon, dare pentru multe datorii a deregatoriilor noastre, si pentru ca acesta este cel deintei intru aceasta forma, si pentru ca suptiri sunt inceperile lucrurilor, nuse poaete dice asi de plin asediat, ca multe orsi remas, multe de indreptat, unele si de lesat asare, ci ponequand, alti cari avend temp si voe spre acee, orvoi al asedia mai de plin, se pot ajuta Scolasteici cu acesta

Vladeica IOAN BOBB imp.

Fig. 4.

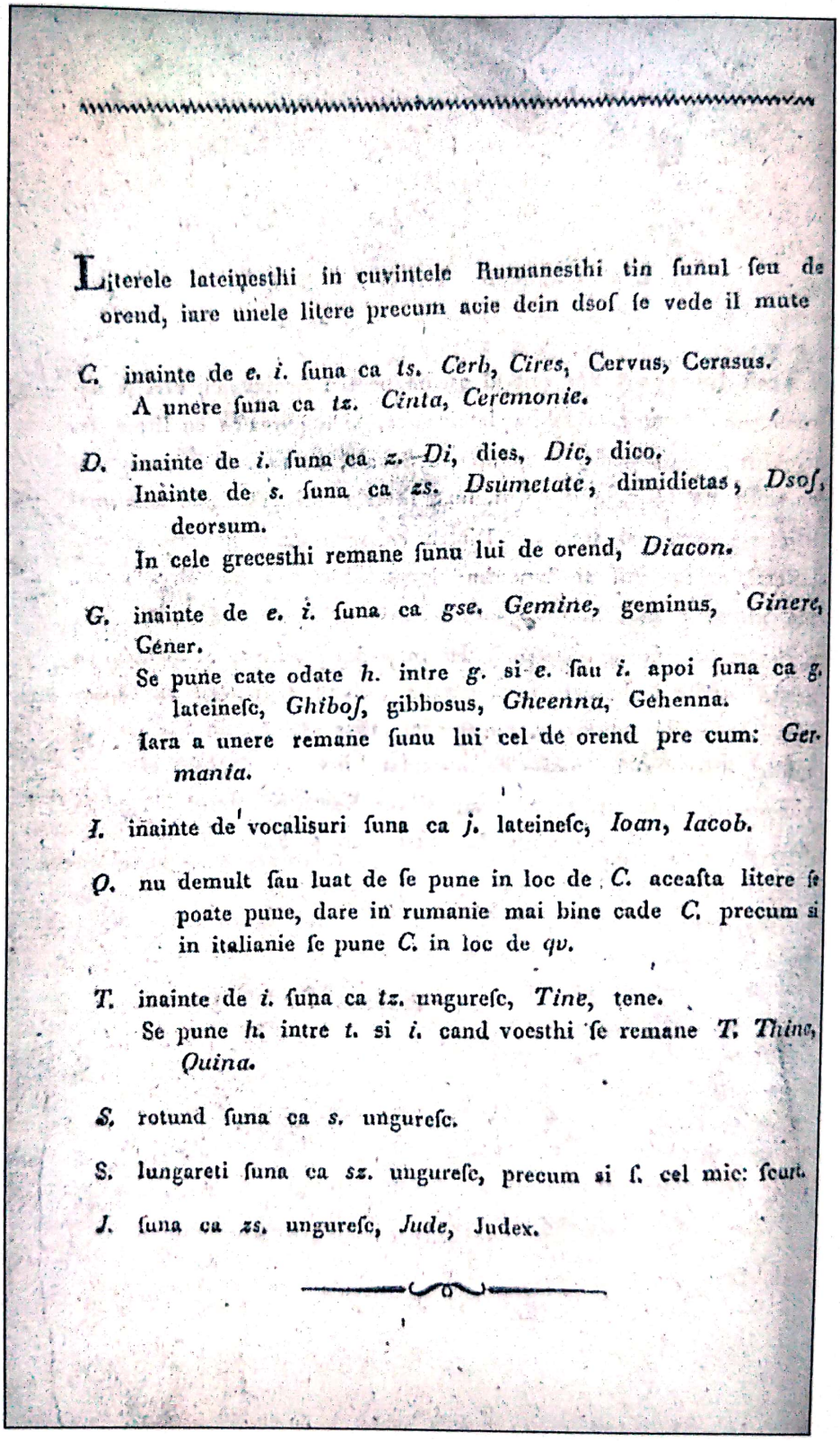

Literele lateineſthi in cuvintele Rumaneſthi tin ſunul ſeu de orend, iare unele litere precum acie dein dosſ ſe vede il mute

C. inainte de *e. i.* ſuna ca *ts. Cerb, Cires,* Cervus, Cerasus.
A unere ſuna ca *tz. Cinta, Ceremonie.*

D. inainte de *i.* ſuna ca *z. Di,* dies, *Dic,* dico.
Inainte de *s.* ſuna ca *zs. Dsumetate,* dimidietas, *Dsoſ,* deorsum.
In cele grecesthi remane ſunu lui de orend, *Diacon.*

G. inainte de *e. i.* ſuna ca *gse. Gemine,* geminus, *Ginere,* Gener.
Se pune cate odate *h.* intre *g.* si *e.* ſau *i.* apoi ſuna ca *g.* lateineſc, *Ghiboſ,* gibbosus, *Gheenna,* Gehenna.
Iara a unere remane ſunu lui cel de orend pre cum: *Germania.*

I. inainte de vocalisuri ſuna ca *j.* lateineſc, *Ioan, Iacob.*

Q. nu demult ſau luat de ſe pune in loc de *C.* aceaſta litere ſe poate pune, dare in rumanie mai bine cade *C.* precum si in italianie ſe pune *C.* in loc de *qv.*

T. inainte de *i.* ſuna ca *tz.* ungureſc, *Tine,* tene.
Se pune *h.* intre *t.* si *i.* cand voesthi ſe remane *T. Thine, Quina.*

S. rotund ſuna ca *s.* ungureſc.

S. lungareti ſuna ca *sz.* ungureſc, precum si ſ. cel mic: ſcurt.

J. ſuna ca *zs.* ungureſc, *Jude,* Judex.

Fig. 5.

Fune de luntri groasa, Rudens, tis, m. 3. *Öreg hajó kötél.*
Fune de mesurat afundu mari, Boles, idis, f. 3. *Tenger' mélly-séget mértéklö kötél.*
Fune de mesurat pamentu, Arvipendium, ii, n. 2. *Föld-mérö kötél, vagy rúd.*
Fune de nuele, sau latiu, Vimen tortum, *Güzs.*
Vinculum virgis textum.
Virgetum lorum.
Virgeus laqueus.
Fune de redeicat greutate, Calatorius, ria, ium. *Tereh emelö kötél.*
Fune de tei, Napura, ræ, f. 1. *Hárs-kötél.*
Fune de tras in sus cu ciga, Subductarius, ria, ium. *Tereh tsigán felvonó kötél.*
Fune in coarnele vetrililor, Ceruchus, chi, m. 2. *Vitorla' szarván való kötél.*
Fune inverteitoare vetrililor in toate partile, Versoria, riæ, f. 1. *Vitorlát mindenfelé forditó kötél a' tengeren.*
Fune luntri, Anquina, næ, f. 1. *Hajó kötél.*
Prymnesium, ii, n 2.
Fune, sau cu ce trag, si pre ce trag, Ductorius, ria, ium. *A' mivel, és a' min vonnak.*
Funesc, Funalis, le, c. 3. *Kötéli.*
Funice, Funiculus, li, m. 2. *Kötelecske, madzag, gyeplö-madzag.*
Funariu, Restiarius, ii, m. 2. *Kötélverö.*
Restio, onis, m. 3.
Funingine, Fuligo, inis, f. 3. *Korom.*
Funinginesc, Fuligine inficio, ci, ctum, ere. *Kormozom.*
Funinginat, Fuliginatus a, um. *Kormozott.*
Funinginos, Fuliginosus, sa, sum. *Kormos.*
Fur, Furor, ari, atus sum. *Lopok.*
Furtum facio, ci, ctum, ere.
Subripio, ui, eptum, ere.
Subtraho, xi, tum, ere. *Lopok.*
Harpago, avi, atum, are. *Ellopom.*
Clepo, psi, tum, ere.
Sublego, legi, ctum, ere.
Surripio, ui, eptum, ere.
Suffuror, ari, atus sum.
Subduco, xi, ctum, ere.
Furto subduco, ere.
Furare, Furacitas, tis, f. 3. *Lopás, lopóssdg.*
Furat, Furtivus, va, vum. *Lopott, titkos orozva való.*
Surreptus, ta, tum.
Surrepticius, cia, ium.
Furiceos, Furtificus, ca, cum. *Ki a' lopást megszokta.*
Furax, cis, o. 3.
Furetieste, Furaciter, adv: *Lopva.*
Furtim, furtive.

Fig. 6.

Cl. B. L. 3831

LESICON
ROMA'NESCU-LA'TINESCU-UNGURES-CU-NEMȚESCU

QUARE

DE MAI MULTI AUTORI, IN CURSUL' A TRIDECI, SI MAI MULTORU ANI S' AU LUCRATU.

SEU

LEXICON
VALACHICO-LATINO-HUNGARICO-GERMANICUM

QUOD

A PLURIBUS AUCTORIBUS DECURSU TRIGINTA ET AMPLIUS ANNORUM ELABORATUM EST.

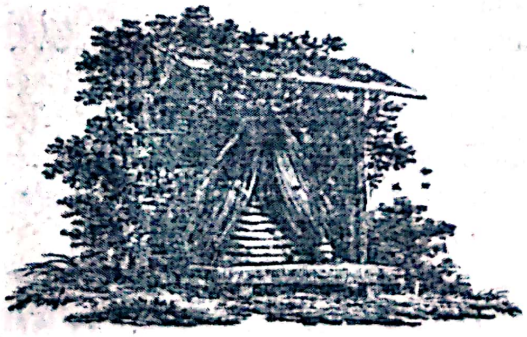

BUDAE
Typis et Sumtibus Typographiae Regiae Universitatis Hungaricae
1825.

Fig. 7.

Scanned with OKEN Scanner

Typographia Regia Budensis

Lectori benevolo Salutem!

Lexicon hoc Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum, quod decursu triginta et amplius annorum per Viros in re literaria, et cumprimis in cognitione Lingvae Valachicae insigniter versatos, utpote omnium primo per denatum Admodum Reverendum Patrem Samuelem Klein, olim penes Typographiam Regiae Universitatis Librorum Valachicorum Graeci ritus Revisorem et Correctorem; isto mortuo per Admodum Reverendum Dominum Basilium Kolosy, Parochum Nagyagensem, Dioecesis Fogarasiensis in Transsilvania et Vice Archi-Diaconum, qui Lexicon Kleinianum plurimum locupletavit, et Lingvis: Hungarica et Germanica auxit, sed matura morte praeventus, supremam manum eidem addere non potuit; postmodum jussu et impensis Illustrissimi ac Revendissimi Domini Samuelis Vulcan, moderni Graeci ritus Catholicorum Episcopi Magno-Varadinensis, per Reverendissimum Dominum Joannem Korneli, Cathedralis Ecclesiae Magno-Varadinensis Graeci ritus Catholicorum hoc tempore Primicerium, seu Cantorem et Canonicum, Archi Diaconum Partium Banaticarum, et in Districtu Magno-Varadinensi Scholarum Graeci ritus Catholicarum interimalem Directorem revisum, novis curis auctum et descriptum; hoc per praenominatum Illustrissimum suum Praesulem et Maecenatem, Dioecesis necessitate ita exigente Buda, ubi diutius operatus est, Magno-Varadinum revocato, per Admodum Reverendum Dominum Petrum Major, aeque Dioecesis Fogarasiensis Presbyterum et Typo-

Fig. 8.

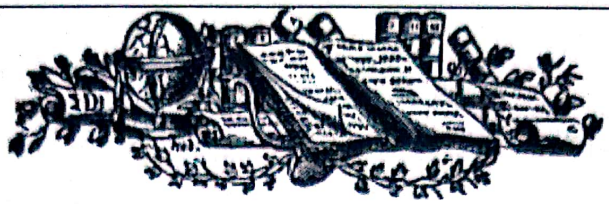

CAPUT I.

DE LITERIS GENERATIM.

§. 1.

Literae verosimiliter à primis orbis habitatoribus inventae sunt. Plinius lib. 7. Historiae Naturalis cap. 56. observat antiquitatem variorum documentorum, et concludit: *Ex quo apparet aeternus literarum usus.* A Phoenicibus, teste Plinio *ibidem*, introductae sunt in Graeciam literae numero sedecim, et à Pelasgis illatae in Latium. Huic numero additae fuerunt à Palamede bello Trojano quatuor hac figurâ Ω, Ξ, Φ, X. Latini quoque imitati posthac sedecim antiquis adjunxere sex alias literas, ut pote F. K, Q, X, Z, H. Simonides Melicus post Palamedem quatuor alias hujus figurae adjecerat Z, H. Ψ, Ω. Quarum omnium, ait Plinius *ibidem*, vis in nostris recognoscitur. k, x, prouti et y et z acceperunt Latini à Graecis, ut hae duae solum in Graecis vocibus habeant locum.

§. 2.

Litera est minima pars, sive signum vocis, originem trahit à *lego* secundum opinionem Prisciani lib. 1. *Dicitur litera vel quasi, legitura, eo quod legendi iter praebeat.* Secundum alios auctores proficiscitur à *liturâ*, quod significat *deletionem*: quod plerumque in ceratis tabulis antiqui scribere solebant, et postea delere: quod hodiedum apud Valachos respectu pauperum puerorum prima elementa discentium servatur. Ex antiquo illo usu in ceratis tabulis scribendi, hodiedum apud Valachos, dum a puero exigitur pensum lectionis memoriter recitandae, etiamsi lectio è libro typis impresso memoriae mandetur, tamen moris est hoc modo puerum alloqui: Di tabla, *dic tabulam*: quod Latine solemus dicere: Recita lectionem.

§. 3.

Literae numerantur apud Valachos viginti, ut pote A, B, C, D, E, F, G, H, I, L, M, N, O, P, Q, R, S, T, U, Z, majuscu-

Fig. 9.

ORTHOGRAPHIA ROMANA,

SIVE

LATINO-VALACHICA,

UNA CUM CLAVI,

QUA PENETRALIA ORIGINATIONIS VOCUM RESERANTUR.

Fig. 10.

Scanned with OKEN Scanner

EXTRACTUS

Observationum ad pronunciationem quarundam literarum pertinentium.

Ç ç — — — —	Pronunciatur sicut Gallicum ç, Hungaricum *tz*, Germanicum ȝ, Cyrillicum ц.
Ce, ci — — —	Sicut Italorum *ce*, *ci*, Hung. *tse*, *tsi*, Cyrillicum чє, чи.
D d — — — —	Sicut Latinorum *s*, ac Cyrillicum ꙁ.
È è — — — —	Accentu acuto notatum prope sicut Latinorum *ea* et quasi *ia*.
E è — — — —	Punctatum sicut Latinorum *i*.
Ge, gi — — —	Sicut Italorum *ge*, *gi*, ac Cyrillico-Valachicum ѭ ѫ.
J — — — — —	Sicut Gallicum *j*, ac Cyrillicum ж.
ñ — — — — —	Sicut Hungaricum *ny*, et Italicum *gn*.
Ò, ó — — — —	Accentu acuto notatum prope sicut Lat. *oa*, et Hung. *a*.
Que, Qui — —	Sicut italicum *ce*, *ci*, Hungaricum *tse*, *tsi*, ac Cyrillicum чє, чи.
Ş, ş — — — —	Sicut hungaricum *s*, Germanicum *sch*, Cyrillicum ш, et Italicum *s* ante *ce*, *ci*.
Ţ, ţ — — — —	Sicut Latinorum *t* ante *i* sequente post *i* vocali, et sicut Hungaricum *tz*, Germanicum ȝ, ac Cyrillicum ц.
ă, ĕ, ĭ, ŏ, ŭ —	Sicut Cyrillico-Valachicum ъ

Fig. 11.

szes: schimmelicht, kahmig, verschimmelt.

Mucenicie, *f. pl.* cii. Мѹченичіе.)
Mucenie, *f. pl.* ii. Мѹченіе.) *subst. martyrium, cruciatus, vel tormenta martyris:* martiromság: die Marterey, das Marterthum.

Mucenicu, *m. pl.* ci. Мѹченик — чи. *subst. Martyr:* mártir, mártirom: der Martyrer, oder Blutzeuge.

Muceniţă, *f. pl.* e. Мѹченицъ. *subst. foemina martyr:* mártiraszszony: die Martyrinn, Marterinn.

Muche, *f. pl.* ii. Мѹке. *subst. V.* Mute. *Nota. Ital.* muchio, *denotat: cumulum.*

Mucosu, *f.* cósă, *pl.* şi, *f.* se. Мѹкос — косъ. *adj. mucosus, vel muccosus, muccidus, muculentus:* taknyos: rotzig. *Ital.* moccicoso.

Mucu, *m. pl.* ci. Мѹк — чи. *subst.* 1) *p. e.* din nasu, *i. e.* flegmă: *mucus:* takony: der Rotz. 2) a luminii: *myxa, fungus candelae:* hamva a' gyertyának: der Lichtpotzen, die Lichtschnuppe. 3) *p. e.* la flori: *i. e.* muguru: *gemma, oculus:* bimbó: die Knospe. *a Lat. mucus. Ital.* moccio.

Mueatu, *f.* tă, *pl.* ţi, *f.* te. Мѹат — тъ. *adj. V.* Muiétu. *a Lat. mollis. Gall.* molle.

Muére, *f. pl.* ri. Мѹѣре. *subst. et derivata: V.* Muiére. *Italis* molle.

Mufluzescu, ire, itu. Мѹфлѹзеск, ире, ит. *debitis exsolvendis impar fio, rei familiaris ruinam patior:* mindenböl kifordúlni, bankrotă lenni: Bankerott werden, oder machen. *ab Ital.* muffare.

Mugescu, gire, gitu. Мѹгеск, гире, гит. *verb. act. mugio:* bögni, bögetni: brüllen. *Ital.* mugire. *mugitus edere, Gall.* mugir.

Mugire, *f. pl.* ri. Мѹгире.)
Mugitu, *m. pl.* ri. *f.* Мѹгит.) *subst. mugitus:* bögés, bögetés: das Brüllen. *Ital.* mughio. *Gal.* mugissement.

Muguraşu, *m. pl.* i. Мѹгѹрашъ. *diminut. gemmula, calyculus:* bimbótska: das Knöspchen. *a Lat.* mucula.

Mugure, *m. pl.* ri. Мѹгѹре. *subst. V* Muguru.

Mugurescu, ire, itu. Мѹгѹреск, рире, рит. *verb. neutr. gemmasco, gemmas ago:* bimbózni: Knospen bekommen, sprossen.

Muguritu, *f.* tă, *pl.* ţi, *f.* te. Мѹгѹрит, тъ. *adj. gemmatus:* bimbós: knospig.

Muguru, *m. pl.* ri. Мѹгѹр. *subst. gemma, oculus, germen, calyx:* bimbó: die Knospe.

Muiére, *f. pl.* ri. Мѹѣре. *subst.* 1) in quătu are firéscă osebire cu fĕliul' de cótră bărbatu: *mulier, foemina:* aszszony, aszszonyi ember, aszszonyi állat, aszszony személy: die Frau, das Weib, Weibsbild, Frauenzimmer. — unu capu de muiére: *idem:* — 2) in quătu éste soçiă de căsătorie a quăruiva bărbatu: *uxor, conjux, consors, marita, mulier:* feleség, házastárs: das Weib, die Frau, Ehefrau, Gattinn, Ehegattinn, Gemahlinn. 3) întră jivini, séu dobitóce, *V.* Muieruşă Nro. 2) *ab Ital.* moglie *vel* mogliere, *uxor, coniunx.*

Muierescu, *f.* éscă, *pl.* sci, Мѹерѣск — рѣскъ. *adj. muliebris, mulieris, foemininus, foemineus:* aszszonyi: weiblich.

Muierésce. Мѹерѣще. *adv. muliebriter, foeminine:* aszszonyi módon: weiblich, weibisch, auf weibliche Art.

Muierotcă, *f. pl.* che. Мѹеротъкъ. *subst. muliercularius, mulierarius, mulierosus, muliebrosus:* aszszonyos, aszszonyok után sürgölödö: der Weibernarr, Weibermann, ein zu großer Frauenzimmerfreund, dem weiblichen Geschlechte zu sehr ergeben. — séu quarele se méstecă în trebile muierilor:

qui

Fig. 12.

ETIMOLOGII TOPONIMICE ÎNTRE ISTORIE, GEOGRAFIE ŞI LINGVISTICĂ. NOTE PE MARGINEA MDTM

ANA-MARIA PRISACARU*

În principiu, analiza lingvistică corectă a formei toponimului şi identificarea raportului de motivare dintre acesta şi referentul geografic asigură stabilirea cu succes a etimoanelor numelor topice. Există, însă, situaţii când documentarea istorică şi/sau geografică poate genera detalii clarificatoare, care pot cauza răsturnări de situaţie chiar şi în cazul unor etimologii aparent facile.

În lipsa unor informaţii istorice exacte, N. Iorga încearcă să explice numele satului botoşănean Rânghileşti, atestat documentar la 1582 (DRH, A, VII: 522), invocând numele Ryngallei, soţia lui Alexandru cel Bun (Iorga 1918: 110). Dar actul de donaţie de la 1421 nu confirmă proprietăţi ale acesteia aici, ci doar în zona Volovăţului şi a târgului Siret. În cazul oiconimului în chestiune, datele istorice trebuie corelate cu situarea satului într-o zonă de bilingvism româno-ucrainean, motiv pentru care, paralel cu forma românească, a circulat un derivat vechi ucrainean cu sufixul *-owci*, anume *Rângăuţi*, atestat la 1735–1736 (Iorga 1904: 200) şi care, iniţial, desemna probabil acelaşi referent. Abia la 1786 cele două sate sunt menţionate ca unităţi administrative distincte: *Rângăuţii*, în ţinutul Dorohoi, proprietate a hatmanului Costachi Ghica, şi, în imediata apropiere, dar în ţinutul Iaşi, *Rânghileştii*, moşie a vornicului Sturza (Caproşu, Pricop 1972: 323). Deoarece etimologia trebuie să explice ambele forme, iar numele *Ryngalla* nu răspunde acestei cerinţe, în MDTM s-a propus ca etimon antroponimul slav *Ringo* (MDTM: 348/1).

Amplasarea în aceeaşi zonă de interferenţă lingvistică româno-ucraineană a permis explicarea numelui satului Broscăuţi (judeţul Botoşani), pentru care nu există atestări foarte vechi, prin raportare la numele satului omonim din judeţul Storojineţ, care apare în documente la 1448 ca *Borisovo selo* „satul lui Boris" (DRH, A, I: 390), evoluând formal la *Boriscouţi* (1456), *Boriscăuţi* (1616), *Boroscăuţi* (1735) şi, finalmente, la *Broscăuţi* prin atracţie paronimică la apelativul *broască* (MDTM: 65/1). Aşadar, în condiţiile derivării cu sufixul ucrainean *-owci*,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române, Iaşi, str. Th. Codrescu, nr. 2, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 311–316

Scanned with OKEN Scanner

se respinge ca bază antroponimică numele românesc *Broască*, vehiculat de unii lingvişti (Iordan 1963: 422 şi Petrovici 1970: 175), şi se propune ca etimon numele de persoană ucrainean *Boris(ko)* (MDTM: 64/2).

Rămânând în contextul bilingvismului, supunem atenţiei oiconimul bucovinean *Crăiniceşti*, atestat la 1490 ca provenind de la supranumele *Crainicul* (DRH, A, III: 135). În perioada ocupaţiei habsburgice, acesta a fost preluat iniţial în germană într-o formă apropiată de cea românească, anume *Kraynicest* la 1775, respectiv *Kraynicestj* la 1781 (MDTM: 198/2). Ulterior, însă, printr-o adaptare fonetică mai accentuată (reducerea diftongului descendent *-aį-* la *-a-* şi substituirea velarei surde *c* prin perechea sa sonoră *g*) s-a ajuns în 1785 la forma *Granitschestie*, reluată de vorbitorii români ca *Grăniceşti*, posibil şi pentru că satul se afla la graniţa dintre Bucovina istorică şi Moldova[1]. În continuarea acestei idei, amintim şi toponimul *Măgheruş* de pe valea Trotuşului, provenit din numele topic maghiar *Mogyoros* „cu aluni". Situarea referentului geografic la limita dintre Moldova şi Ardeal a făcut ca această formă adaptată fonetic la specificul limbii române să fie concurată în vorbirea localnicilor de varianta *Moghioroş*, preluată ca atare din maghiară, cel mai probabil datorită atracţiei la apelativul *Magyaros* „maghiar" (Cojocaru 2005: 67).

Iată cum, uneori, poziţionarea geografică a referentului poate conduce spre piste etimologice false. Nu este şi cazul satului băcăuan Mărgineni, al cărui nume este motivat de situarea sa la marginea târgului Bacău (Butnaru 2009: 62). De această dată, informaţia geografică susţine etimologia, eliminând dubiul asupra unei posibile baze personale, care se confirmă, însă, în cazul oiconimului omonim din judeţul Neamţ, ce îşi are originea într-un antroponim: Toader *Margine*, menţionat la 1532 printre boierii cărora Petru Rareş le întăreşte satul Mărgineni (MDTM: 260/2).

Se constată, aşadar, că şi tipul toponimic, descriptiv sau personal, poate fi stabilit fără dubii doar în condiţiile unei documentări riguroase atât lingvistice, cât şi istorico-geografice. Nu sunt rare situaţiile când etimologii aparent facile se dovedesc a fi eronate la o cercetare atentă. Oiconimul *Poieni*, de exemplu, numele vechi al unui sat din comuna Bâra, judeţul Neamţ (astăzi *Slobozia*) ne trimite cu gândul, în mod firesc, la un loc cu poieni unde s-a înfiinţat satul. Acesta, însă, apare atestat într-un document de la 1519 (DIR, A, XVI–I: 151), prin care Ştefan Voievod îi întăreşte boierului Cozma Şarpe satul Poienile, al cărui fost proprietar este un anume Ivan, menţionat la 1572 cu numele întreg de Ivan *Poiană* (DIR, A, XVI–III: 9). Un alt toponim care, la o primă vedere, trimite la un termen geografic este *Balcani*, atestat la 1477 ca *Bâlcani* (DRH, A, II: 317), a cărui formă pare să aibă la bază entopicul *bălc/bâlc*. În realitate, acest oiconim care denumeşte un sat din comuna Balcani, judeţul Bacău, este personal, fiind format de la numele boierului Petru *Bâlco* cu sufixul colectiv *-ani* (MDTM: 21/2).

[1] Atracţia la apelativul *graniţă* l-a determinat pe Iorgu Iordan să considere oiconimul o „creaţie nouă" (Iordan 1963: 216).

Scanned with OKEN Scanner

În MDTM găsim multe astfel de oiconime care par a fi motivate de calitatea sau vegetaţia locului denumit, dar pentru care cercetarea documentară a relevat etimoane personale: *Galbenii*, comuna Tănăsoaia, judeţul Vrancea, provenind de la supranumele boierului Nistor *Galbenul* (MDTM: 181/1), *Ruginoasa*, comuna Ruginoasa, judeţul Neamţ, cu originea în numele de familie *Rugină* (*ibidem*: 354/2), *Movilenii*, comuna Şendreni, judeţul Galaţi, care are la bază numele stolnicului Ioniţă *Movilă* (*ibidem*: 278/1), *Slobozia Movilei*, numele unui fost sat din judeţul Galaţi, provenind de la numele de familie al căpitanului de Covurlui Constantin *Movilă*, menţionat la 1772 ca proprietar al sloboziei (*ibidem*: 378/1), *Dumbrăvenii*, comuna Dumbrăveni, judeţul Suceava, derivat de la numele boierului *Dumbravă* (*ibidem*: 156/1), *Sălcenii*, desemnând un fost sat din comuna Găgeşti, judeţul Vaslui, a cărui bază antroponimică este numele de familie al boierului Toma *Salce* (*ibidem*: 361/2) ş.a.

Interesant este cazul toponimului *Gerul*, din judeţul Galaţi, care s-ar explica prin curenţii de aer rece care se formează pe Valea Gerului, motiv pentru care „pe această vale, locuitorii comunei [Costache Negri] nici vara nu înnoptează fără îmbrăcăminte mai groasă când merg cu animalele la păşunat" (Mehedinţi 2007: 13). Ipoteza nu se susţine, însă, ştiinţific şi MDTM clasează toponimul ca personal, provenind de la un nume de persoană atestat în documente vechi din Muntenia şi Moldova (MDTM: 187/1).

Numele satului Găurile din comuna Vizantea-Livezile, judeţul Vrancea, este un alt oiconim aparent descriptiv. Fără a cunoaşte împrejurările istorice în care a avut loc procesul denominativ, Iorgu Iordan îl include în seria „topograficelor" şi îl explică de la „găurile în care-i vârât [satul]" (Iordan 1963: 27). Acesta provine, însă, de la numele de familie *Găure*, menţionat într-un act de la 1779, în care este citat ca martor un Vasile Găure din Găuri (MDTM: 184/2). Tipul personal este confirmat, în plus, şi de pluralul masculin *Găurii*. Aici, ca şi în cazul altor toponime personale prezentate în dicţionar, anume *Cârligii*, provenind de la numele de persoană *Cârlig* (MDTM: 82/1), *Cosiţii*, cu baza antroponimică în numele de familie *Cosiţă* (*ibidem*: 101/1), *Oglinzii*, provenit de la antroponimul *Oglindă* (*ibidem*: 294/1), *Tulnicii*[2], cu originea în numele de persoană *Tulnic* (*ibidem*: 423/1), *Urzicii*, provenind de la antroponimul *Urdzică* (*ibidem*: 434/2), avem a face cu aşa-numite „hibride morfologice" (*ibidem*: XVII), rezultate în urma

[2] Interesant este că, în cazul acestui oiconim, o presupusă bază descriptivă este infirmată, pe lângă pluralul masculin *Tulnicii*, şi de apariţia apelativului *tulnic* într-o zonă în care se utilizează sinonimul său parţial *bucium*. Într-o situaţie similară, şi Mircea Ciubotaru pune sub semnul întrebării tipul descriptiv al toponimului *Fundul Şiştarului* (comuna Valea Ursului, judeţul Neamţ) în aria de răspândire a apelativului *doniţă* (Ciubotaru 2013: 298). Astfel de dubii nu apar, însă, în cazul oiconimului *Puţureni* din comuna Coţuşca, judeţul Botoşani la baza căruia stă entopicul *puţ*, care apare în această zonă nordică a Moldovei, marcată de utilizarea apelativului *fântână*, ca o excepţie de la aria sa de răspândire „ce se întinde spre nord până la o linie aproximativă Piatra Neamţ – Iaşi (pentru secolele XVII–XIX, pentru zona Vaslui – Iaşi, atestările reprezintă aproape exclusiv toponime [vezi satele vasluiene Puţul Olarului, †Puţenii])" (Dumistrăcel 1983–1984: 157).

Scanned with OKEN Scanner

interferenței dintre sistemul toponimic personal și cel descriptiv. Aceste forme de plural masculin ale toponimelor diferă de formele de plural ale apelativelor corespunzătoare (*cârligele*, respectiv *cosițele*, *oglinzile*, *tulnicele*, *urzicile*), constituind indicii sigure pentru baza antroponimică a numelor topice.

Toponimia românească a lui Iorgu Iordan abundă în exemple de oiconime personale provenind de la numele proprietarului sau al întemeietorului satului, pe care lingvistul le include prea lesne în categoria toponimelor „psihologice", „care exprimă o reacțiune afectivă, o luare de poziție sentimentală din partea creatorilor lor, nu față de loc, ci față de om: un sat, să zicem, este numit după o particularitate fizică ori psihică a întemeietorului, a stăpânului sau a locuitorilor lui, [...] un defect (real ori numai presupus)" (Iordan 1963: 314). Iată doar câteva exemple de etimologii eronate, excerptate din MDTM cu corecția corespunzătoare: *Blânzii* (comuna Corod, județul Galați), provenind de la numele boierului *Blândul* (MDTM: 45/2), *Bărboșii* (comuna Lețcani, județul Iași), cu originea în supranumele judelui Neagu *Bărbosul* (*ibidem*: 33/1), *Buzații* (comuna Răcăciuni, județul Bacău), la baza căruia stă porecla stolnicului Mihul *Budzatul* (*ibidem*: 72/1), *Deocheații* (comuna Movilița, județul Vrancea), obținut de la numele de familie al răzeșului Ștefan *Ochiul* prin derivare parasintetică (*ibidem*: 290/2), *Scurții* (comuna Laza, județul Vaslui), cu baza antroponimică în numele de familie al lui Ignat *Scurtu* (*ibidem*: 369/1), *Stângacii* (comuna Pungești, județul Vaslui), provenind de la supranumele boierului Ivan *Stângaciul* (*ibidem*: 385/1), *Uscații* (comuna Războieni, județul Neamț), având la bază numele panului Ion *Uscatul* (*ibidem*: 434/2), *Vârstații* (comuna Lungani, județul Iași), provenind de la numele lui Ivanco *Vârstatul* (*ibidem*: 440/2) etc. Aparența de toponime calificative este conferită de pluralul direct, explicabil prin caracterul semantic motivat al antroponimelor care determină atracția la seria apelativelor (Moldovanu 1970: 32).

Nu doar astfel de oiconime cu plural direct au putut fi încadrate eronat în seria descriptivelor în urma atracției paronimice dintre etimon și un apelativ. De exemplu, *Costileva* (județul Suceava), care este un derivat adjectival ucrainean de la numele de persoană *Kostylo* cu sufixul posesiv *-eva* (MDTM: 102/1), a fost considerat de I. Iordan ca descriind o particularitate fizică a locuitorilor satului, plecând, probabil, de la adjectivul *costeliv* (Iordan 1963: 316). Menționăm aici un alt toponim cu aparentă conotație depreciativă[3], anume *Pogana* (județul Vaslui), care are la bază numele lui Nicoară *Pogan* (MDTM: 329/1), dar pe care același

[3] Atunci când anumite nume de localități pseudo-calificative au fost resimțite ca depreciative, oficialitățile au ales, cu consecința ruperii acestora de etimon, să le înlocuiască cu denumiri neutre. Oiconimul *Speriați*, de exemplu, deși provine de la de la supranumele *Speriatul*, s-a considerat că sugerează o trăsătură negativă a locuitorilor satului prin prisma apropierii de adjectivul *speriați*, motiv pentru care a fost înlocuit în 1964 cu denumirea *Pădureni* (MDTM: 381–382). Numele satului Șătrăreni, având la bază supranumele lui Alexa *șătrar*, a fost asociat cu *șatra* țiganilor, fiind înlocuit în 1964 cu *Stejarii* (*ibidem*: 392/2). La fel, *Tâlhărești* (de la supranumele *Tălharul*, asociat cu apelativul *tâlhar*) a fost substituit prin *Codrenii* (*ibidem*: 412/1), *Tâmpești* (de la de la numele de persoană *Tâmpea*, apropiat de apelativul *tâmpit*) a fost înlocuit cu *Valea Mare* (*ibidem*: 412/2–413/1) etc.

Scanned with OKEN Scanner

lingvist îl încadrează în seria toponimelor „sociale" în baza asocierii cu apelativul *pogan* „urât, straşnic, grozav", „sinonim afectiv al lui *drac*" (Iordan 1963: 249).

În cazul oronimului personal *Răiuţ*, provenit de la un nume de persoană **Răieţ* cu baza în bulgarul *Raĭo* (MDTM: 343/2), apropierea de apelativul **răiuţ*, diminutiv de la *rai*, l-a determinat pe Al. Rădulescu să găsească o explicaţie etimologică în „situaţia de «rai»" existentă pe acest munte, unde, deşi la altitudine mare, cresc pomi şi arbuşti (nuci, migdali, piersici, viţă-de-vie, trandafiri sălbatici şi măceşi), despre care „se ştie că sunt mai plăpânzi" (Rădulescu 1937: 78).

Uneori, nici documentarea riguroasă nu oferă răspunsuri fără echivoc în stabilirea etimologiilor toponimice, şi atunci doar pregătirea, experienţa şi intuiţia toponimistului îi pot determina opţiunea pentru o anumită soluţie. Pentru numele satului Falcău, de exemplu, în MDTM ni se indică ca etimon posibil antroponimul vechi ucrainean **Wolkov* „al Lupului", infirmându-se tipul toponimic descriptiv pe motiv că „este mai greu de crezut că într-o zonă în care lupii erau peste tot, un hidronim precum «Pârâul lupului» ar fi avut o valoare distinctivă, mai ales că desemna un curs de apă de o lungime apreciabilă" (MDTM: 160/2). Dubii au existat şi la încadrarea toponimului *Nadişa*, considerat finalmente personal, provenind de la numele boierului Ion *Nadeşu*, numit şi *Nadiş* în unele documente (MDTM: 280). Dacă s-ar fi acceptat ca etimon maghiarul *nádas* „cu stuf, stufos", menit să trimită la o caracteristică a locului denumit, s-ar fi ignorat existenţa proprietarului satului şi, totodată, ar fi rămas neexplicat sufixul moţional *-a*, cerut de acordul cu entopicul subînţeles *vale*. Şi în cazul toponimului *Simila* a cântărit mai mult probabilitatea de a fi personal, derivat de la un nume de persoană *Smil* cu sufixul posesiv *-ja*, deoarece baza apelativică, anume adjectivul ucrainean *smilyj*, nu este compatibilă cu nicio categorie toponimică, desemnând doar calităţi proprii omului: „îndrăzneţ, curajos; obraznic" (MDTM: 374/2).

Prin cele câteva exemple excerptate din MDTM sperăm să fi reuşit să subliniem, o dată în plus, stringenţa documentării interdisciplinare în stabilirea etimoanelor toponimice, concurată de buna pregătire lingvistică a toponimistului, care este obligat să trateze cu precauţie chiar şi etimologiile aparent facile.

BIBLIOGRAFIE

Butnaru 2009 = Daniela Butnaru, *Toponimia satului Mărgineni*, în vol. *Mărgineni, un sat la porţile Bacăului*, autori: Dănuţ Doboş, Petronel Zahariuc, Daniela Butnaru, Anton Coşa, Iaşi, Editura Sapientia.

Caproşu, Pricop 1972 = I. Caproşu, A. Pricop, *Documentele satului Rânghileşti*, I, în „Cercetări istorice", III, p. 315–328.

Ciubotaru 2013 = Mircea Ciubotaru, *Cercetări de onomastică. Metodă şi etimologie*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg Plus".

Cojocaru 2005 = Vlad Cojocaru, *Toponimia văii mijlocii a Trotuşului. Dinamica structurilor toponimice*, Iaşi, Casa Editorială „Demiurg".

Dumistrăcel 1983–1984 = Stelian Dumistrăcel, *Rolul variabilei geografice: „lacul" de lângă puţ*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXIX, p. 139–174.

Scanned with OKEN Scanner

Iordan 1963 = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, Editura Academiei.
Iorga 1904 = N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. VII, partea a 3-a, Bucureşti, Editura Ministerului de Instrucţie.
Iorga 1918 = N. Iorga, *Cronică. Doamna Ringala*, în „Revista istorică", IV, nr. 4–10, p. 110.
Mehedinţi 2007 = Ioan Lucian Mehedinţi, *Monografia comunei Costache Negri, judeţul Galaţi, România*, Galaţi, Editura Fundaţiei Universitare „Dunărea de Jos".
Moldovanu 1970 = Dragoş Moldovanu, *Legile formative ale toponimelor româneşti cu radical antroponimic*, I. *Formaţii de plural*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară", XXI, p. 15–47.
Petrovici 1970 = Emil Petrovici, *Studii de dialectologie şi toponimie*, Bucureşti, Editura Academiei.
Rădulescu 1937 = N.Al. Rădulescu, *Vrancea. Geografie fizică şi umană*, Bucureşti, Societatea Regală Română de Geografie.

Sigle

DIR, A = *Documente privind istoria României*, A. *Moldova*, vol. XVI–I (1953), XVI–III (1951), Bucureşti, Editura Academiei.
DRH, A = *Documenta Romaniae Historica*, A. *Moldova*, vol. I (1975), II (1976), III (1980), VII (2012), Bucureşti, Editura Academiei.
MDTM = *Mic dicţionar toponimic al Moldovei (structural şi etimologic)*, Partea I. *Toponime personale*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2014.

TOPONYMICAL ETYMOLOGIES BETWEEN HISTORY, GEOGRAPHY AND LINGUISTICS. NOTES CONCERNING MDTM

ABSTRACT

Usually, the accurate linguistic analysis of the toponym's form and the identification of the relation between this one and the geographical object provides the successfully establishment of the topic names' etymons. There are, yet, situations when the historical and/or geographical documentation can generate enlightening details, which can determine turnabouts even in the case of some apparently easy etymologies.

Keywords: *toponymy, etymology, historical and geographical documentation, interdisciplinarity.*

Scanned with OKEN Scanner

REVENIND LA EXPRESIA IMAGINARĂ *A FĂGĂDUI MAREA CU SAREA*. UNIVERSALITATE ŞI SPECIFICITATE CULTURALĂ[1]

PETRONELA SAVIN*

Acum aproape patru decenii, în lucrarea sa *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, reputatul lingvist Stelian Dumistrăcel afirma că „legătura metaforelor cu expresiile idiomatice se impune de la sine prin faptul că ele au aceeaşi funcţie stilistică, expresivitatea, iar, din punct de vedere logic, prin faptul că atât unele, cât şi celelalte reprezintă un anumit sens (figurat)" (Dumistrăcel 1980: 124). Asemănarea perfectă între „metaforele-cuvinte" şi „metaforele-expresii idiomatice", ca geneză, evoluţie şi funcţionare era demonstrată de profesorul ieşean pe baza următoarelor coordonate: a) trecerea de la sensul de bază, propriu, la cel figurat, „prin analogia care extinde sau generalizează o anumită notă", un aspect al elementului referenţial al formelor de exprimare a afectului şi imaginaţiei; b) trecerea lor din zona expresivităţii propriu-zise în cea a comunicării (ca enunţuri aparţinând discursului repetat); c) intervenţia accidentală asupra formei prin fenomenul de „etimologie populară"; d) în plan onomasiologic, existenţa, pentru a desemna aceeaşi noţiune, atât a mai multor termeni-metafore, cât şi a mai multor expresii; e) în planul originii cuvintelor şi al sintagmelor ca unităţi lexicale, paralelismul în ceea ce priveşte explicaţia prin „etimologie multiplă", cu privire la expresiile împrumutate (Dumistrăcel 1980: 125–126). De asemenea, în analiza relaţiei dintre expresiile idiomatice şi metafore, cercetătorul ieşean propunea o tipologie a idiotismelor ţinând seama de împrejurările apariţiei unei funcţii expresive, diferenţiind două categorii: *expresii imaginare*, cu funcţie stilistică nemijlocită, ce au luat naştere ca figuri de stil propriu-zise, şi expresii *cópii ale realităţii*, care au avut iniţial statutul de formule „tehnice" şi a căror funcţie stilistică, în exprimarea figurată, este una derivată (Dumistrăcel 1980: 136–137).

Subsumându-ne delimitărilor pe care le propune Stelian Dumistrăcel cu privire la relaţia dintre expresii şi metafore, ne propunem să analizăm în cele ce

[1] This work was supported by a grant of the RomanianNational Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS/CCCDI – UEFISCDI, project number PN-III-P2-2.1-BG-2016-0390, within PNCDI III.

* Universitatea „Vasile Alecsandri" din Bacău, Calea Mărăşeşti, nr. 157, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 317–322

Scanned with OKEN Scanner

urmează mecanismele de expresivitate în limba română ale expresiei imaginare *a făgădui marea cu sarea* „a promite ceva imposibil de atins".

Temeiurile metaforice ale expresiei *a făgădui marea cu sarea* au reprezentat un subiect îndelung discutat în lingvistica românească. Sextil Puşcariu este cel care, prin articolul său din 1922, *Expresia „a făgădui marea cu sarea"*, a dat startul punctelor de vedere şi polemicilor cu privire la originea acestei structuri în limba română. Redăm pe scurt conţinutul acestui articol, folosind traducerea sa în limba franceză publicată în 1937, în *Etudes de linguistiques roumaine.* Sextil Puşcariu pleca de la premisa că, în toate limbile, există expresii metaforice pentru a marca o promisiune exagerată, imposibil de realizat. Câteva exemplificări. Salustius spunea despre Catilina că, ajuns la sărăcie, *maria montesque polliceri coepit* („începu a promite mările şi munţii"). Aceeaşi expresie există în italiană (*promettere mare e monti*) sau în portugheză (*prometter mares et montes*). În latină exista o expresie mai cunoscută, *montes auri polliceri* („a promite munţi de aur"), care se întâlneşte, de asemenea, şi în diferite limbi moderne: fr. *promettre des montagnes d'or*, sp. *prometer montes de oro*, germ. *goldne Berge versprechen*, rus. *sulitĭ zolotyja gory.* Găsim aceeaşi imagine la baza unor expresii, precum germ. *das Blaue vom Himmel versprechen* („a promite albastrul cerului") sau magh. *eget földet igér* („el promite cerul şi pământul"). Sextil Puşcariu precizează şi faptul că, deseori, aceste locuţiuni sunt fixate în memorie prin rimă, de pildă it. *promettere Roma e toma* sau pg. *prometter mundos e fundos*, sau prin aliteraţie, ca în fr. *promettre monts et merveilles*.

Puşcariu constata că în limba română este uzuală însă expresia *a făgădui marea cu sarea* sau *marea şi sarea*, completată uneori şi de *şi Oltul cu totul* sau *făgăduieşte marea cu sarea şi-i dă ce nu curge pe apă*. Despre această expresie, Sextil Puşcariu afirma că este cunoscută de toţi românii din nordul Dunării, dar nu există la românii din Peninsula Balcanică şi nici la alte popoare. Prin urmare, este vorba despre o expresie specifică poporului român, remarcabilă din mai multe puncte de vedere. Acelaşi lingvist preciza faptul că, în limbile comparate, obiectul promisiunii poate fi un lucru imens care nu se poate oferi (*marea*, *munţii*, *cerul*, *pământul*) sau un lucru preţios care nu poate fi avut sau oferit (*aurul munţilor*). Lingvistul clujean afirma că, în limba română, primul element, *marea*, este în acord cu semnificaţia generală a expresiilor din alte limbi, însă cel de al doilea element, *sarea*, nu corespunde logicii formării structurilor de acest tip. Motivul este că, în spaţiul românesc, sarea nu putea fi considerată drept un lucru preţios, dat fiind faptul că munţii Carpaţi erau cunoscuţi pentru numeroase zăcăminte de sare. În contextul dat, pentru Puşcariu era evident că această expresie nu a luat naştere pe teritoriul României de astăzi, ci într-o zonă aproape de mare şi fără alte resurse privind sarea. Această regiune nu putea fi decât partea occidentală a Peninsulei Balcanice, adică în zona fostei Iugoslavii, unde sarea era foarte rară, fiind adusă de pe coasta dalmată, unde ea era obţinută din apa mării. După Puşcariu, numai acolo sarea era un lucru aşa de preţios şi de căutat, încât a promite sarea era un fapt excepţional. Autorul punea în legătură această expresie cu

Scanned with OKEN Scanner

una dintre ocupaţiile de bază ale strămoşilor românilor, păstoritul. Sarea trebuie să fi fost preţioasă mai ales pentru păstori, care aveau nevoie de ea pentru conservarea brânzei, pentru hrana lor zilnică şi pentru întreţinerea animalelor. Învăţatul clujean identifica pe aceşti români cu românii din Serbia şi Croaţia medievală (strămoşii istroromânilor), pomeniţi deseori în documente, ca păstori sau cărăuşi care aduceau în oraşele dalmate produsele lor, mai ales lâna şi celebrul *caseum valachicum*, şi se întorceau în interiorul ţării mai ales cu sare. Această populaţie a fost slavizată sau a emigrat, astfel că, mai târziu, nu s-au mai păstrat în acest spaţiu decât câteva nume de persoane, de locuri şi câteva urme ale limbii de altădată. După numele de persoane şi de localităţi consemnate în documente se poate trage concluzia că dialectul vorbit de aceşti români apuseni semăna cu dialectul dacoromân şi nu cu cel aromân, fapt care dovedeşte că între românii din Serbia şi cei din Dacia au existat relaţii strânse. Puşcariu admitea şi o migraţie a românilor rotacizanţi din sudul Dunării la nord, migraţie ce ar fi explicat şi aducerea expresiei *a făgădui marea cu sarea*.

Din punctul de vedere al lui Puşcariu, rima a făcut ca expresia să şi reziste, chiar dacă, pentru românii din nordul Dunării, imaginea pe care se bazează nu ar fi avut sens. Mai degrabă ar fi putut circula motivat structura *a făgădui Oltul cu totul*, iar, în privinţa completării înregistrate de Iordache Golescu, *şi-i dă ce nu curge pe apă*, ea poate să desemneze, spune Puşcariu, chiar ideea de „sare". Autorul recunoaştea că ar fi riscant ca numai pe baza originii unei expresii să se tragă concluzii cu privire la răspândirea teritorială a vechilor români, dar, dacă argumentaţia intră în relaţie cu alte date istorice şi lingvistice, cum este cazul expresiei în discuţie, studiul originii frazeologismelor poate reprezenta un argument important (Puşcariu 1937: 123–124).

Explicaţia lui Puşcariu cu privire la originea expresiei *a făgădui marea cu sarea* a fost acceptată, cu unele amendamente, şi de A. Philippide şi de G. Ivănescu. Împotriva explicaţiei menţionate a expresiei s-a pronunţat însă lingvistul austriac Leo Spitzer în articolele *L'expression „a făgădui marea cu sarea"* (1937) şi *Sur „a făgădui marea cu sarea"* (1938). Pentru Leo Spitzer, expresia are o explicaţie stilistică, fiind considerată rezultatul exclusiv al simetriei fonetice, dovadă şi varianta în care structura este continuată cu sintagma *şi Oltul cu totul*. La această explicaţie stilistică a aderat şi Iorgu Iordan, care, în lucrarea *Stilistica limbii române* (1975: 91), discuta expresia *a făgădui marea cu sarea* în cadrul capitolului „Ritmul", considerând rima *marea–sarea* drept definitorie pentru formarea şi păstrarea structurii.

Noi precizări în legătură cu etimologia acestei expresii aduce Stelian Dumistrăcel în dicţionarul său *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti* (2001: 224–225). În opinia autorului, este surprinzător faptul că, la fel ca A. Philippide sau G. Ivănescu, nici Sextil Puşcariu „nu şi-a pus problema prezenţei, în expresia discutată, a unui cuvânt de origine maghiară, (*a*) *făgădui* (< magh. *fogadni*), ce poate contrazice părerea privind crearea imaginii acestei expresii la românii din sudul Dunării, o zonă în care împrumuturile maghiare sunt nesemnificative (ba chiar lipsesc dacă este vorba de dialectele istroromân, aromân şi meglenoromân)".

Scanned with OKEN Scanner

Aşadar, polemica în legătură cu originea expresiei *a făgădui marea cu sarea* s-a întins pe aproape un secol şi încă rămâne deschisă. Fiecare nouă intervenţie a adus note în plus cu privire la posibilul drum al acestei expresii. Nu avem pretenţia să sfârşim şirul soluţiilor propuse, însă avem privilegiul să formulăm o părere servindu-ne de câştigul tuturor opiniilor anterioare. Şi, în lumina acestor cercetări, credem că o cheie pentru descifrarea codului de semnificare al acestei expresii este conferită de împrejurările apariţiei funcţiei expresive a acestei structuri, în sensul în care Stelian Dumistrăcel face deosebirea dintre *expresiile imaginare*, cu funcţie stilistică nemijlocită, ce au luat naştere ca figuri de stil propriu-zise, şi expresiile *cópii ale realităţii*, cu funcţie stilistică derivată, având iniţial statutul de formule „tehnice" (Dumistrăcel 1980: 136–137).

Elementul de la care a plecat argumentaţia istorico-etnologică a expresiei *a făgădui marea cu sarea* a fost echivalarea imaginii sării cu un lucru preţios. Noi credem că *sarea*, în această structură, intră în semnificare alături de cuvântul *marea* semnificând „lucrul imens, imposibil de oferit", iar referirea la sarea din zăcămintele Carpaţilor nu e motivată. Prima dovadă este continuarea expresiei cu sintagma *şi Oltul cu totul*. În ceea ce priveşte această expresie, trebuie să considerăm ca definitorie valoarea semantică a locuţiunii adverbiale „cu totul". Considerăm că sensul expresiei presupune subînţelegerea ideii de totalitate pentru întreaga structură-obiect al făgăduinţei: *a făgădui* [toată] *marea cu* [toată] *sarea* [ei] *şi Oltul cu totul*. Aşadar, structura face parte din categoria expresiilor imaginare, în sensul clasificării pe care o propune Stelian Dumistrăcel, luând naştere ca figură de stil propriu-zisă şi având o cu funcţie stilistică nemijlocită.

Trebuie să fim de acord cu observaţia lui Sextil Puşcariu că rima este cea care a făcut ca expresia să reziste şi credem, la fel ca Leo Spitzer şi Iorgu Iordan, că simetria fonetică a fost esenţială în formarea expresiei, însă susţinem că aceasta este constituită după un principiu semantic total motivat, cel al hiperbolizării. De mare importanţă în susţinerea acestei ipoteze este pentru noi şi observaţia pertinentă a lui Stelian Dumistrăcel că verbul (*a*) *făgădui* este de origine maghiară, fapt ce exclude formarea expresiei, în această formă, înainte de venirea maghiarilor în Transilvania, şi faptul că verbul poate varia, prin formulările *a cere* sau *a căuta marea cu sarea* (Dumistrăcel 2001: 224–225). Aşadar, elementul fix din această structură este numai *marea cu sarea*. În plus, Iuliu Zanne înregistrează în colecţia sa, *Proverbele românilor...* (1895: 211), şi expresia fără verb, *marea cu sarea*, despre care afirmă că „se zice însemnând o mulţime de oameni, de muieri, o mare adunare". Prezenţa acestei structuri cu sensul general „de mulţime mare", întăreşte ipoteza noastră că avem de a face cu o expresie imaginară născută ca o figură de stil de tipul hiperbolei, care se înscrie în linia echivalenţelor din alte limbi. Mai mult, Sextil Puşcariu pierduse din vedere faptul că şi în limba română există şi alte expresii ilustrând o promisiune irealizabilă precum *a făgădui* (sau *a promite*) *cerul şi pământul* „a promite lucruri nerealizabile" *a promite* (*şi*) *luna de pe cer* „a promite lucruri pe care nu le poate realiza" (cf. DLRLC: s.v. *lună*). Aşadar,

Scanned with OKEN Scanner

expresia *a făgădui marea cu sarea*, se află, inclusiv în limba română, într-o serie sinonimică în care *marea cu sarea*, *cerul şi pământul*, *luna de pe cer* sunt perfect echivalente din punct de vedere semantic. Aceasta este o dovadă în plus că, aşa cum afirma Stelian Dumistrăcel, expresiile, la fel ca metaforele, se integrează în serii în care imaginile pe care se fundamentează pot varia dacă aparţin aceluiaşi câmp onomasiologic.

Analiza expresiei *a făgădui marea cu sarea* reprezintă o dovadă a faptului că frazeologismele, ca rezultate ale gândirii metaforice, sunt elemente ale unui sistem care transgresează limbile şi culturile, iar, ca modalităţi de expresie ale unei comunităţi lingvistice, rămân legate de universul de imagini şi de reprezentări ale lumii în care s-au creat. Biografia acestei expresii este o probă a valorii pe care o are conceptualizarea mecanismelor de expresivitate ale limbajului în studierea relaţiei dintre limbă şi cultură.

BIBLIOGRAFIE

Dumistrăcel 1980 = Stelian Dumistrăcel, *Lexic românesc. Cuvinte, metafore, expresii*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică (ediţia a doua, cu un *Supliment de analiză din perspectivă pragmatică*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg Plus, 2001).

Dumistrăcel 2001 = Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti*, Iaşi, Editura Institutul European.

Iordan 1975 = Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române. Ediţie definitivă*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.

Ivănescu 1980 = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iaşi, Editura Junimea.

Philippide 1927 = A. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, Tipografia „Viaţa românească".

Puşcariu 1922 = Sextil Puşcariu, *Expresia „a făgădui marea cu sarea"*, în „Cugetul românesc", I, nr. 4, p. 395–397.

Puşcariu 1926 = Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, Bucureşti, Editura Cultura Naţională.

Puşcariu 1937 = Sextil Puşcariu, *L'expression "a făgădui marea cu sarea"*, în *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj–Bucureşti, Monitorul Oficial şi Imprimeriile Statului, Imprimeria Naţională, p. 121–124.

Puşcariu 1940 = Sextil Puşcariu, *Limba română*, I. *Privire generală*, Bucureşti, Editura Minerva.

Savin 2016 = Petronela Savin, *The biography of the Romanian expression „a făgădui marea cu sarea"*, în M. Alexianu, R.-G. Curcă, O. Weller, A. Dumas (eds.), *Mirrors of Salt. Proceedings of the First International Congress on the Anthropology of Salt, 20–24 August 2015, „Al. I. Cuza" University, Iaşi, Romania*, Oxford, Archaeopress.

Spitzer 1937 = L. Spitzer, *L'expression „a făgădui marea cu sarea"*, în „Bulletin linguistique", V, p. 190–195.

Spitzer 1938 = L. Spitzer, *Sur „a făgădui marea cu sarea"*, în „Bulletin linguistique", VI, p. 238.

*

DLRLC = [Academia Română], *Dicţionarul limbii române literare contemporane*, vol. I–IV, Bucureşti, Editura Academiei, 1955–1957.

HEM = B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*, I–III, ediţie îngrijită şi cu studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Bucureşti, Editura Minerva, 1972–1976 (prima ediţie, vol. I: 1885 [1887], vol. II: 1889, vol. III: 1893 [1895]).

Zanne 1895–1912 = Iuliu Zanne, *Proverbele românilor din România, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia. Proverbe, zicători, povăţuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme şi cimilituri, cu un glosar româno-frances*, vol. I–X, Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp.

Scanned with OKEN Scanner

RECONSIDERING THE IMAGINARY EXPRESSION *A FĂGĂDUI MAREA CU SAREA*. UNIVERSALITY AND CULTURAL SPECIFICITY

ABSTRACT

This paper aims to describe the mechanisms of expressivity of the Romanian imaginary expression *a făgădui marea cu sarea* (to promise the sea with the salt) "to promise something impossible to achieve". We use the structure of *imaginary expression* in the sense proposed by Stelian Dumistrăcel (1980) who distinguishes between the expressions *copies of reality* that originally had an objective function of communication, which subsequently developed, through metaphorization, an expressive value, and *imaginative expressions* (terms of unreal comparisons), which were born as metaphors.

We try to reveal the fact that phrasemes are not only units of a sign system, language, but also carriers of cultures, pointing out the necessity for modern phraseological research to turn to cultural phenomena. To explore this connection, one has to consider both the literal and the figurative readings of phrasemes, as well as the different levels of describing phrasemes, since there are various ways in which cultural aspects may become manifest.

Keywords: *imaginary expression*, *culture*, *literal*, *figurative*.

Scanned with OKEN Scanner

APORTUL CĂRTURARILOR ROMÂNI BASARABENI LA VALORIFICAREA UNITĂȚILOR FRAZEOLOGICE REGIONALE DE LA EST DE PRUT

VALERIU SCLIFOS*

Adunarea, publicarea şi studierea unităților frazeologice regionale de la est de Prut, ca, de altfel, şi din alte zone ale spațiului românesc, prezintă o importanță deosebită pentru lingvistica românească, iar valorificarea lor merită o atenție deosebită din partea cercetătorilor în domeniu, deoarece ele pot oferi date ştiințifice deosebit de prețioase şi sugestive despre limba română şi evoluția acesteia.

Aceste comori ale limbii – „vorbe vechi", „vorbe din bătrâni", „zicale", cum sunt numite ele adesea în popor – au continuat să apară pe parcursul întregii dezvoltări istorice a poporului român. Ele îşi trag originea din cele mai vechi timpuri, fiind atestate încă în primele monumente scrise în limba română din secolul al XVI-lea. Preocupări, din ce în ce mai evidente, pentru culegerea, descrierea şi utilizarea frazeologismelor specifice graiurilor populare pot fi urmărite cronologic, începând cu oamenii de cultură din primele secole de limbă română scrisă (mitropoliții Varlaam şi Dosoftei, apoi cronicarii moldoveni şi munteni – Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, Radu Popescu –, Dimitrie Cantemir, stolnicul Constantin Cantacuzino ş.a.). Mai târziu, acelaşi interes special pentru valorificarea unităților expresive populare l-au manifestat în operele lor, de această dată într-un mod mai avansat şi mai documentat, scriitori precum Constantin Negruzzi, Teodor Stamati, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, Mihai Eminescu, Ion Slavici, George Coşbuc. De la sfârşitul secolului al XIX-lea şi până în prezent, o serie de lingvişti, folclorişti şi scriitori consacrați, cum ar fi Lazăr Şăineanu, Iuliu Zanne, Elie Cristea, Alexiu Viciu, Gheorghe Ghibănescu, Ştefan Paşca, Petre Coman, Ioan Muşlea, Gheorghe V. Madan, Petre Ştefănucă, Diomid Strungaru, Eugen Coşeriu, Apostol D. Culea, Nicolae Popovschi, Theodor Holban, Tatiana Găluşcă, Leonid Corneanu, Vasile Soloviov, Nicanor Rusu, Efim Junghietu, Mihail Purice, Stelian Dumistrăcel, Dorina Bărbuț, Ion Nijloveanu ş.a., au contribuit substanțial la colectarea,

* Institutul de Filologie al Academiei de Ştiințe a Moldovei, Chişinău, str. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, Republica Moldova.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 323–336

Scanned with OKEN Scanner

publicarea şi studierea unităţilor frazeologice regionale. În diverse publicaţii ale timpului – monografii, dicţionare, vocabulare regionale, manuale, broşuri, culegeri zonale de folclor, reviste de specialitate, volume de memorii, cărţi despre istoria satelor, studii, articole, ziare etc. –, pe lângă proverbe, zicători, sunt incluse şi unităţi frazeologice regionale autentice.

În cele ce urmează, ne vom opri asupra contribuţiei unor cărturari români basarabeni la valorificarea şi punerea în circuitul lingvistic a resurselor frazeologice regionale.

Gheorghe V. Madan

Scriitorul Gheorghe Madan, „acest fiu duios al Basarabiei", cum l-a numit poetul Vasile Luţcan, a început să culeagă producţii folclorice încă de la vârsta de 15 ani, prin 1885, din satul său natal, Truşeni, de la consăteni, conform propriei mărturisiri în volumul *Suspine. Poezii populare din Basarabia* din 1897: „Eu când am început a culege cântece, proverbe, legende, obiceiuri etc. n-am făcut-o decât pentru a-mi satisface sentimentul naţional, care atunci începuse a muguri şi a înflori în mine. Pe atunci eram copilandru de cincisprezece ani, şi nici prin vis nu-mi trecea că voi trăi vreodată în România şi le voi publica" (Madan 1991: 14).

De câte ori va fi nevoie ca Basarabia să fie ilustrată şi prin creaţiile ei populare, se va recurge, cu certitudine, la texte din volumul *Suspine*, care a devenit o carte de referinţă pentru folclorul basarabean. De exemplu, din această prestigioasă colecţie, Zamfir C. Arbure a selectat numeroase texte folclorice pentru monografia sa *Basarabia în secolul XIX-lea*, editată la Bucureşti în 1898, reţinând o serie de proverbe, zicători şi expresii populare culese de Gheorghe Madan: *paza bună trece primejdia rea*; *nu te face mort în popuşoi cu sacul legat la gură*; *nu te face popă în biserică străină*; *osul gol nici cânii nu-l rod*; *jupoaie teiul când se ia*; *capul tăiat se prăvale*; *mărunţel ca macul, dar iute ca dracul*; *cuiul cu cui se scoate*; *de nevoie mănânci şi plăcinte* ş.a. (Arbure 1898: 191–192).

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, culegerea *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria şi Macedonia* (1895–1912) a lui Iuliu A. Zanne era în curs de elaborare. La alcătuirea acestei lucrări care sintetizează informaţia cuprinsă în peste 230 de surse au contribuit, de asemenea, câteva sute de corespondenţi voluntari din diferite regiuni ale ţării, în primul rând învăţători şi preoţi. Pentru colectarea materialului din Basarabia au fost antrenaţi pe atunci studentul Gheorghe Madan şi profesorul I. Titorian. Conştient de importanţa misiunii încredinţate, publicistul şi folcloristul basarabean a colectat şi i-a expediat lui Iuliu Zanne peste o sută de proverbe şi expresii populare din zona centrală a Codrilor (care vor fi publicate în volumele III–VII şi X ale monumentalei culegeri *Proverbele românilor*), şi anume din comunele Truşeni (din care provin cele mai multe materiale) şi Costeşti (ţinutul Chişinău), Valea Părului (ţinutul Bender), Hârtop-Mare (ţinutul Orhei) ş.a.

Scanned with OKEN Scanner

Menţionăm un şir de exemple extrase din volumele respective, din care o parte sunt explicate de autor, iar altele sunt reproduse fără explicaţie: *a-l lega de gard* = „adică a amăgi, a prosti, a-şi bate joc de cineva, a face pe cineva să creadă ceea ce nu este, a făgădui oarece cu gândul de a nu se ţine de cuvântul dat"; *parcă ai s-o fierbi în oală* = „deznădăjduit în urma unei neizbânde"; *de la calic să mai iei traistă*! = „adică ce să mai iei de la cel sărac!"; *drum bătut ca şezutul popii* (bătut are aici înţelesul de „plin, neted"); (*stai*) (*mai încet*) *doar nu vin turcii, nici tătarii* = „ca să mai potoale pe cel ce se grăbeşte, fără să mai fie rost de treabă"; *a văzut pe Bâcu* = a păţit-o (codrii Bâcului, pe drumul de la Sculeni la Chişinău, în Basarabia, erau vestiţi odinioară pentru tâlhăriile ce se săvârşeau aici); *este poftă şi răbdare* = „adică să birui în poftele noastre"; *a fi un „laudă-mă, gură"* = „pentru un fălos, un lăudăros"; *a prins mămăliga la coarjă* = „arată pe bogatul, ridicat dintre nevoiaşi şi totodată fudul"; *de cel rău taie poala şi fugi*; *după sac şi petecă*; *a-i plăti ciubote roşii*; *a-şi pune pofta în cui*; *mănâncă răbdări prăjite*; *îi tremură mâna de milostenie* ş.a. Unităţile frazeologice citate atrag atenţia prin structura lor lexicală sau prin alte particularităţi, condiţionate de locul în care au apărut. Întâlnim aici cuvinte învechite ori cu accepţii regionale (*calic* „infirm"), fonetismul *coarjă* (propriu Moldovei istorice), sintagma *drum bătut*, generalizată la nivelul românităţii (*cale lungă, drum bătut!*), particularităţi morfologice (*petecă* pentru *petic*). Nu lipsesc implicaţiile istorice, în *nu vin nici turcii, nici tătarii!* (cu referire la năvălitorii care au bântuit Basarabia) sau în frazeologismul *a-i plăti ciubote roşii* (*cuiva*), care constituie o reminiscenţă din trecutul feudal al principatului Moldovei, având sensul „a plăti deplasarea trimisului judecătoresc la domiciliul inculpatului pentru a-i comunica sentinţa, rezultatul etc." (semnul distinctiv al însărcinatului respectiv era culoarea cizmelor).

Eugeniu Coşeriu

Interesul lui Eugeniu Coşeriu pentru lingvistică s-a manifestat de timpuriu, încă din primele sale articole publicate înainte de al Doilea Război Mondial. Faptele de limbă au fost adunate în perioada când Coşeriu era licean la Bălţi (1931–1939) şi în timpul studenţiei sale la Facultatea de Litere şi Filozofie din Iaşi (1939–1940); materialele provin, în cea mai mare parte, din comuna natală Mihăileni, judeţul Bălţi.

Primul articol al tânărului de numai 19 ani, intitulat *Material lingvistic basarabean*, apare în revista „Arhiva" din Iaşi din 1940. La rubrica *Cuvinte interesante din punct de vedere semantic*, pe lângă explicarea unor cuvinte mai neobişnuite, ieşite din comun, autorul propune o serie de unităţi frazeologice din zona judeţului Bălţi, cu explicaţiile corespunzătoare, oferind uneori şi contextele în care acestea sunt folosite. Iată câteva exemple: *a îmbla-n boboti* = „a umbla fără rost, a umbla ca un orb" (*Nu faşi n'icî*; *îmblî-n boboti, ca on nebun*); *a grăi-n dodii* =

Scanned with OKEN Scanner

„a vorbi aiurea, a aiura"; *hapsân la lucru* = „foarte muncitor, muncitor până la nepăsare de sine, care muncește cu toată sforțarea de care-i capabil" (*Nu și așă hapsân la lucru, cî s-a rupi șeava-n tini*!); *a tragi o chelfăneală* = „a bate tare" (*Dacî nu te-oiu zăpsî eu și-ț trag o chelfănealî bunî*); a *ședé pi coasti* = „a boli grav"; *puşché pi limba ta* (numai în expresii) (Coşeriu 1940a: 228–246). Între cazurile exemplificate figurează variantele inedite *a umbla în bobote* (cf. *a vorbi în bobote*, de largă răspândire); *hapsân la lucru*, delimitare pentru a exprima superlativul însușirii, dar într-un domeniu total neobișnuit. Alteori este vorba de folosirea unui cuvânt, restrictiv, în cadrul unei unități frazeologice hortative: *puşchea pe limbă!*, unde *puşchea* (lat. *pustula*) înseamnă „pustulă – veziculă dureroasă localizată pe mucoasa cavității bucale".

În același an i-a fost publicat lui Coşeriu, în „Revista critică" din Iași, un al doilea articol, cu titlul *Material lingvistic și folcloric*, alcătuit din nouă părți, dintre care citãm: *Cuvinte și forme*, *Expresii*, *Credințe*, *superstiții*, *obiceiuri*, *Descântece*, *Jocuri de copii* ș.a. Am reținut câteva exemple din secțiunile *Expresii* și *Cuvinte și forme*: *a avea cuvânt în fața cuiva* = „a fi stimat, considerat de cineva"; (*îmi trebu cutari lucru*) *cum îi trebu cânilu a cincilea ḱicior* = „cutare lucru nu-mi trebuie defel"; *cât lumea și pământul* = (în propoziții negative) „niciodată"; (*cutari lucru-n' trebu*) *cum în' trebu drâmbî* = „cutare lucru nu-mi trebuie defel"; *da ci-am pliaşcat* = „da ce m-am prostit, am agiuns în mintea copiilor"; *îi râs în casî* = „îi murdărie, gunoi în casă"; *dă-i colac și lumânari* (Coşeriu 1940b: 159–173).

Dintre formațiunile citate, atrag atenția *a avea cuvânt* într-o variantă adăugită: *a avea cuvânt în fața cuiva*, de altfel, precizare bine-venită; *îi râs în casă*, cu o semnificație proprie Basarabiei; forme morfologice specifice: verbul *trebu* și dativul *cânilu*.

Nicolae Popovschi

Istoricul basarabean Nicolae Popovschi (1875–1948), profesor de istorie la Liceul „Alecu Donici" din Chișinău (1918–1938), a colaborat la revistele „Școala", „Viața românească", „Viața Basarabiei" ș.a., semnând articole sau proză. A mai publicat câteva studii istorice referitoare la problemele Basarabiei, un *Dicționar român–rus* (1920) ș.a.

În volumul de memorii *Din negura trecutului*, Nicolae Popovschi inserează peste o sută de expresii, proverbe sau pilde auzite de la părinți în copilărie, pe care le-a intitulat sugestiv *Din ale mamei tăclăli*. Iată câteva dintre numeroasele exemple (cu sau fără explicațiile de rigoare), extrase din acest volum: *știe și toaca în cer*[i]*!* = „foarte mult"; *i-a arătat cârciul babei* = „nu i-a împlinit dorința"; *acolo-i ḱică mucul!* = „acolo umblă des"; *a pus nasul la iernatec!* = „și-a pierdut curajul, s-a muiat"; *să vii când te-oi chema eu* = „niciodată"; *atâta-i tot și lada în pod!* = „mai mult nimic nu-i"; *mi-a înghețat bumbul!* = „e frig, e ger mare"; *ești bun de*

Scanned with OKEN Scanner

trimis după moarte (se zice omului leneş, care umblă încet); *îl cunosc ca pe un cal breaz* = „îl cunosc bine"; *mi-a vestejit pătrunjelul!* = „au scăzut puterile, au trecut tinereţile"; *te-a dat la coteţ!* = „nu te mai hrăneşte sau nu te mai primeşte ca mai înainte"; *a răzbătut Timişvarul!* = „se zice de omul care a călătorit foarte departe"; *la paştele murgului* = „niciodată"; *parcă eşti din iepile Catargiului!* = „eşti prea pretenţios, prea năzuros"; *slut la Prut, da' la Hârlău şi mai rău!* = „rău peste tot"; *îi leneş de-i pute urma*; *e sănătos (tare) ca nuca*; *ai făcut o bortă-n cer!* (se zice aceluia care se laudă sau se mândreşte cu o faptă neînsemnată); *smânsit din botez* = „nu tocmai teafăr" ş.a. (Popovschi 1940: 39–80).

În seria de exemple citate, în afara celor de largă circulaţie în spaţiul românităţii (*a şti şi toaca-n cer*, *bun de trimis după moarte*, *a cunoaşte ca pe un cal breaz*), remarcăm unele cu valoare documentar-istorică sau de apartenenţă a graiurilor basarabene la ansamblul limbii române: *slut la Prut, da' la Hârlău şi mai rău!* şi *parcă eşti din iepile Catargiului!*, care conservă numele familiei boiereşti Catargiu, cu numeroase latifundii şi herghelii. Alteori, poate fi vorba de o experienţă proprie în ţinuturile româneşti: *a răzbătut Timişvarul!*.

Leonid Corneanu

Pasionat de culegerea şi editarea proverbelor, zicătorilor şi cimiliturilor, poetul basarabean Leonid Corneanu (pseudonimul lui Leonid Cornfeld) publică înainte de război, în 1940, volumul *Zâcători, gâşitori şi şinghilituri vechi moldoveneşti*. Redactorul responsabil al aceste lucrări, Ivan D. Cioban, scrie în *Prefaţă* că aceste materiale preţioase „sunt adunate de către studenţii Institutului Pedagogic Moldovenesc din Tiraspol, de către învăţători şi şcolari şi din alte colecţii", dar cuprind şi selecţii din listele apărute „de câţiva ani în gazetele şi jurnalele «Moldova socialistă», «Comsomolistul Moldovei», «Octeabri», «Scânteia leninistă», trimise de către corespondenţi la redacţii" (Cornfelid 1940: 2).

Alcătuitorul a clasificat întreg materialul în grupuri tematice, ilustrate printr-un număr semnificativ de frazeologisme regionale: *i-a înghеţat cenuşa sub foc*; *a şi îmbrăcat ca cucu în pene*; *îi ie lemnu de pe foc*; *mănâncî aur cu lingura*; *zădărăşti câinii în sat*; *se sparie, ca calu de tropotu lui*; *i-a înghеţat limba-n gură*; *grăieşte cu o jumătate de gură*; *cată capăt de gâlcă*; *stinže focu cu bumbac*; *vra lapte de la vacă stearpă*; *a faşi bortă-n apă*; *tac, tac, ca nuşili-n sac*; *parcă l-a frecat cu ridichea la nas*; *îmblă, parcă-i loţit cu oiştea*; *îi cântă purişele-n urechi*; *îi bun de dus de căpăstru*; *îmblă ca câinele surd la vânat*; *înţălеţ, ca purşelu în prăjiţăi*; *parcă a ḱicat din stele*; *a mâncat omăt fript* ş.a. (Cornfelid 1940: 3–65).

În 1952, acelaşi autor publică o lucrare mai amplă, intitulată *Culegere de proverbe, zicători, ghicitori, cimilituri şi expresii norodnice moldoveneşti*, unde, printre numeroasele unităţi frazeologice antologate, apar şi structuri inedite, care nu

Scanned with OKEN Scanner

sunt prezente în ediția anterioară: *îi flămând ca găina morarului*; *scrie ca talpa gâștii*; *și pe sub pământ răzbate*; *se potrivește ca peticul la sac*; *cată sfadă cu lumânarea*; *a mâncat rușinea cu măligă*; *se amestică ca mărarul în pătrunjel*; *bun ca sarea-n ochi*; *bate ca-ntr-un sac cu fasule*; *i-a măsurat spinarea*; *fură oul de sub cloșcă*; *clocește pe vatră*; *parcă-i trăsnit din botez*; *îi bun de pus în cânepă*; *cată clenș*[i] *în pepene*; *cerne apa prin ciur*; *a căscat de două ori o dată*; *crește ca iarba sub piatră* ș.a. (Corneanu 1952: 17–145].

Și în seria de exemple culese de Leonid Corneanu remarcăm unități metaforice din fondul frazeologic general al limbii române, aici în variante locale, obținute fie prin amplificarea structurii (*îmblă ca câinele surd la vânat*; *cată sfadă cu lumânarea*), fie prin substituții lexicale (*bun* – pentru *drag* – *ca sarea în ochi*), inedite pe fond umoristic (*îi flămând ca găina morarului*; *a mâncat omăt fript* etc.).

Theodor Holban

Istoricul basarabean Theodor Holban (1904–1990), din păcate încă foarte puțin cunoscut, apropiat al lui Nicolae Iorga, a devenit în 1931 „doctor în istorie și filologie slavă", cu teza *Românii pe teritoriul polonez până în secolul al XVI-lea*, în limba polonă. Este autor a câteva articole cu caracter lexical în revista „Arhiva" din Iași în anii 1928–1930.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, mai precis în 1943, Theodor Holban publică în revista „Viața Basarabiei" studiul *Monografia județului Bălți*, unde, odată cu cercetarea aspectului etnogeografic al județului, autorul enumeră, cu explicații, aproape 200 de cuvinte specifice zonei și aduce exemple de unități frazeologice regionale culese din același județ: *s-a făcut butie de apă* = „s-a umflat bând"; *șade posmol* = „nu se mișcă (un bolnav)"; *ca o cicioare* = „slabă"; *ca o lișiță* = „încet, insidios"; s-*a făcut țifoaie* = „s-a săturat"; *s-a făcut ghiftă* = „s-a săturat"; *s-a făcut ḱișcă* = „s-a săturat tare"; *a pune boii în plug cu cineva* = „a se întovărăși"; *pâine ca prăhaghița* = „pâine puhabă"; *a face casa velniță* = „a răci casa lăsând ușa deschisă"; *a face soriște* = „a face gunoi"; *trăiește ca o ghiholiță* = „trăiește bine"; *slabă ca o suveică* = „foarte slabă"; *frumos ca un hârzob* = „foarte frumos"; *a se pune în poară* = „a se împotrivi (cuiva)" ș.a. (Holban 1943: 89–122).

În anii '50–'60 ai secolului trecut, scriitorii basarabeni George Meniuc, Petru Zadnipru, Spiridon Vangheli, Valentin Roșca, Pavel Boțu, Victor Teleucă au cules un bogat material folcloric din diferite zone ale republicii. O parte dintre aceste texte folclorice au fost incluse în culegerea *Căutătorii de perle folclorice* din 1984.

Scriitorul Valentin Roșca a adunat în anul 1947 în câteva localități ale Republicii Moldova mai multe texte, printre care și câteva unități frazeologice regionale: *i-a cântat cucul din spate*; *l-a zvântat în bătaie și pe urmă îi plânge de milă*; *sub pădure vede, da' sub nas nu vede*; *câți draci are el, nu sunt în stâncă*;

Scanned with OKEN Scanner

tace chitic, ca peştele-n oală; *a călcat cu stângul când s-a sculat* ş.a. (Junghietu, Moraru 1984: 122).

Scriitorul Pavel Boţu a cules şi el în 1953 o serie de creaţii populare orale. Exemplificăm câteva frazeologisme din înregistrările lui: *nu-l mai nimereşti nici cu cald, nici cu rece*; *na-ţi-o frântă, că ţi-am dres-o*; *după cum îi bună ziua – şi mânţămita*; *s-a fript la borş ş-amu suflă şi-n smântână*; *i-a cântat cucul în faţă* ş.a. (*ibidem*: 89–142).

Nicanor Rusu

Profesorul Nicanor Rusu (1910–1990), italienist român basarabean, „pedagog înnăscut, cu o cultură solidă, simţ critic şi gust artistic", cum îl consideră Andrei Crijanovschi (2011: 8), reprezintă o figură marcantă a filologiei româneşti.

În anul 1961, în perioada când activa la Institutul de Limbă şi Literatură al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Nicanor Rusu a publicat studiul *Despre expresivitatea limbii vorbite*, unde se arată interesat de unităţile frazeologice existente în graiurile populare. Făcând trimitere la articolul lexicografului Vasile Soloviov, preocupat de problema culegerii neîntârziate a bogatului material frazeologic de factură orală, autorul remarcă: „De câte ori nu ni s-a întâmplat să avem o conversaţie cu unii din aceşti oameni, care aruncă adesea câte «o vorbuliţă», câte o expresie aşa de «năstruşnică» şi originală, încât rămâi «tablou». Aceste expresii sunt mai locale, mai individuale, mai personale, pentru că ele se folosesc numai într-o anumită regiune, într-un anumit raion, într-un anumit sat" (Rusu 1961: 161). Autorii anonimi, constată Nicanor Rusu, creează „multe expresii originale şi interesante, a căror soartă, însă, e lăsată la voia întâmplării. Nu încape nicio îndoială că aceste expresii ar trebui de asemenea să fie culese şi publicate, tot aşa cum se culege materialul dialectal de către dialectologi şi cel folcloric de către folclorişti" (*ibidem*: 161). Autorul prezintă un bogat material lingvistic, cu indicarea, de fiecare dată, a localităţii de unde au fost colectaţi diverşi termeni regionali, construcţii, zicători, expresii populare şi alte îmbinări neobişnuite de cuvinte specifice graiurilor locale. De cele mai multe ori este dat şi contextul în care aceste expresii populare sunt utilizate, iar atunci când în componenţa acestora apare un cuvânt mai puţin cunoscut, el este explicat.

Iată câteva dintre numeroasele exemple: *a stolohăni (pe cineva)* = „a-i da o bătaie bună". Cuvântul *stolohan* desemnează un snop de paie de secară după ce a fost îmblătit (din spicele cărora s-au scuturat grăunţele cu îmblăciul), apoi legat strâns şi folosit pentru acoperirea caselor: „Să mă stolohănească el pe mine?" (Sarata-Veche, Făleşti); *a se ridica de la măligă la colac şi a se coborî de la colac la mămăligă* = „a se ridica de la o situaţie modestă, umilă, la o situaţie superioară şi a decădea iarăşi la situaţia de mai înainte" (grandeur et décadence): „Nu mă ridica, Doamne, de la măligă la colac, că-i tare rău când trebuie să te cobori iar de la colac la măligă"

Scanned with OKEN Scanner

(Chişinău); *a-l duce (pe cineva) în spinare până i se roade şezutul* = „a argăţi la cineva din noapte până în noapte fără a reuşi să-l mulţumeşti vreodată": „Aista-i dintr-acei, pe care îl duci toată ziua în spinare, iar sara el îţi bate obrazul, că i-au ros şezutul" (Coiuceni, Făleşti); *a i se aprinde (cuiva) iazul* = a nu avea nicio grijă: „De ce să nu cânte, ce, li s-o aprins iazul?" (Sărata-Veche, Făleşti); *a se schimba crângul (pe la cineva)* = „a-şi schimba firea": „Se pare că s-a schimbat crângul pe la voi, de v-aţi făcut aşa de darnici" (Sauca, Otaci); *a merge ca o vacă ce-i greu iernată* = „a fi lipsit complet de puteri" (Ialoveni, Chişinău); *a dormi cu picioarele pe clampa uşii* = „a avea o casă atât de mică şi strâmtă, încât să fii nevoit să-ţi strângi picioarele" (Sărata-Veche, Făleşti); *a lua oleacă de stuchit pe limbă* = „se spune despre un om cu chef, care are gust de vorbă" (Năvârneţ, Făleşti); *a avea un noroc pleşcat* = „a nu avea noroc" (Călăraşi); *a grăi ca mutul cu surdul* = „a nu se putea înţelege prin vorbă, necunoscând limba partenerului" (Elenovca, Făleşti); *se lipeşte ca grebănosul de perete* (Râşcani) ş.a. (Rusu 1961: 161–174).

Alte unităţi frazeologice regionale, adunate pe parcursul anilor de folcloriştii basarabeni pe teritoriul dintre Prut şi Nistru, au fost publicate în câteva lucrări din seria colecţiei zonale de folclor românesc, care cuprinde nordul, sudul şi centrul Republicii Moldova. Rubrica *Proverbe, zicători, expresii* a fost alcătuită şi îngrijită de etnologul şi paremiologul Efim Junghietu.

În cele ce urmează reproducem câteva serii din zonele menţionate:

a) din părţile Codrilor: *a vorbi de mama sâmbetei* = a vorbi mult (Condrăteşti, Ungheni); *a prinde daraftul cuiva* = a-i alina pofta (Valea-Trestieni, Nisporeni); *nu-mi cânta mie cucoşi!* (Sadova, Călăraşi); *se ţepeneşte ca mâţa pe gheaţă* = se potriveşte ca nuca de perete (Ruseştii Noi, Ialoveni); *şede ca zilele-n pumn* (Dolna, Nisporeni); *se ţine ca colbu di dobî* (Măgurele, Ungheni); *stă drept ca frânghia-n sac* (Rădeni, Călăraşi); *i-au mas şoarecii în pântece* (Iurceni, Nisporeni) ş.a. (Folclor 1973: 323–331).

b) din Buceac: *îmi mănânc plămânii cu el* (Giurgiuleşti, Vulcăneşti); *a i se muia roatele cuiva* (Alexandru Ion Cuza, Vulcăneşti); *a da deca* = a cinsti băieţii din sat cu o căldare de vin, pentru a fi considerat „flăcău" şi a putea participa la petrecerile tineretului din sat (Suhat, Cantemir) (unitatea frazeologică atrage atenţia prin neologismul *deca* (< fr. *déca* şi ngr. *déka*), element de compunere care înseamnă „zece" şi serveşte la formarea unor substantive şi adjective: *decaedru, decapod, decastil* ş.a.); *de când ghenķii* (Alexandru Ion Cuza, Vulcăneşti); *de când rânķii* (Giurgiuleşti, Vulcăneşti) ş.a. Ar prezenta interes, după părerea noastră, originea şi sensul lexemelor *ghenķii* şi *rânķii* din componenţa frazeologismelor regionale. În româna comună sunt utilizate unităţile frazeologice *de când cu moşii verzi* (sau *roşii*) sau *de când cu lupii albi* cu sensul „de foarte multă vreme", care sunt frazeologisme-sinonime cu *de când ghenķii* şi *de când rânķii* (Folclor 1982: 292–296).

c) din nordul Moldovei: *a tăcea ca vaca-n şură* (Criva, Briceni); *a şedea ca vaca la muls* (Caracuşenii Vechi, Briceni); *a da hultul* = a da năvală, a da buzna: „Negru-o dată-a strănutat/ iute: Peneş a scăpat!/ Şi a pus picioru-n scară/ Şi-*a dat*

hultul drept la vale…"; *a păţi ca ţiganul la mal*; *a o păţi ca ursul la miere*; *o dată om şi de zece ori nimică*; *s-a dus să prindă raci cu volocul*; *nu îmbla cu cioara vopsită*; *nu-i praznic în toată sâmbăta* (Paustova, Ocniţa) ş.a. (Folclor 1983: 239–247).

d) din stepa Bălţilor: *a umbla cu mămăliga în traistă* (*după ceva*), versiune locală pentru *a umbla cu pâinea în traistă*, cu circulaţie generală = „a căuta mult şi insistent": „Îmbla (unul) cu mămăliga în traistă şî nu găsă n'ireasî" (Todireşti, Ungheni); *s-a fript cu uncrop şi se teme şi de apă rece* (Mihăileni, Râşcani); *aruncă nuci în pod cu furca* (Mihăileni, Râşcani); *cară vânt cu sita* (Mihăileni, Râşcani); *a fi caimacan* (cuvânt de origine turcă [*kaymakam*] pătruns în vocabularul local) *la trebi* = a fi harnic şi priceput (Sineşti, Ungheni); *a se da la brazdă* (Risipeni, Făleşti); *a se duce pe apa Sâmbetei* (Risipeni, Făleşti); *a căuta pe cineva ca pe un ou* (Sineşti, Ungheni); *a lua pe cineva cu zburlita* (Sineşti, Ungheni) ş.a. (Folclor 1986: 156–163).

e) din câmpia Sorocii: *a îmbla cotcodăcind ca găina fără ou* = „a umbla fără treabă" (Japca, Camenca); *cată sfadă cu lumânarea* (Holoşniţa. Soroca) este o versiune din partea locului pentru *caută ceartă cu lumânarea*, de largă circulaţie; *a se afla în vârful scării* = „a ocupa un loc de vază în societate"; *a avea cap rar* = „a fi uituc" (probabil o creaţie locală); *a da cuie* (*cuiva*) =„ a susţine (pe cineva) la comiterea unor fapte rele"; *de pe vremea osândei* = „de demult tare"; *a prinde bondarii pe vale* = „a nu avea ocupaţie serioasă"; *a şti pe dracul, cum şede pe oală* (în care se află o comoară!) = „a şti multe, de toate"; *a fi bun de uns cu oloi şi dat la gunoi* (prin armonia sonoră, exemplul dat probează faptul că modelul lui Creangă este constant şi funcţionează în limbajul popular); *când a face treuca picioare şi broasca musteţi*; *a se izbi ca piatra la deal*; *a fi frumos nu pe un sat, dar pe zece*; *are să-mi ieie mersul?!* ş.a. (Folclor 1989: 197–211). Evidenţiem cele câteva unităţi frazeologice regionale vesele şi hazlii, care surprind prin originalitate şi inedit: *a îmbla cotcodăcind ca găina fără ou, când a face treuca picioare şi broasca musteţi*.

După 31 august 1989, când a fost adoptată *Legea RSSM cu privire la revenirea limbii moldoveneşti la grafia latină în Republica Moldova*, la Chişinău au fost editate câteva lucrări importante de folclor românesc şi mai multe monografii ale satelor din Republica Moldova, în care există un bogat şi variat repertoriu de unităţi frazeologice regionale.

Nicolae Donţu

Cercetările folclorice efectuate de dialectologul basarabean Petre Ştefănucă în Valea Nistrului de Jos în vara şi toamna anilor 1932, 1934 şi 1935 i-au trezit pasiunea (pe atunci) tânărului învăţător Nicolae Donţu pentru cunoaşterea şi culegerea creaţiilor folclorice. El îi adresează o scrisoare profesorului Petre Ştefănucă, cerând unele sfaturi, la care acesta îi răspunde neîntârziat, dându-i câteva repere preţioase.

Scanned with OKEN Scanner

În primăvara lui 1944, Nicolae Donţu (n. 1912 la Talmaza, Ştefan Vodă), împreună cu alţi învăţători din sat, se refugiază în România, judeţul Muscel, unde a activat în domeniul învăţământului până la pensionare. „Între anii 1934–1944 am cules peste 400 de creaţii folclorice de la ţăranii din satele Talmaza, Ermoclia şi Cioburciu din judeţul Tighina, pe unde am funcţionat ca învăţător", scrie Nicolae Donţu în *Prefaţă* la volumul *Talmaza, Ermoclia, Cioburciu. Tezaur folcloric* din 1999 (Donţu 1999: 15). Date fiind vremurile grele, Nicolae Donţu nu a reuşit să le publice, iar o bună parte dintre aceste producţii folclorice adunate s-au pierdut. Textele – câte au mai rămas, ca prin minune, din acel manuscris – reprezintă diferite specii folclorice: *cântece, strigături, colinde, hăituri, snoave, ghicitori, proverbe şi zicători, expresii* ş.a. Abia după şase decenii de la culegerea acestor texte originale, ele au văzut lumina tiparului în 1999 la Chişinău, datorită străduinţelor folcloristului Grigore Botezatu şi lui Vasile Grosu. În volum, pe lângă proverbe şi zicători, editorul includ, la rubrica *Expresii din graiul basarabean*, şi 73 de unităţi frazeologice regionale auzite în comuna Talmaza din judeţul Tighina. Dintre acestea, citãm câteva: *îmbli parcă eşti zdohnit* = (*peiorativ*) „umbli de parcă eşti mort"; *i-o dat foc în turetci* = „(i-)a pus în vedere, (l-)a avertizat"; *prost de n-are marjini* = „prost de tot"; *uns cu zâle* (despre unul prea slab); *nu-i suflă nimeni în borş* = „nu îndrăzneşte nimeni să-l contrazică"; *aşa-i când prinde calicul la traistă* = „când ajunge înstărit"; *i-o chicat lapte-n păsat* = „a dat norocul peste el"; *dezlegaţi calul de la gard* = „hotărâţi-vă, înţelegeţi-vă"; *i-au dat chişca* = „l-au întrecut"; *l-o făcut oghială de câine* = „l-a batjocorit"; *grăieşte cu gura altuia* = „nu se gândeşte ce spune" ş.a. (Donţu 1999: 65–66).

Recent, colaboratorii Sectorului de Folclor al Academiei de Ştiinţe a Moldovei au editat două volume fundamentale, intitulate *Folclor românesc de la est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului*. Secţiunea foarte bogată şi variată de *Proverbe, zicători, expresii figurate* din volumul al doilea, realizată de cercetătoarea Maria Mocanu, selectează exemple din fondurile Arhivei de Folclor a Republicii Moldova. „Materialul prezintă interes prin graiul local, pe care îl reproducem cu fidelitate, majoritatea proverbelor, zicătorilor, expresiilor figurate fiind de origine direct populară, astfel lexicul este lipsit de construcţii forţate", constată Maria Mocanu (Mocanu 2009: 312).

Materialul propus ne permite să tragem concluzia că, în această zonă folclorică, limba vie păstrează o seamă de unităţi frazeologice regionale originale: *umbli după somn ca şerpii după lapte* (Cioburciu, Slobozia); *nu-nţelegi niş şăpti lefti* (Delacău, Grigoriopol); *sî poartî cu dânsul ca cu oul şeal cloşit* (Delacău, Grigoriopol); *nu-i cu toatî apa* (Delacău, Grigoriopol); *m-o bătut ca măru* (Delacău, Grigoriopol); *grăieşti ca moara* (Delacău, Grigoriopol); *trăiesc ca dracu-n apî* (Delacău, Grigoriopol); *am rămas cu jelea-n pumn* (Delacău, Grigoriopol); *înoată ca ќeatra la fund* (Butor, Grigoriopol); *n-am luat niş un capât di aţî* (Târnauca, Slobozia); *ca şi când ari muşti-n nas* = îi fudul (Târnauca, Slobozia); *îi trăi ca apa-n şur* (Târnauca, Slobozia); *îi sărac di puti* (Târnauca,

Scanned with OKEN Scanner

Slobozia); *di când îs cucii cei albi* = demult (Târnauca, Slobozia); *s-a-mplut di ĝini ca broasca di păr* (Caragaş, Slobozia); *aista-i bun di trimis după moarti* (Caragaş, Slobozia); *ńi-o scăpat sărăŝia-n casî* (Caragaş, Slobozia); *s-amesticî ca sarea-n ķisăliţî* (Caragaş, Slobozia); *di când lupķii ŝii tărcaţ* = demult tare (Caragaş, Slobozia); *nu-i niŝ' di ŝapa ŝoarii* (Tocmagiu, Grigoriopol); *sî temi şî de buruieni* (Tocmagiu, Grigoriopol); *am nimerit ca niercurea la stânî* (Tocmagiu, Grigoriopol); *sî faşi mort ca fasula-n căldari* (Tocmagiu, Grigoriopol); *a rămas numai umbra din el* = slab (Tocmagiu, Grigoriopol); *curat cu capu-n cahlî* = murdar (Tocmagiu, Grigoriopol) ş.a. (Mocanu 2009: 312–330).

La sfârşitul secolului al XX-lea – începutul secolului al XXI-lea, la diferite edituri din Chişinău şi de peste Prut apar o serie de cărţi dedicate cercetării istoriei satelor din Republica Moldova. Unii autori, simultan cu studierea istoriei satului respectiv, au inclus în aceste volume şi un repertoriu bogat şi variat de unităţi frazeologice, proverbe, zicători. În continuare ne vom referi la câteva apariţii editoriale mai importante, cu specific istoric, care conţin şi unele vorbe bătrâneşti, cu o încărcătură semantică distinctă.

Se cere menţionat faptul că, atunci când îşi propun să includă în volum şi compartimentul *Producţii folclorice*, autorii de monografii ale satelor au nevoie de mai mult timp pentru a le aduna, pentru atingerea acestui obiectiv fiind necesară o pregătire adecvată.

Istoricul Alexandru Furtună, cu o bogată experienţă a cercetărilor de teren, este preocupat de câteva decenii de culegerea, publicarea şi cercetarea materialului etnofolcloric existent în localităţile din Basarabia. În acest răstimp, el a adunat un impresionant material frazeologic şi paremiologic, pe care l-a folosit la publicarea unor monografii, articole ştiinţifice etc.

Iată o serie de unităţi frazeologice regionale colectate de autor în satul lui natal Hiliuţi, incluse într-un prim volum dedicat acestei aşezări: *a avea casă mare cât o dugheană*; *a ninge până la crucea bisericii*; *a nu sta nici cât ai scăpăra un chibrit*; *a nu te spăla cu toate apele mergătoare* (când te batjocoreşte cineva) sau *cu toate apele Prutului*; *a nu da* (*cuiva*) *nici cât o unghie*; *a i se împuţi brânza* = „a se sfădi"; *a se înţelege de cuvânt, dar nu de topor* (*de ciomag*); *a nu-i fi gura bolnavă*; *a nu fi un cap de om*; *a fi plin cu vârf, cu pătăşti*; *a se scăpa ca porcul la zăr*; *a bate duminica la uşă*; *a cădea în căleap*; *a nu fi gospodar cum din câine cojocar*; *a şedea ca câinele pe hat*; *a lua de la talpă*; *a-şi rupe hangul*; *a avea dar de prostie*; *a avea pepeni muraţi* = „a trage nădejde la ceva" ş.a. (Furtună 1998: 196–197).

După doi ani, revenind cu noi mărturii despre satul natal, în altă monografie, Alexandru Furtună supune atenţiei publicului un alt set de frazeologisme populare din Hiliuţi. Multe dintre aceste unităţi frazeologice sunt însoţite de context; alteori, autorul explică proveniența lor, pornind de la datele istorice ale unor expresii larg răspândite în timpuri străvechi: *bătaie* ca *din cer ploaie*; *a apuca prăjina*; *a* (*nu*) *avea scaun la cap*; *a da mâna*; *a se rupe hangul*; *a fi/a nu fi scos în prăjină*; *a da*

Scanned with OKEN Scanner

buluc; *a muri ca un pui*; *a nu fi un cap de om*; *a avea/a nu avea nas*; *a-şi păta obrazul*; *a o lua hăisa* = „pe cale nedreaptă"; *a fi căldă(ră)rit de cap* = „ameţit, înnebunit" ş.a. (Furtună 2000a).

Autorul monografiei încearcă, de asemenea, să explice originea a 14 unităţi frazeologice cu substrat istoric, mitologic etc., de exemplu: *a da halca în cineva. O dat halca în voi*, li se zicea copiilor zburdalnici, neastâmpăraţi[1] (Furtună 2000a: 193–199).

În anul 2000, la Editura Museum din Chişinău a apărut un volum consacrat satului Cornova din raionul Ungheni, semnat de un colectiv de autori. Secţiunea de *Expresii, zicători, proverbe*, realizată de Alexandru Furtună, include circa 200 de unităţi frazeologice şi paremiologice adunate în urma cercetărilor de teren, precum şi materiale colectate în vara anului 1931, la Cornova, de echipa monografică condusă de profesorul Dimitrie Gusti, fondatorul Şcolii sociologice de la Bucureşti: *a veni un cârd de frig*; *a fi bun de cap* = „a învăţa, a prinde uşor"; *a mânji vremea*; *a fi flămând de pământ*; *a-şi descărca inima*; *a petrece mai multe treturi* (*rânduri*) *de oameni*; *a nu năcăji cu limba*; *a fi parcă dres cu sărbuşcă*; *a fi ca paingunul în faţa cuiva*; *a fi om ca o brânduşă*; *a fi tot într-un sânge*; *a nu şti niciun cap de aţă*; *a nu fi os din osul omului*; *a trăi la hurtă*; *a se pune în veacul veacului*; *a fi mâncat de griji*; *a fi sămânţă de porc*; *a şedea cu mâinile-n şold*; *a nu găsi* (*pe cineva*) *pe şapte sate*; *a aştepta hârtie ca pe ziua Paştelui*; *a sfârâi inima* (în cineva); *a fi încărcat ca un bursuc*; *a şedea ca tărâţa*; *a pune capul în foc* ş.a. (Furtună 2000b: 278–289).

Cele mai multe exemple cu largă circulaţie pe teritoriul de limbă română alternează cu altele, mai puţine, reprezentative pentru localităţile cercetate: *a cădea în căleap*, unde *căleap* (*reg.*) înseamnă *răşchitor mic*; *a trăi la hurtă* (vezi şi locuţiunea adverbială *la hurtă /reg./*) = „la întâmplare, fără alegere"; *a fi plin cu vârf, cu pătăşti, pataşcă* (*reg.*) însemnând un mijloc de transport mai rudimentar; *a fi parcă dres cu sărbuşcă*, în care *sărbuşca* (*reg.*) este un preparat culinar; *a fi căldă(ră)rit de cap* – apărută pe baza nucleului verbal *a căldărări*, creaţie inedită, cu sens peiorativ „a bea vin cu căldarea", sau *a da halca în cineva* (cf. tc. *halka*), în care halcaua este un „cerc de fier prin care se arunca, din galop, sulița la jocul oriental numit gerid", al cărui nucleu nominal constituie o mărturie istorică despre viaţa socială a Moldovei istorice[2].

Alte unităţi frazeologice specifice graiurilor româneşti de la Est de Prut zac undeva, uitate de vreme, în manuscrise, fonduri arhivistice, arhive de folclor, arhive personale, cărţi, culegeri de materiale, reviste, ziare etc. ale timpului, care urmează să fie descoperite.

[1] Atât din cronica lui Ureche, cât şi din descrierile călătorilor reiese că moldovenilor le plăceau jocurile militare. Se pare că a doua zi de Paşti se organizau astfel de întreceri. Unii se distingeau la „halcá", un inel mare prins cu o frânghie de un stâlp, pe care un călăreţ trebuia să-l ia cu lancea din galopul calului. O altă întrecere consta în săgetarea unei căciuli aruncate în sus, tot din galopul calului (Panaitescu 1957: 405).

[2] Cf. nota anterioară.

Scanned with OKEN Scanner

În concluzie, unităţile frazeologice regionale de la Est de Prut nu s-au aflat în meritată măsură în centrul atenţiei lingviştilor şi până în prezent nu le-au fost consacrate studii sau monografii temeinice. Cu toate acestea, de-a lungul timpului, au existat unele preocupări şi tentative de a cerceta tezaurul frazeologic al limbii române, iar în publicaţiile vremii, după cum reiese din cele expuse mai sus, apar dispersate unităţi frazeologice regionale cu o mare putere de expresivitate, care, într-un viitor apropiat, urmează să constituie obiectul unor investigaţii ştiinţifice speciale.

Constituind un indiciu al vechimii şi bogăţiei limbii române, frazeologismele specifice graiurilor locale, prin varietatea lor şi multitudinea de aspecte şi nuanţe stilistice, ar putea oferi noi date lingvistice, etnografice, folclorice, istorice, arheologice etc., contribuind substanţial la studierea şi cunoaşterea aprofundată a limbii române.

BIBLIOGRAFIE

Arbure 1898 = Zamfir C. Arbure, *Basarabia în secolul XIX*, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl.

Corneanu 1952 = Leonid Corneanu, *Culegere de proverbe, zicători, gâcitori, cimilituri şi expresii norodnice moldoveneşti*, Chişinău, Editura Şcoala Sovietică.

Cornfelid 1940 = L.E. Cornfeld, *Zâcători, gâşitori şi şinghilituri vechi moldoveneşti*, partea I, Tiraspol, Editura de Stat a Moldovei.

Coşeriu 1940a = Eugen Coşeriu, *Material lingvistic basarabean*, în „Arhiva, Revistă de istorie, filologie şi cultură românească" (Iaşi), anul XLVII, nr. 1–2, p. 228–246.

Coşeriu 1940b = Eugen Coşeriu, *Material lingvistic şi folcloric*, în „Revista critică" (Iaşi), anul XIV, nr. 2–3, p. 159–173.

Crijanovschi 2011 = Andrei Crijanovschi, *Cuvânt-înainte*, în *Profesorul Nicanor Rusu. Studii. Articole. Traduceri*, ediţie îngrijită, cuvânt-înainte şi texte stabilite de Andrei Crijanovschi, Chişinău, Editura „Profesional Service" SRL.

Donţu 1999 = Nicolae Donţu, *Talmaza, Ermoclia, Cioburciu. Tezaur folcloric*, ediţie îngrijită de Vasile Grosu şi Grigore Botezatu, Chişinău, Editura Reclama.

Folclor 1973 = *Folclor din părţile Codrilor*, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Folclor 1982 = *Folclor din Buceac*, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Folclor 1983 = *Folclor din Nordul Moldovei*, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Folclor 1986 = *Folclor din stepa Bălţilor*, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Folclor 1989 = *Folclor din Câmpia Sorocii*, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Furtună 2000a = Alexandru Furtună, *Noi mărturii arheologice, istorice, etnofolclorice despre Hiliuţi*, Chişinău, Editura Civitas.

Furtună 2000b = Alexandru Furtună, *Expresii, zicători, proverbe*, în *Cornova*, vol. coord. de Vasile Şoimaru, Chişinău, Editura Museum.

Holban 1943 = Theodor Holban, *Monografia judeţului Bălţi*, în „Viaţa Basarabiei", Chişinău, anul XII, nr. 3–4, p. 89–122.

I. Furtună, A. Furtună 1998 = Iacob Furtună, Alexandru Furtună, *Satul Hiliuţi raionul Râşcani în contextul istoriei Moldovei (Basarabiei) (1575–1998)*, Bucureşti, Editura Semne.

Junghietu, Moraru 1984 = *Căutătorii de perle folclorice (texte folclorice culese de scriitori moldoveni contemporani)*, selecţie, alcătuire, îngrijirea textelor, cuvânt introductiv şi glosar de E.V. Junghietu şi S.G. Moraru, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Scanned with OKEN Scanner

Madan 1991 = Gheorghe V. Madan, *Suspine. Poezii populare din Basarabia*, cu o prefață de G. Coșbuc, în „Basarabia" (Chișinău), nr. 5, p. 10–15.
Mocanu 2009 = Maria Mocanu, *Proverbe, zicători, expresii figurate*, în *Folclor românesc de la Est de Nistru, de Bug, din nordul Caucazului* (*Texte inedite*), vol. II, alcătuirea, îngrijirea textelor, comentarii, glosar, bibliografie, imagini: Nicolae Băieșu, Grigore Botezatu, Ion Buruiană, Mariana Cocieru, Tudor Colac, Ana Graur, Lilia Hanganu, Andrei Hâncu, Maria Mocanu, Chișinău, Tipografia Centrală, p. 312–330.
Panaitescu *et al.* 1957 = P.P. Panaitescu, Valeria Costăchel, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (*sec. XIV–XVII*), București, Editura Științifică.
Popovschi 1940 = Nicolae Popovschi, *Din negura trecutului. Crâmpeie de amintiri*, Partea I. *Copilăria*, Chișinău, Tipografia „Tiparul Moldovenesc", p. 39–80.
Rusu 1961 = Nicanor Rusu, *Despre expresivitatea limbii vorbite*, în „Analele științifice ale Institutului de Limbă și Literatură al A.Ș. din R.S.S.M." (Chișinău), vol. X, p. 161–174.
Zanne 1895–1912 = Iuliu A. Zanne, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia*, București, Stabilimentul Grafic I.V. Socec.

THE CONTRIBUTION OF THE ROMANIAN BASARABIAN SCHOLARS TO THE VALUATION OF THE REGIONAL PHRASAL UNITS FROM THE EASTERN SIDE OF THE PRUT RIVER

ABSTRACT

Collecting, publishing and studying the regional phrasal units from the Eastern side of the Prut River, as well as from other parts of the Romanian area, present a particular importance for the Romanian linguistics and for the research of the Romanian language evolution. Simultaneously, their valuation deserves special attention from the researchers in this field, because they can offer very valuable and suggestive scientific data about Romanian language.

Since the end of XIXth century until the present, a number of well-known linguists, folklorists and famous writers have substantially contributed to collecting, publishing and studying of words full of wisdom scattered in the popular idioms. In various publications of the time: monographs, dictionaries, regional vocabularies, textbooks, brochures, regional folklore collections, specialized magazines, volumes of memories, books on the history of the villages, studies, articles, newspapers etc., besides proverbs, sayings, there were also included a number of authentic regional phraseological units, gathered carefully by the Basarabian researchers in the Romanian idioms from the East of the Prut.

This article aims to highlight the contribution of some Basarabian Romanian scholars to the valuation and the introduction of regional phrasal resources into the linguistic circuit.

Keywords: *phraseological unity, phraseology, popular idiom, regional lexicon, Romanian language.*

Scanned with OKEN Scanner

STIL PUBLICISTIC ŞI LIMBAJ POLITIC ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ[1]

SORIN CRISTIAN SEMENIUC*

1.1. *Stil – limbaj*. Demarcaţii teoretice

Primele definiţii ale conceptului de „stil", în sensul de „stiluri funcţionale" sau „stiluri ale limbii" – urmărit în această cercetare –, au fost formulate începând cu primele decenii ale secolului trecut şi aparţin Şcolii lingvistice de la Praga. Conceptul a fost preluat apoi de omologii sovietici ai cercetătorilor praghezi (Andriescu 1977: 239, Gheţie 1982: 149). Unul dintre lingvişti fondatori ai acestui concept, Josef Vachek, a explicat mai târziu motivaţia unei asemenea căutări: „concepţiile de sistem şi de funcţie au făcut pe unii dintre membrii şcolii de la Praga să vadă limba ca o formaţie complexă, cu straturi diferenţiate. În limba literară ei deosebeau limbaje speciale sau stiluri funcţionale, de exemplu: stilul tehnic, stilul poetic, stilul familial etc." (Joseph Vachek, *Réponses aux questions linguistiques au IV*^{ème} *Congrès International des slavistes*, Moscou, reprodus din *Dictionnaire de linguistique de l'École de Prague*, Spectrum, 1960, Utrecht-Anvers, apud Coteanu 1973: 46).

Atribuirea statutului de fondatori pentru membrii Şcolii pragheze nu a întrunit întotdeauna consens. De exemplu, Alexandru Andriescu a menţionat „două etape, separate larg în timp şi fără legături aparente între ele, la fel de importante însă în cristalizarea noţiunii de stil al limbii: contribuţia anticilor, în special a lui Aristotel, şi apoi a lui Charles Bally" (Andriescu 1977: 239). Aristotel a schiţat o primă diviziune a limbii în stilurile ei fundamentale: genul deliberativ (domeniul vieţii politice), genul judiciar şi genul epidictic (viaţa privată sau publică a persoanelor şi personalităţilor). Acest punct de vedere este împărtăşit de Stelian Dumistrăcel care invocă „tradiţia Antichităţii referitoare la «stiluri»" (Dumistrăcel 2006: 39).

---

[1] Articolul de faţă este o parte a lucrării de doctorat cu titlul *Interferenţe între limbajul publicistic şi cel politic, în România, după 1989*, susţinută în anul 2012. O primă variantă a acestui text a fost publicată în anul 2011, în „Buletin ştiinţific", nr. 20, Universitatea „Mihail Kogălniceanu" din Iaşi, p. 181–190.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 337–352

Scanned with OKEN Scanner

*

În secolul trecut, pornind de la *Cursul de lingvistică generală*, Bally a făcut distincție între diferite „moduri de expresie", „prin care nu putem înțelege altceva decât stilurile sau varietățile funcționale ale limbii, diversificare impusă de mediul social căruia îi aparține vorbitorul, precum și de scopul comunicării în vederea satisfacerii depline a interlocutorului, pe care nu numai că îl informăm, dar trebuie, în același timp, să-l cîștigăm cu mijloacele cele mai adecvate" (Andriescu 1977: 239). Andriescu merge mai departe, atribuindu-i lui Ion Heliade Rădulescu paternitatea unei clasificări timpurii a stilurilor, sub influența retoricii (*ibidem*: 242): „limba științei sau a duhului", „limba inimei sau a simtimentului" și „limba politicii". Ion Gheție (1982: 151) și Paula Diaconescu îi atribuie un merit pentru schițarea acestui concept lui Wilhelm von Humboldt, care a distins între câteva varietăți funcționale ale limbii, prin opunerea *poeziei* (realitatea în aspectele ei sensibile) *prozei* („evoluția intelectuală"). Cea din urmă cuprindea limba conversației, proza științifică și proza oratorică (Diaconescu 1974: 230).

În zilele noastre, mai mulți cercetători români au încercat să surprindă cât mai clar, în definiții succinte, concepul de «stil al limbii literare». Ion Coteanu l-a desemnat drept „un sistem lingvistic mai mult sau mai puțin specializat în redarea conținutului de idei specifice unei activități profesionale, unuia sau mai multor domenii din viața social-culturală, cum sunt arta literaturii, știința sau tehnica, filozofia, critica literară și artistică, istoria, viața familială etc., care, toate, au, ori tind să aibă, cuvinte, expresii și reguli proprii de organizare rezultate din diverse restricții impuse limbii" (Coteanu 1973: 45). Ion Gheție (1982: 150) izolează ca fiind caracteristic stilurilor funcționale „ansamblul particularităților lingvistice (morfologice, fonetice, sintactice, lexicale) și expresive, necesare pentru a exprima un mesaj dintr-un anumit domeniu al culturii", iar Andriescu (1977: 247) le prezintă drept „varietăți, aspecte ale limbii, ieșite din procesul istoric de diferențiere a mijloacelor comunicării verbale, în baza alegerii și combinării unor fapte de limbă în funcție de scopul urmărit, care implică intențiile transmițătorului și presupune, în mod obligatoriu, satisfacerea maximă a necesității de informare a destinatarului". Pentru Gheorghe Bulgăr, „organizarea mijloacelor de limbă pentru a obține o expresivitate adecvată conținutului de idei, pentru a ne comunica în cele mai bune condiții gândurile se numește, în sens larg, stil" (Bulgăr 1959: 23). Eugeniu Coșeriu pornește de la existența a trei tipuri de diferențiere internă a limbilor istorice (în spațiul geografic – diatopice, între diversele straturi socioculturale – diastratice, între tipurile de modalitate expresivă – diafatice), cărora le corespund, în sens contrar, „trei tipuri de sisteme de izoglose mai mult sau mai puțin unitare" (dialectele – unități sintopice, nivelurile de limbă – unități sinstratice: limbajul cult, limbajul clasei mijlocii, stilurile de limbă – unități sinfatice: limbajul familiar, limbajul solemn, sau cele ale „grupurilor", în care intră și cele sociale și profesionale) (Coșeriu 1994: 101). În interiorul limbii istorice, relația dintre cele trei ultime unități are ca punct de pornire dialectul: acesta poate

Scanned with OKEN Scanner

funcţiona ca stil de limbă (familiar, de exemplu), în schimb, contrariul nu este posibil (Coşeriu 1994: 104). Gheorghe Chivu susţine că stilurile au specificitate „prin opoziţie cu alte structuri de acelaşi rang", elementele caracteristice pentru individualizare trebuind să aparţină la cel puţin două compartimente ale limbii, lexicul şi sintaxa (Chivu 2000: 24).

Conceptul de «limbaj» are o tradiţie mult mai bogată în lingvistică, mai ales în relaţie cu cel de «limbă». Cea mai comună distincţie dintre cele două concepte precizează că „prin limbaj, trebuie aşadar să înţelegem o calitate umană intrinsecă, o caracteristică a speciei umane în ansamblul ei şi o facultate specifică proprie fiecărui individ uman, aceea de a produce semne vocale specifice, dotate cu sens, în scopul comunicării interpersonale, într-un cadru social. Existenţa limbajului este aşadar nu reală, ci potenţială. Oamenii nu «vorbesc limbajul», ci vorbesc o limbă anume, una singură la un moment dat, fie aceasta româna, franceza, latina, esperanto sau oricare alta. Prin limbă vom înţelege aşadar concretizarea istorică a facultăţii umane universale a limbajului. Pe când limbile sunt multiple, limbajul uman natural este unic şi are trăsături generale sau universale" (E. Munteanu 2005: 12). O altă demarcaţie conceptuală priveşte «limba maternă» şi «limbajul». Prima este utilizată atât de scriitori, cât şi de ceilalţi vorbitori ai unei naţiuni, mânuitorii condeiului deosebindu-se de ceilalţi doar „prin modul special de a-i utiliza materialul lexical, formele şi construcţiile gramaticale, mod impus de natura ideilor şi sentimentelor caracteristice operelor literare. Avem a face, aşadar, cu o variantă sau un aspect al limbii întregului popor, aceeaşi pentru toţi membrii colectivităţii lingvistice" (Iordan 1977: 205). Pe de altă parte, 'limbajul' ar presupune „aspecte speciale, cerute de conţinuturi speciale, ale limbii privite în ansamblu" (Iordan 1977: 205).

Conceptul de «stil» a fost analizat deseori în relaţie cu cel de «limbaj», ceea ce a condus la aprigi dezbateri între cercetătorii deceniilor recente. Ideile exprimate permit încadrarea punctelor de vedere în două mari categorii:

A. «Stilul» şi «limbajul» reprezintă aceeaşi realitate lingvistică

Chiar reprezentanţii Şcolii de la Praga au susţinut această sinonimie, perpetuată până în partea a doua a deceniului al şaselea, când stilul era identificat cu limbajul de specialitate. Poziţia aceasta a fost criticată de G. Ivănescu care a catalogat-o drept „confuzie", rezultat al unei evidente erori de ordin teoretic (Ivănescu 1972: 11).

Dacă, iniţial, pentru a exprima această realitate a limbii, Iorgu Iordan înclina spre termenul «stil», definind «limbajul» drept echivoc când nu era însoţit de un determinant, ulterior lingvistul român şi-a reconsiderat poziţia, afirmând că „trebuie să preferăm termenul «limbaj» în cazul de faţă, pentru motivul că prin «stil» se înţelege, de obicei (istoricii şi criticii literari înţeleg întotdeauna), modul

Scanned with OKEN Scanner

strict personal în care un scriitor îşi exprimă ideile şi sentimentele" (Iordan 1977: 205). Din punct de vedere terminologic, şi Ion Coteanu a avut aceeaşi trecere, de la «stil» la «limbaje», prin primul termen înţelegând «stilul individual», iar prin celălalt «stilurile funcţionale» (Gheţie 1982: 149–150)

O poziţie nuanţată susţine că identificarea între cele două concepte poate fi făcută doar dacă le privim „ca ansamblu de procedee ce caracterizează vorbirea unui grup de indivizi" (Baciu Got 2006: 15). Există însă cercetători care folosesc ambii termeni, avertizând că este vorba de o convenţie; aceştia înclină totuşi, ca distincţie teoretică originară, spre una sau alta dintre încadrări[2].

B. Stilul reprezintă o structură diferită/supraordonată limbajului

Numărul susţinătorilor acestei concepţii este mai mare, iar argumentele respectivei tabere par mai puternice. Una dintre primele distincţii *stil – limbaj* porneşte de la ideea că „Nouă ni se pare că este absolut necesar să se delimiteze cu stricteţe stilurile propriu-zise ale limbii, care sunt determinate de însăşi natura limbii, de acele fenomene lingvistice care nu sunt determinate nemijlocit de natura limbii, ci mai degrabă depind de specificul altor fenomene sociale" (Budagov 1961: 481). Dumitru Irimia consideră că „limbajul este un sistem de semne lingvistice sau poetice (în cazul limbajului poetic), organizate şi funcţionând după anumite legi interne. Stilul este actualizarea în practica vorbirii, condiţionată de factori diverşi şi, de aceea, în maniere diferite, a acestui sistem. Limbajul comunică prin cele două ipostaze ale sale (limbă şi vorbire). Stilul reliefează ceea ce se exprimă în vorbire, prin varierea raporturilor acesteia cu norma" (Irimia 1984: 33). Un punct de vedere asemănător oferă Ioan Milică, acceptând că, totuşi, se poate admite identitatea dintre cele două concepte dacă potenţialul expresiv al semnelor este absolutizat: „Definind limbajul drept capacitate de a comunica prin semne, se poate observa că stilul este reprezentat de potenţialul expresiv al semnelor, adică de «forţa» sau valoarea atribuită semnelor în momentul exercitării facultăţii de a comunica. Mai precis, dacă limbajul priveşte organizarea semnificaţiilor, stilul desemnează valorizarea spontană sau deliberată a acestor semnificaţii" (Milică 2009: 32–33).

Un alt argument în sensul diferenţierii dintre cele două concepte susţine că „termenul stil îşi găseşte motivarea întrebuinţării lui în stilistica literară, pe care o concepem ca o stilistică a mijloacelor de expresie artistică. Celelalte stiluri ale limbii literare (neartistice): administrativ, ştiinţific, publicistic sunt variante funcţionale ale limbii literare şi pot fi desemnate prin denumirea mai veche de limbaje; tot astfel, stilurile popular, familiar, argotic – a căror cercetare rămâne pe seama lingvistului, şi nu a stilisticianului" (Şt. Munteanu 1972: 86–87).

[2] Valeria Guţu Romalo recunoştea existenţa stilului publicistic, dar în texte îl denumea atât «stil», cât şi «limbaj» (Guţu Romalo 1985: 23, 40).

Scanned with OKEN Scanner

Şi Stelian Dumistrăcel cataloghează stilul drept o categorie supraordonată, analoagă domeniilor „tehnico-ştiinţific", „beletristic" şi al „comunicării publice şi private literare", acesta din urmă având drept niveluri de manifestare genuri ale comunicării numite discursuri, specii (sau limbaje) şi registre ale mesajului, în funcţie de texte (Dumistrăcel 2006: 46–48).

1.2. Stil publicistic. Argumente pro şi contra

Existenţa, în limba română literară, a unui «stil» sau a unui «limbaj» publicistic a provocat o aprinsă dezbatere, mai ales în perioada 1954–1985.

1.2.1. Argumente pro

Alexandru Andriescu susţine ideea unei vechimi considerabile a stilului publicistic, precizând că acesta „a luat fiinţă în secolul al XIX-lea [...] procesul de diferenţiere a elementelor sale specifice putând fi considerat încheiat în jurul anului 1860" (Andriescu 1979: 7). Pentru aceeaşi perioadă de început a presei româneşti, şi Gheorghe Bulgăr întăreşte existenţa „stilului", caracterizat printr-un lexic înnoit, impregnat de particularităţi ale specialităţii autorului, de specificul regional al locului de apariţie a gazetei sau de păstrarea unor „tradiţii ale literaturii vechi care adeseori se alătură influenţelor moderne venite pe calea traducerilor făcute din alte limbi (apusene)" (Bulgăr 1958: 106). Acestor caracteristici li se poate adăuga apariţia, ca gen, a reportajului, care uneori împrumută termeni din stilul ştiinţific (Bulgăr 1958: 106). Prin influenţele lui Ion Heliade Rădulescu, Mihail Kogălniceanu, C.A. Rosetti, Cezar Bolliac şi Mihai Eminescu, tot secolul al XIX-lea reprezintă perioada de cristalizare a publicisticului pentru Macrea (1963: 25), de aceeaşi părere fiind şi Gheorghe Bolocan, care afirmă că acest stil începe să se contureze ca unitate funcţională a limbii române literare după 1830, sau mai precis după 1840, pe fondul influenţei limbii franceze (Bolocan 1961: 60). Inclusiv din aceste delimitări pare inspirată determinarea a patru momente în evoluţia limbajului jurnalistic românesc (Roşca 2004: 28):

– *constituirea* (1829–1840) şi *individualizarea* (1840–1900) în raport cu celelalte stiluri ale limbii;

– *consolidarea*, într-o perioadă de profesionalizare a meseriei de jurnalist (1900–1944);

– *deturnarea finalităţii informative* a presei – perioada comunistă (1944–1989);

– *redobândirea funcţiei informative* a presei – datorată trecerii la un sistem liberal de funcţionare[3].

[3] Împărtăşim parţial această periodizare, având totuşi mai multe obiecţii, cum ar fi stabilirea ca graniţă a anului 1900 pentru etapa a doua, desemnare pe care o atribuim unei înclinaţii naturale

Lucian Chişu izolează tot cinci perioade, în relaţie cu evoluţia sistemelor politice şi juridice, în cea mai mare parte acestea asemănându-se cu cele de mai sus: 1829–1860, 1860–1900, 1900–1947, 1947–1989, 1990–prezent (Chişu 2008: 81).

Iorgu Iordan, primul lingvist român căruia i se atribuie o delimitare a stilurilor funcţionale (Iordan 1954), revendicată din motive de ordin ideologic mai ales din sursă sovietică şi doar sporadic din cea pragheză[4], a susţinut că, din punct de vedere lexical, acest stil este mai bogat decât toate celelalte stiluri ale limbii, prezentând un aspect scris şi unul vorbit (Iordan 1979: 28). În cadrul polemicilor din epocă (declanşate mai ales de Coteanu), Gheorghe Bolocan a respins ideea că stilul publicistic nu ar avea individualitate, precizând că pătrunderea reciprocă a unor elemente dintr-un stil în altul este o urmare a interferenţei diferitelor sfere ale activităţii sociale; niciunul dintre stilurile limbii nu este omogen, poate cu excepţia celui administrativ. Un stil are un vocabular fundamental propriu, indiferent că unele dintre cuvinte apar în mai multe stiluri – le deosebeşte nuanţa semantică, gradul de expresivitate, coloritul emoţional şi sintaxa (Bolocan 1961: 38).

Paula Diaconescu include stilul publicistic (gazetăresc) într-o schemă ale cărei niveluri (de la I la V) sunt „stabilite în raport cu factorii care pot determina tipurile mai generale de variante ale limbii", în ultimul nivel, în care orientarea dominantă este spre unul din factorii comunicării realizate în diferite domenii de activitate socio-culturală, fiind menţionat şi stilul cercetat (Diaconescu 1974: 234). Şi Nicolae Mihăiescu admite individualitatea publicisticului datorită prezenţei elementelor lexicale de ordin neologic şi a unei structuri specifice determinate de însuşi scopul comunicării (Mihăiescu 1963: 34), iar N. Dragoş anticipează un argument adus ulterior de Alexandru Graur[5], şi el un fervent susţinător al ideii de

umane spre „rotunjire". Deşi stabilirea exactă a unor ani este dificilă, poate că mai indicată ar fi fost o aproximare sau/şi apelul la momente de răscruce din evoluţia presei româneşti. De exemplu, Bogza Irimie (1976: 1) consideră că 1848 poate fi unul de „graniţă" pentru presa românească, în acel an domeniul înregistrând un mare salt calitativ, pe fondul desfăşurării Revoluţiei. Un alt an care ar merita investigat prin efectele produse asupra industriei presei ar putea fi 1884, când a apărut cotidianul „Universul", publicaţie care, în câţiva ani, devenise „ziarul cel mai bogat şi cel mai răspândit din România" (Bacalbaşa 1922: 171–192). Acestei publicaţii i se recunoaşte meritul de a fi contribuit la creşterea numărului cititorilor din România, atât prin orientarea editorială, prin preţul mic al unui exemplar, cât şi prin instaurarea „unei împărţiri în distribuţie, activă şi inteligentă, unei întrebuinţări îngrijite a mijloacelor poştei", încât „ajunse să răsbată în toate colţurile societăţii şi ale ţerii" (*ibidem*). Conform unei estimări din 1922 a şefului Sindicatului Ziariştilor din Bucureşti, Constantin Bacalbaşa, tirajul „Universului" era în medie de 80 000 de exemplare, în timp ce restul ziarelor abia atingeau 5 000 de exemplare. Impactul unei asemenea publicaţii trebuie să fi fost enorm asupra unui public-ţintă descris drept „fără multă pretenţie, dar cu tot atâtea drepturi la informaţie şi sfătuire" (*ibidem*). Pentru o periodizare a presei de după decembrie 1989, v. Mihai Coman (2003: 9).

[4] Există şi în zilele noastre cercetători care consideră că momentul-cheie în definirea stilurilor funcţionale li se datorează ruşilor, prin formalişti. Un exemplu este Doina Bogdan-Dascălu (2006: 23).

[5] „Însuşi faptul că în ziare apar elemente din toate celelalte stiluri este suficient ca să putem vorbi de un stil al presei. O unitate care are puncte comune cu toate celelalte unităţi se dovedeşte chiar prin aceasta diferită de toate" (Graur 1970: 27).

Scanned with OKEN Scanner

stil publicistic (1970: 23–24): „un ziar contemporan care se adresează unui cititor cu preocupări multilaterale este un veritabil punct de confluenţă şi adaptare a multora din particularităţile celorlalte grupări ale stilului" (Dragoş 1965: 45).

Pentru Magdalena Popescu Marin, stilul publicistic există şi nu poate fi confundat cu alte stiluri pentru că fiecare dintre acestea are mijloace de expresie diferite sau identitate de scop diferită; asemănarea în anumite limite nu înseamnă identitate (Popescu Marin 1981: 25–26). După Dimitrie Macrea, presa participă, prin stilul ei specific, la limba literară, studiul acesteia fiind necesar şi util, alături de cel al celorlalte stiluri (Macrea 1955: 17–39 şi 1963: 25), în vreme ce Victor Vişinescu înclină să creadă în individualitatea acestui stil deoarece prezintă un corp de „particularităţi de limbă (lexicale, morfologice, sintactice, ortoepice) şi de procedee publicistice (gazetăreşti) care conferă unui gen publicistic (subdiviziunilor lui) o structură specifică" (Vişinescu 1976: 35). Şi Valeria Guţu Romalo include limbajul presei între variantele limbii literare, „ca atare, textele publicate se conformează nevoilor, regulilor instituţionalizate care caracterizează acest aspect al limbii" (Guţu Romalo 1985: 23). Theodor Hristea susţine că stilul publicistic a fost „contestat pe nedrept de un cunoscut lingvist bucureştean" [Coteanu, n.n.] şi îi atribuie drept principal atu faptul că este cel mai bogat în neologisme (Hristea 1986: 22). De la Coteanu pare că s-a inspirat Paul Miclău în delimitarea stilurilor limbii române literare, cu deosebirea că acesta din urmă a acceptat prezenţa stilului publicistic, care a preluat multe dintre calităţile stilului oratoric descris de antici. Diviziune a categoriei stilurilor limbii literare neartistice, această unitate funcţională este apropiată de „limbajul literar mediu sau standard", impus de Coteanu, specific comunicării obişnuite a oamenilor instruiţi (Miclău 1972: 376). Pentru Irimia, „identitatea sa de variantă funcţională specifică a limbii i-o dau particularităţile de structură, organizare şi funcţionare a semnului lingvistic, determinate de specificul comunicării prin presă, de poziţia protagoniştilor comunicării în legătură cu desfăşurarea funcţiilor limbii" (Irimia 1984: 221), cercetătorul incluzând acest stil, propriu mijloacelor de comunicare în masă, între cele scrise, deşi, în timp, a dezvoltat şi o variantă orală, iar apoi una audio-vizuală (Irimia 199: 166–167).

O poziţie complexă are G. Ivănescu care alătură stilurilor artistic, ştiinţific şi administrativ, unul neutru (căruia anticii îi spuneau „mediu" şi care este utilizat în conversaţia zilnică, în ştiinţă, administraţie, literatura artistică, viaţa politică, publicistică şi în popularizarea ştiinţei; acest stil adună „fondul principal al limbii literare"), unul „înalt", un altul „vulgar", categoriile putând continua (Ivănescu 1972: 11). Considerăm că, cel puţin în delimitarea „stilului neutru" şi a celor „clasice" (asupra cărora au căzut de acord majoritatea specialiştilor), Ivănescu este urmat de Solomon Marcus, care a vorbit despre limbajul poetic, limbajul ştiinţific, limbajul muzical şi cel uzual (Marcus 1970: 23). Explicitarea poeticului ca „dominat de inefabil", iar al ştiinţificului prin calitatea „explicabil" (Marcus 1970: 17) indică ridicarea acestor limbaje la nivelul de stiluri. Într-o ierarhie, limbajul poetic se situează între cel muzical (superior) şi cel ştiinţific, limbajul uzual, care nu există ca

Scanned with OKEN Scanner

un concept uzual elaborat, „fiind un aliaj al celorlalte trei limbaje", cu un grad de ambiguitate mai mare decât la ştiinţific, dar mai mic decât la poetic. Stilul publicistic ar fi aşadar parte a limbajului uzual de la Solomon Marcus şi a stilului neutru de la Ivănescu sau a celui „practic" (*logos pragmatikós*) de la Aristotel.

Un punct de vedere original oferă Doina Bogdan-Dascălu, care îi conferă domeniului atributele stilului, dar preferă să-l denumească „limbaj", una dintre motivaţii fiind încercarea de a reda termenului *stil* „destinaţia lui originară, antică" (Bogdan-Dascălu 2006: 24). Anterior, cercetătoarea recunoştea existenţa unui „stil publicitar" (credem că sensul este cel de publicistic), dominat în ansamblu de funcţia conativă (Bogdan-Dascălu, Dascălu 1983: 102). Luminiţa Roşca foloseşte sinonimic cele două concepte, înclinând, la rândul ei, să accepte faptul că sfera publicistică deţine suficiente trăsături distinctive pentru a constitui un stil funcţional (Roşca 2004: 19).

Inedită pare astăzi împărţirea lui Lupu şi Hamza, care identifică mai multe subdiviziuni (substiluri) ale stilului publicistic (Lupu, Hamza 1998: 37–38, 40):

– substilul informativ oficial: ştiri oficiale interne şi externe, comunicate de presă, documentare;

– substilul informativ utilitar: informaţie utilitară diversă (ştiri, note, reportaje, interviuri, relatări economice, culturale, ştiinţifice etc.), faptul divers, mica şi marea publicitate;

– substilul interpretativ oficial: editoriale, comentarii, articole de analiză;

– substilul interpretativ personalizat: reportaje, cronici, eseuri, dezbateri (interviuri, anchete, conferinţe de presă);

– substilul interpretativ satiric: pamflet, foileton, caricatură, notă critică.

Conform autorilor, fiecare dintre aceste categorii derivă din funcţiile social-politice ale presei din acea vreme: propagandistică-educativă, informativă şi de formare a opiniei publice, organizatorică, tribună a confruntării de opinii, a dezbaterilor democratice, mijloc de manifestare a criticii şi al controlului de masă, recreativă.

Pentru zilele noastre, Rodica Zafiu respinge ideea împărţirii rigide în stiluri principale, pledând pentru un mod de a vedea limbajul dintr-o perspectivă interdisciplinară „ca pe o realitate complexă şi nuanţată, graduală, alcătuită din interferenţele a numeroase limbaje şi tipuri de text, cu regulile lor de construcţie şi de selecţie mai mult sau mai puţin individualizate" (Zafiu 2001: 9), una dintre metodele indicate fiind „paradigma structuralistă, unul dintre sistemele simple şi eficiente de distingere a principalelor varietăţi socioculturale ale limbii" care constă „în stabilirea preferinţei fiecărui stil pentru o anume funcţie din modelul lui Roman Jakobson", clasificare iniţiată de Paula Diaconescu şi continuată de Dumitru Irimia (Zafiu 2007a: 141–146). Baza modelului menţionat se regăseşte în implementarea recentă, pentru limbajul jurnalistic, de către Stelian Dumistrăcel, a unei taxonomii în care relevantă pentru acesta este socotită funcţia fatică (Dumistrăcel 2006: 7); poziţia respectivă va fi întărită, ulterior, de Rodica Zafiu, care contestă desemnarea cu această valoare a funcţiei conative de către Doina Bogdan-Dascălu (Zafiu

Scanned with OKEN Scanner

2007a: 141–146). Pe lângă fatic, Luminița Roşca adăugase anterior drept funcție definitorie pentru comunicarea jurnalistică pe cea referențială (Roşca 2001: 103–105, 2004: 24–27).

1.2.2. Argumente contra

În sens contrar, Lidia Sfîrlea, Constant Maneca, Flora Şuteu, Luiza Seche, Ion Coteanu şi Stelian Dumistrăcel au contestat existența elementelor care să certifice un stil publicistic. Coteanu, recunoscut drept cel mai proeminent critic al includerii publicisticului între stilurile funcționale, s-a ocupat de această problemă în mai multe rânduri (Coteanu 1960: 61, 1961: 57–58, 1962: 365), concluzia fiind că o asemenea unitate funcțională, intermediară între stilul artistic şi ştiințific, pur şi simplu nu există. Materialele din presă sunt scrise fie cu mijloacele stilului ştiințific (articolele de fond), fie ale celui beletristic sau ştiințific (reportajele sau foiletoanele). El aduce în discuție posibila existență (şi aceasta negată, în final) a unui «stil» gazetăresc, „prin care se înțelege de asemenea un număr de procedee specifice", dar care devine „o imposibilitate" deoarece, invariabil, textul va corespunde criteriilor altor stiluri. Pe baza ierarhiei stilistice a unei limbi (publicată în *Structura stilistică*, Coteanu 1962), în care există diferențieri pe niveluri, în funcție de generalizarea funcțională a limbii, credem că, la Coteanu, textul jurnalistic ar putea fi încadrat la ultimul nivel, ca subdiviziune a variantelor artistice şi tehnico-ştiințifice, variante care pot merge până la stiluri individuale.

Paradoxale par rezultatele unei metode de cercetare la modă în anii '60: statistica. Dacă unii cercetători identifică doar trei stiluri cu ajutorul acestei metode (beletristic, administrativ, ştiințific) (Golopenția, Pavel 1961: 58–65), alții găsesc că frecvența cuvintelor reprezintă unul dintre cele mai puternice argumente în favoarea existenței stilului publicistic. Gheorghe Bolocan (1961: 41–71) dovedeşte că acest stil se schimbă, din punct de vedere lexical, mai repede decât oricare altul. Cu aceleaşi unelte, Constant Maneca (1966: 353–366) ajunge la concluzia că acest criteriu nu este suficient pentru o astfel de delimitare, deoarece vocabularul singur nu poate să impună un stil. Conform lui Maneca, aspectele cantitative, dar şi cele calitative, conduc spre trei stiluri: artistic, ştiințific şi colocvial (familiar). Publicistica ar fi o diviziune a stilului artistic, alături de proză şi poezie, care se disting una de alta prin lexic (Maneca 1966: 356). Într-o schemă în patru trepte, Lidia Sfîrlea, care foloseşte, de asemenea, metoda statisticii, include la nivelul dedicat stilurilor următoarele varietăți: administrativ, ştiințific, neartistic şi artistic (Sfîrlea 1972: 205). Cel mai probabil, publicisticul ar face parte din nivelul al patrulea, unde determinant este genul comunicării, ca diviziune a stilului neartistic, alături de limbajul familiar, telegrafic, epistolar şi biblic. Flora Şuteu nu aminteşte stilul publicistic într-o schemă care cuprinde variantele cultivată şi necultivată ale diasistemului limbii date (Şuteu 1974: 271). Luiza Seche consideră că „cele comunicate prin ziare, radio, televiziune etc. au o formă de exprimare destul de unitară pentru a se putea stabili existența încă a unei

Scanned with OKEN Scanner

«unităţi stilistice», a aşa-numitului stil publicistic, pe care l-am considera un intermediar între stilul beletristic şi cel ştiinţific", dar că acesta nu constituie o unitate funcţională, ci un „complex de stiluri" în care îşi aduc contribuţia toate stilurile sau unităţile stilistice aferente sau subordonate (L. Seche 1971: 31). Unul dintre cei mai recenţi partizani ai ideii că sfera publicistică reprezintă doar un limbaj este Stelian Dumistrăcel, care îl subordonează unui al treilea stil (pe lângă cel beletristic şi cel tehnico-ştiinţific): cel al comunicării publice şi private literare, care include toate aspectele comunicării în cadrul diferitelor structuri ale comunităţii sociale. Astfel, în cadrul discursului public intră discursul mass-media (limbajul publicistic, plus cel al publicităţii) şi cel al autorităţii instituţionalizate (al instrucţiei şcolare, al organizaţiilor politice, juridico-administrativ, religios). La cel privat apar ca subcategorii limbajul conversaţiei şi cel epistolar (Dumistrăcel 2006: 43–47).

Considerăm că argumentele unora dintre contestatari au avut de suferit fie din cauza metodei de investigare folosite (statistica), criticată chiar de contemporani, fie pentru că au fost analizate eşantioane de limbă de mică întindere sau au fost alese criterii de delimitare în general subiective (Gheţie 1982: 163), fie pentru că limbajul presei de dinainte de 1989 era uniformizat, contopit cu cel politic, cu un număr limitat de specii şi genuri (Dascălu 2006: 22), punerea lui în discuţie fiind evitată „strategic" (Zafiu 2001: 8).

1.3. Limbajul politic

Ideea unei individualităţi strict marcate a limbajului politic a fost combătută din perspectiva stilisticii funcţionale: limbajul politic „se identifică în bună parte cu limbajul standard, seamănă foarte mult cu limbajul jurnalistic – care îl preia, dar îl şi influenţează –, utilizează un inventar de termeni specifici, dar nu e terminologie riguroasă, interferează cu limbajul juridic (mai ales în activitatea parlamentară) şi cu cel administrativ (în guvernare, în administraţie)" (Zafiu 2007b: 14). Ideea este împărtăşită de Rodica Bogza Irimie, care contestă existenţa unui „limbaj politic pur, în care toţi termenii să exprime un conţinut politic" (Bogza Irimie 1976: 3–4).

Coşeriu face o distincţie între sensurile în care poate fi analizat „limbajul politicii": ca lexic „politic", ca mod de a folosi semnele lingvistice în politică şi ca ansamblu de procedee specifice discursurilor politice (Coşeriu 1996: 10–28). În nici una dintre aceste situaţii limbajul politicii nu prezintă specificitate:

– ca lexic „politic", acest limbaj are parte de o terminologie (*democraţie*, *liberalism*, *constituţie*, *partid*) care, „din punct de vedere lingvistic, [...] nu prezintă practic nimic din ce i-ar fi specific";

– în al doilea sens, este vorba de uzul lingvistic determinat de atitudinile şi ideologiile politice, de valorile şi nuanţele speciale pe care le dobândesc cuvintele politicii. Nici în acest caz nu avem de-a face cu un limbaj special, nici cu schimbări de limbă, ci numai de o utilizare conjuncturală;

Scanned with OKEN Scanner

– folosirea limbajului în „discursuri" sau „texte" politice nu reprezintă, de asemenea, un fapt de demarcaţie lingvistică, aceasta fiind un fapt de discurs sau text care corespunde finalităţii de a convinge destinatarul sau ascultătorul să facă ceva, să acţioneze într-un anumit mod.

Cu toate acestea, limbajul politic poate fi individualizat „prin raportare la domeniul de utilizare şi la situaţia de comunicare, care determină asocierea unui vocabular specific cu o serie de strategii discursive" (Zafiu 2007b: 14). Unii cercetători au tins să-l ridice, totuşi, la rang de stil funcţional, alături de cel beletristic, afirmând că limba literară este şi limba operelor ştiinţifice, „ideologice", a presei, „poporul având o singură limbă care exprimă conţinuturile cele mai variate" (Macrea 1955: 21–22). Paul Miclău pare de aceeaşi părere, susţinând atât stilul publicistic, cât şi „cel al vieţii publice, al manifestărilor politice; el este caracteristic dezbaterilor în cadrul diferitelor organizaţii politice şi de masă" care îşi au originile în stilul oratoric descris de antici (Miclău 1972: 376).

Momentul istoric de la care se poate atesta existenţa acestui tip de limbaj în limba literară rămâne un subiect deschis. Referitor la limbajul politic, Zafiu afirmă că, „în formele sale moderne, specializate şi bine atestate, este, ca şi cel publicistic, o creaţie a secolului al XIX-lea", acceptând însă că „e însă justificat să considerăm că un limbaj politic (al curţii, al scrisorilor diplomatice, al discursurilor solemne) exista şi înainte: mult mai apropiat de limba curentă şi, din păcate, doar parţial păstrat în scris, în documente de cancelarie şi cronici. Pentru epocile mai vechi, limbajul politic nu poate fi clar separat de cel juridic şi administrativ" (Zafiu 2007b: 24). Bogza Irimie (1976: 14) consideră că s-ar putea vorbi despre o individualitate a acestui stil de pe la 1830, ceea ce coincide chiar cu începutul gazetelor româneşti, iar Mircea Seche susţine că, doar cu puţine excepţii, terminologia politică românească de tip neologic datează de la mijlocul secolului al XIX-lea, îmbrăcând, în dicţionarele epocii, „veşmântul cu care ea s-a consacrat în secolul nostru [al XX-lea, n.n.]" (M. Seche 1978: 31).

Pentru perioada veche, cercetătorii menţionează diferite influenţe asupra „limbajului" politic. Specific secolului al XVIII-lea, Zafiu descoperă amestecul de termeni vechi şi noi, de împrumuturi din turcă şi greacă, dar şi latino-romanice (Zafiu 2007b: 24). Pentru Evul Mediu au fost enumerate „o seamă de cuvinte înţelepte, proprii vorbirii curente, care se regăsesc în documente de mare valoare politico-diplomatică", „expresii sapienţiale, care sugerează comunicarea socială": *Acuma însă am aruncat un os între doi câini ca să se mănânce între ei* (Ştefan cel Mare, 1475); *n-am văzut omul care, dacă însuşi se îneacă, dă ajutor altuia, ci însuşi trebuie întâi să înoate la mal* (Ştefăniţă Vodă, 1524); *să stingeţi focul care arde peretele vecinului, înainte ca el să vă ajungă pe voi* (Mihai Viteazul, 1595) (Toderaşcu 1998: 125–134). Influenţe din vorbirea populară se resimt şi asupra a ceea ce Alexandru Niculescu (1999: 211) a numit „limbajul revoluţiilor (populare)" din prima jumătate a secolului al XIX-lea, limbaj supus, totuşi, şi altor îmbogăţiri şi modernizări pe filieră latino-romanică (latină, franceză, italiană), anterior grecească şi rusească (Zafiu 2007b: 25).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea, Florica Dimitrescu identifică trei straturi lingvistice în lexicul social-politic (1998: 8):

– neologic – împrumuturi, (semi)calcuri, în special din sursă romanică: *cenzura*, *cauză*, *emancipa*, *protesta*, *reformă*, *obscurantism*, *revoluție*, *comunism*, *conlucra*, *propagandă*, *concetățean*, *confrate*, *subjuga*, *tiranie*;

– cuvinte vechi și învechite (și anterior cu aceeași funcție social-politică): *dreptate*, *răscoală*, *a răsturna (jugul)*;

– religios (explicabil prin autoritatea Bisericii și mentalitatea epocii): *sfânt*, *mântuire*, *iertare*.

Reluând această clasificare, Eugen Munteanu afirmă că termenii din stratul neologic au rămas valabili, în cea mai mare parte, până în zilele noastre și că elementele arhaice erau reprezentate de fapte de limbă din vechiul vocabular administrativ și juridic. Stratul care recupera terminologia religioasă fusese învestit cu conotații și semnificații mesianice și revoluționare (E. Munteanu 2006: 2108). În următorul secol, limbajul politic a dezvoltat, pe fondul modernizării și diversificării, un lexic specializat, internaționalizat, dar și „stiluri oratorice personale (raționaliste, ca la Titu Maiorescu, afective și emfatice – N. Iorga, pragmatice – Armand Călinescu etc.)" (Zafiu 2007b: 26).

Alte cercetări pun sub semnul întrebării identitatea lexicului politic, deoarece, examinat în raport cu principiile riguroase care definesc terminologiile științifice, acesta ar apărea ca o terminologie „slabă", „marcată pe de o parte de caracterul de cod deschis, iar pe de altă parte, de mobilitatea contextuală (denotativă și conotativă) care poate conduce la ambiguitatea sensului" (Stoichițoiu Ichim 2006: 357, Bidu-Vrănceanu 2004: 260).

În perioada 1948–1989, limbajul politic, „ca și cel religios, era exclus ca entitate aparte pe motiv că ar avea o individualitate prea puțin marcată, confundându-se în parte fie cu limbajul literar, fie cu cel juridic sau științific. De fapt, cauzele excluderii erau de natură politică. Absența studiilor specifice era preferată unor descrieri viciate de dogme extralingvistice care să consacre limbajului politic al regimului elogii nejustificate" (Zafiu 2001: 8). Acest tip de limbaj a devenit maniheist, rigid, clișeizat, devenind o formă de ascundere sistematică a realității, așa-zisa „limbă de lemn" (Zafiu 2007b: 26).

Majoritatea cercetătorilor îi conferă, totuși, acestui domeniu un statut distinct. Stelian Dumistrăcel propune „limbajul organizațiilor politice" ca diviziune a „stilului comunicării publice și private literare" (la același nivel cu cel publicistic) (Dumistrăcel 2006: 47–48), în timp ce Dumitru Irimia afirmă că „stilul juridico-administrativ se consolidează ca stil autonom în cadrul creat de scris. Va dezvolta, în limba română modernă și contemporană, și o variantă orală ca discurs politic și ca discurs juridic", situând un substil, „textul" politic, la limitele nivelului stilurilor colective, între stilul administrativ și cel publicistic (Irimia 1999: 67–68). Irimia mai susține că textele politice scrise, elaborate, rămân în interiorul limbii literare, situându-se mai aproape de stilul oficial-administrativ (Irimia 1999: 168).

Scanned with OKEN Scanner

Credem că limbajul politic poate fi dedus în una dintre diviziunile non-artistice cultivate delimitate de Coteanu în *Stilistica funcţională a limbii române*: „Limbajul cultivat artistic se poate împărţi în proză şi în poezie, iar cele cultivate şi non-artistice în limbaj standard, familial, *de conversaţie oficială* (n.n.), ştiinţific etc. Numărul acestora poate fi foarte mare, cu condiţia ca fiecare să corespundă unei destinaţii foarte clare şi să prezinte un minimum de deosebiri de structură faţă de celelalte" (Coteanu 1973: 50). Din punct de vedere funcţional, o idee valabilă pentru toată existenţa discursului politic apare la Titu Maiorescu, care îl situează în interdependenţă cu „progresul judecăţii" sau cu „schimbarea judecăţii publicului, căci una determină întru câtva pe cealaltă. Genul predomnitor al oratoriei unei epoce nu se poate introduce şi menţine într-un mod mai durabil decât prin simpatia auditoriului" (Maiorescu 1984: 588). În acest sens, Maiorescu descrie trei etape în evoluţia discursului politic românesc din cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, în care au existat tot atâtea tipuri de vorbitori: oratorul – care vorbeşte pentru a spune ceva, retorul – care vorbeşte pentru a se auzi vorbind şi limbutul – care vorbeşte pentru a vorbi. „Pe orator îl stăpâneşte scopul, pe retor – deşertăciunea, pe guraliv – mâncărimea de limbă. De aceea oratorul poate avea o valoare permanentă, retorul – numai una trecătoare, limbutul – nici una" (Maiorescu 1984: 582). De aici putem trage concluzia că, în viziunea lui Maiorescu, funcţia relevantă pentru limbajul politic este cea conativă.

Pornind de la distincţia saussuriană *langue – parole*, Henrieta Mitrea Şerban face diferenţa dintre limbaj şi discurs („zestrea noastră semantică şi normativă", respectiv „modul de utilizare a limbajului în viaţa de zi cu zi"), considerând limbajul politic drept suportul ideologiei şi propagandei prin funcţiile îndeplinite (de comunicare şi socializare, de incitare şi mobilizare, de legitimare a guvernanţilor şi grupurilor politice, a instituţiilor politice şi a deciziilor acestora) şi prin efectele produse în societate (stabilirea unei relaţii de comunicare între guvernanţi şi guvernaţi) (Mitrea Şerban 2006: 8–9).

Angela Bidu-Vrănceanu scoate în evidenţă faptul că lexicul social-politic este un „ansamblu vast, complex, alcătuit, din principiu, din mai multe subansambluri, caracterizat însă global prin excesiva lui *mobilitate* [subl. a.]" (Bidu-Vrănceanu 2000: 87). Conform unei definiţii mai prozaice, aparţinând Ginei Necula, limbajul politic ar fi o formă de repetare discursivă, care creează prin sloganuri „un ecran fumuriu" de fraze politice, prin care se împiedică accesul la realitatea politică (Necula 2005: 608).

BIBLIOGRAFIE

Andriescu 1977 = Alexandru Andriescu, *Stil şi limbaj*, Iaşi, Editura Junimea.

Andriescu 1979 = Alexandru Andriescu, *Limba presei româneşti în secolul al XIX-lea*, Iaşi, Editura Junimea.

Bacalbaşa 1922 = Constantin Bacalbaşa, *Ziaristica română din zilele noastre*, Bucureşti, Atelierele Societăţii Anonime „Adevărul" [legată împreună cu Nicolae Iorga, *Istoria presei româneşti de la primele începuturi până la 1916*].

Scanned with OKEN Scanner

Baciu Got 2006 = Miorița Baciu Got, *Argoul românesc: expresivitate și abatere de la normă*, București, Editura Corint.
Bidu-Vrănceanu 2000 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Lexicul social-politic. Precizări semantice și contextuale*, în „Revista de comunicare și relații publice", 2–3, p. 87–94.
Bidu-Vrănceanu 2004 = Angela Bidu-Vrănceanu, *Tradiție și inovație în lexicul politic. Există terminologie politică?*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Tradiție și inovație în studiul limbii române*, Editura Universității din București, p. 255–263.
Bogdan-Dascălu 2006: Doina Bogdan-Dascălu, *Limbajul publicistic actual*, Timișoara, Editura Augusta și Artpress.
Bogdan-Dascălu, Dascălu 1983 = Doina Bogdan-Dascălu, Crișu Dascălu, *Determinarea și epitetul*, în Olimpia Berca, Livius Petru Bercea, Crișu Dascălu *et al.*, *Stilurile nonartistice ale limbii române literare în secolul al XIX-lea. Structura imaginii în stilul publicistic*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, p. 99–131.
Bogza Irimie 1976 = Rodica Bogza Irimie, *Termeni social-politici în primele periodice românești* (rezumatul tezei de doctorat), Editura Universității din București.
Bolocan 1961 = Gheorghe Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în „Studii și cercetări lingvistice", XII, 1, p. 35–71.
Budagov 1961 = Ruben A. Budagov, *Introducere în știința limbii*, traducere și note de G. Mihăilă, București, Editura Științifică.
Bulgăr 1958 = Gheorghe Bulgăr, *Despre limba și stilul primelor periodice românești*, în *Contribuții la istoria limbii romîne literare în secolul al XIX-lea*, București, Editura Academiei, p. 75–113.
Bulgăr 1959 = Gheorghe Bulgăr, *Stilul presei*, în „Presa noastră", 3–4, p. 23–25.
Chișu 2008 = Lucian Chișu, *Limbajul jurnalistic*, București, Editura Fundației România de Mâine.
Chivu 2000 = Gheorghe Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Univers Enciclopedic.
Coman 2003 = Mihai Coman, *Mass-media în România post-comunistă*, Iași, Editura Polirom.
Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei Studii*, prefață de Silviu Berejan, Chișinău, Editura Știința.
Coșeriu 1996 = Eugeniu Coșeriu, *Limbaj și politică*, traducere de Eugenia Bojoga, în „Revista de lingvistică și știință literară", 5, p. 10–28.
Coteanu 1960 = Ion Coteanu, *Stilurile moderne ale limbii române literare*, în Limba română", IX, 2, p. 58–70.
Coteanu 1961 = Ion Coteanu, *Româna literară și problemele ei principale*, București, Editura Științifică.
Coteanu 1962 = Ion Coteanu, *Structura stilistică a limbii*, în „Limba română", XI, 4, p. 357–365.
Coteanu 1973 = Ion Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, Editura Academiei.
Diaconescu 1974 = Paula Diaconescu, *Structura stilistică a limbii. Stilurile funcționale ale limbii române literare moderne*, în „Studii și cercetări de lingvistică", XXV, 3, 1974, p. 229–242.
Dimitrescu 1998 = Florica Dimitrescu, *Considerații asupra limbii române de la 1848. Lexicul social-politic în „Pruncul român"*, în „Limbă și literatură", vol. 43, 3–4, p. 5–24.
Dragoș 1965 = Nicolae Dragoș, *Câteva opinii despre stilul și limbajul publicistic*, în „Presa noastră",2–3, p. 45.
Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic din perspectiva stilurilor funcționale*, Iași, Editura Institutul European.
E. Munteanu 2005 = Eugen Munteanu, *Introducere în lingvistică*, Iași, Editura Polirom.
E. Munteanu 2006: Eugen Munteanu, *Geschichte der Sprache der Politik, des Rechts und der Verwaltung in der Romania. Rumänisch*, în Gerhard Ernst/ Martin Dietrich Glessgen/ Christian Schmitt/ Wolfgang Schweickard (eds.), „Romanische Sprachgeschichte/ Histoire des langues romanes", 2. Teilband, Berlin/ New York, Walter de Gruyter, p. 2103–2112.
Gheție 1982 = Ion Gheție, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
Golopenția, Pavel 1961 = Sanda Golopenția, Toma Pavel, *Statistica și stilurile limbii*, în „Limba română", t. IX, 4, p. 58–65.

Scanned with OKEN Scanner

Graur 1970 = Alexandru Graur, *Stilul presei – mijloc esenţial al comunicării de masă*, în „Presa noastră", 9, p. 23–24.
Graur 1970 = Alexandru Graur, *Vocabularul presei*, în „Presa noastră", 12, p. 27.
Guţu Romalo 1985 = Valeria Guţu Romalo, *Limbajul presei. Claritate, concizie, expresivitate*, în „Presa noastră", 11, p. 23–40.
Hristea 1986 = Theodor Hristea, *Limbajul presei, un limbaj al comunicării directe, convingătoare*, în „Presa noastră", 12, p. 21–24.
Iordan 1954 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, Editura Ministerului Învăţământului.
Iordan 1977 = Iorgu Iordan, *Limba literară: studii şi articole*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
Iordan 1979 = Iorgu Iordan, *Observaţii cu privire la stilul publicistic*, în „Presa noastră", 10–11, p. 28–29.
Irimia 1984 = Dumitru Irimia, *Structura stilistică a limbii române contemporane (pentru uzul studenţilor)*, Iaşi.
Irimia 1999 = Dumitru Irimia, *Introducere în stilistică*, Iaşi, Editura Polirom.
Ivănescu 1972 = Gheorghe Ivănescu, *Stilurile limbii literare*, în „Convorbiri literare", 5, p. 11.
L. Seche 1971 = Luiza Seche, *Din nou despre stilul presei*, în „Presa noastră", 1, p. 29–31.
Lupu, Hamza 1988 = Constantin Lupu, Mircea Hamza, *Stilul publicistic (2)*, în „Presa noastră", 1, p. 37–38, 40.
M. Seche 1978 = Mircea Seche, *Aspecte ale lexicului politic în lexicografia de la jumătatea secolului al XIX-lea*, în „Analele Universităţii Bucureşti, Limba şi literaratura română", p. 29–36.
Macrea 1955 = Dimitrie Macrea, *Despre problemele studierii limbii literare*, în „Limba română", 3, p. 17–39.
Macrea 1963 = Dimitrie Macrea, *Presa şi dezvoltarea limbii literare*, în „Presa noastră", 5–6, p. 25–26.
Maiorescu 1984 = Titu Maiorescu, *Critice*, Bucureşti, Editura Minerva.
Maneca 1966 = Constant Maneca, *Consideraţii asupra stilurilor limbii literare în lumina frecvenţei cuvintelor*, în „Limba română", 4, p. 353–366.
Marcus 1970 = Solomon Marcus, *Poetica matematică*, Bucureşti, Editura Academiei.
Miclău 1972 = Paul Miclău, *Stilurile limbii*, în Alexandru Graur, Sorin Stati, Lucia Wald (coord.), *Tratat de lingvistică generală*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 371–399.
Mihăiescu 1963 = Nicolaie Mihăiescu, *Există un „stil publicistic"?*, în „Presa noastră", 10, p. 32–34.
Milică 2009 = Ioan Milică, *Expresivitatea argoului*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".
Mitrea Şerban 2006 = Henrieta Mitrea Şerban, *Limbajul politic în democraţie*, Bucureşti, Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale.
Necula 2005 = Gina Necula, *Limbajul politic, discurs repetat sau repetare discursivă?*, în Gabriela Pană Dindelegan (coord.), *Limba română – structură şi funcţionare*, Editura Universităţii din Bucureşti, p. 603–608.
Niculescu 1999 = Alexandru Niculescu, *Revoluţie, lexic, cultură. Concepte ale acţiunilor insurecţionale româneşti în secolele XVIII şi XIX*, în *Individualitatea limbii române între limbile romanice 3. Noi contribuţii*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, p. 210–224.
Popescu Marin 1981 = Magdalena Popescu Marin, *Individualitatea stilistică a presei*, în „Presa noastră", 11, p. 25–26.
Roşca 2001 = Luminiţa Roşca, *Textul jurnalistic. Reportajul*, în Mihai Coman (coord.), *Manual de jurnalism. Tehnici fundamentale de redactare*, vol. I, Iaşi, Editura Polirom, p. 99–135.
Roşca 2004 = Luminiţa Roşca, *Producţia textului jurnalistic*, Iaşi, Editura Polirom.
Sfîrlea 1972 = Lidia Sfîrlea, *Contribuţii la delimitarea stilurilor literare româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, Editura Academiei, p. 145–206.
Stoichiţoiu Ichim 2006 = Adriana Stoichiţoiu Ichim, *Creativitate lexicală în româna actuală*, Editura Universităţii din Bucureşti.
Şt. Munteanu 1972 = Ştefan Munteanu, *Stil şi expresivitate poetică*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
Şuteu 1974 = Flora Şuteu, *Varianta standard în ierarhia stilistică a limbii*, în „Limba română", 4, p. 267–272.

Scanned with OKEN Scanner

Toderaşcu 1998 = Ion Toderaşcu, *Politică şi limbaj. Note pe marginea unor expresii documentare*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»", t. XXXV, Iaşi, p. 125–134.
Vişinescu 1976 = Victor Vişinescu, *Stilum prendere*, în „Presa noastră", 4, p. 35.
Zafiu 2001 = Rodica Zafiu, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universităţii din Bucureşti.
Zafiu 2007a = Rodica Zafiu, *Interpretarea limbajului jurnalistic*, în „Limba română" (Chişinău), 7–9, p. 141–146.
Zafiu 2007b = Rodica Zafiu, *Limbaj şi politică*, Editura Universităţii din Bucureşti.

JOURNALISTIC STYLE AND POLITICAL LANGUAGE IN LITERARY ROMANIAN

ABSTRACT

Journalistic style and political language are consubstantial to such an extent that it is often hard to delimit a text's belonging to one or the other of the two linguistic realities of literary Romanian. Yet, in the relationship between journalism and politics, the pivotal role belongs to the former. For the mass-media, political life is just a topic among others, while, for political men, media channels are the most important means whereby they can show themselves to their voters in order to achieve their ultimate goal: the cyclic delegation of power. In their linguistic relationship, journalistic style is the one that "gives" more, while political language "steals", and there is no one to claim any copyright.

Keywords: *language*, *style*, *style of literary language*, *politics*, *media*.

Scanned with OKEN Scanner

AUTOCENZURA: O PERSPECTIVĂ MAI PUȚIN DISCUTATĂ

DAN S. STOICA*

1. Ce înțelegem prin autocenzură?

Se vorbeşte despre autocenzură şi se scrie despre autocenzură. Abordările cercetătorilor români – chiar când nu sunt în mod explicit ancorate într-o anumită perioadă – sunt din perspectiva autocenzurii din vremea comunismului. Această stare de lucruri este normală: multă lume este încă marcată şi apăsată de cele trăite în acea perioadă şi, în plus, exemplele de la care pleacă studiile în cauză au ceva de anecdotă, de poveste măcar interesantă dacă nu chiar nostimă. Este precum derularea vestitelor poveşti din armată, de pe vremea când se făcea armată: cât dura stagiul militar, tânărul detesta fiecare moment, dar după aceea pățaniile din armată deveneau subiectele predilecte ale poveştilor din întâlnirile cu prietenii. Țin minte, de exemplu, cum se întreceau în amintiri spuse cu umor cei prezenți la lansarea *Indexului* revistei „Alma Mater – Dialog", apogeul fiind momentul când profesorul Alexandru Călinescu a dezvăluit modul în care a reuşit să treacă de cenzură celebrul număr al revistei care avea pe prima pagină o reproducere a picturii lui Dan Hatmanu în care Ştefan cel Mare scoate mâna dintr-un tablou pentru a ciocni un pahar de vin cu Ceauşescu (numărul a fost retras rapid de la distribuție). Era vremea când trebuia să dovedeşti Cenzurii că autocenzura ta, ca redacție, funcționează în spiritul vremii.

2. O schimbare de unghi

Am însă credința că o discuție despre autocenzură ca modalitate de adecvare a inițiatorului unui discurs poate fi de interes, deşi acest unghi de abordare nu promite mai nimic senzațional. Adecvarea este, am mai spus-o, principiul de aur al comunicării. „Adecvare la ce?" am fost întrebat cândva, de colegi de breaslă. E ca şi cum l-ai întreba pe un puşcaş marin din armata SUA „Adapt to what?" (La ce să

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 353–364

Scanned with OKEN Scanner

te adaptezi?) când afli că deviza acestei celebre arme este „Adapt and survive!" (Adaptează-te şi supravieţuieşte!). Deci, adecvare la ce? Adecvare la tot: la elementele contractului de comunicare (la enunţiator, la destinatar – plus la părerea fiecăruia despre celălalt – , la temă – plus poziţia celor doi cu privire la aceasta – , la canal, la momentul istoric), la context, la istoria comună a enunţiatorului cu destinatarul discursului şi, mai ales, la intenţia de comunicare ce-l animă pe iniţiatorul instanţei discursive. Pornind de aici, o discuţie despre ce se cuvine şi ce nu se cuvine făcut şi despre ce se cuvine şi ce nu se cuvine spus/scris şi despre cum, unde, când sau cui se cuvine sau nu să i se spună/scrie ceva ar putea fi de interes. Este o tematică pe care nu o poate ocoli nici un specialist în comunicare şi pe care s-ar cuveni s-o aibă mereu în atenţie, în general, fiecare individ, dar mai ales cei care profesează utilizând o formă sau alta de discurs public. Pe de altă parte, discuţia pe marginea ideii de autocenzură poate presupune o abordare pe două direcţii: cea a eficienţei discursive şi cea a eticii în comunicare. De la „dai, dai" la „dă-mi" avem doar distanţa indusă de progresul competenţelor lingvistice ale micuţului proaspăt venit pe lume, dar de la „dă-mi" la „te rog să-mi dai" avem distanţa indusă de dezvoltarea competenţelor sociale. Mai apoi, copilul va ajunge să afle cui îi poate spune „te rog să-mi dai" şi cui va trebui să-i spună „vă rog să-mi daţi", după care va ajunge la vârsta la care va şti să aleagă cu multă siguranţă şi extrem de repede între „vă rog să-mi daţi", „te rog să-mi dai", „dă-mi" – chiar cu varianta „dai, dai", pentru a se alinta, dacă îi permite contextul social – şi până la a smulge direct obiectul din mâna celuilalt, fără să spună nimic. Individul învaţă toată viaţa. O vorbă spune că învăţăm să vorbim până la trei ani şi apoi, tot restul vieţii, învăţăm să tăcem[1]. În general, cam despre asta este vorba aici. „În general" doar, pentru că, atunci când învăţăm să vorbim, aflăm şi ce cuvinte să folosim pentru a ne rezolva nevoile de relaţionare cu ceilalţi, dar şi cum să formulăm expresia dorinţelor şi nevoilor noastre, în funcţie de situaţie şi de context. Acest „cum" va rămâne preocuparea noastră permanentă, după ce va fi fost a celor care ne-au format. Numai fiind atenţi la „cum", reuşim să ne încadrăm social acolo unde alegem să ajungem[2]. Ca să nu rămână cele spuse ca o soluţie certă sau ca o reţetă,

[1] Mi-a reţinut atenţia, pe această temă, o frază rostită de E.S. Dl Luca Niculescu, ambasadorul României în Franţa, cu ocazia unei dezbateri care a avut loc recent la Târgul de Carte de la Paris: „În calitate de jurnalist, înveţi să vorbeşti, în calitate de ambasador, înveţi şi când să taci" (http://adevarul.ro/-cultura/carti/luca-niculescu-ambasadorul-romaniei-franta-In-calitate-jurnalist-inveti-vorbesti-calitate-ambasador-inveti-taci-1_58dc167b5ab6550cb8cc63fd/index.html). Autocenzura ca bună creştere sau ca manifestare a adecvării în comunicare!

[2] Un precept din educaţia britanică sună cam aşa: „Being right does not allow the sacrifice of the form" (adică faptul că ai dreptate nu-ţi permite să sacrifici forma în care te exprimi). Acest precept educaţional deschide şi o discuţie pe tema adevărului, dar ar fi prea mult pentru demersul de faţă. Aş reţine, totuşi, doar o replică a unui personaj dintr-un serial englezesc: „There is too much truth in any relationship" (Este prea mult adevăr în fiecare relaţie), care conţine o filosofie întreagă despre cât se cuvine să spui din tot ceea ce crezi că e adevărat.

Scanned with OKEN Scanner

aș mai adăuga și importanța lui „când". Modul de concretizare a variabilelor semnalate mai sus este ceea ce ne face să fim percepuți ca „având cei șapte ani de-acasă" (sau nu), să trecem drept persoane bine educate (sau nu) sau, în termenii lui Erving Goffman (1974), ceea ce ne servește pentru a ne proteja fața ori, dimpotrivă, ceea ce ne poate face să ne primejduim fața în interacțiunile sociale sau să o primejduim pe a celor din jurul nostru.

De remarcat este că toată discuția angajată pe coordonatele aici sugerate are, de fapt, în vedere chestiuni marcate cultural. De altfel, comunicarea este întotdeauna în legătură cu un model cultural. Or, asta înseamnă că trebuie atenție la separarea universaliilor de specificități și trebuie grijă în folosirea generalizărilor. Chiar și acea expresie de mai sus – „cei șapte ani de-acasă" – trebuie aceptată în limitările impuse de dinamica realităților, dar mai ales de diferențele culturale existente în ceea ce privește etapizarea evoluției individului de la copil la adult. În culturile de tip european (deci, nici în cultura română) nu mai este vorba despre șapte ani pe care copilul îi are de petrecut doar în sânul familiei. „Instituționalizarea" începe de la vârste mult mai fragede, dar expresia este încă valabilă și are sens, referindu-se la perioada de la începutul vieții când copilul se formează doar acasă, sub îndrumarea exclusivă a familiei, deprinzând în principal regulile sociale de interacțiune. Familia va continua să joace un rol important în formarea copilului, dar o va face în cooperare cu alte instituții, singura perioadă în care ea are exclusivitate fiind cea care, pe vremuri, dura șapte ani. Ceea ce merge pentru *a spune*, este valabil și pentru *a face*. Codul manierelor elegante, așa cum circula și pe la noi, înainte de război – am văzut, de curând, o variantă a acestui cod într-o compilație aparținând lui Păstorel Teodoreanu – nu este decât o listă de comportamente acceptate de (înalta) societate: cine salută primul, cine și cui îi întinde mâna, cum nu vei bea niciodată vin cât ai încă gura plină cu mâncare sau de ce nu trebuie să bei din pahar înainte de a-ți fi șters buzele. Societatea educată a Europei avea coduri de bună purtare și ne putem imagina în ce măsură toate preceptele din cod erau transculturale: toată „lumea bună" se comporta ca în saloanele pariziene, iar în saloanele pariziene erau reproduse – chiar și doar în parte – obiceiuri din saloanele aristocrației britanice, poate din cauza unei nostalgii pentru defuncta lor aristocrație. S-au păstrat și specificități culturale în educație. Ne putem doar imagina, de pildă, stupoarea Profesorului Stelian Dumistrăcel, aflat pentru a nu știu câta oară la o universitate din Germania, când gazda lui – profesor la acea universitate și care-l cunoștea bine pe invitatul lor – i-a șoptit discret, chiar în timpul recepției de bun-venit, că la ei s-a dat o lege care le interzice să mai tragă vânturi în public. În educația de la noi, după ce copilul a trecut de doi ani, nici nu se mai discută despre tras vânturi în public: e o chestiune rezolvată pe viață. În societatea germană a secolului al XX-lea, eliminarea tensiunilor intestinale prevala, se pare, dinaintea evitării unor situații cumva jenante, dar asta era deja de domeniul trecutului la vremea acelei vizite a distinsului nostru Profesor acolo. Simpla aplicare a tiparului educațional din cultura noastră ducea (și duce și astăzi) la același rezultat pentru care nemții au avut nevoie de o lege nouă. Vorbim,

Scanned with OKEN Scanner

deci, despre ceea ce se cuvine să faci şi despre ceea ce nu se cuvine să faci. Chestiunea diferenţelor dintre culturi aduce cu sine şi nevoia de a discuta despre maniere – mai mult sau mai puţin bine alese – de a asigura medierea interculturală. Am fost miraţi, cu ani în urmă, când americanii au lansat moda de a nu face referiri directe şi clare la sărbători religioase care nu sunt decât ale majorităţii (creştine). Aşa s-a ajuns de a fost înlocuită urarea tradiţionala de Crăciun (Merry Christmas) cu o urare neutră (Season greetings) menită să evite iritarea celor aparţinând unor confesiuni care nu recunosc istoria biblică şi, deci, nu cred în naşterea Domnului. De la această primă manifestare a corectitudinii politice prin autocenzură s-a ajuns la ceea ce putem numi azi o cursă a autodepăşirii în autocenzură, cursă în care este angajată orice majoritate pentru a evita să irite minorităţile. De curând, s-a produs şi în Marea Britanie o încercare de acest fel, dar exagerările au fost atât de aspru criticate din toate părţile, încât iniţiatorii acelui act de autocenzură întru corectitudine politică au renunţat la a-l mai face[3].

3. Despre adecvare

Am mai scris despre adecvare. Reiau aici câteva chestiuni pe care le consider majore în discuţiile pe această temă. Plec de la asumpţia că adecvarea este principiul de bază în comunicare. Pornind de la acest principiu, s-ar putea formula şi singura regulă care rezistă în practica comunicării şi aceasta ar suna astfel: „Fii adecvat!".

Ce înseamnă să fii adecvat? Înseamnă – aşa cum am spus mai sus – să te potriveşti cu situaţia de comunicare, cu destinatarul discursului pe care-l construieşti, cu momentul, cu locul, cu alte elemente de context, cu mediul social-cultural în care alegi (sau în care eşti nevoit) să iniţiezi discursul, dar cel mai important este să fii în acord – în cea mai mare măsură posibil – cu aşteptările celuilalt, ale interlocutorului (pe care l-am numit mai sus „destinatar", tocmai pentru a marca faptul că iniţiatorul instanţei de comunicare îi destinează discursul, altfel spus, îl are în minte şi-l „ţinteşte" cu un discurs potrivit pentru a produce efectul dorit). Adecvarea se sprijină pe capacitatea iniţiatorului de a anticipa reacţia

[3] Sărbătorile pascale sunt de neconceput în Marea Britanie fără „vânătoarea ouălor" de ciocolată, pe care copiii sunt îndemnaţi să le găsească după ce adulţii le ascund. Anul acesta a venit însă cu o veste total neplăcută. Cadbury, un sponsor al „vânătorii" în colaborare cu National Trust, a decis să elimine orice referire la această sărbătoare religioasă. Pe site-ul campaniei, cei mici erau încurajaţi să participe la „vânătoarea de ouă », fără referire la numele sărbătorii. Decizia a fost aspru criticată, inclusiv de Biserica Anglicană şi de Guvern, relatează presa britanică. „E complet ridicol", a reacţionat premierul Theresa May, fiică de pastor. Arhiepiscopul din York, al doilea ca importanţă în ierarhia Bisericii Anglicane, a reacţionat şi mai dur, acuzând organizatorii „vânătorii de ouă" că „scuipă pe mormântul" fondatorului companiei. Cadbury şi-a explicat decizia prin faptul că vrea să dedice această zi „persoanelor de toate confesiunile, inclusiv celor care nu sărbătoresc" Paştele. În cele din urmă, organizatorii campaniei au adăugat menţiunea „de Paşte" (http://adevarul.ro/international/europa/scandal-marea-britanie-legat-vanatoarea-oualor-paste-1_58e4faff5ab6550cb8fd46af/index.html).

Scanned with OKEN Scanner

la discurs a destinatarului vizat, fără a scoate din discuție propria-i intenție de comunicare. O remarcă trebuie făcută: adecvarea în comunicare se manifestă simultan pe multe paliere, dar nu se manifestă uniform pe toate acele paliere. Îi revine inițiatorului unei instanțe de comunicare să realizeze echilibre în interiorul acestui mix de adecvare. Îl vom surprinde pe vorbitor renunțând la a-și adecva forma de expresie pentru a obține efectul de surpriză și, astfel, a rămâne perfect adecvat prin raport la intenția urmărită prin discurs. Acesta este doar un exemplu. Am putea să ne gândim și la alte situații care să stea drept model. Într-o primă abordare, se susține că, în oferirea de servicii către populație, membrii unor profesiuni – medici, farmaciști, juriști, bancheri – sunt puși în situația de a traduce din limbajul endogen (al științei fiecăruia dintre ei) în limbaj exogen (limbaj înțeles de nespecialiști cu o formație medie și peste medie) (pe această temă, vezi și Dumistrăcel *et al.* 2015). Spun „într-o primă abordare" pentru că nu rareori specialiștii din domenii ca cele evocate mai sus simt nevoia să-și revendice un anumit statut în raport cu cei cărora le oferă servicii și păstrează în expresie limbajul endogen: asta impresionează și creează în destinatarul discursului senzația că știe prea puțin pentru a putea formula păreri cu privire la specialistul din fața lui. Avem aici un exemplu de sacrificare a adecvării pe palierul clarității în exprimare, în favoarea adecvării, din nou, la scopul urmărit prin intervenția discursivă. Lucrurile funcționează în aceeași manieră în care le explică Paul Grice (1989: 22–40) când vorbește despre maximele conversaționale și nu uită să precizeze că vreuna dintre ele poate ajunge să fie sacrificată în favoarea alteia[4].

Luând pe rând în discuție reperele la care se cuvine să se raporteze inițiatorul unei instanțe de comunicare, vom constata importanța tuturor acestor repere, dar și importanța fiecăruia în parte.

„Să nu vorbești de funie în casa spânzuratului" sună un îndemn venit din înțelepciunea populară. O bună metaforă pentru a reține atenția asupra faptului că locul ales pentru a iniția un discurs contează, fie ca potrivit, fie ca nepotrivit, după cum este de mare importanță istoria personajelor implicate în instanța de comunicare. Putem face aprecieri cu privire la calitatea unei frânghii, dacă suntem pe puntea unui iaht și ni se prezintă sistemul de atașare a pânzelor, dar nu se cuvine să facem astfel de aprecieri cu privire la frânghia proaspăt dezlegată din jurul gâtului unui sinucigaș atunci coborât din grindă. Competențele sociale ale enunțiatorului îi pot sta drept sprijin pentru a aprecia dacă se află în „casa spânzuratului" sau nu, adică dacă se află în prezența unor persoane care ar putea lua spusele sale drept afront sau chiar doar drept inadecvate în raport cu istoria lor, recentă sau mai veche, ori nu.

[4] Aici găsesc eu slăbiciunea teoriei lui Grice: nu poate trece drept maximă ceva ce poate fi depășit de altceva, fie chiar și de o altă maximă. Nimic nu poate fi peste o maximă!

Scanned with OKEN Scanner

De asemenea, raportarea la moment, la timp, este de importanţă evidentă şi trebuie luată în seamă. Gândind astfel, enunţiatorul poate alege momentul propice iniţierii cu cele mai bune şanse a discursului pe care-l are în vedere. Fără îndoială, nu întotdeauna bătutul fierului cât e cald se dovedeşte a fi alegerea optimă. Nu se cuvin adresate invitaţii la petrecerea de majorat în cadrul unei adunări funerare, după cum un profesor nu ar face figură bună dacă le-ar expune studenţilor ultimele sale teorii în timpul banchetului de sfârşit de ciclu de formare academică. Uneori, o constatare de ultim moment îl poate determina pe enunţiator să amâne lansarea discursului, ca să nu mai vorbim despre cazurile în care, oricât de bine îşi va fi pregătit discursul, vorbitorul renunţă la a-l mai enunţa pentru că ceva din context va fi făcut deja caducă intervenţia pe care o avea în intenţie. Dinamica contextelor cere o dinamică a orientării celui care intenţionează să iniţieze o instanţă de comunicare, iar alegerea momentului este o parte din acest efort de orientare.

„Tonul face muzica", auzim destul de des. Spusă ca atare, formula este cel mai adesea un reproş adresat cuiva care rosteşte ceva pe un ton nepotrivit. Dar ce înseamnă să ai tonul potrivit? Înseamnă să pui în acord tonul cu conţinutul rostit, dar şi cu intenţia ta de comunicare şi cu regulile de interacţiune socială ale fiecărui spaţiu cultural dat. Cum lumea pare să adauge tonului şi intensitatea vocii, reproşul amintit mai sus s-ar putea referi (şi) la aceasta din urmă. Aşadar, pare important să ai chiar un antrenament al vocii şi un control al modului de rostire a enunţurilor, pentru a evita inadecvarea tonului cu conţinutul rostit, cu ceea ce se cuvine să spui cuiva anume şi cu intenţia de comunicare.

Un alt element care merită adus din nou în discuţie este istoria comună a vorbitorului şi a auditoriului său sau capacitatea vorbitorului de a-şi construi rapid o reprezentare justă cu privire la auditoriu şi la aşteptările acestuia în ceea ce-l priveşte (metareprezentări). De exemplu, într-un grup de oameni înclinaţi să practice umorul – sub orice formă ar fi să aleagă ei să-l practice – o inepţie spusă pe un ton serios sau o apreciere spusă pe ton ironic ar fi decodate cu sensul anticipat de iniţiatorul discursului şi nimeni nu ar rămâne cu ideea că enunţiatorul inepţiei are o gândire obtuză sau că aprecierea lansată în discurs trebuie luată cu rol de laudă cu adevărat. Aceleaşi tipuri de abateri şi le poate permite şi un vorbitor aflat dinaintea unui auditoriu nou sau pe care nu-l frecventează des, dar pe care-l „simte" pregătit să decodeze în cheie potrivită spusele sale, în ciuda alegerii unui ton voit inadecvat. Desigur, şansele de a obţine efectul dorit sunt mai mari dacă enunţiatorul şi destinatarul au o istorie comună îndelungată, dar e riscant să credem că întotdeauna va fi aşa.

Tema aleasă pentru a fi prinsă într-o intervenţie discursivă poate proba capacitatea de adecvare socială a vorbitorului. Nu orice temă poate fi discutată cu oricine şi nici în orice context (a se vedea şi exemplul cu a vorbi despre funie în casa spânzuratului – *supra*). Fiul unui profesor nu-l va putea aborda pe acesta în timpul cursului pentru a-i transmite o solicitare din partea mamei, după cum nici invitaţii la o nuntă nu-i vor întreţine pe miri cu poveşti despre greutăţile lor

Scanned with OKEN Scanner

financiare. Sunt situații de comunicare cu un anumit specific, cel puțin în culturile de tip european, or acest specific presupune acceptarea unei anumite arii de teme care pot fi aduse în discuție. În exemplele folosite aici, găsim puse în evidență, în afară de chestiunea adecvării temei, și adecvarea la context, și adecvarea la construcția socială (statute, ierarhii, roluri).

Ce avem în cele de mai sus? Avem expresia unor mecanisme de reproducere pe care fiecare societate le folosește pentru a-și asigura identitatea, coerența în timp și, prin aceasta, consistența. Sunt mecanisme marcate cultural, iar una dintre explicațiile pentru această stare de lucruri este legată de specificitatea gândirii pe care o asigură fiecare limbă istorică, luată ca trăsătură fundamentală a oricărei comunități de cultură (care este, înainte de toate, o comunitate lingvistică).

Societățile își pun la punct sisteme de reguli, coduri, ritualuri și, mai ales, moduri particulare de utilizare a simbolurilor în crearea de semnificații. Formalisme de toate tipurile apar și se instituie ca reguli. Totul se leagă, rezistă, se perpetuează și chiar se întărește, până când apar…

… rebelii și revoluțiile

Adică până când se atinge un punct critic (*the tipping point*), când totul poate bascula, pentru simplul motiv că apare o voce care transformă în cunoaștere comună faptul că împăratul e gol. Ca și metafora din poveste, orice asemenea moment este semnalul de start al unei revoluții sau măcar semn al manifestărilor rebele, de moment, ale cuiva. Orice am face, nu putem să nu comunicăm, ne asigura Paul Watzlawick. Or, această stare de perpetuă interacțiune este greu de gestionat convenabil, ceea ce face să apară inadvertențe, greșeli, gafe, abateri de la ceea ce este trecut drept normă într-o comunitate dată.

O revoluție poate fi și schimbarea dramatică și bruscă a codurilor, a regulilor, a modului de viață dintr-o societate dată. Cei care provoacă revoluții o fac, de regulă, uzând de moduri de gândire deja profund inculcate în mentalul comun, aflate la nivelul mentalității (acolo unde funcționează stereotipurile de gândire și prejudecățile), acel nivel unde nimeni nu poate interveni pentru a schimba ceva. Ceea ce zace la nivelul mentalității nu este, cel mai adesea, motiv de mândrie pentru individul rațional, dar acesta poate ajunge să mascheze conținuturile gândirii de dinainte de gândire (cum le-a numit Malcolm Gladwell, în *Blink*) prin educarea comportamentului. Comportamentul – și cel lingvistic, nu doar cel nonverbal – este ceea ce individul pune în lume, ceea ce lasă el să fie perceput de către ceilalți, este totalitatea de manifestări sociale ale cuiva. Or, decât să lași să iasă la suprafață lucruri de care nu ești mândru, dar care sunt primele care izbucnesc din străfundurile mentalității la ivirea unui stimul, e mai simplu să înveți să-ți controlezi comportamentul. Asta înseamnă să înveți să te comporți în acord cu cerințele mediului în care trăiești și astfel să-ți duci viața în liniște, ajungând chiar să fii apreciat de cei din jur. Controlul comportamentului în

Scanned with OKEN Scanner

dauna manifestării nestăpânite a mentalității poate însemna că, atunci când apare câte un stimul în mediul înconjurător, va trebui să-ți reprimi pornirile naturale (bazate pe elementele de mentalitate menționate mai sus) și să promovezi un comportament conform cu așteptările celorlalți. Nu este întotdeauna ușor și doar educația și antrenamentul pot sprijini o performanță remarcabilă în această privință. E greu și pentru că – așa cum am mai spus – stereotipurile și prejudecățile, așa profund ascunse cum sunt dincolo de rațiune, sunt primele care tresar, ca răspuns la stimuli. Or, nefiind, în majoritatea cazurilor, în acord cu comportamentele sociale așteptate, aceste elemente sunt capabile să perturbe echilibrul social. Dar, un individ educat și care se antrenează permanent, atent și asiduu, în sensul atingerii adecvării în orice tip de interacțiune socială, poate înăbuși pe loc orice tentativă a elementelor mentalității de a ieși la suprafață. Comportamentul unui astfel de individ va fi perceput drept ireproșabil[5]. Pe de altă parte, nu putem nega posibilitatea de a vedea schimbându-se chiar și mentalitatea, dar vorbim în acest caz despre un proces lung și anevoios, bazat pe uitare și pe exercițiul susținut al unor realități noi. Mentalitatea se schimbă la distanță de cel puțin o generație în timp (în aprecierea unor autori, este nevoie de două generații până să se poată modifica elementele gândirii de dinainte de gândire).

Numai că declanșatorii de revoluții își aleg drept țintă înseși elementele din sfera mentalității – stereotipuri și prejudecăți – și și-i aleg drept victime pe aceia care vor fi ajuns deja la o stare de sufocare sub povara codurilor și a regulilor care normează comportamentul social. Atunci când aproape nimic din comportamentul considerat adecvat nu mai are legătură cu firescul, forța copleșitoare a acestuia din urmă poate rupe zăgazurile și atunci izbucnesc la suprafață comportamente deplasate față de normele acceptate, comportamente induse chiar de stereotipuri și de prejudecăți. Uneori, este nevoie doar de o minimă stimulare pentru ca regulile să fie abolite și să se instaleze bucuria frenetică a comportamentului natural.

Să luăm un exemplu: corectitudinea politică în exprimarea verbală. Instalată ca sumă de reguli menită să elimine din expresie construcțiile care ar putea fi ofensatoare pentru unele categorii de persoane, corectitudinea politică devine – încet, încet – opresivă pentru cei care au o pornire naturală către expresia liberă a gândurilor, a ideilor, a sentimentelor și care au crescut în ambianțe indiferente la posibilitatea de a instaura stereotipuri sau prejudecăți în gândirea de dinainte de gândire a comunității lingvistice respective. Pe măsură ce crește gradul lor de educație, acești indivizi vor ceda imperativului social al adecvării, își vor înfrâna pornirile naturale și vor avea comportamente lingvistice în acord cu standardele general acceptate (care, de fapt, sunt impuse în orice societate de către o minoritate).

[5] Malcolm Gladwell descrie și cum a probat el, cu sprijinul unui produs *software*, că mascarea stereotipurilor și a prejudecăților nu ajunge să fie perfectă nici chiar în cazul unui individ educat și care, în plus, se știe observat; ceea ce ceilalți nu vor remarca va fi totuși surprins de computer și, deci, un individ care este perceput ca având un comportament ireproșabil ajunge să fie „trădat" de computer, care îi scoate la suprafață porniri încă imperfecte (Gladwell 2005).

Scanned with OKEN Scanner

Această stare de lucruri induce tensiuni în individul care se găseşte prea des în situaţia de a-şi refuza pornirile naturale, de a alege conştient să nu spună anumite lucruri sau să spună unele lucruri doar în anumite feluri, altfel spus, în situaţia de a se autocenzura. Dacă tensiunea aceasta este produsă într-o masă mare de indivizi şi situaţia durează îndeajuns de mult timp, se atinge punctul critic, echilibrul se frânge şi starea de lucruri se poate transforma în revoluţie. De la supape de eşapament la adevărate revoluţii în politică (a se vedea popularitatea lui Donald Trump din timpul campaniei prezidenţiale din 2016 şi faptul că a şi câştigat alegerile prezidenţiale din SUA tocmai pentru că a ales să se abată permanent de la corectitudinea politică), efectele ţinerii sub tensiune a liberei exprimări sunt lesne observabile în lumea de azi. Tensiunea despre care este vorba aici nu este atât între cei care impun coduri şi cei educaţi să le respecte, cât mai degrabă între efortul personal al individului de a se păstra în limitele unui comportament (lingvistic, în cadrul discuţiei de faţă) adecvat standardelor societăţii în care trăieşte şi presiunea mentalităţii sale. Rămânem tributari toată viaţa (sau aproape toată viaţa) deprinderilor din vremea celor şapte ani de-acasă, acelor învăţăminte acumulate mai mult din cele nespuse decât din cele spuse explicit, descoperirii şi apoi imitării comportamentelor figurilor dominante din primii ani de viaţă. Pe aceste baze se construieşte opoziţia dintre „aşa da" şi „aşa nu" (această a doua formulă fiind expresia de mai târziu a autocenzurii). În timp, prin educaţie, aflăm că unele precepte dobândite la începutul vieţii nu sunt acceptate în societate şi că ceea ce ni se pare firesc (pentru că face parte din chiar natura noastră, fără să ştim nici măcar cum şi de ce) nu se potriveşte cu standardele din comunitatea în care trăim. Soluţia, pentru individul educat, va fi tot autocenzura: indiferent de ce-i vine să spună sau să facă, el va alege să spună sau să facă doar ceea ce se cuvine. Sunt şanse ca, practicând autocenzura, individul să ajungă să facă stereotipurile şi prejudecăţile cu care s-a ales în copilărie să fie tot mai palide şi el să aibă un comportament în acord cu propria-i mentalitate. Mecanismele care fac posibilă această transformare sunt complexe şi ţin în mare măsură de presiunea culturală a mediului social respectiv. Eroarea de abordare cel mai des întâlnită în cazul celor preocupaţi de educarea în spiritul corectitudinii politice este aceea de a ignora imensa inerţie a mentalităţii, care face ca aceasta să se modifice în ani, ba chiar, aşa cum am mai spus, în generaţii[6]. Condiţiile de mediu social-cultural sunt determinante pentru asemenea transformări. Un caz ce poate sta drept contraexemplu în acest sens ar putea fi schimbarea de mentalitate destul de rapidă în America anilor '60, în condiţiile culturii „flower power": segregaţionismul a pierdut teren, drepturile femeilor au încetat să mai fie subiect de dispută (egalitatea dintre sexe apărea acum ca naturală pentru toţi), leadership-ul nu mai avea de-a face cu sistemul.

[6] Nu încetează să mă uimească personaje prezentate drept specialişti în psihologie socială care apar la diferite televiziuni şi propun drept cale de îndreptare a societăţii schimbarea *mai întâi* a mentalităţii. E absurd! Mentalitatea e ultima care se schimbă şi uneori cei de-acum nu mai sunt de faţă să vadă schimbarea.

Scanned with OKEN Scanner

În interiorul mişcării, nu mai conta culoarea pielii atunci când era vorba despre valoare (un american de origine irlandeză nu ezita să-l adore pe Jimmy Hendrix, de exemplu, iar disputa dintre cântăreții albi, negri şi latino nu avea în vedere decât valoarea muzicii produse de oricare dintre ei). Eliberarea sexuală scotea din discuție inegalitatea dintre sexe, cel puțin din punctul de vedere al relațiilor intime, iar negarea căsătoriei – ca parte a instituțiilor sistemului – făcea caducă chiar şi discutarea rolurilor partenerilor în cadrul cuplului. În anii aceia, în America şi nu numai, o filosofie de viață a reuşit să schimbe mentalitatea unei importante părți a populației, chiar dacă fenomenul a durat, cu totul, un pic mai mult de un deceniu. Interesant ar fi de remarcat, însă, că schimbările acestea de mentalitate nu au antrenat şi schimbări în plan lingvistic sau, cel puțin, nu schimbări evidente, la nivelul lexicului. O privire mai atentă ar scoate în evidență, totuşi, schimbări în plan semantic, cum ar fi, de exemplu, faptul că termenul „negru" nu mai avea nici conotații negative, nici semnificații înjositoare, marcând superioritatea celui care ar fi folosit cuvântul pentru a desemna un individ de culoare (cum li s-a spus o vreme), respectiv un american de origine africană (cum cere codul corectitudinii politice de azi). „Negru" era un simplu descriptor şi era folosit doar atunci când era absolut necesar să se facă distincția între un alb şi un negru sau un negru şi un reprezentant al oricărei alte rase (galben, de pildă). O constatare precum „Albii îl au pe Eric Clapton, negrii îl au pe Jimmy Hendrix, iar populația latino îl are pe Santana" nu avea nimic rasist în ea. Era pur şi simplu o constatare. Era vorba despre trei mari chitarişti care parcă se nimeriseră să fie contemporani şi care păreau să reprezinte, echilibrat, cele mai importante comunități etnice ale Americii recunoscute ca având talent muzical deosebit. Dacă Hendrix, Clapton şi Santana erau la fel de buni, pentru a-i deosebi trebuia să spui „cel mai bun chitarist negru", „cel mai bun chitarist alb", „cel mai bun chitarist latino". Discriminarea este, într-adevăr, marcată prin opoziția termenilor referitori la culoarea pielii, dar ea nu are decât rol strict practic şi nu introduce nicio discriminare rasială (care ar presupune şi o ierarhie a raselor). Cufundați în atmosfera de toleranță neimpusă de nimeni, oamenii acelor vremuri ajunseseră să nu mai funcționeze pe baza stereotipurilor şi a prejudecăților rasiste (atât de prezente în America anilor '50–'60) şi acest lucru se vedea la nivelul semnificației pe care o atribuiau unor termeni din limbaj.

Stricăciunea a venit mai târziu, când o minoritate cu putere instituțională a trecut la normarea exprimării şi a pus bazele a ceea ce cunoaştem astăzi drept corectitudine politică. Ca orice practică ce ignoră firescul, şi impunerea normelor corectitudinii politice a produs modificări doar la nivelul comportamentului lingvistic şi nu are şanse mari să producă schimbări şi la nivelul mentalității sau măcar nu curând. Mentalitatea este naturalul, în vreme ce comportamentul este artificial. Ceea ce este natural rezistă; ceea ce este artificial are existență slab fundamentată şi, deci, incertă. Standardele corectitudinii politice sunt o bază fragilă când vorbim despre o populație cu educație modestă şi cu începuturi incerte ca formare în cadrul familiei. Ajunge un stimul precum „împăratul e gol" şi toată

Scanned with OKEN Scanner

această populație se bucură să se întoarcă la afișarea stereotipurilor și a prejudecăților pe care le-a înăbușit parcă prea mult timp. Apariția normelor de exprimare impuse de la Bruxelles, de pildă, a avut drept efect imediat o înstrăinare a unei vaste părți a populației europene față de scopurile declarate de inițiatori.

Exemplul limbajului politic corect este unul extrem și l-am ales tocmai din acest motiv[7]. Măsurile normativ-educative pot produce schimbări la nivel comportamental, dar, pentru a produce schimbări la nivelul mentalității, abordările bazate pe raportarea la valori împărtășite este mai eficientă. Întorcându-ne la chestiunea educației întru autocenzură în comunicarea verbală, putem spune că simplele norme introduse pe baza unor raționamente sociale își fac efectul la nivel comportamental, aducând totodată riscul de a crea în anumiți indivizi o stare de frustrare pe motiv că li se refuză expresia liberă. Rezistă bine cei educați sau extrem de motivați și cu autocontrol perfect. În cazul celorlalți, apar măcar scăpări (vestitele gafe), dacă nu și abateri asumate, pe motiv că numai părăsind standardele corectitudinii politice (sau orice alte norme impuse) se pot exprima deplin.

Altminteri, autocenzura – văzută ca bună-cuviință, ca adecvare socială – este deprinsă de la cele mai fragede vârste, își amendează lista de repere pe tot parcursul vieții individului și este ceea ce-i asigură acestuia incluziune socială fără cutremure. Este o practică necesară și pentru individ, și pentru societate. Atenția la binele public – adesea evocată de Profesorul Dumistrăcel, citând din Eugeniu Coșeriu – este o marcă a responsabilității sociale a participantului la o instanță de comunicare. Dusă, însă, dincolo de un anumit punct, autocenzura devine generatoare de tensiune internă, ceea ce-l transformă pe individ în pradă ușoară pentru revoluționari, dacă nu-l transformă direct în revoluționar. Este de remarcat faptul că granița dintre stabilitatea culturală și socială dată de asumarea de către indivizi a unei necesare autocenzuri și starea de instabilitate de dincolo de punctul critic al rezistenței individului la limitări exterioare în expresie (adică a libertății sale) este foarte fină. Comunitățile pun însă la punct și adevărate sisteme de recompensare a comportamentului considerat adecvat, ceea ce face ca indivizii care se înscriu în tiparele asignate statutului pe care-l revendică să aibă cele mai bune șanse de reușită (vorbim din nou despre comportament atât verbal, cât și

[7] Am văzut apărând dicționare de traducere a expresiilor din limbajul obișnuit în expresii aparținând limbajului corectitudinii politice (unde găsim, de pildă, pentru „pitic" – considerat jignitor – expresia „individ provocat pe verticală") sau concursuri anuale de definire a unor termeni din limbajul politic corect. În 2016, o universitate americană a lansat concursul pentru cea mai bună definiție a însuși termenului de „corectitudine politică", iar câștigătoare a fost o doamnă, medic stomatolog, care a definit corectitudinea politică în maniera cea mai incorect politică (https://fellowshipoftheminds.com/2010/10/01/best-definition-of-political-correctness/): „Political correctness is a doctrine, fostered by a delusional, illogical minority, and rapidly promoted by an unscrupulous mainstream media, which holds forth the proposition that it is entirely possible to pick up a piece of turd by the clean end" (Corectitudinea politică este o doctrină produsă de o minoritate ilogică și care a pierdut contactul cu realitatea, doctrină promovată repede de o presă iresponsabilă și care propune ideea că se poate apuca o grămăjoară de excremente de partea ei curată, trad. n.).

Scanned with OKEN Scanner

nonverbal): cercetătorul căruia nu i-a reuşit o experienţă în laborator îşi va exprima dezamăgirea şi frustrarea spunând doar că-i pare rău şi va lăsa înjurăturile pentru (eternii) birjari, care, la rândul lor, dacă ar avea dificultăţi la înhămat caii, bine ar face să înjure copios, pentru a nu-i dezamăgi pe cei din jur – tot birjari sau asimilabili –, înşelându-le aşteptările.

BIBLIOGRAFIE

Dumistrăcel *et al.* 2013 = Stelian Dumistrăcel, Dan S. Stoica, Irina Dumistrăcel, *Barrières linguistiques, notamment au niveau terminologique, dans des domaines de communication à grand impact socio-culturel. Approche pragmalinguistique*, în „Buletin ştiinţific", nr. 8/2011, Actes de la Conférence Internationale *La formation en terminologie*, 3–4 novembre 2011, Bucureşti, Editura ASE, p. 392–411.

Gladwell 2005 = Malcolm Gladwell, *Blink. The power of thinking without thinking*, N.Y., Boston, Back Bay Books, Little, Brown and Company.

Goffman 1974 = Erving Goffman, *Les rites d'interaction*, Paris, Minuit (orig. engl. *Interaction Ritual*, 1967).

Grice 1989 = Paul Grice, *Logic and conversation*, în idem, *Studies in the Way of Words*, Cambridge, MA, Harvard U.P., p. 22–40.

SELF CENSORSHIP: A LESS COMMON APPROACH

ABSTRACT

Usually, researches on self censorship refer to what it was in oppressing regimes like communism: a tricky way to force writers to comply with the regime by avoiding saying anything against its politics. It was known to be worse than the official censorship itself. The present study tries to change the angle by proposing to see in self censorship merely a way to cope with the society, a way to behave as a well educated and polite person, while avoiding any exaggeration. Adequate behavior discussed is not only verbal, but also nonverbal.

Keywords: *self censorship*, *adequacy*, *politeness*, *decency*, *political correctness*, *mentality*.

Scanned with OKEN Scanner

CONTRIBUȚII PROZODICE LA DESCRIEREA ȘI DELIMITAREA VARIETĂȚILOR REGIONALE ALE ROMÂNEI LITERARE VORBITE[1]

ADRIAN TURCULEȚ*

1. Introducere

În timp ce geografia lingvistică (geolingvistica) a devenit de multă vreme principala metodă de cercetare a dialectologiei, geoprozodia, ca ramură specială a acesteia, este abia la începuturile sale.

Mai uşor de observat erau modificările dialectale ale *accentului* lexical, ca trăsătură esențială a cuvântului fonetic. În dialectologia română, accentul paroxiton (etimologic sau analogic) în unele cuvinte şi forme, ca: *blástăm/blăstem/bléstem*, *bólnav*, *dúşman*, *firav*, *gíngaş*, *încónjur*, *înfăşur*, *léşin*, *(a)míros*, *măsur*, *mîrşav*, *spúrcat*, *strécur*, *Ştéfan*, este considerat ca fiind specific graiurilor dacoromâne de nord şi vest (sau unora dintre aceste graiuri) în opoziție cu accentul oxiton caracteristic graiurilor sudice (muntenești). Se pare că se poate vorbi de o tendință a graiurilor nordice şi, în special, a graiurilor ardeleneşti, în care s-au notat şi accentuări ca: *céva*, *cíneva*, *cîndva*, *cúmva*, *grădină*, *(mă) mărit*, *úndeva*, de a deplasa accentul spre inițiala cuvântului, favorizată de o trăsătură intonativă – rostirea emfatică[2], frecventă în aceste graiuri; cf. şi sublinierea emfatică a unor cuvinte ca *important*, *interesant*, *extraordinar*, semnalată la vorbitori din diferite zone dialectale[3]. Asemenea accentuări caracterizează nu numai unele graiuri, ci ele apar şi în vorbirea literară obişnuită, colocvială, a aceloraşi vorbitori.

O altă componentă prozodică (suprasegmentală), *intonația*, înțeleasă, aici, ca „melodie a vorbirii" (cf. Dascălu-Jinga 2001), adică mişcarea tonului

[1] This work was partially supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2298.

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

[2] Unele cuvinte din prima serie au o încărcătură afectivă evidentă. Ulterior, rostirea emfatică s-a generalizat, aşa cum s-a întâmplat şi în cazul adverbului *nu*, în diferite arii.

[3] Avansarea accentului este asemănătoare, în ultimele cazuri, cu accentul de insistență francez: *fórmidable*.

Scanned with OKEN Scanner

suspendat din ...
atlasului şi, parţial, pentru celelalte două părţi.

Consacrarea primei părţi a AMPROM „limbii române literare vorbite" se bazează pe convingerea că normele variantei culte, numită în mod curent „limba română literară", se realizează în cea mai mare măsură în limba scrisă, iar în vorbire, în special în situaţii formale, în aşa-numita „limbă a distanţei". Variaţiile diatopice, diastratice şi diafazice ale limbii literare vorbite sunt evidente mai ales la nivelul segmental şi suprasegmental (prozodic) al pronunţării, astfel că se pot distinge, în limba literară vorbită, o pronunţare *standard*, care respectă în cel mai înalt grad normele prescriptive[7], şi o pronunţare *curentă*, *cotidiană*, *colocvială*[8], care permite o intruziune mai largă a elementelor de limbă vorbită, dar şi a unor caracteristici ale limbii comune populare (cu cele două varietăţi: muntenească şi de tip nordic) sau chiar dialectale. Ultimele două tipuri de trăsături permit stabilirea unor arii pe care le vom numi *variante/varietăţi regionale ale limbii literare*. Aceste arii dialectale, numite de E. Coşeriu „dialecte terţiare", sunt considerate în mbi ca italiana, franceza, spaniola, aspecte regionale ale limbii de cultură: *italiano ionale*, *français régional*, *español regional*.

Pentru a surprinde variaţia, în primul rând diatopică, a intonaţiei la nivelul rbirii literare curente, au fost anchetaţi pentru AMPROM, Partea I, (cel puţin câte) doi subiecţi cu studii superioare, vorbind în mod curent limba literară, din 25 de centre culturale ale ţării (vezi harta 1).

Ne-am propus să prezentăm aici unul dintre aspectele specifice ale intonaţiei „ardeleneşti": conturul melodic al interogativelor totale neutre şi, în special, conturul terminal al acestora, stabilind repartiţia teritorială a acestuia pe baza datelor AMPROM I.

2. Intonaţia interogativelor totale neutre

În rostirea ardelenilor, dar, după cum se va vedea, nu numai a lor, intonaţia interogativelor totale are un contur melodic specific, mai ales prin conturul terminal (CT) – partea finală a enunţului, formată din ultima silabă accentuată şi

---

[6] O anchetă la istroromâni, reuşită numai parţial din cauza condiţiilor de lucru dificile, a făcut S. Maruşca.

[7] Rostirea standard nu este total lipsită de imixtiunea unor elemente nonstandard, care apar într-o proporţie mai mult sau mai puţin redusă (Ciolac 1993, Turculeţ 1993).

[8] Iorgu Iordan (1956) distinge două variante ale limbii literare vorbite: o variantă *academică* şi o variantă *familiară*. Eugeniu Coşeriu (1994: 112) vorbeşte, în planul lingvisticii generale, de limba exemplară *ideală*, care „este sau aspiră să fie" «sintopică», şi de limba exemplară *reală*, care poate prezenta diferenţe regionale. Pentru o discuţie mai detaliată asupra variantelor pronunţării literare, vezi Turculeţ 2016, p. 131–141.

Scanned with OKEN Scanner

fundamental (f0), care formează conturul melodic al unui enunț, a fost neglijată, din motive obiective[4], de dialectologi, deşi diferenţele intonaţionale la vorbitori aparţinând unor zone diferite sunt percepute de nespecialişti şi, în mod evident, de dialectologi, în calitatea lor de vorbitori ai unor varietăți ale limbii materne. Percepţia acestor „accente" deosebite se exprimă prin formulări metaforice vagi, de tipul: intensitatea mai mare a accentului şi lungirea vocalelor accentuate, la maramureşeni, „lasă impresia de «rar şi apăsat»" (Tratat: 325); lungirea vocalelor accentuate „creează impresia de «cântat» şi, uneori, de «emfază» a graiurilor transilvănene" (Tratat: 358).

Dezvoltarea în a doua jumătate a secolului trecut a unor metode şi aparate performante de extragere a tonului/frecvenţei fundamentale (f0) şi, mai ales, crearea ulterioară a unor programe informatice accesibile de segmentare şi analiză acustică a vorbirii (de tipul *Speech Analyzer* sau *Praat*) au facilitat o dezvoltare impetuoasă a cercetărilor consacrate intonaţiei. Ele au fost întreprinse, la început, mai ales de către foneticieni şi se refereau la intonaţia limbilor standard.

S-a început la noi, ca şi în alte părţi, cu cercetarea acustică a intonaţiei limbii de cultură, a rostirii standard. În cadrul Centrului de Cercetări Fonetice şi Dialectale (apoi Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice), L. Dascălu-Jinga a întreprins din anii '70 ai secolului trecut cercetări acustice sistematice cu ajutorul sonagrafului, în vederea stabilirii modelelor intonaţionale ale rostirii româneşti standard. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în numeroase articole şi apoi expuse în câteva lucrări de sinteză (Dascălu-Jinga 1989, 1998, 2001, 2005). Adoptarea modelelor stabilite de L. Dascălu-Jinga ca norme standard în ultima variantă a gramaticii academice (Gramatica 2005) stabileşte un punct de referinţă necesar pentru cercetările asupra intonaţiei româneşti. A. Avram şi L. Dascălu-Jinga au realizat şi primele cercetări de intonaţie dialectală: în Muscel (Avram 1973), în Maramureş (Dascălu 1975), Bihor (Dascălu 1986a) şi Ţara Oltului (Dascălu 1986b). Unele monografii dialectale publicate mai recent (Turculeţ 2002a, Botoşineanu 2007) au şi un capitol consacrat analizei auditive şi acustice a intonaţiei locale.

Un amplu proiect de cercetare geoprozodică, având ca obiectiv înregistrarea modelelor intonaţionale de bază (enunţiative şi interogative) ale varietăţilor diatopice ale limbilor romanice a fost iniţiat la începutul secolului nostru de M. Contini: *Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman* (AMPER)[5], la care a participat, pentru domeniul limbii române, o echipă de cercetători din Iaşi. Odată cu începerea anchetelor pentru AMPER-ROM[ÂNIA] şi după modelul AMPER, am iniţiat în anul 2007 şi un *Atlas multimedia prozodic român* (AMPROM; cf. Turculeţ, Botoşineanu, Minuţ 2006; Turculeţ, Minuţ 2007; Turculeţ 2013). Acest atlas a fost conceput în trei părţi: prima parte este consacrată nivelului limbii literare vorbite, a doua parte,

[4] Principalele motive sunt aspectele complexe, non-discrete (graduale) şi extrem de variabile ale intonaţiei şi dificultatea (chiar imposibilitatea) analizei pur perceptive (auditive) a acesteia (cf. Contini 1992).

[5] Din literatura amplă de prezentare a AMPER, menţionăm Contini 1992, 2007, 2008, Contini *et al.* 2002, 2003; Turculeţ *et al.* 2006, Turculeţ 2007, Mairano 2011.

Scanned with OKEN Scanner

graiurilor dacoromâne şi partea a treia, dialectelor aromân şi meglenoromân[6]. Au fost anchetate circa 60 de puncte (inclusiv punctele pentru AMPER-ROM) din întregul domeniu al limbii române. Până la sfârşitul anului 2014, când proiectul a fost suspendat din lipsa fondurilor necesare, au fost prelucrate datele pentru prima parte a atlasului şi, parţial, pentru celelalte două părţi.

Consacrarea primei părţi a AMPROM „limbii române literare vorbite" se bazează pe convingerea că normele variantei culte, numită în mod curent „limba română literară", se realizează în cea mai mare măsură în limba scrisă, iar în vorbire, în special în situaţii formale, în aşa-numita „limbă a distanţei". Variaţiile diatopice, diastratice şi diafazice ale limbii literare vorbite sunt evidente mai ales la nivelul segmental şi suprasegmental (prozodic) al pronunţării, astfel că se pot distinge, în limba literară vorbită, o pronunţare *standard*, care respectă în cel mai înalt grad normele prescriptive[7], şi o pronunţare *curentă*, *cotidiană*, *colocvială*[8], care permite o intruziune mai largă a elementelor de limbă vorbită, dar şi a unor caracteristici ale limbii comune populare (cu cele două varietăţi: muntenească şi de tip nordic) sau chiar dialectale. Ultimele două tipuri de trăsături permit stabilirea unor arii pe care le vom numi *variante/varietăţi regionale ale limbii literare*. Aceste arii dialectale, numite de E. Coşeriu „dialecte terţiare", sunt considerate în limbi ca italiana, franceza, spaniola, aspecte regionale ale limbii de cultură: *italiano regionale*, *français régional, español regional*.

Pentru a surprinde variaţia, în primul rând diatopică, a intonaţiei la nivelul vorbirii literare curente, au fost anchetaţi pentru AMPROM, Partea I, (cel puţin câte) doi subiecţi cu studii superioare, vorbind în mod curent limba literară, din 25 de centre culturale ale ţării (vezi harta 1).

Ne-am propus să prezentăm aici unul dintre aspectele specifice ale intonaţiei „ardeleneşti": conturul melodic al interogativelor totale neutre şi, în special, conturul terminal al acestora, stabilind repartiţia teritorială a acestuia pe baza datelor AMPROM I.

2. Intonaţia interogativelor totale neutre

În rostirea ardelenilor, dar, după cum se va vedea, nu numai a lor, intonaţia interogativelor totale are un contur melodic specific, mai ales prin conturul terminal (CT) – partea finală a enunţului, formată din ultima silabă accentuată şi

[6] O anchetă la istroromâni, reuşită numai parţial din cauza condiţiilor de lucru dificile, a făcut S. Maruşca.

[7] Rostirea standard nu este total lipsită de imixtiunea unor elemente nonstandard, care apar într-o proporţie mai mult sau mai puţin redusă (Ciolac 1993, Turculeţ 1993).

[8] Iorgu Iordan (1956) distinge două variante ale limbii literare vorbite: o variantă *academică* şi o variantă *familiară*. Eugeniu Coşeriu (1994: 112) vorbeşte, în planul lingvisticii generale, de limba exemplară *ideală*, care „este sau aspiră să fie" «sintopică», şi de limba exemplară *reală*, care poate prezenta diferenţe regionale. Pentru o discuţie mai detaliată asupra variantelor pronunţării literare, vezi Turculeţ 2016, p. 131–141.

Scanned with OKEN Scanner

urmată, în cazul unui cuvânt neoxiton, de una sau două silabe neaccentuate. *Conturul terminal descendent*, cu o coborâre a tonului pe ultima silabă accentuată, se opune celorlalte modele interogative, care au o urcare a f0 pe această silabă şi/sau pe silaba/silabele următoare, şi, din această cauză, este relativ uşor de perceput ca o trăsătură specifică acestor vorbitori. Avem în vedere intonaţia „neutră" a enunţurilor interogative totale, adică fără reliefarea expresă a vreunui constituent, numite de D.R. Ladd (1996/2012: 213–217) enunţuri cu focus larg (*broad focus*), spre deosebire de cele cu focus restrâns (*narrow focus*). Focalizarea unui constituent al sintagmei verbale duce la modificarea CT, care poate deveni, în cazul focalizării constituentului final, ascendent.

Figura 1 reproduce conturul melodic al interogativei totale *Pasărea vede nevasta?* în rostirea subiectului feminin (5) din Timişoara: sintagma verbală (SV) începe cu un ton jos pe silaba accentuată a verbului *véde* urmat de o ascensiune a tonului pe silabele următoare, care atinge vârful cel mai înalt pe silaba de dinaintea ultimei vocale accentuate, pe prima silabă a obiectului *nevásta*. Pe ultima silabă accentuată se produce coborârea specifică a f0 până la nivelul minim, care se menţine şi în silaba finală. În interogativele totale negative, conturul intonaţional este acelaşi, dar nivelul tonal cel mai jos se află pe adverbul *nu* şi urcarea tonului în SV începe chiar pe silaba accentuată a verbului.

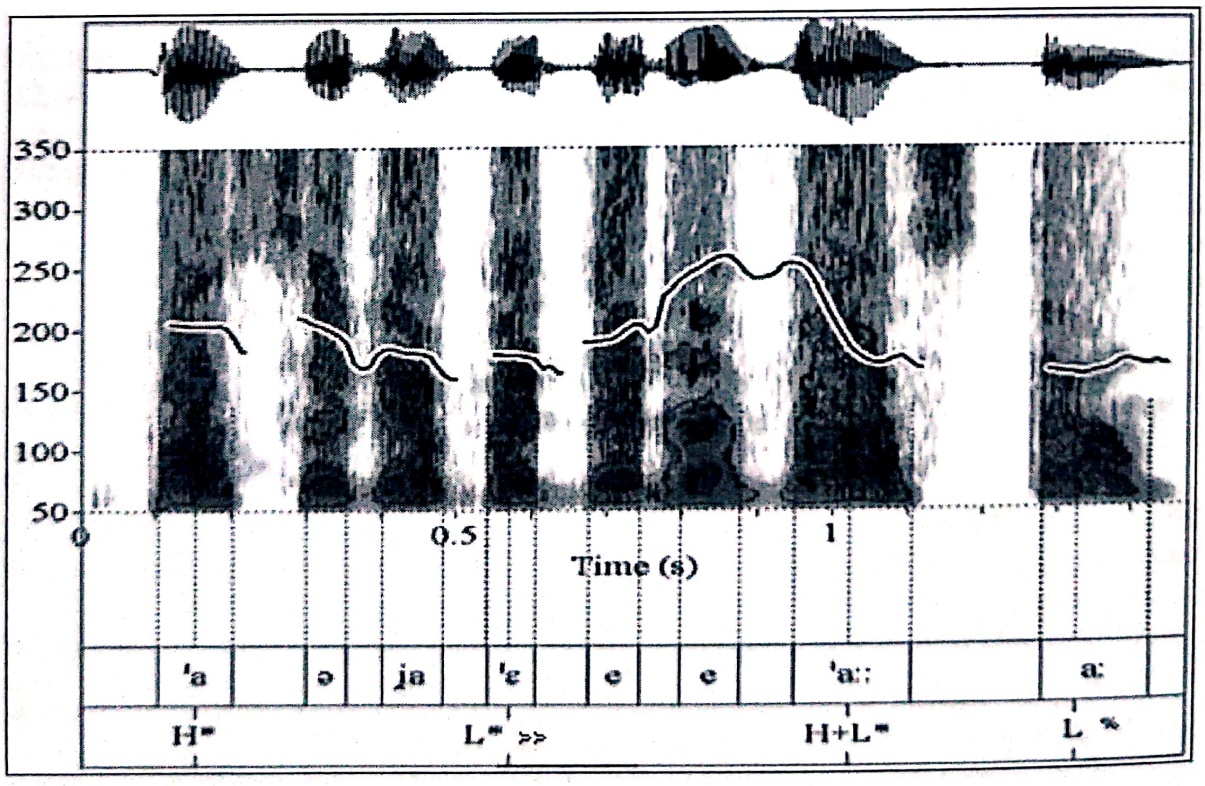

Figura 1. Timişoara (5). *Pasărea vede nevasta?* Sunt transcrise fonetic numai vocalele, iar accentele tonale sunt notate după sistemul ToBI.

CT „ardelenesc" al interogativelor totale are o variantă reprezentată în figura 2: mişcarea f0 în cadrul SV este aceeaşi, cu excepţia faptului că, pe atacul silabei accentuate finale, se produce un salt al f0, formând vârful tonal cel mai înalt al enunţului, după care urmează coborârea obişnuită a tonului pe silaba accentuată, continuată şi pe ultima silabă. În ambele variante ale CT *descendent înalt*[9], accentul tonal nuclear se află pe verb, iar emfaza interogativă se extinde pe întreaga SV. Între cele două CT: D (*descendent*) 1 şi D2 se poate distinge o uşoară nuanţă semantică: prin faptul că vocala accentuată finală începe pe un ton mai înalt sporeşte, într-o oarecare măsură, emfaza constituentului final. În fig. 1, reliefarea obiectului (în cadrul emfazei interogative) se realizează prin lungirea vocalelor finale, mai ales a celei accentuate, pe care se produce şi o modulaţie mai pronunţată a tonului.

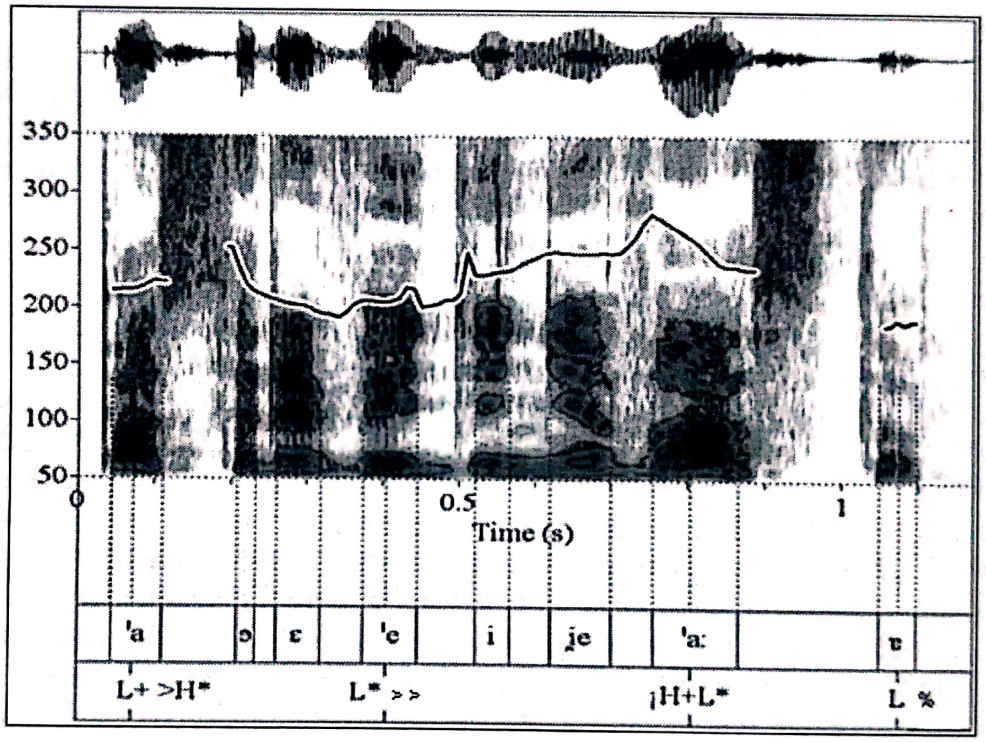

Figura 2. Chişinău (5). *Pasărea vede nevasta?*

3. Repartizarea teritorială a modelului interogativ ardelenesc şi unele consideraţii pe baza acesteia

Problema ariei/ariilor CT descendent al interogativelor totale a fost abordată de noi, pentru prima dată (Turculeţ *et al.* 2008), pe baza analizei auditive şi articulatorii a unor date parţiale ale AMPROM: 9 enunţuri înregistrate de la subiecţi cu studii superioare din 10 oraşe: Baia Mare, Braşov, Bucureşti, Chişinău,

[9] L-am numit astfel (Turculeţ *et al.* 2008), pentru a-l deosebi de CT descendent al enunţiativelor; propunem notarea lor prin H+L* (interogativ) şi, respectiv, prin !H+L*(enunţiativ).

Scanned with OKEN Scanner

Cluj-Napoca, Iași, Oradea, Sibiu, Timișoara. Răspândirea celor patru CT distinse este reprezentată, în lucrarea citată, pe harta de la p. 19.

În cercetarea de față am putut stabili o distribuție teritorială mai exactă a CT descendent, pe baza rețelei complete a AMPROM I cu 25 de puncte, în care au fost incluse și cele 10 orașe anchetate până în anul 2008. În fiecare localitate au fost înregistrați câte doi subiecți: o femeie și un bărbat, având studii universitare nefilologice; la Bălți, Chișinău și Iași au fost anchetați câte trei, iar la Cluj-Napoca cinci informatori. În total au fost folosiți 55 de subiecți, iar corpusul analizat cuprinde 14 850 de enunțuri interogative totale afirmative și negative.

Pe harta 1 sunt marcate printr-un cerc localitățile în care a fost înregistrat modelul interogativ ardelenesc cu cele două tipuri de CT descendente descrise mai sus (D1 și D2). Simbolurile aplicate în cerc indică frecvența utilizării CT descendent în procente. În localitățile nemarcate au fost înregistrate modelele intonaționale cu CT standard: ascendent (pe final oxiton) și ascendent-descendent (pe final neoxiton), dar și alte modele, mai ales pe final neoxiton, dintre care CT ascendent extins (cu ascensiunea tonului extinsă de la silaba accentuată pe silaba/silabele următoare) sau ascendant pe final (cu tonul jos pe silaba accentuată, dar urcând pe silaba/silabele următoare)[10].

Se observă pe hartă două mari arii: una centrală, formată din graiurile muntenești (dar fără zona din sudul Transilvaniei atribuită, de obicei, acestor graiuri) și cele moldovenești (din Moldova de la dreapta Prutului) și o alta laterală, care înconjoară, ca un fel de cunună, aria centrală; ea este formată din zona masivă a graiurilor ardelenești în vest și centru și din zona estică a graiurilor din Basarabia; cele două zone sunt unite între ele printr-o fâșie mai îngustă din Bucovina de nord (pe teritoriul Ucrainei). Aria CT descendent cuprinde cea mai mare parte a arealului dacoromân (14 din cele 25 de puncte). Am păstrat, cu toate acestea, termenul CT „ardelenesc", pentru că acesta formează o arie compactă mai ales în graiurile din Transilvania propriu-zisă și din zonele adiacente: Maramureșul, Crișana, Banatul. Zona cu frecvența cea mai mare a CT ardelenesc cuprinde Banatul românesc și partea de vest a Transilvaniei propriu-zise, urmată de partea de est a Transilvaniei și de graiurile de tip moldovenesc din Basarabia, apoi de Maramureș și Crișana. Nu am consemnat pe hartă ocurența extrem de redusă a CT descendent la Craiova: 2 exemple la subiectul masculin și la Bălți: 2 exemple la informatorul 5 și un exemplu la informatorul 7[11].

Este bine documentat faptul că cea mai veche și cea mai importantă diferențiere în cadrul dialectului dacoromân, stabilită pe baza particularităților fonetice segmentale, lexicale și morfologice, este aceea dintre graiurile de sud (numite și subdialectul muntenesc) și graiurile de nord și de vest (numite și subdialectul moldovenesc)[12].

---

[10] Pentru tipurile de CT atestate în AMPROM I, vezi Turculeț, Bibiri, Mironescu 2013.

[11] Existența CT descendent în aceste două localități va putea fi confirmată de alte atestări din aceeași zonă în AMPROM, partea a II-a.

[12] Pentru numeroasele contribuții la problema repartiției teritoriale a graiurilor dacoromânești, trimitem la discuția din Turculeț 2002b: 75–87.

Scanned with OKEN Scanner

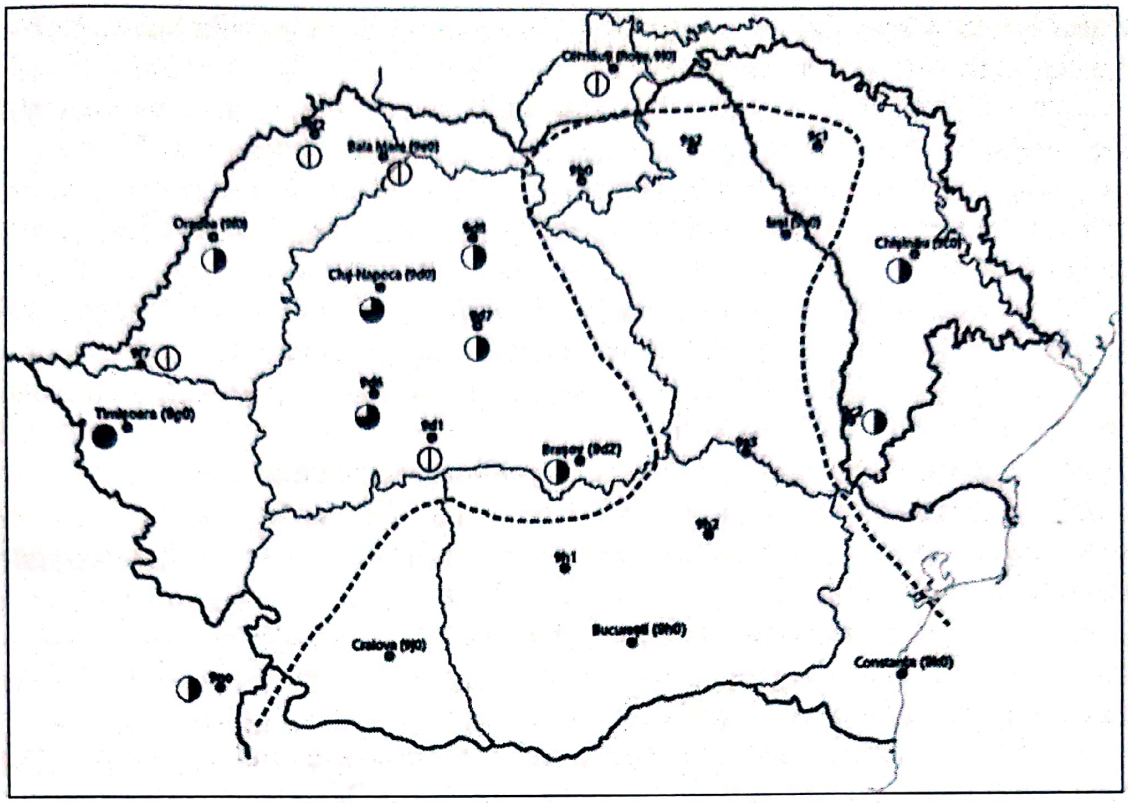

Harta 1. *Linia punctată delimitează (spre sud) aria în care a fost înregistrat CT ardelenesc.*

● 100 %; ◕ 57 – 64.44%; ◑ 35 – 48.8 %; ◔ 16.3 – 28%

Puncte nedenumite pe hartă: 9c1 – Bălți; 9c2 – Cahul; 9a2 – Botoşani; 9a3 – Focşani;

9b0 – Câmpulung Moldovenesc; 9k0 – Constanța; 9h2 – Buzău; 9h1 – Târgovişte; 9j0 – Craiova; 9d1 – Sibiu; 9d6 – Alba Iulia; 9d7 – Târgu Mureş; 9d8 – Bistrița; 9f2 – Satu Mare; 9f7 – Arad; 9n0 – Bod (Serbia).

Distribuția teritorială a unei trăsături suprasegmentale importante, prezentată pe harta 1, deschide o nouă perspectivă în problematica delimitării graiurilor dacoromâne actuale, unind în aceeaşi arie graiurile munteneşti şi moldoveneşti şi separându-le, totodată, de grupul graiurilor ardeleneşti[13]. Ea oferă, în primul rând, un argument în favoarea opiniilor care susțin existența unui grup aparte al graiurilor transilvănene[14]. Persistența remarcabilă a modelelor intonative dialectale în rostirea limbii de cultură, pusă în evidență de harta de mai sus[15], demonstrează *caracterul conservator* al intonației, datorat menținerii unor deprinderi primare ale

[13] Variația diatopică la nivelul limbii literare colocviale reflectă, în principiu, ariile graiurilor dacoromâne.

[14] Comparând intonația a două sate aflate de o parte şi de cealaltă a Carpaților Orientali, în nord-estul Transilvaniei şi în Bucovina, am ajuns la concluzia că între graiurile ardeleneşti şi cele moldoveneşti există o graniță prozodică (Turculeț 2012).

[15] Pentru alte limbi, cf. Romano 2001a, 2001b, Lai 2002.

Scanned with OKEN Scanner

vorbitorilor nu numai fiziologice (de fonație, articulație), ci și psihologice (privind organizarea ritmică și informațională a enunțurilor)[16].

Din perspectivă sincronică, relevând o arie comună muntenească-moldovenească, dar care nu include unele graiuri moldovenești din Basarabia și Bucovina de nord, harta probează caracterul relativ *independent* al geoprozodiei, al ariilor intonaționale, față de ariile trasate pe baza particularităților fonetice segmentale, lexicale, morfologice[17].

În privința vechimii *ariei intonaționale muntenești-moldovenești* se pot emite doar ipoteze care nu se pot proba, în lipsa datelor despre intonația unor vremuri de mult revolute. Având în vedere, pe de o parte, caracterul conservator al intonației și, pe de altă parte, independența relativă a ariilor prozodice în raport cu ariile dialectale „clasice", nu pare total hazardată ipoteza existenței acestei arii dintr-o perioadă anterioară secolelor al XV-lea – al XVI-lea, când sunt atestate particularități fonetice, morfologice și lexicale care arată separarea dintre graiurile muntenești și moldovenești[18].

Cât privește aria discontinuă a CT descendent, o ipoteză plauzibilă pare a fi aceea că intonația ardelenească „s-a revărsat", peste partea de nord a Moldovei (numită mai târziu Bucovina), până în ținuturile dintre Prut și Nistru[19].

În starea ei actuală, aria intonației ardelenești pare a fi supusă unui proces nu atât de restrângere, cât de disoluție treptată din interior. De altfel, CT descendent nu este și nu a fost, probabil, niciodată singurul mod de intonare a întrebărilor totale, el fiind înlocuit cu CT ascendent în cazul focalizării constituentului final. Acest fapt facilitează influența modelelor intonative cu CT ascendent, promovate de relația cu vorbitori munteni și moldoveni, de mass-media și, nu în ultimul rând, de instrucția școlară în care se cere elevilor, începând cu primele clase, să citească întrebările din lecturi cu ridicarea tonului la final[20], acolo unde se pune semnul întrebării.

Cu excepția Timișoarei, în nicio altă localitate conturul melodic ardelenesc nu este general, după datele noastre, în rostirea neutră a interogativelor totale. Există diferențe mari de frecvență între subiecți; de exemplu, la Cluj-Napoca: inf. 5 – 67.77%, 6 – 58.88%, 7 – 33,7%, 8 – 30.74%, 9 – 93.7%[21]. Frecvența relativ redusă în unele puncte se datorează faptului că, la unii subiecți, CT descendent a

---

[16] Posibilitatea vorbitorilor de a recunoaște și de a modifica *în mod conștient* modelele intonaționale pe care le folosesc este mult mai redusă decât în cazul altor particularități lingvistice.

[17] Aceeași constatare a fost făcută pentru catalană (Fernández Planas *et al.* 2015).

[18] Cu privire la delimitarea graiurilor dacoromâne în secolul al XVI-lea și vechimea diferențierii dintre „subdialectele" nordic și sudic, vezi Gheție, Mareș 1974, Gheție 1994.

[19] Chiar dacă nu suntem de acord întru totul cu teoria lui A. Philippide privind formarea dialectului dacoromân, nu putem să nu remarcăm asemănarea ariei intonaționale discutate aici cu aria (ramura) *banato-transcarpatină* stabilită de savantul ieșean.

[20] Cf. Gramatica 1963: p. 477: „Intonația de tip interogativ se caracterizează prin ridicarea tonului la sfârșitul unei unități independente și este specifică interogativelor totale".

[21] Variația modelului interogativ la subiecții din Cluj-Napoca a fost cercetată de noi în *Modelul interogativ ardelenesc și avatarurile sale la intelectualii ardeleni*, comunicare ținută la al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, septembrie 2016).

Scanned with OKEN Scanner

fost înregistrat într-o proporție redusă (Târgu Mureș: inf. 6[22] – 0.37%, Bistrița: 6 – 2.22%, Cernăuți: 6 – 2.59%, Cahul: 6 – 15.5%, Oradea: 5 – 21.1%) sau nu a fost înregistrat deloc (inf. 5 din Arad, Brașov, Satu Mare, inf. 7 din Chișinău și inf. 6 din Bor). În mai multe cazuri, femeile se dovedesc a fi mai conservatoare decât bărbații, dar sunt și cazuri în care bărbații sunt mai conservatori. CT descendent este mai rezistent la interogativele totale negative, probabil datorită frecvenței mai reduse a acestora față de interogativele totale afirmative.

4. Confirmarea datelor geoprozodice prin analiza statistică

Pentru o evaluare mai obiectivă a percepțiilor auditive și vizuale (obținute prin examinarea traseelor f0), cercetătorii pot recurge la calculul matematic în vederea stabilirii raporturilor numerice dintre curbele intonative[23]. Într-o cercetare mai veche (Turculeț *et al.* 2008: 55–59), am recurs la stabilirea „distanței/apropierii prozodice" dintre București și celelalte 9 puncte anchetate, calculând cu ajutorul formulei lui Pearson coeficienții de intercorelație ai contururilor melodice medii ale celor 9 enunțuri rostite, pe de o parte, de către cei doi subiecți din București, pe de altă parte, de către informatorii din celelalte localități.

Intercorelațiile calculate în acest fel reflectă forma și direcția de mișcare a curbelor melodice, dând o evaluare matematică a asemănării/diferenței globale dintre două curbe; asemănarea maximă are indicele 1, pe care deosebirile îl reduc procentual; în cazul unor deosebiri mari, proporția este negativă (de exemplu, -0.6 este coeficientul de corelație al interogativelor negative din Timișoara în raport cu București), ceea ce arată că cele două contururi nu sunt, de fapt, comparabile.

Coeficienții de corelație ai contururilor enunțiative (afirmative și negative) nu prezintă diferențe mari nici între informatorii din aceeași localitate și nici între localități: indicele distanței prozodice medii dintre București și celelalte 9 localități este de 0.81. În schimb, în cazul interogativelor totale[24] (afirmative și negative), indicii arată diferențe mari între informatori – de exemplu, în cazul interogativei *Nevasta vede un căpitan?*, subiecții din Brașov au indicii 0.72 (5) și -0.36 (6) – și, mai ales, între localități: indicii de corelație medii între București și celelalte puncte sunt 0.22 la interogativele afirmative și -0.095 la interogativele negative. Cele mai mari „distanțe prozodice" față de București le prezintă localitățile Timișoara, Chișinău, Cluj-Napoca, Oradea și, mai ales la interogativele negative, Baia Mare și Brașov.

Dacă am reprezenta „distanțele prozodice" stabilite în acest fel pe o hartă, în cazul interogativelor, această hartă ar fi asemănătoare hărții 1, cu cele două arii: centrală și „ardelenească", aceasta din urmă fiind formată de localitățile Timișoara,

[22] Informatorii feminini au numere impare, iar cei masculini numere pare.

[23] Procedeu utilizat inițial în didactică, pentru însușirea intonației limbii engleze (Hermes 1999).

[24] Diversitatea mai mare a contururilor interogative față de cele asertive pare a fi comună multor limbi (cf. Cruttenden 1994: 161–165).

Scanned with OKEN Scanner

Chișinău, Cluj-Napoca, Oradea, Brașov, Baia Mare; Sibiu (cu indicele mediu de 40.5) ar face tranziția între cele două arii, fiind totuși mai apropiat de zona centrală.

Dacă ținem seama de toate cele patru modalități avute în vedere (enunțiative afirmative și negative, interogative totale afirmative și negative), distanțele prozodice medii față de București ar fi, în ordine crescândă: Iași 0.70, Sibiu: 0.63, Craiova: 0.62, Brașov: 0.51, Baia Mare: 0.49, Oradea: 0.33, Chișinău: 0.31, Cluj-Napoca: 0.29 și Timișoara: 0.18. Aria ardelenească (cu distanțele prozodice cele mai mari) s-ar reduce la Timișoara, Cluj-Napoca, Chișinău și Oradea. Sibiul aparține net zonei centrale, iar Brașovul și chiar Baia Mare (aceasta în ciuda distanței spațiale) se apropie de zona centrală.

În cadrul proiectului AMPER, după stabilirea modelelor intonaționale, se are în vedere, în a doua etapă, realizarea unei „tipologii intonative a varietăților romanice" cu ajutorul „dialectometriei prozodice", care să permită evaluarea automată a distanței intonative a acestora (Contini 2008: 16 ș.u.). În acest scop s-au elaborat în ultimii ani mai multe tehnici de analiză statistică a unor mari corpusuri de date prozodice. Unul dintre programele cele mai noi este ProDis, realizat la Laboratorul de Fonetică al Universității din Barcelona, care a fost aplicat la varietățile limbii catalane, comparate între ele și cu alte varietăți romanice ale galicianei, sardei, italianei (Fernández Planas 2016, Fernández Planas *et al.* 2015).

În cadrul proiectului *Romanian and Spanish Contrastive Intonation Analysis. A Sociolinguistc Approach (SoRoEs)* s-a realizat (de către o echipă mixtă spaniolo-română) o abordare dialectometrică a datelor AMPROM I cu ajutorul ProDis, ale cărei rezultate au fost prezentate la workshop-ul *Approaches to sociolinguistics aspects of Romanian and Spanish intonation* (21–22 octombrie 2016), organizat de Departamentul de Cercetări Interdisciplinare Socio-Uman al Universității „Alexandru Ioan Cuza"; varietățile regionale ale limbii române literare au fost comparate, atât între ele (Roseano *et al.* 2016), cât și cu unele varietăți spaniole, catalane, friulane, sarde și italiene (Fernández Planas *et al.* 2016).

Rezultatele analizei dialectometrice a varietăților regionale ale limbii române literare sunt identice sau foarte asemănătoare cu cele prezentate de noi mai sus:

– enunțiativele prezintă o variație redusă și nu permit trasarea unor arii clare;

– în cazul interogativelor totale afirmative se conturează două blocuri transpuse pe harta 2 în două zone mari: una centrală (muntenească-moldovenească) și alta „periferică" (cea pe care am numit-o mai sus aria CT ardelenesc); Sibiul face parte din zona centrală, dar ca o diviziune aparte a acesteia pe dendogramă;

– interogativele negative prezintă aceeași distribuție din harta 2, dar Cernăuți, Baia Mare și Bistrița formează un subgrup aparte în cadrul grupului ardelenesc-bucovinean-basarabean;

– harta care prezintă distribuția tuturor enunțurilor (asertive și interogative) este identică cu harta 2, ceea ce reflectă ponderea deosebită a diferențelor mari de la interogative;

– cele două mari blocuri (pe hartă: arii) se subîmpart în subgrupuri care reflectă asemănarea mai mare dintre unele localități; de ex., în cadrul ariei

Scanned with OKEN Scanner

ardeleneşti a interogativelor (afirmative + negative): Bistrița – Baia Mare; Cernăuți – Chişinău – Cahul; Bor – Cluj – Timişoara; Oradea – Alba Iulia – Braşov.

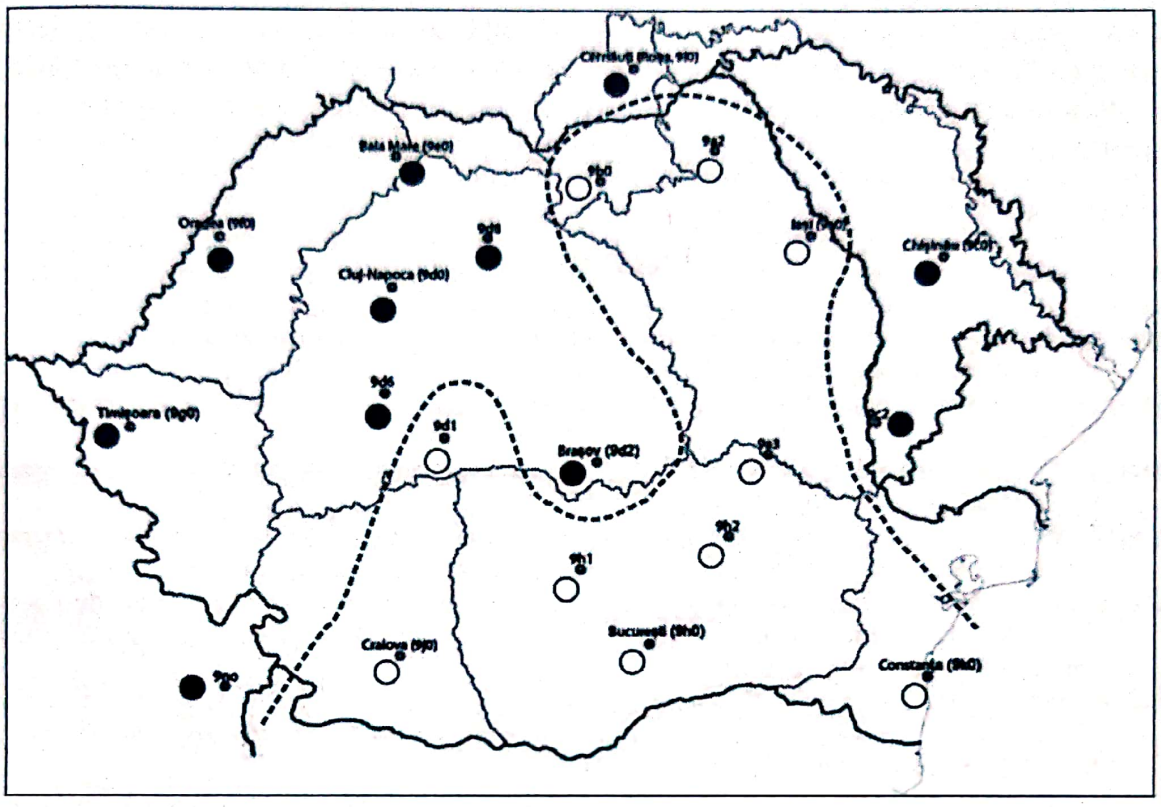

Harta 2. *Linia punctată delimitează două mari arii intonaționale: una centrală (cu cercuri goale) şi una laterală (cu cercuri înnegrite). Pe hartă sunt trecute 21 de localități.*

Este evidentă marea asemănare dintre rezultatele obținute cu ajutorul analizei dialectometrice (ProDis) şi rezultatele la care am ajuns în cercetările noastre din 2008 şi actuale: cf. hărțile 1 (realizată cu mijloacele geolingvisticii clasice) şi 2 (rezultat al analizei dialectometrice). Singura deosebire între cele două hărți este includerea în zona centrală de pe harta 2 a Sibiului, care, şi după calculele noastre, ocupă o poziție intermediară între cele două mari arii.

5. Concluzii

Neglijată mult timp, din motive obiective, geoprozodia poate aduce contribuții importante la descrierea variației diatopice, atât la nivelul dialectelor şi al graiurilor, cât şi al variantelor regionale ale limbii standard. În special cercetarea intonației poate deschide perspective noi asupra caracterizării şi delimitării variantelor dialectale. Datorită caracterului conservator al intonației şi independenței relative a ariilor intonaționale, acestea trebuie să fie luate în considerație pentru descrierea şi delimitarea varietăților diatopice.

Scanned with OKEN Scanner

Cercetarea noastră cu privire la răspândirea teritorială a unei particularităţi importante a intonaţiei ardeleneşti (CT descendent al interogativelor totale neutre) relevă existenţa a două mari arii intonaţionale în rostirea literară colocvială: o arie centrală muntenească-moldovenească şi o altă arie, formată din zona largă corespunzătoare graiurilor ardeleneşti, care se extinde peste Bucovina de nord până în Basarabia. Aceste arii, stabilite cu metodele geolingvisticii clasice, sunt confirmate de analiza statistică şi dialectometrică a datelor.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1973 = Andrei Avram, *Particularităţi ale intonaţiei interogative în graiul din Muscel*, în „Fonetică şi dialectologie", VIII, p. 43–64.

Botoşineanu 2007 = Luminiţa Botoşineanu, *Graiul de pe valea superioară a Someşului Mare*, Iaşi, Editura Alfa.

Ciolac 1993 = Marina Ciolac, *Cu privire la exprimarea orală a unor intelectuali în context formal*, în „Fonetică şi dialectologie", XII, p. 73–79.

Contini 1992 = Michel Contini, *Vers une géoprosodie*, în *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak* (Bilbao, 1991), Bilbao, Publ. Real Academia de la Lengua Vasca, p. 83–109.

Contini 2007 = Michel Contini, *Le projet AMPER: passé, present et avenir*, în Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lidia Coimbra (ed.), *Actas das I Jornadas Científicas AMPER-POR*, Universidade de Aveiro, p. 9–19.

Contini 2008 = Michel Contini, *Vers une typologie intonative des variétés romanes*, în Adrian Turculeţ (ed.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", p.13–18.

Contini *et al.* 2002 = Michel Contini, Jean-Pierre Lai, Antonio Romano, Stefania Roullet, Lurdes De Castro Moutinho, Rosa Lídia Coimbra, Urbana Pereira Bendiha şi Suzana Secca Ruivo, *Un projet d'atlas multimédia prosodique de l'espace roman*, în *Proceedings of the International Conference Speech Prosody 2002*, Aix-en-Provence, p. 227–230.

Contini *et al.* 2003 = Michel Contini, Jean-Pierre Lai, Antonio Romano, Stefania Roullet, *Vers un atlas prosodique parlant des variétés romanes*, în J.-C. Bouvier *et al.* (eds.), *Mélanges offerts à X. Ravier*, Toulouse, CNRS – Université de Toulouse – Le Mirail, p. 73–84.

Coşeriu 1994 = Eugen Coşeriu, *Lingvistică din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura Ştiinţa.

Cruttenden 1986 = Alan Cruttenden, *Intonation*, Cambridge, Cambridge University Press.

Dascălu 1975 = Laurenţia Dascălu, *Observaţii asupra intonaţiei graiului din Maramureş*, în „Fonetică şi dialectologie", IX, p. 77–91.

Dascălu 1986a = Laurenţia Dascălu, *Asupra intonaţiei graiului din Bihor*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVII, 3, p. 221–239.

Dascălu 1986b = Laurenţia Dascălu, *O intonaţie sud-carpatică în Ţara Oltului*, în „Studii şi cercetări lingvistice", XXXVII, 1, p. 24–49.

Dascălu-Jinga 1989 = Laurenţia Dascălu-Jinga, *Rumänisch: Intonationsforschung und Prosodie. Intonation et prosodie*, în *Lexikon der Romanistischen Linguistik (RLR)*, Band/Volume III, Tübingen, Max Niemeyer, p. 7–13.

Dascălu-Jinga 1998 = Laurenţia Dascălu-Jinga, *Intonation in Romanian*, în Daniel Hirst şi Albert Di Cristo (eds.), *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 239–260.

Dascălu-Jinga 2001 = Laurenţia Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic.

Scanned with OKEN Scanner

Dascălu-Jinga 2005 = Laurenția Dascălu-Jinga, *Organizarea prozodică a enunțului*, în Gramatica 2005: 902–946.

Fernández Planas 2016 = Ana Maria Fernández Planas, *Aspectos de ProDis. Una nueva herramienta para el análisis dialectométrico prosódico*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation", Iași, 21 octombrie 2016.

Fernández Planas *et al.* 2015 = Ana Ma. Fernández Planas, Paolo Roseano, Wendy Elvira García, Ramon Cerdà Massó, Lourdes Romera Barrios, Josefina Carrera Sabaté, Dorota T. Szmidt Syerikow, Sabela Labraña Barrero, Eugenio Martínez Celdrán, *Cap a un nou mapa dialectal del català? Consideracions a partir de dades prosòdiques tractades dialectomètricament* [*Towards a New Catalan Dialectal Map? Considerations from Dialectometrically Obtained Prosodic Data*], în „Estudios de fonética experimental", XXIV, p. 258–286.

Fernández Planas *et al.* 2016 = Ana Ma. Fernández Planas, Adrian Turculeț, Paolo Roseano, Anca Bibiri, Wendy Elvira García, Ramon Cerdà Massó, *Distancias prosódicas entre diferentes puntos de la Romania europea actual*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation", Iași, 21 octombrie 2016.

Gheție 1994 = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.

Gheție 2000 = Ion Gheție, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, București, Editura Academiei Române.

Gheție, Mareș 1974 = Ion Gheție și Alexandru Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei.

Gramatica 1963 = *Gramatica limbii române*, publicată sub auspiciile Academiei, vol.II, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, Editura Academiei.

Gramatica 2005 = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti, *Gramatica limbii române*, vol. II. *Enunțul*, București, Editura Academiei Române.

Hermes 1998 = D.J. Hermes, *Measuring the Perceptual Similarity of Pitch Contours*, în „Journal of Speech, Language, and Hearing Research", 41, p. 73–82.

Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediția a II-a, București, Editura Ministerului Învățământului.

Ladd 1996 = D. Robert Ladd, *Intonational Phonology*, Cambridge University Press.

Lai 2002 = Jean Pierre Lai, *L'intonation dans le parler de Nuoro (Sardaigne)*, Thèse de doctorat en sciences du langage, Centre de Dialectologie, Université Stendhal-Grenoble 3, 2 vol.

Mairano 2011= Paolo Mairano (coord.), *Intonations romanes*, în „Géolinguistique" – Hors série n° 4.

Romano 2001a = Antonio Romano, *Variabilità degli schemi intonativi dialettali e persistenza di tratti prosodici nell'italiano regionale: considerazioni sulle varietà salentine*, în A. Zamboni *et al.* (eds.), *La dialettologia oggi fra tradizione e nuove tecnologie*, Pisa, ETS, p. 73–91.

Romano 2001b = Antonio Romano, *Analyse des structures prosodiques des dialectes et de l'italien régional parlés dans le Salento: approche linguistique et instrumentale*, Lille, Presses Univ. du Septentrion.

Roseano *et al.* 2016 = Roseano Paolo, Adrian Turculeț, Ana Ma. Fernández Planas, Anca-Diana Bibiri, Wendy Elvira Garcia, Ramon Cerdà Massó, *Prosodic distances among Romanian varieties*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches to Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation", Iași, 21 octombrie 2016.

Tratat 1984 = Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice, *Tratat de dialectologie românească*, Valeriu Rusu (coord.), Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Turculeț 1993 = Adrian Turculeț, *Variantele regionale ale românei standard*, în „Fonetică și dialectologie", XII, p. 179–198.

Turculeț 1999 = Adrian Turculeț, *Introducere în fonetica generală și românească*, Casa Editorială Demiurg.

Turculeț 2002a = Adrian Turculeț, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

Scanned with OKEN Scanner

Turculeț 2002b = Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Turculeț 2007 = Adrian Turculeț, *Un nou atlas lingvistic romanic: AMPER*, în „Studii și cercetări lingvistice", LVIII, p. 203–213.
Turculeț 2012 = Adrian Turculeț, *Există o limită prozodică a graiurilor ardelenești?*, în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie* (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010), Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Scriptor, p. 410–439.
Turculeț 2013 = Adrian Turculeț, *Atlasul multimedia prozodic român (AMPRom)*, în „Fonetică și dialectologie", XXXII, p. 157–172.
Turculeț *et al.* 2008 = Adrian Turculeț, Luminița Botoșineanu, Ana-Maria Minuț, Ioan-Constantin Mladin, *Aspects de la variation diatopique de l'intonation au niveau de la langue roumain standard*, în Adrian Turculeț (org.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".
Turculeț, Bibiri, Mironescu 2013 = Adrian Turculeț, Anca-Diana Bibiri, Andreea Mironescu, *Modele intonaționale ale interogativelor totale în AMPRom. Poziția emfazei interogative*, în *Dialectologie, geolingvistică, fonetică*, în *Lucrările celui de-al Cincilea Simpozion International de Lingvistică* (București, 27–28 septembrie 2013), editori: acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 71–85.
Turculeț, Botoșineanu, Minuț 2006 = A. Turculeț, L. Botoșineanu, A.-M. Minuț, *Atlasul multimedia prozodic român (AMPRom) – un nou proiect de integrare în dialectologia romanică*, în *Comunicare interculturală și integrare europeană*, volum îngrijit de Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Iași, Editura Alfa, p. 283–290.
Turculeț, Minuț 2007 = Adrian Turculeț, Ana-Maria Minuț, *De la AMPER la AMPRom*, în Luminița Hoarță Cărăușu (coord.), *Rezultate și perspective actuale ale lingvisticii românești și străine*, în *Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul „Zilelor Universității «Al.I. Cuza»*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", p. 349–361.

PROSODIC CONTRIBUTIONS TO THE DESCRIPTION AND DELIMITATION OF REGIONAL VARIETIES OF THE SPOKEN LITERARY ROMANIAN

ABSTRACT

Our contribution, based on data of AMPROM I, searches the spatial distribution of terminal descendant contour of neutral yes-no interrogatives in spoken Romanian current standard. It reveals the existence of two major intonation areas: a central area Wallachian-Moldavian and another area of Transylvanian dialects that extends across northern Bucovina up in Bessarabia. These areas are confirmed by statistical and dialectometrical analysis. Prosodic areas show relative independence to dialectal areas of classical geolinguistics and open new perspectives in describing and delimitation of dialectal areas.

Keywords: *intonation, geoprosody, regional varieties of Romanian, AMPROM, dialectometry.*

Scanned with OKEN Scanner

VERBA VOLANT, WEBi *SCRIPTA MANENT*

ELENA UNGUREANU*

În economia cunoaşterii, textul digital reprezintă expresia cea mai elocventă a comunicării online. Mileniul III a început în forță, cu reevaluarea textului tipărit, dotându-l cu capacități şi virtuți pe care nu le-a cunoscut anterior: conectarea directă, nemijlocită şi instantanee cu alte texte, posibilitatea de multiplicare, editare, ştergere, traducere, design, arhivare, versionare etc. Textul/discursul online este un macrosemn al comunicării mediate de tehnologia informației şi a comunicării (TIC), a cărui analiză constituie preocuparea de câteva decenii a importante şcoli şi proiecte de cercetare din lumea întreagă. Internetul oferă un material puțin spus voluminos în acest scop: el prezintă un şantier imens, în al cărui spațiu infinit germinează creativitatea utilizatorilor. Cultura online (numită şi *soft-cultură*) este noul mediu de viețuire a limbajului, a textelor, dezvoltându-se în ritmuri mult mai rapide decât reuşeşte ştiința să le interpreteze.

În opinia specialiştilor, maniera în care lingviştii vor efectua investigații se va schimba dramatic (dacă nu s-a schimbat deja pentru unii) şi, cu cât mai mult datele lingviştilor vor lua calea webului, cu atât mai importante schimbări se vor produce (Lewis 2013: 6). Întrucât cercetătorii vor (inter)opera cu datele a zeci de limbi, obiectul principal de studiu al lingvisticii textului (Coşeriu 2013) va suporta şi el modificări radicale în abordare. Viitorul este, indiscutabil, al tehnologiilor: ştiința viitorului (filologia inclusiv) va fi una electronică. Numeroşi termeni din domeniul comunicării online prezintă un interes deosebit pentru cercetarea interdisciplinară: *webtext*, *wordtext*, *chat-text*, *sms-text*, *copytext*, *wikitext*, *digitext*, dar mai ales *hypertext*. Caracteristica lor dominantă este *virtualitatea*, acestea şi alte tipuri alcătuind ceea ce numim *textualitate virtuală*, care se manifestă exclusiv pe suport electronic şi se distinge prin caracteristici „tehnologizate".

Hypertextul (HTML – HyperText Markup Language) este, întâi de toate, limbajul de marcare utilizat pentru crearea paginilor web ce pot fi afişate într-un browser (sau navigator). WWW-ul a apărut la sfârşitul anilor '80, când cercetătorii

* Institutul de Filologie al Academiei de Ştiințe a Moldovei, Chişinău, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 1, Republica Moldova.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 379–386

Scanned with OKEN Scanner

de la CERN (Organizația Europeană pentru Cercetare Nucleară – European Organization for Nuclear Research) au creat o rețea care să le permită accesul mai facil la documentele produse în laboratoarele lor. În 1990, Tim Berners-Lee (creatorul webului) a introdus un browser doar pentru texte și a dezvoltat HTML, în 1991 au fost implementate primele aplicații web la CERN, iar în 1992 a fost introdus webul în comunitatea Internet – așa a început revoluția. Diferența dintre www și celelalte componente ale Internetului este tocmai hypertextul. Toate documentele (textele și celelalte aplicații) sunt legate între ele și memorate prin intermediul serverelor, indiferent de locul unde se găsesc pe web. Trecerea nelimitată în timp și spațiu de la un document la altul, de la un subiect la altul, de la un loc la altul etc. impresionează puternic utilizatorul, creându-i acestuia o stare de euforie în ceea ce privește accesul la informație, libertatea în a o utiliza și infinitele posibilități de a lucra cu ea.

Pe lângă faptul că este un concept al informaticii și tehnologiei informației, *hypertextul este un concept al (inter)net-lingvisticii*.Hypertextul a intrat în atenția lingviștilor abia de câteva decenii, dar de un domeniu separat se poate vorbi abia după anul 2000 (Сергиенко 2009; Горина 2016). Unii cercetători au lansat chiar și termenul de *hypertext-lingvistică* (Jucker 2002: 29–51; Storrer 2008), în cadrul căreia ar trebui să fie studiat inclusiv cu mijloace tehnologice, nemijlocit, conceptul nou însușit de științele umaniste. În calitatea sa de subdisciplină a lingvisticii generale, (inter)net-lingvistica utilizează textul ca tehnologie și ca unitate comunicativă. Dimensiunile pe care se dezvoltă (inter)net-lingvistica se referă la răspândirea și influența variațiilor stilistice internautice asupra textelor tipărite, prin intermediul mass-media și al operelor literare, precum și la dezvoltarea webului a megacorpus de uzaje lingvistice (Wooldridge 2004). Noua disciplină nu abandonează instrumentele și conceptele lingvisticii tradiționale: tot ce a furnizat aceasta din urmă se va regăsi într-un nou format, cu dimensiuni tehnologizate. n timp ce limbajul natural funcționează fără tehnologii, limbajul procesat nu poate funcționa în lipsa lor. În fața (inter)net-lingvisticii apar numeroase aspecte noi de cercetat: noul format al textului; noile spații de comunicare (e-mailul, mesageria instantanee, chatul, blogul, forumul de discuții, portalul, rețelele de socializare, lumile virtuale...); noile semne de comunicare (linkurile, simbolurile, @, emoticoane, iconuri etc.); noile genuri și specii online, care stau la baza actelor de vorbire/scriere online (genul epistolar – e-mailul –, motoarele de căutare, jurnalistica online, enciclopediile și dicționarele online de tipul Wikipedia, corpusurile și bazele de date/arhivele/repozitoriile digitale, comentariul online, „peretele" – pagina personală – pe rețeaua de socializare, nickname-ul și avatarul ca reprezentare a persoanei generatoare de text în lumea virtuală, spamul, hyperliteratura, jocurile online etc.); noile limbaje internautice și slanguri (argouri, jargoane, termeni, abrevieri, acronime etc.); multilingvismul; renunțarea progresivă la norma limbii în comunicarea pe chaturi, terminologizarea informatică a limbajului uzual, de- și reterminologizarea etc.

Scanned with OKEN Scanner

Hypertextul e conceptul cel mai important al webului (www), care a revoluționat tehnologia informației și a atras în rețeaua comunicațională până în prezent mai bine de 1,5 miliarde de utilizatori din toate categoriile și păturile sociale. Dar hypertextul nu e doar un concept al tehnologiei; el are rădăcini în formatul tipărit (hipertextul): în textul biblic, în enciclopedii, glosare și dicționare, cărți de telefoane, cărți medicale și acte legislative cu amendamente, cataloage și ghiduri de călătorie, cărți de bucate și reviste științifice, în rezumate și indexuri etc. Putem disocia două sensuri ale acestuia: hypertextul în sens îngust (orice text electronic sau fragment de text dotat cu *linkuri*) și hypertextul în sens larg (*totalitatea* textelor electronice din rețeaua web dotate cu linkuri, potențial legate între *ele*), altfel spus, megahypertextul întregului web; totalitatea hypertextelor în sens îngust legate între ele prin hyperlegături (hyperlinkuri). Hypertextul este o hyperbolă a textului, un text dinamic, un text polidimensional, multimedia și hypermedia, măsurabil, comercial. Rezumând, putem afirma că hypertextul este: a) *metodă* de unire a documentelor; b) text cu un anume fel de *organizare*; c) *mecanism* care permite organizarea textelor; d) *formă* de organizare a materialului textual; e) *mijloc* de organizare a textelor; e) *documentație* care se ramifică.

O formulă simplificată a fost dată chiar de George Landow, un teoretician recunoscut în domeniul literaturii hypertextuale și hypermedia: „hypertextul este textul rețelei" („Hypertext is networked text" – Landow 1997:23). În același context, insistăm pe înțelegerea fenomenului hypertextualității ca materializare tehnologică a intertextualității. Având în vedere că „hypertextul e un intertext dramatizat/regizat/pus în scenă" (Pisarski 2011: 187) și înclinând spre parfrazare, putem spune că *hypertextul este intertextul rețelei (webului)*.

Hypertextul reprezintă unitatea fundamentală a comunicării online. Acest domeniu nou pentru științele umaniste a intrat mai serios în atenția specialiștilor după anul 2000, trezind un viu interes, în special prin noutatea formatului în care se afișează (digital). Hypertextul începe să fie examinat tot mai frecvent ca țesătură online sau ca acțiune (Berners-Lee 1999), datorită dinamismului modificărilor și vizibilității acestora, se apropie mai mult ca oricând de percepția limbajului ca fenomen viu. Încă Wittgenstein spunea că limbajul este o parte a organismului nostru, nu mai puțin complexă decât acesta.

Hypertextul reprezintă unitatea a două componente – conținut și tehnologie. În calitatea sa de semn al limbajului virtual (mediat de computer), hypertextul Internetului reprezintă o proiecție perfectă a ideilor poststructuraliștilor, generând o nouă ideologie și noi comportamente umane în sfera internautică. Travaliul celor de la Tel Quel a pregătit terenul conceptual al teoriei intertextualității și, ca o continuare a ei, și al teoriei hypertextualității (G. Genette, J. Derrida, R. Barthes, J. Kristeva, precum și alți specialiști dezvoltând aceste teorii în întreaga lume). Hypertextul este considerat un fel de Mecca a intertextului (Ertzscheid 2002). Ideea hypertextului s-a născut într-un articol al lui Vannevar Bush, *As We May Think*, publicat în periodicul „The Atlantic Monthly" (iulie 1945). Autorul își imagina un

Scanned with OKEN Scanner

dispozitiv numit MEMEX (de la *memory* + *index*), un birou mecanic, interconectat cu o arhivă de microfilme şi capabil să redea diferite cărţi, scrieri sau orice document dintr-o bibliotecă, ba chiar să urmeze automat referinţe dintr-o pagină într-o altă pagină. Acest articol l-a inspirat pe Douglas Engelbart în dezvoltarea şi prezentarea în 1968 a sistemului NLS (*oNLine System*), prima utilizare efectivă a conceptului de hypertext. Sistemul încorpora multe concepte moderne ca: mouse (invenţie a lui Engelbart), monitor video, organizare informaţională pe bază de relevanţă, ferestre multiple pe un ecran etc. Au existat şi alte proiecte între timp, dintre care unele nefinalizate. Însă adevăratul inventator al hypertextului este considerat Ted Nelson. Hypertextul, după Nelson, reprezintă un „material scris sau grafic interconectat într-o manieră complexă, care în mod convenţional NU poate fi reprezentat pe hârtie" (Nelson 1965: 84–100) (definiţie din 1965 a hypertextului şi titlu de articol, devenit unul de referinţă). Deşi până la ora actuală s-au propus nenumărate definiţii pentru conceptul respectiv, operăm în continuare cu definiţia general acceptată a hypertextului, propusă de părintele acestuia: „un text hypermedia activat printr-un sistem sau printr-o reţea de hyperlinkuri". Acesta poate conţine cuprinsuri ale propriului său conţinut şi relaţiile dintre diverse părţi componente, precum şi adnotări, adăugiri, note de subsol, indexuri, bibliografii etc. „Modul convenţional de a nu putea fi reprezentat pe hârtie" avea să obţină calificativul de „nonlinear". Nonlinearitatea, cea mai importantă caracteristică a hypertextului, vizează existenţa simultană a legăturilor dintre texte. Însă modelul de maşină hypertextuală denumită Xanadu nu a fost urmat în totalitate. De atunci conceptul originar a evoluat substanţial. Nenumărate proiecte şi aplicaţii tehnologice au favorizat apariţia prototipului actual, dar ceea ce a determinat succesul sistemului hypertext l-a constituit conceptualizarea de către Tim Berners-Lee a reţelei globale denumite World Wide Web (www sau web).

În rolul de unităţi ale hypertextului se produc *hypertextemul*, *(hyper)linkul* şi *textonul*. Hypertextemul este unitatea minimală a hypertextului. Într-o altă formulă, este unitatea (inter)textemică online, care, prin citare, poate să devină discurs repetat online (sau e-discurs repetat). Hypertextemele pot avea orice dimensiune (volum), orice expresie grafică, vizuală, auditivă, 3D etc. existente în mediul online. Hypertextemele cu o lungime mică şi medie sunt cele mai memorabile şi mai reproductibile (sunt citate), înregistrând în arhivele webului tendinţa de gramaticalizare şi depozitându-se astfel în memoria digitală şi totodată în memoria colectivă a comunităţii online şi offline. Modificările care se produc în cadrul fiecărui hypertextem sunt perfect analizabile în conformitate cu cele patru figuri de construcţie din retorica lui Quintillian (*adiectio*, *detractio*, *immutatio* şi *transmutatio*), principii teoretice dezvoltate şi aflate în atenţia reprezentanţilor şcolii ieşene a discursului repetat, sub îndrumarea prof. Stelian Dumistrăcel (*Discursul repetat*; Dumistrăcel 2006a; Dumistrăcel 2006b).

O altă unitate elementară informaţională este *(hyper)linkul* – semn omniprezent în spaţiul virtual, fiind cel mai productiv, vizibil, accesat şi accesibil element al

Scanned with OKEN Scanner

hypertextului, care tricotează „țesătura" webului. Hyperlinkul este aşadar elementul dinamic al hypertextului şi reprezintă o referinţă sau o modalitate tehnologică de navigare către alte fragmente ale aceluiaşi hypertext sau către alte texte sau hypertexte în sens îngust. Linkurile hypertextuale fac conexiuni intertextuale explicit în interiorul şi în exteriorul textelor, legături între cuvinte, imagini, documente video şi audio etc. Datorită linkului, navigarea prin hypertext a devenit extrem de facilă şi de rapidă. Hyperlinkul este considerat cel mai important semn al spaţiului electronic, caracterizat prin două dimensiuni: *tehnologică* (sistem de organizare a datelor) şi *textuală* (mod de gândire cu ajutorul limbajului). Această „dublă vocaţie" (Clément 1995) este caracteristica lor de bază.

Hypertextul e un text ramificat, interactiv. Hypertextul nu e o reţea de asocieri libere, întâmplătoare, gratuite, ci una generată şi supravegheată de ochiul internautului şi/sau programatorului. Navigatorul este liber să aleagă şi să-şi aducă propria contribuţie de resurse hypertextuale. Cercetătorii ezită între două perspective asupra hypertextului: (a) că ar fi în totalitate nelinear sau (b) că ar constitui o combinaţie de linearitate şi nonlinearitate. Cert e că nu există la ora actuală o definiţie unanim acceptată, domeniul fiind în continuă evoluţie. Cele mai multe web-texte (indiferent de gen şi specie) sunt texte mixte, care pot fi citite atât linear, cât şi nonlinear, adică pot fi navigate, sărind din link în link, deci reflectă ideea de *linearitate + nonlinearitate.*

Bill Gates, cofondatorul (împreună cu Paul Allen) al Microsoft Corporation, ne îndeamnă: „Scăpaţi de tirania hârtiei. [...] Treceţi la stilul de viaţă web!". Webul semantic este deja realitate, în care trebuie să se regăsească lingvistica şi literatura hypertextuală (Горошко 2010:14–19), deoarece hypertextul e continuarea şi totodată opusul textului, el reprezentând evoluţia clară a scrisului şi cititului către noi dimensiuni. Hypertextul este şi nu este. Textul rămâne, dar e rigid, fix, hypertextul e lichid. Johann Gutenberg, creatorul tiparului (1450), este considerat omul mileniului I. Albert Einstein, cu teoria relativităţii, este considerat omul mileniului II. Cu invenţia sa extraordinară – webul, bazat pe hypertext (una dintre cele mai importante în istoria omenirii, nu îndeajuns conştientizată) –, Tim Berners-Lee ar putea lua nu doar la Premiul Nobel (a fost nominalizat în 2010), dar şi titlul de om al mileniului III. Aşadar, toată istoria de cca 500 de ani a textului tipărit se plasează azi, datorită dihotomiei linearitate *vs* nonlinearitate, în opoziţie clară cu hypertextul (cu o istorie de circa două decenii). Concluzia la care ajungem este că hypertextul reprezintă o clară relaţie de (dis)continuitate faţă de textul tipărit (caracterizat prin linearitate). În acest sens, aderăm la opinia lui S. Archibald, şi anume: „Hypertextualitatea este, sub toate aspectele, opusul textualităţii" (Archibald 2008: 133), deci o *anti-textualitate.*

Examinat din perspectiva semnificaţiei lui *hyper-*, hypertextul e un concept hibrid, emergent şi presupune actul de coparticipare al utilizatorului prin *hyperlectură*, *hyperscriitură* (Salaün, Vandendorpe 2002), solicitând o *hyperatenţie*. În procesul de navigare şi interpretare este generat *hypersensul*, care, prin accesare continuă, se multiplică într-o *hyperstructură*, fiind el însuşi o *hypermetaforă* (Anis 1999: 59–68).

Scanned with OKEN Scanner

Viziunea lui Beaugrande şi Dressler, conform căreia orice fragment de comunicare, fie el scris (textul) sau verbal (discursul), se încadrează în noţiunea generală de *text*, acesta din urmă distingându-se prin bine-cunoscutele şapte standarde: *coeziune*, *coerenţă*, *intenţionalitate*, *acceptabilitate*, *informativitate*, *situaţionalitate*, *intertextualitate* (Beaugrande & Dressler 1982), poate fi revizuită atunci când o raportăm la hypertext. Reinterpretate cu aplicare pentru textul electronic, care în esenţa sa e nonlinear, standardele textualităţii devenite loc comun în textologie pot fi reformulate, pentru hypertext, astfel: *(in)coeziune* sau *noncoeziune*, *(in)coerenţă* sau *noncoerenţă*, *hyperintenţionalitate*, *hyperacceptabilitate*, *hypersituaţionalitate*, *hyperhipertextualitate* şi *hyperinformativitate*. Toate aceste reinterpretări se datorează linkurilor. Linkurile alcătuiesc ele însele o reţea hypertextuală, iar activarea (acţionarea) lor contribuie atât la realizarea coeziunii şi coerenţei hypertextului, cât şi la distrugerea lor (din cauza infinitului hypertextului, unii cercetători îi contestă în general coeziunea şi coerenţa). Autorul poate doar ghici aproximativ modul în care cititorul/utilizatorul îi va citi hypertextul, în ce ordine va fi afişat pe ecranul monitorului următorul fragment, în ce context vor fi (re)utilizate atât unităţile informaţionale separate (citate, textoane, linkuri etc.), cât şi întregul hypertext, dar nu-l poate obliga să se mişte pe un anumit traseu textual dinainte stabilit. Utilizatorul îşi va construi, prin lectură, hypertextul său particular.

Aceste standarde pot fi completate cu alte caracteristici generate de mediul virtual. Trăsăturile hypertextului sunt, de fapt, trăsături ale webului, pe care poststructuralismul (Галушко 2000) le-a intuit cu câteva decenii înainte ca acesta să se manifeste plenar: *nonlinearitatea* (numită şi *nelinearitate*, *plurilinearitate*ori *tabularitate*), *dinamismul*, *creativitatea*, *virtualitatea*, *binaritatea*, *alteritatea*, *globalitatea*, *libertatea şi democratizarea relaţiilor*, *citaţionalitatea*, *fragmentarismul*, *discontinuitatea*, *haosul şi ordinea*, *descentralizarea*, *nonierarhicitatea*, *fluiditatea* sau *lichiditatea*, *mozaicitatea*, *reticularitatea*, *variativitatea*, *vizibilitatea*, *interactivitatea*, *dialogismul* şi *polifonia*, *deschiderea*, *egalitatea*, *infinitatea*, *eterogenitatea*, *multimedialitatea (hypermedia)*, *modificarea relaţiei autor–cititor*, *anonimicitatea*, *depersonalizarea*, *identitatea duplicitară sau multiplicitară*, *ludicitatea* sau *jocul semnificanţilor*, *carnavalescul*, *manipulabilitatea*, *integrabilitatea*, *creolizarea*, *granularitatea*, *nodularitatea*, *convergenţa*, *evaluabilitatea*, *ubicuitatea* (Ungureanu 2014: 113–122). La toate aceste trăsături se pot adăuga multe altele, pe care doar le trecem în revistă în prezentul studiu: *simultaneitatea*, *instantaneitatea*, *serendipitatea*, *ciclicitatea*, *transportabilitatea*, *inspectabilitatea* (Carr 2012: 132), *programabilitatea*, *multimodalitatea*, *hibriditatea*, *artificialitatea*, *imanenţa*, *relaţionalitatea*, *secvenţialitatea*, *inserabilitatea*, *replicabilitatea*, *transmisibilitatea*, *indexabilitatea*, *conectivitatea*, *iterativitatea*, *rapiditatea*, *tactilitatea*, *tastabilitatea*, *marcabilitatea*, *radierea*, *restabilirea*, *copiabilitatea*, *reproductibilitatea*, *repetitivitatea*, *versatilitatea*, *hypermediatitatea* şi *imediatitatea* (*hypermédiateté et immédiateté*) (Archibald 2008: 129) etc., fiecare meritând cercetări aprofundate.

Scanned with OKEN Scanner

Exemplul „clasic" de hypertext pe care îl oferă online-ul este *Wikipedia* (enciclopedia liberă şi universală). Dezvoltarea proiectului global Wikipedia este un deziderat urgent, iar misiunea nobilă a acestui hyperproiect este să ofere fiecărui om de pe planetă o enciclopedie gratuită (Wales 2005). Cercetarea hypercorpusului de hypertexte se află abia la începuturi. Revoluţia în toate domeniile societăţii a început de 25 de ani (1991), odată cu apariţia, generalizarea şi conştientizarea webului. Ea continuă cu paşi giganitici, prin contribuţia tuturor internauţilor. Tehnologia web şi uriaşa sa memorie online, deşi e virtuală, face ca nimic să nu se mai piardă: nici cuvinte, nici fotografii, nici materiale audio, nici imagini video. Aici totul se adaugă, chiar şi când se sterge.

Omagiul nostru adus conducătorului Şcolii ieşene a discursului repetat: nu doar pe web, *verba et scripta manent*.

BIBLIOGRAFIE

Anis 1999 = Jacques Anis, *L'hypertexte comme hypermétaphore*, în „*Linx*", nr. 40.

Archibald 2008 = Samuel Archibald, *Le texte et la technique. La lecture à l'heure des nouveaux médias*, thèse présentée comme exigence partielle du doctorat en sémiologie, Université du Québec à Montréal.

Beaugrand, Dressler 1981 = Robert-Alain de Beaugrande, Wolfgang Ulrich Dressler, *Introduction to text linguistics*, London and New York, Longman.

Berners-Lee 1999 = Tim Berners-Lee, *Weaving the Web*, San Francisco, Harper Collins.

Carr 2012 = Nicholas Carr, *Superficialii. Efectele internetului asupra creierului uman*, Bucureşti, Editura Publica.

Clément 1995 = Jean Clément, *Du texte à l'hypertexte: vers une épistémologie de la discursivité hypertextuelle*, în Jean-Pierre Balpe, Alain Lelu, Imad Saleh, *Hypertextes et hypermédias: réalisations, outils et méthodes*, Paris, Hermès.

Coşeriu 2013 = Eugeniu Coşeriu, *Lingvistica textului. O introducere în hermeneutica sensului*, ediţie îngrijită de Jörn Albrecht, versiune românească şi indici de Eugen Munteanu şi Ana-Maria Prisacaru, cu o postfaţă de Eugen Munteanu, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Discursul repetat = *Discursul repetat între alteritate şi creativitate*, volum omagial Stelian Dumistrăcel (editor Cristinel Munteanu), Iaşi, Editura Institutul European.

Dumistrăcel 2006a = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentaţia instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza".

Dumistrăcel 2006b = Stelian Dumistrăcel, *Limbajul publicistic românesc din perspectiva stilurilor funcţionale*, Iaşi, Editura Institutul European

Ertzscheid 2002 = Olivier Ertzscheid, *L'hypertexte: haut lieu de l'intertexte*, în „*La revue de ressourses*". (http://www.larevuedesressources.org/l-hypertexte-haut-lieu-de-l-intertexte,027.html)

Галушко 2000 = Т.Г. Галушко, *Контекст, текст и гипертекст в свете некоторых идей постструктурализма*, în „Вестник АмГУ", vol. 10 (http://www.countries.ru/library/-download/giper.pdf – 2.03.2017).

Горина 2016 = Е.В. Горина, *Конституирующие признаки дискурса Интернета* (диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук), Екатеринбург.

Горошко 2010 = Е.И. Горошко, *Гипертекст 3.0: лингвистический анализ*, în Гипертекст как объект лингвистического исследования, Самара, ПГСГА, с.14–19.

Jucker 2002 = Andreas H. Jucker, *Hypertextlinguistics: Textuality and typology of hypertext*, în Andreas Fischer, Gunnel Tottie, Hans Martin Lehmann (eds.), *Text Types and Corpora. Studies in Honour of Udo Fries*, Tubingen, Gunter Narr, p. 29–51.

Scanned with OKEN Scanner

Landow G.P. = *Hypertext 2.0 The Convergence of Contemporary Critical theory and Technology*. Baltimore–London, John Hopkins University Press, p. 23–67.
Lévy 1991 = Pierre Lévy, *L'hypertexte, instrument et métaphore de la communication*, în „Réseaux", vol. 9, nr. 46–47.
Lewis 2013 = John P. Lewis, *Wikipedia: Is it the Library of Babel?* (http://www.ncsociology.org/-torchmagazine/lewis.pdf – 17.04.2017).
Nelson 1965 = Theodor H. Nelson, *A File Structure for the Complex, the Changing and the Indeterminate*, în *Proceedings of the ACM 20th National Conference* (Cleveland, Ohia, August 24–26, 1965), ed. Lewis Winner, New York, ACM Press, p. 84–100.
Pisarski, Mariusz 2011 = Mariusz Pisarski, *Hypertext and intertextuality. Affinities and discordances*, în „Porównania", nr. 8, p. 183–194.
Salaün, Vandendorpe 2002 = Jean-Michel Salaün, Christian Vandendorpe (coord.), *Les défis de la publication sur le Web: hyperlectures, cybertextes et méta-editions* (http://www.enssib.fr/sites/-www/files/documents/presses-enssib/ebooks/defis-e-book.pdf).
Сергиенко 2009 = П.И. Сергиенко, *Лингвокогнитивные особенности электронного гипертекста (на материале английского языка)* (диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук), Москва.
Storrer 2008 = Angelika Storrer, *Hypertextlinguistik*, în Nina Janich (hg.), *Textlinguistik. 15 Einführungen*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, p. 315–332.
Ungureanu 2014 = Elena Ungureanu, *Dincolo de text: hypertextul*, Chişinău, Editura ARC.
Wales 2005 = Jimmy Wales, *The Birth of Wikipedia* (https://www.ted.com/talks/jimmy_wales_-on_the_birth_of_wikipedia – 13.03.2017).
Wooldridge 2004 = Russon Wooldridge, *Le Web comme corpus d'usages linguistiques*, în „Cahiers de lexicologie", nr. 85, p. 209–225.

VERBA VOLANT, WEBi *SCRIPTA MANENT*

ABSTRACT

In the online space, any text can become a hypertext by providing links, and this can be done by any Internet, an activity that Tim Berners-Lee's web designer urges: to generate „interconnected data". For hypertext-linguistics, the natural language relationship – artificial language (processed, technologically) becomes the most important aspect. The new generation text is radically different from the printed text by gradually incorporating the oral, metatexuality and multiversioning component.

Keywords: *hypertext*, *hyperlink*, *web-textuality*, *nonlinearity*, *virtuality*.

Scanned with OKEN Scanner

Publicaţie a Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide" al Academiei Române – Filiala Iaşi –, „Anuar de lingvistică şi istorie literară" continuă revista „Studii şi cercetări ştiinţifice" – Filologie, Iaşi, 1950–1963. În 1964 s-a intitulat „Anuar de filologie". Din 1965 apare cu titlul actual. Între anii 1981 şi 1995 s-au editat două serii paralele, A. Lingvistică şi B. Istorie literară, care, începând cu t. XXXIV–XXXVIII, 1994–1998, au fost reunite într-un volum.

„Anuar de lingvistică şi istorie literară" publică studii de istoria limbii, lexicologie, dialectologie, onomastică, stilistică, istorie literară, teorie şi critică literară, folcloristică. „Anuarul" cuprinde, de asemenea, rubrici de *Note şi documente*, *Critică şi bibliografie* şi o *Cronică* asupra activităţii departamentelor Institutului.

Manuscrisele trimise redacţiei, în două exemplare, la două rânduri, pe coli format A4, vor fi însoţite de un CD, utilizându-se semnele diacritice. Autorii trebuie să folosească softul Word. Notele vor fi aşezate la subsolul paginii. Rezumatul (împreună cu titlul) şi cuvintele-cheie, în limba engleză, vor fi aşezate după sigle sau bibliografie. Autorii îşi asumă întreaga răspundere pentru conţinutul ştiinţific al textelor şi pentru punctele de vedere prezentate în special în materialele publicate la rubricile *Discuţii*, respectiv *Recenzii şi prezentări de cărţi şi reviste*.

„Anuarul" se poate procura contra cost la:

Editura Academiei Române, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711 Bucureşti, România; tel. 4021-318 81 46, 4021-318 81 06, fax 4021-318 24 44; e-mail: edacad@ear.ro

Pentru comenzi vă puteţi adresa la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, tel./fax 40-21-610 67 65, 40-21-210 67 87; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L., Piaţa Presei Libere, nr. 1, corp B, etaj 3, cam. 301–302, sector 1, Bucureşti, România; tel. 4021 314 63 39, fax 4021 314 63 39

DEREX COM S.R.L., e-mail: derex_com@yahoo.com

SORIRORI SOLUTIONS, Tel.: 004 0765 262 077, 004 0765 166 433; http://www.sorirori.ro; e-mail: sorin.costreie@sorirori.ro, rosana.guta@sorirori.ro

fei 18

Scanned with OKEN Scanner

LUCRĂRI ALE CERCETĂTORILOR ȘI COLABORATORILOR INSTITUTULUI DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE" AL ACADEMIEI ROMÂNE

Dicționarul limbii române (DLR), serie nouă, tomul I, partea a 8-a, *Litera E (es – ezredeș)*; redactori responsabili: acad. Marius Sala, acad. Gheorghe Mihăilă; redactori: Doina Cobeț, Rodica Cocîrță, Eugenia Dima, Maria Deutsch, Corneliu Morariu, Ioan Oprea, Rodica Radu, Mioara Vișoianu, Victoria Zăstroiu; a colaborat la redactare: Gabriela Haja; revizori: Marius-Radu Clim, Elena Dănilă, Eugenia Dima, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Victoria Zăstroiu; corelații: Elena Dănilă, București, Editura Academiei Române, 2010.

Dicționarul literaturii române, coordonator general: acad. Eugen Simion, coordonare și revizie: Gabriela Danțiș, Gabriela Drăgoi, Victor Durnea, Florin Faifer, Laurențiu Hanganu, Mihai Iovănel, Rodica Pandele, Remus Zăstroiu, vol. I (*A–L*), vol. II (M–Z), București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012.

Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Moldova și Bucovina, vol. al IV-lea, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Veronica Olariu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014.

Tezaurul toponimic al României. Moldova, vol. II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic)*, partea 1, *Toponime personale*, autori: Dragoș Moldovanu, Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014.

Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Florin-Teodor Olariu, Maria Iliescu, Rodica Zafiu, Bardu Nistor, Mariana Neț, Liviu Apostol, *Terminologia românească meteorologică (științific vs popular) a fenomenelor atmosferice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015.

Șerban Axinte, *Gabriela Adameșteanu. Monografie*, București, Editura Tracus Arte, 2015.

Alina-Mihaela Bursuc, *Câmpul lexical al numelor de rudenie în limba română*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2015.

Ana-Maria Prisacaru, *Toponimia românească din Bucovina habsburgică (actualele teritorii românești). Germanizare și reromânizare*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2015.

Doris Mironescu, *Un secol al memoriei. Literatură și conștiință comunitară în epoca romantică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2016.

Silvia Ciubotaru, *Obiceiurile agrare din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2017.

Florin Olariu, *Variație și varietăți în limba română*, Iași, Editura Institutul European, 2017.

*

Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars X.1 – Pars XXIV, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2015 (coord.: Eugen Munteanu).

Petru Caraman, *Corespondența*, ediție îngrijită de Ion H. Ciubotaru și Remus Zăstroiu, 2 vol., Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2016.

Adina Hulubaș, Ioana Repciuc (ed.), *Riturile de trecere în actualitate/ The Rites of Passage Time after Time*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, 2016.

Ecaterina Bălăcioiu-Lovinescu, *Scrisori către Monica* (1951–1958), vol. II, selecția și îngrijirea textelor, postfață, tabel cronologic și note de Astrid Cambose, traducerea scrisorilor din limba franceză de Gabriela Creția, București, Editura Humanitas, 2016.

Angeliki Mouzakiti, Andreas Rados, Amalia Voicu (ed.), *Ecouri ale logosului elen/Ηαπήχησητου Ελληνικού Λόγου*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2016.

Linguistic and Cultural Contacts in the Romanian Space – Romanian Linguistic and Cultural Contacts in the European Space, Proceedings, Iasi, 16–18 September 2015, edited by Luminița Botoșineanu, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Roma, Aracne Editrice, 2016.

ISSN 1583-7017

Scanned with OKEN Scanner